

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ЈНУ ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ
ул. „Григор Прличев“, бр. 5, 1000 Скопје, Р Македонија
Централа: +389 2 3114 733 телефон/факс.: +389 2 3 222 225
Електронска адреса: kontakt@imj.ukim.edu.mk
Веб-страница: www.imj.ukim.edu.mk

ЈАЗИКОТ И КУЛТУРАТА – СОСТОЈБИ И ПРЕДИЗВИЦИ

Скопје, 2019

Меѓународен уредувачки одбор
на Зборникот „Јазикот и културата – состојби и предизвици“

д-р Лидија Тантуровска, н. сов./ред. проф. (претседател на Одборот)
д-р Елена Јованова-Грујовска, н. сов./ред. проф.
д-р Катица Трајкова, н. сов./ред. проф. (секретар)
д-р Мери Цубалевска, н. сов./ред. проф.
д-р Елена Стоевска-Денчова, н. сов./ред. проф.
д-р Лилјана Макаријоска, н. сов./ред. проф.
д-р Светлана Давкова-Ѓоргиева, н. сов./ред. проф.
д-р Веселинка Лаброска, н. сов./ред. проф.
д-р Снежана Петрова-Џамбазова, в. н. сор./вонр. проф.

акад. Јан Соколовски (Вроцлав)
д-р Бранко Тошовиќ (Грац)
д-р Емине Инанир (Истанбул)
д-р Вера Смоле (Љубљана)
д-р Жарко Бошњаковиќ (Нови Сад)
д-р Наталија Бороникова (Перм)
д-р Ален Калаџија (Сараево)
д-р Станислав Станковиќ (Косовска Митровица/Приштина/Белград)
д-р Борјана Прошев-Оливер (Загреб)

Почесни членови на Меѓународниот организациски одбор

д-р Трајко Стаматоски, н. сов.
д-р Мито Аргировски, н. сов.
д-р Зденка Рибарова, н. сов.
д-р Љубица Станковска, н. сов.
д-р Марија Коробар-Белчева, н. сов.
д-р Васил Дрвошанов, н. сов.
д-р Стоја Поп-Атанасова, н. сов.

Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Јазикот и културата – состојби и предизвици“, одржана на 6 и на 7 ноември 2018 година во рамките на Отворените денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3(062)

81:316.7(062)

39(=163.3)(062)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција „Јазикот и културата - состојби и предизвици“ (2018 ; Скопје)

Јазикот и културата : состојби и предизвици / Меѓународната научна конференција „Јазикот и културата - состојби и предизвици“, 6 и 7 ноември 2018 година ; [главен и одговорен уредник Лидија Тантуровска ... и др.]. - Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2019. - 409 стр. : илустр. ; 24 см

Трудови и на др. јазици. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-220-056-9

а) Македонски јазик - Собири б) Јазик и култура - Собири в) Македонци - Народна култура - Собири
COBISS.MK-ID 111440650

Фотографиите на корицата ни ги подарија анонимни автори, на кои им изразуваме благодарност што ни ги отстапија.

Зборникот „Јазикот и културата – состојби и предизвици“ е финансиран од Министерството за култура на Република Северна Македонија.

© Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2019

Сите права за ова издание се заштитени со закон. Забрането е копирање, умножување и објавување делови или на целото издание во печатените и во електронските средства за јавно информирање, или друг вид јавна употреба или изведба, без согласност на авторот или на издавачот.

ЈАЗИКОТ И КУЛТУРАТА – СОСТОЈБИ И ПРЕДИЗВИЦИ

Меѓународна научна конференција
„Јазикот и културата – состојби и предизвици“
(6 и 7 ноември 2018 година)

Скопје, 2019

СОДРЖИНА

Лидија Аризанковска АФИРМАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО РЕПУБЛИКА СЛОВЕНИЈА.....	13
Борче Арсов ИМЕНУВАЊЕТО НА ИСУС ХРИСТОС ВО ПРЕВОДИТЕ НА НОВИОТ ЗАВЕТ НА СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ОД ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА 19 ВЕК	17
Родна Величковска ИНТЕГРИРАЧКАТА ФУНКЦИЈА НА МУЗИЧКО-ФОЛКЛОРНИТЕ ТЕКСТОВИ КАЈ ОБРЕДНИТЕ ПЕЈАЧКИ ЖАНРОВИ ВО МАКЕДОНСКОТО ТРАДИЦИОНАЛНО НАРОДНО ПЕЕЊЕ	31
Маја Вукић ВЕЗЕ КООРДИНАТОРА И СЕМАНТИЧКИХ КОНКРЕТИЗАТОРА АДИТИВНОСТИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	41
Светлана Давкова-Ѓоргиева ЗА НАЗИВИТЕ НА ИГРИТЕ ОД НАШЕТО ДЕТСТВО	49
Кристина Димовска ПРИЛОГ КОН СФАЌАЊЕТО НА СЕМАНТИЧКАТА ФУНКЦИЈА НА ПАРЕМИОЛОШКИТЕ ИСКАЗИ ВО ДВЕ ЕПСКИ ПЕСНИ („МАРКО И ГИНО АРНАУТЧЕ“ И „МАРКО И МУСА КЕСЕЦИЈА“).....	57
Васил Дрвошанов ИЗРАЗУВАЊЕТО НА СЕМЕМАТА 'ГОЛЕМА КАШЛИЦА' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ	69
Нихаль Эртуран О НЕКОТОРЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ ПЕРЕВОДА РОМАНА «АННА КАРЕНИНА» Л.Н. ТОЛСТОГО НА ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК.....	79
Эмине Инаныр ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ПОЛИТИКА И ЯЗЫКОВЫЕ ПРОГРАММЫ В ЭПОХУ ЕКАТЕРИНЫ II В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ	87

Виолета Јанушева, Марија Стојаноска КАТЕГОРИЈАТА ОБРАЌАЊЕ ВО ТЕЛЕВИЗИСКИТЕ ЕМИСИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК	95
Барбара Јариш ЗНАЧЕЊЕТО НА ПОЗНАВАЊЕТО НА ЈАЗИКОТ НА ИСТРАЖУВАНАТА ГРУПА ПРИ ТЕРЕНСКИ ИСТРАЖУВАЊА. РЕФЛЕКСИИ ОД ИСТРАЖУВАЊАТА НА КАРНЕВАЛИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА	107
Елена Јованова-Грујовска Елизабета Кузмановска УПОТРЕБАТА НА СТАНДАРДНОЈАЗИЧНАТА НОРМА ВО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ И ФОРМООБРАЗУВАЧКИТЕ МОДЕЛИ (НА НОВИНАРИТЕ).....	113
Надежда Јовић АНАЛИТИЗАМ У ДЕКЛИНАЦИИ У СРПСКИМ И МАКЕДОНСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ СПОМЕНИЦИМА.....	119
Мери Јосифовска ЛИЧНОТО ИМЕ <i>ГЕОРГИ (-Ј,-ЈА)</i> И НЕГОВИТЕ ДЕРИВАТИ ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА.....	129
Оливера Каевска МАКЕДОНСКИОТ (СТАНДАРДЕН) ЈАЗИК КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВОЗРАСНИ	135
Веселинка Лаброска Лилјана Гушевска ТЕМНИОТ ГЛАС /Ѓ/ ВО ГРАДСКИОТ ОХРИДСКИ ГОВОР КАКО КУЛТУРНА ПРЕСТИЖНА ОСОБЕНОСТ	143
Лилјана Макаријоска КОН МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА АСТРОНОМИЈА.....	149
Лилјана Макаријоска, Еленка Стоевска-Денчова КУЌАТА ВО МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА	161
Јордана Марковић РЕЧНИК КАО ЧИЊЕНИЦА НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ	171

Михајло Марковиќ, Соња Новотни МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО КУЛТУРЕН КОД – СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ И ЕТНОКУЛТУРНИ АСПЕКТИ – ДИЈАХРОНИСКИ ПРИКАЗ.....	179
Димка Митева ОПШТОНАРОДНА И ДИЈАЛЕКТНА ЛЕКСИКА	189
Лилјана Митковска Елени Бужаровска ХИПОТЕТИЧКИОТ МАРКЕР <i>БИ</i> ВО ПРАГМАТИЧКА ФУНКЦИЈА	199
Билјана Никовска ПИШУВАЊЕТО СО РАКА И ДИСЛЕКСИЈАТА РИТМИЧКО ПИШУВАЊЕ НА РАКОПИСНИТЕ БУКВИ ОД МАКЕДОНСКАТА АЗБУКА.....	207
Соња Новотни, Михајло Марковиќ КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ОПРЕДЕЛЕНИ ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ МОДЕЛИ ВО ДВА ПАТЕРИКА ОД XIV ВЕК	217
Димитар Пандев МЕЃУ ИНТУИЦИЈАТА И ЕМПАТИЈАТА	227
Снежана Петрова-Џамбазова ЛИЧНИТЕ ЗАМЕНКИ И МЕДИУМИТЕ	231
Катерина Петровска-Кузманова НАРОДНИТЕ ВЕРУВАЊА ПРИКАЖАНИ ПРЕКУ ФИЛМСКИОТ ЈАЗИК	235
Борјана Прошев-Оливер ЗА ЈАЗИЧНИОТ ИДЕНТИТЕТ	243
Александар Симоновски КУЛТУРНАТА, ОБРАЗОВНАТА И НАУЧНАТА СОРАБОТКА МЕЃУ МАКЕДОНИЈА И ХРВАТСКА (1960 – 1966)	251
Љубица Станковска ПОТЕКЛОТО НА НЕКОЛКУ ИМИЊА НА ПРИЛЕПСКИ РАСЕЛЕНИ СЕЛА.....	261
Фани Стефановска-Ристеска ПРЕФИКСОТ <i>НЕ-</i> ВО СОСТАВ НА ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА.....	277

Вера Стојчевска-Антиќ КНИЖЕВНОСТА МЕЃУ ЈАЗИКОТ И КУЛТУРАТА	283
Лидија ТАНТУРОВСКА „ЧЕСЕН ПИОНЕРСКИ ЗБОР“	289
Свето Тоевски КУЛТУРНАТА ТРАНСМИСИЈА КАКО МЕЃУГЕНЕРАЦИСКО ПРЕНЕСУВАЊЕ И УЧЕЊЕ НА ЈАЗИКОТ ПРЕКУ КОЕВОЛУЦИЈА НА ЛЕКСИКАТА И СИНТАКСАТА – ОСВРТ И НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК .	301
Катица Трајкова ПОВЕЌЕКОМПОНЕНТНИ СОСТАВИ ВО РЕЧНИКОТ НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА	311
Татјана Трајковић БУЈАНОВАЧКИ И КУМАНОВСКИ ИДИОМИ У НАРОДНИМ ЛИРСКИМ ПЕСМАМА	317
Ѓонул Узели КУЛТОТ НА САМОДИВАТА ВО БУГАРСКАТА ПОЕЗИЈА И СЛИКАРСТВО	329
Доца Цветкоска ЈАЗИКОТ КАКО ФАКТОР ЗА КОХЕЗИЈА НА ОПШТЕСТВОТО ВРЗ ПРИМЕРИ ОД МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА	341
Мери Цубалевска ТУРЦИЗМИТЕ ВО ПРОЗНОТО ТВОРЕШТВОТО НА ЈОВАН СТРЕЗОВСКИ	349
Зоя Шенгюдер ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЗОВАНИЯ ТЕКСТОВ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ТУРЕЦКОЙ АУДИТОРИИ	361
Hadžem Hajdarević ISKUSTVO RATA (1992.-1995.) NAPREMA JEZIČKOG I SOCIOKULTURNOG IDENTITETA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	373
Jasmin Hodžić NEKI KOGNITIVNOLINGVISTIČKI I KOMUNIKOLOŠKI ASPEKTI ODABRANIH DIJALOŠKIH FORMI U BOSANSKOM JEZIKU KAO IZRAZITO OBILJEŽJE KULTURE.....	379

Alen Kalajdžija	
BOSANSKA LEKSIKA KONCEPTUALNOG TURSKO-BOSANSKOG RUKOPISNOG RJEČNIKA IZ CODEXA ALIHODŽIĆ	389
Aida Kršo	
(NE) OPRAVDANO PRISUSTVO ANGLIZAMA U MODNOM ČASOPISU (LINGVOSTILISTIČKA ANALIZA).....	399
Maria Strysewska	
ДЕМИНУТИВНО-ХИПОКОРИСТИЧНИ НАЗИВИ ВО РОМАНОТ <i>МАСТЕР И МАРГАРИТА</i> ОД МИХАИЛ БУЛГАКОВ И НЕГОВИТЕ ПРЕВОДИ НА ПОЛСКИ И МАКЕДОНСКИ	409

УДК 811.163.3'27(497.4)
УДК 811.163.3:008(497.4)

Лидија АРИЗАНКОВСКА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

АФИРМАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА ВО РЕПУБЛИКА СЛОВЕНИЈА

Апстракт: Целта е да ја претставиме афирмацијата на македонскиот јазик и на македонската култура во центри надвор од Република Македонија, во случајов преку претставувањето на работата на македонските здруженија во Република Словенија и присуството на македонскиот јазик и македонската култура во образовниот систем на оваа држава, но и пошироко, покажувајќи ја на тој начин општествено-културната улога на македонскиот јазик во Република Словенија.

Клучни зборови: македонски јазик, македонска култура, општествено-културната улога на македонскиот јазик во Република Словенија.

Во тој контекст ќе се задржам на спроведеното истражување во рамките на билатералниот македонско-словенечки научноистражувачки проект Општествено-културната улога на словенечкиот јазик во Македонија и на македонскиот јазик во Словенија, одобрен 2013 г. и поддржан од Министерството за образование и наука на РМ, кој го остваривме во соработка со Институтот за словенечко иселеништво и миграции при Словенечката академија на науките и уметностите во Љубљана, а со поддршка на Министерството за образование, наука и спорт на Република Словенија. Од македонска страна главен истражувач беше проф. д-р Лидија Аризанковска, а од словенечка страна д-р Јања Житник Серафин, научен советник при именуваниот Институт.

Истражувачи вклучени во Проектот од македонска страна беа: проф. д-р Људмил Спасов, проф. д-р Весна Мојсова-Чепишевска, во тоа време ас. м-р Марија Паунова, сега доцент, и Анета Јанева, магистранд, кои имаа можност „на терен“ да го спроведат истражувањето. Од словенечката страна како истражувачи беа вклучени: проф. д-р Намита Субиото, д-р Јернеј Млекуж, м-р Мојца Вах Јевшник, м-р Метка Локар, Маријанца Ајша Вижинтин, магистранд.

При тоа сакам да нагласам дека македонскиот јазик и македонската култура, покрај присуството во студиските програми на највисоко, универзитетско рамниште, го наоѓа своето место и на други рамништа и ја одигрува својата општествено-културна улога надвор од својата матична средина.

Патем би сакала да споменам дека нашата мисија (мојата и на колешката проф. д-р Намита Субиото) во афирмација на македонскиот јазик и на македонската

култура во образовниот процес на Република Словенија започна уште во 2006 година со проектот „Мигранти – Вклучување на децата на иселениците во словенечкиот образовен систем (*Migranti – Vključevanje otrok priseljencev v slovenski izobraževalni sistem*)“, поддржан од Министерството за образование, наука и технологија при Владата на Република Словенија, за чија цел подготвивме наставни програми за изучување на македонскиот јазик во основно и во средно образование, наменети за доселениците чиј мајчин јазик е македонски.

Со проектот Општествено-културната улога на словенечкиот јазик во Македонија и на македонскиот јазик во Словенија истражувањето за македонскиот јазик во Словенија и словенечкиот јазик во Македонија имаше за цел да утврди во колкава мера и на каков начин двата јазика на „доселениците“ се рефлектираат во општеството и во културата на мнозинската говорна средина и обратно, колку и како влијаат на нив општеството и културата на мнозинството, не само денес туку и низ историјата.

Иако истражувањето во основа беше социолингвистичко, сепак беше насочено и кон поширокото проучување на националниот и на културниот идентитет на македонското и на словенечкото иселеништво и затоа е интердисциплинарно. Во него се земени предвид појдовните теоретски сознанија и познавањата на основните научни дисциплини, како што се, покрај лингвистиката, литературната, уметничката и културната историја, уште и етнологијата, социологијата, политичките науки и др.

Соработката на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје каде што студиите по словенечки јазик се едни од дипломските студии со Институтот за иселеништво и миграции при Научно-истражувачкиот центар на Словенечката академија на науките и уметностите, кој своите истражувања сè поинтензивно ги насочува кон Балканот даде можност едно вакво истражување да биде не само можност за размена и поврзување на досегашните истражувачки резултати во проектот на истражувачите кои соработуваат туку и можност за продлабочување и ширење на погледите на двете институции во споменатата истражувачка област, но исто така и можност за отворен и широк обостран увид во прашањата за општествено-културната вклученост на мигрантите во Македонија и во Словенија, нивниот јазик и култура во мнозинското општество, како и формирањето на насоки за нивно рамноправно пласирање. Овие насоки би можеле да бидат основа за формирање слични насоки за меѓукултурно зближување и во останатите држави, кои настанале на територијата на поранешна Југославија, што на соработката ѝ дава уште едно дополнително значење.

Истражувањето на етничкиот идентитет на иселеничките заедници, односно на иселеништвото воопшто е изразито интердисциплинарно и покрај останатите аспекти задолжително го опфаќа и социолингвистичкиот аспект. Токму јазикот во корелација со општеството и културата е еден од основните елементи за формирање и зачувување на националниот идентитет кој, ако зборуваме за „јазик на иселениците“ или „јазик на доселениците“ во однос со мнозинството во заедницата, може каде било и кога било да има исклучителна улога. Каков бил во таа смисла статусот на македонскиот јазик во Словенија и на словенечкиот јазик во Македонија низ историјата и каков е тој денес, сè уште не е целосно истражено. Кон оваа тема, како во Македонија, така и во Словенија се приближуваат само одделни студии од областа на миграциите и во нешто поголем број од областа на литературната историја, лингвистиката и

преведувањето. Причината за тоа најчесто се бара во фактот дека низ историјата Словенците во голем број не се иселувале во Македонија, ниту пак Македонците во Словенија, како и тоа дека во втората половина на минатиот век, кога Македонија и Словенија живееле заедно во една држава во која се водела политика на систематично меѓукултурно посредување, македонскиот и словенечкиот јазик имале третман на „братски“ јазици, а не третман на странски јазици. Овој статус и двата јазици во контакт, македонскиот во Словенија и словенечкиот во Македонија, го добиваат дури по распадот на Социјалистичка Федеративна Република Југославија, кога со новата состојба се соочуваат и нивните родени говорители.

Целта на обостраното истражување на општествено-културната улога на македонскиот јазик во Словенија и на словенечкиот јазик во Македонија беше да се утврди во колкава мера и на каков начин и двата јазици се рефлектираат во општеството и културата на мнозинската говорна средина (и обратно), како и да се оформат насоките за порамноправно пласирање на јазиците на „доселениците“ во поширокото општество-примател со цел полесна јазична преодност и меѓукултурно зближување во двете држави. Овие насоки би можеле да бидат основа за формирање слични насоки за зближување на јазиците и културите и во другите држави што настанале на територијата на поранешна Југославија. Истовремено во истражувањето се обидовме да го побараме одговорот на прашањето дали може преку споредба на ситуацијата на иселениците на едниот народ со ситуацијата на доселениците на другиот народ да се зголеми чувството на мнозинскиот народ за несвесно и ненамерно јазично, како и со тоа поврзано општествено-културно исклучување, односно маргинализација на мигрантите.

Акцент во истражувањето беше ставен на личните контакти, во прв ред посети на неколкуте од постојните дванаесет македонски друштва во Словенија и на трите словенечки културни друштва во Македонија, кај кои имагинацијата на двата јазици успеавме да ја развиеме низ прегледот на архивите на друштвата, како и низ сведоштвата и животните приказни на членовите на друштвата. Токму друштвата како групи на поединци со различни миграциски, односно културни позадини се најсоодветна средина за размена на погледите и воспоставувањето на меѓукултурниот дијалог, кој сакавме да го поттикнеме. Притоа се сосредоточивме пред сè на културно-уметничката и литературната дејност (литературни кружоци и секции, литературни вечери, преведување, издаваштво, итн.), како и, се разбира, на учењето на двата јазици на „доселениците“ како странски јазици на различни рамништа и во различни курсеви, каде што низ дидактичката содржина се нуди уште една можност за меѓукултурно посредување, запознавање и зближување.

Истражувањето го насочивме и кон поширокото проучување на националниот и културниот идентитет на македонското и на словенечкото иселеништво во кое се земаат предвид теоретските појдовни точки и осознавањето на сите основни научни дисциплини. Ваквото истражување е важно и за развојот на студиите од областа на миграциите и етносот, бидејќи споредбениот аспект, кој ова истражување го внесува, како во рамките на македонските, така и на словенечките студии од областа на миграциите и етносот, е нов, а истовремено е и добра прилика за двостран увид во прашањата на општествено-културната вклученост на мигрантите, бидејќи ги вклучува и двете појдовни точки, може непристрасно да ги оценува успехите и поразите при обидите за рамноправна општествено-културна вклученост на

мигрантите во државата-примател и ги споредува со успехите и поразите при обидите за рамноправна општествено-културна вклученост на другите мигранти во сопствената држава.

Ваквиот тип на заедничко научно истражување не претставува само можност за размена и поврзување на досегашните истражувачки резултати туку и можност за ширење и продлабочување на обостраниот увид во прашањата за јазична и општествено-културна вклученост на македонските доселеници и нивните потомци во Словенија, како и на словенечките во Македонија.

Дополнителна придобивка од билатералната соработка е можноста за поставување насоки и правила во процесот на нивна можна имплементација во интеграциската политика, со што се поставуваат основите за меѓукултурно зближување, што на некој начин може да претставува модел за соработката и со другите држави, како во најблиското опкружување, така и во подалечното, а преку кој македонскиот јазик и македонската култура ќе продолжат да се афирмираат во средини надвор од матичната.

Борче АРСОВ

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ИМЕНУВАЊЕТО НА ИСУС ХРИСТОС ВО ПРЕВОДИТЕ НА НОВИОТ ЗАВЕТ НА СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ОД ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА 19 ВЕК

Апстракт: Корпус за овој труд претставуваат првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо во втората половина на 19 век во јужна Македонија, и тоа: Кониовското евангелие, Кулакиското евангелие, Бобошчанското евангелие и Трлиското евангелие.

Самата идеја евангелијата да се преведат на современ, народен јазик, за тоа време, претставува смел пристап во преведувачката традиција, наспрема сè уште силно присутната црковнословенска традиција во северната сфера на македонската јазична територија. Дополнително, вакви преводи на Новиот завет на народен јазик од истиот период, но и од порано, постојат и на другите јазици во целиот регион.

Во споменатиот контекст, и при именувањето на Исус Христос, а особено при обраќањето кон него, во текстовите се среќаваат впечатливи форми, кои, некаде повеќе, а некаде помалку, се оддалечуваат од црковнословенската традиција и на текстот му даваат „народна боја“, со цел тој да му се доближи на локалното население.

Во трудов, преку споредбена анализа, се дава преглед на формите користени за именување на Исус Христос во четирите текста и се прави паралела со современиот превод на Новиот завет на современ македонски стандарден јазик.

Клучни зборови: лексика, Нов завет, преводи, 19 век, Исус Христос.

1. Вовед

Писменоста создавана со грчко писмо во текот на 18 и на 19 век на територијата на јужна Македонија¹ е особено значајна за развојот на македонскиот писмен јазик, особено земајќи го предвид фактот дека на оваа територија писмениот јазик бил речиси целосно „ослободен“ од црковнословенското јазично влијание. Ова не е случај со северната сфера на територија на Македонија. Додека на север е силно изразено црковнословенското влијание, и тоа овде се мисли пред сè на црковнословенскиот јазик од руска и/или од српска редакција, и во поглед на граматиката и на лексиката, и во поглед на правописот, на целата територија што во споменатиот период била под грчко културно влијание и каде што се користел алфавитот, македонскиот народен

¹ Се мисли на етничките (и на јазичните) граници на Македонија.

јазик е приоритетен во литературата (Конески 1975). Тоа, меѓу другото, подразбира современа (за тоа време) граматика, лексика, па дури и правопис, бидејќи станува збор за користење на грчка азбука приспособена на потребите да се пренесе македонскиот јазик.

1.1. Преводите на Новиот завет на современ македонски јазик од 18 и од 19 век

Кониовското евангелие, Кулакиското евангелие, Бобошчанското евангелие и Трлиското евангелие се првите досега познати посериозни преводи на Новиот завет на народен македонски јазик. Овие текстови сочинуваат една целина, бидејќи сите претставуваат преводи на изборни неделни евангелија на македонски народен јазик (со помала или со поголема авторска стилизација) и се напишани со грчко писмо.

Кониовското евангелие (КЕ) го добива името по селото Кониово (грч.: *Δυτικό*), кое се наоѓа на територијата на Р Грција, во средина меѓу градовите Воден (грч.: *Ήδεσσα*), Гуменце (грч.: *Γουμένισσα*) и Еницевардар (грч.: *Γιαννιτσά*). Името му е дадено од страна на бугарскиот научник Јордан Иванов по откривањето на само неколку печатени страници од текстот. Врз основа на материјалот што тогаш го има, Иванов заклучува дека во евангелието е претставен говорот на ова село (Иванов 1970: 181), кој им припаѓа на долновардарските македонски говори. Според него, автор на преводот е Павел Божигропски. По конечното наоѓање на целиот текст и по објавувањето на монографијата за КЕ (2003–2008) (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008), заведено во *Bibl. Patr. Alex.* 268, во ракописот подготвен за печатење јасно се гледаат две раце², при што првата рака е постара (се претпоставува дека првиот превод е настанат во втората половина на 18 век), додека втората рака е направена стотина години подоцна и само таа му се припишува на Божигропски. За точните пишуваачи, т.е. преведуваачи на првата рака не постојат информации (в. Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 21–22). Мошне значајно е да се спомене дека втората рака претставува стилизација, со што Божигропски се јавува како редактор на првата рака (на оригиналниот превод на народен македонски јазик). Особено важно е и дека КЕ е најраното современо македонско евангелие печатено со грчко писмо во Солун, во 1852 г.

Кулакиското евангелие (КуЕ) е објавено и опишано во 1938 г. од страна на Андре Вајан и Андре Мазон (Mazon, Vaillant 1938). Јазикот на евангелието, авторите го квалификуваат како дијалект и сметаат дека во својата монографија, преку анализата на текстот на евангелието, прават опис на говорот на селото Кулакија (грч.: *Χαλάστρα*), Солунско, кој, исто така, им припаѓа на долновардарските говори. Селото Кулакија се наоѓа на дваесетина километри западно од градот Солун (грч.: *Θεσσαλονίκη*). Се тврди дека преведувач на ракописот е Евстатиј Кипријадис, а времето на настанување е некаде околу 1860 г. (за повеќе в. Mazon, Vaillant 1938: 1–4 и Арсов 2011: 6).

Текстот на Бобошчанското евангелие (БЕ) и неговата анализа се објавени од Андре Мазон во 1936 г. Евангелието, како и неколку други текстови од регионот претставуваат основа за лингвистичкиот опис на јазикот во монографијата посветена

² Овде не станува збор за два одделни текста, туку за еден текст, во кој се гледаат „две раце“, односно два ракописа (два различни начини на пишување). Под поимот „прва рака“ се подразбира првиот оригинален превод на текстот од грчки на македонски јазик, додека со поимот „втора рака“ се означува верзијата што ги вклучува интервенциите, т.е. исправките на редакторот, кои, инаку, се правени директно врз самиот текст на првата рака.

на македонските говори во Јужна Албанија (в. Mazon 1936). Именувањето на евангелието доаѓа од името на селото Бобошчица (се среќава и како Бобоштица и Бобошница) (алб.: *Boboshticë*), кое се наоѓа на 8 километри од градот Корча (алб.: *Korçë*), Р Албанија. Со точност не може да се тврди годината на настанувањето на текстот, но приближно се смета дека тоа е 1880 г. Текстот на евангелието е преведен од страна на три преведувачи: најголем дел е преведен од страна на Цанцо (чијшто превод Мазон го смета за најсоодветен во поглед на доследноста со корчанскиот говор), помал дел од Икономо и најмал дел од страна на група анонимни преведувачи (за повеќе в. Mazon 1936: 11–13). Јазикот на евангелието, претставен во монографијата на Мазон е корчанскиот говор (за разлика од претходните два текста, овој ракопис се поврзува со крајниот/периферниот југозапад од македонската јазична територија). Она што е впечатливо за овој говор од социолингвистички аспект е ставот што неговите зборуваачи го имаат за него уште од далечното минато до денес. Жителите на Бобошчица својот говор го сметаат за престижен, но и за посебен јазик, кој го именуваат језикo к'ајнас³. За нив тој претставува јазик различен и од македонскиот и од бугарскиот. Ова се забележува и денес меѓу ретките зборуваачи на овој говор, за што зборуваат и последните трудови поврзани со оваа проблематика (в., на пр, Арсов 2015 и Arsov 2016).

Трлиското евангелие (ТЕ) претставува изборно евангелие, кое според Милетич (в. Милетич 1920), е напишано во с. Трлис (грч. Βαθύτοπος), Неврокопско, Р Грција, во 1861 г. Како што е наведено во самото евангелие, текстот е напишан од страна на Димитар Стоилов, учител во селото. Милетич го опишува текстот на евангелието како дијалектен, т.е. објаснува дека преку него го опишува говорот на с. Трлис од времето кога тој е напишан.

Текстовите на КуЕ, на ТЕ и на КЕ покажуваат југоисточни македонски говори, додека текстот на БЕ е поврзан со југозападната македонска периферија.

2. Ексерпиран материјал

За потребите на овој труд беа користени сите читања и стихови од Новиот завет што им се заеднички на четирите текста, а тоа се следниве:

КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Матеј 6 (22–33)	Матеј 6 (22–33)	Матеј 6 (22–33) – Икономо и Анонимен В (22–28)	Матеј 6 (22–33)
Матеј 14 (22–34)	Матеј 14 (22–34)	Матеј 14 (26–34) – Цанцо	Матеј 14 (23–34)
Матеј 15 (21–28)	Матеј 15 (21–28)	Матеј 15 (21–28) – Цанцо	Матеј 15 (21–28)
Матеј 21 (33–42)	Матеј 21 (33–42)	Матеј 21 (33–42) – Цанцо	Матеј 21 (33–42)
Лука 24 (36–53)	Лука 24 (36–53)	Лука 24 (36–53) – Анонимен Б	Лука 24 (36–53)
Јован 1 (35–45)	Јован 1 (35–52)	Јован 1 (35–51) – Цанцо	Јован 1 (35–45)
Јован 7 (37–52)	Јован 7 (37–52)	Јован 7 (37–52) – Цанцо	Јован 7 (37–53)

³ зб'орви к'ајнас; со значење: зборува како нас; во корчанскиот говор, предлогот кај се користи за споредба (современ македонски стандарден јазик: како).

КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Јован 8 (12)	Јован 8 (12)	Јован 8 (12) – Цанцо	Ø ⁴
Јован 9 (1–38)	Јован 9 (1–38)	Јован 9 (1–38) – Анонимен В	Јован 9 (1–38)
Јован 20 (19–25)	Јован 20 (19–25)	Јован 20 (19–31) – Икономо	Јован 20 (19–25)

Во текстовите се изделени вкупно 65 позиции во точно 54 стихови од споменатите читања. Поради ограниченоста на просторот, во оваа верзија се издвоени само неколку од покарактеристичните примери, а целосниот преглед на примери ќе биде објавен во некоја друга пригода.

3. Именувањето на Исус Христос во анализираните текстови

Во овој, главен, дел од трудот се претставени позициите, односно примерите во стиховите/читањата од сите четири текста, но и од текстот на преводот на Новиот завет на современ македонски стандарден јазик (Нов завет 2007), каде што се среќаваат лексемите, именските групи и дел-речениците со кои, *нејосредно* или *јосредно*, се именува *Исус Христос*.

Под „непосредно (конкретно) именување“, за потребите на овој труд, се подразбира користењето само на името, односно користењето на една од сопствените именки *Исус* и/или *Христос*. Како „посредно именување“ се разбира употребата на описните и на метафоричните/метонимските образувања, кои вклучуваат именски групи и именки како што се *Син Божји*, *Син Давидов*, *Јаѓне Божјо*, *Учиџел* и сл. Дополнително, во оваа група се вклучени и примерите каде што некој му се обраќа на Исус Христос, и тоа, најчесто, со или без вокативна форма од именката *Госџог(и)*.

Иако, при ексцерпцијата на материјалот се тргна од текстот на КЕ, па истите примери беа пребарувани во текстот на КуЕ, а потоа и во текстовите на БЕ и на ТЕ, за на крајот да се бараат истите позиции во преводот на Новиот завет на современ македонски стандарден јазик (СМСЈ), со цел резултатите да бидат прикажани поразбирливо, во анализава најпрво е даден примерот од преводот на СМСЈ, а потоа се претставени истите позиции во четирите текста.

Во неколку позиции, онаму каде што се смета дека е потребно, се прави споредба и со дел од постарите текстови, односно со преводите на Новиот завет на црковнословенски јазик од македонска редакција⁵, и тоа со Радомировото евангелие (втора половина на 13 век), Кратовското евангелие (средина на 14 век), Македонското четвороевангелие (крај на 14 век) и Карпинското евангелие (крај на 13 век).

3.1. Непосредно (конкретно) именување

Кога се именува Исус Христос, во преводот на СМСЈ, во најголем дел од примерите се користи лексемата *Исус*. Во текстот на КЕ, и во првата и во втората рака, како и во текстовите на КуЕ и на ТЕ во овие позиции се јавува истата лексема,

⁴ Во КЕ, во КуЕ и во БЕ од Јован 7 ги има стиховите 37–52, а веднаш потоа, во продолжение, наместо последниот 53 стих од ова читање е даден стихот 12 од Јован 8. Тоа не е случај со ТЕ. Во овој текст ги има стиховите 37–53 од Јован 7, вклучително и последниот 53 стих, без стихот 12 од Јован 8. Последново читање воопшто не е вклучено во ТЕ, така што примерот од овој текст изостанува во анализата.

⁵ За ексцерпцијата на овие примери се користеше картотеката на Одделението за историја на македонскиот јазик при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Ис'ус. Во текстот на БЕ, пак, секаде е искористена дијалектно-разговорната форма на лексемата *Χριστῖος*, односно *Р'исτῖος*. Во продолжение се претставени два примера:

- J20, 19

СМСЈ	дојде <i>Исус</i> , застана насреде и им рече: „Мир вам!“
КЕ – прва и втора рака ⁶	дујд'е <i>Ис'ус</i> и застан'а пу ср'еде, и в'еле на н'их, м'ир на в'ас
КуЕ	дојд'е <i>Ис'ус</i> ⁷ да му застан'а уфстр'ет, да в'ел'а на н'ах ⁸ : М'ирба на в'ас
БЕ	Вл'азе ⁹ <i>Р'исτῖος</i> т'амо, и заст'ана во стр'ет ниј, и му р'ече: М'ир в'о вас.
ТЕ	д'ојде ¹⁰ <i>Ис'ус</i> та заст'ана фав сред'е и р'ече хми: мир на вас

- L24, 36

СМСЈ	Самиот <i>Исус</i> застана сред нив и им рече
КЕ – прва и втора рака	На т'оа вр'еми, к'ога војскресн'а <i>Ис'ус</i> ут м'ертфите. Застан'а пу ср'еде на Учен'иците му, и му в'еле ¹¹

⁶ Одделно во табелите се дадени само примерите од втората рака каде што има разлика во формата искористена за именување на Исус Христос. Доколку разликите меѓу првата и втората рака на КЕ не се директно поврзани со конкретната анализа прикажана во трудов, примерите од втората рака на КЕ се наведени во фуснота.

⁷ Во латиничната транскрипција/транслитерација на КуЕ во оригиналното издание посветено на Кулакиското евангелие (Mazon, Vaillant 1938) најголемиот дел од библиските имиња, вклучително и Исус Христос се сочувани на грчко писмо. За потребите на трудов, тие се транскрибирани/транслитерирани на кирилица; сп. Ἰησοῦς > *Ис'ус*.

⁸ Користениот текст на евангелието во оригиналното издание посветено на Кулакиското евангелие (Mazon, Vaillant 1938) е со латинична транскрипција/транслитерација. За целите на трудов се користи приспособена кирилична транскрипција/транслитерација. Графемите *a* и *i* во примерите на кирилица ги пренесуваме со графемата *ä*; сп.: *kóga dósa* "Ἡ σοὺς > к'ога д'ош'ал Ис'ус; *véli* "na ní"n > в'ел'а на н'ах. Графемата *e*", во примерите се среќава многу ретко (само во *uče* "ní"ciit"e). Со оглед на тоа што во трудов се јавува само во еден пример, за поедноставување на читањето, оваа графема ја пренесуваме со *e*, нагласувајќи во оваа фуснота дека, сепак, во примерот учен'ац'ате станува збор за редуциран вокал.

⁹ Користениот текст на евангелието во оригиналното издание посветено на Бобошчанското евангелие (Mazon 1936) е со латинична транскрипција/транслитерација. Исто како и во случајот со КуЕ, за целите на трудов, се користи приспособена кирилична транслитерација. Графемата *ä* во приспособената кирилична транскрипција/транслитерација на БЕ се користи за означување на диграфот *ea* (од грч. *εα*), кој во латиничната транскрипција/транслитерација на Мазон се користел за означување на широкиот изговор на *e*, односно, како што објаснува Мазон, на изговорот на дифтонгот *jä*. Овде треба да се нагласи дека во целиот текст на БЕ напишан со алфавит нема доследност, а за различното бележење на овој дифтонг од страна на различните преведувачи на БЕ пишува и Мазон (в. Mazon 1936: 114). Примерите во кои има поинакво бележење на дифтонгот (на пр., *je* кај Икономо или *e* кај анонимните преведувачи) во овој труд се пренесуваат со приспособената кирилична транскрипција/транслитерација, но врз основа на латиничната транскрипција на Мазон.

¹⁰ Во кириличната транскрипција/транслитерација на Трлиското евангелие се тргнува од онаа на Милетич (1920), со ситни интервенции направени со цел да се поедностави текстот: графемата *i* се пренесува како *j* речиси во сите позиции, освен онаму каде што се користи за означување на мекоста. Во тие позиции оваа графема ја предаваме со *'*, на пр.: *góige* > *g'ojge*; *nigélia* > *nig'el'a*.

¹¹ КЕ – втора рака: На т'оа вр'еми, к'ога воскресн'а *Ис'ус* ут м'ертвите. Застан'а пу ср'еде на Учен'иците му, и му в'еле.

КуЕ	На т'оа вр'еми, ка ужив'е <i>Ис'ус</i> ут м'артф'ати, с'а каж'а 'ем стој'а настрет на Учен'а'цати, ем в'ели на н'ах
БЕ	Т'ози вр'а'ме, ка ст'ана <i>Р'исѿос</i> от гр'обо, заст'ана во стр'ат апостол'ити, и му р'ече
ТЕ	На нов'а вр'еме, куг'а са воскр'есе <i>Ис'ус</i> , заст'ана фав ср'еде учен'иците си и р'ече

Како што се спомена, во текстот на БЕ, во овие позиции се среќава именката *Р'исѿос*, и тоа и онаму каде што во другите текстови се среќава *Ис'ус* (како во примерите погоре), и онаму каде што се среќава *Хрисѿ'ос*, сп. на пр.:

- L24, 46

СМСЈ	така требаше да пострада <i>Хрисѿос</i> и да воскресне од мртвите на третиот ден
КЕ – прва и втора рака	и так'а треб'уваше да п'ати <i>Хрисѿ'ос</i> : и тр'етиут д'ен да војскр'ени ут м'ертвите
КуЕ	и так'а му б'еши да с'а м'ачи <i>Хрисѿ'ос</i> , и да ужив'еи па уф м'артфин на тр'ити дн'а
БЕ	и така треб'аше да п'ати <i>Р'исѿос</i> и да ст'ани от гр'обо трек'ио ден
ТЕ	и так'а прил"агаше да са м'ачи <i>Хрисѿ'ос</i> и да са васкрес'и от м'артвите на тр'етиа ден

Во анализираниот текст на БЕ само во една позиција се среќава именката *Ис'ус*, и тоа во стихот 11 од Јован 9. За споредба го наведуваме истиот стих и во останатите текстови, вклучително и оној во преводот на Новиот завет на СМСЈ:

- J9, 11

СМСЈ	Еден Човек, Кој се вика <i>Исус</i> , направи кал
КЕ – прва и втора рака	ид'ин чув'ек што гу в'елет <i>Ис'ус</i> , направ'и к'ал ¹²
КуЕ	чов'ек шо му в'ел'ат <i>Хрисѿ'ос</i> прав'и к'ал
БЕ	ч'овек шчо се з'ови <i>Ис'ус</i> к'ал ст'ори (J9, 11)
ТЕ	ед'ин ч'јул"акшту са зов'е <i>Ис'ус</i> , т'ој направ'и кал

Овде е значајно да се спомене дека содржински станува збор за ситуација во која некој некому му го претставува Исус Христос, односно на ова именување му претходи *ч'овек шчо се з'ови...* (СМСЈ: *Еден Човек, Кој се вика...*), па, освен големата веројатност овде да влијаел грчкиот оригинал, може да се претпостави и дека причината зошто во текстот на БЕ ова е единствената позиција каде што се среќава оваа именка е токму содржината, односно претставувањето. Во кусиот опис на текстовите погоре стана збор дека текстот на БЕ е преведен од страна на тројца преведувачи, каде што за споменатото читање стои дека е преведено од страната на групата анонимни преведувачи. За нив, Мазон претпоставува дека биле имитатори или дури само препишувачи. За оваа група преведувачи се претпоставува и дека не е по потекло од Бобошчица, со оглед на извесни особености во текстот на нивниот

¹² КЕ – втора рака: ид'ин чув'ек што гу в'ел'ат *Ис'ус*, направ'и к'ал

превод што не соодветствуваат со корчанскиот и се карактеристични за друг говор, кој без сомнение е нестрамскиот (Mazon 1936: 114). Оттука, пак, може да се претпостави и дека една од причините зошто оваа лексема се јавува само еднаш и тоа во ова читање преведено од анонимните преведувачи е нивната тенденција за „имитирање“, како што споменува Мазон, односно можеби станува збор за преведување со посредство на некој друг словенски превод на Новиот завет.

Впечатливо е дека токму во оваа позиција, во текстот на КуЕ, пак, стои именката *Христѿос*. Може да се претпостави влијание од оригиналот или, пак, влијание од некој друг словенски (или несловенски) превод на Новиот завет, доколку таков бил користен од страна на преведувачите.

Во анализираните текстови на старите преводи на црковнословенски јазик од македонска редакција се среќава именката Исус, сп.:

- Ј9, 11

Радомирово евангелие	҃҃лѣкѣ нарицаѣми ꙗ҃сѣ• брѣниѣ сътвори•
Кратовско евангелие	члѣкѣ нарицаѣмы ꙗ҃сѣ, брѣнїѣ сътвори
Македонско четвороевангелие	Ø ¹³

Она што се забележува кај текстот на БЕ е честата употреба на именката *Р'исѿос* и во позиции каде што во останатите текстови нема никакво именување или, пак, се среќава заменска форма, сп., на пр.:

- Мт15, 25

СМСЈ	Но таа, кога пристапи, <i>Му</i> се поклони и велеше: „Господи, помогни ми!“
КЕ – прва и втора рака	И 'она к'а дуд'е, <i>му</i> са пуклонн'и, и в'елеши: Господ'ине, п'оможи ми. ¹⁴
КуЕ	ж'ената ка дуд'ела, <i>му</i> сѧ пуклѧн'ѧ на н'еѣу, да вил"ала: Аф'ендо, пум'илуј ми.
БЕ	жен'ата се прибл'иза, <i>му</i> се покл'она <i>Рисѿ'осу</i> , и му р'ече: Госпо'ине, помож'и ми.
ТЕ	Пак тја от'иде та <i>му</i> са поклон'и и р'ече: господ'ару, пом'агај ми

Во преводите на црковнословенски јазик од македонска редакција од 13 и од 14 век во овие позиции се среќава ситуација слична како кај останатите текстови на преводите на современ македонски јазик од 19 век, па оттука можеме да заклучиме дека текстот на БЕ се izdelува како „послободен“ во поглед на црковните канони и на доследноста кон текстот на Новиот завет. Сп. на пр.:

- Мт15, 25

Радомирово евангелие	ѡна же пришеѡѡши поклони са ѡмоу глѡѡци• ги помози ми•
Кратовско евангелие	она же пришѡши поклони са емѧ глѡѡци ги помози ми•

¹³ Во Македонското четвороевангелие не е содржано Евангелието според Јован.

¹⁴ КЕ – втора рака: И 'она к'а дуд'е, му са пуклонн'и, и в'елише: *Госпог'ине*, помож'и ми.

Македонско четвороевангелие	ОНА ЖЕ ПРІШЕШИ ПОКЛОНИ СА ЕМОУ ГЛАШИ, ГИ ПОМОШИ МЫ.
-----------------------------	---

Освен Исус, во сите текстови, при непосредното именување, се користи и именката Христос. Позициите каде што е употребена оваа именка речиси секаде се поклопуваат во анализираните текстови, вклучително и во текстот на преводот на Новиот завет на СМСЈ. Овде наведуваме еден пример:

- Ј1, 41

СМСЈ	Го најдовме <i>Месијаѿа</i> , што значи: <i>Христѿос</i>
КЕ – прва и втора рака	најд'охме <i>Мес'иа</i> , т'оа што ки р'ечи разреч'ену <i>Христѿос</i> ¹⁵
КуЕ	А најд'ехме на <i>Мес'иа</i> , шо му в'ел'ат <i>Христѿос</i> .
БЕ	најд'ојме <i>Курѿул'јаѿа</i> , шчо жа се р'ечи <i>Р'истѿос</i>
ТЕ	н'ее н'ајдохме <i>Мес'иа</i> , дето на отв'арзано шта са реч'е <i>Христѿос</i> .

Како што стана збор погоре, во текстот на БЕ, секаде (освен во еден пример во стихот 11 од Јован 9, в. погоре) се среќава именката Ристос, без разлика дали во другите текстови е искористена именката Исус или именката Христос.

3.2. Посредно именување

Како што стана збор погоре, под „посредно именување“ се разбира употребата на описни и на метафорични/метонимиски образувања, односно употребата на форми, на именски групи и на дел-реченици користени со оваа цел. Во Толковниот речник на македонскиот јазик (2003–2014), до лексикографската единица посреден стои *што се остварува по заобиколен пат, со посредство на некој или нешто; индиректен*, а прилогот *посредно* се толкува на следниов начин: на посреден начин, индиректно. Именката посредство се толкува: 1. *Посредување. Книжните ги добивме со посредство на Универзитетската библиотека.* 2. *Со помош на некој или нешто. Тие зборови навлегле со посредство на друг јазик.* Тргувајќи одовде, лексемите, именските групи или дел-речениците со чие *посредство*, односно со кои *посредно* (а не со неговото име), се именува Исус Христос, за потребите на овој труд, ги означуваме како *посредни именувања*. Нагласуваме дека, поради ограниченоста од редакцијата, и во овој дел е претставен само мал и оскуден дел од примерите.

Како најчесто именување во оваа група во поголемиот дел од текстовите, особено во позициите каде што некој му се обраќа на Исус Христос, се среќава вокативна форма од именката *Госѿод*, *Госѿодин* или *Госѿодар*. Од оваа гледна точка, најмногу отскокнува текстот на КуЕ. Во текстов, во овие позиции, речиси доследно се среќава форма од именката по потекло од грчкиот јазик *ефендија/афендија*, со значење *госѿодин*, *госѿодар*, сп.:

- Ј9, 36

СМСЈ	А кој е, <i>Госѿоди</i> , па да поверувам во Него?
------	--

¹⁵ КЕ – втора рака: најд'охме *Мес'иа*, т'оа што ки р'ече разреч'ену *Христѿос*

КЕ – прва и втора рака	'Он отвешт'а, и му реч'е: та к'ој е <i>Госѿог'ине</i> да вер'увам на н'егу? ¹⁶
КуЕ	Гувор'и па 'он, да рич'е: К'о-ј т'о, <i>Аф'енго</i> , да сѧ вер'увам на н'его?
БЕ	Му отговори тој и му р'ече: К'ој 'ести <i>Госѿог'ине</i> , за да в'ервам на н'его
ТЕ	Т'ој отговор'и та му р'ече: ам'и котр'и е <i>ѿогѿог'арју</i> , за да увј'аровам на н'ек?

• Mt15, 25

СМСЈ	Но таа, кога пристапи, Му се поклони и велеше: „ <i>Госѿоги</i> , помогни ми!“
КЕ – прва и втора рака	И 'она к'а дуд'е, му са пуклонн'и, и в'елеши: <i>Госѿог'ине</i> , п'оможи ми. ¹⁷
КуЕ	ж'ената ка дуд'ела, му сѧ пуклѧн'ѧ на н'егу, да вил'ала: <i>Аф'енго</i> , пум'илуј ми.
БЕ	жен'ата се приближа, му се покл'она <i>Рисѿ'осу</i> , и му р'ече: <i>Госѿо'ине</i> , помож'и ми.
ТЕ	Пак тја от'иде та му са поклон'и и р'ече: <i>ѿосѿог'ару</i> , пом'агај ми

Во врска со текстот на КуЕ нема точни информации за грчкиот оригинал, но во случајот тој да бил со народна основа, а не официјалниот превод (в. Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 397), може да се претпостави дека и таму се употребувала истава лексема. Дополнително, и Мазон и Вајан оваа именка во македонскиот текст ја третираат како заемка преку грчкиот јазик (Mazon, Vaillant 1938: 83).

Во БЕ, за обраќањето кон Бог, редовно се среќава формата *Госѿо(g)'ине*. Во ТЕ, пак, најчесто се користи локалната вокативна форма *ѿосѿогар(j)у* што семантички соодветствува со останатите текстови, но му дава „понародна боја“ на текстот.

Несомнено е дека во овој поглед текстот на КуЕ, од македонска гледна точка, покажува понизок стил во споредба со останатите текстови.

Се забележува дека во текстот на СМСЈ доследно се користи именката *Госѿог*, односно вокативната форма *Госѿоги*.

Во текстот на КЕ, и во првата и во втората рака, најчесто се користи вокативната форма од именката *Госѿог'ин*, односно *Госѿог'ине*.

Во една позиција од анализираниот текст на КЕ се јавува и вокативна форма од именката *Госѿог*, односно *Госѿоги*, сп.:

• Mt15, 27

СМСЈ	Но таа Му рече: „Да, <i>Госѿоги</i> , но и кучињата јадат од трошките што паѓаат од трпезата на своите <i>ѿосѿогари</i> .“
------	--

¹⁶ КЕ – втора рака: 'Он **отговор'и**, и му реч'е: да к'ој е *Госѿог'ине* да вер'увам на н'егу?

¹⁷ КЕ – втора рака: И 'она к'а дуд'е, му са пуклонн'и, и в'елише: *Госѿог'ине*, помож'и ми.

КЕ – прва и втора рака	И 'она реч'е: ист'ина <i>Г'осѝоди</i> , зашт'о и кученц'инета ј'адат ут р'анките, д'ека п'аг'ат ут трѧп'езата на <i>Госѝог'иниѝе</i> му ¹⁸
КуЕ	Ж'ената р'екла: Так'а, <i>Аф'енго</i> ; 'оти куч'инити ј'адат ут р'онкити шо п'аг'ат ут с'офрата ут н'ѧн'ото <i>сѝоѝ'ан</i> .
БЕ	И тас му р'ече: Со ист'ина т'ака 'ести, <i>Госѝо'ине</i> . Т'око и кученишч'ата ј'ѧде от тролин'ѧте шчо пад'ине от тарпез'ата <i>ѝосѝоин'иѝиѝм</i> т'ѧмни
ТЕ	Пак тј'а р'ече: на'истина, <i>ѝосѝог'арѝо</i> ¹⁹ , 'оти и к'учетата ј'ад'ат от трох'ите, шту п'аждат от <i>чјурбаджѝи'искиѝе</i> хми тр'епези

Последниов пример е уште поинтересен за анализа, и тоа при споредбата со истата лексема употребена кон крајот на стихот со основното значење: *соѝсѝивеник, ѝазга, ѝосѝогар на неѝиѝо* (во случајов на куче). Всушност, во истиот стих се среќава истата лексема со двете значења. Во овој контекст, се забележува дека во текстовите на КЕ и на БЕ станува збор за истата именка (*ѝосѝог'ин* и *ѝосѝо'ин*). Во текстот на СМСЈ на оваа позиција се среќава именката *ѝосѝогар*, која во современиот јазик редовно се користи со основното значење, наспрема именката *Госѝог*, која има употреба исклучиво со религиско значење. По претпоставка дека преведувачите на КуЕ и на ТЕ ја имале истата намера да направат диференцијација во употребата, се користат именките од народниот јазик *сѝоѝ'ан*, односно *чјурбаджѝи(ја)*.

Во групата на примери со посредно именување се izdelуваат уште неколку примери.

• J1, 36

СМСЈ	И штом Го виде Исуса како оди, рече: „Еве Го <i>Јаѝнеѝо Божјо!</i> “
КЕ – прва и втора рака	И ка вид'е Ис'уса дек'а 'одеши, в'еле: в'иди, 'ету <i>ј'аѝниѝу Б'оѝуву</i> ²⁰
КуЕ	Да как сѧ вид'ел на Ис'ус шо пу'одиши, в'елѧ: 'Ету <i>Госѝог'иновѝо Ј'аѝни</i> .
БЕ	ка со гр'ижа в'иде Рист'оса, 'оти б'ара т'амо, р'ече: Тој 'ести <i>јеѝн'ѧѝо Госѝуѝ'ому</i>
ТЕ	та как в'иде Ис'уса чи х'оди, р'ече: това е <i>ј'аѝнеѝо б'оже</i>

Во именската група *Јаѝнеѝо Божјо*, формите на именката *јаѝне* им соодветствуваат на формите во соодветните дијалекти со кои се поврзуваат текстовите. Што се однесува до придавката, во текстовите на КЕ и на ТЕ, како и во преводот на СМСЈ, се користи односна придавка изведена од именката Бог (*б'оѝув* и

¹⁸ КЕ – втора рака: И 'она реч'е: ист'ина *Г'осѝоди*, зашт'о и кученц'инета ј'адат ут р'а~~ц~~ите, д'ека п'аг'ат ут трѧп'езата на *Госѝог'ареѝе* му.

¹⁹ Во транскрипцијата/транслитерацијата на Милетич, зборов е запишан како *ѝосѝогарѝо*. Може да станува збор за грешка при преведувањето/пишувањето или аналогѝја со старословенската кирилична буква ю, која има изговор „ју“. Дополнително, во прилог на ова оди и фактот што во текстот на ТЕ неколкупати се среќава вокативната форма *ѝосѝог'ар(ј)у*.

²⁰ КЕ – втора рака: И ка вид'е *Ис'уса* дек'а 'одеше, в'еле: в'иди, 'ету *ј'аѝниѝу Б'оѝуву*.

божји), додека во текстот на КуЕ се среќава придавка изведена од именката *Госѿод'ин*, односно *ѿосѿод'инов*. Во БЕ, пак, следејќи ја состојбата во дијалектот, се користи дативна синтетичка форма од именката *Г'осѿо*, односно *ѿосѿуѿи'ому*. Во продолжение, во текстовите на КЕ и на ТЕ, како и во оној на преводот на Новиот завет на СМСЈ се среќава истава придавка и во именската група *Синоѿи Божји* во стихот 35 од Јован 9:

СМСЈ	Исус чу дека го истерале надвор, па го најде и му рече: „Веруваш ли ти во <i>Синоѿи Божји</i> ?“
КЕ – прва рака	Ч'у Ис'ус, 'оти гу исвад'иа н'адвор: и ка гу најд'е, му реч'е: вер'уваш т'и на <i>С'инуѿи Б'ожие</i>
КЕ – втора рака	Ч'у Ис'ус, 'оти гу исвад'иа н'адвор: и ка гу најд'е, му реч'е: вер'уваш т'и на <i>С'инуѿи Б'ожји</i>
КуЕ	ч'у Ис'ус шо гу извад'иле н'адвор, ка гу н'ашаљ, му р'екаљ на н'его: Вер'уваш т'и на <i>Госѿод'иново С'ан</i> ?
БЕ	Ч'у Р'истос 'оти го извад'ие т'огова н'адвор, и го н'ајде т'огова и му р'ече: Т'и в'ервиш на с'ин <i>Госѿодин Б'оѿу</i>
ТЕ	Чју Ис'ус 'оти гу пук'араха на ван, та куг'а гу н'ајде, р'ече му: вј'ароваш ли т'и на <i>син б'ожиа</i>

Ситуацијата во поглед на изборот на придавката во текстовите е слична како и во претходниот пример, но мора да се нагласи дека во текстот на втората рака на КЕ се забележува интервенција од страна на редакторот, и тоа во поглед на родот, па формата на придавката *Б'ожие* од првата рака, која ја отсликува состојбата во дијалектот, односно се забележува несогласување во родот (или проширување на маркерите за означувањето на родот), е исправена во форма за машки род *Б'ожји*. Дополнително, ваквата форма на придавката може да укажува на тенденција за издигнување на стилот преку приближување до црковнословенската традиција. Исто така, и самиот избор на оваа придавка наспрема придавката б'огув во претходниот пример, повторно покажува тенденција на издигнување на стилот, но може да се смета и за извесна „скаменета“ форма токму во оваа именска група, која често се појавува во текстот на Новиот завет. Тоа не е случај во истиот пример од текстовите на КуЕ и на БЕ. Во примерот од БЕ, за отстапка од дијалектот може да се смета употребата на предлогот *на* за воведување на индиректниот предмет, бидејќи во дијалектот би се очекувала дативна синтетичка форма, сп. *сину Госѿодин Б'оѿу*. Станува збор за превод од страна на анонимните преведувачи, па оваа „грешка“ може да им ја припишеме ним.

4. Заклучок

Преводите на Новиот завет на современ македонски јазик од 19 век се важна алка што ги поврзува старите преводи на црковнословенски јазик од македонска редакција од 13 и од 14 век и современите преводи на Новиот завет на стандарден јазик. „Ослободувањето“ од црковнословенската традиција, што јасно се гледа во текстовите на КЕ, КуЕ, БЕ и на ТЕ, покажува тенденција кон осовременување на евангелскиот текст, со крајна цел – негово приближување до народот. Ова е всушност едно од начелата на протестантското движење, а за неговото присуство во грчката културна сфера уште од 17 век пишува и Леиво во својата анализа на грчкиот текст од

КЕ (Leiwo 2008: 249). За поврзаноста, пак, на протестантското движење со преводите на современ јазик во словенската сфера пишува Спасов во истата монографија (Spasov 2008: 427–428). Наспрема старите преводи на црковнословенски јазик од македонска редакција од 13 и од 14 век, каде што мошне строго се следат црковните канони, вклучително и начинот како треба да изгледа евангелскиот текст, слободата што преведувачите ја имале при преведувањето на Новиот завет во 19 в., директно го покажува и нивниот однос кон современиот јазик.

Од гледна точка на анализата во трудов, односно во поглед на лексемите, на именските групи и на дел-речениците што се користат за именување на Исус Христос, непосредно или посредно, се заклучува дека текстот на КЕ и текстот на ТЕ покажуваат карактеристики што повеќе ги приближуваат до црковнословенската писмена традиција. Од друга страна, текстот на КуЕ покажува поголема слобода при преведувањето, а постои впечаток дека текстот на БЕ е најслободен во поглед на следењето на црковнословенската традиција. Последниов заклучок се гледа и во изборот на лексемата за непосредно (директно) именување на Исус Христос, и, уште повеќе, во изборот на форми за посредно именување.

Во контекст на писмената традиција, честопати е важно да се спомене дека влијание во крајниот избор е многу веројатно да имал грчкиот оригинал од кој се преведувало. Уште повеќе, и претпоставката дека преведувачите користеле некој постар превод на Новиот завет од македонска (или од друга) редакција на црковнословенскиот јазик може да покаже поголема или помала поврзаност со црковнословенската писмена традиција. На оваа тема уште од поодамна имаат пишувано Угринова-Скаловска (1994), Линдстет (Lindstedt 2008: 397) и др., при што се заклучува дека, иако македонскиот текст на КЕ е превод од текст на Новиот завет на народен грчки јазик, сепак овој текст покажува повеќе елементи со кои ѝ се приближува на црковнословенската традиција, особено во споредбата со останатите текстови од истата група.

На крајот, во случајот со БЕ, може да се зборува за свесност во изборот на јазични елементи, и тоа во правец на оддалечување од црковнословенската традиција, при што преведувачите избираат да му дадат што е можно повеќе локални карактеристики на текстот, со што тој ќе сведочи за постоењето на корчанскиот говор како посебен јазик, *кајнас*. За последниов феномен и за ставот што зборуваачите на овој говор го имаат за него и за себе, всушност, стана збор и во воведот на трудов. Оваа тенденција е видлива и во поглед на изборот на формите користени за именување на Исус Христос, непосредно и посредно.

Литература

- Арсов Борче. 2011. *Морфолоџија на именскиите зборови во Кониковскојто еванџелие (1852) во споредба со Кулакискојто еванџелие (1860) (маџистерски труд)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Арсов Борче. 2015. *Послџајки на сџилизација на морфолошко, зборообразувачко и на лексичко рамниџие во Кониковскојто, Кулакискојто и во Бобошчанскојто еванџелие (споредби) (докџорска дисертџација)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Иванов Ёордан. 1970: Бџлгарски старини из Македонија. Софија: БАН.

- Конески Блаже. 1975. Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија. Скопје: Македонска книга.
- Милетич Любомир. 1920. *Два рѣкописа с грѣцко писмо, Български старини VI*. Софија: БАН.
- Конески, Б. 2001. Историска фонологија на македонскиот јазик. Редакција: Људмил Спасов. Скопје: Култура.
- Свето писмо на Стариот и на Новиот завет. 2007. Скопје: Библиско здружение на Република Македонија.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Угринова-Скаловска Радмила. 1994. „Околу преведувачката постапка применета во евангелските текстови пишувани со грчко писмо“. *Македонскиот дијалект во Еџејска Македонија – зборник на трудови од научен собир*, Скопје: МАНУ, 127–135.
- Arsov Borče 2016: „On some lexical archaisms in the Boboshtica Gospel and the Boboshtica dialect“, *SLAVICA HELSINGIENSIA* 49: In search of the center and periphery: Linguistic attitudes, minorities, and landscapes in the Central Balkans. Eds. Maxim Makartsev & Max Wahlström, University of Helsinki, Helsinki, 125–136.
- Courthiade Marcel 1988: „Les derniers vestiges du parler slave de Boboshtica et de Drenovene (Albanie)“, *Revue des études slaves*, 60/1, Centre d'études slaves, Paris, 139–157.
- Leiwo Martti. 2008. „Study of the Greek Text“. *The Konikovo Gospel / Коникувско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 249–253.
- Lindstedt, Jouko. 2008. „The Translator and the Editor in their Historical Settings“. *The Konikovo Gospel / Коникувско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 393–402.
- Lindstedt Jouko, Spasov Ljudmil, Nuorluoto Juhani eds. 2008: *The Konikovo Gospel / Коникувско евангелие*, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki.
- Mazon André 1936: *Documents contes et chansons Slaves de L'Albanie du Sud*, Librairie Droz, Paris.
- Mazon André, Vaillant André 1938: *L'Évangélaire de Kulakia Un parler Slave du Bas-Vardar*, Librairie Droz, Paris.
- Spasov Ljudmil. 2008. „The Konikovo Gospel in Macedonian Cultural History“. *The Konikovo Gospel / Коникувско евангелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters, 403–430.

Извори

- Нов завет на современ македонски стандарден јазик, 2007
- Коникувско евангелие, 18–19 в.
- Кулакиско евангелие, 19 в.
- Бобошчанско евангелие, 19 в.
- Трлиско евангелие, 19 в.
- Радомирово евангелие, 13 в.
- Кратовско евангелие, 14 в.
- Македонско четвороевангелие, 14 в.
- Карпинско евангелие, 14 в.

Родна ВЕЛИЧКОВСКА

Институт за фолклор „Марко Цепенков“ - Скопје

Скопје, Македонија

ИНТЕГРИРАЧКАТА ФУНКЦИЈА НА МУЗИЧКО-ФОЛКЛОРНИТЕ ТЕКСТОВИ КАЈ ОБРЕДНИТЕ ПЕЈАЧКИ ЖАНРОВИ ВО МАКЕДОНСКОТО ТРАДИЦИОНАЛНО НАРОДНО ПЕЕЊЕ

Апстракт: Во текстот ќе биде истакната интегрирачката функција на музичко-фолклорните текстови кај обредните пејачки жанрови во македонското традиционално народно пеење. Ќе стане збор за спој на музичко-фолклорни текстови на: водичарски, лазарки, ѓурѓовденски и варварушки песни. Во нив се пее за здравје и за љубов, кои се јавуваат како основни теми, потпирајќи се на магиската сила на зборот, поткрепена со обредни дејства, во што се содржи и суштината на обредниот комплекс.

Клучни зборови: интегрирачка функција, музичко-фолклорни текстови, обредни пејачки жанрови, водичарски, лазарки, ѓурѓовденски и варварушки песни.

При актуализацијата на проблемот на „женското“ во македонското традиционално народно пеење и „живата орална трансмисија“¹ на теренот, треба да се истакне фактот дека во сите региони на Република Македонија, до денес, се застапени разни видови песни, кои сведочат за постоењето на една многу стара македонска обредно-пејачка култура, која низ повеќе вековното постоење неизбежно претрпела промени, но која ги сочувала и своите карактеристики на архаичноста.² Одделни обредни и празнични песни нееднакво се застапени во сите региони на Македонија, па токму поради тој факт во едни области се придава поголемо значење на одреден вид пеење, а во други – на друг вид, и обратно.

Целта на овие истражувања е да се истакне интегрирачката функција на музичко-фолклорните текстови кај обредните пејачки жанрови во македонското традиционално народно пеење. Всушност, станува збор за спојот на музичко-фолклорните текстови на: водичарските, лазарските, ѓурѓовденските и варварушките песни, кои се со наменски карактер, упатени кон секој член од семејството. На пример, ако во куќата има девојки, се пеат песни наменети за девојки или ако во куќата има млади момчиња (неженети) се пеат песни наменети за нив. Исто така, му/и/им се пеат

¹ За живата орална трансмисија на текстовите во усната книжевност подетално види кај Славица Србиновска, „Помеѓу биолошката и естетската креативност: стереотипи на 'женското' во усната книжевност“, *Истражувања од областа на родовите студији*, Зборник, том 1, Euro-Balkan Press, Скопје, 2002, стр. 40.

² Родна Величковска, *Музичките дијалекти во македонското традиционално народно пеење (Обредно пеење)*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Македонско народно творештво, Народни песни, книга 17, Скопје, 2008, стр. 26.

песни и на домаќинот, на домаќинката, на мали машки и женски деца. Во нив се пее за здравје и љубов, кои се јавуваат како основни теми, потпирајќи се на магиската сила на зборот, поткрепена со обредни дејства, во што и се содржи суштината на обредниот комплекс.

Н. Целакоски укажува на една многу важна карактеристика поврзана за празникот „Женски Водици“ во областа Дебарца, Охридски Регион, а тоа е изведувањето на лазарски песни, истакнувајќи притоа дека овој спој на зимски и пролетни обреди и на песни претставува реткост, и од научно гледиште е мошне интересна појава³. И моите сопствени теренски истражувања, вршени врз обредните пејачки жанрови низ Македонија, го потврдуваат овој став со јасно изнесување на интегративниот процес што постои меѓу зимските и пролетните обреди, изразено низ фолклорните музички текстови. Тука доаѓаат до израз истите, идентичните или сличните теми во различните видови песни, истакнувајќи го нивниот ограничен карактер, каде што секоја песна му е посветена (или му се пее) на одредено лице. Во врска со погореизнесеното, сметам за полезно да истакнам дека Трајка Лазарова, народна пејачка од селото Страцин, Кратовско, во врска со обредите и со обичаите што се вршат за празникот Водици и пеењето на лазарски песни вели: „Идев лаза́рке па појев, ако е бека́р ќе му испо́јев за девојку, ако је дете мало, појев дечку песну, ако је постар ќе појев за ста́рога и тако́ј ната́м“. Истото важи и за областите на Куманово и на Крива Паланка. Ќе додадам и тоа дека во селата каде што се пеат обредни песни за време на водичарските празнувања, не се пеат за време на лазарските празнувања, и обратно. Ретки се случаите каде што тие се поклопуваат. Во основа, и во двата случаи се пее за здравје и за љубов, и тие се јавуваат како основни теми, потпирајќи се на магиската сила на зборот, поткрепена со обредни дејства, во што и се содржи суштината на обредниот комплекс. Оттука е оправдано мислењето на К. Пенушлиски за „верувањето во магиската сила на зборот“ кога се работи за пожелба, која се јавува како своевидна апотеоза на благосостојбата и на успехот и воопшто, на среќата на човекот⁴. Како потврда за тоа се бројните песни со исти сижеа.

Слична тематика се среќава и во гурѓовденските песни од прилепскиот крај како и во областа Порече. Така, на пример, Пројка Момироска (родена во 1908 година) истакнува дека за време на Гурѓовден во селото Гостиражни, Прилепско, се пееа песни со наменски карактер. Според неа, како и од извршената анализа, може да се види дека овие песни се пеат на нишалки и се наменети за мали деца (бебиња) и за женски деца од 9 до 10 години. Се пеат: кога се лула некое девојче што има постар брат за женење, кога се лула постара девојка, кога се лула девојка што е стасана за мажачка, кога на нишалката ќе се качи млада невеста што нема деца, а чиј сопруг наскоро заминува на „гурбет“ („печалба“), кога на нишалката ќе се качи момче. Според тоа може да се каже дека тие генетски се поврзани преку магиските елементи со иста проблематика која ја третираат и со тоа, во тој момент, се добиваат речиси исти резултати. Спред тоа желбите, по својата концепција, не се разликуваат многу по сижеата бидејќи моќта на магичните зборови и обреди се само средство за

³ Наум Целакоски, *Дебарца: Обреди, маѓии и обредни песни*, НИО „Студентски збор“, Скопје, 1984, стр. 93.

⁴ К. Пенушлиски, Тематиката на македонските обредни песни, *Македонски фолклор*, VI/12, Скопје, 1973, стр. 12.

реализација на саканата цел, на што укажува и Б. Петровски ⁵. Како илустрација за тоа ќе наведат неколку текстови со водичарски и со ѓурѓовденски песни, кои сè уште живеат на теренот паралелно со лазарската песна:

Лудо младо бразда прави, 2х
Бразда прави, вода мами.
Нешто вода премрежује,
па се чуди лудо младо,
што му вода премрежува.

Па отиде покрај вода,
там си најде малој моме,
малој моме покрај вода.
Погледна го, заљуби се ⁶.

(водичарска)

Мушко дете бразду бразди, Лазаре,
бразду бразди, воду мами,
Нешто му гу премрежује.
Дал је риба ил' је мрежа?
Ни је риба ни је мрежа,
тики си је девојченце,

Иде дома та казује:
– Море татко, стари татко,
бразду бразду, воду маму,
нешто ми гу премрежује!
– Море сине, мили сине,
иди тамо па га чекај,
па га фати десна рука... ⁷
(лазарска)

Бразда бразди лудо младо,
Ѓурѓе ле, (еј), Ѓурѓе ле, и! лелјо!
Бразда бразди лудо младо,
бразда бразди, вода води.

Нешто му е препишува,
лудо мисли кречина.
Не ми била кречина,
туку било малој моме! ⁸

(ѓурѓовденска)

Влијанието на фолклорот врз образувањето (формирањето) на современата народна (национална) култура најдобро може да се препознае низ неговата интегрирачка функција. Таа се јавува во својство на иманентна карактеристика, изразена низ нејзината особена единственост, својствена за оваа културна појава. Постепената трансформација на традиционалното народно творештво, нагласува Ј. Гајдук-Нијаковска, во никој случај не значи и исчезнување на фолклорот како културна појава, кој, губејќи ги своите типични белези, стекнува нови. Традиционалниот фолклор и понатаму го зазема и го држи истото место, кое и порано го имал во

⁵ Блаже Петровски, Водичарските песни во македонското народно творештво, *Македонски фолклор*, VIII/15–16, Скопје, 1975, стр. 272.

⁶ АИФ м.л. бр. 3400, Кратово (1990 г.). Пее Злата Милошевска, родена во с. Кетеново, Кратовско. Снимил Трпко Бицевски; дешифрирала и мелографира Родна Величковска. Водичарска песна; се пее на момче стасано за женидба.

⁷ АИФ м.л. бр. 3523, с. Длабочица, Кумановско. Пее Ангелина. Снимила и дешифрирала Весна Матијашевиќ; мелографира Родна Величковска. Лазарска песна. Се пее покрај вода, утрото кога се изведува обредно капење.

⁸ АИФ м.л. бр. 1133, Гостиражни, Прилепско (1970 г.). Пее Пројка Момироска (1908 г.), родена во с. Гостиражни, Прилепско. Снимил Благоја Ристески; дешифрирала и мелографира Родна Величковска. Ѓурѓовденска песна.

заедничката национална култура, истовремено чувајќи го карактеристичниот начин на изразување при творечкиот чин⁹.

Преминот на календарско-обредните песни од една жанровска категорија во друга, како што сметаат некои автори¹⁰, најчесто се случува кога некој мотив доаѓа од друга географска средина. Меѓутоа, за да се изврши една таква интервенција, не е пресуден секогаш географскиот момент. Можно е една песна од исто место да се појави во некој друг временски период и да се приклучи кон друга група, исто онака како што може истовремено таа да биде заедничка и по намена за две различни групи. Постојат и други индикации што покажуваат дека некои песни, кои првобитно биле поврзани за други празници, се откажале од нив и се приклучиле кон друг вид песни, како што се, на пример, песните што ги пеат девојчињата на Варвара (17 декември) во Кочанско и во Делчевско (во областа наречена Осоговија, регион во источниот дел на Македонија), во кои исто така се истакнуваат желбите на девојките „варваруши“, кои одат од кука на кука и пеат т.н. „варварушики“ песни како следнава:

Идат, идат моми Варваруши,
насад, ајте моми и невесте, и!

дарујте ги сос танкото сито,
та да ви е сита годината!¹¹

или песната:

Мори, бабо, бабо цубетарко,
имаш сина, сина за женене,
сина имаш, ама абѐр немаш!

– Сина имам и си абѐр имам,
само чекам Варвара да дојде,
да избѐрам мома според него¹².

или песната:

Ја насрни, бабо губерјѐ, 2х
ја да видиш моми Варваруши,
да пречѐкаш и да ги даруваш.

Ако имаш сина за женене,
да избѐреш мома Варваруша¹³.

Во тој однос Гизела Сулицеану нашла сличности меѓу божиќните обреди кај Романците и лазарските песни кај: Македонците, Србите и Бугарите, истакнувајќи притоа дека обичаите околу Лазарова сабота може да се сметаат како наследство од божиќните обичаи од кругот на зимските празници, повеќето од кои се во врска со старите претхристијански обреди и обичаи¹⁴.

Од ова може да се заклучи дека сите тие обредни песни се во тесна врска едни со други и дека голем број сижеа од овој вид песни лесно можат да се приклучат на останатиот голем број празници. Меѓутоа, народните именувања на овие песни, како: варварушки, водичарски, лазарски, гурѓовденски и сл., треба да се сфати

⁹Ј. Гизела Сулицеану, „Интегрирајуа функција фольклора“, *Фолклорот и съвременният свят: Проблеми на българския фолклор*, т. 9, БАН, София, 1991, стр. 25.

¹⁰на пример: Cheorghe Vrabie, *Folklorul: Object-Principii-Metoda-Categorii*, București, 1970, стр. 121.

¹¹АИФ, м.л. 3328, с. Истибања, Кочанско (1988), „варварушка“ песна.

¹²АИФ, м.л. 3328, с. Истибања, Кочанско (1988).

¹³АИФ, касета бр. 3919, Каменица, Пијанец (2002). „Варварушка“ песна.

¹⁴Ghizela Suliceanu, *Le cantique de souhait („colindatul“) des jeunes filles chez le peuple roumain dans le complexe du folklore balkanique*, Македонски фолклор, VIII/15–16, Скопје, 1975, стр. 291–307.

сосема условно, а нивната генетска врска треба да се разјаснува преку динамичните вкрстувања во комплексот на обредната поезија, и секако на обредното пеење.

Прилог

Нотни и текстуални примери

1. Лудо младо бразда прави

с. Кетеново, Кратовско

$\text{♩} = 104$

Лу - до мла - до браз - да пра - ви

лу - до мла - до (и) браз - да пра - ви.

Лудо младо бразда прави,
 лудо младо (и) бразда прави.
 Бразда прави вода мами. /2х
 Нешто вода премрежѹје. /2х
 Па се чуди лудо младо, /2х
 што му вода премрежѹва. /2х
 Па отиде покрај вода, /2х
 там си најде малој моме. /2х
 малој моме покрај вода. /2х
 Погледна го заљуби се. /2х

АИФ м. л. 3400, Кратово (1990). Пее Злата Милошевска, родена во с. Кетеново, Кратовско. Снимил Трпко Бицевски; дешифрирала и мелографира Родна Величковска. Водичарска песна. Му се пее на ерген.

2. Бразду бразди мушко дете

с. Добрача, Кумановско

$\text{♩} = 104$

Браз-ду браз - ди муш-ко де - те,

браз-ду браз - ди и! муш-ко де - те.

Бразду бразди мушко дете /2х

бразду бразди воду мами./2х
 Нешто му гу премрежѹје,/2х
 Дал је риба ил је брига?/2х
 Ниту риба, ниту брига,
 тики било малој моме.

АИФ, м. л. 3523, с. Длабочица, Кумановско. Пее Ангелина Спасовска. Снимила и дешифрирала Весна Матијашевиќ; мелографира Родна Величковска. Водичарска песна. Му се пее на неженет.

3. Мушко дете бразду бразди

$\text{♩} = 200$ *Rubato* с. Длабочица, Кумановско

Муш - ко де - те браз - ду браз - ди, Ла - за - ре
 браз - ду браз - ди во - ду ма - ми.

Мушко дете бразду бразди, Лазаре,
 Бразду бразди, воду мами.
 Нешто му гу премрежѹје,
 идé дома та казѹје:
 – Море татко, стари татко,
 бразду бразду, воду маму.
 Нешто ми гу премрежѹје.

АИФ, м. л. 3523, с. Длабочица, Кумановско. Пее Ангелина Спасовска. Снимила и дешифрирала Весна Матијашевиќ; мелографира Родна Величковска. Лазарска песна. Му се пее на ерген.

4. Бразда бразди лудо младо

$\text{♩} = 100$ с. Гостиражни, Прилепско

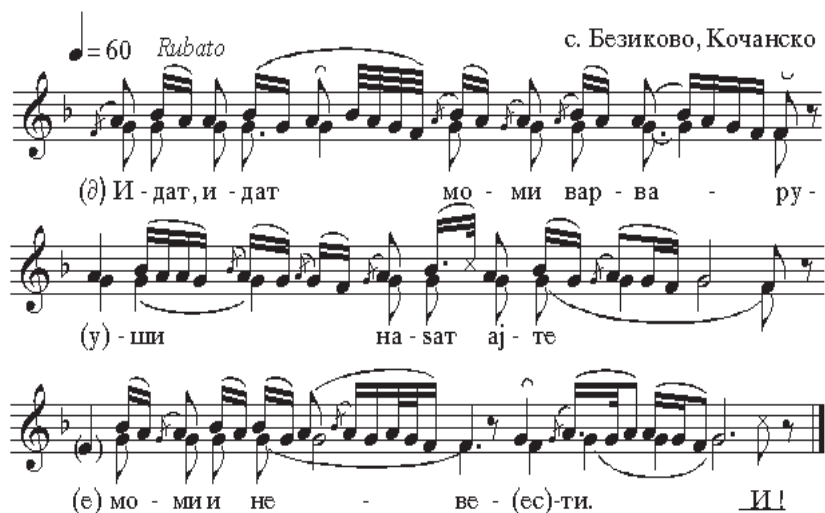
(Ѻ) Браз - да браз - ди лу - до мла - до,
 Ѓур - фе, ле (еј)Ѓур - фе, ле и! лел - јо.

Бразда бразди лудо младо,
 бразда бразди вода води.
 Нешто му е препишува,
 лудо мисли кртечина.
 Не ми била кртечина,
 туку било малој моме.

АИФ м. л. бр. 1133, Гостиражни, Прилепско (1970). Пее Пројка Момироска (1908) од с. Гостиражни, Прилепско. Снимил Благоја Ристески, дешифрирала и мелографира Родна Величковска. Му се пее на „Ѓурѓеен“ кога е на нишалка момче стасано за женидба.

5. Идат, идат моми варваруши

♩ = 60 *Rubato* с. Безиково, Кочанско

(Ѧ) И - дат, и - дат мо - ми вар - ва - ру -
 (у) - ши на - сат ај - те
 (е) мо - ми и не - ве - (е)с-ти. И!

Дарујте ги сос тенкото сито,
 та да ви е сита годината!

АИФ м.л. 3328, с. Истибања, Виничко (1988). Пеат Вена Димитрова (51), р. во с. Безиково, Кочанско, мажена во с. Истибања, Кочанско и Коцана Иванова р. 1927 година во с. Безиково, Кочанско. Снимил Трпко Бицевски; дешифрирала и мелографира Родна Величковска. „Варварушка“ песна.

6. Мори бабо, бабо цубетарко

Мори, бабо, бабо цубетарко,
 имаш сина, сина за женѐње,
 сина имаш, ама абѐр немаш!
 – Сина имам и си абѐр имам,
 само чекам Варвара да дојде,
 да избѐрам момá према него.

АИФ м.л. 3328, с. Истибања, Виничко (1988). Пеат Вена Димитрова (51), родена во с. Безиково, Кочанско, мажена во с. Истибања, Виничко и Коцана Иванова родена 1927 година во с. Безиково, Кочанско. Снимил Трпко Бицевски; дешифрирала и мелографира Родна Величковска. Варварушка песна. Се пее и во друга куќа. Се пее на ист глас како песната „Идат, идат моми варваруши“.

7. Ја излѐзи бабо губерјаје

$\text{♩} = 80$ *Rubato* с. Моштица, Пијанец

Ја из - ле - зи
ба - бо гу - бе - ра
јо, и! ја из - ле - зи
ба - бо гу - бе - ра - јо.

Да пречéкаш моми варваруши,
да пречéкаш и да ги даруваши.

АИФ, м. л. бр. 3920, с. Моштица, Пијанец, регион Осоговија (2002). Пеат Јанѓа Ивановска (1954) („води“), Стојна Гаврилова (1942) и Добринка Златковска (1955) („слагаат“). Снимила, дешифрирала и мелографира Родна Величковска. „Варварушка“ песна. Се пее како примерот број 1 („каменичко“ пеење).

8. Ја излѐзи ти млада неvéсто

Ја излѐзи ти млада неvéсто, и!,
Ја излѐзи ти млада неvéсто.
Да пречéкаш моми варваруши,
да пречéкаш и да ги даруваши.

АИФ, м. л. бр. 3920, с. Моштица, Пијанец, регион Осоговија (2002). Пеат Јанѓа Ивановска (1954) („води“), Стојна Гаврилова (1942) и Добринка Златковска

(1955) („слагаат“). Снимила, дешифрирала и мелографирала Родна Величковска. „Варварушка“ песна. Се пее како примерот број 1 („каменичко“ пеење).

Литература

- Величковска Родна. 2008. Музичките дијалекти во македонското традиционално народно пеење (Обредно пеење). *Македонско народно творештво. Народни песни*. книга 17. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Гайдук-Нияковска Јасмина. 1991. Интегрирајуќа функција фолклора“. *Фолклорот и современиот свет: Проблеми на българскиот фолклор*. Том 9. Софија: БАН.
- Пенушлиски Кирил. 1973. Тематиката на македонските обредни песни. *Македонски фолклор*. VI/12. Скопје.
- Петровски. Блаже. 1975. Водичарските песни во македонското народно творештво. *Македонски фолклор*. VIII/15–16. Скопје.
- Србиновска. Славица. 2002. Помеѓу биолошката и естетската креативност: стереотипи на „женското“ во усната книжевност. *Испиражувања од областа на родовите студији*. Зборник. Том 1. Скопје: Euro-Balkan Press..
- Целаоски. Наум. 1984. *Дебарца: Обреди, магии и обредни песни*. Скопје: НИО „Студентски збор“.
- Sulițeanu Ghizela. 1975. Le cantique de souhait („colindatul“) des jeunes filles chez le peuple roumain dans le complexe du folklore balkanique. Скопје: Македонски фолклор. VIII/15–16.
- Vrabie Cheorghe. 1970. *Folklorul: Object-Principii-Metoda-Categorii*. București.
- АИФ, м.л. 3328, с. Истибања, Кочанско (1988), „варварушка“ песна.
- АИФ, м.л. 3328, с. Истибања, Кочанско (1988).
- АИФ, касета бр. 3919, Каменица, Пијанец (2002). „Варварушка“ песна.
- Ghizela Sulițeanu, Le cantique de souhait („colindatul“) des jeunes filles chez le peuple roumain dans le complexe du folklore balkanique, *Македонски фолклор*, VIII/15–16, Скопје, 1975, стр. 291–307.

Маја ВУКИЋ*

Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Ниш, СрбијаВЕЗЕ КООРДИНАТОРА И СЕМАНТИЧКИХ КОНКРЕТИЗАТОРА
АДИТИВНОСТИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду су анализирани конструкције сачињене од адверзативних координатора и језичких средстава којима се исказује семантика адитивности (и, уз то, поред тога и сл.). Пажња је усмерена ка промени значења координатора када се нађе у споју са лексичким средством за исказивање адитивности, а самим тим и ка промени природе односа међу компонентама координираних конструкција. Уз то, анализирана је и експлетивност, одн. могућност или немогућност изостављања, те језичке јединице из споја са координатором и последице по граматички или семантички статус координиране конструкције у случајевима када се семантички конкретизатор изостави из споја. Направљен је осврт и на асиндетским конструкцијама које у свом саставу садрже језичке јединице са значењем адитивности. Грађа за рад ексерципирана је из електронског корпуса српског језика.

Кључни зборови: адитивност, семантички конкретизатор, адверзативни везник, српски језик, синтакса.

0. Увод

Адитивност као термин, према речима М. Ивић (1978: 5), у лингвистику је увео Сидни Гринбаум¹, а у савременој лингвистици проучава се у оквиру појаве обележене у као domain-broadening (Арсенијевић 2009), одн. ширење домена. Адитивност се у основи односи на семантику **додавања**, одн. **придруживања**, и то: а) једног елемента другом или б) појединачног целини.

Средства за исказивање значења адитивности анализирана су или пак само дотицана у србистичкој и кroatистичкој литератури, и то: а) у вези са значењем падежа (Пипер и сарадници анализирају адитивни (комитативни) генитив и адитивни акузатив (Пипер и др. 2005: 173–175, 235–236; Пипер–Клајн 2013: 332), б) у оквиру анализе везивних средстава на нивоу реченице (Ковачевић 2000, Прањковић 2001, Чутура 2010, Чудомировић 2015) и в) на нивоу текста, одн. у функцији текстуалних конектора (Ивић 1978, Велчић 1987, Силић–Прањковић 2007, Кликовац 2008, Чутура 2010). Адитивност се,

* Овај рад настао је у оквиру пројекта Динамика структура српског језика (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Гринбаум је овај термин употребио при анализи адвербијала у енглеском језику (Гринбаум 1969).

дакле, остварује на различитим језичким нивоима: на нивоу прости, на нивоу сложене реченице, на нивоу текста или дискурса.

1. Предмет рада и грађа

У овом раду бавићемо се језичким средствима за исказивање адитивности у оквиру координираних синтагматских и координираних реченичних конструкција, одн. у ситуацијама у којима се ова средства нађу у контактном положају са неким од координираних везника. Прецизније речено, анализираћемо ситуације у којима се нека језичка јединица са адитивним значењем нађе у постпозицији у односу на координатор. Основна хипотеза је да у таквом случају адитивни елемент или конструкција утиче не само на елемент иза себе већ и на перцепцију семантичког односа међу елементима координиране конструкције.

Оваква позиција језичких средстава са значењем адитивности није детаљније анализирана у србистици и кроатистици, само је дотакнута у Вукић 2014 и Вукић 2015. У тим радовима детаљно су обрађене теоријска основа споја координатора и семантичког конкретизатора и велики број семантичких типова таквих конструкција (темпорални, спацијални, узрочно-последични, начински...).

Грађа за овај рад ексцерпирана је из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду.

2. Адитивне јединице и конструкције у постпозицији у односу на координатор

У србистичкој и кроатистичкој литератури (Велчић 1987, Силић–Прањковић 2007: 362, Кликовац 2008: 179, Чутура 2010, Симић–Јовановић, Ковачевић 1997) издвојене су следеће јединице којима се приписује адитивно значење (уз такво или друкчије именовање):

- партикуле: *и, ишћавише, још*;
- предлошко-падежне конструкције са демонстративном заменицом у саставу: *пored тога, осим тога, уз то, поврх тога, уза (све) то*.

Све оне могу стајати у постпозицији у односу на неки од координатора и утицати на перцепцију односа међу садржајима координиране конструкције. На ове јединице и конструкције у таквим позицијама гледамо као на семантичке конкретизаторе (даље: СК) уз везнике². Спојеве координатора и семантичких конкретизатора адитивности (ConjCoord+Concr_{Aditiv}) представићемо овом приликом преко спојева адверзативних координатора и партикуле и у функцији СК адитивности.

2.1. ConjCoordAdvers+ConcrAditiv(←PartAditiv(I))

У функцији СК адитивности у савременом српском језику најчешће се појављује партикула *и*, а овај закључак извели смо на основу њене фреквенције у овој улози у Корпусу савременог српског језика Математичког факултета у односу на фреквенцију осталих јединица и конструкција са овим значењем уз координаторе.

У српским граматикама различито је (и најчешће непотпуно) објашњена функција партикула уопште, па и партикуле *и*. (Стевановић 1964: 397, Станојичић–

² Семантички конкретизатор уз везник као појам у србистику је увео М. Ковачевић (2000) по узору на руску лингвистичку школу (Шведова 1980: 620–632).

Поповић–Мицић 1989:119, Барић и др. 1990: 652, Мразовић–Вукадиновић 1990: 415). Остала објашњења функције и значења партикуле и у србистици крећу се од непрепознавања до прецизног одређења. У Синтакси просте реченице (Пипер и др. 2005) мешају се везник и и партикула и. У вези са адитивним акузативом говори се о конструкцијама „акузатив с предлогом УЗ у структури с предикацијом, саставним везником И и именицом у номинативу или акузативу (у зависности од тога да ли је именица субјекат или објекат глагола) уз обавезан назначени редослед елемената. Нпр.: УЗ Јована био је ту и Марко.“ (Пипер и др. 2005: 235–236, истакла: М.В.). Функцију ове партикуле најопсежније су у србистици објаснили Симић и Јовановић и означавају је као конексионуЗ (Симић–Јовановић 2002а: 566). Партикулом и указује се на непотпуност појма уз који она стоји и њоме се упућује на нешто познато из контекста или на елемент који јој у реченици претходи, тј. она има форску, и то најчешће анафорску функцију.

Дакле, адитивно и увек стоји испред елемента који се жели истаћи, тако да би се могло закључити да је контактни положај ове јединице са координатором заправо казиона појава која не може утицати на семантичку вредност координатора. Међутим, моделовани примери који следе могу показати да такав закључак не би био тачан.

- 1) Спремио је реферат, **а** И рад како ваља написао.
- 2) Спремио је реферат, **а** написао И рад како ваља.
- 3) Спремио је реферат, **а** како ваља написао И рад.

Иако се односи на елемент испред којег стоји, партикула и истовремено успоставља однос и са координатором и успева да готово поништи основно значење адверзативног координатора и да семантику накнадног додатка постави као примарну. Тако је у 1. примеру адверзативно значење везника потиснуто, а истакнуто значење накнадног додатка, што се лакше може показати супституцијом супротног везника координираним везником па или те. Ови су везници најближи координатору и, који је хомониман партикули и па се ове две језичке јединице не могу наћи у контактном положају (Ковачевић 1997). Из добијених конструкција види се да у примеру 4 није дошло до промене значењских односа у реченици, док би се у реченицама 5 и 6 однос међу клаузама посматрао као однос сукцесивности, тј. партикула је довољно далеко да утиче само на елемент уз који стоји, а не и на семантику везника.

- 4) Спремио је испит, **па/те** И семинарски како ваља написао.
- 5) Спремио је испит, **па/те** написао И семинарски како ваља.
- 6) Спремио је испит, **па/те** како ваља написао И семинарски.

Осим тога, адитивно и утиче и на избор копулативног координатора у реченици. Немогућност дуплирања и, тј. немогућност да се у контактної позицији јаве везник и и адитивна партикула и, решава се заменом координатора семантички блиским везником. У том се положају онда могу јавити сви семантички мање спецификовани координатори, уз ограничења везана за постојање негације у реченици, пошто улогу семантичког лидера у конструкцији има сама партикула:

³ Наспрам конексионе налази се конјункцијска функција, а њу врши везник и.

7) Средили су кућу **па/а** И двориште.

8) Спремио је ручак, **а/али/па/те** И веш опеглао.

Из таквих конструкција немогуће је изоставити конкретизатор без последица по семантички или граматички план реченице.

9) Средили су кућу **па** двориште. → сукцесивност

10) *Средили су кућу **а** двориште. → граматички неовверена конструкција

У конструкцијама са координатором али језичка јединица са адитивним значењем која се налази у постпозицији у односу на координатор такође може имати статус неекспетивног елемента. То јој омогућава сам координатор пошто је његова основна функција обележавање значења логичке супротности као подтипа адверзативности, а том је значењу несвојствена коегзистенција двају садржаја у координираој конструкцији.

11) ...имају висок притисак, **али** И друге здравствене проблеме; Србија ће против Хрватске бити сигурно лишена искљученог Ненада Томића, **али** И Милана Бишевца, који је у Скопљу зарадио парни жути картон; Та храброст је твоја снага, **али** И твоја слабост.

Дакле, у позицији иза супротних везника којима се исказује однос дисконтинуитета какав је координатор али (примери 11), адитивно и имаће функцију неексплетивног СК, јер би његовим изостављањем настале неовверене конструкције

12) Зато жабе на кожи имају много жлезда које стално луче ту слуз, **али** И друге секрете. [→*Зато жабе на кожи имају много жлезда које стално луче ту слуз, али друге секрете.]

Идентични резултати добили би се и у наредним реченицама:

13) Медијска стратегија и потреба да се она делимично редефинише, али И израда сета квалитетних закона [...] биле су теме током јучерашњег сусрета; Има и мање познатих дестинација: три компаније из Сент Китс-Невиса, девет из Сент Винсента и Гренадина, **али** И шест из популарне америчке савезне државе Делавер.

У конструкцијама са адверзативним везником али координатором исказан дисконтинуитет поништава се увођењем адитивног и, и успоставља однос коегзистенције двају садржаја, с тим да се други сматра придодатим/придруженим. У таквим конструкцијама везник постаје само формална ознака координације, тј. његова функција је превасходно граматичка, с тим што је он, осим тога, на семантичком плану ознака ефекта неочекиваности, одн. изненађења.

Изостављање партикуле и као конкретизатора значења адитивности, како смо већ показали, доводи до стварања граматички неовверених конструкција.

Осим ове последице, тј. стварања неовверених конструкција, као резултат изостављања адитивног и из постпозиције у односу на адверзативни везник појављују се граматички оверене конструкције са промењеном семантичком вредношћу:

14) ...више не возе како би што пре стигли кући, **него/већ/но** се И одмарају [→ ...више не возе како би што пре стигли кући, **него/већ/но** се одмарају].

Испуштањем/изостављањем СК реченица постаје „чисто“ супротна, тј. у њој нема коегзистенције садржаја, већ је остварива само једна предикација.

Треба нагласити да је потребно правити разлику између значења адитивности уз негирани предикат и интензификације значења супротности. Интензификација се у том случају разликује од адитивности по томе што се реализује, одн. егзистира само једна од наведених могућности (пример 15), а код адитивности егзистирају / реализују се или се одричу обе, с тим што се друга посматра као прикључена (пример 16). Ни из адверзативних конструкција са интензификованим елементом немогуће је изоставити интензификатор ни без последица по семантику или граматичку овереност конструкција:

15) ...време подвала, у којем по глави становника дође толико атомских отрова, **а ни** килограм хлеба.

16) Нема наталитета, **али** НИ посла у запуштеној и необрађеној земљи која је некада била пољопривредна.

Оно што је речено за везе адверзативних координатора и партикуле и односи се и на везе везника а (17) и али (18) и прилошких израза са значењем адитивности: поред тога, уз то, поврх тога, уз додатну семантичку спецификацију који сваки од ових израза носи.

17) Био је студент менаџмента, **а ПОРЕД ТОГА** је радио у једној приватној телевизији; ..када се у популарним филозофским написима каже да је материја неуништива, **а УЗ ТО** се пориче научна легитимност метафизике, онда је то случај Молијеровог грађанина племића...; ...државни апарат је заиста био прегломазан и прескуп, **а ПОВРХ ТОГА** сваљен на плећа само грађанима Србије;

18) Не може се рећи да не мислиш, **али ПОРЕД ТОГА** треба и радити; Више људи у Француску долази него што из ње одлази, **али УЗ ТО** земља има и срећу да је број рођених већи него број умрлих; Очајни клинци који не могу да приуште карту, пристају да буду израбљивани да би макар тако ушли на Exit, **али ПОВРХ ТОГА** бивају и понижени...

2.2. Спојивост координатора и СК адверзативности

Могућности адверзативних координатора да се нађу у спојевима са језичким јединицама са адитивним значењем зависиће од семантичких одлика везника и од типа трансформације реченичног модела по критеријуму афирмативност/негираност. Док координатори а/али могу у постпозицији имати СК адитивности, којим се готово потиरे сваки од подтипова односа супротности, координатори него, већ и но (синонимно са неким од њих), не дозвољавају реализацију споја са СК тога типа (пример 19).

19) ...он није видео ништа око себе, ни пожњевена глатка поља, ни воду која блијешти, већ само њу, прегибе њезиног тијела, њезине покрете [→*...он није видео ништа око себе, ни пожњевена глатка поља, ни воду која блијешти, **већ** И / ПОРЕД ТОГА / УЗ ТО само њу, прегибе њезиног тијела, њезине покрете].

Узрок томе јесте контекстуална условљеност за реализацију координатора него, већ и но, а то је негирани предикат у првом делу координиране конструкције. Нереализованост предикације у њему блокира могућност за реализацију другог елемента координиране конструкције као јединице са значењем адитивности, одн. накнадног додатка.

Спојивост конкретизатора адитивности и адверзативних везника приказана је у табели 1.

Concr _{Aditiv}		ConjCoord Advers
Concr _{Aditiv(←PartAditiv)}	и	а (+)
	штавише	али (+)
	још	но (+)
		него (-)
Concr _{Aditiv(←AdverbPhDeic)}		већ (-)
	поред тога	а (+)
	осим тога	али (+)
	уз то	но (+)
	поврх тога	него (-)
	уза (све) то	већ (-)

Табела 1 – Спојивост конкретизатора адитивности и адверзативних координатора

2.3. Могућност изостављања координатора из споја са СК

Из споја координатора и СК и не може се изоставити ниједан од везника који могу бити компоненте споја овог типа, а да се задржи адитивно значење тако настале асиндетске структуре. Узрок томе је хомоформност партикуле и и везника и тако да ће постојање и као конектора у оквиру координиране конструкције однос међу њеним компонентама увек одређивати као чисто копулативни, са значењем коегзистенције садржаја (уп. примере 11).

Код других спојева координатора СК адитивног значења не постоје ограничења већ поменутог типа, па је могуће изостављање граматичког конектора уз чување семантичког односа међу компонентама и промену формалног и интонационог статуса координиране конструкције, тј. трансформација из синдетске у асиндетску, као у примерима 19:

19) Био је студент менаџмента, ПОРЕД ТОГА је радио у једној приватној телевизији; [←Био је студент менаџмента, а ПОРЕД ТОГА је радио у једној приватној телевизији]; ...када се у популарним филозофским написима каже да је материја неуништива, УЗ ТО се пориче научна легитимност метафизике, онда је то случај Молијеровог грађанина племића...; [←...када се у популарним филозофским написима каже да је материја неуништива, а УЗ ТО се пориче научна легитимност метафизике, онда је то случај Молијеровог грађанина племића]; Не може се рећи да не мислиш, ПОРЕД ТОГА треба и радити; [←Не може се рећи да не мислиш, али ПОРЕД ТОГА треба и радити].

Могућност изостављања адверзативних координатора из оваквих конструкција потврда је да је координатор у оваквим конструкцијама заправо ознака односа координација међу компонентама, уз истицање дисконтинуитета, док је носилац значењског односа управо прилошки израз.

3. Закључне напомене

Овом приликом приказан је само један део истраживања спојева координатора и СК адитивности, и то онај који се односи на везе адверзативних везника и СК адитивности⁴.

Језичке јединице са значењем адитивности, када се нађу у постпозицији у односу на координирани везник, не стварају везничке спојеве са њима, већ представљају окасиону појаву. Дакле, значење адитивности првенствено се односи на елемент реченице испред кога стоји језичка јединица са овом семантиком, а не на значење координатора. Међутим, иако се између те две језичке јединице не остварује тесна веза, конструкције у којима је немогуће изостављање СК адитивности без последица по граматички и/или семантички план координиране конструкције, сведочи о утицају који лексичка јединица или конструкција у овој функцији има на реченично устројство у коме се налази.

Извор

Корпус савременог српског језика, Београд: Математички факултет, <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>

Литература

- Вукић Маја. 2014. „Маргинални типови семантичких конкретизатора у српском језику“, Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.): *Језик, комуникација, маргинализација: Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 305–316.
- Вукић Маја. 2015. *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Универзитет у Источном Сарајеву, необјављена докторска дисертација.
- Ивић Милка. 1978. „О српскохрватским реченичним прилозима“, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, Институт за српскохрватски језик, Београд, 5–16.
- Кликовац Душка. 2008. „О семантици текстуалних конектора у српском језику који се састоје од предлога месних значења и поименичене заменице тај: (поред тога, уз то, насупротив томе, поврх тога, при томе, према томе, иза тога, на то)“, *Зборник Мајнице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад: Матица српска, 177–193.
- Ковачевић Милош. 1997. „Дистрибуција и правила употребе партикула <и> и <ни> у српском књижевном језику“, *Наш језик*, 32, бр. 1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 7–25.
- Ковачевић Милош. 2000. „Конкуренција простих независних везника и везника са обавезним конкретизатором у српском језику“, *Научни састај слависта у Вукове дане*, бр. 29/1. Београд: Међународни славистички центар, 97–111.

⁴ Он је и основа за планирано истраживање истог типа конструкција у македонском и бугарском језику.

- Пипер Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. 2005. *Синтакса савременога српског језика : његова реченица*. Београд – Нови Сад : Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Пипер Предраг, Иван Клајн. 2013. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Симић Радоје, Јелена Јовановић. 2002. *Српска синтакса I–II*, Београд : Јасен.
- Станојчић Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић. 1989. *Савремени српскохрватски и култура изражавања*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић Михаило. 1964. *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) I, Увод, Фонетика, Морфологија*. Београд : Научно дело.
- Чудомировић Јован. 2015. *Семантика и прагматика саставних огн. сујројних најоредних везника и, ња, ње, а, али, неџо*, Београд: Филолошки факултет. <http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4868/Disertacija495.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (приступљено: 25. 8. 2018)
- Чутура Илијана. 2010. *Међуоднос њрилоџа и њрилошких израза у савременом српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, необјављена докторска дисертација.
- Шведова Наталија Јуљевна. 1980. *Русская грамматика*, том II, *Синтаксис*. Москва: АН СССР – Наука. доступно на: <http://rusgram.narod.ru/index2.html> (приступљено: 22. 8. 2018)
- Barić Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Greenbaum, Sidney. 1969. *Studies in English adverbial usage*. Coral Gables: University of Miami Press.
- Mrazović Pavica, Zora Vukadinović. 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest.
- Pranjковић Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja (sintaktičke rasprave)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Silić Josip, Ivo Pranjković. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Velčić Mirna. 1987. *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.

Светлана ДАВКОВА-ЃОРГИЕВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ЗА НАЗИВИТЕ НА ИГРИТЕ ОД НАШЕТО ДЕТСТВО

Апстракт: Играта го следи детето од најраното детство, но неговата активност, видот на играта и начинот на кој се игра, не се еднакви, туку се зависни од степенот на развој во кој се наоѓа детето. Покрај воспитниот карактер што го има детската игра, таа е и одраз на животот, одраз на општествено-економските и културните прилики (школото, филмот) во времето кога настанала. Тоа може да се види по содржината на играта, по предметите кои се употребуваат во играта, како и по терминологијата, односно именувањата на детските игри. Токму ова ќе биде предмет на интерес во оваа статија.

Клучни зборови: улица, маало, детски игри, цамлии, плочка, народна.

Се сеќавате ли на вашето детство? Сигурно постојат некои работи кои никогаш нема да ги заборавите. Но, она што најмногу останува во сеќавање се илјадниците часови поминати во играње детски игри на улица, во „нашето маало“, во училиштето, па дури и по патот од дома кон училиште и обратно. Игри кои всушност се дел од најубавите детски спомени на кои со радост се сеќаваме, игри за кои времето никогаш не беше доволно. Дома не можеа да нè приберат. Кога некој од родителите ќе викнеше дека веќе е време да се прибереме дома, нашиот одговор најчесто беше: „Само уште пет минути ...“, а тоа значеше да се доврши играта и во меѓувреме „ако може“ да се изигра уште некоја. Кога ние бевме мали ги немаше модерните изуми на технологијата: кабелска телевизија, интернет, фејсбук, смарт телефони, лаптопи, таблети итн., со кои еволуираа и детските игри, а кои се чини дека го уништуваат детството.

Денес децата најмногу знаат за компјутерски игри, а искуства си разменуваат на нивните смарт телефони и фејсбук-страници. Ако не одат во училиште нема ни да се видат. Си седат дома играјќи си игрици, развивајќи ги своите палци, дружејќи се со виртуелни другарчиња, кибериграчи. Растат едни покрај други, а не едни со други. Физичката активност отсуствува. Според психолозите и педагозите тоа е бегање во зона на комфорт и од страна на децата и од страна на родителите, кои сакаат да го заштитат своето дете сметајќи дека така децата им се најбезбедни (Kogh 1994). Но, на причините за ваквата појава овде нема да се задржуваме.

Познат е фактот дека играта е стара колку и човековото општество, односно таа постоела и пред појавата на првите педагошко-теоретски проучувања за неа. Постои богата педагошка литература за вредноста и значењето на играта и игровните

активности (Каменов 1988). Обиди за дефинирање на играта среќаваме уште кај античките филозофи. За Платон, на пример, играта е задолжително занимање, односно средство за воспитување, и според него детето треба да се учи на знаење не со сила туку со игра. Многу психолози и педагози укажуваат на тоа дека играта како специфичен вид на човечка дејност којашто вклучува човечко дејствување со помала психичка и физичка оптовареност носи радост и задоволство и затоа, според нив, играта сама по себе е „среќа“. Таа придонесува за развојот на психофизичките функции на детето, способностите и знаењето. Имено, играта е еден од првите начини на учење која му овозможува на секое дете да се пронајде себеси. Преку неа се развива чувство на разбирање, љубов, толеранција, љубопитност, различни интереси, волја, упорност, креативност, желба за знаење. Играта, всушност, е богата ризница на квалитетни и содржински значајни активности кои се неисцрпна инспирација за децата. Во суштина играта е активност во која детето е главниот актер. Играта создава услови за формирање на емоционално стабилни, социјализирани и креативни личности. Вредноста на игрите е непроценлива зашто таа сама по себе поттикнува љубопитност и иницијативност, ја развива креативноста и ја поддржува истрајноста. Таа има комуникациски карактер при што се развива јазикот, се богати речникот, се поттикнува говорното творештво, зашто за да се развијат јазичните способности кај децата, тие треба да го користат истиот јазик (Krogh 1994; Мирасчиева, Симоновска: 2017: 7–21). Според Фројд (2014: 178–181) однесувањето на детето во играта може да биде индикатор за неговиот емоционален и интелектуален развој и оттука играта може да се користи за дијагностички и терапевтски цели.

Лексемата игра е прасловенски и општословенски збор **(j)ьgrā*, **igra* и значи: 1. Игра 2. Шег, 3. Танец/бал (Skok I: 711 БЕР II: 8). Во ТРМЈ (II: 241) за лексемата игра се нотирани осум толкувања од кои првото гласи: 1. Активност заради забава и разонода. Детска игра – *криенка*. Тоа беше смешна *игра* – борење со рамена. Децата се забораваат во игри. Тоа не беше никаква игра туку тепање.

Како и да е, како што споменаваме погоре, играта го следи детето од неговото најрано детство. Иако начинот на живот се менувал во зависност од различните степени на општествениот развој, играта сепак останувала составен дел на детските активности. Но неговата активност, видот на играта и начинот на кој таа се игра, не се еднакви туку се зависни од степенот на развој во кој се наоѓа детето, а покрај воспитниот карактер што го има, детската игра е и одраз на животот, одраз на општествено-економските и културните прилики (школото, филмот) во времето кога настанала. Тоа може да се види по содржината на играта, по предметите кои се употребуваат во играта, како и по терминологијата, односно по именувањата на детските игри.

Иако за оваа работа социјалните мрежи беа оние што многу ми помогнаа при собирање материјал, но, сепак, морам да признаам, материјалот добиен во разговор со мои вреници и други повозрасни пријатели беше поавтентичен и позначаен.

Наш интерес беа игрите што се играа на улица – физички активни игри кои поттикнуваат развој на моториката и умот кај децата. Интересно е тоа што нивните имиња и правила честопати варираат од улица до улица, од маало до маало, од училиште до училиште, од град до град, а истражувањата покажуваат дека постои разлика во детските игри во руралната и во градската средина. Но, иако се различни,

тие навлегуваат една во друга, односно елементи од една игра се наоѓаат и во друга и затоа е тешко да се изврши нивна прецизна поделба.

Основната поделба на игрите од улицата беше според полот. Имено, игрите ги делевме на машки – игри во кои играа само момчиња, а некогаш и по некое девојче, кое го нарекувавме машкуданка. Во стандардниот македонски јазик лексемата машкуданка е толкувана како 'лице од женски пол со машки црти или машко однесување' (ТРМЈ III: 108), машки Петко, *машки Пејо*, машка Мара итн. Такви беа игрите: фудбал, подоцна популарниот сервис, цамлии, долга магарица (една од најгрубите игри каде што страда грбот)/ јанино-јанино, ноже...; потоа на женски игри – во кои играа само девојчиња и по некое момче кое аналогно на претходните беше именувано како женски Петко, *женски Пејо*, *женска Мара*.... Од женските игри најиграни беа: плочка / школица / цртанка, на *џосџи*, *ласџиџ*, која започнуваше да се игра со песничката Ема-есаса-есаса е-пипија (таа беше за загревање) и, секако, најбројните заеднички или мешани игри каде што учествуваа и момчиња и девојчиња: брканица, криенка, **миженка** / **жмурка** / жмурка на топка, слепа баба односно криш-миш / крижи-мижи, цамија, народна топка, ден-ноќ, граница / вис, Сакате ли војска?, расипан телефон, на боја, на боја – подоцна позната под името штркот бара боја, фота / врти шише /*лоџа*, брзо фото или слики апарат, грабни стапче, рас-двас-трас (газенка), како првиот-така другите / огледало, пет камца, на буква на буква (игра која ги поттикнува децата на размислување, логика и учење нови поими и предмети кои ги распознаваат во околината) и уште многу други. Кога се започнуваше една игра важен беше моментот на поделба на децата на наши и ваши, односно на групи, во подоцнежните години именувани како банди, односно тимови. Мораше да се избере и глава / водич на групата, подоцна именуван како капитен. Тоа обично беше дете што се истакнува со својата сила, вештина, брзина, истрајност. Предметите, пак, кои се користеа во игрите ги одразуваа економските прилики на времето. Тие беа едноставни: дрвени стапови, во руралните средини се користеле коски и 'табулиња' од заклато домашно животно (меѓу најпознатите игри: бишка, челик), конзерви, јажиња, ластици, ќерамитки, плоснати камчиња, топки направени од партали именувани како топки крпеници, подоцна заменети со гумени топки купени од продавница, за девојчињата исплетени кукли од волница или направени од остатоци од материјали за шиене т.н. кукли парталки... Тие предмети беа наши, односно на сите деца од улицата. Себичноста, како карактерна особина беше непозната, или пак, ако и се појавеше кај некого, тој беше бојкотиран, со него никој не играше, односно – тоа дете веќе не ѝ припаѓаше на заедницата наречена 'децата од нашата улица/маало'. Всушност, социјалниот живот се одвиваше на улица, а не на Фејсбук, Инстаграм, Твитер.

Преку детската игра и директниот контакт, децата растеа едни со други и учеа едни за други. Го учеа јазикот на своето другарче за да можат заедно да играат на улицата во маалото, посебно во маалата каде што живееше мешано население. А бидејќи јазикот е нераскинливо поврзан со културата, затоа што таа го обликувала него и тој ја одразува неа, децата токму на улицата, во маалото, преку игра се стекнувале со основни познавања на јазикот на другарчето од друга етничка припадност, се разбира, без при тоа да можат да го игнорираат неговиот културен контекст. На еден начин, преку детската игра се надминуваа културните разлики. Тие умееја да ја ценат сопствената култура, но и онаа на другите кои живеела на иста територија, во случајов

во исто маало. Игрите на улица во голема мера влијаеја на социјализација на децата, на градење на меѓусебна доверба и толеранција, градење на позитивни личности ослободени од предрасуди (социјални, религиозни, национални).

Во еден разговор со познаници од скопската населба Серава или стар Чаир (станува збор за неколкумина другари од различна националност кои растеле заедно, и сè уште се заедно) – еден од нив ќе рече: „Јас научив албански, турски и ромски, а тие македонски без да мислиме каков јазик е тоа – со престиж, без престиж... Важно ни беше да се дружиме, да играме. Се дружевме на улицата ама се дружевме и по дома. Си ги почитувавме религиозните празници... и нашите родители го правеа тоа... Кај нас јадевме бели колачиња со шеќер во прав и со џем, кај Адем и Мурат, пак, баклава. Од оваа временска дистанца ова звучи како утопија, нели? Нашите деца сега седат дома, не излегуваат на улица, не се познаваат, нема комуникација“. Другиот пак вели: „Син ми седи дома со другар му ‘телефон‘ и има проблем со македонскиот јазик. Нема директен контакт со другарчиња Македончиња. Јас зборувам македонски, повеќе и поубаво од него. Немав проблеми со македонскиот јазик во училиште, како што има тој“.

Како што споменаваме погоре, во содржината на детските игри доаѓаат до израз општествено-историските и социјалните прилики на времето кога таа настанувала. Таквите промени, секако, влијаеле и врз именувањето на игрите. Илинденската епоха на пример, беше одразена преку играта *Комииџи* (добрите) и *Аскер* (лошите). Децата ја одразиле таа епоха низ игра на тој начин што една група именувана како *комиџи*, кои имаат стапови наместо пушки се кријат, додека другата група т.н. *аскер* трчаат и ги бараат да ги фатат. Во повоениот период на бившите Ју-простори, децата на старата игра ѝ дале ново име *Партизани* и *Германци*. Во овој контекст инспирирани од храброста на децата курири, кои работеле во интерес на партизаните, односно народот, се јавува играта наречена *Мирко* и *Славко* (игра инспирирана од истоимениот стрип, подоцна филм што се емитуваше во повоеана Југославија), односно *Тихи* и *Прле* – според главните јунаци на тогаш омилената серија *Ойџишаниџе*. Подоцна во новите економски прилики децата оваа игра ја преименувале во *Краџи* (лошите) и *Џандари / Полиџаџи* (добрите). Новото општествено живеење и навлегувањето на западната култура се одразило во играта *Каубоџи* (добрите) и *Индиџанци* (лошите). А во ерата на освојување на вселената, децата си измислија игра на која ѝ го дадоа името *Руси* и *Американци*, итн.

Овде подетално ќе разгледаме една машка, една женска и една мешана детска игра од „нашето маало“.

Детската игра *џамлиџи* се чини е најпознатата игра за момчиња и нема земја во која не се играла оваа игра.

Според некои истражувања најстара игра на светот е токму детската игра *џамлиџи*, игра стара околу 4 600 г. Имено, пред еден век било утврдено дека луѓето играле *џамлиџи* уште во 2 600 година пред нашата ера на подрачјето на денешен Пакистан, а траги од играње со *џамлиџи* се пронајдени и кај северноамериканските Индијанци. Најпрво *џамлиџи* се изработувале од камен, а подоцна како што се развивала цивилизацијата, тие станувале сè поубави и поцврсти, односно биле изработувани од керамика, а потоа и од стакло. Имено, во римската литература биле пронајдени записи од поетот Овидиј каде забележува дека децата користеле лешници како замена за *џамлиџи*. Оваа игра децата ја играле и во Месопотамија и во античкиот Египет. Во Европа, пак,

првпат германските дувачи на стакло започнале индустриски да ги произведуваат џамлиите во 19 век. Масовното производство на керамички џамлии во САД почнало во 1884 година во Охајо, каде што се произведувале милиони керамички џамлии на ден. Во 1903 година, исто во Охајо, почнало масовно производство на стаклени џамлии. Од 1932 година група ентузијасти организирале натпревар што го нарекле *Бриџанско и Свејско џрвенсџво во џамлии*, а прва победничка била младата дама Ели Гири од Лондон. Начинот на играње џамлии во светот е повеќе или помалку различен. Во меѓувреме изработката на џамлии се развила во вистинска уметност. Денес постојат керамички, неколку видови стаклени, дрвени, џамлии направени од ахат, метални и изработени од полублагородни камења. Димензиите се движат од еден до осум сантиметри во пречник и кога се користат за играње, а кај уметничките величините достигнуваат и до триесет сантиметри (off.net.mk).

Кај нас џамлиите им беа опсесија на момчињата. За оваа игра беше потребно мало камено (во селските средини работа вршеле и оревите), железно или стаклено топче – *џамлија* односно *скокалче*, познато уште како: *билија* (Битолско), *зуска* (Велешко), *џазози* (Кривопаланечко), *џојче* (Струмичко). Во ТРМЈ (VI: 395; V: 407) ја нотираме лексемата џамлија сп. скокалче 'мало камено, стаклено или железно топче со кое децата си играат' – *Шарени џамлии; Децаџа иџраа со скокалчиња*; како и неменливата придавка џамлија (разг.) со толкување 'што е од стакло; стаклен'. Џамлиите беа со различни големини: *нормални*, потоа мали – *џимџури* и големи – *карџали*. Најдобрите играчи имаа и џамлии од метал кои ги ваделе од разни лагери. Функцијата им била со *џиџкање/фрлање* да се пукне *среќнаџа џамлија* на соперникот именувана како *коњак* (џамлија која има фетиш во себе). Важна работа е *основнаџа линија* на исцртаниот круг од каде што почнува да се игра и *шлајкаџа* – дупче во форма на полукруг која најдобро се изработуваше со петата од чевелот. Кога од *основнаџа линија* ќе се оствари директен погодок на џамлијата на противникот од воздух, тогаш станува збор за *џоџодок од џејка*, а кога џамлијата се тркала по земја, таа со своето движење ја / *џакнува* / *џивнува* / *доџира* џамлијата на противникот. Изразот „*Те имам џебе и џебе*“ кој играчите го изговараат меѓу себе во текот на играта – додека не влезат во *шлајкаџа* – означува дека си *џакнал* некого или си го погодил од *џејка*, но не си влегол во *шлајката*. Ако играта се игра на *кар* и ако погодиш некого од *џејка*, добиваш бонус изразен во *џарување* на две џамлии. Правилото кое играчите го употребуваат во тактика да не се мрднуваат од место кое по нивен избор е погодно за добивка или да не се мрднуваат од *шлајка* се нарекува *сџие* или *шлајка сџие*. Називот *колени* го означува правилото кога некој играч го изведува ударот од своето колени, за да надмине некоја природна пречка (камен или височинка) при ударот на противничката џамлија. Факт е дека со оваа игра момчињата забораваа на време и на место, а за раните и болките на рацете не вреди да се зборува.

Детската игра која најмногу ја играа девојчињата со парче плочесто камче или *џерамитче*, кое се преместува со едната нога од поле во поле се именува како *џлочка*, исто како и називот на предметот што е потребен за оваа игра. ТРМЈ (IV: 118) лексемата *плочка* ја бележи со четири значења, меѓу кои: 4. а) вид детска игра со парче плочесто камче или *џерамитче* кое се преместува со едната нога од поле во поле; б) плочесто камче или *џерамитче* со кое се игра оваа игра. *Ја фрли џлочкаџа во џрејџоџо џоле*. Мошне раширен беше и називот *џколка* / *џколица* (заради популарноста на оваа игра кај ученичките во основно училиште). Во Велешко, на пример, е познат називот

каџк'анка мотивиран од дејството при самата игра (гл. *каџка* – скока на една нога), а предметот со кој се игра се вика *камче*; во Паланечко го бележиме именувањето *клеџик* (од гл. *кленса* – скока на една нога), предметот е *камче* или парче *керамийка*; во Кичевско се употребува називот *црџанка* (заради исцртувањето на играта), а предметот е *камче* или парче *керамийка*; во Струмичко, пак, играта се вика *керна*, а предметот *кајдар'ак*. Називот *шаблон* се употребува за исцртаните квадратчиња распоредени со броеви, најчесто од 1 до 8 (во некои маала и до 10/12). Некои од нив се во колона по едно, а други по две. Основното правило на играта е – играчите мора да скокаат од едно поле во друго без да згазнат на исцртаните линии. Се започнува со фрлање на плочката од определено растојание во квадратчето означено со бројот 1. Ако го погоди, започнува со скокање во полињата и тоа каде што има едно квадратче се скока со една нога, каде што се две квадратчиња едно до друго се скока со две нозе истовремено. На враќање играчот кога ќе дојде до полето каде што се наоѓа плочката, се наведнува и без притоа да ги помрдне нозете ја зема и се враќа на почеток. Потоа продолжува така што ќе проба да го погоди второто поле, па третото... сè додека не го промаши полето или не згази на линија. Во тој случај друг играч доаѓа на ред. На крајот од шаблонот стои полукруг наречен *џекол* и доколку падне плочката таму, мора да се почне од почеток, односно од квадратчето со број 1. На крајот од играта откако ќе се поминат сите полиња, плочката треба да се фрли надвор од пеколот и кога ќе се тргне да се земе играчот не смее да стапне во пеколот. Скокот треба да се изведе со една нога. Шемата се исцртуваше со креда ако подлогата е бетон или асфалт (во школските дворови и на улица), а со стап ако е земја.

Една од познатите мешани или заеднички детски игри (ја играат и машки и женски) од „нашето маало“ беше и играта именувана како *народна* (најверојатно заради масовноста на учениците во играта) или уште *народна со џойка*. Именувањето *конзули* се употребува за двете деца избрани од групата што ја игра играта, кои стојат на спротивните страни на полето со задача со топката да удрат некого од децата што стојат во средината на полето. Конзулите ако го *цивнајт*, односно го *доцрајат* детето што е во средина, тогаш тоа останува во играта, но ако го удрат, ќе го *изгорат* и во тој случај за него играта е завршена. Обично играчите што се во средината имаат по *џири живојџи*, а со секое фаќање на топката во рака се освојува *дојолниџелен живојџи*. Топката што ќе ја фати играчот се нарекуваше *жива џойка*. Во Велешко, на пример, именувањето на оваа игра е *конзул* или *џор'енка* (да се изгори детето што е во среде). Според кажувањата на анкетираниите, од сите детски игри овде најмногу имало *иџе*. Оттука и познатиот израз *Ти се виде иџе!* (Ете изгуби, се виде дека мамеше со инаетење / не играше фер!).

На крајот ќе заклучиме дека разгледот само на три детски игри од „нашето маало“ ни укажа на богатство именувања на содржината и на предметите кои се употребуваат во играта кои, заедно со другите називи од оваа лексичко-семантичка сфера, заслужуваат и отвораат можности за подлабока лингвистичка анализа.

Литература

- Снежана Мирчевска, Елизабета Симоновска. 2017. *Иџрав јас, сеџа иџрај и џи*. Скопје: Просветно дело.
- Ана Фројд. 2014. *Нормалност и џаџологија во дејсџевојџо*. *Процени на развојџо*. Скопје: APC студио.

- Каменов Емил. 1988. Предучилишна педагогија 1 – 2. Скопје: Просветно дело.
- Krogh Lowell. S. 1994 Education yang children – infancy to grade three. New York: McGraw-Hill.
- <https://sitetel.com.mk/na-ista-strana>
- <https://karas4training.com/mk/piccolino/ulichni-igri-prv-del>
- <https://karas4training.com/mk/piccolino/ulichni-igri-vtor-del>
- <https://karas4training.com/mk/piccolino/ulichni-igri-treti-del>
- <https://karas4training.com/mk/piccolino/ulichni-igri-chetvrti-del>
- <https://www.itarpejo.org/детски-игри>
- <https://tocka.com.mk/vesti/278146/zaboravenite-detski-igri>
- <https://ilinden-skopje.mk/zabava/detski-igri-vo-minatoto>
- https://www.fakulteti.mk/news/17-11-26/detski_igri_za_pottiknuvanje_na_kreativnosta
- <https://daily.mk/what/2222274>
- <https://vesnik.com/skopje/ostavi-go-tabletot-simni-se-pred-zgrada-maalskiot-zhivot-i-detskite-igri-se-vrakjaat-vo-centar>
- <https://www.mkd.mk/95199/zabava/ljupco-angelov-ljupa-skopski-prikazni>

Речници

- Български етимологичен речник. I–VI, София: Издателство на Българската академия на науките, 1971–2002.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Кристина ДИМОВСКА
 Институт за фолклор „Марко Цепенков“
 Скопје, Македонија

ПРИЛОГ КОН СФАЌАЊЕТО НА СЕМАНТИЧКАТА ФУНКЦИЈА НА ПАРЕМИОЛОШКИТЕ ИСКАЗИ ВО ДВЕ ЕПСКИ ПЕСНИ („МАРКО И ГИНО АРНАУТЧЕ“ И „МАРКО И МУСА КЕСЕЦИЈА“)¹

Апстракт: Балканските епски песни претставуваат ризница на паремиолошки искази (искази кои вршат функции на: молби, завети, закани, заповеди, прекори, лажни/вистински клетви и лажни/вистински благослови), кои биле свесно или несвесно, намерно или ненамерно, складирани и зачувани во епскиот текст.

Не е едноставно целосно да се разоткрие интенцијата на епскиот пејач како истовремено жив и анахрон медиум (според определбата на Кољевик), од причина што уметноста или вештината на епското пеење, се смета за загубена или денес недоволно актуелна како што таа била некогаш. Ова не значи дека паремиолошките форми споменати погоре, и посебно во двете песни издадени во Зборникот на браќата Константин и Димитрија Миладиновци („Марко и Гино Арнаутче“), односно во збирката епски песни на Твртко Чубелиќ („Marko Kraljević i Musa Kesedija“/„Марко Крале и Муса Кесеџија“) не би можеле да се третираат како доволно податлив материјал за расветлување на нивната семантичка функција.

Во текстот, под семантичка функција ќе се подразбира значењето на еден исказ со паремиолошки потенцијал (експресивност, лаконска сроченост, издвоеност од линеарниот тек на „нарацијата“) во рамките на епската песна.

Главната хипотеза гласи дека исказите во функција на: молби, завети, закани, заповеди, прекори, лажни/вистински клетви и лажни/вистински благослови во споменатите две епски песни, вршат семантичка функција којашто го нагласува епскиот конфликт меѓу херојот и неговиот противник. Семантичката функција на овие искази ги истакнува експресивните пасажи во епската песна и исказите не вршат функција на подучување на слушателската публика.

За докажување на хипотезата, текстот ги ползува методите на интертекстуално и на компаративно толкување. Заклучокот на текстот треба да упати на тоа дека семантичката функција на некои искази и начинот на којшто оваа ќе се толкува, главно зависи од интенцијата на толкувачот.

Клучни зборови: семантичка функција, паремиолошки искази, балкански епски песни, варијација, епски пејач.

¹ Текстот претставува доработен извадок од докторската дисертација под наслов: „Паремиолошките форми во херојската епика (низ примери од *Беовулф*, *Волсунга сага*, *Песна за Нибелунзиите* и циклусот за Марко Крале)“ одбранета на Филолошки факултет „Блаже Конески“ во Скопје на 27.XII 2017 г.

Во фолклористиката, теоријата на книжевноста и паремиологијата многу често доаѓа до термилошки конфликт кога треба да се зборува за паремиолошките форми. Ако се има на ум дека различните ерудити, теоретичари и истражувачи од различни школи/професии користат различна терминологија за она што го претставуваат паремиолошките форми како кратки (најчесто) говорни форми, тогаш не изненадува што едно од првите прашања што му се поставуваат на истражувачот на паремиолошките форми, е што претставуваат тие, односно како можат да се дефинираат.

Погрешно и опасно би било да се тврди дека една заедничка дефиниција би ги опфатила сите паремиолошки форми заедно и подеднакво. Текстот нема претензии да навлезе во длабочините на термилошките конфузии и дифузии, туку да понуди работно решение за она што поточно ќе се истражува, т.е., работно решение за тоа што се паремиолошките форми на фонот на балканските епски песни и што претставува или што се подразбира под семантичка функција. За паремиолошки форми ќе се сметаат сите кратки, лаконско срочени, формулаични искази дадени во писмено фиксирана форма, кои поради својата експресивност се издвојуваат од линеарното темпо на текстот. Ваквото дефинирање ја исцртува разликата меѓу класично сфатените паремиолошки форми кои вообичаено се пренесуваат по устен пат, во устен дијалог (а понекогаш и монолог), наспрема нивните пишани паралели, кои постојат главно во текстот како материјален факт. Под семантичка функција ќе се подразбира улогата што овие искази ја вршат во рамките на текстот, како начин имплицитно или експлицитно да се пофали или да се критикува одредено човечко настројство и однесување.

Во јадрото на текстот се користат две песни чиј заеднички мотив е борбата/мегданот на епскиот херој со неговиот противник². Првата е 102-та песна од *Зборникот* на браќата Константин и Димитрија Миладиновци, а втората е 18-тата песна од циклусот епски песни за Марко Крале во изборот епски песни на Твртко Чубелиќ. Сопоставувањето или читањето на овие две песни низ призма на паремиолошките искази содржани во нив и особено на нивната семантичка функција, треба да покаже во колкава мера паремиолошките искази (поточно, исказите кои вршат семантичка функција на: молба, завет, закана, клетва, благослов, лажна клетва, лажен благослов), се присутни во епската песна, како релативно строго организиран организам, во кој просторот за пообемни (подолги, лингвистички екстензивни) искази е ограничен.

„Марко и Гино Арнаутче“ (Мил. п. 102)

Оваа епска песна е една од многуте кои го претставуваат Марко како епски јунак (кој допрва треба да се стекне со херојски статус), кој се придржува до христијанските

² Кога се пишува за идејата за херојството, пожелно е да се прави разлика меѓу две категории: јунак и епски херој. Јунак е генеричката категорија која се однесува на лик кој дејствува во светот на фикцијата, во различни жанрови, вклучувајќи ја и епиката, и кој може, но и не мора да се издвојува по особени (физички, психолошки, морални, социјални) карактеристики. Херојот се издвојува и се разликува од јунакот поради квалитетите на особеност и препознатливост: физичка сила, стамина, харизма, божествено или полубожествено потекло, стекнат или „заработен“ херојски статус (триумф над некого или над нешто, успешно завршена иницијација). На фонот на херојската епика, постојат јунаци (без херојски статус) и херои (со херојски статус), а разликата главно се должи на присуството или отсуството на квалитети на извонредност во нивното однесување. На пример, има епски песни (Караџиќ, п. 61) во кои Марко воопшто нема херојски статус (главно поради отсуството на епски конфликт).

обичаи за пост за време на големиот празник Велигден, поради што тој е претставен во светлото на верник, кој се лишува од материјалните и телесните задоволства и удопства. Како предан верник, тој ќе реши да се упати кон светото собиралиште на христијаните – хронотопот на црквата, без да предвиди дека на патот ќе налета на непланирана средба.

Ликот на Марко е амбивалентен онолку колку што е амбивалентен и ликот на Марко(в)ица, којашто се јавува во двојна улога: на спасителка, но и на неверна жена. Во случајот со оваа песна, таа се покажува како спасителка, во условна смисла, и како итра сопруга која смислува начин како да го заштити Марко од непријателските сили во денови во кои носењето оружје, според христијанските прописи, би се сметало за грев. Стихот: „Бог је убил млада Маркоица, / Зашто беше умна и разумна / [И ја зеде сабја дипленица / ... Му ја кладе сабја от скришема]“, претставува исказ во функција на лажна клетва, затоа што семантичката функција не е во насока да го колне или да го кара нејзиното однесување; нејзината досетливост не се критикува, туку, напротив, се фали како добронамерна и интуитивна, затоа што сопругата насетува дека јунакот ќе налета на непредвидливи опасности.

Но, иако Марковица го иницира првиот потег, кој би требало да го спаси Марко од потенцијалната неволја, таа сепак не е оставена сама на себе и ја има поддршката од Марковиот коњ. Затоа, таа ќе го преколне, користејќи исказ кој врши семантичка функција на преколнување/заветување: „Коњу, коњу, жити црни очи! / [Ако видиш негде Марка во зло, / Да му кажиш негова остра сабја]“. Нејзиниот исказ покажува дека таа станува или се претвора во екстензија или во продолжување на помошта која му следи/би се очекувало да му биде упатена на јунакот (на Марко) во отсуството на Евросима, на Шарко, на вилата или на гостилничарката (како што ќе се види подолу).

Марко навистина ќе најде на неволја која ќе се оствари во ликот и приликата на Гино Арнаутче. „Добро утро, Гино Арнаутче!“ / „Дал бог добро, незнаено дељо!“. Семантичката функција на првиот исказ (оној на Марко), упатува на итроштината на јунакот: тој знае за намерата на Гино, но не му ја открива, со што неговиот поздрав е ироничен и лажен. Во слична позиција е и Гино кој, препознавајќи го Марко, а сепак со намера да ја грабне неговата сестра, го поздравува со исказ кој врши семантичка функција на лажен, односно на ироничен благослов. Но, и покрај заканата, подбучнувањето, поттикот за мегдан од страна на Гино, Марко ќе замине (со што епскиот конфликт е избегнат), но не без да употреби исказ во функција на лажен благослов: „Ај со здравје Гино Арнауче! / Ако можиш, бог да ти помогит!“

Марко знае со кого се сретнал и е свесен дека мора соодветно да одговори на заканата, пред оваа да заврши трагично. Од тие причини, тој ќе му се обрати на својот коњ, кој ќе му ја открие тајната за скриеното оружје: „Ај ти Марко – мое господине! / Не клаи си големи касаети, / [Тук побарај во мојава коса, / Да си најдиш твоја остра сабја]“ (курзив К. Д.). Семантичката функција на исказот на коњот е очигледна: тој го советува Марко да остане прибран и да не дозволи непланираната средба со Гино да му ги уништи привичните замисли.

И покрај подготвеноста на Марковица и покрај послушноста на коњот, Марко е свесен дека последниот подвиг ќе биде тест на неговата сила. И покрај поддршката отстрана, тој мора да настапи сам, а подвигот е неизвесен: „Леле боже, леле мили боже, / Сега, боже, мене поможи ми, / [Пак ќе постам пости велигденски, / Пак ќе дојдит дена Велигдена, / Да си одам в црква на причесна]“. Семантичката функција

на неговиот исказ упатува на светоста на христијанската вера, но уште повеќе на потребата да се следат и да се почитуваат христијанските обичаи. Она што го прави условно паремиолошки неговиот исказ, е издвоеноста од линеарниот, наративен тек на епскиот текст, како и експресивноста како препознатливо својство и на усно пренесуваните и на (некои) писмено фиксирани паремиолошки искази (на пр. максимите). Двојната улога на Марковиот исказ во функција на молба и на завет, го поттикнува и прашањето за дистинкциите, разликите, нијансите меѓу типовите херои и херојства: дали Марковиот страв е причина тој да се повика на Божјата помош во час на нужда? Дали херојот смее да се плаши? („херојот или една доминантна фигура ‘е она што тој самиот е’ и тој е доминантен поради она што го тврди за себе“; Miller 2000: 186). Неоспорно е дека херојот, од антиката до средновековието, е зависен од наклонетоста на некој или нешто што е над него; тој не е самодоволен, исто како што не е целосно лишен од (често пати добредојдената) помош од „страна“ (од „горе“). Ова го прави херојот близок до човекот како суштество на несигурност (несигурни околности, двоумења, испитувања на своите капацитети), што значи дека дури и во епската песна (а не само во романот или во други жанрови кои подлабоко и подетално го третираат психолошкиот профил на протагонистот), херојот се преиспитува, иако на инаков начин и преку инаков дискурс.

Двобојот завршува со отсуство на победа на едната или на другата страна. Меѓутоа, сознанието дека се впуштил во двобој (дека одговорил на повикот на оној што е закана за космичкиот ред и мир), го прави Марко да биде пофален, преку имперсоналниот исказ кој врши семантичка функција на лажна клетва: „Бог го убил Марка Кралевиќа! / Зашто беше умен и разумен“. Исказот е итеративен, повторлив и се среќава и во оние случаи во кои се коментира однесувањето на Марковица, што веројатно сведочи за употреба на епската техника на формулаичноста на Алберт Лорд (односно, користење на препознатливи фрази во клучните моменти од епската песна).

Гино ќе се најде во одаите на младата крчмарица и откако оваа ќе ја увиди заканата, ќе постапи соодветно, со што ќе ја потврди наклонетоста на Марко, содржана во исказот: „До сега т’имаф верна посестрима, / А от сега сестра рогена!“. Семантичката функција на овој исказ во функција на завет, јасно ја испртува разликата меѓу голем дел усно пренесувани искази со паремиолошки квалитет и нивните пишани паралели. Во епиката, за паремиолошки може да се смета исказ предаден во директен говор, поради неговата функција да служи како индиректен суд на одредено морално (или аморално) однесување. Со други зборови, надвор од контекстот на текстот, исказот на Марко не би бил паремиолошки, затоа што му недостасува сумирање на универзално среќавани типови на однесување, но на фонот на текстот, тој би можел да се третира како паремиолошки, затоа што упатува на пожелните (посакуваните, „добрите“, фалените) типови на однесувања, како она на крчмарицата.

Марковата мајка ќе го искаже советодавниот исказ: „Не ти треба оружје да земаш, / ти не одиш, синко, на превара, / тук’ ми одиш црква на закона, / ќе си земиш таина причесна“. Семантичката функција на нејзиниот исказ повторно упатува на христијанскиот пропис: за време на празник да не се чини зло (да се избегне крвопролевање). Дури и епскиот херој мора да се потчини на одредени „правила на игра“, т.е. дури и нему не му е дозволено своеволно однесување (а кога до тоа доаѓа, тој е вообичаено казнет).

Понатаму во песната, Арапот ќе искаже исказ во функција на закана, кој истовремено ја исполнува семантичката функција на повик за мегдан/закана: „Ај оттука, жолта Бугарина, / да н’ те врзам напре во синцири“. Неговиот исказ потврдува дека паремиолошките форми во македонските епски песни во најголемиот број случаи се јавуваат во дијалошки процес.

**„Marko Kraljević i Musa Kesedija“/„Марко Крале и Муса Кесеџија“
(Čubelić, п. 18)**

Песната започнува со воведување на ликот на Муса Арбанаса, кој пие бело вино во бела крчма во Стамбол. Кога виното ќе го загрее неговото тело и ќе му го помати умот, тој ќе почне да се поплакува за тоа како девет години посветил на служба на царот на Стамбол без овој да покаже благодарност за неговите напори, ниту пак да го поднови со нов коњ или со ново оружје. Од овие причини, тој ќе дозволи бесот да надвлее со неговиот разум и затоа ќе изгради кула на рамното приморје и ќе ги затвори скелето и друмовите околу неа³.

Откако вестите ќе допрат до царот, тој нема да има друга опција, освен да го испрати везирот Чуприлиќ и војска од три илјади војници за да го смират гневот на расрдениот Муса. Но, на царевото изненадување, везирот ќе биде вратен назад во срамна и неприлична состојба: со раце и нозе врзани за коњот.

Единствениот спас лежи во ослободувањето на затворениот Марко. Марко сосема случајно ќе го сретне Муса близу Качаник, по што ќе му упати исказ во функција на закана: „Deli Musa, uklon’ mi se s puta, / Il s’ ukloni il’ mi se pokloni!“ („Муса делијо, тргни ми се од патот / Или тргни ми се или поклони ми се!“; Čubelić 1970)⁴. Во балканските епски песни не е невообичаено да се сретнат искази кои истовремено вршат семантичка функција и на закана и на заповед, а ова се должи на природата на епскиот конфликт: мерењето на силите доаѓа по мерењето на вербалната моќ на вклучените страни (вербален или натпревар меѓу спротивставените страни). Во рамките на песната, императивниот тон на исказот дава повод семантичката функција да се толкува како заповед, како закана, или, во послободна смисла, како провокација или како повик за мегдан. Секако дека не би можело да се очекува дека противникот туку така ќе ги послуша зборовите на оној што му се обраќа, зашто ако е случајот таков, тогаш не би се развил епски конфликт. Токму поради тоа, Муса ќе одговори со дрскост, со што во песната следува една аналептичка епизода⁵, која помага да се објасни причината за неговото настројство. За разлика од Марко, кој бил роден и растен од кралица која го повивала во свила и го хранела со мед и со шеќер, другиов бил роден од лута Арнаутка која го завивала во црн струк, го хранела со овес и го оставала да спие со овците на студено. Меѓутоа, побитни се зборовите што често му

³ Удвојувањето на пропорциите на херојот и неговиот противник, не се однесува секогаш само на нивниот надворешен изглед, туку и на нивните „практични“, физички капацитети надвор од битка. Слично на Муса, така и Арапинот, „балканизираниот актуализиран варијанта на еден универзален архетип“ (Kulavkova 2009: 23–24), гради кула со дваесет тавани. Оваа е лоцирана, неслучајно, близу морето. Но кулата е празна, тивка, самотна: Арапот нема со кого да го дели своето интимно царство, па затоа решава да ја побара раката на царевата ќерка.

⁴ Преводите на стиховите се контекстуални и не ја запазуваат прецизната структура (метарот, римата...) на епскиот стих.

⁵ Аналепсата е термин од наратолошката теорија на Жерар Женет (2003) и упатува на повикување (при-сеќавање) на минати настани.

ги повторувала таа, предадени во индиректен говор: „I još me je često zaklinjala / Da se nikom ne uklanjам s puta“/„И уште често пати ме преколнуваше / Никому да не му се тргам од патот“; Ćubelić 1970: 98).

Откако ќе се сврши вербалниот агон, битката ќе стане неодложна. Марко ќе ја повика вилата на помош. На ова, таа ќе искаже исказ со семантичка функција на прекор: „Jesam li ti, bolan, govorila / Da ne činiš u nedelju kavge? („Зарем не ти велев пријателе / Да не чиниш кавга в недела?“). Овие нејзини зборови се одглас на христијанското верување за денот недела како ден на Бога, кога не би требало да се работи туку да се одмора. Постојат балкански епски песни во коишто христијанските убедувања се провлекуваат потајум низ стиховите и тие вообичаено служат за да се објасни причинско-последичната врска меѓу непочитувањето на „непишаните правила“ и маката што го снаоѓа херојот поради нивното непочитување/кршење.

Муса ќе го крене погледот кон облакот од каде што се огласила вилата, што ќе му даде шанса на Марко да го убие. Откако ќе го распори неговото тело, ќе увиди дека овој нема само едно, ами три херојски срца: првото е уморено, второто штотуку разбудено, а над третото спие лута змија. Откако змијата ќе се разбуди, таа ќе му порача на Марко да биде благодарен што порано не се разбудила, зашто дури тогаш овој ќе искусел вистински јадови што се дрзнал да се бори со херој каков што е Муса⁶. На овие зборови, следува Марковата ламентација: „Jaoh meni od Boga miloga / Ѓе pogubih od sebe boljega!“ („Леле мили Боже / Што погубив посилен од себел!“; Ćubelić 1970). Ќе му ја отсече главата на Муса, ќе ја приложи како доказ пред царот и ќе се врати назад во Прилеп со три вреќи богатство.

Според Банашевиќ, некои српски варијации на песната⁷ разработуваат мотив во кој јунакот самува во зандана и за него се мисли дека е мртов.

Во песните што го обработуваат мотивот на Вуковата *Марко Краљевиќ и Муса Кесеџија* интересно е да се истакне дека во нив детално е опеана самата борба на Марко со противникот, бидејќи пејачите најверојатно, со таа епизода предизвикувале посебно внимание кај слушателите. Популарноста на таа епизода била толку голема, што во некои песни во нејзина полза се жртвувале други, битни елементи на мотивот, па дури и Марковото лежење во затвор. Така, некои песни започнуваат само со средбата на Марко и Муса и ја опеваат само нивната борба.

(Банашевиќ 1935: 77–78)

Во варијацијата на истоимената песна запишана од Вукановиќ, содржината е инаква. Првата верзија на песната (п. 13) го опева мегданот меѓу Марко и Муса.

⁶ Змијата во балканските епски песни се среќава и како антагонист кој мора да се победи за да се добие раката на младата невеста. Така, во п. 360, „Крали Марко го жени детето Грујчо“, запишана од Панчо Михајлов, Марко Крале му упатува на Грујчо советодавен исказ: „Ја земи си лека боздугана, / Таму не е пусто суво дрво, / Туку си е змија со три глави. / Ќе се створи млада невеста, / Ќе посака твоја десна рака, / Да целива твоја десна рака. / Тизе, дете, десна да не даваш, / Тизе, дете, лева да подадеш. / Тогаш ма'ни с лека боздугана, / Да убиеш змија со три глави, / Ама немој, дете, да повториш, / Ќе се створат уште девет глави!“ (Михајлов 1924: 201–202)

⁷ Како што Алберт Лорд и Светозар Кољевиќ прават разлика меѓу термините „варијанта“ и „варијација“, така и ние тука би требало да ја уважиме разликата меѓу варијантата, која не постои во епиката затоа што не е достапен оригиналот (оригиналната епска песна, на пример) која би се варирала; варијацијата претставува инаква верзија на претходно познато сиже или мотив. Во балканската епика, мотивот за ослободувањето на трите синцири робје постои во различни варијации.

Воведот на песната претставува реминисценција на мотивот за сопирањето на водата од страна на Вела/Гурѓа Самовила (сп. Шапкарев 1976; Верковиќ 1985).

Ликот на крчмарицата Мара отклонува од класичното сиже во македонската и во бугарската песна со овој мотив. Таа, како лик⁸ ја врши улогата што ја има Вела/Гурѓа Самовила, како чувар на кладенецот со вода од којшто Марко сака да се напои себеси и Шаран/Шарац⁹.

Заедничкиот топос во песните запишани од македонски, српски и бугарски запишувачи е клисурата Качаник, во којашто Марко налетува на Муса. Муса, во српската варијација е претставен слично како и во македонската и во бугарската, како соодветен (доволно достоин, издржан во силата, „вреден“) противник на Марко. Сепак, во текстот на Вукановиќ целосно недостасува епизодата од сижето во којашто е претставен Муса како закана за турскиот султан и наместо тоа, битката меѓу херојот и неговиот противник започнува веднаш по нивната прва средба. Се добива впечатокот дека во верзијата на Вукановиќ доаѓа до преплетување, припојување, фузија на ликовите на самовилата-посестрима на Марко Крале и крчмарицата Мара, од кои првата го советува Марко да го извади анџарот од појасот (Вукановиќ 1972: 54), а втората го предупредува да не го остава мртвото тело на Муса, зашто во него спијат три лути али (1972: 55). Финалето на песната е слично на бугарската варијација во којашто змијата му се обраќа на Марко, по што Марко ќе согледа дека спасил жива глава од непријател што можел да биде далеку посилен од него.

Во втората верзија на овој мотив (Вукановиќ, п. 14), сижето останува релативно непроменето, со отсуство на неколку детали. За разлика од дескриптивната претстава на Марковото заробеништво евидентна во бугарските варијации на сижето, во оваа српска варијација, информациите за ова се добиваат од дијалогот меѓу Марко и царот од Стамбол. И тука Марко открива три херојски срца од кои едното е заморено, второто разбудено, а на третото спие лута змија¹⁰.

Во зборникот бугарски епски песни со историско-херојска тематика се среќава варијација на оваа песна запишана во село Бохова, Трнско, која е видоизменет мотив на трите синџири робје („Марко Кралевиќ ослободува три синџири робје и го погубува Муса Кесеџија што ги води“; Романска, п. 12)¹¹. Како што сугерира насловот на песната, наместо Арапот/Арапите како вообичаени антагонистички тежишта во епските песни со овој мотив, на нивно место се среќава Муса Кесеџија. Оваа варијација значително се разликува од претходните. Во неа Марко кани гости, но откако ќе ја чуе нивната поплака дека на трпезата нема охридска риба, ќе се обиде

⁸ Балканските епски песни се место на конфликт меѓу херои мажи, што значи дека жената, во исклучителни случаи, може да поседува херојски статус (Шаина робина, Марковица), кој, сепак, не е третиран и не е еднаков како оној на мажот. Меѓутоа, во некои балкански епски песни, јунакот минува низ трагедија, презема женско наличие и на тој начин го елиминира непријателот; пресечената глава на Арапинот вели: „Море не загина јунак од јунака / Море туку загина јунак од невеста!“, на што „младата невеста“ возвраќа: „Море не загина од млада невеста, / Море туку загина јунак од јунака“ (Михайлов, п. 347).

⁹ Името на Марковиот коњ се јавува во двете споменати варијации во оваа и во втората српска варијација на сижето (п. 14). Вукановиќ во предговорот на збирката наведува дека запишувачите не интервенирале со никакви промени во песните.

¹⁰ Во македонската варијација што ја нуди Верковиќ, Муса признава дека е роден на планина и задосен од змија со пресно млеко. Има седум срца: три разбудени, а четири заспани (Верковиќ, п. 13).

¹¹ Мотивот е сочуван во епска песна запишана во село Тролоо, Злетовско, од Петар Анастасов и испеана од Цветко Сенева (цит. спор. Котев 2016: 264).

да им ги удоволи барањата. Како и во „Марко и Гино Арнаутче“, така и во оваа песна, сопругата и мајката на херојот, однапред ќе насетат дека му се заканува неволја на патот па затоа тајно ќе ги товарат неговите оружја на коњот.

На својот пат, Марко ќе го сретне Муса, кој тера три синцири робје. Меѓу нив е и невестата Јордана, која некогаш се грижела за Марко и која ќе му упати молба да ја ослободи заедно со останатите. Марко ќе го открие скриеното оружје, ќе го убие Муса и ќе ја заврши задачата, по што ќе се врати назад на трпезата со свежа риба.

Изборот на Марко за главен херој во мотивот за ослободување на робовите не е случаен.

Историзмот на песните од циклусот ‘Крали Марко ослободува три синцири робје’, разбран како поетски модел на историјата, како уметничко обопштување на собитјата, внесува промена во естетските категории... Имено, тој архаичен предвесник се претвора во модел на уметничко-историски лик на херојот, кој им се спротивставува на реалниот противник и завојувач на сите јужни Словени. Веќе изградениот епски модел има решавачко влијание при изборот на историската личност за централна фигура во новоформирачкиот епос на јужните Словени... Причините за тоа треба да се бараат не во личните дејства и превосходства на прототипот туку во спецификата на епиката како жанр. Секој жанр, како што се изразува В. Н. Топоров, има своја силна позиција, а силната позиција на епосот е обопштувањето на новосоздадената ситуација на турското ропство, при кое основното дејство во епосот – борбата – останува непроменето.

(Иванова 1992: 59–60)

Во спомнатиот бугарски зборник, песните 12–36 го третираат мотивот на трите синцири робје. И покрај првичното суптилно предупредување за истовремената припадност на една песна во повеќе од посочените систематизации на епските песни¹², очигледно е дека некои од овие песни („Девојка си ги колне очите дека не го видела Марко како минал по друмовите и ослободил три синцири робје“; „Крај Вардара три синцири робје“; „Гората жали сираци што минале низ неа“), само провизорно ја задржале врската со мотивот за ослободување на робовите и не припаѓаат во категоријата на песни со историско-јуначка тематика. Некои од нив ја немаат наративната шема како песните 1–12 и прашање на интенцијата на уредникот е дали овие песни би требало да влезат во оваа група или не треба.

Во Село Кондореј, Радомирско, запишана е уште една варијација на мотивот (Романска, п. 59). Во оваа песна, Марко ги обиколува прилепските меани, наспроти предупредувањето на неговата мудра мајка да не се однесува фриволно, затоа што би можел да го навлече гневот на турските јаничари. Како ретко кога, Марко нема да остане верен на предупредувањето и на советот, што ќе резултира со негово заробување од Турците, кои ќе го однесат во Едрене и ќе му го предадат на царот Мурат. Евидентно е дека одбивањето да се послуша мајчиниот совет ќе резултира со пропаст за јунакот, што условно може да се толкува како нужна неволја што се јавува кога се негира авторитетот на еден од родителите. Во оваа песна, змијата му упатува на Марко исказ во функција на проколнување: „Што не почека, незнајни јуначе, / што не почека од сон да се разбудам, / да ти испијам твои црни крви, / што погуби

¹² Се мисли на систематизацијата на епските песни на: 1. песни со историско-јуначка тематика; 2. песни со фантастично-легендарна тематика и 3. песни со битова и новелистичка тематика.

тој силен јунак, / од кого нема втор како него!“ (се мисли на Муса; Романска, п. 59, стихови 314-324).

Во 38-от стих од песната, епскиот интерпретатор¹³ го воведува ликот на Муса Кесеџија како заштитник на царот Мурат. Овој, слично на ненаситниот Марко, пие од „чаша стакленица / [...] од чаша литреница, [...] од чаша ведреница, / што збира дванаесет оки“. Постои основа да се верува дека хиперболизираната претстава на Муса би требало да го поттикне читателот да верува дека неговата ненаситност е израз на неговата херојска потенција. Ако херојскиот Марко (во некои песни и неговиот син!) може да натпие некои од своите противници, тогаш нужно е неговиот непријател да располага со исти или барем приближни капацитети на алчност за да се смета дека е од истиот „калибар“. Така, на пример, во „Марко, Арапин и Маркоица“ (Мил., п. 101; Пенушлиски, п. 30), на портите на херојот ќе се појави антагонистот за да го предизвика херојот на мегдан во натпивање, зашто чул дека овој бил непобедлив во оваа активност.

И во оваа варијација на песната е зачувано незадоволството на Муса. Иако минал девет години во Едрене служејќи му на Мурат, сепак царот немал абер за него („а каде се чуло и видело / таков јунак на цар да слугува?“; Романска п. 59). Во стихот 76 ќе долета пиле од облаците и ќе му врати писмо на царот, во коешто стои дека овој попусто бара херој за мегдан по земските просторства, кога херојот долго лежел во зандани: „Фала [Ала], боже, за чудо големо“, што сепак постои херој кој може да се пресмета со Муса. Семантичката функција на исказот даден во имперсонална форма, упатува на нуждата од херојот и на сознанието дека без неговата интервенција епскиот конфликт ќе остане неразрешен.

Откако ќе го ослободи, Мурат ќе му се обрати на Марко, ословувајќи го како свој посинок и ќе му признае дека поради староста изумил на него: „Те заборавив, зло да те заборави“. Исказот врши семантичка функција на благослов затоа што царот станува свесен за грешката што ја направил, но затоа пак го благословува Марко да биде одминат од зло во иднина.

Песната, со извесни несусштински измени, останува блиска до другите балкански варијации на истиот мотив. Марко ќе ја отсече главата на Муса и ќе согледа дека овој не само што има змии наместо срце, туку и гротескни физички (дис)пропорции: „Ала, боже, за чудо големо / не е глава како други глави, / туку голема како бреме сено“. Благодарение на трудот, Мурат ќе го дарува Марко со кралство што се простира од Скопје и Прилеп, па сè до Радомир.

Во селото Маслово, Софиско, запишана е втора варијација на истово сиже. Песната почнува со мајчиното предупредување кон Марко да не оди по меаните, зашто често се напива и лудува во пијанство, а потоа ги закача жените меанџики и девојките тезитарки, а овие другарувале со Турците јаничари, кои ќе го фрлеле во зандани. Во стиховите 17–20, мајката добива сличен одговор од Марко како и во првата верзија, на што таа лаконски му порачува: „Во пијанство јунаштво не бидува“¹⁴. Нејзиниот исказ е пословичен на фонот на епската песна затоа што сумира низа на повторливи

¹³ Пејачот на епската песна не е нејзин создавач – во смисла, тој не ја создава епската песна како оригинално, уметничко дело, туку врши комбинации на веќе постојни имиња на: ликови, епизоди, хронотопи итн. Тој, до одреден степен, поправо ја интерпретира, одошто навистина ја создава епската песна.

¹⁴ Нејзиниот исказ не е точен затоа што ако не постои виното како еликсир на херојството, тогаш Марко би бил само обичен лик, а не (еписки) херој во балканските еписки песни.

ситуации и на „стегнат“ начин суптилно критикува одредени неповолни човечки дејствија/однесувања. Иако Марко страда од хибрис, верувајќи дека е доволно силен за да може да се избори со Турците јаничари, сепак мајка му ќе му порака да остане кроток и да не дејствува импулсивно. Како и во другите варијации на песната, така и во оваа, Марко ќе одбие да го послуша нејзиниот совет.

Заклучок: Од претходно изложеното може да се востанови дека паремиолошките искази во двете коментирани епски песни (и варијациите на истиот мотив од различни запишувачи), вршат семантичка функција во насока на истакнување на експресивноста на одредени стихови/пасажи во епската песна. Ова значи дека овие искази веројатно не се користеле за смислено (тенденциозно) и педагошки да се влијае врз моралниот светоглед на публиката пред која се изведувала епската песна со нејзините паремиолошки искази туку да се поттикне интересот на слушателската публика која веројатно ја восприемала епската песна повеќе како перформанс, а помалку како морален водич. Отсуството од директен контакт со епските пејачи во 21 век, како век во кој примарниот акцент е ставен на теоријата за епските песни, а помалку на резултатите од теренските истражувања (поради отсуството од релевантен материјал), не би требало да претставува изговор за подлабоко да не се истражи потенцијалната интенција на пејачот при употребата на едни, а не на други паремиолошки форми. Меѓутоа, веројатноста за отсуство на термиолошки дистинкции во умот на пејачот е голема, што значи дека дури ни тој пристап не би можел да даде конечни решенија. Генералните сознанија и сознанијата за статусот и за семантичката функција на паремиолошките искази во епската песна се зависни од интенцијата на читателот како толкувач на текстот и на паремиолошките искази содржани во неа, што значи дека потребно е понатамошно разгледување и разгатување на прашањето дали намерата на епскиот пејач, за вклучување на паремиолошки искази во текстот, била исто онолку битна колку намерата на толкувачот да ги препознае овие искази како паремиолошки.

Литература

- Банашевиќ Никола. 1935. *Циклус Марка Краљевића и одијеци француско–италијанске виџешке книжевности*. Скопје: Скопско научно друштво.
- Верковиќ Стефан И. 1985. *Македонски народни умотворби – Јуначки и џиријезарски џесни*, книга три. Ред. Кирил Пенушлиски. Скопје: Македонска книга.
- Вукановиќ Татомир. 1972. *Српске народне ејске џесме*. Врање.
- Женет Жерар. 2003. „Палимпсести“. *Теорија на инџерџекџиуалностиа*, прир. Катица Кулавакова. Скопје: Култура, 63-75.
- Иванова Радост. 1992. *Ејос-обред-миџи*. Софија: Издателство на бџлгарската академџа на науките.
- Караџић Вук. 1988. Српске народне пјесме II. *Сабрана дела Вука Караџића*, книга 5. Београд: Просвета.
- Миладиновци Димитар и Константин. 1962. *Зборник*. Скопје: Кочо Рацин.
- Михајлов Панчо. 1924. *Бџлгарски народни џџсни оџџ Македонија*. Софија: Щипското благатвор. Братство во Софија.
- Пенушлиски Кирил. 2005. *Марко Крале и Болен Дојчин*. Скопје: Матица Македонска.

- Романска Цветана (ур.) 1971. *Български юнашки епос, сборник за народни умотворения и народопис*. Песни со историско-херојска тематика. София: Българска академия на науките, Етнографски институт и музей.
- Шапкарев, Кузман А. 1976. *Избрани дела*, том први, приредил Томе Саздов. Скопје: Мисла.
- Čubelić Tvrtko. 1970. *Epske narodne pjesme*. Zagreb: Štamparsko-izdavački zavod “Zrinski”.
- Koljević Svetozar. 1980. *The Epic in the Making*. Oxford: Clarendon Press.
- Kulavkova Kata. 2009. From a black god to a Black Arab: different mythical and historical actualizations of the universal matrix of Black. *Interpretations, Black Arab as a figure of memory*. Ed. Kata Kulavkova. Vol. no. 3. Skopje: MASA, 21–49.
- Lord, Albert B. 1990. *Pevač priča*. Beograd: Idea.
- Miller Dean A. 2000. *The Epic Hero*. The John Hopkins University Press.

Васил ДРВОШАНОВ

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ИЗРАЗУВАЊЕТО НА СЕМЕМАТА 'ГОЛЕМА КАШЛИЦА' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт. Во написот авторот го разгледува изразувањето на семемата 'голема кашлица' од тематското подрачје болести и лекување на македонската јазична територија. Врз основа на дијалектниот материјал од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје авторот констатира дека на македонскиот дијалектен ареал се јавуваат дваесетина лексичко-семантички разновидности придружени со голем број фонетски и зборообразувачки разновидности при изразувањето на споменатата семема. Тој ја претставува распространетоста на сите разновидности за изразување на семемата 'голема кашлица' во македонските говори. Притоа, за секоја лексема авторот дава неопходно етимолошко толкување и врши проверка на сите дијалектни лексеми во македонските репрезентативни лексикографски трудови од аспект на нивното значење и од аспект на нивната застапеност.

Клучни зборови: голема кашлица, лексика, македонски говори, речници, етимологија.

Географската конфигурација на македонската територија во минатото, помеѓу другото, оневозможувала поврзаност и силна комуникација меѓу родените зборуваачи на сиот дијалектен терен. Поради тоа се јавила расцепканоста на македонската територија на одделни затворени региони, па дури и до комуникација сведена само на помала заедница, односно на една населба. На слабата комуникација придонесувала и туѓинската власт со свои стопански и административни центри, држејќи го автохтониот македонски народ во тотална изолација, неписменост и покорност. Оттука се јавуваат голем број лексичко-семантички разновидности придружени со уште поголем број фонетски и зборообразувачки разновидности на македонскиот дијалектен ареал при именувањето на одделни суштества, предмети и појави. Стремежот за именување на суштествата, на предметите и на појавите е изразен во сите сфери од животот и дејноста на човекот, следствено и во тематското подрачје болести и лекување. Имено, таков е случајот и со изразувањето на семемата 'голема кашлица, кашлицата кај децата што држи долго време' (Видоески 2000: 98).

Оваа семема, лат. *Pertussis*, најчесто се изразува со именски групи, чиј центар е именката кашлица, која се среќава во неколку фонетски разновидности. Нејзини определби се дваесетина придавки, кои, исто така, се јавуваат во повеќе фонетски разновидности, сп. *бела кашлица* (*бела-кашлица*, *бела кашџица*¹,

¹ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

[illegible]

Семемата 'голема кашлица', исто така, се изразува и со именки, сп. *бел'ачка*, *жаруш'ина*, *икавица* (*икав'ица*), *кашлица* (*кашл'ица*), *оџница*, *р'икавица* и *џавица* (*џкавица*, *за'џковица*), а во неколку пунктови се употребуваат супстантивизирани придавки, сп. *блаџаџа*, *заодл'ива* и *црна*.

Со најширока употреба на македонската јазична територија за изразување на споменатата семема се јавува двокомпонентниот состав *џолема кашилица* со неколку фонетски разновидности, сп. *џолема кашилица* (Тополчани, Слечче, Прилепец–Прилепско, Драгош–Битолско, Тајмишта, Ефловец–Кичевско, Кучково–Скопско, Ботун, Речица–Охридско, Ржаново, Глобочица, Радожда–Струшко, Стење, Претор–Ресенско, Баниште, Стеблево–Дебарско, Маврово–Гостиварско, Ракотинце–Тетовско, Габер–Кривопаланечко), *џоле:ма кашилица* (Нивици–Долнопреспанско), *џолема-кашилица* (Звечан–Бродско), *џол'ема кашилица* (Ново Село–Струмичко, Кочани, Богословец–Светиниколско, Кратово, Жидилово, Луке, Ранковци–Кривопаланечко), *џол'ема кашил'ица* (Живојно–Битолско, Лугунци–Велешко), *џул'ема кашилица* (Муртино, Смоларе–Струмичко, Подареш–Радовишко, Калиманци–Делчевско, Раздол–Санданско), *џул'ема кашил'ица* (Чеган–Воденско), *џул'ема кџишл'ица* (Ранци–Кајларско) и *џолемаџа кашилица* (Каменица–Делчевско).

Лексемата *кашлица* од двокомпонентниот состав *џолема кашлица* произлегува од ие. *k^wās-, *k^wēs-, балтослов. *kās-ljo-, општослов. и праслов. *kāsljь, вторично *kāšьь (Георгиев 1979: 301; Skok 1972: 59), а лексемата *џолем* произлегува од општослов. и праслов. *golēmъ (Георгиев 1971: 262–263; Skok 1971: 586–587).

Со значење 'голема кашлица' широка распространетост на македонскиот лингвистички ареал има двокомпонентниот состав *црна кашлица*, кој се јавува со повеќе фонетски разновидности, сп. *црна кашлица* (Нерези, Ракотинци, Драчево, Зелениково, Катланово, Белимбегово, Љубанце, Бардовци–Скопско, Мелница–Велешко, Клисуре–Неготинско, Костурино, Робово, Вељуса, Дукарино–Струмичко, Дедино–Радовишко, Љуботен–Штипско, Спанчево–Кочанско, Шопско Рударе–Кратовско, Четирце, Клецовце, Романовце, Орашац–Кумановско, Псача–Кривопаланечко), *црна кашл'ица* (Бујковци, Дивле–Скопско, П'теле, Поп'лжани, Д. Котари–Леринско, Горенци, Марковени–Костурско, Саракиново–Воденско, Превод-

Светиниколско), *църна кашлица* (Конче–Радовишко, Миравци–Гевгелиско), *църна кашлица* (Савек–Серско, Негован–Солунско, Пирава–Валандовско), *църна кашлица* (Гуменце–Ениџвардарско), *църна кашл'ица* (Тиолишта–Костурско), *църна кашл'ица* (С'ботско–Мегленско), *църна кашл'ица* (Тремно–Кајларско), *църна кашл'ица* (Липинци–Кајларско), *църна кашл'ица* (Габреш–Леринско), *църнаџиа кашлица* (Градобор–Солунско) и *църнаџиа кашл'ица* (Емборе–Кајларско).

Лексемата *црн* од двокомпонентниот состав *црна кашлица* е ие., балтослов. и општослов. лексема од праслов. период *čьr̥nъ (Младенов 1941: 682; Skok 1971: 277–278).

Во значителен број пунктови од македонското дијалектно подрачје со значење 'голема кашлица' се среќава двокомпонентниот состав *бела кашлица*, кој се јавува со мал број фонетски разновидности, сп. *бела кашлица* (Врбјани, Љубаништа, Лескоец–Охридско, Ресен, Гломбочани, Леска, Л'к, Шулин–Долнопреспанско, Страцин–Кумановско), *бела-кашлица* (Љубојно–Ресенско), *бела кашл'ица* (Попадија, Зеленич–Леринско, Хрупишта–Костурско), *бела кџилица* (Пештани–Охридско), *белаџиа кашлица* (Пустец–Долнопреспанско), *белаџиа-кашлица* (Рамне–Охридско) и *кашлицаџиа бјџа* (Бобошчица–Корчанско). Во населбата Боровец–Струшко е даден дополнителен опис на разгледуваниот назив, сп. *бела кашлица* 'по шест недели држи некогаш'.

Лексемата *бел* од двокомпонентниот состав *бела кашлица* е општослов. лексема од праслов. период бѣлъ (Георгиев 1971: 107–109; Skok 1971: 152–155).

Со значење 'голема кашлица' во ограничен број населби од македонските говори се користи двокомпонентниот состав *зла кашлица*, сп. *зла кашлица* (Тушин–Мегленско, Стојаково–Гевгелиско, Лешок–Тетовско), *злаџиа кашлица* (Лешница, Букојчани–Кичевско, Гари–Дебарско) и *злова кашлица* (Држилово–Скопско).

Лексемата *зол* од двокомпонентниот состав *зла кашлица* е ие., балтослов., општослов. и праслов. *zъlъ (Георгиев 1971: 663–666; Skok 1973: 642–643).

Во ограничен број населби од македонските говори со значење 'голема кашлица' се наоѓа двокомпонентниот состав *маџарешка кашлица* со неколку фонетски разновидности, сп. *маџарешка кашлица* (Белица–Санданско), *маџар'ешка кашлица* (Стар Истевник–Делчевско, Мачево, Двориште–Беровско), *маџарешка кашлица* (Банско), *маџар'ешка кашлица* (Амбар Кој–Кукушко) и *маџаречка кашлица* (Вранештица–Кичевско).

Лексемата *маџарешки* од двокомпонентниот состав *маџарешка кашлица* е балканизам од грчко потекло, сп. нгрч. γομάρι, сргрч. γομάρι(ov), изведенка од γόμος 'товар', алб. gomar, аром. gumaru, буг. маџаре, срп. и хрв. maġaras (Георгиев 1986: 598–600; Skok 1972: 351–352).

Со значење 'голема кашлица' во Луково–Струшко се употребува двокомпонентниот состав *блаџа кашлица*, а во Дебарско се користи нејзината разновидност *блак кашел'* (Депиште), односно *блаџиоџи-кашел'* (Клење).

Лексемата *блаџ* од двокомпонентниот состав *блаџа кашлица* е општослов. од праслов. период *bolgъ (Георгиев 1971: 52–53; Skok 1971: 166–168).

Во мал број населби од македонскиот дијалектен ареал со значење 'голема кашлица' се јавува двокомпонентниот состав *еврејска кашлица*, сп. *еврејска кашлица* (Кнежино–Кичевско, Богомила–Велешко) и *еврејска-кашлица* (Д. Дивјаци–Крушевско).

Лексемата *еврејски* од двокомпонентниот состав *еврејска кашлица* потекнува од грч. ἔβραϊος (Георгиев 1971: 475; Skok 1971: 372–374).

Исто така во мал број пунктови од македонската јазична територија со значење 'голема кашлица' се среќава двокомпонентниот состав *задувлива кашлица*, сп. *задувл'ива кашл'ица* (Тројаци–Прилепско, Подлес–Велешко) и *задуфл'ива кашлица* (Градско–Велешко).

Лексемата *задувлив* од двокомпонентниот состав *задувлива кашлица* е општослов. и праслов. Ие. основа е *dhu-/ *dhoi-/ *dhū-, проширена со формантот s < *dhousos > duhъ (Георгиев 1971: 450; Skok 1971: 372–374).

Во кукушкиот говор со значење 'голема кашлица' се јавува двокомпонентниот состав *заиклива кашлица*, сп. *зйикл'ива кашлица* (Мутулово, Крецово) и *зйиклив'аа кашлица* (Патарос).

Лексемата *заиклив* од двокомпонентниот состав *заиклива кашлица* е изведенка од лексемата *ика*, која има ономатопејско потекло. Лексемата *ика* се среќава во следните словенски јазици, сп. буг. йкам, срп. и хрв. икати, словен. ikati, рус. икать, укр. jikaty, чеш. jikati, пол. дијал. ikaś, горнолуж. hikaś, јукаś, долнолуж. hykaś (Георгиев 1979: 62; Skok 1971: 705).

Со значење 'голема кашлица' во мал број населби од македонските говори се употребува двокомпонентниот состав *заодлива кашлица* со нејзините разновидности, сп. *заодл'ива кашлица* (Лезово–Пробиштипско), *заоудл'ива кашлица* (Дуње–Прилепско) и *заодл'ија кашл'ица* (Никодин–Прилепско).

Лексемата *заодлив* од двокомпонентниот состав *заодлива кашлица* произлегува од општослов. и праслов. (стцслов.) hoždō (Младенов 1941: 670; Skok 1971: 675–677).

Во одделни пунктови од тиквешкиот говор со значење 'голема кашлица' се среќава двокомпонентниот состав *задавлива кашлица*, сп. *задавл'ива кашл'ица* (Конопиште, Ваташа–Кавадаречко).

Лексемата *задавлив* од двокомпонентниот состав *задавлива кашлица* е општослов. од праслов. период *dav/i/-, која нема паралели во балтичката група (Георгиев 1971: 313; Skok 1971: 384–385).

Освен споменатите двокомпонентни состави, во островски ареали на македонската јазична територија со значење 'голема кашлица' се среќаваат уште десетина двокомпонентни состави, сп. *вјрла кашлица* (Конско–Гевгелиско), *загурл'ива кашл'ица* (Праведник–Кавадаречко), *заадл'ива кашлица* (Судиќ–Светиниколско), *зајдол'ива кашл'ица* (Рожден–Кавадаречко), *лошй кйшл'ицй* (Тресино–Воденско), *сива кашлица* (Голем Папрадник–Дебарско), *чиф'удка кашл'ица* (Г. Пожарско–Мегленско) и *йцава кашлица* (Виница).

Лексемата *врл* од двокомпонентниот состав *врла кашлица* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. vьr-ēti (Георгиев 1971: 211; Skok 1973: 622–624). Основата на лексемата *загурлив* од двокомпонентниот состав *загурлива кашлица* е балтослов. и праслов. Ие. корен е *dheu-, раширен со формантот r (Георгиев 1971: 449; Skok 1971: 460–461). Лексемата *зајадлив* од двокомпонентниот состав *зајадлива кашлица* произлегува од општослов. и праслов. ēdъ (Младенов 1941: 702; Skok 1971: 743–744). Лексемата *зајдолив* од двокомпонентниот состав *зајдолива кашлица* произлегува од коренот i-. Коренот ei > i е ие., балтослов., општослов. и праслов.: лит. eiti, грч. εἶσι, санск. eti (3 л. едн.) 'иде' (Георгиев 1979: 10–11; Skok 1971: 707–708).

Лексемата *лош* од двокомпонентниот состав *лоша кашлица* произлегува од праслов. **lašь* (Георгиев 1986: 481; Skok 1972: 319–320). Лексемата *сив* од двокомпонентниот состав *сива кашлица* е балтослов., општослов. и праслов. **sivъ*(јъ) од ие. корен **kei-* (Младенов 1941: 579; Рачева, Тодоров 2002: 633–635; Skok 1973: 246–247). Лексемата *чифуѝ* од двокомпонентниот состав *чифуѝска кашлица*, којашто е пејоративен назив за Евреин, е балкански турцизам од арапско потекло, сп. ар. *Jahud* името на *Juda*, синот на *Јаков*, во наречјата *ġehud* > тур. *çifit/ çifut*, срп. и хрв. *čifut*, буг. *чифуѝтин*, алб. *çifut*, ром. *ciufut* (Младенов 1941: 686; Skok 1971: 322), а лексемата *ѡцав* од двокомпонентниот состав *ѡцава кашлица* има ономатопејско потекло (Младенов 1941: 673).

Со значење 'голема кашлица' во островски ареали на македонскиот дијалектен ареал самостојно се јавуваат сосема малку лексеми, од кои некои претставуваат дел од двокомпонентен состав или разновидности на разгледуваните називи, сп. *кашлица* (Карабуниште–Велешко), *кашл'ица* (Старавина–Битолско); *р'икавица* (Дурачка Река–Кривопаланечко); *ѡцавица* (Киселица–Делчевско) и *за'ѡковица* (Припечани–Кочанско). Во населбата Струпино–Воденско е даден дополнителен опис на забележаната лексема, сп. *жаруѝ'ина* 'и се шаре детето и од дѡиб'око кѡ кашле'.

Називот *рикавица* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. *rykātī*, чиј ие. ономатопејски корен е **reu-*, **rū-*, проширен со формантот *k*: **reuk-*, **rūk-* (Рачева, Тодоров 2002: 255–256; Skok 1973: 142), а називот *жаруѝина* произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. **gēgъ* (Георгиев 1971: 524–525; Skok 1971: 591–593).

При изразувањето на семемата 'голема кашлица' во шеесетина пунктови на македонската јазична територија се јавуваат паралелни образувања, каде што најчесто како прва компонента се среќава двокомпонентниот состав *ѡлема кашлица* или некоја од неговите разновидности.

Од паралелните образувања, каде што прва компонента е двокомпонентниот состав *ѡлема кашлица* или некоја од неговите разновидности, на македонскиот дијалектен ареал доминираат паралелните образувања со двокомпонентниот состав *бела кашлица* или некоја од неговите разновидности, сп. *ѡлема кашлица* // *бела кашлица* (Крушовјани–Прилепско, Ѓавато, Дихово, Кукуречани–Битолско, Попоец–Кичевско, Струга, Граждено–Долнопреспанско), *ѡлема-кашлица* // *бела-кашлица* (Којнско–Охридско, Теарце–Тетовско), *ѡл'ема кашлица* // *бела кашѡица* (Арвати–Ресенско, Младо Нагоричане–Кумановско), *ѡлема кашлица* // *беѡа кашлица* (Буково–Битолско) и *ѡул'ема кашлица* // *бела кашѡица* (Крчишта–Костурско).

Според бројот на застапеноста на паралелните образувањата со двокомпонентниот состав *ѡлема кашлица* или со некоја од неговите разновидности, на второ место доаѓаат паралелните образувања со двокомпонентниот состав *зла кашлица* или со некоја од неговите разновидности, сп. *ѡлема кашлица* // *зла кашлица* (Брезно, Сараќинце–Тетовско), *ѡлема кашлица* // *зла-кашлица* (Вратница–Тетовско) и *ѡлема кашлица* // *злаѡа кашлица* (Галичник–Дебарско, Милетино, Челопек–Тетовско).

Во македонските говори, речиси, со иста честота се среќаваат паралелните образувања на двокомпонентниот состав *ѡлема кашлица* или на некоја од неговите разновидности со двокомпонентниот состав *маѡарешка кашлица* или со некоја од неговите разновидности, сп. *ѡлема кашлица* // *маѡарешка кашлица* (Стровија–

Прилепско, Извор–Велешко) и *џул'ема кашлица* // *маџар'ешка кашлица* (Тработевиште–Делчевско, Берово, Пехчево–Беровско).

Во помали ареали од македонскиот дијалектен терен двокомпонентниот состав *џолема кашлица* или некоја од неговите разновидности се јавува паралелно со други двокомпонентни состави или со некоја од нивните разновидности, сп. *џолема кашлица* // *еврејска кашлица* (Туин, Светорача–Кичевско, Г. Белица–Бродско); *џолема кашлица* // *црна кашлица* (Ошчима–Костурско), *џул'ема кашлица* // *црна кашлица* (Древено–Пробиштипско); *џул'ема кашлица* // *аџава кашлица* (Гратче–Делчевско) и *џул'ема кашлица* // *аџавата кашлица* (Костин Дол–Кочанско).

Во ограничен број пунктови од македонската јазична територија двокомпонентниот состав *џолема кашлица* или некоја од неговите разновидности како прва компонента се наоѓа паралелно и со други двокомпонентни состави и лексеми или со некоја од нивните разновидности, сп. *џолема кашлица* // *благиот кашел* (Модрич–Струшко), *џолема кашлица* // *л'уџа кашлица* (Ростуше–Дебарско), *џул'ема кашлица* // *икав'ица* (Стинек–Струмичко) и *џул'ема кашлица* // *иешка кашлица* (Нивичино–Струмичко).

Лексемата *луџа* од двокомпонентниот состав *луџа кашлица* произлегува од општослов. и праслов. **ljūtъ*, без паралели во балтичките и во другите ие. јазици (Георгиев 1986: 581–584; Skok 1972: 340–341), а лексемата *иешок* од двокомпонентниот состав *иешка кашлица* е општослов. и праслов. **tęg-* од ие. корен *(s)teng- (Младенов 1941: 630–631; Skok 1973: 452–453).

На македонскиот дијалектен ареал значително помалку, само во петнаесетина пунктови, се јавуваат паралелни образувања, каде што прва компонента е двокомпонентниот состав *црна кашлица* или некоја од неговите разновидности. Овој двокомпонентен состав паралелно се употребува со пет двокомпонентни состави или со некоја од нивните разновидности, сп. *црна кашлица* // *бела кашлица* (Слепче–Демирхисарско, Павлешенци–Светиниколско), *црна кашлица* // *бела кашлица* (Немањинци–Светиниколско), *црна кашлица* // *бела кашлица* (Крушје–Ресенско), *црна кашлица* // *бела кашлица* (Езерец–Костурско); *црна кашлица* // *заодл'ива кашлица* (Штип, Долни Балван–Штипско, Кнеже–Светиниколско, Злетово–Пробиштипско), *црна* // *заодл'ива* (Никоман–Штипско); *црна кашлица* // *икавица* (Габрово–Струмичко), *црна кашлица* // *икав'ица* (Стинек–Струмичко), *црна кашлица* // *зайкл'ива кашлица* (Дојран–Гевгелиско); *црна кашлица* // *злаџа кашлица* (Црнешево–Воденско) и *црна кашлица* // *задочка кашлица* (Н. Брезница–Скопско).

Лексемата *задочка* од двокомпонентниот состав *задочка кашлица* е од општослов. и праслов. **dho-*, која нема паралели во балтичката група ниту во другите ие. јазици (Георгиев 1971: 416–417; Skok 1971: 422–423).

Во неколку островски ареали на македонската јазична територија се среќаваат и други паралелни образувања, сп. *бела кашлица* // *заодл'ија кашлица* (Скочивир–Битолско), *бела кашлица* // *маџарешка кашлица* (Паралово–Битолско), *злаџа кашлица* // *жџаџа кашлица* (Тумчевиште–Гостиварско), *злаџа кашлица* // *маџаречка кашлица* (Пожаране–Гостиварско), *маџарешка кашлица* // *оџница* (Горенци–Дебарско) и *икавица* // *аџавица* (Радовиш).

Лексемата *жолџа* од двокомпонентниот состав *жолџа кашлица* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. **žylt* од ие. корен **ghel-* (Георгиев 1986: 563–565;

Skok 1973: 689), а лексемата *оџница* е ие., балтослов., општослов. и праслов. *ogņь (Георгиев, В. И., Дуриданов, И. (ред.) 1995: 783–787; Skok 1972: 546–547).

Во три населби од македонскиот лингвистички ареал за изразување на семемата 'голема кашлица' се јавуваат синонимни низи, сп. *џолема кашлица* // *бела кашлица* // *еврејска кашлица* (Волино–Охридско), *џолема кашлица* // *џешка кашлица* // *еврејска кашлица* (Прострање–Кичевско) и *џул'ема кашл'ица* // *црна кашл'ица* // *бела каш'лица* (Луковец–Воденско).

Во дел од испитаните пунктови едно од паралелните образувања се дообјаснува, сп. *џолема кашлица* – *уба: кашлица* 'да не ја налутат' (Печково–Гостиварско), *џол'ема кашлица* – *црна кашлица* 'детската кашлица кога детето заоѓа' (Црешево–Скопско), *црна кашлица* – *заодлива кашлица* 'играл долго време, заодува' (Башино Село–Велешко), *црна кашлица* – *козја кашлица* 'кога кашла и прде' (Долни Стубол–Кратовско), *бела кашлица* – *църна кашлица* 'църната кашлица само еднош ги ваштат децата' (Царев Двор–Ресенско) и *блаџа кашлица* – *блаџаџа* 'во практичниот говор' (Г. Косоврасти–Дебарско).

Дообјаснување на едно од паралелните образувања се среќава и во некои од синонимните низи, сп. *џолема кашлица* – *бела каш'ица* – *бел'ачка* 'задолжителна болест кај децата' (Вевчани–Струшко) и *злаџа кашлица* – *маџаречка кашлица* – *црна кашлица* '6 недели како петли ќе пеат' (Смилево–Битолско).

Само во пунктот Думановце–Кумановско е забележана разлика во значењата, сп. *црна кашлица* 'голема кога е, трае 6 недели': *бела кашлица* 'помалку, трае 7 дена'.

Лексемата *убав* од двокомпонентниот состав *убава кашлица* произлегува од перс. *hub* 'добар, убав'. Се среќава во срп. и хрв. *ubav*, буг. *xubav*, во рус. и во укр. *xupav* (Младенов 1941: 673; Skok 1973: 534), а лексемата *козји* од двокомпонентниот состав *козја кашлица* е општослов. и праслов. *koz-jā (Георгиев 1979: 520–524; Skok 1972: 173–174).

Со оглед на фактот што изразувањето на семемата 'голема кашлица' во македонските говори е најчесто со двокомпонентни состави, сосема е разбирливо што не можеме да ги најдеме двокомпонентните состави како заглавни единици во лексикографските трудови. Сепак, ќе направиме проверка на дијалектните лексеми и на нивните разновидности што влегуваат во двокомпонентните состави во македонските лексикографски трудови од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење.

Во *Речникомѝ на македонскиотѝ јазик со срѝскохрвайѝски ѝолкувања* значењето 'голема кашлица' е забележано кај следните заглавни единици, сп. *џолем adj* I. *velik(i)*. 1. (значителен по размери, по големина, по количество) ... голема кашлица *veliki kašalj*... (Конески 1961: 107), *заодлив adj* (dijal.) v. *заоѓа*. 2) *заодлива кашлица veliki kašalj* (Конески 1961: 219), *кашлица f kašalj*;... *црна (голема, магарешка) кашлица veliki (magareći) kašalj* (Конески 1961: 326), *маџарешки adj* *magareći*; *магарешка кашлица magareći kašalj*, *hripravac, rikavac*;... (Конески 1961: 395), *рикавица f veliki (magareći) kašalj, rikavac* (Конески 1966: 114) и *црн adj* срп.... 11. (во изрази и поговорки)... *црна кашлица veliki kašalj*;... (Конески 1966: 519–520).

Во дел од заглавните единици, забележани во *Речникомѝ*, не е наведено значењето 'голема кашлица', но е посочено значење што се однесува на болест, сп. *жолт adj* *žut*;... (за човек, бледен) *жолт* како *смил bled kao vosak (kao kрpa)* (Конески 1961: 181), *зол зла adj* *zao*... 4. (за болест: тежок, опасен) *зла болест zla bolest* (Конески 1961:

266), *лош adj* loš, zao, rđav... 5. лоша болест *teška bolest* (Конески 1961: 390), *луџ adj* ljut... 4. težak; лута рана *ljuta (teška) rana*;... (Конески 1961: 391–392), *оџница f* (болест – тифус, пневмонија, маларија и сл. – придружена со треска и висока температура) *ognjica, vrućica*; на Турчинот треска и огница а мене здравје и веселје *Turčinu groznica i ognjica, a meni zdravlje i veselje* (Конески 1965: 22) и *џежок -шка adj* težak... 8. (fig. за болест, рана и сл.) тешка болест, рана, болка и сл. *teška bolest, rana, težak (veliki) bol i sl...* (Конески 1966: 364).

Значителен дел од дијалектните лексеми со нивните разновидности што влегуваат во двокомпонентните состави се регистрирани во *Речникоџ*, меѓутоа не се забележани со значењето 'голема кашлица', сп. *бел adj* beo... (Конески 1961: 29), *белачка f* 1. beljara. 2. šaljiv naziv za rakiju (Конески 1961: 29), *блаџ adj* 1. sladak;... (Конески 1961: 36), *врл adj* 1. zao, loš. 2. strm (Конески 1961: 85), *зајадлив adj* zajedliv, pakostan (Конески 1961: 204), *икавица f* štucavica, v. икање (Конески 1961: 289), *икање n* štucanje (Конески 1961: 289), *козји adj* kozji; козја врвица *kozja staza*; козјо млеко *kozje mleko* (Конески 1961: 338), *сив adj* siv... (Конески 1966: 185) и *убав adj* lep, ubav... (Конески 1966: 417).

Од семантичкото поле 'голема кашлица' во *Речникоџ* воопшто не се нотирани следните дијалектни лексеми со нивните разновидности што влегуваат во двокомпонентните состави, односно некои од разновидностите на одделни дијалектни лексеми, сп. *еврејска кашлица, жаруџина, задавлива кашлица, задоечка кашлица, задувлива кашлица, загурлива кашлица, заклива кашлица, зајдолива кашлица, заодлија кашлица, маџаречка кашлица, чифуџска кашлица и аџава кашлица (аџавица, аџкавица, зајковица)*.

Значењето 'голема кашлица' во *Толковниоџ речник на македонскиоџ јазик* е забележано и протолкувано кај следните заглавни единици, сп. *кашлица* (само едн.) *ж*. Често и силно кашлање; болест која се одликува со ваква појава. *Димоџ џо џераше на кашлица и џо џиџиџе џо очииџ*. *Кујничеџо џи е сџудено, кашлицаџа џак ќе џи се џовраџи*. ‖ *кашличиџиџе* (само едн.) *ср*. аугм. ♦ *Црна (џолема, маџарешка) кашлица* – заразно заболување на слузницата на дишните органи (Конески 2005: 502), *маџарешки, магарешкиот џрид*... ♦ ... *Маџарешка кашлица* – (посл.) голема кашлица, црна кашлица... ‖ *маџарешки џрил*. Како магаре. *Зайна маџарешки, само за да биде џо неџовоџо* (Конески 2006: 75) и *рикавица* (само едн.) *ж*. (арх.) Голема, магарешка кашлица (Конески 2011: 240).

Во мал дел од заглавните единици, забележани во *Толковниоџ речник*, иако не е наведено споменатото значење, сепак е посочено значење што се однесува на болест, сп. *лош, лошиот џрид*... 8. За болест, рана – што е тешка, опасна за живот. *Лоша болесџ*. *Лоши рани*... (Конески 2006: 63–64), *луџ, лутиот џрид*... 4. За рана, болест – што е тешка, опасна за живот. *Луџа рана. Луџа џреска*... (Конески 2006: 68–69), *оџница, огници ж*. Треска, висока телесна температура. *Таа џрејереше во оџница и бладаше*. *Лицеџо му беше вирвенеџо од оџница* (Конески 2006: 450) и *џежок, тешкиот џрид*... 11. Што го загрозува животот, опасен, сериозен. *Тешка болесџ*. *Ранаџа не беше џешка*... (Конески 2014: 35–36).

Со значењето 'голема кашлица' во *Толковниоџ речник* не се нотирани значителен дел од дијалектните лексеми со нивните разновидности, што се употребуваат самостојно или, пак, влегуваат во двокомпонентните состави, сп. *бел, белиот џрид*... (Конески 2003: 113–114), *белач, мн. белачи м.* (дијал.) Тој што бели, варосува; молер.

|| *белачка*, мн. *белачки ж.* (Конески 2003: 113–114), *блаџ*, *благотиот ѝриг*... (Конески 2003: 142–143), *врл*, *врлиот ѝриг*... (Конески 2003: 312), *Евреин*, мн. *Евреи м...* || *еврејски ѝриг*. (Конески 2014: 501), *жолѝ*, *жолтиот ѝриг*... (Конески 2003: 632), *зајадлив*, *зајадливиот ѝриг*... (Конески 2005: 67–68), *зол*, *злиот ѝриг*... (Конески 2005: 226), *икавица* (само *едн.*) *ж.* Појава, состојба на икање. *Никако не можеше да ја зајре икавицата* (Конески 2005: 318), *козји*, *козјиот ѝриг*... (Конески 2005: 549), *сив*, *сивиот ѝриг*... (Конески 2011: 363) и *убав*, *убавиот ѝриг*... (Конески 2014: 154–155).

Во *Толковниот речник* со значење 'голема кашлица' воопшто не се нотирани следните дијалектни лексеми со нивните разновидности што влегуваат во двокомпонентните состави, односно некои од разновидностите на одделни дијалектни лексеми, сп. *жаруѝтина*, *задавлива кашлица*, *задоечка кашлица*, *задувлива кашлица*, *загурлива кашлица*, *заиклива кашлица*, *зајдолива кашлица*, *заодлива кашлица*, *маџаречка кашлица*, *чифуѝска кашлица* и *ацава кашлица* (*ацавица*, *ацавица*, *зайковица*).

Во етимолошки поглед може да се констатира дека семемата 'голема кашлица' на македонската јазична територија најчесто се изразува со именски групи, чиј центар е именката *кашлица*, којашто е македонски наследен збор, а нејзини определби се дваесетина придавки, кои, исто така, се македонски наследени зборови, сп. *бел*, *блаџ*, *врл*, *џолем*, *жолѝ*, *задавлив*, *задувлив*, *загурлив*, *задоечки*, *заиклив*, *зајадлив*, *зајдолив*, *заодлив*, *зол*, *козји*, *лош*, *луѝ*, *сив*, *ѝежж*, *црн* и *ацав*.

Македонски наследени зборови се и лексемите: *жаруѝтина*, *оџница* и *рикавица*.

Од туѓо потекло се балканските грцизми *еврејски* и *маџарешки*, балканскиот турцизам од арапскиот јазик *чифуѝски* и турцизмот од персискиот јазик *убав*, кои немаат широка распространетост на македонскиот дијалектен ареал.

Врз основа на разгледуваниот дијалектен материјал може да се забележи дека на македонската јазична територија суштествуваат голем број називи за означување на семемата 'голема кашлица'. Најчесто оваа семема се изразува со именски групи, чиј центар е именката *кашлица*, која се среќава во неколку фонетски разновидности. Нејзини определби се дваесетина придавки, кои, исто така, се јавуваат во повеќе фонетски разновидности. При изразувањето на семемата 'голема кашлица' се забележува дека во неколку случаи придавските определби се користат во еуфимија, т.е. се употребуваат поблаги зборови за непријатниот, лош и злокобен поим, понекогаш дури и со спротивно значење, така што, покрај определбите: *врла*, *џолема*, *еврејска*, *жолѝа*, *задавлива*, *задувлива*, *зајадлива*, *зајдолива*, *заиклива*, *заодлива*, *зла*, *козја*, *лоша*, *луѝа*, *маџарешка*, *сива*, *ѝешка*, *црна*, *чифуѝска* и *ацава*, се среќаваат и определбите: *бела*, *блаџа* и *убава*. Меѓутоа, семемата 'голема кашлица', исто така, се изразува и со именки, а во неколку пунктови таа се изразува со супстантивизирани придавки.

Од анализата на дијалектниот материјал се забележува дека изразувањето на споменатата семема во македонските говори е најчесто со двокомпонентни состави, така што, сосема очекувано, не можеме да ги најдеме двокомпонентните состави како заглавни единици во лексикографските трудови. Во *Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски ѝолкувања* значењето 'голема кашлица' е забележано кај заглавните единици: *џолем*, *заодлив*, *кашлица*, *маџарешки*, *рикавица* и *црн*, главно, во илустративниот материјал, а во *Толковниот речник на македонскиот јазик* споменатото значење е забележано и протолкувано само кај заглавните единици:

кашлица... ◇ Црна (голема, маѓарешка) кашлица – заразно заболување на слезницата на дишните органи, маѓарешки... ◇ ... Маѓарешка кашлица – (посл.) голема кашлица, црна кашлица... и рикавица (само едн.) ж. (арх.) Голема, маѓарешка кашлица.

Големиот број називи со уште поголемиот број фонетски разновидности е цврста потврда дека македонските народни говори кријат во себеси неисцрпно јазично богатство, особено, на лексичко рамниште. При изразувањето на семемата 'голема кашлица, кашлицата кај децата што држи долго време' во македонските говори дошла до израз креативноста на родените зборуваачи и на корисниците на македонскиот јазик. На своевиден начин тоа е доказ дека народот е творец на јазикот.

Литература

- Видоески Божидар. 2000. *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Георгиев В. И. (ред.). 1971–1986. *Български етимологичен речник*. I–III. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Георгиев В. И., Дуриданов, И (ред.). 1995. *Български етимологичен речник*. IV. София: Българска академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Конески Блаже (ред.). 1961–1966. *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. I–III. Скопје: Институт за македонски јазик
- Конески Кирил (гл. ред.). 2003–2014. *Толковен речник на македонскиот јазик*. I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Младенов Стефанъ. 1941. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Печатница Хр. Г. Дринов – О.О.Д-во.
- Рачева М., Тодоров, Т. Ат. (ред.) 2002. *Български етимологичен речник*. VI. София: Българската академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Skok Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Нихаль ЭРТУРАН

Стамбульский Университет

Турция

О НЕКОТОРЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ ПЕРЕВОДА РОМАНА «АННА КАРЕНИНА» Л.Н. ТОЛСТОГО НА ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК

Анстракт: Во оваа статија анализата на романот „Ана Каренина“ Л.Н. Толстој ќе биде спроведена на лексичко ниво и ќе ги истражува проблемите со перцепцијата на преводот од руски на турски јазик.

Структурната разлика меѓу двата јазици, посебноста на зборовите, идиомите, сликовитоста и јазичните празнини бараат изнаоѓање на поефикасни методи и алатки, кои ќе овозможат поавтентично да се пренесе контекстот и уметничката оригиналност на прозното дело на Л. Н.Толстој.

Тешкотиите при преводот најчесто се поврзани со спецификите на двата јазици и се анализираат според компаративен метод.

Како резултат на тоа, најчесто се предлагаат варијанти на лексички еквиваленти и алтернативи, кои можат да обезбедат еднаквост меѓу оригиналот и преводот од јазична и од уметничка гледна точка.

Клучни зборови: речник, преведување, руски јазик, турски јазик.

Турецкое общество познакомилось с творчеством великого русского писателя Л. Н. Толстого благодаря Ольге Сергеевне Лебедевой, изучавшей турецкий язык в Казанском университете. В 1889 г. после знакомства с известным турецким писателем и литературоведом Ахмедом Мидхадом Лебедева приехала в Стамбул с целью перевести произведения русских писателей на турецкий язык. При содействии Ахмеда Мидхада, она перевела четыре рассказа Л. Н. Толстого и несколько других произведений. Таким образом творчество русского писателя впервые стало известно широкому кругу турецких читателей и получило в Турции большую популярность. (Шифман, 1960)

Роман «Анна Каренина» Л. Н.Толстой создавал в период с 1873 по 1887 год. С 1874 г. произведение по мере его создания печаталось в журнале «Русский Вестник», а в 1878 году вышло отдельным изданием. Спустя 28 лет в 1912 году роман впервые был переведен с французского языка на турецкий язык Раифом Недждетом и Садыком Наджи вследствие смягчения правительственной цензуры на произведения писателя. Как отмечает А.Л. Григорьев, (Григорьев, 1970: 875) роман был заново переведён в 1949 и 1956 г.г., в связи с правительственной политикой, направленной на переиздание переводов мировой классики с языков – оригиналов. И в настоящее время роман «Анна Каренина» продолжает переводиться на турецкий язык.

Как общее понятие, *перевод* – это сложная языковая посредническая деятельность, требующая знания исходного и переводимого языка в совершенстве. При полноценном переводе переводчик, выполняющий роль посредника между автором и читателем прежде всего должен добиться понимания и воспроизведения текста средствами языка. Именно от глубокого понимания текста зависит воссоздание произведения на другом языке как органическое единство (Брандес, 1988: 5)

Как лингвистическое понятие, *перевод* – это одновременно процесс и результат передачи содержания устного или письменного текста средствами другого языка. В переводоведении различают:

1. *дословный* или *буквальный перевод* – перевод путем механической подстановки эквивалентных слов в иноязычную конструкцию;
2. *свободный перевод*, передающий общее содержание, без сохранения смысловых оттенков оригинала;
3. *художественный перевод*, сохраняющий все тонкости смысловых нюансов и своеобразие языка писателя.

Самым сложным является художественный перевод, который затрагивает одновременно все уровни текста: лексику, семантику, синтаксис, прагматику, стилистику. Перевод лексического материала текста является одним из самых важных стартовых элементов перевода. Под *лексикой* понимается совокупность всех слов, имеющих в языке, его словарный состав (Максимов, 2005: 67). Проблема поиска лексических соответствий при переводе состоит в адекватной передаче семантики и смысловых оттенков слов, являющихся минимальной единицей в художественном переводе.

Существует бесчисленное множество различных средств оформления информации в художественном тексте. С точки зрения Я. И. Рецкера, при переводе художественного текста, каждое слово зависит от идейно-художественного замысла автора, от особенностей его индивидуального стиля (Рецкер, 2007:29).

При этом В.С. Виноградов отмечает существование межъязыковых лексических соответствий, в которых видит «не случайный, а закономерный факт языковой действительности, который, как и сама возможность перевода, объясняется экстра- и интерлингвистическими факторами. Одна из главных причин, обуславливающих закономерный характер межъязыковых соответствий, заключается в единой материальной сущности человеческого мышления» (Виноградов, 1978: 50.).

В то же время Н. К. Рябцева, акцентирует внимание на несовпадениях между языками, ведь языки «асимметричны друг другу». Асимметрия языков приводит к необходимости специального творческого процесса при переводе, нацеленного на поиск однозначных соответствий (лексических, словарных, грамматических, семантических и др.), которые изначально отсутствуют (Рябцева, 2014: 37).

В данной работе рассматриваются некоторые лексические и семантические вопросы перевода романа Л. Н. Толстого «Анна Каренина» на турецкий язык. Материалом для исследования послужили два перевода романа: первый был опубликован издательством «Иш Банкасы» в переводе Айше Хаджихасоноглу в 2017 году (первое издание перевода было осуществлено в 2011 году), а второй – издательством «Илетишим» в переводе Эргина Алтая в 2013 году (первое издание перевода датируется 2002 годом). Оба перевода сделаны с русского оригинала.

Роман Л. Н. Толстого открывается эпитафией «Мне отпущение и аз воздам», взятым писателем из старославянского перевода Библии. По мнению Ю.Л. Оболенской, по причине наличия в лексической форме эпитафии большой смысловой нагрузки, являющейся очень важной для понимания текста, старославянский образ нужно воспроизвести с возвышенной и торжественной суровостью (Оболенская, 2010: 210). В первом переводе, выполненном в виде «*Öç benimdir, karşılığını ben vereceğim*» точно передается смысл строки из библейской книги, но применен современный нормативный турецкий язык. Исходя из вышеупомянутого суждения, по нашему мнению, вместо слова «*öç*», уместно было бы применить устаревшую форму «*intikam*». Также в связи с тем, что турецкий читатель в основном не знаком с библейской лексикой, переводчик прибегает в примечании к описательному переводу значения лексического словосочетания эпитафии:

«İncil'den alıntı, Yeni Ahit, Pavlus'un Romalılara Mektubu, Bap 12, ayet 19. Tamamı şöyledir: Ey sevgililer, kendiniz için öç almayın, fakat Allah'ın gazabına yer verin; çünkü şöyle yazılmıştır: Rab diyor: Öç benimdir, karşılığını ben vereceğim».

Примечание с пояснением является уместным переводческим решением, но вместо слова «*Бог*», употребляемое для христиан и имеющее более общее значение, переводчик применил слово «*Аллах*», которое применяется в исламе, что по нашему мнению приводит к семантическому сдвигу. Для более правильной трактовки, уместнее было бы применение слова «*Tanrı*».

Во втором переводе, эпитафия переведена без дополнительного пояснения фразой «*İçim nefretle dolu, öcümü alacağım*», которая буквально значит, что отпущение будет выполнено «негодующей личностью, полной ненависти». Такая трактовка создаёт чувство недопонимания и не передает смысл исходного текста.

С нашей стороны, оптимальным для перевода эпитафии видится следующий вариант: «*İntikam benimdir, karşılığını ben vereceğim*» со следующим примечанием: *«İncil'den alıntı, Yeni Ahit, Pavlus'un Romalılara Mektubu, Bap 12, ayet 19. Tamamı şöyledir: Ey sevgililer, kendiniz için intikam almayın, fakat Tanrı'nın gazabına yer verin; çünkü şöyle yazılmıştır: Rab diyor: İntikam benimdir, karşılığını ben vereceğim».*

Неправильный подход в выборе переводимой лексики наблюдаем и в переводах следующей фразы: «У крыльца уже стояла туго обтянутая железом и кожей тележка с туго запряженной широкими гужами сытою лошадей. В тележке сидел туго налитой кровью и туго подпоясанный приказчик, служивший кучером Рябинину».

Первый перевод: «*Merdivenin önünde, besili bir atın enli kemerle sınıksız koşulu olduğu, demir ve deriyle her yeri güzelce kaplanmış bir araba duruyordu. Arabada, Ryabinin'in yanında arabacı olarak çalışan, belini sıkı sıkı sarmış, yanaklarından kan damlayan bir tezgahkar oturuyordu*».

Второй перевод: «*Kapının önünde demir ve deriyle kaplı, besili bir atın geniş dizginlerle koşulu olduğu bir araba duruyordu. Arabada Ryabinin'in arabacılığını yapan, belini bir kemerle iyice sıkmış, yanağından kan damlayan kahyası oturuyordu*».

На наш взгляд, первое неправильное решение в выборе лексики – это слово «*крыльцо*». В первом переводе вместо слова «*крыльцо*» использовано слово «*merdiven*», что значит лестница, а во втором переводе это слово переведено как «*kapı*», что значит дверь. В словаре С. И. Ожегова «Словарь Русского Языка» «*крыльцо*» - это вход в дом в виде наружной пристройки с площадкой под навесом, со ступенькой или

лестницей». (Ожегов, 1984 :66) Причиной неточного перевода данного слова может послужить то, что в “Русско-турецком словаре” Э.М. Мустафаева и В.Г. Щербинина, слово «крыльцо» переводится как «eşik, kapı önünde küçük merdiven». (Мустафаев Э.М. -Э., Щербинин В.Г., 1972: 355). Смысл русского слова «крыльцо» лучше передаст турецкое слово «sundurma». В толковом словаре ТДК «sundurma» - это крытый балкон, площадка перед домом, хотя нет указания на наличие ступеней или лестницы. В связи с несостыковкой смыслов слов, в нашем варианте мы предлагаем добавить выражение «merdivenle çıkılan», что значит «с лестницей».

Второе лексическое несоответствие – это четыре раза повторяющееся слово «туго». Согласно историку Алексееву, Толстой злоупотребляет повтором слова, чтобы указать добротность упряжки Рябины. (Алексеев А.И., 2006). К тому же слову обращается и Корней Чуковский, рассматривавший вопросы перевода, в частности художественного, в произведении «Высокое искусство». Он приходит к выводу, что повторы необходимо переводить в неизменном порядке, так как «речь идет не о них, а о тех симметрически расположенных словесных комплексах, которые именно благодаря симметрии придают фразе ритмический строй, а также «этот словесный орнамент повышает эмоциональную силу данного сочетания слов». (Чуковский, 2012: 149)

В первом варианте, повторы переведены таким образом: «simsıkı koşulu», «her yeri güzelce kaplanmış», «belini sıkı sıkı sarmış», четвертый же повтор отсутствует. В переводе слова «туго» в словосочетании в виде «belini sıkı sıkı sarmış» на наш взгляд существует семантическое несоответствие с оригиналом. Значение слова «подпоясанный» с грамматической точки – это причастие, составленное от страдательной формы глагола «подпоясать», которое объясняется в “Толковом словаре русского языка” Д. Н. Ушакова (Ушаков, 1935: 427) следующим образом: «обхватить, затянуть поясом талию, надеть пояс на кого- что-нибудь». А в переводе это отражено как «затянутая талия, затянутая поясница, затянутый пояс», а не «поясом».

Во втором переводе, переводчик не почувствовал необходимости передать повторы и тоже предпринял переводческое решение в отражении эквивалентности, переводя слово «туго» в словосочетании в виде «belini bir kemerle iyice sıkmış». Соответствие в таком виде приемлемо, однако художественный авторский стиль не передан.

Выявленное нами третье лексическое несоответствие в обоих переводах – это словосочетание «туго налитой кровью». Во “Фразеологическом словаре русского литературного языка” А.И. Фёдорова (Фёдоров, 2008: 395) значение выражения «налиться кровью» дано как «краснеть от прилива крови (о глазах, лице)», а в переводе на турецкий язык, наблюдаем ошибочное понимание и неадекватный перевод лексического сочетания в виде «yanağından kan damlayan», т.е «у которого текла кровь из глаз».

Передача лексемы «приказчик» составляет четвёртый переводческий сдвиг в первом варианте, где переводчик воспользовался устаревшей формой слова, которое переводится как «tezgahtar», т.е «продавец». Как отмечает В.Н. Крупнов, «второстепенные значения слов гораздо труднее поддаются запоминанию, а тем более использованию в речи или переводе». Данные лексические проблемы, относящиеся к этой категории можно отнести к категории «ложных друзей переводчика». (Крупнов: 70). Адекватное значение «kahya» явно не было использовано, что отрицательно сказалось на качестве перевода. (Мустафаев Э. М. -Э., Щербинин В. Г. 1972:700)

Наш вариант: *«Merdivenle çıkılan sundurmanın önünde, besili bir atın geniş dizginlerinin simsıkı koşulduğu, metal ve simsıkı gerdirilmiş deriyle kaplanmış bir at arabası hazır duruyordu. At arabası içinde, Ryabinin'in emrinde arabacılık yapan, kıpkırmızı suratlı ve kemerini simsıkı bağlamış olan kahyası oturuyordu.»*

В предлагаемой версии перевода мы применили повтор «туго» трёхкратно, по причине невозможности передать лексическое словосочетание «туго налитой кровью» дословно. Вместо этого мы использовали словосочетание «kıpkırmızı suratlı», что, на наш взгляд, правильно передаёт смысл. Также в данном переводе уместнее применить активную форму слова «подпоясать», так как страдательная форма ощущается как буквальный перевод.

Прерванная фраза, «Люби кататься,» в оригинале – это часть известной русской пословицы «Люби кататься, люби и саночки возить», которая толкуется в “Словаре русских пословиц и поговорок” В.П. Жукова (Жуков, 1991:165) следующим образом: «неизбежно приходится расплачиваться за то, что сделано с удовольствием».

Перевод фразеологических единиц также относится к лексическим вопросам перевода (Илюшкина, 2015:602). Согласно С. Влахову и С. Флорину, распознавание переводчиком фразеологической единицы в переводе составляет первый важный этап. Следующим этапом является выбор соответствующего перевода. По мнению Влахова и Флорина, фразеологизмы переводятся в основном фразеологизмом, а при отсутствии соответствия, применяется вольный семантический перевод. (Влахов, Флорин, 1980: 183.)

В первом переводе переводчик распознал фразеологизм и перевёл его в виде «Gülü seven....», т.е. частью пословицы «Gülü seven, dikenine katlanır». Разыскав смысл пословицы «Люби кататься, люби и саночки возить» в “Русско-турецком словаре пословиц” (Gültek V., Gültek B. 2000: 174.), видим, что трактовка смысла приведена таким образом: «Canı kaymak (pilav yemek) isteyen, mandayı (kaşığı) yanında taşıgı». С нашей точки зрения, в данной трактовке применены другие синонимические компоненты, которые полностью соответствуют по семантике. В данном случае мысль о расплате за ранее полученное удовольствие передана оптимально. Пояснение пословицы «Gülü seven, dikenine katlanır» в том же словаре дано в качестве эквивалента «Любишь смородину, люби и оскомину». На наш взгляд, обе русские пословицы могут служить для перевода, т.к. являются синонимами между собой.

Рассмотрим второй перевод, автор которого, не распознав фразеологизм, перевёл эту часть свободно следующим образом: «gezip tozmayı bu kadar sevince...». Сопоставив словарное соответствие и перевод, можно сделать вывод, что частичная эквивалентность существует, но без передачи фразеологизма. Буквально смысл передан таким образом «если так любишь гулять...».

Учитывая необходимость передачи мысли о расплате за полученное удовольствие, наша версия будет выглядеть таким образом: «Canı kaymak isteyen...».

Приведём ещё один пример фразеологизма, использованного в предложении: «И если думаешь, что ты унизишься, так вот Бог, а вот порог».

В обоих переводах переводчики воспользовались пояснительным переводом поговорки русского народного языка «Вот тебе Бог, а вот порог». Во “Фразеологическом словаре современного русского языка” Ю.А. Ларионовой

даётся объяснение данной поговорки следующим образом: «Уходи по-хорошему». (Ларионова Ю.Л. 2014)

Первый переводчик перевёл данную фразу таким образом: «Bunun seni küçülttüğü inancındaysan yolun açık olsun, kapı açık», а второй – следующим: «*Ve eğer aşağılandığını düşünüyorsan, «hemen çekip gidebilirsin»*. Мысль, отражённая в поговорке достаточно верно передана в обоих вариантах, но стиль высказывания также подлежит воспроизведению.

Разглядев фразеологизм, в нашей версии мы отыскивали эквивалентный ему перевод в виде «*İşte kapı, işte sapsı*». Приведём ещё один вариант перевода данного фразеологизма : *Ve alçalacağını düşünüyorsan «İşte kapı, işte sapsı»*.

Известный специалист по теории перевода Л.С. Бархударов, замечает, что для достижения эквивалентности, чтобы точнее можно было передать информацию из исходного языка на переводимый язык, используются переводческие трансформации, а один из этих видов - это замены. (Бархударов 2008: 190) При лексических заменах выполняется замена отдельных лексических единиц (слов и устойчивых словосочетаний). Рассмотрим такой пример в следующем отрывке из романа:

«Только если бы не жалко бросить, что заведено... трудов положено много... махнул бы на всё рукой, продал бы, поехал, как Николай Иванович... Елену слушать,- сказал помещик с осветившею его умное старое лицо приятною улыбкой».

Первый переводчик перевёл отрывок следующим образом: «*Bunca emek verdiği şeyler... acımasam bırakır... Tanrı belasını versin deyip satar...Nikolay İvanoviç gibi... Helen'i dinlemeye giderdim.*»

Второй перевод сделан следующими словами: «*Çok büyük emek vererek yaptığın şeyleri bırakmaya acımasam... her şeye elimi sallar, her şeyi satar, Nikolay İvanoviç gibi... Yelena'yı dinlemeye giderdim, -dedi.*»

Вначале рассмотрим словосочетание «махнул бы на всё рукой». В “Словаре русского языка” С.И. Ожегова прямое значение словосочетания «махать рукой кому-н.» передано таким образом: «подать знак рукой кому-н.», а второе, переносное значение словосочетания «махнуть рукой на кого-что-н.» обозначает «перестать заниматься, интересоваться кем-чем-н., убедившись в бесполезности своих усилий.»

Первый переводчик перевёл данное словосочетание буквально «Пусть Бог его покарает», где частично приблизился к передаче мысли, однако степень отречённости передана в другом стилистическом регистре и эквивалентность утрачена.

Второй переводчик перевёл первое, т.е. прямое значение словосочетания. Однако рассмотрев расположение словосочетания в контексте, можем сделать вывод, что здесь адекватный или, другими словами, правильный перевод должен содержать мысль, высказанную во втором значении. В данном случае перевод второго переводчика непрезентативен, поскольку нарушает фактическую сторону оригинала.

Мы считаем, что более эквивалентным переводом даного словосочетания будет следующая антонимическая трансформация: «*her şeye arkasını döner*», т.е. «*повернулся бы спиной*». Возможна и другая лексическая трансформация, выраженная в виде «*her şeyi elimini tersiyle iter*», которая правильно передаёт мысль, заложенную в художественном произведении. Исходя из этого, предлагаем наш вариант перевода данной фразы: «*Bunca yapılmış yazık olmasa... çok emek harcamış... her şeye sırtını döner (her şeyi elimini tersiyle iter), satar, Nikolay İvanoviç gibi...Yelena'yı dinlemeye giderdim*».

В заключение следует отметить, что работа переводчика – это многокомпонентная комплексная работа, состоящая из нескольких этапов. Первый этап – это понимание текста на разных языковых уровнях, второй – это осмысление, синтез оригинала, что имеет важное значение при последующем перевыражении на переводимый язык. Асимметрия структуры двух языков всегда требует особых лексических подходов, интерпретации, нахождения соответствующих переводческих решений, которые должны способствовать адекватной лексико-семантической передаче художественного мышления автора, заложенного в исходном тексте.

Литература

- Алексеев А. И. – «Наука и жизнь» No 9, 2006. «В поисках сермяжной правды. Герои Анны Карениной» и их время. <https://www.nkj.ru/archive/articles/7217/>, дата доступа 15.10.2018.
- Бархударов, Л.С. 2008 - Язык и Перевод: Вопросы Общей и Частной Теории Перевода, Изд-во ЛКИ, Москва.
- Виноградов В.С. 1978. Лексические вопросы художественной прозы, Москва: Изд-во Моск. Ун-та.
- Влахов С., Флорин С. 1980. Непереводимое в переводе. Москва: Международные отношения.
- Григорьев А.Л., Роман 1970. «Анна Каренина» за рубежом// Толстой Л.Н. Анна Каренина: Роман в восьми частях / АН СССР; Изд. Подгот. В.А.Жданов и Э. Е. Зайденшур. – Москва: Наука, С. 875
- Gültek V., Gültek B. 2000. Atasözleri sözlüğü, Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Жуков В.П. 1991. Словарь русских пословиц и поговорок, Москва: «Русский язык».
- Илюшкина М. Ю. 1991. Теория перевода – Основные понятия и проблемы: Учебное пособие. Екатеринбург, Издательство Уральского Университета, 2015
- Жуков В.П., Словарь русских пословиц и поговорок, Москва, «Русский язык».
- Копанев П.И. 1972. Вопросы истории и теории художественного перевода, Минск.
- Максимов В.И. 2005. Русский язык и культура речи: Учебник/Под ред. проф. В.И. Максимова. – Москва: Гардики.
- Ларионова Ю.Л. 2014. Фразеологический Словарь Современного Русского Языка, «Аделант», Москва.
- Мустафаев Э. М. -Э., Щербинин В. Г. 1972. Русско-Турецкий Словарь. Издательство «Советская Энциклопедия», Москва.
- Оболенская Ю.Л. 2010. Художественный Перевод и Межкультурная Коммуникация, М: Книжный дом «ЛИБРОКОМ».
- Ожегов, С.И. 1984, Словарь Русского Языка, Москва, «Русский Язык».
- Рецкер Я.И. 2007. Теория перевода и переводческая практика, Москва, Р. Валент.
- Рябцева Н.К. 2014. Прикладные проблемы переводоведения: Лингвистический аспект (Электронный ресурс) Учеб. Пособие/М: ФЛИНТА.
- Фёдоров, А. И. 2008. Фразеологический словарь русского литературного словаря: около 13000 фразеологических единиц/М: Астрель: АСТ.
- Чуковский К.И. 2012. Высокое Искусство, Собрание сочинений в 15т., Т3: Высокое искусство; Из англо-американских тетрадей. Сост. Е. Чуковской и П. Кручкова, Москва: Агенство ФТМ, Лтд.
- Шифман А.И., Лев Толстой и Восток, Москва: Издание восточной литературы, 1960. <http://www.marsexx.ru/tolstoy/tolstoy-i-vostok.html#302>, дата доступа 01.11.2018

Эмине ИНАНЫР

Стамбульский университет, кафедра славянских языков
Стамбул, Турция

**ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ПОЛИТИКА И ЯЗЫКОВЫЕ ПРОГРАММЫ В
ЭПОХУ ЕКАТЕРИНЫ II В КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ**

Анстракт: Во овој труд се разгледуваат реформите на Екатерина Втора од областа на: издаваштвото, образовната сфера и лингвистиката во културен и во историски контекст.

Познанството на Екатерина Романова Дашкова (родена контеса Воронцова) со идната царицата Екатерина, како и со нејзината лична наклонетост кон неа, ја претвора Дашкова во свој голем поддржувач. Романова Екатерина била назначена од страна на Екатерина Втора за раководител на Академијата на науките и на Руската Академија, што е од исклучително значење за науката и за образованието кон крајот на XVIII и на почетокот на XIX век. И двете млади образовани жени и големи љубители на делата на француските философи на просветителството биле едногласни во ставот дека „образованието претставува клуч за јавното добро“, при што заедно сонувале за почеток на „царството на разумот“ и за „општество што ги сака и ги почитува своите поданици“. На иницијатива на Екатерина Втора, Дашкова ја објавува првата збирка дела на Московскиот државен универзитет Ломоносов. Дашкова ѝ предава извештај и ѝ ја укажува потребата на царицата за преработка на руската граматика и за создавање академија за изучување на „рускиот збор“. Во 1783 година, Екатерина Втора, во договор со Е. Р. Дашкова, дава указ за формирање на Руската академија. Подоцна за разлика од „големата“ Академија, оваа институција прераснува во научно собиралиште, кое исклучиво се занимава со проблемите на рускиот јазик. Статутот на Академијата бил изготвен од старна на Дашкова, која останала на чело на оваа институција повеќе од десет години. Во повелбата стоело: „Главна задача во работата на Руската академија се состои во збогатувањето и во прочистување на рускиот јазик и во ширењето на науките за јазикот во државата“.

Целта на оваа студија е да ги прикаже улогата и придонесот на Екатерина Втора и Екатерина Дашкова во втемелувањето на современата европеизирана руска култура.

Клучни зборови: издаваштво на книги, лингвистика, просветителска сфера, науки за јазикот, Дашкова.

Историографическая традиция обычно связывает политику «просвещенного абсолютизма» в России со временем правления Екатерины II. Следует отметить, что данная проблема освещена в трудах ученых-историков в качестве исторического феномена. В данной работе мы остановимся на реформах императрицы в области книгоиздательства и литературы, а также постараемся выявить её роль в развитии русского языка и словесности, показать её как инициатора языковых и культурных реформ, которые дали новый толчок в развитии русского просвещения.

Екатерина Алексеевна Романова, урожденная Софья Августа Фредерика, Ангальт-Цербстская (1729-1796), царствовавшая в России с 1762 года, по словам С. Рассадина в тоже самое время «заметнейший русский писатель XVIII века. Автор политических трактатов. Мемуарист. Драматург. Детский писатель. Издатель. Историк» (Рассадин 2001:27).

Во многих исследованиях отмечается, что Екатерина еще до приезда в Россию проявляла интерес к словесным наукам, историческим и философским сочинениям. Среди её любимых авторов можно назвать П. Корнеля, Мольера, Монтескье, Вольтера. Переписку с Вольтером она вела приблизительно 15 лет и считала себя его ученицей. До вступления на престол к литературному творчеству и сочинительству она почти не прикасалась. По утверждению Ю. Стенника, Екатерина стала увлекаться литературой лишь «после 1762 года, когда она станет императрицей» (Стенник 1996:7).

А сама Екатерина через 8 лет после своего восшествия на престол, в 1770-ом году, со страниц сочинения «Антитод», написанного ей самой и напечатанного на французском языке, «безапелляционно» заявляет о своих успехах в сфере культуры: «Особенно в последние годы, когда литература, искусства и науки особенно поощрялись, не проходит недели, чтобы из печати не вышло бы несколько книг, переводных или иных» (Проскурина 2006:44).

Её современники часто сравнивали Екатерину с историко-мифологическими персонажами. В 1773 году на страницах журнала Н.И. Новикова «Живописец» появилось анонимное стихотворение «Ода Ея Величеству Екатерине», где она сравнивалась с царем «планет»:

Зефир играл её власами,

Тогда в ней Марса полюбя (Проскурина 2006:41).

В исследовательской литературе утвердилось представление о двух периодах царствования Екатерины II - «либеральном» и «реакционном», которые разделило Пугачевское восстание. Первый период характеризуется увлечением императрицы философией Просвещения, а второй - разочарованием в идеалах молодости и неприятием свободной мысли (её отношение к Новикову и Радищеву).

Как утверждают вышеназванные нами исследователи, уже в начале своего правления императрица сформулировала «государственную идею» России, которая покоилась на трех основаниях: история, язык и литература. Именно эти три направления легли в основу монархического проекта Екатерины. Она же предложила и способ его обоснования - обращение к истории России. В своих «Записках касательно российской истории», впервые напечатанных в журнале «Собеседник любителей русского слова» в 1783-1784 гг., императрица показала исконность, изначальность самодержавия в России. Екатерине также было необходимо подчеркнуть древность и богатство русской цивилизации, а для этого, ей нужно было доказать древность и богатство русского языка.

В этот же период Россия стала первой страной в мире, где руководство Академией наук было доверено женщине. Таким «первопроходцем» стала Е.Р. Дашкова (1743 - 1810), дочь графа Романа Воронцова, генерала и члена Сената. Род Воронцовых издревле относился к высшей русской элите, а родственники Екатерины Дашковой занимали высокие сановные посты. Е.Дашкова сумела заслужить доверие великой княгини, приняв участие в заговоре, который возвел на престол Екатерину II. Е. Дашкова была младше императрицы, но несмотря на это Екатерина Алексеевна

ценила её знания, широкий кругозор, связи с европейскими интеллигентами, а также её интересные и разумные суждения о политике. Дашкова вошла в историю, как литератор, редактор, филолог, знаток искусств (её суждения об архитектурных памятниках и произведениях живописи поражали точностью и глубиной), педагог, натуралист, музыкант. Но прежде всего она была женщиной – умной, образованной, обаятельной умеющей разбираться в людях, обладавшая даром убедить и очаровывать.

В 1769 году Екатерина Дашкова предпринимает трёхлетнее путешествие по странам Европы, в ходе которого она знакомится с лучшими мыслителями эпохи - Дидро, Вольтером и другими. Все они отмечали глубокие знания и необычайный ум княгини Дашковой, а также её чрезвычайно одобрительные отзывы об Екатерине II.

Второе путешествие Дашковой в Европу началось в 1775 году и продлилось семь лет. Во время этой поездки она продолжила общение с лучшими научными умами Европы, что впоследствии помогло ей в годы работы директором Академии наук.

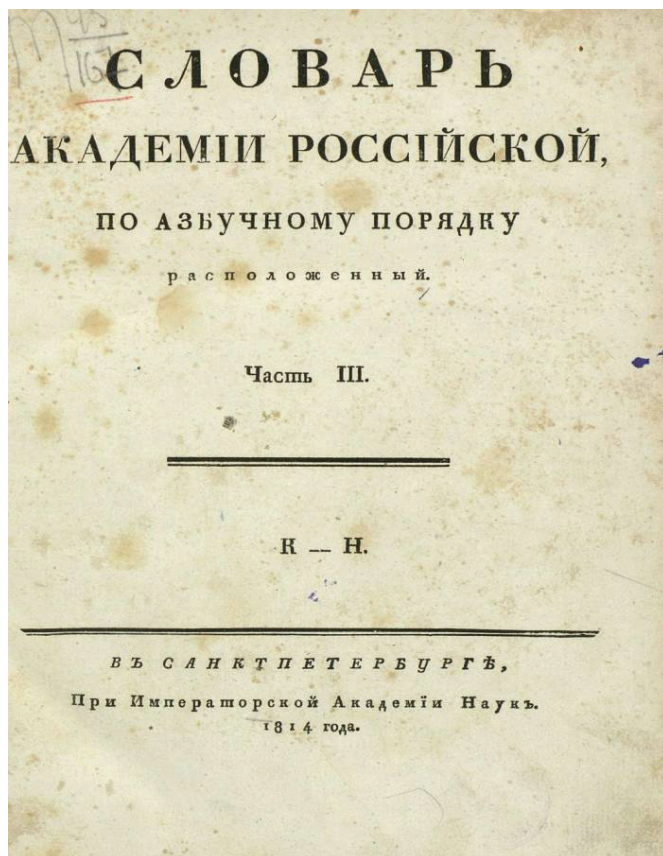
По возвращении Дашковой в Россию, в 1783 году Екатерина Великая, которой нравились идеи Дашковой о превращении русского языка в один из великих литературных языков Европы, назначает её директором Петербургской академии наук.

Екатерина II вошла в историю, как великая императрица, которая правила 34 года (1762-1796)

На этом посту Е. Дашкова проявила себя блестящим руководителем. Ей удалось значительно уменьшить внутренние распри среди научного сообщества и направить деятельность Академии «на процветание Отечества». Была активизирована издательская деятельность: напечатаны первое собрание сочинений

М. В. Ломоносова, труды С. П. Крашенинникова и И. И. Лепехина; стали читаться общедоступные курсы по математике, физике, минералогии, естественной истории. Именно Дашкова стала инициатором проведения регулярных публичных научных лекций, что способствовало популяризации науки среди широких слоёв населения. Было увеличено количество студентов — академических стипендиатов, большое количество молодых россиян было отправлено на учёбу за границу (<http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/196210/1/145-150.pdf> \ 12.09.2018).

В октябре 1783 года по инициативе Екатерины Дашковой, императрицей была создана Императорская Российская Академия, которая являлась вольным обществом учёных и писателей. В отличие от Академии наук, учреждённой Петром I в 1724 году (Императорской Академии наук и художеств) и опекавшей точные науки, задача Российской академии состояла в разработке словесных наук, русского языка, выработке правил правописания и составлении словарей. В отличие от Академии наук, новое учреждение должно было также сосредоточиться не на точных, а на гуманитарных науках, в первую очередь на исследовании русского языка. Руководителем Новой академии стала Дашкова, так что вся русская гуманитарная наука того времени находились под её руководством.

Главным трудом, созданным в значительно короткий срок (в течение шести лет) под руководством Екатерины Романовны Дашковой, стал «Словарь Академии Российской, словопроизводным порядком расположенный» — первый толковый словарь русского языка. К составлению словаря живейший интерес проявила сама императрица. Словарь включил в себя не только русские слова, но и научные, технические термины. Также Дашкова предложила ввести в русский алфавит новую букву — «ё». До этого на письме использовался дифтонг «іо».

В 1786 году княгиня представила императрице отчёт о своей трёхлетней деятельности, из которого следует, что за три года она достигла немалых успехов. Заботами директора Академии типография в этот период обзавелась новыми шрифтами; академическая библиотека пополнилась новыми книгами; был составлен каталог книг, приведены в порядок коллекции минералов, архив Академии. Директор Е. Дашкова заставила академиков публиковать свои открытия в отечественных журналах. Чтобы понять, насколько сильным был новый научный центр, следует отметить, что с ним были связаны лучшие гуманитарные силы тогдашней России. В XVIII веке в работе академии принимали участие писатели Г. Р. Державин, Д. И. Фонвизин, Я. Б. Княжнин и другие, учёные С. Я. Румовский, А. П. Протасов, С. М. Котельников и др. Сама Екатерина Дашкова возглавляла Академию вплоть до 1796 года.

По инициативе Екатерины Малой, как называли Дашкову в России, был основан журнал «Собеседник любителей российского слова» (СЛРС), к работе в котором привлекли лучших русских литераторов той эпохи, таких как Денис Фонвизин и Гавриил Державин. Журнал «Собеседник любителей российского слова, содержащий разные сочинения в прозе и стихах некоторых российских писателей», выходил в Петербурге с июня 1783 по сентябрь 1784 г. Выпускала его Академия наук под руководством Дашковой. Всего было издано шестнадцать частей этого журнала. Тираж каждой части составлял 1812 экземпляров (Западов 1964:65).

Близкое участие в «Собеседнике» приняла через Дашкову Екатерина II. Императрица спустя четырнадцать лет после «Всякой всячины» и поколения сатирических журналов 1769 г. пожелала повторить свой опыт в публицистике. Ее тревожил рост оппозиционных настроений среди дворянства, в борьбе с которыми потребовалось устранить от службы руководителя Иностранной коллегии Н. И. Панина и его секретаря Д.И. Фонвизина. Следовало разъяснить значение устойчивой и неограниченной монархической власти, вновь подчеркнуть достоинства русской императрицы Екатерины II.

Издание СЛРС — один из наиболее значительных эпизодов истории русской литературы последней трети XVIII века. В начале 1780-х гг. СЛРС был единственным литературным журналом, и именно он объединил наиболее значительных поэтов екатерининской эпохи: здесь печатались Г. Р. Державин, Д. И. Фонвизин, М. М. Херасков, И. Ф. Богданович, Я. Б. Княжнин, В. В. Капнист, Н. А. Львов, Е. И. Костров, В. А. Левшин, Ю. А. Нелединский-Мелецкий, М. Н. Муравьев, Д. И. Хвостов, А. С. Хвостов, А. С. Шишков. На страницах СЛРС Екатерина II сформулировала свою литературную программу, свою концепцию истории русского литературного языка, свое понимание русской истории (<http://www.dissercat.com/content/literaturnaya-politika-imperatrity-ekateriny-ii-sobesednik-lyubitei-rossiiskogo-lova#ixzz5VGuggZ00/23.10.2018>).

Но план этот удалось выполнить только отчасти. Несмотря на сильный напор императрицы, «Собеседник» не целиком поддался ее влиянию. Произошло это потому, что к участию в журнале были привлечены все или почти все лучшие современные писатели, за исключением Н. И. Новикова, у которого с Екатериной II были натянутые отношения. Здесь, следует отметить, что начинается второй период царствования Екатерины II, который как отмечает Западов совпадает с событиями связанными с Пугачевском восстанием, которое привело к серьезным изменениям в системе управления государством. «Крестьянская война 1773-1774 годов, поднятая Емельяном Пугачевым, потрясла российскую монархию и произвела глубокий сдвиг в общественном самосознании» (Западов 1964, 101). «Либеральный» период царствования сменился «полицейским». «Игра в либерализм» была оставлена правительством на долгие годы, пресловутый «Наказ», составленный Екатериной II для Комиссии по сочинению нового Уложения, сделался запретной книгой, и русское дворянство в своей массе с удовольствием подчинилось «полицейским распоряжениям» (Там же, 143).

Для императрицы филологические науки как-будто перекликалась с историей и политикой. Из исторических материалов императрицу особенно заинтересовал летописный рассказ о неудачном походе князя Игоря на половцев; подробное описание этого эпизода мы находим в журнале «Собеседник». Впоследствии Екатерина принимала активное участие в подготовке первого издания «Слова о полку Игореве» (Моисеева 1993:4-10).

Основные принципы такого исторического подхода к филологии, как подчеркивают русские исследователи, в том числе и А.Д. Ивинский, Екатерина сформулировала в одном из самых известных своих сочинений под названием «Были и небылицы», опубликованном в том же журнале «Собеседнике». Языковая программа Екатерины II сформулирована именно на страницах «Былей и небылиц» (Ивинский 2009: 47-54).

В основе языковой программы — осознание необходимости «очищения» языка. Для успешного решения этой задачи необходимо отдалиться как от «русских французов», презирующих все русское (СЛРС 4: 172; СЛРС 8: 163, 174), так и от педантов, нагоняющих на читателя «скуку», которая признается самым неприятным состоянием (СЛРС 8:160). А «скуку» по мнению императрицы вызывали сочинения «грамматиков», интересующихся формой, а не содержанием (СЛРС 8: 169; см. также СЛРС 7:177; СЛРС 8: 174).

Вместе с тем, одно из главных для Екатерины достоинств в литературе, которое выражено в статье «Былей и небылиц» — краткость (СЛРС 7: 128). Главным принципом организации текста признается немотивированность отбора жизненного материала. Но зафиксировать всю полноту душевной жизни человека невозможно, остается только то, что успеваешь записать кратко, набросками (СЛРС 6:146).

Ивинский подчеркивает, что Екатерина постоянно играет с границами литературы и жизни (СЛРС 7: 126-127; СЛРС 8: 157-158), и в результате этой игры <...> нового рода сочинения <...>, основанные на «приятной простоте и легкости штиля» (СЛРС 6: 175-176).

Мы видим, что на страницах «Былей и небылиц», Екатерина призывает к «приятности» языка; к отрицанию грамматических правил, следование которым понимается как «педантство»; к ориентации дворянской элиты на разговорную речь.

Такое отношение к грамматическим правилам может быть связано с тем, что русский язык не являлся родным языком для императрицы, ей было трудно усвоить сложную языковую структуру нового для неё языка.

Одним из педантов — литераторов Екатерина считала автора «Тилемахиды» и ряда других произведений В. К. Тредиаковского. На страницах журнала «Всякая Всячина» она подвергает этого просветителя осмеянию и «Тилемахида» объявляется лучшим средством от бессонницы (Орлов 1935:5-55). Для императрицы очень значимым является сочинение Тредиаковского, напечатанное под заглавием «Три рассуждения о трех главнейших древностях российских». «Доказав» древность русского языка, который восходит к словенскому и скифскому, Тредиаковский старался показать зависимость от него языков романо-германской группы. Как известно, Екатерина искала исторического и филологического (этимологического) обоснования своей концепции о монархическом управлении, а вместе с тем отстаивала идею древности русского языка и русской цивилизации. Ссылаясь на Тредиаковского, она стремилась доказать, что все современные европейские языки произошли от русского, и именно этим и обусловлено величие России в современном мире.

Поиск корней слов, желание понять значение слова путем сравнительного анализа языков — вот что интересовало императрицу в первую очередь. Важный для нее тезис о том, что славянский язык является «материнским языком» всех других европейских языков, приобретал под ее пером историко-политическое значение, причем образу истории, базировавшемуся на «этимологии», приписывалось важное общественное значение: он должен был служить двум взаимосвязанным целям — патриотическому воспитанию юношества и прославлению государства.

Обращаясь к истории Древней Руси, Екатерина II не могла пройти мимо норманского сюжета, поскольку не могла признать первенствующую роль иностранцев в создании российского государства. Она полагала, что к IX в. Россия прошла уже долгий путь развития и не нуждалась в помощи со стороны (Ивинский 2009; Ивинский 2009а).

Екатерина построила свой журнал как апологию национальной культуры: более половины объема СЛРС занимают ее «Записки касательно российской истории». В связи с этим Ивинский обращает внимание на интересный факт. Оказывается Н.А. Добролюбов подсчитал, что «Записки касательно российской истории» заняли почти половину объема всех книжек «Собеседника» — 1348 страниц из 2800. Здесь же императрица предложила новую концепцию развития русской литературы. Это был новый литературный проект, направленный на создание придворной поэзии нового типа. Важнейший аспект данного проекта — изменение статуса торжественной оды, инициированное Екатериной II и Дашковой в связи с выдвижением императрицей новой концепции литературного творчества и, в частности, нового понимания задач придворной поэзии.

Знаменитая ода Державина «Фелица», напечатанная в первой книжке «Собеседника», в сущности начала собой две линии, свойственные этому журналу, — прославление монархии вообще и Екатерины II как образцового правителя страны и сатирические выпады против вельмож, двора и недостатков общественного быта. Сатирический элемент, весьма сильный в творчестве Державина, был широко представлен в «Собеседнике» его стихотворениями. Но первое по общественной

важности место в журнале занимаа произведенија Фонвизина. Рядом с «Былями и небылицами», официозными поздравительными одами и нейтральной лирикой малоизвестных поэтов в «Собеседнике» появились лучшие сатирические статьи Фонвизина.

В журнале Фонвизин напечатал «Опыт российского сословника» т. е. словаря синонимических выражений. Разъясняя смысл ряда слов и сходных понятий, Фонвизин приводил примеры, звучавшие сатирически остро и смело. Он писал: «*проманивать*, – обманывать проводить, – есть больших бояр искусство. Стряпчие обыкновенно *проводят* челобитчиков. Не действуют законы тамо, где *обиженный притесняется*. В низком состоянии можно иметь *благороднейшую* душу; равно как и весьма большой барин может быть весьма *подлый* человек» (СЛРС 6: 176).

Западов связывает литературную политику императрицы с монархической идеей: «Литература, по ее мнению, должна была защищать незыблемость монархического принципа и не имела права выступать с критикой режима» (Западов 1964: 101).

При Екатерине II начался новый этап развития русской культуры, её дальнейшая европеизация, начатая при Петре I. Во время царствования Екатерины Великой и благодаря её инициативе значительно упрочилось мировое могущество и влияние России, которая быстро продвинулась вперёд по пути прогресса. Одной из задач она считала работу «над умами в варварской стране» для духовного преобразования народа (Алпатов 1985:53).

Литература

- Алпатов М.А. 1985. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII - первая половина XIX в.. Москва.
- Западов А.В. 1964. Русская журналистика XVIII века. Москва.
- Ивинский А.Д. 2009. «Екатерина II и Русский язык »// Русская речь, №2, 2009. С. 77-81. Ивинский А.Д. 2009. «Языковая программа Екатерины II» к истории журнала «Собеседник любителей русского слова» // Вестник МГУ. Серия 9. Филология. №3, 2009. С. 47-54.
- Моисеева Г.Н. 1993. «Слово о полку Игореве» и Екатерина II //XVIII век. Сб. 18. СПб.
- Орлов А.С. 1935. «Тилемахида» В.К. Тредиаковского // XVIII век. Сборник статей и материалов. М.-Л.
- Проскурина В. 2006. Historia Rossika, Мифы империи, Литература и власть в эпоху Екатерины II, М. Новое лит. Обозрение.
- Рассадин С. 2001. Русская литература: от Фонвизина до Бродского. Слово.
- СЛРС 1783-1784. Собеседник любителей русского слова, содержащий разные сочинения в стихах и в прозе некоторых российских писателей. Части 1-16. СПб.
- Стенник Ю.В. 1993. Вопросы языка и стиля в журнале «Собеседник любителей русского слова» // XVIII век. Сб. 18. СПб.
- <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/196210/1/145-150.pdf> (12.09.2018).
- <http://www.dissercat.com/content/literaturnaya-politika-imperatritsy-ekateriny-ii-sobesednik-lyubitei-rossiiskogo-lova#ixzz5VGuggZ00/>(23.10.2018)

Виолета ЈАНУШЕВА, Марија СТОЈАНОСКА
Битола, Педагошки факултет,
Универзитет „Св. Климент Охридски“
Република Македонија

КАТЕГОРИЈАТА ОБРАЌАЊЕ ВО ТЕЛЕВИЗИСКИТЕ ЕМИСИИ ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на елаборација во овој труд се именските групи што се употребуваат за воспоставување непосреден контакт со соговорникот. За таа цел најчесто се користат вокативните форми, чија повикувачка функција се изразува со помош на специфични наставки, но и други средства. Оттука, цел на трудот е да се испита употребата на начините за обраќање што се среќаваат во телевизиските емисии во македонскиот стандарден јазик и да се утврди статусот на вокативната форма.

Истражувањето има квалитативна парадигма (анализа на содржина) и дескриптивен дизајн. Примерокот го сочинуваат електронските изданија на телевизиски емисии емитувани од 2013 г. до 2018 г., и тоа: информативни, дебатни, забавни (музички и немусички) и образовни. Емисиите се преслушани внимателно и се изделени формите за обраќање, употребени во нив, класифицирани според видот на обраќањето. Од методите за процесирање на податоците и за донесување заклучоци, се користени: анализа, синтеза и компарација.

Истражувањето покажува дека постојат различни начини за обраќање во ТВ-емисиите и дека продолжува негативниот тренд на губење на именските групи употребени со специфичните наставки за обраќање, забележан во науката уште во 1950 г.

Клучни зборови: категорија **обраќање**, ТВ-емисии, македонски јазик.

1. Вовед. Јазикот и културата се два феномени, меѓусебно поврзани. Формите за обраќање, во голема мера, ги рефлектираат културолошките карактеристики на дадена говорна заедница и се дел од комуникативната компетенција на зборувачите на даден јазик. Начинот на кој еден зборуваач му се обраќа на друг е важен за воспоставување и за одржување на социјалните односи. Степенот на општествена солидарност или дистанцираност меѓу зборувачите е определен од голем број фактори.

Именските групи во македонскиот јазик можат да се употребуваат за воспоставување на непосреден контакт со соговорникот, а за тоа најчесто се користат вокативните форми, што, всушност, се остаток од некогашната вокативна падежна форма кај именките. Во научната литература уште одамна е констатирано дека вокативната форма се губи и се заменува со други начини за обраќање (Видоески 1950; Марков 1985; Конески 2004; Минова-Гуркова 2000; Тантуровска 2011; Костадиновска, Јанушева 2016).

Оттука, во овој труд се испитува употребата на формите за обраќање во телевизиските емисии во македонскиот стандарден јазик со цел да се согледаат начините за обраќање кон соговорникот во нив и да се утврди статусот на вокативната форма.

2. Преглед на претходни истражувања. Постојат неколку истражувања посветени на вокативните наставки во македонската научна литература.

Постепеното исчезнување на вокативните форми е констатирано од Видоески (1950).

Марков (1985: 53–64) прави поделба на именските форми за обраќање и забележува дека обраќањето во македонскиот јазик има голем број сличности со обраќањето во соседните јазици, при тоа укажувајќи на спецификите во македонскиот јазик. Според него, обраќањето со сопственото име е најчест начин на обраќање кон друго лице во сите јазици, а обраќањето со презиме е од „поново време“ и има службен карактер. Обраќањето со апелатив, понатаму, го дели на обраќање кон роднини и кон нероднини, а обраќањето кон нероднини го дели според возраста, полот и општествениот ранг.

Конески (2004: 237–244) ја разгледува дистрибуцијата на наставките *-е* и *-у* кај вокативните форми од машки род и укажува дека, иако постојат случаи на образување на двојни форми, сепак, генерално, наставката *-у* почесто се јавува кај еднословните, а наставката *-е* кај повеќесловните зборови и кај сопствените именки од машки род. Според Конески, причините за ретката употреба на вокативните форми се наоѓаат во вокативните форми од типот: *Ѓайко, Никола, гејџе, Ѓиле* и сл., во кои, во однос на вокативната форма, нема разлика во наставката и во општата форма на именката во зборови примени од турскиот јазик, кои, во вокативна служба редовно се употребуваат без наставка: *кардаш, курназ* и др., во фактот што пред именката често се употребуваат извични зборови во вокативна форма, кои ја намалуваат разликувачката функција на наставката: *еј брајџ (-у, -е), бре човек (-у)*, како и во голем број туѓи заемки, кои се употребуваат без наставка: *идиот, крејшен, демаџоџ* и сл., иако не се исклучува можноста некои од последниве да се јават и со наставка. Понатаму, Конески, ги потенцира наставките *-е* или *-о*, што служат за образување на вокативни форми кај именките од женски род што завршуваат на *-а*, но и кај нив се забележува тоа исчезнување, првенствено, поради имиња, кои, во македонскиот јазик, навлегуваат од други јазици: *Инес, Сџефани* и сл. Сепак, од голем број имиња од женски род што завршуваат на *-а*, а кои се преземени од другите јазици, можат да се образуваат форми за обраќање, особено со наставката *-о*, која, најчесто, внесува одредена нијанса на негативен или на подбивен однос кон соговорникот: *Мишело, Теогоро* и сл. Кај именките од среден род не постојат посебни вокативни форми, а обраќањето се реализира со општите форми и со специјалната интонација.

Минова-Ѓуркова (2000: 40–45), меѓу другите функции на именската група, ја изделува вокативната и неа ја разгледува во рамките на морфосинтаксата на именките и на придавките. Според неа, продолжува тенденцијата за напуштање на вокативните наставки (кај именките од машки што завршуваат на *-е* и кај именките од женски род што завршуваат на *-о*), но е присутна и тенденција на проширување на вокативните наставки (*-у* кај именките од машки род и наставката *-е* кај именките од женски род). Понатаму, Минова-Ѓуркова укажува дека изборот на лексиката што се употребува за обраќање зависи од времето и од општествените услови, како и од

конкретната ситуација, односно темата, односот меѓу соговорниците и намерата на зборуваачот. Во продолжение, таа наведува голем број примери за именското обраќање со употреба на: имиња, презимиња, роднински имиња, именки што означуваат звања, титули и професии, општи именки, како и примери за глаголско обраќање. Во однос на придавките, таа укажува дека при обраќањето, се забележуваат траги од постарите фази од развојот на јазикот: *граѓи, мили, добри* итн. Вокативната функција на именската група, Минова-Ѓуркова ја разгледува и во рамките на категоријата апел (2000: 114–116), укажувајќи дека со обраќањето, всушност, се идентификува соговорникот и се привлекува неговото внимание, со цел да се воведо во говорната ситуација. Таа истакнува една важна карактеристика на обраќањето, имено, неговата поврзаност со компетенцијата на комуникацијата, односно со способноста за избор на соодветни средства за обраќање во зависност од конкретната ситуација. Покрај повикувачката функција, именските групи што се употребуваат за обраќање можат да се користат за определување на односот на зборуваачот кон соговорникот (емоционален, карактеризирање): *сесиџро моја, ела ѝиле*, но се поврзуваат и со протоколно-етикетарна функција, при што формите за обраќање се наложени од правилата на даден јазик. И во овој дел, Минова-Ѓуркова, го констатира веќе споменатото губење на вокативните наставки.

Тантуровска (2002: 233–240) укажува дека обраќањето, воопшто, во различни јазици, е мошне често истражувана појава и дека со општествените промени се менува и системот на формите за обраќање. Таа се задржува на именските форми за обраќање и, наведувајќи голем број примери, констатира дека, за разлика од сфаќањето на Марков (1985: 54), денес е многу честа употребата на личното име во обраќање кон постари лица, лица што имаат повисок општествен статус и кон лица во официјална ситуација. Таа истакнува дека личното име меѓу себе го употребуваат за обраќање водителите и презентерите во телевизиските емисии и смета дека станува збор за преземен модел на водење на емисии, кој датира од поново време. Тантуровска забележува дека се многу чести формите за обраќање со презиме, при што презимето се употребува самостојно или е придружено со апелативот *џосјогин*.

Костадиновска и Јанушева (2016: 463–469) прават споредба меѓу формите за обраќање во телевизиските емисии од општествено-политички и од забавен карактер на македонски и на англиски јазик и ги покажуваат сличностите и разликите во двата јазици. Тие се задржуваат на заменското обраќање и укажуваат на симетричните и на несиметричните релации при употребата на заменските форми, чиј избор, пак, зависи од голем број фактори. Нивното истражување покажува дека двата јазици разликуваат заменски форми за изразување на блискост и дистанцираност меѓу соговорниците, но и дека англискиот јазик има една специфична карактеристика во однос на македонскиот. Имено, во англискиот јазик заменските форми за 2 л. еднина и множина имаат иста форма: *you* и *you*. Оттука, при следење на ТВ-емисии, не може јасно да се согледа степенот на формалност или неформалност на ситуацијата, односно не е јасно дали при употребата на личната замена за 2 л. еднина водителот, на пример, покажува почит кон соговорникот или не покажува. Како резултат на оваа појава, многу често се случува зборуваачите на македонскиот јазик во формална ситуација да ја употребуваат формата *You*, напишана со голема буква со цел да се означи учтивото обраќање. Истражувањето, исто така, покажува дека во емисиите од општествено-политички карактер, покрај тоа што се мешаат формите за формално

и неформално обраќање, преовладува моделот *Вие + ѝрезиме*, додека во емисиите од забавен карактер преовладува симетричната релација *ѝти – ѝти*. Во анализираниот материјал се среќава и употребата на именка што означува функција без вокативна наставка, на пример, *...ѝрадоначалник кажеѝе ни...*, што оди во прилог на трендот на напуштање на вокативните наставки при обраќање.

3. Методологија на истражувањето. Истражувањето има квалитативна парадигма (анализа на содржина) и дескриптивен дизајн. Примерокот го сочинуваат електронските изданија на телевизиски емисии емитувани од 2013 г. до 2018 г. (со различен карактер), и тоа: информативни, дебатни, забавни (музички и немумузички) и образовни. Емисиите се внимателно преслушани и се изделени формите за обраќање употребени во нив, класифицирани според видот на обраќањето. Од методите за процесирање на податоците и за донесување заклучоци, се користени: анализа, синтеза и компарација. За да се реализира целта на трудот се земени предвид вокативните форми за обраќање, кои се среќаваат во електронските изданија на следните емисии (од 2013 до 2018 г.): „Вести“ – В; „Тунел“ – Т; „Акцент“ – А; „24 Анализа“ – 24 А; „Само вистина“ – СВ; „Зевзекманија“ – З; „Еден на еден“ – ЕЕ; „Сè или нешто“ – СН; „По патот на песната“ – ПП; „Стисни плеј“ – СП; „Фолк естрада“ – ФЕ; „Голем одмор“ – ГО и „Од А до Ш“ – АШ. Анализата се реализира на тој начин што прво се наведува видот на обраќањето, а потоа се наведуваат илустративни примери, кои ја покажуваат нивната употреба. Земени се предвид по три емисии од секој вид, освен за петтиот тип за кој се земени предвид две емисии.

4. Резултати и дискусија. Во продолжение следуваат резултатите од истражувањето, ексцерпирани примери од петте видови ТВ-емисии и дискусијата.

4.1. Информативни ТВ-емисии. Информативните емисии се претставени преку: „Вести“, „Тунел“ и „Во центар“. Примерите од „Вести“ се преземени од три телевизии: „Сител“ – С, „Канал 5“ – К5 и „МРТ 1“ – М. Емисијата „Вести“ се емитира во различни термини секој ден, а водители се различни новинари. Емисијата „Тунел“ се емитира на М секоја сабота и недела од 16:00 часот (водител Живкица Каленикова), додека, пак, емисијата „Во центар“ (водител Васко Ефтов) се следи на телевизијата „Алфа“ – А секоја недела од 21:45 часот. Следуваат најчестите модели за обраќање:

4.1.1. ИГ (придавка + именка): Именката како член на ИГ се јавува во вокативна форма со наставката *-е*: *...мила ѝосѝинке, ѝемаѝа ја знаеѝе...* (Т, М, 17.12.2013). Употребата на формата на глаголот во 2 л. мн. укажува дека станува збор за дистанциран однос меѓу соговорниците и за учтиво обраќање.

4.1.2. Лично име: а) Се јавува во општа форма без индикатор за тоа дали станува збор за дистанциран или солидарен однос меѓу соговорниците: *Александар, зоѝѝо баш во Виена е средбаѝа...* (В, С, 30.3.2018); б) Се среќава во општа форма со заменската форма за 2 л. мн., што покажува учтиво обраќање и дистанциран однос меѓу соговорниците: *Марина, ајде да ѝочнеме со Вас...* (Т, М, 25.3.2018); в) Се јавува во општа форма со глаголска форма во 2 л. мн., што, повторно, укажува на учтиво обраќање и дистанциран однос меѓу соговорниците: *Дора, кога ѝрв ѝаѝ се соочивѝе со...* (Т, М, 12.4.2017); *Калин, колку бевѝе ѝослушен...* (Т, М, 14.12.2017); *Дарко, ѝравѝе ли ѝензии...* (ВЦ, А, 1.4.2018). (Општата форма е придружена со специјалната интонација.)

4.1.3. Презиме: а) Се употребува самостојно без показател за учтиво обраќање или за дистанциран или солидарен однос: *Таравари, како е да се ѝорази една*

сџрукџура? (ВЦ, А, 5.11.2017); Чавкова, колку џодини има сџаџ во џолицџаџа Чавков? (ВЦ, А, 1.4.2018); **б)** Се употребува со глагол во 2 л. мн., што упатува на учтиво обраќање и дистанцираност: *Кржаловски, ...ова шџо ... џо кажавџе* (В, С, 23.3.2018).

4.1.4. Именки што означуваат професии, звања, титули: **а)** Се јавуваат со вокативната наставка -е, по што следува глагол во 2 л. мн., што укажува на дистанциран однос и учтиво обраќање: *Преџсегайеле, чувсџвуваџе...* (В, М, 14.4.2016); *Премиере, колку беше важно да џоџрошџџе една седмица во Њујорк?* (В, С, 23.9.2017); **б)** Се употребуваат и во општата форма на именката со глагол во 1 л. мн.: *Докџорка, може да кажеме шџо значи џочно албинизам?* (Т, М, 18.3.2013). Овој пример е илустрација на еден чест модел за обраќање присутен во телевизиските емисии, во кои водителот покажува одредена солидарност кон гостинката, вклучувајќи ја и неа како ководител на емисијата; **в)** Се јавуваат во општа форма со лично име: *Докџор Аниџа...* (Т, М, 13.12.2013); **г)** Се јавуваат во општа форма со личното име и со заменската форма *Ваи(џоџ)*, што покажува учтив однос и дистанцираност: *Мајка Аџанасија, како заџочна... Ваиџоџ монашџи живџџ?*; *Оџец Никола, кажџе ни... од Ваи асџекџ...* (Т, М, 5.6.2013) иако постојат вокативни форми од двете именки, а тоа се: *мајко* и *оче*.

4.1.5. Апелатив господин/госпоѓа: **а)** Се јавува со вокативната наставка -е, со презиме и со глагол во 2 л. мн., што укажува на дистанциран однос и учтиво обраќање: *...џосџодине Кржаловски, добредојдовџе во...* (В, С, 23.3.2018); *Госџодине Заев, шџо имаџе да им кажџе...* (В, С, 10.2.2016); **б)** Се среќава без вокативна наставка, со презиме и без глаголска или заменска форма за дистанцираност и учтиво обраќање: *Госџодин Груевски, дали во моменџов се водаџ џреџовори...* (В, С, 19.3.2016); *Госџодин Пеџџрушџџ, шџо џочно се случува со...* (ВЦ, А, 12.3.2017); **в)** Се среќава со вокативна наставка -е/-о, со презиме и без глаголска или заменска форма за учтиво обраќање: *Госџоџо Груева, кој има џовеке конџрола...* (ВЦ, А, 24.12.2017); *Госџодине Груевски, зошџо мора...* (В, К, 16.4.2016); *Госџодине Зибири, како ќе се изџласа Закоџоџ...* (ВЦ, А, 11.3.2018).

4.1.6. Заменски форми: **а)** Се експлицитно употребени во обраќањето: *Каков е Ваиџоџ сџав за...?* (В, С, 19.3.2016); **б)** Се употребуваат со глагол во 2 л. мн., а тоа укажува на дистанциран однос: *Шџо Ви кажуваетџ, ќе имаџе ли лекови...?* (В, К, 26.6.2018); *Ви како џо објаснуваџе ова...?* (Т, М, 13.12.2013); *Ви бевџе...?* (Т, М, 5.6.2013); *Ви одлучивџе да најравџџе...?* *Ви бевџе на лисџа...?* (ВЦ, А, 17.6.2018); *Ви знаевџе дека...?* (ВЦ, А, 1.4.2018); **в)** Се подразбираат од глаголот во 2 л. мн.: *Дали добивџе лажни анкеџџи?* (ВЦ, А, 13.11.2017). Во овој модел, се среќава и глаголска форма за 2 л. едн., што укажува на симетричен однос меѓу соговорниците: *Коџа одлучуваџ да влезеш во...?* (ВЦ, А 25.2.2018).

Анализата на информативните емисии покажува дека обраќањето со именки што се јавуваат со вокативна наставка е најретко, а тоа оди во прилог на трендот на губење на оваа специфична наставка. Од анализата се забележува дека, и покрај тоа што постои колебање во употребата, оваа наставка, сепак, се среќава кај именките што означуваат професии, звања и титули, како и кај апелативот господин/госпоѓа.

4.2. Дебатни емисии. Дебатните ТВ-емисии се претставени преку: „Акцент“, емитувана на М, секој четврток од 20:15 часот (водител Стојан Трпчевски), „24 Анализа“ на 24 ТВ (водител Младен Чадиовски) и „Само вистина“ (водители Елизабета Галевска и Мирјана Трпческа), која се емитува на К5 од понеделник до

петок во 18:30 часот. Во продолжение следат најчестите модели за обраќање во овој тип емисии:

4.2.1. Лично име: **а)** Се среќава во општа форма со заменска и со глаголска форма за 2 л. мн., што укажува на дистанциран однос и учтиво обраќање: *Каџерина, сеѓа Вас Ви давам збор, да ѓо ѓрашаѓе...* (24 А, 24 ТВ, 3.3.2017); **б)** Се употребува во општа форма со заменска и глаголска форма во 2 л. едн., што укажува на солидарност и симетричен однос: *Јагранка, ѓовели со ѓвоеѓо ѓрашање* (24 А, 24 ТВ, 20.2.2018); *Насер, ѓовели со ѓвоеѓо ѓрашање* (24 А, 24 ТВ, 3.3.2017); **в)** Се употребува во општа форма, без показател за учтивост или блискост: *Ивон, иѓѓо може да ѓроменат ѓрзи избори?* (А, М, 6.4.2017).

4.2.2. Презиме: **а)** Се употребува со заменска и со глаголска форма за 2 л. мн., што укажува на учтивост и на дистанцираност: *Величковски, Вие бевѓе на...?*, *Јанкуловски, Вие бевѓе ѓрашеник...* (А, М, 6.4.2017); **б)** Се употребува со глаголска форма за 2 л. мн., што, повторно, укажува на учтивост: *Миѓкоски, делуваѓе ѓосвежео оѓкако се враѓивѓе од...?* (24 А, 24 ТВ, 20.2.2018); *Ѓорчев, ќе одѓовориѓе на...?* (СВ, К, 19.03.2018); **в)** Се употребува само презимето, без показател за учтивост или за блискост: *Рисѓовски, ѓи исѓрѓа ли земјава црвениѓе линии...?* (А, М, 30.3.2018); *Бесими, како сѓѓранѓиѓе ѓледаат на...?* (24 А, 24 ТВ, 24.3.2017).

4.2.3. Апелатив господин/госпоѓа: **а)** Се употребува без вокативна наставка со лично име: *Госѓодин Саѓо, ѓочнувам со ѓиѓаѓ...* (А, М, 30.3.2018); **б)** Се среќава со вокативна форма, како и со заменска и со глаголска форма за 2 л. мн.: *Госѓодине ѓремиере, Ви блаѓодарам иѓѓо се одзвавѓе на... да бидеѓе дел...* (СВ, К, 19.6.2018); **в)** Се употребува без вокативната наставка, со презиме и со заменска форма за 2 л. мн., што укажува на дистанцираност и учтиво обраќање: *Госѓодин Рисѓовски, дали сѓѓоред Вас...?* (А, М, 30.3.2018); **г)** Се употребува со вокативната наставка -е и со глаголска форма за 2 л. мн., што, повторно, укажува на учтиво обраќање: *Госѓодине Заев, ѓледаѓе ли ѓаѓ за излез...?* (24 А, 24 ТВ, 3.3.2017); *ГосѓоѓоГрчева, коѓа сѓѓе се чувѓѓувале...?* (СВ, К, 28.2.2018); **д)** Се употребува со вокативната наставка -е и со презиме: *Госѓодине Халили, зоѓѓѓо...?* (А, М, 4.4.2017); *Госѓодине Трѓеноски, возможна е инѓѓервенѓија на...?* (24 А, 24 ТВ, 18.1.2017); *Госѓодине Рамадани, кои му се варијанѓиѓе на...?* (СВ, К, 23.3.2018); *Госѓодине Локвенеѓ, дали...?* (СВ, К, 19.3.2018); **ѓ)** Се употребува без вокативна наставка и со презиме: *Госѓодин Ѓорчев, дали...?* (СВ, К 19.3.2018).

4.2.4. Именки што означуваат професии, звања, титули: **а)** Се употребуваат со вокативна наставка -е и со заменска и со глаголска форма за 2 л. мн., што е знак на дистанцираност и учтиво обраќање: *Професорке, Вие бевѓе дел...?* (А, М, 23.3.2018); **б)** Се среќаваат со вокативната наставка -е: *Минисѓерке, дали да се чека...?* (А, М, 10.5.2018); *Премиере, иѓѓо ѓраваѓ ѓоѓиѓичариѓе...?* (СВ, К, 19.6.2018); **в)** Се употребуваат со вокативна наставка -е и со презиме: *Професоре Фрчковски, еден краѓѓок коменѓар...?* (24 А, 24 ТВ, 18.1.2017); **г)** Се употребуваат со вокативна наставка -е, со презиме и со заменска форма за учтиво обраќање: *Професорке Василевска, ... иѓѓо може да се очекува сѓѓоред Вас?* (24 А, 24 ТВ, 4.5.2018).

4.2.5. Заменски форми: **а)** Се употребени експлицитно во обраќањето, а е присутна и глаголска форма во 2 л. мн. за учтиво обраќање: *Вие дали ја ѓоддржуваѓе...?* (А, М, 6.4.2017); *Вие имаѓе ѓрашеничко искусѓѓо, иѓѓо мислиѓе?* (А, М, 4.4.2017); *Вие вѓера имаѓе инѓѓересен...?* (24 А, 24 ТВ, 17.5.2018); *Вие*

рековѝе дека...?, Вие се леѓиѝимиравѝе...? (24 А, 24 ТВ, 14.5.2018); *Вие смеѝаѝе дека сиѝе ние сме...?, Зошѝо Вие вооѝиѝо ѝреѓоваравѝе...?* (СВ, К, 18.6.2018); *Вие на 27 аѝрил бевѝе на насѝаниѝе...?* (СВ, К, 20.2.2018).

Анализата на овој тип емисии покажува дека обраќањето со именки што се јавуваат со вокативна наставка воопшто не се среќава, што оди во прилог на констатациите за нејзиното постепено исчезнување во македонскиот јазик, наведени во споменатите истражувања. Од анализата се гледа дека, и покрај тоа што постои колебање во употребата, оваа наставка се среќава кај именките што означуваат професии, звања и титули и кај апелативот господин/госпоѓа.

Сознанијата од овие две емисии одат во прилог на констатацијата на Минова-Ѓуркова (2000) дека во емисии од информативен и од дебатен тип преовладува протоколно-етикетарното обраќање, што е наложено од правилата на македонскиот јазик.

4.3. Забавни емисии – немузички. Забавните немузички емисии се претставени преку: „Зевзекманија“, која се емитува на К5 секоја сабота во 19:00 часот, „Еден на еден“ емитувана на К5 секоја недела од 18:50 часот (водител Жарко Димитриоски) и „Сѐ или нешто“, која се емитува од понеделник до петок во 18:00 часот на С, (водител Лила Стојановска). Во продолжение следуваат најчесто употребуваните начини за обраќање:

4.3.1. Именка со вокативна наставка: а) Се забележуваат именки што се употребени со вокативна наставка: *Предавнику, излези...* (З, К, 24.3.2018); *Среќиѝо една...* (СН, С, 26.3.2018); *Невесѝо, кажи дали...?* (СН, С, 27.03.2018).

4.3.2. Лично име: а) Се среќава во општа форма со заменски и/или со глаголски форми за 2 л. едн., што укажуваат на солидарност во обраќањето: *Јовче, како не ѝи е срам!* (З, К, 19.5.2018); *Аѝе, браѝи, извини...* (З, К, 16.6.2018); *Ѓуро, дали ѝи се доѝаѓа...?* (З, К, 26.05.2018); *Баже, до кај си ѝи, имаѝ ѝеаѝарски ѝреѝсѝави?* (ЕЕ, К, 25.3.2018); *Саѝко, кому ѝрв му кажа дека сѝана ѝаѝѝо?* (ЕЕ, К, 19.12.2017); *Тони како ѝи се доѝадна улоѓаѝа...* (ЕЕ, К, 6.3.2018); *Елизабетѝа, ѝѝо мислиѝ дека имаѝ во куѝијаѝа?* (СН, С, 26.3.2018); **б)** Се среќава само личното име: *Дејан, ѝрваѝа ѝонуда е...* (СН, С, 27.3.2018); *Дуѝко, мора да е сино...* (СН, С, 30.3.2018).

4.3.3. Презиме: а) Се употребува со заменска форма за учтиво обраќање: *Мешевски, како не Ви е срам!* **б)** Се среќава со заменска форма за 2 л. едн., што упатува на блискост: *Коѝев, дали некоѓаѝ било злоуѝоѝребено ѝѝеѝо име?* (ЕЕ, К, 19.12.2017).

4.3.4. Апелатив господин/госпоѓа: а) Се употребува самостојно со вокативната наставка -е или -о: *Госѝодине...?* (З, К, 24.3.2018); **б)** Се употребува со вокативна наставка -о и со глаголска форма во 2 л. мн., што укажува на учтивост: *Госѝоѓо, Вие ѝо чекаѝе...?* (З, К, 24.3.2018); **в)** Се употребува со вокативна наставка и со личното име: *Госѝоѓо Оле...?* (З, К, 16.6.2018); **г)** Се употребува во општа форма без вокативна наставка и со заменска форма за 2 л. мн.: *Госѝоѓа, дали може да Ве ѝрашам неѝѝо?* (З, К, 2.6.2018); **д)** Се употребува со вокативна наставка и со именка што означува функција: *Госѝодине ѝраѓонаѝалник...?* (З, К, 12.5.2018); **ѓ)** Се употребува со вокативна наставка -е, со лично име и заменска форма за учтиво обраќање: *Госѝодине Марјан, Ви блаѓодарам за ѝивоѝо;* **е)** Се употребува во општа форма, со личното име и со заменска форма: *Госѝоѓа Каѝиѝа, Ви се молам* (ЕЕ, К, 12.12.2017); **ж)** Се употребува со вокативна наставка и со презиме: *Госѝоѓо Јанева, може ли...?* (ЕЕ, К, 12.12.2017).

4.3.5. Именки што означуваат професии, звања, титули: **а)** Се употребуваат со вокативна наставка *-е*: *Докџоре, благодарам...* (ЕЕ, К, 11.4.2018); *Шефе, ми џекна...* (З, К, 6.1.2018); **б)** Се употребуваат со вокативната наставка *-у*: *Банкару...?* (СН, С, 26.3.2018); **в)** Се употребуваат со вокативната наставка *-е* и со глаголка форма во 2 л. мн., што зборува за дистанциран однос: *Новинарке, џовелџе...*; *Минисџре, како сџе?* (ЕЕ, К, 25.3.2018); **г)** Се употребуваат со вокативната наставка *-е* или *-у* и со заменска или глаголка форма за 2 л. едн., што укажува на блиски релации меѓу соговорниците, иако реално тоа не мора да е случај: *Банкару, добра џи вечер!* (СН, С, 28.3.2018); *Минисџерке, џовели...* (З, К, 6.1.2018).

4.3.6. Заменски форми: **а)** Се употребуваат заедно со глаголската форма: *Шџо мислџе Вие...?*, *Вие од шџо се џлашџе?* (З, К, 19.5.2018); *Вие дали имџе врска...?*, *Вие имџе иџеја шџо...?* (СН, С, 19.6.2018); *Ве сеџира ли сџуџациџаџа...?* (З, К, 10.2.2018); *Шџо може да Ве извади од џакџ?* (ЕЕ, К, 6.3.2018); **б)** Се подразбираат од глаголот во 2 л. мн., што е знак на учтиво обраќање (обраќање кон едно лице): *Дали имџе мобилен џелефон?* (З, К, 24.3.2018); *Шџо знаџе за нашџа Македониџа?* (ЕЕ, К, 25.3.2018); **в)** Се подразбираат од глаголот во 2 л. едн., што укажува на солидарност: *Шџо велиш Пеџко...?* (СН, С, 30.3.2018).

4.3.7. Роднински имиња: **а)** Обраќање кон роднини: Се употребуваат со вокативната наставка *-о*: *Таџо, џе молам каџи...?*, *Мамо, каџи...* (СН, С, 30.3.2018); **а1)** Се употребуваат во општа форма: *Мама, шџо мислџи џи...?* (СН, С, 27.3.2018); **б)** Обраќање кон нероднини со нероднински имиња: Се употребуваат со вокативна наставка *-е* и со глаголка форма за 2 л. едн.: *Баџе, аџде вози...;* *Снаџче, не се џриџи...* (З, К, 10.2.2018); **б1)** Се употребуваат во општа форма со глаголка форма за 2 л. едн.: *Каџи ми бе браџ...?*, *И браџ...* (ЕЕ, К, 12.12.2017); **б2)** Се среќаваат во општа форма и со глаголка форма за 2 л. мн.: *Теџка, ќе џ каџеџе...?* (СН, С, 29.3.2018). Како што укажува Минова-Ѓуркова (2000: 42), системот на роднинските имиња се дестабилизира зашто тие се употребуваат и при обраќање кон лица што не се носители на соодветните роднински врски и покажуваат однос на солидарност. Сепак, во примерот а2) се забележува однос на дистанцираност.

Анализата покажува дека, за разлика од двата вида претходни емисии, во емисиите од забавен немужички карактер се забележува присуство на именки за обраќање со специфичните вокативни наставки. Од анализата се гледа дека овие именки се среќаваат со глаголки форми во 2 л. едн., што е знак на симетрични односи меѓу соговорниците, односно станува збор за обраќање кон познати или блиски соговорници, иако реално тоа не мора да е така. Личното име, исто така, се јавува со заменски или глаголки форми за 2 л. едн., а во однос на презимето се јавува колебање (употреба на форма за учтиво обраќање и форма за блискост). Колебање од овој вид се јавува во обраќањето со именки што означуваат професии, во обраќањето со апелатив, како и во обраќањето кон нероднини.

4.4. Забавни емисии – музички. Од музичките емисии се издвоени следните три: „По патот на песната“, која се емитува од понеделник до петок во 15:30 часот на М (водител Зоран Џорлев), „Стисни плеј“, емитувана секој работен ден од 18:30 часот исто на М (водителка Александра Јовановска) и „Фолк естрада“, која не се емитува повеќе, а се емитуваше на С (водители Благоја Груевски и Криси). Во продолжение следуваат најчестите форми за обраќање:

4.4.1. Лично име: а) Се употребува во општа форма и со глагол во 2 л. едн.: *Катје, долго си со ѝеснаѝа шѝо ќе ни оѝѝееш сеѝа?* (ПП, М, 25.3.2018); *Кире, колку време си во „Танец“?* (ППП, М, 30.4.2018); *Јордан, добредојде...* (ФЕ, С, 11.6.2016); *Бојан, имаш ли...?* (СП, М, 28.2.2017); б) Се употребува во општа форма и со заменска форма за 2 л. едн.: *Анѝонија, ѝи ѝосакувам...* (СП, М, 28.03.2018); *Влаѝко, шѝо е за ѝебе среќа?* (СП, М, 18.8.2015); в) Се употребува во општа форма, со заменска и глаголска форма за 2 л. едн.: *Наум, како го објаснуваѝ ѝи ѝој феномен?* (ФЕ, С, 10.10.2015); *Александар, шѝо мислиѝ ѝи...?* (СП, М, 18.12.2017); г) Се употребува во општа форма, со заменска и глаголска форма за 2 л. множ.: *Зуѝца, Вие коѝа ѝрв ѝаѝ сѝаѝнавѝе на сцена?* (ФЕ, С, 10.10.2015); д) Се употребува само општата форма на личното име: *Сара, коѝа ќе биде ѝреѝиоѝ албум?* (СП, М, 28.2.2017); ѐ) Се употребува со вокативна наставка -е: *Зуѝце како вие дваѝца...* (ФЕ, С, 10.10.2015); е) Се употребува во галовна варијанта и глаголска форма за 2 л. едн.: *Зоки, колку време си со Катје...?* (Зоки = Зоран) (ПП, М, 25.3.2018); *Наумче, добредојде...?* (Наумче = Наум).

4.4.2. Апелатив господин/госпоѓа: Се забележуваат форми со и без вокативна наставка, придружени со заменски и/или глаголски форми за 2 л. едн. и за 2 л. мн. (за изразување учтив однос и за изразување солидарност): *Госѝодин Дуѝко, колку долго не си ја засвирил...?* (ППП, М, 23.2.2018); *Госѝодине Вилијам, како Ви се доѝагна...?* (СП, М, 18.11.2016).

4.4.3. Заменски форми: Тие се експлицитно употребени или се подразбираат од глаголот: а) Упатуваат на блискост која не мора навистина да постои: *Ги исѝражуваѝ ли...?*, *Ти си чѝѝврѝиоѝ член...?* (ППП, М, 30.4.2018); *Дали си исѝеал...?* (ППП, М, 21.2.2018); *Ти си насѝавник...?* (ППП, М, 25.2.2018); *Како ќе ѝи собереѝ за...?* (СП, М, 18.8.2015); *Дали ќе имаш време...?*, *Како ѝомина на ѝурнејаѝа?* (ФЕ, С, 11.6.2016); б) Упатуваат на дистанцираност: *Дали знаевѝе...?* (ФЕ, С, 16.11.2015); *Вие свиревѝе во..., а сеѝа сѝе во...?* (ППП, М, 26.2.2018); *Вие оваа гоѝина имавѝе...?* (ППП, М, 21.2.2018); *Вие имавѝе...?* (СП, М, 18.12.2017); *Вие се најдовѝе...?* (СП, М, 28.2.2017); *Вие сѝе..., коѝа беа Ваѝиѝе ѝочѝѝоѝи?* (ФЕ, С, 16.11.2015).

Анализата на музичките емисии покажува дека во нив водителите покажуваат многу близок однос со своите гости, иако тоа реално не е случај, па оттука, преовладува обраќањето со личното име и со заменските форми. Сепак, во обраќањето со заменските форми се забележува колебање во употребата на формите ти и вие.

4.5. Образовни емисии. Анализирани се емисијата „Голем одмор“, која се прикажува секој работен ден од 10:30 часот на М (водители Рени и Васе) и емисијата „Од А до Ш“ што се емитува секој ден на М (водители Ацко и Шеќерче). Овие емисии обработуваат различни актуелни теми од секојдневниот живот на децата, а го афирмираат и нашето историско минато. Следуваат најчестите форми за обраќање:

4.5.1. Именка со вокативна наставка: *Чорбаѝике, зоѝѝо си...?* (ГО, М, 19.4.2018).

4.5.2. Лично име: а) Се употребува во општа форма, со или без глагол/заменска форма во 2 л. едн.: *Димѝтар, ѝовели уживаме во ѝвојоѝ насѝаѝ* (ГО, М, 26.3.2018); *Марија, ајде да ѝи слушнѝе ѝоѝоворкиѝе* (ГО, М, 29.3.2018); *Александар, шѝо ќе ѝоѝледнѝе на сцена?* (ГО, М1, 4.5.2016); *Лука, ѝи шѝо имаш најравѝено за ѝвојаѝа мајка?* (ГО, М, 8.3.2018); *Леона, во шѝо си маскирана ѝи?* (ГО, М, 2.4.2018); *Ацко, ајде да најравѝе сѝисок на работѝи за денес* (АШ, М, 29.3.2018); *Ацко бе, ме слушаѝи?* (АШ, МРТ 1, 24.4.2018); *Шѝо ѝравѝиш Ацко?* (АШ, М1, 26.06.2018).

4.5.3. Именки што означуваат професии, звања, титули: *Наставничке, Марко љовџорно доцни* (ГО, М, 20.4.2018).

4.5.5. Роднински имиња: Се употребуваат за обраќање кон роднини со или без глагол во 2 л. едн.: *Мамо, мамичке, среќен ѝразник мамо! Мамо, ѝој чува најчуден ѝодарок, ќе видиш* (ГО, М, 8.3.2018); *Бабо, знаеш...?* (ГО, М, 4.6.2018); *Бабо, бабо, дојдовме да ни кажеш...* (ГО, М, 4.5.2016).

Анализата го покажува очекуваното. Овие емисии се наменети за деца и во нив гости се секогаш децата. Оттука, имајќи го предвид несиметричниот однос (ти – Вие), јасно е дека возрастните секогаш им се обраќаат на децата со името и со заменска или глаголска форма во 2 л. едн. Именките што означуваат професии и роднинските имиња го рефлектираат секојдневието на децата, додека, пак, некои од именките со вокативна наставка го афирмираат нашето историско минато.

5. Заклучок. Од анализата произлегува дека и видот на емисијата треба да се земе предвид како еден од факторите од кои зависи изборот на лексиката што се употребува за обраќање. Во емисиите што имаат формален карактер (информативни и дебатни) преовладува трендот на губење на именките со вокативната наставка во функција на обраќање и продолжуваат да се употребуваат апелативот господин/госпоѓа како протоколарна форма наложена од правилата на македонскиот јазик, обраќањето со презиме, со име и заменското обраќање. Во емисиите, пак, од забавен карактер (музички и немумички), имајќи предвид дека тие имаат помалку формален карактер, се забележува присуство на именски форми за обраќање со вокативните наставки, а многу е често обраќањето со роднински имиња. Во обраќањето со лично име, со именки што означуваат професија, звање и титула, како и со апелативот господин/госпоѓа се јавува колебање, па се употребуваат заменски или глаголски форми за 2 л. едн., но и за 2 л. мн. Личното име се среќава во сите типови емисии, од што може да се констатира дека тоа се употребува во официјална ситуација меѓу водителите и презентерите, како што укажува Тантуровска (2002), но и во обраќањето на водителите кон гостите. Бидејќи станува збор за јавен медиум, кој треба да ги афирмира стандарднојазичната норма и релациите на солидарност и дистанцираност, водителот, без оглед на релациите што ги има со соговорникот, во емисиите од формален карактер и во емисиите од неформален карактер, особено ако гости не се деца, би требало да ја употребува формата за учтиво обраќање, со што се потенцира неговата компетенција на комуникацијата, истакната од Минова-Ѓуркова (2000). Анализата покажува дека таму каде што се употребуваат вокативните форми, покрај тенденцијата за употреба на вокативната наставка -у, кај именките од машки род и -е, кај именките од женски род, на која укажува Минова-Ѓуркова (2000: 40–45), се забележува присуство и на вокативната наставка -о за женски род. Во емисиите од образовен карактер, пак, се присутни форми за обраќање со вокативна наставка, како и обраќање со лично име и со заменска или со глаголска форма во 2 л. едн., зашто повозрасен се обраќа до деца или деца се обраќаат до роднини или лица што ги познаваат. Анализата го потврдува веќеспомнатото постепено исчезнување на формите за обраќање со вокативна наставка.

Литература

- Видоески Божидар. 1950. „Образување на вокативната форма кај именките“. *Македонски јазик*, I, 8; IV, 10. Скопје.
- Конески Блаже. 2004. *Грамаѓика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.
- Марков Борис. 1985. „Проблемот на обраќањето кон другите лица“. *Предавања на 17. Семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје, Охрид.
- Минова-Гуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Тантуровска Лидија. 2002. „Обраќањето и политичките промени“. *Македонски социолингвистички и филолошки теми*. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“.
- Kostadinovska Bisera, Janusheva Violeta. 2016. „Forms for Addressing in the Macedonian and English Language – Trends in the Television Shows“. *International Journal of Science and Research*, v. 5, i. 2, pp. 463–469.

Емисии

1. В, С, 23.3.2018; 30.3.2018; В, К5, 26.6.2018; В, С, 19.3. 2016; В, К5, 16.4. 2016; <https://bit.ly/2CZao6r>, 10.2.2016; <https://bit.ly/2P6ABab>, 14.4.2016; <https://bit.ly/2CY5Ahq>, 23.9.2017.
2. Т, М: <https://bit.ly/2OmNveY>, 5.6.2013; <https://bit.ly/2OkqjV>, 18.3.2013; <https://bit.ly/2Omjlbn>, 17.12.2013; <https://bit.ly/2QfRrQz>, 13.12.2013;
3. ВЦ, А, 23.3.2018; 13.11. 2017; <https://bit.ly/2JUawEJ>, 17.6.2018; <https://bit.ly/2JyKzeJ>, 12.3.2017; <https://bit.ly/2AISH2U>, 11.3.2018; <https://bit.ly/2PD54ff>, 5.11.2017; <https://bit.ly/2qoGpxd>, 24.12.2017; <https://bit.ly/2yMyzls>, 25.2.2018; <https://bit.ly/2qryxco>, 1.4.2018.
4. А, М, 23.3. 2018; 30.3.2018.
5. 24А, 24, 4.5.2018; <https://bit.ly/2zpeGR5>, 14.5.2018; <https://bit.ly/2qpy0JR>, 17.5.2018; <https://bit.ly/2qnZ3oR>, 18.1.2017; <https://bit.ly/2qptECB>, 3.3.2017.
6. СВ, К5: <https://bit.ly/2Okjmgr>, 19.6.2018; <https://bit.ly/2P9see3>, 18.6.2018; <https://bit.ly/2Dk9SAC>, 20.2.2018; <https://bit.ly/2RtHD5N>, 23.3.2018.
7. 3, К5: <https://bit.ly/2zstTRc>, 26.5.2018; <https://bit.ly/2DIXnVe>, 2.6.2018; <https://bit.ly/2JDICy8>, 12.5.2018; <https://bit.ly/2P6Evjl>, 19.5.2018; <https://bit.ly/2qrzWla>, 16.6.2018; <https://bit.ly/2yMneC4>, 24.3.2018; <https://bit.ly/2AJixdx>, 6.1.2018.
8. ЕЕ, К5, 25.3.2018; <https://bit.ly/2EWT2ty>, 6.3.2018; <https://bit.ly/2Qjrxel>, 12.12.2017;
9. СН, С, 26, 27, 28, 29 и 30.3.2018; 19.6.2018;
10. ППП, М, 25.3.2018; 30.4.2018; <https://bit.ly/2D1xER9>, 21.2.2018; <https://bit.ly/2JD3Yv0>, 23.2.2018; <https://bit.ly/2Orptj0>, 25.2.2018; <https://bit.ly/2SNngSi>, 26.2.2018;
11. СП, М, 28.3.2018; 18.12.2017; <https://bit.ly/2AMW5QP>, 18.8.2015; <https://bit.ly/2QiUB5Y>, 28.2.2017;
12. ФЕ, С: <https://bit.ly/2qsfcetz>, 10.10.2015; <https://bit.ly/2P90dDt>, 11.6.2016; <https://bit.ly/2PG0cq7>, 16.11.2015;
13. ГО, М, 26.3.2018; 29.3.2018; 2.4.2018; <https://bit.ly/2ALF8WR>, 8.3.2018; <https://bit.ly/2RzdrGl>, 4.5.2016;
14. АШ, 2.4.2018; 26.6.2018.

Барбара ЈАРИШ
Институт за словенска филологија
Универзитет „Адам Мицкјевич“ во Познањ
Познањ, Полска

ЗНАЧЕЊЕТО НА ПОЗНАВАЊЕТО НА ЈАЗИКОТ НА ИСТРАЖУВАНАТА ГРУПА ПРИ ТЕРЕНСКИ ИСТРАЖУВАЊА. РЕФЛЕКСИИ ОД ИСТРАЖУВАЊАТА НА КАРНЕВАЛИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Статијата е обид за елаборирање на прашањата поврзани со вршењето теренски истражувања во групи, чијшто јазик не е мајчин јазик на истражувачот. Во првиот дел се елаборирани општите прашања поврзани со теренските истражувања, методите користени од страна на истражувачите и тешкотиите со кои тие се соочуваат при вршењето на таа дејност. Во вториот дел ги споделувам рефлексии за извршените теренски истражувања и комуникациските бариери со кои се соочив за време на теренската работа. Ќе се фокусирам на двете главни групи информатори – маскираните учесници во македонските карневалски поворки: „Мечкари“ од Прилеп и „Василичари“ од Вевчани.

Клучни зборови: теренски истражувања, Мечкари, Василичари, карневалите во Македонија.

ПРЕДИЗВИЦИ ПРИ ВРШЕЊЕ ТЕРЕНСКИ ИСТРАЖУВАЊА

Вршењето теренски истражувања не може да се програмира според една определена шема. Секое од нив е целосно различно искуство, истражувачите обично се среќаваат со цела низа ситуации, кои честопати се тешко предвидливи. Истражувачот е принуден да донесува самостојни одлуки, што е доказ за тоа дека држењето до определени методолошки правила не е секогаш остварливо во практика. Тоа се разбира не значи дека лицата, кои се упатуваат на терен, треба да се откажат од подготовки или дека можат да се однесуваат сосем случајно. Сметам дека подготовката на истражувачките проекти тука има клучна улога. Уште повеќе, треба што е можно подобро да го испланираме излегувањето на терен во моментот кога се соочуваме со група чијшто јазик не е нашиот мајчин јазик. Самото набљудување на настаните, обредите, секојдневниот живот без споеност со разбирањето на јазикот, може да биде неразбирливо или погрешно протолкувано. Користењето на посреден јазик, којшто најчесто е англискиот јазик, исто така, може да го промени значењето на пренесуваната содржина, а дури и многу добриот превод „по пат“ може да изгуби многу суштински значења. Исто ќе биде и во случај на вршење на анкетни истражувања и интервјуа.

Во главните методи на теренски истражувања може, пред сè, да се вброи набљудувањето (со и без учество на истражувачот), како и интервјуата. Како што веќе споменав, во двата случаи познавањето на јазикот на истражуваната група тука е од суштинско значење. А. Тромбка го споредува процесот на спроведување теренски истражувања со пристапен обред, споредувајќи ги информациите акумулирани на терен со информациите на луѓето коишто стануваат членови на новата група. Истражувачите го стекнуваат знаењето со помош на сопственото искуство што во многу случаи за нив е вреден и пресвртен момент (Trąbka 2007: 81-101).

Несомнен проблем, со којшто мора да се справува етнографијата, е фактот дека објективната анализа на културниот живот во суштина е невозможна – таа секогаш ќе зависи од специфични еднострани гледишта. Вредносниот систем на истражувачот има влијание врз изборот на материјалите и на нивната интерпретација. Како што пишува Ј. Ренкас, знаењето што потекнува од терен е субјективна конструкција и секогаш ја презентира верзијата на реалноста на лицето кое го врши истражувањето. Истражувачот секогаш е пристрасен, изразува „партикуларни, делумни вистини, кои ги изразуваат гледиштата на луѓето вгнездени во некои конкретни историско-културни услови“, теренските истражувања „го поврзуваат [...] важното лично искуство со општиот обем на знаењето“; факт е дека „различни податоци може да се добијат на терен, во зависност од тоа кои сме или како нè восприемаат“ (Rękas 2018: 201 според Bielenin-Lenczowska 2011: 156).

Друго интересно прашање се етичките проблеми со кои мора да се соочи лицето кое се нафаќа на теренска работа. Главна цел на истражувањата е создавање знаење, но тоа не е еквивалентно на тоа дека таа цел може да се постигне без оглед на „трошоците“. М. Хамерсли и П. Аткинсон по ова прашање разликуваат пет основни категории: свесна согласност (проблемот на спроведување истражувања без знаење и согласност на останатите учесници), приватност (изложување на приватната сфера на информаторите на видик на јавноста), штетност (чувство на вознемиреност и стресна ситуација за испитаниците), искористување (на испитаниците, кои за споделените информации не добиваат ништо за возврат) и последици за идни истражувања (преговарање за овозможување пристап до дадената заедница и евентуално затворање на патот до дадената група за други истражувачи) (Hammersley, Atkinson 2000).

Горенаведените прашања се исклучиво обид за селективно презентирање на предизвиците избрани од моја страна, со коишто се соочува секој истражувач којшто се одлучува да спроведе теренски истражувања. Во следниот дел би сакала да ги споделам моите искуства од периодот кога бев на терен и собирав материјали за мојот тогашен магистерски труд посветен на маските во зимскиот период во Македонија.

ТЕРЕНСКИ ИСТРАЖУВАЊА ВО МАКЕДОНИЈА – ЛИЧНИ ИСКУСТВА

Моите први теренски истражувања во Македонија се одржаа во Прилеп во 2013 година. Тогаш во фокусот на мојот интерес се наоѓаа зимските ритуали, со посебен осврт на карневалскиот период, кога во Македонија може да се сретнат цела низа на традиционални маски. Истражувањето на ритуалите поврзани со маските во Македонија, во променливите времиња и различните годишни периоди, покажува низа заеднички елементи, но истовремено и многу богата променливост и заменивост на елементите што е карактеристично за македонскиот фолклор.

Во зависност од времето и местото, обичаите под маски добиваат различни имиња. Имињата, коишто може да се сретнат, меѓу останатото, се следниве: *цаламари*, *цаламари* (околината на Скопје, Жеглигово, Тиквеш), *машкари* (околината на Маврово и Охрид), *карневали* (Мијачија, Голо Брдо, Бојмија), *сураи* (Пијанец, Малешево, Дебарца, Преспа), *суровари* (околината на Струмица), *суроваскари* (Малешево, Пијанец), *бабари* (Струга, Кичево и околината на Битола и Прилеп), *арайи*, *русали* (Кукушко), *мечкари* (Прилеп), *василичари* и многу други (Боцев 1993: 115).

Две најважни групи во моите истражувања беа мечкарите од Прилеп и василичарите од Вевчани. Би сакала накратко да ги презентирам двете наведени групи.

Мечкари

И покрај тоа што празникот Прочка е познат на територијата на цела Македонија, неговото одбележување во Прилеп спаѓа во исклучителните настани. Датумот на празникот Прочка е променлив и секоја година се паѓа во различен ден, а тоа зависи од тоа, кога таа година се паѓа Велигден. Секогаш тоа е недела, последниот ден од карневалот, седум недели пред Велигден. За исклучителноста на прилепското издание на овој празник сведочи масовноста на преоблекувањето на локалното население и не само на локалното. Тој ден во Прилеп доаѓаат жители од околните места, како и гости од странство, понекогаш дури и од надвор од Европа. Друга карактеристика за Прилеп се традиционалните маски, нарекувани мечкари, коишто за мене беа најинтересен елемент за време на истражувањата.

Најмногу време со мечкарите поминав во недела, односно баш за Прочка, кога се случуваат главните настани поврзани со прилепскиот карневал. Мечкарите се едни од најспецифичните маски, коишто можат да се сретнат на територијата на Македонија. Прочка во Прилеп е пред сè празник на тамошните еснафски касапи. Токму тие се преоблекуваат во мечки по повод последниот ден од карневалот. Некои веруваат дека оваа традиција е зачувана уште од дамнешни времиња. Според старите пагански верувања, нивната улога е протерување на лошите духови. Возраста на мечкарите е многу разновидна, од млади момчиња до постари мажи. Во интервју со водачот на мечкарите, тој ја процени возраста на своите „штитеници“ во распон од 20 до 45 години, иако ми се чини дека возрасниот распон можеби беше уште поголем.

Првата средба со истражуваната група, првите набљудувања, интервјуа и анкети ги спроведов во периодот кога моите вештини за служење со македонскиот јазик би можела да ги проценам на средно ниво. Меѓутоа, наставата што ја посетував во Полска, не беше во состојба да ме подготви за тешкотиите со кои се соочив на терен. Како прво, како што и претпоставив, јазикот што се користи во секојдневниот живот значително се разликуваше од тој што го знаев од учебниците. Како второ, ми беше дадено да се соочам со прилепско-битолскиот дијалект што за мене како странец понекогаш беше фрустрирачко и стресно. Накусо кажано, сè уште не се имав доволно привикнато на јазикот на групата на моите информатори, за да можам да ги спроведувам моите истражувања без немир дека ќе ми „избега“ некоја за мене неразбирлива фраза. Згора на сè, разбирањето на значењето и смислата на некои од изразите го отежнуваше алкохолот консумиран тој ден од страна на дел од мечкарите. *Во истражувањата ми помагаа македонски етнологи, кои ми ги објаснуваа работните и постоечките што ми беа неразбирливи. Собраниот материјал истоа*

беше предмет на детална анализа по моето враќање во Полска, а преведениите содржини беа средени со помош на родени зборувачи на македонскиот јазик.

Василичари

Истражувањата со василичарите ги спроведов во село Вевчани, каде се одржува еден од најпознатите и најстарите македонски карневали. Тој секогаш се одржува на 13 и 14 јануари, односно на Василица и Стара нова година. Карневалот во Вевчани има традиција на носење маски, којашто е стара над 1400 години. Има пагански корени, но исто така, е вплетен во православната традиција. За време на православната Нова година, Вевчани станува отворен театар: секоја кука и улица е сцена, сите облемуваат маски. Тоа што го прави овој карневал различен од многу други е архаизмот и таинственоста, како и целосната импровизација, односно креирањето на „свет наопаку“ без никакво конкретно сценарио. Василичарите се исклучиво мажи, а најчесто дел од групата маскирани се најголемите шегобијци од селото.

Денес карневалот е мешавина на традицијата и модерноста. Најпопуларни маски на василичарите се: невеста (во којашто е преоблечен маж) и зет, музиканти, Глупи Август (карактеристична црвена маска, чиешто атрибути секогаш се животинските кожи и опашките), како и ѓволите. Се разбира се користат и други маски, а сите тие имаат за цел исмевање на современата социо-економска и политичка реалност. Во карневалската поворка главна улога имаат зетот и невестата, кои секогаш се на чело на поворката.

Теренските истражувања во Вевчани ги спроведов две години по истражувањата во Прилеп. Во меѓувреме прилично научив македонски и што е уште поважно, имав прилика да студирам три семестри во Скопје, во рамки на студентска размена. Тоа беше период, благодарение на кој успеав да се навикнам на македонскиот јазик во толкава мерка што веќе умеев да си ги репродуцирам основните форми на зборовите од определени дијалекти, ја разбирав играта на зборови и што е најважно, не се плашев да разговарам и да комуницирам на тој јазик. Материјалите ги собирав самостојно и без ничија помош разговарав со информаторите. Ако при обработка на материјалите по враќање во Полска нешто ми се чинеше нејасно, секогаш се консултирав со неколку од информаторите и ги замолував за повторно објаснување.

Теренските истражувања и нивниот успех се условени од многу фактори. Секако, значење има познавањето на јазикот на групата, којашто треба да ја истражуваме. Се разбира тоа не е единствен фактор што влијае врз текот на собирањето на материјалот. Кон најсуштинските, исто така, може да се вбројат и возраста, полот и цела низа други елементи. Набљудувањето е многу вреден начин на собирање информации, но само во комбинација со разговор со нашата истражувана група ќе успееме да добиеме поцелосна слика за истражуваната појава. Разговорот, кој не содржи трансформации во облик на посреден јазик или превод, може да се покаже како најважен извор на нашите истражувања.

Литература

- Bielenin-Lenczowska Karolina. 2011. „Gdzie jest mój teren i kim w nim jestem? Kilka pytań w związku z terenem, wiedzą i etyką antropologa“. *Teren w antropologii. Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej*, red. Tarczycjusz Buliński, Mariusz Kairski, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 151–168.
- Боцев Владимир. 1993. „Маскирањето и обичаите под маски во Македонија“. *Етнолог* 2(3), 114–124.
- Hammersley Martyn, Atkinson Paul. 2000. *Metody badań terenowych*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Каланоски Илија. 2001. *Вевчански карневал*. Скопје: Институт за национална историја.
- Китевски Марко. 2013. *Македонски празници и празнични обичаи*. Скопје: Камелеон.
- Китевски Марко. 2001. „Велики поклаци – Прочка“. Македонија: илустровано списание на Матицата на иселениците од Македонија 48 (592), 34–35.
- Ковачева Лидија, Боцева Лутеција. 2014. *Речник на македонските народни празници, обичаи и верувања*. Скопје: Центар за културно и духовно наследство.
- Męcfal Sylwia. 2012. „Problemy badań terenowych – wybrane kwestie metodologiczne, praktyczne oraz etyczne przy badaniu zjawisk „trudnych”“. *Przegląd Socjologiczny* 61 (1), 156–178.
- Мирчевска Мирјана. 1995. „Василичарските обичаи во селото Вевчани“. *Етнолог* 4 (6), 188–192.
- Петровска-Кузманова Катерина. 2008. *Карневалиите во Македонија*. Скопје: Институт за Фолклор „Марко Цепенков“ 2008.
- Rękas Joanna. 2018. *Między słowami. Projektowanie folklorystyki konwersacyjnej na materiale celebracji Wodziec w Macedonii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Trąbka Agnieszka. 2007. „Wyprawa na badania terenowe jako rytuał przejścia. Analiza treści dzienników antropologicznych“. *Kultura i Społeczeństwo* 51(4), 81–99.

Елена ЈОВАНОВА-ГРУЈОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

elenajovanovagrujovska@yahoo.com

Елизабета КУЗМАНОВСКА

новинар ЈП-МРТ – Скопје

kuzmanovskabeti@yahoo.com

УПОТРЕБАТА НА СТАНДАРДНОЈАЗИЧНАТА НОРМА ВО ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ И ФОРМООБРАЗУВАЧКИТЕ МОДЕЛИ (на новинарите)

Апстракт: Во текстовите на новинарите може да се случи да има отстапки од стандардот во јазичниот израз. Кај новинарите при подготвувањето на прилозите како авторски, каде што не се задржуваат само на едноставни информации, можна е појава на отстапување од нормата, сакајќи да се отслика проблематиката од специфичен аспект. Тука е присутен подбивен, критичен или специфичен колоквијален стил во пишувањето и во говорот. За таа цел, се практикува отстапување од нормата на зборообразувачки и формообразувачки план, особено кај именките и глаголите.

Клучни зборови: зборообразување, формообразување, стандарднојазична форма, колоквијален јазик.

Се навраќаме на стандарднојазичната норма на новинарите затоа што нивната јазична култура секојдневно доаѓа до израз преку медиумите за масовна комуникација и континуирано влијае на јазичната култура на населението. Почнувајќи од најрана возраст луѓето по петнаесетина часови во едно деноноќие следат разни телевизиски или радиоемисии и добиваат информации и содржини на помалку или повеќе коректен стандарден македонски јазик. Така се случува новинарите, водителите и презентерите да бидат несвесни (добри или лоши) коректори на јазичниот израз на граѓаните. Затоа, од исклучителна важност е познавањето на нормата и писменоста меѓу новинарите.

Во текстовите на новинарите може да се случи да има отстапки во јазичниот израз. Подготвувајќи ги прилозите како авторски, каде што не се задржуваат само на едноставни информации, можно е отстапување (намерно или ненамерно) на повеќе рамништа на јазикот, пред сè кај лексиката, сакајќи да се отслика проблематиката од сопствен аспект со употреба на подбивен, критички или воодушевен тон во пишувањето и во говорот.

Кога се работи за преработка на агенциска вест, прво се преведува текстот, потоа се уредува јазичната форма. Во авторските прилози и извештаи се очекува од новинарите извештаите да бидат јазично коректни и да се избегне субјективизам. Во новинарските текстови во кои се прават анализи, осврти и колумни на разни теми, можни се отстапки од стандардот. Тука новинарите употребуваат туѓи зборови, разговорни форми, нови заемки, послободно се однесуваат во пишувањето и во говорниот израз, па најчесто се отвора простор за изместување на морфолошко ниво при преодите во други граматички категории на зборовите.

Во прегледот што следува ќе бидат дадени некои регистрирани белези кај именките, кај заменките и кај глаголите.

Именките како зборовна категорија се најзастапени во текстовите и насловите на прилозите. Во однос на оваа група зборови како избор во пишувањето, слободно може да се каже дека се употребуваат именки од различно потекло (интернационализми, историзми, архаични зборови, домашна неутрална лексика, дијалектизми, елементи од јазичниот супстандард и сл.). Дел од нив во себе ги носат моделите на формообразување карактеристични за стандардот, но и за средината од која потекнуваат.

Функционирањето на **заменките** во јазичниот систем веќе е добро опишан, па би дале само преглед на некои позначајни поместувања и неправилности во употребата на заменските форми поврзани со новинарските прилози.

Една од појавите со пошироки димензии е напуштањето на некои падежни форми кај личните и лично-предметните заменки, како и нивно мешање во употребата. (*џи њоканивме, но никој не дојде; човекоџ за кој ви кажувам...*).

Дативниот однос почесто се претставува со предлошки конструкции блиски до нормата, но и до дијалектот (*на сѝше нас ни сѝтанува јасно дека...; на вас ви е важно само...; ѝтреба да му се заблагодарѝше на неџо...*).

Има мешање во употребата на долгите предметски форми, но ваквите отстапувања засега се изразени во помал обем (*очигледно нив ѝшоа им се доѝпаџа...; и неа зарем ѝ е лесно...*).

Доста раширен модел во современото македонско новинарство е употребата на заменскиот состав *оној кој / оние кои* (*оној кој ѝтреба да каже...; оние кои нема да ѝслушаатѝ...*).

Во категоријата **род** има проблеми околу употребата на некои зборови од туѓо потекло. На пример, суфиксот *-истѝ*, се појавува во проширена форма *-истѝа* (*басистѝа, економистѝа, џитѝаристѝа* и сл.). На пр.: *На концерѝтоѝ на Македонската филхармонија насѝаѝи еден ѝознатѝ клавиристѝа*. Оваа форма најчесто се употребува за машки род, а за женски род е стабилна наставката *-ка*, на пр.: *економистѝка, виолинистѝка* и сл.

Проблеми се јавуваат кога треба некои заемки да се приспособат на стандардот. Таков е случајот со зборот *руки* (почетник, дебитант). Новинарите од спортските редакции имаат проблем при членувањето и определувањето на граматичкиот род и број: *Руки играчѝше на исѝток џи ѝобедиџа ѝроѝивниѝиѝе од заѝаџ; Беше ѝроџласен за најџобар руки играч на сезоната...*

Има примери или случаи кога се употребуваат именки со определба во машки, место на среден род: *инѝтервџу, аѝелџе, виски, шоу, ѝр.*: *Најџолемиотѝ комѝџуѝтерски шоу на свейтоѝ, ѝѝѝо ѝтрадиционално се одрџува во Лас Веџас. Наѝѝревароѝ се ѝреѝивори во висѝински шоу на џоли ваѝтерѝолисѝи.*

Именските форми што имаат сличен гласовен состав со соодветните зборови од српскиот јазик, често се употребуваат погрешно во туѓата форма. Станува збор за широка употреба на зборовите како: *смисол* = *смисла*: *Тоа е тѐроризам но во смисол на национализам*; *раскош* (*ѝаа раскош* = *ѝој раскош*): *Таа раскош ја доведе државата до ѝросјачки сѝай*; или: *осѝров* = *осѝрово*: *Мали Лошињ е најубавото осѝрово на Јаграноѝ*.

Именката *ѝроѝрама* се употребува регуларно кога се однесува на стабилизирани позиции како *ѝелевизиска*, *ѝарѝиска*, *владина*, *економска* и др. *ѝроѝрама*, а во одделни специјализирани прилози (главно за помладите читатели) што се посветени, на пример, на информатичката проблематика, таа се предава во формата *ѝроѝрам* (чест е изговорот: *ѝроѝрам*), што може да се толкува како некритичко поведување по формата што го има оваа именка во туѓи јазици.

Забележуваме двојство во категоријата **број** кај именките при образувањето на множинските форми.

На пример: кај заемките кои завршуваат на -о, -у, наспроти нормираните форми *дейоа*, *ѝаноа*, *инѝервјуа*, понекогаш погрешно се употребуваат множинските форми на -и: *инѝервјуи*, *дейои*.

Последици од влијанието на српскиот јазик има во формирањето множина кај именките *случај* – *случаеви* (*намесѝо случаи*), *ѝрошок* – *ѝрошкови* (*ѝрошоци*), *кадар* – *кадрови* (*кадри*).

Во некои новинарски текстови се забележува мешање на формите од обичната и избројаната множина. На пр.: *Проди, кој е ѝоранешен ѝремиер на Иѝталија, во европскиот ѝреѝсѝавнички дом доби вкуѝно 392 ѝласови, 72 ѝраѝеника биле ѝроѝив, а 41 биле воздржани*.

Можеме да констатираме дека кај македонските новинари се развива тенденција за упростување на граматичката категорија број.

Интересно е како се образуваат многубројните множински форми од апстрактни именки. На пример: *Нашето ѝледање на ѝоѝребиѝе на боѝаѝиѝе би ѝредизвикало зависѝи кај населениеѝо*; *Тоа се нашиѝе реалносѝи*; *Нема месѝо за еуфории кај ѝраѝаниѝе*.

Категоријата **определеност** е меѓу значајните белези на аналитичноста на нашиот јазик. Членот е ориентациски елемент, кој врши разграничување во однос на определеноста, познатоста, посоченоста кон некои елементи. Со членот се определува ориентацијата во просторот преку соодносот на предметите наспрема составувачот на информацијата. Има голем број примери од типот: *Нашата држава, наша држава. Со ѝек на време. Со ѝекоѝ на времеѝо* или *со ѝек на времеѝо* – со кои се истакнува различна определеност во смислата на содржината.

Се случува и погрешно да се употребува членот кај именки што се неопределени: *Со ѝѝо може да се оѝравда неѝочѝувањеѝо на законската обврска за јавносѝа во работењеѝо*; *За реализацијата на оваа идејата...*

При употребата на **глаголите** во новинарските текстови може да се запрашаме дали се избегнува правојазичниот и стандарднојазичниот норм од негрижа или од непознавање на нормата (*чусѝува*, *усѝеаа*, *конѝеѝира*). Многу често новинарите се двоумат за определени глаголи како да ги напишат и да ги изговораат. На пример: *оддолжи* – *одолжи*, *ѝоддржи* – *ѝодржи*, *ѝоѝѝикне* – *ѝоѝикне* итн. Некои отстапки се

должат на слободата на авторот при изборот и употребата на лексиката. На пример: *ошварааи, одмарааи, ирешварааи* и сл.

Ученициите се образуваат според новата програма.; Седницата на Собранието се одолжи за неколку часа.; Владата ја поддржи кампањата за здрава храна.

Се употребуваат и дублетни форми кај глаголите, на пример: *ошфрла/ошфрлува, исфрла/исфрлува, разбрани/разбранува, следи/слеува* и сл.

Прашеникот изјави/изјавува дека нема да ошситаи од својот сав...; Државноста длабоко се вшемели/вшемелува во иорити на народот.; Парламентот ги вметна/вметнува новиите измени во Законот за вработување.; Поштоа следеше (слеуваше) иромоција на книгата...

Често се случува новинарите кога треба да употребуваат глаголи кои имаат хомонимно совпаѓање со глаголи од српскиот јазик, да го употребат токму српскиот (*ишаи, смета*). Оваа појава е последица на долгогодишното влијание на српскиот јазик, што придонела овие форми да бидат навлезени во вокабуларот на новинарите.

Кај граматичките категории на глаголите постои тесно поврзување меѓу глаголскиот вид и глаголското време, што се објаснува „како резултат на тенденциите за упростување на јазикот“ (Минова-Гуркова Л., 1998: 108).

Се забележува аналогича со тријадите кај другите глаголи (свршеноста се изразува со префикси), несвршен – свршен – повторлив, а се образува со наставката *-ува*: *Не ирзема никаква одговорност, но само ја зацемеишува власта...*

Кај некои случаи има наспоредност во употребата на формите *-ира* и на *-ува*: *верифицира/верификува, ирактицира/ирактикува* и сл.

Кај категоријата преодност многу е раширена употребата на непреодни глаголи наместо преодни. Ова се прави во новинарскиот стил за да се постигнат извесни ефекти во говорот, особено кај некои глаголи на *-ира* од туѓо потекло, на пр.: *Да се одважиш да го изговориш јавно штоа што сите го молчине...; Ги контактираме надлежните...* и сл.

Глаголските времиња претежно се употребуваат според стандардот, но има отстапки кога авторите сакаат да се искажат во својата посебност. Пр.: *Ошанетие ми иоздравени...*

Употребата на формите од сегашно време за претставување минати настани е честа кај спортските извештаи, пр.: *Бразилецот најрави виситински „хеш-ирик“ во шеснаесетиникот, иоситишна гол и макиите на шоситиите иродолжуваат.*

Основната функција на информативните текстови е да пренесат информација за настани, случувања, активности, коишто се случени, се случуваат или ќе се случат. Затоа се користат сите глаголски времиња. Минато неопределено време среќаваме во вестите што се пренесуваат од втора рака и постои извесна дистанца, на пр.: *се дознава, јави, објави, соошитува*. Најчести се минатото определено време, на пр.: *Денеска во Скопје околу девет часот изутирина избувна силен оган во зградата....* и сегашното време, пр.: *МВР вршат увид на наитанот.*

Неличните глаголски форми стануваат помодарство меѓу новинарите и служат за номинализација на дејствата со цел да се постигне определена новинарска посебност во известувањето, на пр.: *Ширајкот во мирување, задачиите во шитарување...; За едниот блок шправување, а за другиот славење...*

Сè почесто ги слушаме и глаголските придавки и прилози како дел од секојдневниот вокабулар на новинарите, на пр.: *ајелирајќи, зголемувајќи, прикажувајќи; носен, одржан...*

Јазичната култура на новинарите има пресудно значење за јазичната култура на народот. Вложувајќи во континуирана лингвистичка, правописна и правоговорна едукација и надградба на новинарите, најлесно и најуспешно се влијае на подигнувањето на општата писменост и јазичната свест.

Литература

- Бојковска С., Минова-Ѓуркова Л., Пандев Д., Цветковски Ж., 2008: *Општинска граматика на македонскиот јазик*, Скопје.
- Велева С., 2000: *Тенденции во зборобразувањето во јавнописниот стил*, Македонскиот јазик во јавното општење, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 206–210.
- Велева С., 2006: *Тенденции во зборобразувањето во македонскиот јазик*, Скопје.
- Велковска С., 1995: *Цртички за јазикот*, Скопје.
- Велковска С., 2011: *Студии за македонската лексикологија и лексикографија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Веновска-Антевска С., 1995а: *Динамиката и интензитетот на влијанието на српскиот јазик врз македонскиот*. Научна дискусија на СМЈЛК, XXI, 25–30.
- Веновска-Антевска С., 2009: *Стандарднојазичната норма како израз на јазичната култура*, Културата и јазикот, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Груевска-Мацоска С., 2009: *Лексичка синонимија во македонскиот стандарден јазик*, Скопје.
- Јашар-Настева О., 1963: *Македонските калки од турскиот јазик*, Македонски јазик, XIV, 1–2, 109–173.
- Јашар-Настева О., 1966: *Интернационалната лексика во современиот македонски јазик*, Литературен збор, XIII, 3, 10–16.
- Јованова-Грујовска Е., 2000: *Разговорната лексика во „Пулс“*, Македонскиот јазик во јавното општење, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 229–233.
- Јованова-Грујовска Е., 2002: *Валоризација на колоквијализми во македонската јазична средина*, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески Бл., 1965: *Афирмација на македонскиот јазик*, Литературен збор, XII, 3, 1–8.
- Конески К., 1988: *Правописната норма во контекстот на меѓујазичните контакти*, Зборник во чест на Крум Тошев, Филолошки факултет, Скопје, 87–91.
- Конески К., 1995: *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*, Бона, Скопје.
- Корубин Б., 2000: *Јазикот наш денешен*, кн. 5, Скопје.
- Корубин Б., 2001: *Јазикот наш денешен*, кн. 6, Скопје.
- Лаброска В., 2009: *Општајќи од претпоставката акцентирање во македонскиот јазик (нови тенденции во говорната практика на македонските електронски медиуми)*, Зборник во чест на проф. Кирил Конески по повод 80 години од раѓањето, Скопје, 97–102.

- Макаријоска Л., 2012: *Туѓојазичниите влијанија врз македонскиот лексички систем (современи состојби)*, 7-th Macedonian-Nort Amerikan Conference on Macedonian Studies, Salt lake Sity, Utah, USA (5–8 XI 2009) *Balkanistica* 25:2, Mississippi, 107–122.
- Македонскиот јазик и средствата за јавно информирање*, Јавна расправа, 17. III 2008 г., Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Минова-Ѓуркова Л., 1972: *Неколку забелешки во врска со јазикот на нашиот печат и со неговите карактеристики*, Литературен збор, XIX, 2, 65–73.
- Минова-Ѓуркова Л., 1998: *Состојби и промени во македонскиот јазик од 1945 година: морфологија*, Македонски јазик, (монографија), Ополе, 108–119.
- Пеев К., 2000: *Литературниот јазик и народните зборови*, Македонскиот јазик во јавното општење, Скопје, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Стаматоски Т., 2000, *Примената на македонскиот литературен јазик денес, Македонскиот јазик во јавното општење*, Јазикот наш денешен книга 3.
- Тантуровска Л., 2012: *Јазичен бележник*, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, ред. Велковска С., Конески К., Цветковски Ж., том I–VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2003/2005/2006/2008/2011/2014.
- Трневски Т., 1997: *Речник на жаргонски зборови и изрази*, Скопје.
- Трневски Т., 2002: *Туѓојазичниите влијанија во печатениите медиуми*, Македонски социолингвистички и филолошки теми, Совет за македонски јазик, Скопје, 241–250.
- Цветковски Ж., 1994: *За некои покарактеристични промени во синтаксата на стандардниот македонски јазик (со посебен осврт врз синтаксичките средства)*, Литературен збор, XLI, 1–3, 53–59.

Надежда ЈОВИЋ

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

Ниш, Србија

АНАЛИТИЗАМ У ДЕКЛИНАЦИЈИ У СРПСКИМ И МАКЕДОНСКИМ СРЕДЊОВЕКОВНИМ СПОМЕНИЦИМА

Апстракт: Во овој труд се испитува присуството на аналитизам во деклинацијата во некои српски средновековни споменици кои потекнуваат од крајот на XIV до крајот на XVI век (некои преписи на *Душановиот законик*, повелбите од периодот на Деспотството, *Хиландарскиот медицински кодекс*, *Српската Александрида*), за кои претходно јазичниот опис покажа дека имаат одредени карактеристики на денешниот српски призренско-тимочки дијалект зафатен со процесот на балканизација. Овој материјал е споредуван со резултатите добиени од анализата на деклинацијата во македонските средновековни споменици напишани од крајот на X до почетокот на XV век. Целта беше да се утврдат совпаѓањата и разликите во процесот на трансформација на синтетичката деклинација наследена од прасловенскиот јазик во аналитичка деклинација во двата јазика.

Клучни зборови: српски средновековни споменици, македонски средновековни споменици, деклинација, аналитизам.

1.0. Аналитизам у деклинацији представља један од клучних балканизамa који повезује словенске и несловенске језике на Балкану. Меѓу српским говорима ниеме су темелно захваћени призренско-тимочки, смештени на југоистоку (Ивић 2001: 149–150), у суседству македонског и бугарског језика у којима је аналитизам у деклинацији општа језичка појава. Литература доноси податак да је продор аналитизма забележен у српским споменицима од XV века (Ивић 2001: 163), док се у македонским и бугарским спорадични примери јављују многу раније, у XI и XII веку (Конески 1986: 10, 158; Харалампијев 2001: 189), а као општи падежи наметали су се акузатив или номинатив у једнини и номинатив у множини.¹

1.1. У овом раду биће упоређено присуство и ширење аналитизма у неким српским средновековним споменицима, насталим од краја XIV до краја XVI века,

* Овај рад рађен је у оквиру пројекта Историја српског језика (178001), који се реализује у сарадњи Филозофског факултета у Новом Саду, Филозофског факултета у Нишу и Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Б. Конески (1986: 158) наводи да се у текстовима XI–XII века налазе спорадични примери аналитизма. М. Паунова (2011: 149) истиче да је приликом преласка на аналитичку деклинацију акузатив играо најважнију улогу будући да се наметнуо као општи облик. За бугарски језик И. Харалампијев (2001: 189) наводи да у XII веку има потврда које покажују ширење акузатива као општег падежа, који се најпре почео употребувати уз предлоге са којима раније није могао стајати, док се у споменицима XII–XIV века аналитизам огледа у неправилној употреби падежних наставака, неправилној контруенцији придева и заменица са именицом уз коју стоје и у употреби општег падежа (Харалампијев 2001: 190).

са стањем у споменицима македонске редакције, писаним од краја Х до почетка ХV века,² а биће сагледани и факти из историје бугарског језика. Од споменика српске редакције биће размотрени старији преписи *Душановоџ законика* настали од краја ХIV до половине ХV века – *Сѣрушки*, *Аѣонски*, *Сѣуденички*, *Хиландарски*, *Ходошки*, *Бисѣрички* (Грицкат-Радуловић 1975, 1975^a, 1981, 1981^a, 1981^b, 1981^b), повеље и писма из периода Српске деспотовине с краја ХIV и из ХV века (Поломац 2012: 351, 2013: 319–322, 2016: 210), *Хиландарски медицински кодекс*, препис с половине ХVI века (Катић 1980, Јовић 2006: 167, Јовић 2011: 13) и *Академијин рукопис Српске Александриде* из друге половине ХVI века (Јерковић 1983: 3). Ширење аналитизма у споменицима македонске редакције биће представљено на основу истраживања М. Паунове (2011), а за бугарске споменике биће консултован приручник историје бугарског језика И. Харалампијева (2001: 183–201).

1.2. Анализирани српскословенски споменици, за разлику од споменика писаних македонском редакцијом који су богослужбеног карактера, припадају жанровима са већим уделом народног језика (законици, пословно-правна писменост, научни списи), који се на пирамиди Н. И. Толстоја (2004: 153) налазе у нижим жанровским рубрикама. Сви они имају и друге језичке одлике данашњих дијалеката призренско-тимочког и косовско-ресавског,³ у којима је мешање падежа мировања и кретања касније постало широко присутно,⁴ при чему је аналитизам у деклинацији призренско-тимочког дијалекта одмакао до свођења система падежних облика на номинатив и општи падеж, који је у неким случајевима једнак номинативу (Ивић 2001: 149). Ипак, систем деклинације у прегледаним споменицима добро је очуван, с тим што је дошло до знатног упрошћавања сложене старословенске деклинације услед гласовних промена које су се у српском језику десиле углавном до почетка ХV века (Ивић 2001: 163). Фактор фонетских промена као окидач аналитизма у деклинацији наводе и проучаваоци македонских споменика (Конески 1986: 156, Паунова 2011: 149), али се као пресудан наводи утицај несловенских балканских језика (Конески 1986: 155, Паунова 2011: 149).

2.0. За ову прилику, на основу примера аналитизма из споменика, биће речи о мешању падежа кретања и мировања, о преузимању функције генитива од стране акузатива и о употреби номинатива као општег падежа у множини. Такође, биће скренута пажња на добро чување датива.

2.1. Аналитизам се у текстовима српске редакције најпре испољава кроз мешање падежа кретања и мировања – акузатива и, најчешће, локатива – уз предлоге *у/ва*, *на*, *ио*. Да колебање система деклинације може као полазиште имати губљење разлике у употреби падежа циља кретања, вијатива (акузатива са предлозима *на*, *у*, *међу*, *над*,

² Проучавања показују да до ХV века деклинациона структура наслеђена из прасловенског бива трансформисана под утицајем несловенских језика на Балкану (Паунова 2011: 138).

³ Нпр. у Хиландарском медицинском кодексу забележене су призренско-јужноморавске промене -л > -ја: оздрвеја, лѣ > лу: слунце, служливе очи (Јовић 2011: 267), које долазе на истим странама на којима се јавља аналитизам (Катић 1980: 259). У језику Српске Александриде нема промене -л > -о, што се објашњава тиме да је матерњи говор писара био призренско-тимочки (Јерковић 1983: 109–110).

⁴ Мешање падежа кретања (акузатив) и мировања (локатив, инструментал), као једна од манифестација аналитизма, особина је и других српских народних говора на истоку, југу, па и на југозападу српског језичког подручја, и представља последицу страних језичких утицаја (Brozović, Ivić 1988: 38), о чему Б. Попов (1984: 38) запажа: „Акузатив једине у служби локатива јавља се од приморја чак до мађарске границе у северном Банату.“

йог, ѿрег, за) и падежа места (локатива или инструментала са истим предлозима) – показују српски говори у Банату, који се балканизују под утицајем румунског језика (Ивић 1990: 194), као и косовско-ресавски говори који су изложени промени структуре деклинације (Милорадовић 2007: 364).

По мишљењу И. Грицкат (1972: 95–96) треба бити опрезан када се разматра мешање акузатива и локатива, будући да ова појава не мора увек наговештавати аналитизам, поготово уз глаголе *pasti*, *potopiti*, *pogr/ziti*, *systi*, *postaviti*, *polo/iti*, који су у прошлости могли бити схваћени као статички.⁵

2.1.1. При поменутом мешању акузатива и локатива много су чешћи примери са акузативом уместо очекиваног локатива, што је у складу са ширењем акузатива као општег падежа.

2.1.1.1. У преписима *Душановог законика* насталим између краја XIV и половине XV века, чији је језик описивала И. Грицкат-Радуловић, има мало потврда ове језичке појаве:

у Струшком препису – да га да прѣдъ соуднаѣн, али у даљем тексту истог преписа: даде прѣдъ соуднѣ, не да прѣдъ соуднѣ (Грицкат-Радуловић 1975: 152);

у Атонском препису – да га дасть оутрѣ на ѿбѣдъ, а на ѿбѣдоу – у Струшком препису (Грицкат-Радуловић 1975^a: 218);

у Бистричком и Хиландарском препису – тѣн часъ да прѣнде на соудѣ и да рече, према: на соудъ у истој реченици у Струшком, Атонском, Ходошком препису (Грицкат-Радуловић 1981^b: 230–231).

2.1.1.2. В. Поломац наводи пример губљења разлике између падежа места и правца у писму деспота Лазара Бранковића Дубровнику из 1457. године:

єре к г(осподин)нѣ кра/л/(ѣ) прѣдннѣ/л/(ѣ) сеган света ѿ прагъ,

који сматра најстаријим примером овога типа у повељама и писмима из источних штокавских области, и то из „онога средњовековног српског дијалекта из кога су се развили косовско-ресавски и призренско-јужноморавски говори“ (Поломац 2012: 351, 2016: 210).

2.1.1.2.1. На западу је процес под романским утицајем могао бити зачет и раније, у XIV веку, на шта упућује неколико примера из западних канцеларија, које је уочио С. Павловић (2006: 418):

ѿво стапови ѿ конѣѣ (Кончански практик из 1366. године);

и писа се сна повеља... ѿ раѣць (Потврдна привилегија Балше Балшића Дубровчанима из 1379. године);

тко ѿхокѣ ѿ мою землю тръговати (Привилегија Ивана Кастриота Дубровчанима из 1420. године).

2.1.1.3. У *Хиландарском медицинском кодексу* с половине XVI века најчешће се срећу примери у којима уз предлоге *ѿ/въ*, *на*, по уместо локатива долази акузатив, ређе инструментал:

кон нѣаю много днѣѣ/в/ ѿ главѣ 1686/25–26, кон нѣаю трѣвѣ ѿ ѿхѣ 566/24, растѣ ѿ єдно дрѣво 176/3, теѣ га варѣ ѿ вино 176/4, сварѣ ѿ вино 34а/19, прилѣаѣт се ѿ ноѣ/ 726/25, прилѣаѣют се вънѣтра ѿ носѣ 73а/26; прилѣаѣт се въ око 726/21–22, прилѣаѣют се въ грѣтанѣ

⁵ Тако Ј. Грковић-Мејџор (2000: 312, 319) у Хиландарској апокалипси Јована Богослова, споменику из последње четвртине XIV века, уочава локатив као старију допуну уз предлоге *вх*, на глаголима *pasti*, *polo/iti*: *polo/i... na zemli*, према коме ће се у босанским преписима јавити акузатив – *polo/i na zemliM*.

726/22-23, СКВШАН ГЪБЪ ДОРЪСКЪ 8 ОНАН ОЦЪТЪ Н 8 КОДЪ ТОПЪЛ 566/7-8, СКВШН ГЪБЪ ДОРЪСКЪ
 КЪ ОЦЪТЪ 98а/6;

коє нмаю пѣгъки на образъ 196/21, н бѣдѣтъ кен на днѣ чинсто дръж/д/нѣ 146а/23–24, н на травѣ расте 386/14–15, не можешъ рѣши да стое на кднѣ мѣрѣ 122а/29–30 (поред примера са локативом уз глагол *сѣајаѣи*: н нѣка стон на сл/н/цѣ 158а/5–6);

ω/т/ прѣмѣненїа водѣ по дрѣгын законѣ 145а/8, аще є по ѡван зако/н/ гл҃алъ 1166/16–17, трѣбєє да се домышлѣ/ш/ по дрѣгын законѣ 108а/15–16, и вѣркнѣ радн по правѣын законѣ нмѣтѣ бѣ вода чѣвєна 1826/3–4;

н ѡкан грѣѣцѣ постави вѣрхъ/ѣ дръгааго грѣнца текѣ да мѣ дно станѣ 8 нн/м/ 39а/6-7, постави 8 сать дѣтиннын. н нѣка стон 8 ннмѣ 130б/13-14, нѣкѣ болѣсть хоѣшн нанти 8 ннмѣ 91а/10-12, дакшн пнтн женамѣ 8 юхѣ, нан 8 чнм ти драго 58б/4-5.

2.1.1.4. Вера Јерковић у *Српској Александриди* из друге половине XVI века проналази бројне примере акузатива уз предлоге *къ* и *на* тамо где се очекује локатив (1983: 215), наглашавајући да несигурност у употреби потиче из народног језика.⁶

въ єдинѣ ѡ/т/ рѣкѣ макеѡ/н/скыи/х/ ѡтѡнѣ 46г/5—6, алеѡандрѣ же въ землю н/х/ грады
сѣз/д/авѣ 144г/9—10 итд.

хел/м/ь александровъ на копѣ предло н/х/ нѣнесе 36ч/6–7, ег/д/а бы на поклѣсарство 8 дарѣа цра
122г/11–12, александ/н/дрѣ же на конѣ мегю ныхъ 8паде 147г/6–8, итд.

2.1.1.5. Иста је ситуација и у македонском у погледу стабилности локатива и инструментала (Конески 1986: 161–162), што су потврдила и истраживања М. Паунове. Локатив је први био захваћен процесом аналитизације и то најчешће у предлошким конструкцијама са *къ*, на (Паунова 2011: 107). Касније ће се акузатив јављати уместо ових падежа посебно уз предлоге са месним значењем: *къ*, *на*, *надъ*, *подъ*, *прѣдъ* (2011: 149):

бѣ съмѣнѣ бѣ ѿлѣ 102v7–8 (Мкд), егѡже вѣдѣ въ адѣ 82a9 (Орб), прогнѣваешн сѣ
въ морѣ 162v12 (Рдм) итд.;

НЖЕ БЖДЕТЬ НА КРОВЬ 96v (Дбм), НЖЕ СЫЗ/Д/А СВОА ХРАМННЖ НА КАМЕНИ 13г6-7, ДАСТЬ
НДЬ ВЛАСТЬ НА ДХЫ НЕЧЕСТЫА 16v20-21 (Мкд) ИТД.;

ѢКО БЛНЗЬ КСТЬ ПРИ ДВЕРЬ 15v (Дбм) ИТД. (Паунова 2011: 108);

станеть прѣд врат(а) цр(ь)ковна 137r35 (Хлуд), подѣ одрѣ полагаетъ 111v17 (Мкд) итд. (Паунова 2011: 102).

2.1.1.6. Слично је било и у бугарском: у процесу јачања аналитичке деклинације, већ у најстаријим споменицима, најпре су страдали инструментал и локатив уз исте предлоге, да би временом број таквих примера све више растао (Харалампиев 2001: 190, 192–194).

2.1.2. У споменицима се у оквиру аналитичких тенденција среће и употреба локатива тамо где се уз предлоге *y, na* очекује акузатив.

2.1.2.1. У Кодексу уз глаголе *сīаавити*, *йосīаавити*, који се врло често јављају, са поменутим предлозима поред акузатива често долази локатив, што додатно говори о поремећеном односу ових падежа.

Наводимо најпре примере са акузативом:

⁶ Ова појава обична је у призренско-тимочким говорима, али је има и у трестеничком говору (Јовић 1968: 159), па и у читавом косовско-ресавском дијалекту, где се акузатив са предлозима у, на, по употребљава у значењу локатива, иако је морфолошка разлика између ова два падежа у косовско-ресавском сачувана.

и постављаю на снѣце да се свѣшн 1956/19-20, поставља се на снѣце те се свѣшн 476/27, поставн на снѣцѣ 516/15-16, 158а/5; ставн по нѣколинко капль 8 8х0 566/23.

Ипак глаголи *йосѣавиѣи*, *сѣавиѣи* у *Кодексу* чешће иду уз локатив, са којим у по једном примеру долазе и глагол *сесѣи* и именица *сезање*:

поставн 8 блюдъ 9а/6, поставн 8 вѣнъ н нѣка стон 150б/13, ако дѣх ѿ/т/ онога нстога поставишъ 8 хъх 51а/22–23, поставн топло 8 хъх 50а/8, поставн медъ 8 гр/н/цѣх 174б/13; поставѣ на слѣнцѣ да се свѣи 199б/22, поставн на слѣнцѣ 9а/4, поставѣ га на слѣнцѣ 15а/8, поставѣ се на слѣнцѣ 8 блюда/х/ 15б/17; ставн карън 8 вѣнъ 43а/19, ставн 8 вѣнъ да кнѣхъ 45б/27; нека сѣднѣ 8 нѣдѣ до постѣа 45б/7; сезаніе/м/ прѣста 8 грѣхъ 101а/12–13.

2.1.2.2.1. Уз предлог *īo* у дистрибутивном значењу уместо акузатива јавља се локатив:

ДАВАН ЛІВ ПО КЕДННОН ЛОЖНЦЕ 40а/11-12, ДАВАН ЛІВ ЁСАКО ЮТРО ПО КЕДНО/М/ КОМАТНІКЮ СЪ
КІМЕННО/М/ БОДО/М/ 120б/6, ДА БЪДЕТЬ О/Т/ ВЪСАКОГО ПО ЄДННО/М/ АЗЪАКУ 184б/17-18.

2.1.2.2.2. У примеру 8 лѣтѣ ꙗвѣ 32а/22, 34а/29, дошло је до мешања прилошког израза у *лѣтѣ* и темпоралног локатива без предлога лѣтѣ, који се као окамењена форма чува и у македонском језику (Конески 1986: 161).

2.1.2.2. У *Српској Александриди* примера локатива уместо очекиваног акузатива има доста (Јерковић 1983: 217), па ће бити наведени само неки од њих:

ФНАІП ЖЕ ОУСКОРИВЪ КЪ МАКЕДОНІИ ПРІИДЕ 15v/11–13, КЪ ГРАДЪ ОДНОСОШЕ 31v/15, КЪ МАКЕДОНІИ БО НЕКОГ/Д/А ШЫ/Д/(Ь)Ш8 56г/5, А КЕЛА ЯКО КЪ ЗЕМЛН ЯКОПАТИ ПОВЕЛА 157г/5–6, КЪ ЄВІНТАЛНСКОИ ГОРЪ ПОНДЪ ЛОВИТИ 264v/9–10 ИТД.

съ собою на трапѣзе посади 26г/8–9, фнѣпа же на златѣ одрѣ положиши 31v/13, и на земли па/д/(а)хѣ 62v/9, и стѣмѣ его великоу на главѣ положи 194v/14 итд.

2.1.3. Губљење језичког осећања за разлику између акузатива и локатива огледа се и у томе што се у истој реченици, у двама напоредним синтагмама, ови падежи употребљавају паралелно. Појава среће се и у поменутим српским говорима у Банату који су изложени балканизацији у новије време (Ивић 1990: 197).

2.1.3.1. У Кодексу су за ову ситуацију пронађени следећи примери:

сварн 8 внно нан 8 водѣ 486/13–14, сварн 8 внно н 8 маслѣ дръвѣнско/м/ 1506/10–11, поставн заѣдно 8 крѣпагѣ, н поставн га на слѣцѣ 169а/6–7;

И ПОСТАВИ ГА ВЪ ВОДѢ Ѡ/Т/ КЪЛНАНДРЕ, И ВЪ ВОДѢ Ѡ/Т/ СЪЛАКА 73а/11–12, ЧРЕ ТЕГОТОУ ВЕЛНКС
НЕ ТЪКМО ВЪ 8ХѠ, НЪ ВЪ ЪСЕН СТРАНѢ ѠНОИ 203а/9–10;

ПОСТАВИ РЪКЪ НА ЖИЛИ, НАН НА ПЛ/ТЪ 122а/25-26, ЕЛНКО ВЩЕ ДРЪЖИ/Ш/ РЪКЪ НА ЖИЛЪ, НАН НА ПЛ/ТЪ 122а/27.

2.1.3.1.1. Ретко се у напоредној употреби срећу инструментал и акузатив:

скваси крѣпѣ 8 нм/н/ (у мешавини сокова), сырѣ/ч/, 8 онѣн сокѣ, 35а/24–25.

2.1.4. В. Поломац (2013: 321–322, 2016: 210) у повељи деспота Ђурђа Дубровнику из 1445. године, у истој реченици и у истом значењу наилази на паралелну употребу синтагми при + локатив и при + генитив, за које сматра да могу указивати на аналитичке тенденције у промени именица:

а що є бнль закон(ь) при ц(а)рх стѣфанх и при г(осподи)нх и родителю мн влькх и при с(вѣ) топочнвшаго кнѣза лѣзара, и при с(вѣ)топочнвшаго г(оспо)д(и)на и родителѣ мн деспота стѣфана, и оу господства ни до д(ь)ньс(ь).

2.1.5. И споменици македонске редакције знају за употребу локатива на месту акузатива (Паунова 2011: 98–99), коју Б. Конески објашњава хиперкорекцијом, тј. колебањем у употреби облика који се губио:

поданн ма гѣ ег/д/а прѣдешн в црѣствѣ сн 20v (Бит), кѣндохъ вѣ домѣ ма жѣ 20v, вѣстѣ пн вѣ плесници своен 21v (Вран) итд.

2.2. Уместо генитива (партиитивног или са предлозима) у процесу аналитизације долази акузатив. Примери су потврђени у споменицима српске редакције с половине XVI века, а, много раније, у македонским и бугарским споменицима.

2.2.1. У *Хиландарском медицинском кодексу* забележено је неколико примера у којима уместо партиитивног или предлошког генитива долази акузатив:

и постави тѣдан к нѣмѣ малѣ прахъ ѿ/т/ мастихѣ 556/2–3, трѣбѣе да зна/ш/ вѣ малѣ врѣмѣ 134a/11, аще постави/ш/ кѣ ннѣмѣ малѣ баѣракъ 163a/2;⁷

постави ѿ/т/згорѣ кожѣ 1886/9, стѣкшѣн травѣ и поставити вр/х/ѣ ранѣ 356/26.⁸

2.2.2. За македонски језик Б. Конески (1986: 163) наводи да облик генитива бива замењен акузативом најпре уз глагол *имаѣи*, а затим се губи словенски генитив. М. Паунова (2011: 149) долази до истог закључка – акузатив се јавља на месту партиитивног и словенског генитива, као и у другим синтаксичким ситуацијама (глаголи за означавање душевних стања, глагол *хѣѣи*, глаголи перцепције итд.), које у *Кодексу* нису потврђене. Нарочито је чест уз глаголе: датн, вѣкоуѣснѣ, нскати, нспѣлнѣнѣ, напѣлнѣнѣ, напѣнѣ, потрѣстѣ, прѣснѣ (Паунова 2011: 82–83):

мнѣжѣ дѣтн 133v22 (Заг), множество пшеницѣ и вѣно, нзѣдѣтѣ полѣ градѣ, множество безднѣ 92v25, богоуѣнѣнѣ множество и нѣденскѣ жѣзыкѣ 109v11–12 (Хлуд), правѣдѣ нспѣлнѣнѣ са десниѣ тѣѣѣ 79a (Бон), и даднѣмѣ алыѣѣнѣмѣ хлѣбѣ 34d30–31 (Орб) итд.

Забележен је и пример колебања акузатива и партиитивног генитива у истој синтагми: ѿѣта и жѣѣ вѣкоуѣснѣ (а)се нашѣ 145r4 (Хлуд).

2.2.3. Узрок раног узмицања генитива пред општим падежом И. Харалампиев (2001: 196–197) види у губљењу партиитивног значења код генитива, као што је и присвојни генитив своје значење препустио дативу.

2.3. У процесу аналитизације множине, која је, како показује ситуација у српским банатским говорима, пријемчивија за ове процесе од једнине (Ивић 1990: 194), што закључују и други проучаваоци (Паунова 2011: 136), номинатив преузима функцију општег падежа (Ивић 2001: 150).

2.3.1. У *Кодексу* је за то пронађен један пример: нѣмѣ кр/в/ѣ на ѿѣн 1316/1.⁹

2.4. Датив се показао као отпоран приликом процеса аналитизације. То важи и за македонски језик (Конески 1986: 163–164, Паунова 2011: 107) и за призренско-тимочки дијалекат српског језика (Ивић 2001: 150) у коме су у различитим говорима потврђени сачувани облици датива једнине и(ли) множине.¹⁰

2.4.1. У споменицима српске редакције, које смо овом приликом имали у виду, нестабилност датива среће се само у повељи царице Марѣ манастирима Хиландару и

⁷ Партиитивни генитив се у језику Кодекса иначе сасвим добро чува што показују примери: *da se napje vina* 193a/10, *Mzmi vody* 196a/4, *Mzmi moskosa* 193a/1 (али и *Mzmi moskosx* 193a/3), *Mzmi mastiha* 196a/8; *mnogo mokrinE* 46/1,14, 56/8, *s malo vina* 1946/13, *malw praha* 198a/11, *M malw toply vody* 1936/5, *s malo vodice toply* 196a/10, *nykoliko vodice* 1936/6 (изостављено капи).

⁸ Осим у призренско-тимочком који је темељно захваћен аналитизмом, акузатив у функцији генитива, по правилу уз предлоге, јавља се и у трстеничком говору и у Ресави (Јовић 1968: 162–163).

⁹ Именица је у облику некадашњег номинатива/акузатива двојине, али има множинско значење.

¹⁰ С. Реметић (1996: 451, 460, 467) у призренском говору бележи: *Фала ти ка брату*, *Ја сам купила Живке*, *Бебету се дава само млеко*; Ј. Марковић (2000: 116, 120) у *Заплању*: *зету смо дали*, по три марке узиму људем; слично проналазе Љ. Ћирић (1999: 120–121) у *Понишављу* и Н. Богдановић (1979: 58) у *Бучуму*.

Св. Павлу из 1479. године, где је забележена аналитичка конструкција са предлогом *на* и општим падежом у значењу датива (Јовановић 2007: 331):

џо даваю доуѣрокѣне *на крсланиѣ* да даваю оу *ѣтоу горѣ*.

2.4.2. Како показује М. Паунова (2011: 90–97), наводећи примере безпредлошког датива и датива са предлозима уз различите глаголе, и у рукописима македонске редакције датив бива замењен конструкцијом предлог + општи падеж касније него други падежи, тек половином XIII века (Паунова 2011: 96).¹¹ Исто важи и за бугарске споменике (Харалампиев 2001: 198).

3. На основу изложеног материјала у коме је праћено ширење аналитизма у деклинацији у језику српских споменика, што је поређено са стањем у македонским и бугарским споменицима, може се закључити следеће:

а) у српским споменицима од краја XIV до краја XVI века, као и пре тога у македонским (и бугарским) споменицима од XI–XII до XV века, аналитизам у деклинацији огледа се у међусобној замени и неправилној употреби падежних облика. Као општи падежи наметали су се номинатив или акузатив у једнини, а номинатив у множини.

б) губи се разлика између падежа кратања и мировања, акузатива и локатива, при чему акузатив истискује локатив, посебно уз предлоге са месним значењем, а затим и инструментал.

в) акузатив истискује и партитивни генитив, а уз предлоге са генитивом почиње да долази акузатив.

г) у језику српских споменика, узетим у обзир при овој анализи, најслабије је нарушена употреба датива, што је у складу са ситуацијом у народним говорима.

д) у погледу надирања аналитизма у српске говоре, ситуација у *Хиландарском медицинском кодексу*, у коме је највише потврда разних аналитичких тенденција, из дијахроне перспективе, потврђује закључке до којих се дошло упоредним проучавањем косовско-ресавских и призренско-тимочких говора захваћених овим процесом (Собољев 1991), и поклапа се са путевима ширења аналитизма у македонским и бугарским споменицима који се десио три века раније и који је већ био формиран када је започео у српским говорима. Аналитизмом су најпре били захваћени локатив, инструментал, генитив, при чему је акузатив са предлозима преузимао њихова значења, а неки од падежних облика су се у том процесу међусобно мешали. Облик датива остао је незахваћен овим променама, што није случајно. И данас се у говорима призренско-тимочке области, која је српски представник говора захваћених балканизацијом, чува употреба датива – што представља старину, а таква је ситуација и у неким македонским говорима.

Литература

Богдановић Недељко. 1979. „Говори Бучума и Белог Потока“. *Српски дијалектолошки зборник XXV*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

¹¹ Дијалектолошка литература потврђује чување датива у неким македонским говорима, нарочито датива личних имена и именица које означавају сродство због њихове честе употребе (Конески 1986: 165). Има га у Скопској Црној Гори и у западним македонским говорима (Конески 1986: 155), што наводи и Б. Видоески (1999: 214–215). У говору Куманова Б. Видоески (1962: 143–144) бележи примере: фала богу, Стојан си Стојане говори; Та написа до три ситне књиге: једну прака Марку у Прилепа, другу прака Реље у Пазара... (из народних песама).

- Видоески Божидар. 1962. *Кумановскиот говор*. Скопје.
- Видоески Божидар. 1999. *Дијалектите на македонскиот јазик*, Том 2. Скопје.
- Грицкат Ирена. 1972. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћирилским споменицима*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Грицкат-Радуловић Ирена. 1975. „Језик Струшког преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис*. Извори српског права IV. Београд: САНУ, 125–157.
- Грицкат-Радуловић Ирена. 1975^a. „Језик Атонског преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. I, Струшки и Атонски рукопис*. Извори српског права IV. Београд: САНУ, 213–219.
- Грицкат-Радуловић Ирена. 1981. „Језик Студеничког преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. II, Студенички, Хиландарски, Ходошки, Бистрички рукопис*. Извори српског права IV. Београд: САНУ, 67–71.
- Грицкат-Радуловић Ирена. 1981^a. „Језик Хиландарског преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. II, Студенички, Хиландарски, Ходошки, Бистрички рукопис*. Извори српског права IV. Београд: САНУ, 107–109.
- Грицкат-Радуловић Ирена. 1981^b. „Језик Ходошког преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. II, Студенички, Хиландарски, Ходошки, Бистрички рукопис*. Извори српског права IV. Београд: САНУ, 155–166.
- Грицкат-Радуловић Ирена. 1981^b. „Језик Бистричког преписа“, у: *Законик цара Стефана Душана, књ. II, Студенички, Хиландарски, Ходошки, Бистрички рукопис*. Извори српског права IV. Београд: САНУ, 225–231.
- Грковић-Мејџор Јасмина. 2000. „Хиландарска апокалипса Јована Богослова (ХИЛ 474)“. *Јужнословенски филолог* LVI/1–2, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 311–320. .
- Ивић Павле. 1990. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина: БИГЗ–Јединство.
- Ивић Павле. 2001. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*. Целокупна дела П. Ивића, књ. 2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевност Зорана Стојановића.
- Јерковић Вера. 1983. *Српска Александрида, рукопис САН бр. 352, Палеографска, ортографска и језичка испитивања*. Посебна издања САНУ, књ. DLIV, Одељење језика и књижевности, књ. 35. Београд: САНУ.
- Јовановић Гордана. 2007. „О Повелји царице Маре од 15. априла 1479. године“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* L, Нови Сад: Матица српска, 327–331.
- Јовић Душан. 1968. „Трстенички говор“. *Српски дијалектолошки зборник XVII*, Београд: Институт за српски језик, 1–239.
- Јовић Надежда. 2006. „О балканизмима у Хиландарском медицинском кодексу № 517 као одлици народног језика“. *Годишњак за српски језик и књижевност, Година XX, број 8*, Ниш: Филозофски факултет, 165–183.
- Јовић Надежда. 2011. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет.
- Конески Блаже. 1986. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Марковић Јордана. 2000. „Говор Заплања“. *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, Београд: САНУ и Институт за српски језик.

- Милорадовић Софија. 2007. „Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима“. *Зборник Матице српске за славистику*, 71/72, Нови Сад: Матица српска, 357–375.
- Павловић Слободан. 2006. *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
- Паунова Марија. 2011. *Деклинација на именките во црковнословенските ракописи од македонска редакција*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Поломац Владимир. 2012. „Језик повеља и писама деспота Лазара и Стефана Бранковића са аспекта историјске дијалектологије“. *Српски језик XVII*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 333–359.
- Поломац Владимир. 2013. „О неким примерима аналитичких тенденција у српским повељама и писмима од краја XIV и током XV века“. *Српски језик XVIII*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 315–327.
- Поломац Владимир. 2016. *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Попов Бојан. 1984. „Положај српскохрватског језика у Балканском језичком савезу“. *Јужнословенски филолог XL*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 21–43.
- Реметић Слободан. 1996. „Српски призренски говор I (Гласови и облици)“. *Српски дијалектолошки зборник XLII*, Београд: САНУ и Институт за српски језик, 319–614.
- Соболев Андрей Н. 1991. „Категорија падежа на периферии балканославянског ареала“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIV/1*, Нови Сад: Матица српска, 93–139.
- Толстој Никита Илич. 2004. *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска.
- Ћирић Љубисав. 1999. „Говори Понишавља“. *Српски дијалектолошки зборник XLVI*, Београд: САНУ и Институт за српски језик, 19–262.
- Харалампиев Иван. 2001. *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново: Фабер.

Brozović Dalibor, Ivić Pavle. 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski grafički zavod „Miroslav Krleža“.

Извори

Катић Реља. 1980. *Хиландарски медицински кодекс № 517. Фототипско издање*. Београд: Народна библиотека Србије.

Мери ЈОСИФОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје, Република Северна МакедонијаЛИЧНОТО ИМЕ *ГЕОРГИ (-J,-JA)* И НЕГОВИТЕ ДЕРИВАТИ ВО
МАКЕДОНСКАТА ТОПЕНИМИЈА

Апстракт: Предмет на оваа статија е поврзаноста на антропонимскиот со топонимскиот систем на македонскиот јазик. Имено, се работи за две стари јазични наслојки, коишто се јавиле како резултат на меѓучовечката комуникација и коишто претставуваат културно-историски споменици на македонскиот народ. Оваа нивна позиција заслужува сериозен научен пристап во толкувањето од ономастички аспект и побарува податливи јазични потврди на двете рамништа.

Личното име Георги (-j,-ja) долги векови бележи голема фреквентност во именувањето кај Македонците. Постојат преку 300 деривати на ова лично име, за кои има и писмени потврди. Но, колку ова лично име било мотивирачка основа во создавањето топоними, ќе покаже овој труд.

Клучни зборови: ономастика, антропонимија, топонимија.

Личното име *Георџи (-j,-ja)* води потекло од грчкото име *Γεώργιος*, што значи земјоделец и претставува име на христијански светец. Во македонскиот јазик се јавува прилично рано, непосредно по покрстувањето на Словените и се шири паралелно со ширењето на христијанството, во правецот исток – запад. Значи, ова лично име како и другите канонски имиња, во нашиот именски систем навлегло по книжен пат, преку црковната литература. Како ново и непознато, истовремено било и туѓо, па затоа претрпело адаптација со која постепено си обезбедило рамноправна положба во јазичниот систем. Неговата адаптација е направена според палаталната промена на именките со *-jo* основа, а се извршила на тој начин што од грчкиот суфикс *-ιος* отпаѓа финалното *-ос* и се заменува со *-и*, односно *-jъ*. Оваа замена била поткрепена од придавскиот модел на старословенскиот јазик (Коробар-Белчева 1981: 314 и Аргировски 1977: 136).

Личното име *Георџи (-j,-ja)* е присутно во антропонимијата на сите словенски јазици. Како поинтересни во однос на формите кај јужнословенските народи ќе ги наведеме: формата *Jerzy* во полскиот јазик и *Jiří* во чешкиот. Со ова не завршува неговиот ареал на протегање, напротив тоа има уште поголеми размери и добива признак на интернационално име. Во формата *George* се среќава во англискиот јазик, како *Georg* се јавува во германскиот, во францускиот јазик е *George(s)*, а во италијанскиот – *Giorgi*.

Во македонскиот јазик личното име *Георѓи* (-j, -ja) со своите варијанти се јавува уште во првите пишани споменици. Се среќава и во некои зачувани документи од пред неколку века. Таков е случајот со пописниот документ за имотите на Хтетовскиот манастир од 1343 година, во кој еднаш ја среќаваме изведената форма *Ѓурој*, а двапати полната форма *Георѓиј* (Коробар-Белчева 1985: 268, 270). Името е присутно и често и во турските пописни дефтери од 15 и од 6 век, каде што се јавува во формата *Ѓорѓи* и тоа во шест македонски градови: Тетово, Скопје, Велес, Прилеп, Битола и Лерин (Стаматоски 1990: 80). За неговата честота говорат и списоците на т.н. „спомогатели“ и претплатници во делата на првите македонски писатели од почетокот на 19 век. Така, кај Миладиновци се среќаваат изведените форми *Гоне* и *Ѓуро* (Стаматоски 1990: 112), а кај Јоаким Крчовски во „Различна поучителна наставленија“ паралелно со формата *Ѓуро*, четири пати се јавува полната форма *Георѓија* (Стаматоски 1984: 221–226). Мошне богат репертоар на деривати од ова лично име нуди и именскиот фонд на Лешочкиот поменик, каде што е едно од најфреквентните имиња. Заедно со секундарните форми тоа се јавува 38 пати (Стаматоски 1983: 122, 123).

За фреквентноста на личното име *Георѓи* (-j, -ja) во македонската антропонимија говори и фактот што во Речникот на личните имиња кај Македонците од Љубица Станковска има околу 300 сигурни изведенки од ова лично име. За поголем дел од нив наоѓаме потврди и во македонските презимиња.

Анализирајќи го овој извонредно богат репертоар на лични имиња, треба да истакнеме дека тие можат да се разгледуваат на две рамништа: фонолошко и зборообразувачко, затоа што тие можат да бидат резултат на фонолошка и на зборообразувачка деривација. Кај фонолошката деривација поради варирањето на фонетскиот состав на имињата доаѓа до образување на нови форми за исто име, при што тие нови форми може да добијат и извесна стилистичка обоеност. При оваа деривација доаѓа до замена на едни фонеме со други (пр.: *Горџе* – *Ѓорџе* – *Жоре* – *Џоре* – *Јорџе*), до редукција на некои фонеме (пр.: *Ѓорѓија* – *Ѓурѓија*, *Ѓока* – *Ѓука*, *Џоро* – *Џуро*), како и до испуштање на некои фонеме, со што се врши скратување на личното име (пр.: *Герџ*, *Ѓурџ*, *Жорж*, *Џори*, *Јорџ*). Кај зборообразувачката или суфиксалната деривација, пак, доаѓа до образување деривати со помош на деминутивно-хипокористични и ретко на пејоративни суфикси. Суфиксите се обично идентични со оние од апелативната лексика во македонскиот јазик, макар што се забележуваат и чисто антропономастички форманти, кои се сметаат за специфичен белег на нашата хипокористика. Примери: *Горџе*, *Ѓоке*, *Ѓуце*, *Џаце* (со суфикс -е); *Ѓурко*, *Ѓорко*, *Ѓурко*, *Џурко* (со суфикс -ко); *Ѓочка*, *Ѓошка*, *Ѓурка* (со суфикс -ка); *Ѓорче*, *Ѓурче*, *Ѓурче* (со суфикс -че); *Ѓорчо*, *Ѓурчо* (со суфикс -чо); *Ѓурџо*, *Ѓуџо*, *Жоџо*, *Џоџо* (со суфикс -о); *Георѓиј*, *Ѓорѓиј*, *Ѓориј* (со суфикс -ј); *Георѓија*, *Ѓорѓија*, *Ѓорија* (со суфикс -ја); *Ѓорџан*, *Ѓуран* (со суфикс -ан); *Ѓорџин*, *Ѓоркин*, *Ѓорчин*, *Ѓурчин* (со суфикс -ин); *Ѓорџаш*, *Ѓураш* (со суфикс -аш); *Ѓоруш*, *Јорџуш* (со суфикс -уш) и други.

Честата употреба на личното име *Георѓи* (-j, -ja) и на неговите деривати кај Македонците во минатото и денес предизвикала тоа да биде и мотивирачка основа во создавањето на голем број топоними на македонската јазична територија. Од ексцерпцијата на уазбучената топонимиска картотека при ИМЈ на топонимите на почетна буква Г, Ѓ, Ж, Ј и Џ, произлегоа околу 1 000 топоними образувани од името *Георѓи* (-j, -ja) или од некој негов дериват. Од нив најбројни се топонимите на почетна буква Г, а најретки на Ж (*Жоѓливе Трла*/ *Воденско*, *Жоѓови Каливја*/ *Костурско*,

Жорлова Глейка/ Костурско) и **Ј** (Јурџоа-Нива/ Ресенско, Јорџова Замейина/ Кривопапанечко, Јоров Дол/ Гостиварско, Јорџо-Нифче/ Прилепско).

Во секој топономастички труд, топонимите треба да бидат обработени во јазичен контекст, во кој, тие ќе ги покажат и докажат параметрите на сопствената јазична и системска дефинираност. Имено, топонимите секојпат треба да се анализираат и да се проучуваат на две јазични рамништа: лексичко-семантичко и структурно-граматичко.

Од **лексичко-семантички аспект**, топонимите образувани од личното име *Георџи* (-j,-ja) се многу едноставни, односно тие спаѓаат во групата на топоними образувани од оними, најчесто од машки лични имиња или од андроними. Доколку се еднокомпонентни (како на пример: *Гошово*, *Ѓоцинци*, *Ѓурчој*, *Ѓуровац*, *Ѓурковица*, *Ѓуричинец*, *Ѓукофци*, *Ѓорџевица*), нивната семантика е јасна – тие потекнуваат од л. и. *Георџи* (-j,-ja). Но, таа етимологија истовремено не упатува на фактот дека јазикот е феномен со огромни можности, т.е. дека јазикот во еден збор ја сублимира својата синтетичка и економична намена. Доколку се повеќекомпонентни топоними, тогаш се синтагматски состави со присвојно значење (на пр.: *Ѓорова Лака*, *Ѓорџи Извори*, *Ѓорески Оџраџе*, *Ѓорџоф Рий*). Значењето на овие топоними е: „месност што му припаѓа на Георги (-j,-ja)“, а таа месност е збор со кој се именува географски објект од блискиот вертикален релјеф, на пр.: рид, лака, ограда, извор, мандра, кладенче, нива, корито, бачило, бавча, трло, маало, камен, ливада итн. Во таа игра од зборови, учествуваат зборови и од различно потекло (словенско и несловенски), но со една цел – прецизна дефинираност и ориентираност во просторот.

Од семантичка гледна точка топонимите може да се поделат во неколку групи:

1. Топоними со кои се именуваат **орографски објекти**, како што се: **угорнини** (пр.: *Ѓорџоа Глаа* – Арменско, Леринско; *Ѓорч'оф Рий* – Русиново, Беровско; *Ѓочева Чук'арка* – Орашац, Кумановско; *Ѓоч'оска Ридин'а* – Дулица, Делчевско; *Ѓош'овскајџа Осен'ица* – Витолиште, Прилепско; *Ѓореск'и Плочи* – Поменово, Велешко; *Ѓур'еш Ба'ир* – Истибања, Виничко; *Ѓокино Чук'арче* – **Пелинце, Кумановско**; *Ѓокови Р'иџи* – Двориште, Беровско; *Ѓуклев К'амен* – Пештани, Прилепско), **удолнини** (пр.: *Ѓоџој Р'уџи* – Горно Нерези, Скопско; *Ѓуроа Р'уџа* – Челопек, Тетовско; *Ѓорчева Пеџи'ерка* – Чемерско, Кавадаречко; *Ѓореф Пр'елок* – Ајватовци, Скопско; *Ѓорџи'овајџа Пр'есой* – Врпско, Прилепско; *Ѓореска П'еши'ера* – Црешнево, Велешко; *Ѓор'е Дуџка* – Кравари, Битолско), **рамнини** (пр.: *Ѓур'оф Куџел* – Дренок, Струшко; *Ѓурџа К'уџлина* – Мали Влај, Струшко; *Ѓирч'ински Мајд'ан* – Младо Нагоричане, Кумановско; *Ѓоџеви Пол'ени* – Габрово, Струмичко; *Ѓорџово П'оле* – Селник, Делчевско; *Ѓорино П'оле* – Трново, Кривопапанечко; *Јорџова Р'аван* – Тресонче, Гостиварско).
2. Топоними со кои се именуваат **хидрографски објекти**, како што се: **истечни води** (пр.: *Ѓуров Дол* – Лубница, Радовишко; *Ѓоџов Извор* – Ембори, Леринско; *Ѓуково Кл'агенче* – Арбасанци, Светиниколско; *Ѓур'аџини Извори* – Ново Село, Гостиварско; *Ѓурџински Кл'агенец* – Митрашинци, Беровско; *Ѓурџов'енска П'оџка* – Горно Црнилиште, Светиниколско; *Ѓуревска Долч'ина* – Пезово, Кумановско; *Ѓуричк'а Река* – Бањане, Скопско; *Ѓорџо Р'еџиџи* – Петрино, Ресенско; *Ѓуро Сџ'угенец*

- Ново Село, Гостиварско; *Џуклео К'ориџо* – Брезно, Тетовско), **неистечни води** (пр.: *Ѓуро'а Локва* – Здуње, Бродско; *Г'ошина Б'ара* – Трново, Кривоаланечко; *Ѓ'оршеиџе Моч'арки* – Буф, Леринско; *Ѓ'урчеви М'акла* – Бешиште, Прилепско; *Ѓ'ошов Вир* – Раборци, Струмичко; *Ѓ'оре Вир* – Клепач, Прилепско; *Ѓ'урџ'е*– Млаки – Долно Лакочереј, Охридско;), **мелиорации** (пр.: *Г'ошева Ч'ешма* – Солун; *Ѓ'орџ'о Бразда* – Лактиње, Охридско; *Ѓ'орџев'аџа П'омја* – Дабиља, Струмичко; *Ѓ'ореф Бун'ар* – Соколарци, Кочанско; *Ѓ'оце Г'еџоф Бун'ар* – Секирник, Струмичко; *Ѓ'орџи Пенд'уровуџи Бун'ар* – Бабјани, Корчанско; *Ѓ'орџово Ч'ешмиче* – Ветерско Велешко; *Ѓ'орчево Бун'арче* – Кúшање, Кумановско; *Ѓ'урџ'о Чешме* – Лера, Битолско).
3. Топоними со кои се именуваат **географски објекти** карактеристични по својата **флора**, односно по својот растителен свет: *Гош'ево Дай* – Мачево, Беровско; *Гоџ'овиџе В'рџи* – Витолишта, Прилепско; *Ѓ'орџи П'еуф Косџ'ен* – Тресино, Воденско; *Ѓ'орџо'а Круша* – Путурус, Битолско; *Ѓ'орџов Дуџ* – Ранковци, Кривоаланечко; *Ѓ'орческо Г'абарче* – Кучково, Скопско; *Ѓ'ерџови Ор'еи* – Лобаница, Костурско; *Ѓ'урџ'ини Кошџ'ане* – Вратница, Тетовско; *Ѓ'урџово Д'абје* – Драмче, Делчевско).
 4. Топоними со кои се именуваат **географски објекти** од областа **шуми и шумарство**: *Г'оцева Кур'ија* – Лубница, Радовишко; *Ѓ'ошева Кор'ија* – Цвиљанце, Кумановско; *Ѓ'уџинска Кор'ија* – Цвиљанце, Кумановско; *Ѓ'уришка Кор'ија* – Крушица, Светиниколско; *Ѓ'урк'ов Лазс* – Маврово, Гостиварско.
 5. Топоними со кои се именуваат географски објекти од областа на **сточарството**: *Ѓ'орова Л'ака* – Криволак, Неготинско; *Ѓ'урина Лив'ада* – Страцин, Кратовско; *Ѓ'уркоа Лив'аџица* – Кнежино, Кичевско; *Џ'ондџ Б'ачило* – Базерник, Демирхисарско; *Ѓ'орч'о Тарло* – Матка, Скопско; *Ѓ'око Сџ'аниџиџе* – Мали Влај, Струшко; *Ѓ'ошини С'олиџиџа* – Канарево, Кумановско; *Ѓ'уров'а Плевна* – Степанци, Велешко; *Џукле М'андреси* – Конско, Гевгелиско; *Ѓ'орчеа К'ошара* – Модрич, Струшко; *Ѓ'орџево Пл'аџниџиџе* – Сушево, Кумановско.
 6. Топоними со кои се именуваат географски објекти од областа на **земјоделството**: *Ѓ'орџ'ина Баџичеџина* – Пузаљка, Кумановско; *Џолев'иџе Б'ахчи* – Моноспитово, Струмичко; *Ѓ'урџ Л'озје* – Не'илово, Велешко; *Ѓ'урџо'а Нива* – Долно Дупени, Ресенско; *Ѓ'уро– Н'ивиџиџа* – Мренога, Демирхисарско; *Ѓ'ореве Њ'иве* – Пезово, Кумановско; *Ѓ'орџо П'еџрова Н'ива* – Крива, Гуменичко; *Ѓ'орески 'Оџраџе* – Свето Митрани, Крушевско; *Ѓ'орино Г'умно* – Куклица, Кратовско; *Ѓ'орџово Г'умно* – Крчишча, Костурско.
 7. Топоними со кои се именуваат **мануфактури**: *Ѓ'ошева Вал'аџица* – Дурачка Река, Кривоаланечко; *Ѓ'урина Воден'ица* – Старо Нагоричане, Кумановско; *Ѓ'урова Вод'е–нџа* – Бериково, Кичевско; *Ѓ'орчеа Вод'еница* – Орехово, Битолско; *Ѓ'ора М'елница* – Велмеј, Охридско.
 8. Топоними со кои се именуваат други географски објекти: *Ѓ'ор'ефски Паџ* – Јагол, Кичевско и *Ѓ'урџ'ански Пуџ* – Кúшање, Кумановско (**сообраќајни објекти**); *Ѓ'ерџев Дел* – Младо Нагоричане, Кумановско; *Гош'ескаџа*

Држ'ава – Робово, Беровско; *Гоц'евска М'ала* – Разловци, Делчевско; *Гурџ'ефика М'ала* – Загоричани, Костурско (**административни објекти**); *Г'орин Ан* – Арбанашко, Кумановско; *Г'орџ'о– Куќи* – Нерези, Струшко; *Г'уроа К'ука* – Речани, Гостиварско; *Г'орџови Кол'уби* – Пашаџиково, Кочанско (**социјални објекти**); *Гурџ'ин Грој* – Лугунци, Велешко; *Г'уро– Грој* – Воштарени, Леринско; *Г'орчев Крс* – Винце, Кумановско; *Г'уришки М'анасџир* – Преод, Светиниколско; *Г'урџова Ц'рква* – Звегор, Делчевско (**религиозни објекти**).

Гледано од **структурно-граматички аспект**, нашиов топонимски корпус може да се подели во 3 групи:

- **Еднокомпонентни** (единични или прости) топоними, како што се: *Г'уришиџе*, *Г'оцинци*, *Гурџоно*, *Гурџа*, *Гурџејца* итн.
- **Двокомпонентни** топоними или топоними еднакви на синтагматски состави (образувани од присвојна придавка од л. и. *Георџи (-j, -ja)* или од некој негов дериват + именка со географска семантика, на пример: *Г'орко:- П'агина*, *Г'ошеф Кл'ајнец*, *Г'орч'еф-Камен*, *Г'орн'а-Нива*, *Г'ур'о-Брдо* и др.)
- **Повеќекомпонентни** (односно сложени топонимски состави од три члена, коишто од двокомпонентните синтагматски топоними се разликуваат само по двојната адјективност и како такви образувања тие се сметаат за редундантни топономастички синтагми создадени за попрецизно дефинирање на географскиот простор во услови кога има дублетно именување; на пример: *Г'орџе Т'анев Б'унар*, *Г'орџе Б'осов Б'унар*, *Г'орџо П'ејрова Н'ива*, *Г'орџи П'еув К'осџен*, *Г'орџи Пенд'уровуџи Б'аир*). Треба да истакнеме дека втората придавска определба кај овие трикомпонентни топоними е всушност фамилијарното име, т.е. презимето на сопственикот на конкретната месност.

Структурно-граматичката анализа на топонимите не ја подразбира само нивната надворешна структура, туку се однесува и на онаа специфичност со која топонимите се претставуваат како посебна лексичка наслојка со едноставна и единствена формула на реципроцитет. Тоа е дека името има значење, а не е само знак или означувач на некој или на нешто. Впрочем, тоа го докажуваат и многуте народни лични имиња со желбено и со заштитно (профилактичко) значење, коишто нашиот антропомастикон ги познава уште од дамнешни времиња, а коишто се во употреба до денес.

Од структурен аспект најинтересни се еднокомпонентните топоними, кои ја покажуваат креативноста на јазикот, неговата економичност и прецизност во именувањето и при тоа нè водат во географската историја и во хронологијата на сопственото создавање. Еднокомпонентните топоними образувани од л.и. *Георџи (-j, -ja)* и од неговите деривати се секундарни топоними, а тоа значи дека тие првично биле двокомпонентни топоними, коишто по пат на интегрална или на дезинтегрална деривација се трансформирале во прости топоними со проширена семантика. Имено, топонимот *Гурџ'е-ца* (име на месност со ниви во Костурско) потекнува од стариот двокомпонентен топоним *Гурџева Нива. Топонимот настанал со елизија на

именскиот дел, по што придавката се супстантивизирала со суфиксот *-ица*. Во овој пример суфиксот има строго топономастичка функција.

Покрај големиот број микротопоними образувани од личното име *Георѓи (-j, -ja)* и од неговите деривати, од особена важност, при овој повод, е тоа што постојат и неколку ојконими во чијашто етимологија е вложено ова лично име заедно со своите изведени форми. Тоа се следниве ојконими:

Ѓурѓевиште, село во Гостиварско (секундарен топоним < *Ѓурѓево Место, отпаѓа именката, а придавката се супстантивизира со суфиксот *-ишиџе* со топономастичка функција, во случајов зашто е употребен во комбинација со посесивниот суфикс *-ев(о)*; со овој ојконим всушност се именува местото каде што се наоѓала некогашната месност *Ѓурѓево Месџо, односно месноста што му припаѓала на Ѓурѓе; овој ојконим покрај месно има и посесивно значење).

Горно и Долно Ѓуѓанце, села во Светиниколско (постара форма е *Ѓуѓанци*, патронимско име настанато со топонимизација на првобитното фамилијарно име *Ѓуѓанци, изведено од л. и. *Ѓуѓан* од *Георѓи*, *Ѓурѓија*); од структурна гледна точка фамилијарното име *Ѓуѓанци е произведено од некогашната синтагма *Ѓуѓани (*Ѓуѓанови) *деца/синови*; по испуштањето на именскиот дел од синтагмата, атрибутот се супстантивизирал со именскиот суфикс *-ци* < *-џи*, кој има патронимско значење.

Горна и Долна Ѓоновица, села во Гостиварско (во говорот е познато како *Ѓонојца* < *Ѓонова Река/Шума/Нива < Ѓонова < л. и. *Ѓоно* < *Ѓорѓи*, *Ѓорѓија*, се супстантивизирал со суфиксот *-ица*, суфикс со секундарно-топономастичка функција надополнет со посесивно значење.

Како заклучок би кажала дека личното име *Георѓи (-j, -ja)* и неговите деривати се особено продуктивен и зборообразувачки модел во македонската ониимија. Ова лично име, со своите деривати, е едно од најфреквентните лични имиња во македонската топонимија и тоа е реципроцитет со неговиот статус во македонската антропонимија.

Литература

- Аргировски Мито. 1977. „Околу прашањето за личните имиња на *-ија* од туѓо потекло“. *Македонски јазик XXVIII*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 135–138.
- Коробар-Белчева Марија. 1981. „Формантите *-о*, *-ј* и *-ота* во македонската антропонимија“. *Četrta jugoslovanska onomastična konferenca*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Коробар-Белчева Марија. 1985. „Антропонимите во пописот на имотите на Хтетовскиот манастир од 1343 година“. *Zbornik referata i materijala V jugoslovenske onomastičke konferencije*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Стаматоски Трајко. 1983. „Именскиот фонд во Лешочкиот поменик“. *Македонски јазик XXXVI*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Стаматоски Трајко. 1984. „Именскиот систем на „спомоштемствотелите“ на книгите на Крчовски“. *Зборник во чест на Блаже Конески*. Скопје: Филолошки факултет.
- Стаматоски Трајко. 1990. *Македонска ономастика*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Станковска Љубица. 1992. *Речник на личните имиња кај Македонците*. Скопје: авторот.

Оливера КАЕВСКА

Основно училиште за возрасни „А. С. Макаренко“

Скопје, Македонија

МАКЕДОНСКИОТ (СТАНДАРДЕН) ЈАЗИК КАКО НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ЗА ВОЗРАСНИ

Апстракт: Во трудот се осврнуваме на образовниот процес по предметот Македонски јазик за возрасни во единственото основно училиште „А. С. Макаренко“. Анализата е поделена на два дела. Во првиот дел се осврнуваме на програмата што се работи во областа на јазикот, од каде се гледа дека е според програмите за подрачјето Јазик предложени од Бирото за развој на образованието. Вториот дел е посветен на посетителите што ја посетуваат наставата (од социолошки аспект).

Клучни зборови: македонски (стандарден) јазик, наставен предмет, основно образование за возрасни.

На часовите по македонски јазик или стандардна граматика посетителите учат теми од историјата и од развојот на македонскиот стандарден јазик преку: појавата на словенската писменост и на старословенскиот јазик и неговата азбука, македонскиот јазик во XIX век и во времето на Преродбата; погледите на Крсте Петков Мисирков за македонскиот јазик и неговата книга „За македонските работи“ објавена во Софија 1903 год., кодификација (озаконување) на македонскиот литературен јазик итн.

Историјата на македонскиот јазик е концентрирана на проучувањето на развојот на македонскиот јазик. Имено, посетителите осознаваат дека словенската писменост започнува во втората половина на IX век кога, браќата Кирил и Методиј, ги превеле првите црквени книги од грчки на старословенски јазик со азбуката глаголица. Тоа е јазикот на кој зборувале македонските Словени од околината на градот Солун. Старословенскиот јазик е најстар словенски литературен јазик. Тој е пишуван на две сосем различни азбуки: глаголица (38 букви) и кирилица (44), кои датираат од X и од XI век.

Развојот на македонскиот писмен јазик од неговата најстара форма – старословенскиот – до неговата современа состојба го опфаќа периодот од XII до крајот на XVIII и почетокот на XIX век во кој се зародуваат многу современи јазични црти и постепено ги потиснуваат старословенските (црковнословенските). Црковнословенскиот јазик во Македонија имал мошне долга, речиси, илјадагодишна писмена традиција. Тој бил заеднички јазик за православните словенски народи, обединети не само со црквата, туку и со литературата. Почетокот на XIX век го означил пробивот на народниот македонски јазик во писмената употреба, заменувајќи го црковнословенскиот јазик. Македонските автори ги пишувале

своите книги на народен македонски јазик. Во почетокот на XIX век во Македонија се јавуваат првите печатени книги и со нивната појава се засилува стремежот да се пишува на јазик што е разбирлив за народот – на македонски народен јазик. Во XIX век поистакнатите Македонци се залагаат за употреба на македонскиот јазик во повеќе области на меѓусебното општење во Македонија. Стремежот да се пишува на македонски народен јазик во времето на македонската Преродба (втората половина на XIX век) прераснува во стремеж за оформување литературен јазик. Таа особено доаѓа до израз во делата на македонските писатели. Имено, македонските писатели – преродбеници го издигнале македонскиот народен јазик на рамниште на јазик на уметничката литература. Врз основа на јазикот на македонската уметничка литература постепено се оформил ставот македонскиот литературен јазик да се постави врз западномакедонска дијалектна основа. Таа јасна порака македонските преродбеници им ја заветиле на своите следбеници во XX век. Кон крајот на XIX век и на почетокот на XX век се засилува настојувањето да се оформи посебен македонски литературен јазик. При тоа од историско значење е објавувањето на книгата „За македонските работи“ од Крсте Петков Мисирков. Во последната статија од оваа книга насловена како „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“, авторот Мисирков изнел предлози и ставови за идниот македонски литературен јазик. Како основа за македонскиот литературен јазик, Мисирков го посочува централното наречје. За правописот тој предлага да биде фонетски, а тоа значи за секој глас по една буква. Во лексиката (зборовниот состав) на литературниот јазик Мисирков го застапува ставот да бидат вклучени елементи од сите македонски говори: „... јазикот на једен народ јет негоо дуовно богатство и наследство во које се заклучуваат отпечатени во гласовни знакои и зборои сите народни мисли, осекајна и сакајна со који имат живено и живит једен народ и који се предаваат како нешто свето од едно поколејне на друго“ (Мисирков, 1974: 9)

Кодификацијата (озаконувањето) значи прифаќање и систематизација на јазичните правила и закони на еден јазик и пропишување на задолжителна јазична норма. Кодификацијата на македонскиот јазик е поврзана со овие датуми:

На 2 август 1944 година, на Првото заседание на АСНОМ, било донесено решение за воведување на македонскиот јазик како службен јазик во македонската држава.

На 5 мај 1945 година била усвоена македонската азбука.

На 7 јуни 1945 година бил озаконет македонскиот правопис.

Усвојувањето на азбуката и озаконувањето на правописот значеле брз развој на македонскиот литературен (стандарден) јазик, а со тоа и олеснување во примената на јазичната норма во практика.

На часовите по стандардна граматика посетителите учат теми од областа на фонетиката и фонологијата. Поим за фонема, поделба на гласовите на самогласки и самогласното р, видови согласки, гласовни промени. Посетителите активно и со особен интерес ги изговараат гласовите, ги препознаваат разликите на воздушната струја која при изговорот на различните гласови некаде слободно се движи низ усната празнина, а некаде јазикот образува преграда и воздушната струја не минува слободно низ усната празнина. На ваков начин посетителите осознаваат дека првиот изговор се однесува на самогласките, а вториот на согласките. Понатаму согласките при изговорот се разликуваат во однос на нивната звучност, па се делат на звучни и

безвучни согласки и сонорни (р, л, љ, м, н, њ, ј). Со комбинирање на самогласките и согласките се образуваат слогови. Носители на слогот се самогласките. Посетителите осознаваат дека нагласувањето на еден слог во зборот се вика акцентирање (акцент). Акцентот во македонскиот јазик е динамичен зашто се одликува со сила на гласовниот удар. Тој е определен (третосложен) зашто се врзува за третиот слог од крајот на зборот. При зголемувањето на бројот на слоговите во зборот, акцентот го менува слогот, според правилата за акцентирање. Кај еднословните зборови акцентирањето се врши на единствениот слог (првата низа).

Двословните зборови се акцентираат на вториот слог од крајот на зборот (втората низа). Трисловните и повеќесловните зборови се акцентираат на третиот слог од крајот на зборот. Бидејќи службените зборови акцентски се „здружуваат“ со полнозначните зборови и образуваат акцентска целост. И кај акцентските целости, како и кај самостојните (полнозначните) зборови, се јавуваат отстапувања во однос на третословното акцентирање на часовите за правилно акцентирање посетителите во конкретни текстови ги потцртуваат трисловните, повеќесловните зборови, како и акцентските целости, и правилно ги акцентираат и се придржуваат на правилата за отстапувања од третословното акцентирање. Часовите со оваа тематика се интересни, звучни и бучни при изговорот на акцентирани зборови, а истовремено се смешни кога некој пат посетителите ќе погрешат при изговорот на акцентирани зборови.

На часовите по Морфологија, како дел од македонската стандардна граматика, посетителите ги учат (токму) формите на зборовите, нивното образување, граматичките категории и слично. Посетителите осознаваат дека зборовите во македонскиот јазик, според (не)менливоста на формата, се поделени во две групи – менливи зборови: именки, придавки, заменки, броеви, глаголи и – неменливи зборови: прилози, предлози, сврзници, честици, извици, модални зборови. Посетителите осознаваат дека именките именуваат: суштества, предмети, појави, апстрактни поими, називи на дејства. Именките разликуваат три граматички категории: род, број, определеност. Потоа се работат глаголите. Посетителите осознаваат дека глаголите се вид полнозначни зборови што означуваат: дејство, положба или состојба, а кои се поврзани со лицето што го врши дејството. Учат дека кај глаголите се разликуваат граматичките категории: време, начин, глаголски вид, лице, број, род и преодност. Категоријата време го покажува времето на вршење на дејството. Категоријата време се определува според моментот на зборувањето. Понатаму учат дека во македонскиот јазик постојат следниве глаголски времиња: сегашно време (презент), минато определено свршено време (аорист), минато определено несвршено време (импрефект), минато неопределено (перфект), предминато (плусквампрефект), идно време (футур), минато-идно време и идно прекажано време. Категоријата вид кај глаголите ја предаваме дека подразбира несвршеност (имперфективност), односно свршеност (перфективност) на глаголското дејство. Се разработуваат одделни глаголи, несвршени наспрема свршени: плива, копа, пее... наспрема: тропне, прочита, исплива.

Посетителите ги осознаваат основните карактеристики на другите групи менливи зборови: придавки, заменки, броеви и вршат морфолошка анализа на (конкретни различни) текстови. Исто така ги осознаваат основните карактеристики на неменливите зборовни групи. За прилозите учат дека се зборови што најчесто стојат покрај глаголите и го објаснуваат глаголското дејство според: време, место,

начин, количество и степен. Според значењето, посетилите учат дека прилозите се делат на неколку групи: 1) прилози за време, 2) прилози за место, 3) прилози за начин, 4) прилози за количество и степен. Посетителите осознаваат за предлозите како неменливи зборови, кои немаат свое посебно значење и поради ваквите свои карактеристики предлозите не можат да бидат самостојни делови на исказот. Своео значење предлозите го добиваат во состав со други зборови. И за сврзниците осознаваат дека се неменливи зборови и несамостојни (службени) зборови, кои служат за поврзување на два или на повеќе зборови во рамките на простата реченица.

Во дадени конкретни текстови посетителите ги пронаоѓаат и ги посочуваат неменливите зборови и го појаснуваат нивното значење и нивната функција. Часовите од оваа тематика се интересни. Посетителите вршат морфолошка анализа на конкретни текстови за појасно определување на менливите и на неменливите групи зборови.

Еве на што се задржуваме при учењето на јазичната дисциплина синтакса: Зборот синтакса (syntaxis) е грчки и значи јазично точен редослед на зборовите во реченицата. Синтаксата како дел од науката за јазикот ги разгледува законите по кои зборовите се врзуваат во реченица и по кои се гради проста или сложена реченица. Таа ги проучува односите на зборовите во реченицата, нивното значење и согласување, како и односите на речениците во сложената реченица. Посетителите осознаваат за различните видови реченици, кои се разликуваат според содржината. Имено кога комуницираме со други луѓе ние им соопштуваме нешто, искажуваме некаква заповед, желба или молба и да прашуваме за нешто што нè интересира. Оттаму речениците по содржина можат да бидат: расказни (исказни), заповедни, прашални, извични и желбени. По состав речениците се делат на: прости, проширени и сложени. Се разбира, учат и дека простата реченица е составена од една лична глаголска форма и зборови групирани околу неа. Сложената реченица пак е составена од две или од повеќе лични глаголски форми и зборови групирани околу нив.

За главните членови на реченицата учат дека се подметот (субјектот) и прирокот (предикатот). Подметот е главен и граматички независен член во реченицата, кој покажува за што се однесува информацијата содржана во прирокот. Подметот најчесто е именски збор или најчесто се искажува со лична замена. Во улога на подмет може да се употреби и секој друг збор: придавки, броеви, неменливи зборови итн. Прирокот, пак, претставува основен, создавачки член на реченицата. Без прирок, односно без глагол во лична глаголска форма нема реченица. Прирокот може да биде од два вида: глаголски и глаголско-именски прирок. Глаголскиот прирок е искажан со еден глагол, било да е тоа проста или сложена глаголска форма. Глаголско-именскиот прирок е составен од два дела: форма од глаголот сум или глагол со непотполно значење (стои, прави, стане, носи) и именски збор (именка, замена, број, прилог). Во речениците разликуваме прост и сложен прирок. Простиот прирок е составен од една проста или сложена глаголска форма. Сложениот прирок, пак, е составен од два глагола од кои вториот секогаш е во сегашно време и се употребува сврзникот *да*. Ова го поткрепуваме со примери, како следниов: *Кире мора да јаде ѓовеќе*. На посетителите им се предава и следново: Именски додатоци се атрибут и апозиција. Имено, атрибутот е второстепен реченичен член, кој ја определува именката по некоја особина на предметите, суштествата и појавите што ги именува таа именка. Атрибути најчесто се: придавките, заменките, броевите итн. Атрибутот може да

стои пред и по именката. Апозицијата е второстепен реченичен член. Таа се јавува со именските реченични членови. Улогата на апозицијата во реченицата е, на некој начин, засилувачка, зашто таа ја повторува, со поинаква форма, содржината од реченичниот член на кој се однесува тој реченичен член. Покрај именските додатоци, се учи и за глаголските додатоци, на пример, прилошки определби.

Определен број часови се посветени и на предметот во реченицата. Па, така, посетителите учат дека членот на реченицата врз кој преминува глаголското дејство се вика предмет. Предметот е неопходен реченичен член затоа што некои реченици се нецелосни, не можат да постојат како јазични единици ако, во својот состав, немаат предмет. Тоа зависи од личноглаголската форма. Предметот е додаток на прирокот директно или индиректно опфатен од глаголското дејство. Во македонскиот литературен јазик има три вида предмети: директен, индиректен и предлошки. Дејството, искажано со личноглаголската форма може директно да се пренесува од вршителот врз лице, предмет и сл. На тој начин, лицето или предметот станува поднесувач, трпитељ на тоа дејство. Делот од реченицата што носи информација за лицето или за предметот што го поднесува, што го трпи дејството се нарекува директен предмет. Дејството, пак, искажано со личноглаголската форма може да биде насочено од вршителот кон лице, предмет и слично. На тој начин, лицето или предметот стануваат цел на насоченоста на тоа дејство. Делот од реченицата што носи информација за лицето или за предметот што е цел на насоченоста на дејството се вика индиректен предмет. Предлошкиот предмет е уште еден реченичен член, кој се јавува во поврзувањето со личноглаголската форма. Предметот што се поврзува со прирокот во реченицата со помош на предлозите се вика предлошки предмет. Всушност, предлогот е врска меѓу глаголското дејство и именуваните лица или предмети во состав на предлошкиот предмет.

На часовите по синтакса, со посетителите, се осознава сложената реченица, при што се продлабочуваат знаењата за нејзината структура. (Сложена реченица е реченицата што содржи најмалку две личноглаголски форми во функција на прирок. Околу личноглаголските форми се распоредуваат збороформи во функција на именски реченични членови и составуваат прости реченици. Оттука, сложената реченица е реченица што содржи најмалку две прости реченици.)

Одделно се работат дел-речениците, кои влегуваат во состав на една сложена реченица. Ако односот на дел-речениците во составот на една сложена реченица е независен, таквите реченици се независни (приредени). Составот од две или од повеќе меѓусебно независни дел-реченици претставува систем од независни сложени реченици (паратакса). Според нивниот меѓусебен однос независнослужените реченици се: составните, спротивните, разделните, исклучните и заклучните. За разлика од независнослужените реченици, во составот на една сложена реченица може да има и таков меѓусебен однос на дел-речениците со главна реченица. Таа дел-реченица е зависна (или подредена), односно споредна дел-реченицата. Ваков вид сложена реченица во која има главна дел-реченица и зависна дел-реченица се вика зависнослужена реченица (хипотакса). Зависнослужени реченици се сложените реченици во коишто едната дел-реченица е во зависен однос од другата, односно едната дел-реченица зависи од другата дел-реченица. Во зависност од тоа што се објаснува со зависната дел-реченица, зависнослужените реченици се делат на: исказни зависнослужени реченици, временски, причински, последични, целни,

условни, допусни, начински, односни зависносложени реченици. На часовите од темата независносложени и зависносложени реченици, посетителите ги осознаваат основните карактеристики на овие видови реченици и самостојно се обидуваат да состават ваков тип реченици, понатаму да ги пронајдат во конкретни зададени текстови и сл. На таков начин тие успеваат да го подобрат своето писмено изразување и писмените реченични норми и правила.

Во наставните програми по македонски стандарден јазик во основното образование за возрасните е опфатена и тематика од правоговор и правопис.

Во говорниот јазик пораките се пренесуваат со средствата за говорење, а тоа се: гласовите, акцентот, интонацијата на зборовите и сл. Правоговорот (ортоепија) е правилен изговор на гласовите и зборовите во литературниот јазик. Во писмениот јазик пораките се пренесуваат со средствата за пишување, а тоа се буквите, интерпункциските знаци и правописните правила. Правопис (ортографија) значи збир од правила за пишување во еден јазик. Посетителите осознаваат за правилната употреба на интерпункциските знаци, слеано и разделено пишување на зборовите, скратување на зборовите и сл. Во оваа насока основната цел на правописот и на правоговорот е да се изгради изедначена писмена и усна форма на стандардниот (литературниот) јазик.

Основното образование за возрасни лица во Р Македонија датира од многу одамна и во својот домен опфаќа возрасни лица, кои немаат завршено основно образование и лица, кои го дооформуваат основното образование. Како единствен образовен центар за основно образование на возрасните, со традиција од над 50-тина години во главниот град на нашата земја е Основното училиште за возрасни „А.С.Макаренко“, лоцирано во општина Чаир со Централно училиште –управна зграда и подрачни центри како во општината Чаир, така и во други општини на градот. Основното училиште за возрасни „А.С.Макаренко“ е единствена установа со основна дејност основно образование на возрасни во градот Скопје и во Република Македонија. Училиштето, на сите заинтересирани посетители, им нуди можност за дооформување и за завршување на основното образование за понатаму да го продолжат своето образование во средните училишта. Наставата во училиштето се изведува на македонски јазик и со кирилско писмо и на албански јазик со латинско писмо. Македонскиот стандарден јазик во основното образование за возрасни во паралелките со настава на македонски јазик е застапен со пет часа неделно, а во паралелките со албански наставен јазик – со два часа неделно.

Според националната структура, 90% од слушателите (посетителите) во паралелките со македонски наставен јазик се Роми и 10% од другите етнички заедници, додека пак во паралелките со албански наставен јазик 90% од слушателите се Албанци, а 10% од другите етнички заедници.

Спред половата (родова) структура жените Ромки и жените Албанки се помалку застапени (вклучени) во образовниот процес за разлика од мажите, најчесто поради семејните обврски или поради нивното традиционално верување дека жената треба да се грижи (да биде посветена) на домот и на семејството, и на тој начин таа ги исполнила семејниот завет и традиционалните верувања (според што, за неа образованието е излишно).

Кај жените Ромки најчесто е појавата на малолетничките бракови кои, иако живееме во современ свет со напредната наука и технологија, овие бракови, за жал,

се пренесуваат од генерација на генерација до денес. Нивната необразованост и неедукативност ги доведуваат во состојба на изолација од реалниот и од современиот свет, во живеалишта со несоодветни и мизерни човечки услови така речиси живејќи во тотален образовен „мрак“ и заостанатост.

Машката популација е позастапена во образовниот процес за разлика од женската популација и тие најчесто заради некакви предуслови повеќето се вклучуваа и се образуваат и на повозрасни години.

Училиштето има изработено посебни наставни планови и програми, кои се одобрени од Бирото за развој на образованието и се реализираат во пропишаниот обем. Македонскиот стандарден јазик во својот наставен процес е застапен со учење теми од историјата и неговите почетоци, преку стандардната граматика со областите од фонетиката и фонологијата, морфологијата, синтаксата, правописот. Определен број часови се обезбедени за литературата и за медиумската култура.

Како резиме на досега изнесеното е следново: Имено, целта и намерата е македонскиот јазик да се доближи до слушателите на ниво на: самостојно и творечко учење, од една страна, и проблемско поставување на задачите и целите и нивно решавање, формирање лични ставови и заклучоци, од другата страна. На овој начин слушателите полесно и поуспешно ќе ги совладуваат содржините од сите подрачја што се застапени во наставните планови и програми по македонски јазик. А сето ова заедно ќе го збогати нивниот естетски, морален и културен развој.

Литература

Мисирков П. Крсте. 1974. *За македонските работи* (фототипно издание). Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
<http://www.gostivari.gov.mk/web/images/stories/PDF/Education/zakoni/zakon-za-obrazovanie-na-vozasni-2015.pdf>

Веселинка ЛАБРОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје, Македонија

Лилјана ГУШЕВСКА

Институт за национална историја – Скопје
Скопје, Македонија

ТЕМНИОТ ГЛАС /ǃ/ ВО ГРАДСКИОТ ОХРИДСКИ ГОВОР КАКО КУЛТУРНА ПРЕСТИЖНА ОСОБЕНОСТ

Апстракт. Изговорот на темниот глас /ǃ/ во повеќе позиции во градскиот охридски говор не е само една од јазичните фонетски карактеристики на овој говор, туку е особеност што претставува и престиж и израз на градското потекло на говорителите. Токму од овие причини, и според професорот Видоески (Видоески 1998) и според нашите истражувања денес, темниот глас /ǃ/ се појавува не само како рефлекс на наши стари гласови, туку и во специфични фонетски позиции во зборот, како што е редукцијата на /a/ под акцент во неиницијален слог и во соседство со сонант. Анализата на оваа специфика од јазичен и од социолингвистички аспект ќе биде предмет на обработка во овој реферат.

Клучни зборови: охридски дијалект, фонетски особености, темен глас /ǃ/, престижни јазични особености, градски говори.

Како резултат на хоризонталното јазично раслојување настануваат различните дијалекти и различните јазици кои се генетски сродни, а во вертикалното раслојување настануваат различните функционални стилови, социолектите, жаргоните, професионалните и тајните јазици, сè до идиолектот како израз на индивидуалните разлики на секој говорител одделно. Урбаната дијалектологија како подгранка на дијалектологијата во себе ги обединува хоризонталното и вертикалното раслојување, односно ги анализира дијалектните особености кои се карактеристични за говорителите на еден слој население во дадена „урбана средина“, кој условно ќе го окарактеризираме како градски/граѓански слој, којшто не само со својот општествен/социјален статус се издвојува од селското население, туку и со јазичните особености, односно со „градскиот говор“ на кој комуницира, односно на кој ги изразува своите погледи на светот, своите знаења, ставови и односи во урбаната општествена заедница на којашто припаѓа. Во народниот македонски јазик со појавата на граѓанскиот слој во поголемите градови кон крајот на 18 и почетокот на 19 век, се издиференцирале јазичните особености на одделните градови како појасно обележени наспроти говорот на населението од околината, кое доаѓало во градовите само во пазарните денови. Во оваа диференцијација јасно предничеле неколку градови како што се Охрид, Битола,

Велес и Прилеп во западното македонско наречје и Штип во источното македонско наречје. Нашиот главен град Скопје тогаш бил помал град и немал изразена јазична диференцијација. Се разбира, во набројаните градови, дијахрониски гледано, Охрид како најстар книжевен центар на Балканот предничел во поглед на останатите градови и во поглед на бројот на образованиот слој население и во поглед на престижот што изразито се чувствувал кај луѓето на чаршијата, како што тоа убаво го истакнува Димитар Пандев во својата книга *Меѓу црквата и чаршијата* (Пандев 2015).

Бидејќи една од авторките на овој реферат, Лилјана Гушевска, заедно со професорката Лилјана Минова-Ѓуркова, е приредувач на монографијата *Така се зборува во Охрид* (Минова-Ѓуркова, Гушевска 1999), а истовремено е родена охридјанка, а втората авторка на овој прилог е дијалектолог, пишувањето на овој реферат ни беше не само предизвик, туку и задоволство за да ја покажеме жизненоста на нашиот убав градски охридски говор и да се осврнеме на една од суштинските особености на овој говор којашто е највпечатлива при првото слушање на говорот на охридјани, а тоа е изговорот на темниот глас. Истовремено ќе се потрудиме низ примерите во текстовите, да ги покажеме и различните влијанија што охридскиот говор ги имал низ вековите како резултат на својата специфична географска и општествена положба.

Македонскиот стандарден јазик и централните *a*-говори, како што е општо познато, не познаваат централизирана самогласка, односно не го познаваат вокалот шва (/ə/), попрецизно тој е само маргинална фонема, и постои само како призвук кон вокалното **p** (и кон други позициски слоготворни сонанти главно од туѓо потекло), а според македонскиот правопис (Правопис 2015: 6), се означува со апостроф во почетна позиција и во позиција зад зборообразувачки префикс: *'рж*, *'рѓа*, *за'ржи*, додека внатре во зборот воопшто не се означува: *џрб*, *крв*, *срка*, *бинокл*, *џембр* и сл. (в. и: Силјановски, 1970: 114; Савицка, Спасов, 1997: 50). Генерално, зборовите од туѓо потекло кои во јазикот давател се изговараат со шва вокал, во стандардниот македонски јазик се адаптираат со замена на темниот глас со /a/ или со друг полн вокал: *кана*, *касметѝ*, *аџамилук*, *саказ* и сл. Според Савицка и други лингвисти, гласот /ǎ/ треба да се смета како одлика на балканските јазици, односно како глас што се развил во нив не без заемно проникнување на нивните гласовни системи (Савицка, 2013: 62–68). Тој глас го има во албанскиот и во романскиот јазик (Конески 1996: 48), а исто така и во бугарскиот и во југоисточните српски говори (Ивић 2009: 152–153).

Македонските дијалекти, пак, имаат една шареноликост во поглед на вокалниот систем, а во оваа прилика ќе ги истакнеме карактеристиките на дијалектната вокална зона на која ѝ припаѓа охридскиот говор, а која е убаво обработена од Божидар Видоески (Видоески 1998, 2000). Охридскиот говор им припаѓа на југозападните македонски говори во кои го имаме следниов вокален систем:

и	у
е	ǎ
	о
	а

Темниот глас /ǎ/ што претставува среден вокал и според местото на изговор и според затвореноста, во охридскиот говор се изговара како рефлекс на старите *o, *ь2 (*o, *ь2 > ǎ) и како дел од двофонемниот рефлекс на старото вокално *ǣ (ǣ > ǎp), а понекаде и на старото вокално *ǫ (*баљвајца*, *сањце*).

Но, како што истакнува Видоески во својот прилог за охридскиот говор, градскиот охридски говор се разликува од другите говори на овој регион по неколку специфики, а меѓу другото и по изговорот на /ǎ/ во повеќе позиции и со тоа особено се диференцира од говорот на Дебарца, регион што се наоѓа на границата со Кичевско и кој не го познава темниот глас во својот вокален систем, и од говорот на Струшко, каде што имаме сосем поинаков тип на вокален систем отколку во Охридско (со широки вокали, дифтонзи и сл.). Во охридскиот градски говор вокалот /ǎ/ не е само рефлекс на нашите стари гласови што веќе погоре ги споменавме, туку е и резултат на затворен изговор на вокалот /a/ кога е тој во слог под акцент и, генерално, кога не се работи за иницијален слог: *м'аџаре* / *маџ'ареиџо*, *р'ибар* / *риб'ариџе*, појава што е невообичаена за другите македонски говори освен за говорот на Тетово (в. Стаматоски 1956: 221; Видоески 1998: 159; Лаброска и др. 2012: 20–22; Петровска 2017: 293).

Специфичниот изговор на вокалите во градот Охрид, бил забележан уште во 1894 од страна на Силјанов, кој објавил кратка статија во која се осврнува на „редукцијата“ на /a/ под акцент во охридскиот и во тетовскиот говор (Сиљановъ 1894)¹, а истиот факт го констатира и Спространов (1901: 6), со тоа што и двајцата автори се трудат овој факт да го поврзат со редукцијата во бугарските дијалекти, која е од сосем различен тип, отколку оваа појава во охридскиот говор.

Сега ќе ги наведеме примерите со темниот глас што се рефлекс на нашите стари гласови од материјалот собран од Лилјана Гушевска²: рефлекс на *ǝ: *кај*, *каџе*, *рака*, *наџре*, *џаџи*, *маџкиџе*; рефлекс на *ъ: *маџла*, *маџка*, *баџник*, *саџа* (< снаа), *сиџабло* (Видоески 1998: 248); рефлекс на старото вокално *ǝ: *аџж*, *баџзина*, *ваџзеле*, *даџжиџи*, *каџрф*, *каџсиџа*, *џаџрчаме*, *џаџва-наџрада*, *саџце*, *саџрџско*, *џаџркалесџи*, *цаџн леб*, *цаџрна ма:ла*, *цаџркваџа*, *цаџрквана*, *цаџрквава*, *цаџрков*, *чеџваџриџасџи*, *сваџриџеше*, *фаџрлиџи*, *фаџрл'аа*. Овде доаѓа и лексемата *сиџарна* < *сиџрана*, *насиџарна*, *џа:- сиџарна*, каде што консонантската група стр- во именката *сиџрана*, по повишувањето на изговорот на /a/ под акцент во /ǎ/ (**сиџарна*) се преформулирала во *сиџарна* како да се работи за рефлекс на старото вокално р.

Во Охрид и тоа во најтесното градско подрачје наречено Варош регистрирани се вакви примери на повишен изговор на вокалот /a/: *Саџр'аџиџе*, *Месок'аџиро*, *Каџв'аџарџи*, *Тоџа'аџчевџи*, *Лешч'аџровџи*, *Ромаџниџа*, *Буџа'аџриџе*, *ар'аџкиџа*, *заџчо*, *заџшо*., *саџндаџи*, *везаџлоџо*, *груџа'аџчина*, *груџа'аџрине*, *каџч'аџмаџкоџи*, *дом'аџкиџон*, *риб'аџриџе*, *маџаџрина*, *осџи'аџнала*, *џред'аџме*, *џреџсиџаџвџме*, *насиџаџмениџе*, *наџр'аџдеше*, *онаџзвџеџи*, *он'аџзвџе*, *он'аџзвџеџа*, *заџа'аџлиџа*, *осџи'аџнала*, (*џас веџе*) *укаџаџф*, *џаџз'аџриџе*, *џанџа'аџривџе*, *чеџа'аџрсџема*, *сар'аџлиџи*, *санџа'аџчеџо*, *осџи'аџнаџа*, *сам'аџриџи*., *џеч'аџлџе*, *каџл'аџџиџи*, *дуџк'аџџиџи*, *сел'аџџиџе*, *џаџрк'аџл'аџџе*, *каџа'аџџа*, *џобџоџаџџиџе*, *кл'уџкаџл'чиџа*, *маџкаџр*, *мисл'аџм* (Гушевска, Минова-Гуркова 1999) и помал број примери од кај Видоески и Марковиќ: *ар'аџмиџа*, *арџаџџиџе*, *бунаџриџе*, *клеџаџлоџо*, *груџаџриџе*, *даск'аџлиџа*, *маџа'аџреџо*, *оџаџџикаџа*, *браџа'аџџа*, *ик'аџџа*, *лив'аџаџа*, *влаџа'аџриџа*, *ченџкаџриџа*,

¹ Бидејќи статијата на Силјанов имала, пред сè, цел да покаже дека македонските говори се бугарски говори и дека имаат редукција, авторот всушност, ги критикува македонските собирачи на народни умотворби (посебно Шапкарев) зашто не го означиле прецизно затемнетиот изговор на вокалот /a/ во акцентирани позиции и дава објаснување дека појавата на редукција тука настанала прво во позиција без акцент, а потоа редуцираниот вокал се зачувал по префрлањето на акцентот!?

² Акцентот ќе го бележиме само таму каде што отстапува од правилото за третосложно акцентирање

ужаљени, њобавише (Видоески 1998: 124; Марковиќ 2007: 37). Освен во одделни лексеми, редукцијата на /a/ под акцент во неиницијален слог важи и кога вокалот /a/ ќе се најде во таква позиција во акцентски целисти кои се специфични за охридскиот говор: *не-му-г'авале, шо-н'аирај, не-с'акала, е-зас'акала, зо-сахр'анила, до-злѡб'ака, не-зо-зн'ајме, шо-га-ѡр'ајме, шо-га-ѡрам, дружав'а-сѡарна*. И уште примери со турцизми: *каљаѡтук, самарѡи*; *шаѡриани, шаѡрдѡиса*. Како што може да се забележи од примерите, ваквиот повишен изговор е генерално поврзан со дистрибуцијата на вокалот /a/, односно кога акцентираното /a/ се наоѓа во неиницијален слог и во соседство со некој сонант, без разлика дали сонантот е пред или по вокалот /a/, тој подлежи на повишување на изговорот во правец на /а/. Во гласовите што влијаат на изговорот на /a/ го земаме предвид и гласот /v/, кој денес во македонскиот јазик е опструент, но зачувал дел од некогашните сонантски особености.

Во Охрид се регистрирани и примери со затемнување на изговорот на /o/ во /o/: *боѡор'ојца, божик'ојѡосѡи, вол'ојѡе, ласѡи'ојчина, 'ојѡе, ѡол'ојна, слив'ојца* (Видоески, 1998: 124), *з'ојдо, сѡи'ојѡе, расол'ојца, ѡр'ојца* (Гушевска, Минова-Гуркова 1999). Од примерите може да се забележи дека во сите лексеми затемнетото /o/ се појавува во т.н. дифтоншка позиција во која по вокалот /o/ имаме кратко /i/ добиено по губењето на интервокалните консонанти *в* и *г*, а слогот во кој се јавува ова затемнето /o/ може да биде и иницијален и неиницијален.

Во охридскиот градски говор, за чувањето на темниот глас и за неговото посебно маркантно место во вокалниот систем, значајна улога одиграле турскиот јазик, но и влашкиот и албанскиот јазик кои го имаат овој глас во својот фонолошки систем. Како потврда на ова даваме неколку искази на охридани што сведочат за влијанието на турскиот јазик и за контактите со турското население, но и за контактите со други народи: *За да се снабдуваме и ние, и ѡ дуканиѡе, меаниѡе, ѡаква-р'аѡѡа за храна, идаја, дали од ѡреку Албанија, дали од ѡреку Грѡија, идаја оние со чалми шо се, од Азија, од некаде, со камили и ќе дојдеа на Плоѡѡадон онде, ѡкрај-'езеро, ќе дојдеа ѡука, ќе се расѡ:реа, и носеа ѡѡе: ѡаска, масло, шекер, ориз, кафе и друѡи рабоѡи, клинци, бурѡи, сѡѡе ѡѡе. Тука идаја ѡарѡвѡѡѡе наѡи, како Филевѡи, како Јаневѡи, како Грѡѡевѡи...* (кажување од Сотир Димитровски, роден 1911 година во Охрид; Минова-Гуркова, Гушевска 1999: 1); (Охридските маала) *Се викаја Воска, ѡ ѡурски, Сурѡун, Сарај ма:ла, Карабеј ма:ла и Сазлак. Сазлак е шеѡалиѡѡе, корзо ѡ ѡурски.* (кажување од Сотир Димитровски, роден 1911 година во Охрид; Минова-Гуркова, Гушевска 1999: 4); *Колку- ѡѡѡи ние како деца ноѡу се смеевме зѡѡо избеѡале од Турје и баба ми ќе ни раскажуваше оѡу дедо ми бил во Романија на ѡечалба, зѡѡ сиромашни крајѡј и на ѡечалба биле ѡѡо, и је донесол на баба ми еден чадор.* (кажување од Нада Луканова, родена 1927 година во Охрид; Минова-Гуркова, Гушевска 1999: 20); *Саѡило одел и на ѡурск'и-свадби. Ко ќе одел на ѡурск'и-свадби, зо земал Мемед, а ѡѡј Мемед бил еден Турѡин кој свирел на лаѡѡа, и ѡѡа да Саѡило н'е-одел само на макед'онски свадби. Мемед ѡеел ноѡу убаво, ама и свирел убаво на уѡи, ѡѡа да ѡѡѡање зо земал да му ѡејѡ ѡурски ѡесми..., Саѡило викал: „Шо-г'а-ѡрам“, викаѡи...* (кажување од К. Поп Стефанија, роден 1935 година во Охрид; Минова-Гуркова, Гушевска 1999: 143). Овие неколку примери од кажувањата на охридани, доволно зборуваат за интензивната комуникација на охриданиите со другојазично население, што очигледно оставило длабоки траги во охридскиот говор на сите јазични рамништа, од кои фонетското е најзабележливо.

Таканаречената редукција под акцент на два вокали /a/ и /o/, всушност не претставува вистинска редукција т.е. временско скратување, туку само повишена артикулација. Ваков карактеристичен изговор се сретнува во два градски говори, покрај во охридскиот говор се сретнува и во тетовскиот градски говор. Оваа појава ја истакнува Божидар Видоески во својот труд посветен на *Социјалниот фактор во диференцирањето на македонските говори* каде што вели: „Социјалното диференцирање како фактор за дијалектно диференцирање во Македонија добро може да се посматра на два примера: а) во односот на говорот на градот и селото и б) во односот на говорот меѓу македонското христијанско-православно население и исламизираното...“ (Видоески, 1998: 123). Овде ќе истакнеме дека говорителите што се по потекло од селата за да звучат „градски“ употребуваат темен глас и таму каде што не би го употребиле охридани односно го имитираат погрешно градскиот изговор: *йодај ми ја љабѡкава!* или тие што доаѓаат од дијалектна база во која нема темен вокал³, прават компромис со формите на зборот за да звучат „повеќе градски“: *заш* наместо охридското *зѡш* (и наместо стандардното *зошѡ*).

Заклучок

Можеме да заклучиме дека во охридскиот градски говор посебно е впечатлив честиот изговор на вокалот /ǎ/ којшто претставува рефлекс на три гласови од нашиот стар јазик, но е исто така резултат на повишен изговор на вокалот *a*, изговор констатиран уште во далечната 1894 година од страна на Н. Силјанов, потврден од Божидар Видоески во шеесеттите години на дваесеттиот век, а потврден денес и од најновите наши истражувања. Денес, иако и охридскиот градски говор подлежи на трансформација, повишениот изговор на /a/ кон /ǎ/, а со тоа и зголемување на фреквенцијата на изговорот на темниот глас, е една од карактеристиките која не се губи, ами напротив, се зацврстува. Причините според нас, се следниве: 1) засилувањето на диференцијалните црти градски – селски говор; 2) влијанието на туѓојазичното население, иако тоа не е силно изразено во моментот во Охрид (албанското население, турското население, но и влашкото население) и 3) генералните балкански конвергентни процеси кои се резултат на денешната масовна повеќенасочна комуникација од различни видови, главно електронска, но и од други видови.

Литература

- Видоески Божидар. 1998. *Дијалектните на македонскиот јазик* том 1. Скопје: МАНУ.
 Видоески Божидар. 2000. *Фонолошките бази на говорите на македонскиот јазик*. Скопје: МАНУ.
 Гушевска Лилјана, Минова-Гуркова Лилјана. 1999. *Така се зборува во Охрид*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
 Ивиќ Павле. 2009. *Српски дијалекти и нивна класификација* (приредил Слободан Реметиќ), Сремски Карловци Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановиќа.
 Конески Блаже. 1996. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

³ Централните а-говори не го познаваат темниот вокал ни во заемки и целосно го заменуваат, што значи дека не можат соодветно да го имитираат охридскиот изговор.

- Конески Блаже. 1953. *Грамаѓика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Лаброска и др. 2012. (Лаброска, В., Гајдова, У., Давкова-Ѓоргиева, С., Цветановски, Г., Томовски, Д.) *Врајничко-џолошкие зовори – духовна ризница*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Марковиќ Марјан. 2007. *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-сџрушкиот регион (во балкански контекст)*. Скопје: МАНУ.
- Пандев Димитар. 2015. *Меѓу црквата и чаршијата*. Скопје: Матица македонска.
- Правопис на македонскиот јазик*. Главен ред. Живко Цветковски. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“ 2015/2017.
- Савицка Ирена, Спасов Људмил. 1997. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: Детска радост.
- Савицка Ирена. 2013. *Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа)*. Скопје: МАНУ.
- Сиљановъ, Н., 1894. Редукција на звука **а** в охридскиот и тетовскиот говори. *СбНУ* кн. XI, (582–585). Софија.
- Силјаноски Велко. 1970. „За вокалниот систем на македонскиот јазик“. *Македонски јазик* XXX. (113–122). Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Спространовъ Ефтим. 1901. „По говора на градъ Охридъ“. *Сборникъ на народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XVIII. (1–23). Софија: Државна Печатница.
- Стаматоски Трајко. 1956. „Градскиот тетовски говор“. *Македонски јазик*. (210–242). Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Petrovska, D., (2017). The specifics of the reduced /ă/ under accent of the city Tetovo's speech (historical and sociolinguistic approach), *Horizonts*, 20. (287–298). Bitola: UKLO.

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

КОН МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА АСТРОНОМИЈА

Апстракт: Предмет на нашиот интерес се народните називи и сфаќања за небеските тела, за Сонцето, Месечината, ѕвездите и сосвездијата, но и обичаите и верувањата, како и соодветната симболика поврзана со нив. Преку набљудување на движењата на небеските тела, на ѕвездите (*ујирински/сабајлини, вечерни и ноќни*) како и преку набљудување на небеските појави луѓето се обидувале да навлезат во тајните на природата, на светот што ги опкружува, но и да ја осознаат својата судбина преку влијанието на ѕвездите. Луѓето предвидувале какво ќе биде времето според заоѓањето на Сонцето, на пр. ако заоѓа во облак, следното утро времето ќе биде лошо. Определени обредни активности се практикувале на изгрејсонце, додека со заоѓањето на сонцето се поврзуваат низа забрани. Интересни се народните називи за изгревањето и заоѓањето на Сонцето како на пр. *изгрејсонце, огрејсонце, угрејсонце, изгрев, угрев, изгревак, ѝред сонце; зајдисонце, залез, залезница, заод, заодак, заодба, седнисонце*. Промените кај Месечината, положбите во кои таа се наоѓа (*Месечеви или Месечинини мени, Менка*), како и положбата на ѕвездите и сосвездијата имале посебна улога во секојдневниот живот на луѓето. Според Месечевите мени започнувало вршењето на земјоделските работи, а тие биле поврзани и со изведувањето на обичаите, со обредно-магиските постапки, со поставувањето определени забрани и сл., на пр. се верувало дека на Млада Месечина треба да се започнува нова работа: да се сее, да се сади и пресадува, да се завезува, тогаш е добро да се прават свадби и свршувачки, да се удираат темели на куќи. Во врска со Месечевите мени се потврдени називите: *ѝоѓибел, ѝинеш, изѓинишѝе, ѝоѓибеш, заѝуб, ѝоѝуб, изед, изедина, изедевина, изедновица, јаловина, Сѝара Месечина, како и Новина, Млада Месечина, Млад Месеѝ, Нова Месечина, Нов Месеѝ*.

Општословенско е верувањето дека ѕвездите се непосредно поврзани со човечките судбини и дека на небото има онолку ѕвезди колку што има луѓе на Земјата, секој има своја ѕвезда, која засјајува кога човекот ќе се роди, а паѓа или исчезнува кога ќе почине. Документирани се голем број народни називи за нашата галаксија, за сосвездијата и ѕвездите: *Кумова Слама, Пойова Слама, Сламен Пайѝ, Гумно; Квачка (со ѝилиња), Мала Мечка, Мала Кола, Голема Мечка, Голема Кола, Плуж, Рало и волови, Арамии, Комиѝи, Крсѝи, Мал Крсѝи, Пойов Крсѝи, Маши, Пирусѝија, Свргел, Јарем; Вечерница, Зорница, Предзорница, Деница, Северница, Обденица, Губикарван, Мамикарван, Пеѝел, Софра, Јасѝреб* и др. Етнолингвистичките истражувања овозможуваат споредбена анализа на претставите и соодветната терминологија кај балканските народи.

Клучни зборови: етноастрономија, Сонце, Месечина, ѕвезди, обичаи, верувања, лексика.

Луѓето од најстари времиња чувствувале потреба да ги идентификуваат небеските тела што биле видливи за нив, да ја објаснат нивната тесна поврзаност со она што се случувало на Земјата. Поради недоволните сознанија за небеските тела и природните појави, тие ги толкувале на примитивен начин, којшто за нив бил прифатлив и разбирлив. Предмет на нашиот интерес се народните називи и сфаќања за небеските тела, за Сонцето, Месечината, ѕвездите и сосвездијата, но и обичаите и верувањата, како и соодветната симболика поврзана со нив.

Небо. Под небо се подрабира атмосферскиот и вселенскиот простор што се гледа од Земјата во вид на свод (*небесен свод, небосвод*), додека во религиозните претстави просторот, местото каде што се наоѓаат Бог и божјите суштества.

Според верувањата рајот се наоѓа на небото и таму престојуваат душите на праведниците, на оние кои за време на земниот живот правеле добрини, ги почитувале божјите заповеди.

Според народните верувања во „глуво доба“ од ноќта, пред Богојавление, во еден момент „се отвора небото“ за да се вкрстат ветровите кои дуваат зиме со оние кои дуваат лете, а тој што тогаш ќе се затекне на отворено и ќе го види тоа, може од Бога да посака исполнување на една желба. Т.н. „отворање на небото“ се случува и за време на други календарски празници: Божик, Благовештение, Велигден, Ѓурѓовден. На Благовештение (Благовец) на полноќ небото се отвора во вид на голема порта и тоа дури да „трепне окоото“, па ако човек го забележи отвореното небо треба да помисли желба и таа ќе му се оствари (Вражиновски 2015: 71). Со Преображение е поврзано верувањето дека ноќта спроти празникот небото се отвора како на Богојавление, на небото се јавува „божја врата“ – се јавува Бог и на сите коишто будни ќе го пречекаат тој миг им ги исполнува желбите, односно се отвора небото, се јавува Господ, а тој што е праведен, „прав“ човек, може да ја види божјата врата и „што да посака, му дава Господ“, ама вратата стои отворена малку време, па затоа мајките им викаат на децата да не спијат и да чекаат да ја видат „божјата врата“.

Според верувањата Господ живее на небото и гледа што се случува на земјата, па затоа се вели „Господ гледа од небото“ – Сонцето е божјо око, кога тоа свети, „Господ гледа од небото“; Господ небото го ставил над земјата како вршник над црепна, земјата била поголема од небото, па ја намалил, небото дошло над неа, на небото ги обесил Сонцето, Месечината и ѕвездите „како некои кандила за некој таван“ (Вражиновски 2006: 25). Се верува дека на Прочка и небото и земјата се проштеваат (небото затоа што ѝ погрешило на земјата со громови, мразеви, поројни дождови и сл.), па затоа треба и луѓето да побараат прошка.

Преку набљудувањето на движењата на небеските тела, на ѕвездите (утрински/сабајлини, вечерни и ноќни) како и преку набљудување на небесните појави луѓето се обидуваат да навлезат во тајните на природата, создавањето и опстојувањето на светот што ги опкружува, но и да ја осознаат својата судбина преку влијанието на ѕвездите што се движат во согласност со вечниот закон, кој е неизбежен исто како и судбината. Иако се обидуваат со магиски дејства и со помош на натприродни сили да се спротивстават на злата судбина, луѓето веруваат дека судбината секогаш останува неумолива, а верата во Бога и во светците дава надеж дека тие можат да се смилоствиват со молитва.

Општословенско е верувањето дека ѕвездите се непосредно поврзани со човечките судбини и дека на небото има онолку ѕвезди колку што има луѓе на Земјата,

односно секој има своја ѕвезда, која засјајува кога човекот ќе се роди, а паѓа или исчезнува кога ќе почине.

Сонце. Значајно место во македонските народни верувања зазема претскажувањето на времето, односно прогнозирањето на природните појави врз основа на определени положби на Сонцето, Месечината и ѕвездите. Овие наивни претскажувања на „арно, лошо, тивко, облачно, ветровито време или тешка, мека зима и сл.“ станале општопознати народни прогнози што останале отпорни на забот на времето до денес (Макаријоска, Павлеска 2013: 10). Народот предвидувал какво ќе биде времето според заоѓањето на Сонцето. Според верувањата, ако заоѓа во облак, значи следното утро времето ќе биде лошо, а за други пак, тоа значи добро време (Вражиновски, 2006: 45–46).

За ‘изгревање на сонцето; време на изгревање на сонцето’ се употребуваат називите: *изгрејсонце, огрејсонце, угрејсонце, изгрев, угрев, изгревак, ѿред сонце*. Во ова време обично се изведувало берењето билки и тоа на празниците: Гурѓовден, Еремија, Лазарица, Спасовден, Иванден и др.; бајачките пред изгрејсонце, „пред сонце“ оделе по ридовите и лозјата да собираат лековити билки за лекување разни болести. На Чист понеделник, првиот ден од Великите (велигденски) пости домашните требало да станат пред изгревањето на сонцето, зашто се верувало дека тие што сончевите зраци ќе ги затекнат во постела, цела година ќе бидат болни (Ристески 2005: 344). Се настојувало вселувањето во нова куќа да биде во раните мугри, пред изгрејсонце, па машко дете стапувало на прагот со десната нога, а потоа влегувала домаќинката која во рацете држела сито со блага погача.

Зајдисонце, залез, залезница, заод, заодак, заодба, седнисонце (зашто сонцето на запад, како да седнува на хоризонтот) се називи за ‘заоѓање на сонцето зад хоризонтот; време на заоѓање на сонцето’. Со заоѓањето на Сонцето, паѓањето на „првиот мрак“ и со излегувањето на Месечината и на ѕвездите на небото настапува *ноќиѝа, ноќноѝо време; надовечера* или *одовечера* се викал периодот по заоѓањето на Сонцето додека уште се гледале сончевите зраци по ридовите и тогаш воловарите се враќале со говедата в село, но обично овој период се нарекува општо *мрак*, а според народните претстави постојат најмалку два периода на мрак и тоа „прв“ и „втор мрак“, а познат е и називот „тенка мрак“ ‘време кога дневната светлина се губи, а луѓето тешко се распознаваат’ и во тоа време се молзеле кравите и биволиците и сите членови на семејството или домаќинството требало веќе да се прибрани дома, а ако имало леунка во куќата, не изнесувале оган надвор од куќата, ниту пак давале на заем нешто од дома (Тановић 1927: 10, Ристески 2006: 325).

Во времето по заоѓањето на сонцето родилката не требало да излегува од куќата и не требало пелените да ги остава надвор, тогаш не требало да се чисти куќата, не се позајмувало брашно, сол и сл., не се фрлало вода, не се хранеле децата и др. (Вражиновски 2000: 400). Исто така се верувало дека на зајдисонце не е добро да се работи на нива, в поле и сл. Враќањето дома пред заоѓањето на сонцето било поврзано со верувањето дека сонцето ги „ништи“ мрачните сили (Петреска 1997: 107).

Во Гевгелиско се верувало дека од Младенци патот на Сонцето станува подолг, односно денот пораснува онолку, колку што може петелот да скокне од прагот. Сè до Св. Вартоломеј Сонцето постојано се доближува кон Земјата, а потоа почнува да се

оддалечува од неа и се свртува кон југ и тогаш денот престанува да расте, почнува да се намалува, а ноќта да се зголеми (Вражиновски 2000: 400).

Месечина. Во многу верувања и обреди може да се воочат претставите што го осветлуваат традиционалниот однос на балканските Словени кон Месечината. Во народната религија на балканските Словени постоел развиен и извонредно богат и сложен култ кон Месечината, кој најнепосредно ги презентира претставите за заемниот однос меѓу Месечината и луѓето и нејзиното директно влијание врз севкупното живеење (Ристески 1998: 97–98).

Според некои верувања Месечината како и Сонцето е создадена и благословена од Господа за да свети ноќе. Месечината му завидувала на Сонцето и се фалела дека е поголема, поубава од него, дека посилено грее, па од нејзините фалби на Сонцето „му дошло преку глава“ и тоа со воловска лепешка ѝ ја затнало устата, образот и окото, па оттогаш и Месечината останала темна, засрамена и се криела од Сонцето (Цепенков 7, 1972: 8).

Големата почит што ѝ се укажува на Месечината, кај сите словенски народи се објаснува со длабокото верување во нејзиното влијание на сè што се случува на Земјата, на што се должи и појавата на поклонување пред Месечината, но сепак култот кон Месечината бил најразвиен кај јужнословенските народи (Вражиновски 2015: 82). Се izdelуваат три моменти во оформувањето на верувањата за појавите поврзани со Месечината 1. менливоста на Месечината: растење и исчезнување, 2. нејзината полнота на преминот од растењето и исчезнувањето, 3. повторното појавување на Месечината по периодот на невидливоста. На фазата на растењето ѝ одговара зголемување и засилување на секаков вид на појавите на Земјата; на фазата на исчезнување ѝ одговараат сосема спротивни процеси од претходните; на полната фаза ѝ одговара изобилие од најразновидни значења: на фазата на повторното покажување ѝ одговара: подновување, преродување, подмладување и здравје (Moszyński 1967: 456, Вражиновски 2015: 82).

Месечината во народната традиција е позната и под името *Месец*, *Луна*, а во некои региони се нарекува и *gedo* (Шапкарев 5, 1976: 19), на пр. во буг. *Луна*, *Месец*, *Мейчина*, *Мурка*, *Ламџеж*, *Ношно Райко*.

Промените кај Месечината, положбите во кои таа се наоѓа (*Месечеви* или *Месечинини мени*, *Менка*), како и положбата на ѕвездите и созвездијата имале посебна улога во секојдневниот живот на луѓето. Според *Месечевиџе мени* започнувало вршењето на земјоделските работи, а тие биле поврзани и со изведувањето на обичаите, со обредно-магиските постапки, со поставувањето определени забрани и сл. Според верувањето дека додека расте, Месечината „јаде“ од сè што ќе најде, не се препорачувало да се работат домашни и работи по поле, посебно не се препорачувало излегување на таква Месечина. Во деновите кога Месечината е полна, се практикувало да се завршат работите кои требало да останат полни, неначнати, на пр. се сечеле дрва за градење куќи, се сееле зрнестите култури за да не црвосуваат. Во фазата кога Месечината се губи, исто така не се препорачувало да се работи, зашто се верувало дека работите тогаш нема да напредуваат (Ристески 2005: 359).

Младаџа месечина се сметала за благотворна за сè што расте, тогаш се започнувало нова работа, се поставувале темели на куќата, на млада месечина се собирале лековити билки, се вадело семето за сеење, се садело и пресадувало, се завезувало и заплетувало и сл. со верување дека ќе има богат род, ќе се полни и

ќе напредува. Ако жетвата започнела на млада Месечина се сметало дека ќе има добар род (берикет); на млада Месечина се правеле свадби, се правеле љубовни магии, зашто се верувало дека таа има врска со бракот и плодноста; живината се „расплодувала“ само во периодот кога Месечината се „полни“, зашто во периодот на „празна“ Месечина, јајцата ќе бидат неплодни. И работите во лозјата започнувале кога Месечината се „полни“ т.е. кога „расте“ (Ристески 1998: 104). Носењето на невестата на вода обично било во понеделник или кога била „нова месечина“, „млад месец“ (Петреска 1998: 121). Во врска со верувањето дека новата Месечина носи „нова среќа“ и благосостојба се изведувале бројни обреди и обичаи. На пр. во Велешко жените го изведувале обредот „бревање на Месечината“ – кога некоја од жените ќе ја здогледала младата Месечина на небото, не поместувајќи се од местото барала некој од домашните да ѝ донесе барде со вода, се напивала вода и прскајќи од устата кон Месечината три пати „бревала“ имитирајќи дожд и обраќајќи ѝ се со зборовите: „Мила Месечино, ај заврни ни! Излажи се, заврни ни“ (Ристески 2005: 358–359).

Се верувало дека „Кога се полни, тогаш сè е подобро да се работи. Сè е полошо кога е гинеш“. Исто како и при отпочнувањето на градењето на куќата и на денот на вселувањето во куќата, обично пред зори во понеделник, среда навечер, во четврток или недела се внимавало Месечината да биде „цела“, на „новина“ или на последната четвртина кога „вечерала месечината“, „на погibel“, кога „исцелет/целует месечината“, кога „ќе се роди месечината“ (Намичев 2009: 436). Се верувало дека Месечината влијае на судбината на човекот уште од раѓањето, па ако детето е зачнато или ако се роди за време на „расип“, ќе боледува, „ќе се расипе“ и може да умре, зашто Месечината постојано го „јаде“, а обратно, детето, родено за време на „новолуние“, ќе биде здраво, богато и среќно (Колев 1987: 159).

Во бугарската народна култура за фазите на Месечината се потврдени називите: *нова месечина, млад месец, новолуние, новина, нова свещ, ново видело*; кога Месечината се „полни“ се нарекува: *џљна месечина, Дядо Боже, џљна свещ, џљнеж, ламџеж, џљна месец, џљен крџ*, кога се намалува *џинеж, изед, изедина, изедевина, изедновица* ‘изглед на месечевиот срп кога е во фаза на намалување’, *усиј, расиј, заџуб, џоџуб*, кога ќе исчезне сосема буг. *на хандак, на мижду*. Со Месечевите мени се поврзуваат и определени активности, па кога е буг. *новолуние*, на *нова* или на *џљна месечина* се практикувало да се започне нова работа, за да „*врви на џљно*“; тогаш се сеело и се садело за да има богат род и сè да биде полно; се правеле свадби; се поставувале темели на куќа; се правело постапалка (буг. *џроџџулка*) итн.

Овие обичаи биле изградени врз основа на асоцијативната врска – како што Месечината се исполнува, така сè ќе се полни и ќе оди напред, додека на *стира Месечина* не се започнувало никаква работа, освен на пр. да се сечат дрва за куќа, зашто нема да ги јадат црви; да се изведуват магиски постапки за лекување болести, зашто како што исчезнува Месечината, така ќе исчезне и болеста (Георгиева 1983: 22, 23).

И во српската култура меѓу небеските тела покрај на Сонцето, најголемо значење ѝ се придавало на Месечината, а особено во врска со верувањата „што е добро, а што не е добро да се започне“ во определени фази на Месечината, на пр. особено внимание се посветува на младата Месечина со која се поврзани бројни забрани, на пр. сечење дрва за градба за време на млада Месечина, косење трева итн.

Cosвездија. Во минатото луѓето имале развиен систем на верувања со помош на кои можеле да ги предвидат временските услови кои ги очекувале. Поради тешките услови за живот било важно да се процени дали ќе има дожд или суша, снег или сонце за да можат луѓето соодветно да се подготват. Луѓето ги користеле свездите за предвидување на времето уште многу одамна, па ако свездата *Деница* е ниско на небото, предвидувале дека во тековната година ќе нема многу род. Свезденото небо укажувало на ведар ден, а треперењето на свездите најавувало студ. Појавата на Сириус значело суша. Се верувало дека ако небото е чисто, но е тешко да се најде cosвездието Рак, сигурно ќе врне дожд.

Свездите заземаат значајно место во обредната практика кај словенските народи (Вражиновски 2015: 86). Под светлината на свездите се оставало семето што треба да се сее (Георгиева 1983: 28).

Се верува дека секој има своја звезда. Таа засјајува кога човекот ќе се роди, а паѓа или исчезнува кога ќе умре; на децата не им е дозволено да бројат свезди зошто ако наидат на својата, таа ќе падне и детето ќе умре. Верувањето за врската на човекот со свездите доаѓа до израз и во изразите: „таква му е свездата“, „силна/сјајна му е свездата“, „роден е под среќна/несреќна звезда“ и др. Според народните верувања кога некој ќе види звезда што паѓа треба да си замисли желба и не смее никому да ја каже за да му се оствари.

Чаусидис (2007: 88) укажува на симболичката релација одразена во називите на cosвездијата, на пр. cosвездието Андромеда наречено *Гумно* и *Појово Гумно* и особено на називот *Сџожер* за Поларната звезда, според претставата на сето свездено небо како гумно, како и на преданијата според кои Поларната звезда е железен или златен кол или стожер околу кој низ средината на небото, врзани за него се движат две свезди (претставени како бел и сив коњ) или сите cosвездија претставени како коњи или други животни. Свездите од Млечниот Пат го добиле значењето на житните снопови, зрното и сламата што се расфрлени низ него – во македонските преданија Млечниот Пат освен како *Кумова/Појова слама* се нарекува и „куп од зрна“ и „кубана слама“, а постојат и толкувања според кои последниот назив означува вршена слама и се оправдува со фактот дека Млечниот Пат се гледа „сред небо“ во летниот период кога се врши житото (Ценев 2004: 71–73, Чаусидис 2007: 88, 93).

Во рамки на истражувањата на етноастрономскиот проект Ценев (2004, 2014) cosвездијата ги претставува на „Свездена карта на македонскиот народ“, истакнувајќи ги имињата и положбите на cosвездијата кои му биле познати на народот, а со разликување на *зимско небо*, кое се смета за најубаво со најмногу свезди и свездени јата, па *лејно небо* и *северно небо*. Северното небо ги опфаќа свездите околу *Северницата* (срп. Северњача), за кои народот знаел дека ниту излегуваат ниту заоѓаат, па претставуваат посебен дел на свездената карта.

Зимско небо. *Квачка* (срп. *Квочка*, буг. *Квачкаша*) е најпознат назив под кој народот го подразбира свезденото јато Плејади (Pleiades), замислено како квачка со пилиња. Се смета дека има три белези на небото кои се препознаваат секогаш, а особено пред зората и тоа покрај *Квачкаша*, *Деницаша* (срп. *Даница*, буг. *Деница*) што ја означува свездата Венера (Venus) и Орачот што ја означува свездата Бетелгез (Betelgeuse) во cosвездието Орион (Orion) и според овие свезди во лето, и на почетокот на есента луѓето се ориентирале кога треба да се разбудат и да се подготват за земјоделските работи. На пр. „Кога Квачката ќе се појави на исток, тогаш е околу 2

часот по полноќ, време во кое домаќинката требало да стане и да замеси леб, велеле: „Квачката дали е излезна, лебот да го месат“. Колку „за еден остен“⁴, на источниот хоризонт се појавува *Орачој*, означувајќи 3 часот по полноќ, време кога се буделе орачите за да тргнат на нива и на крајот со излегувањето на Деницата сите требало да бидат на нивата. Со појавата на *Ралицајџа* орачите оделе на орање.

Во југоисточна Македонија се верувало дека зрнестите плодови треба да бидат собрани пред појавувањето на Квачката со своите 6–7 пилиња, зашто кога ќе се појави ниско на хоризонтот може да слезе на Земјата со своите гладни пилиња и да ги изеде (Ценев 2004).

Според етноастронемските и етнологските истражувања на Балканот, созвездието Плејади се нарекува *Квачка* или *Квачка со џилиња* и кај други народи (Младенова 2006: 109), на пр. во Србија (Јанковић 1951; Ђорђевић 1958), во западна и југозападна Бугарија (Младенова 2006: 109). Во српската култура Плејадите се познати и како *Влах*, *Влашићи* (Власци) и опишани како група од 7 Власи, во бугарската како: *Квачкајџа*, *Квачка со џилици*, *кокошка*, *Кокошкајџа со џиленајџа*, *сџојжари*, *Власи*, *Власци*, *Влашкови*, *Влашковици*, *Криви власи*, *Криволици*, *Љчковетџе*, *Сџојжари* (Барболова и др. 2018: 300). Плејади буг. *Плејади* се свездите што изгреваат на Митровден (буг. Димитровден) заедно со сонцето и светат до Ѓурѓовден (буг. Герѓовден), па се сокриваат (до буг. летен Тодоровден 8.VI.), т. е. стануваат невидливи – на тој начин со ова созвездие годишниот циклус/календар се разделува на две половини – зима и лето: од Ѓурѓовден до Митровден и од Митровден до Ѓурѓовден, што се поврзува и со важни земјоделски и сточарски обредни активности. На пр. изгревањето на Плејадите го означувал почетокот на жетвата.

Останатите свезди и созвездија кои ја опкружуваат мајката квачка, се именувани според различни животни, поврзани со животот на квачката (сп. Ценев 2014). Свездата Нат (Nat) од созвездието Возар (Auriga) е *Пейџел*, свездата Капела (Capella) во созвездието Возар е позната како *Јасџреб*, според големиот непријател на квачката и петелот, па стои над нив како напаѓач. Свездата Алдебаран (Aldebaran) во созвездието Бик е позната како *Лисица*, со оглед на тоа што наликува како да е подготвена да ги нападне квачката и петелот. Како во селски двор народот во околината на квачката ги препознавал и свезденото јато Хијади (Hyades) наречено *Свињи*, а *Јарем* се нарекува групата свезди од созвездието Персеј (Perseus), со оглед на тоа што јаремот за воловите вообичаено се наоѓа во селските дворови. Малку подалеку од селскиот двор и квачката е уште една група созвездија: *Орачој* сјајната звезда Бетелгез од созвездието Орион, а замислена како орач што се враќа дома држејќи стап в рака, *Рало и волови* се нарекуваат трите сјајни свезди во појасот Орион и околните помали кои наликуваат на дрвено рало со два впрегнати вола, а на левата страна од нив луѓето ја изградиле претставата за *Волциџе*, два волка се двете свезди Сиријус (Sirius) од созвездието *Велики Пас* (Canis Major) и Процион (Procyon) од созвездието *Мали џас* (Canis Minor). Народното име за созвездието Орион кое има седум свезди е *Плуѓ*, *Рало*, зашто според народното верување претставува рало со два вола и волци кои сакаат да ги нападат воловите.

Орачој, *Ралоџо со воловиџе* и *Волциџе* се дел од една поширока претстава според која „едно утро орачот тргнал со воловите на орање, но кога стигнал на нивата

⁴ дрвен стап за терање на добитокот со должина од 2 м.

сфатил дека го заборавил ременот за воловите, па се вратил дома (затоа се наоѓа малку подалеку од Ралото и воловите што ги оставил), а кога волците ги виделе оставените волови, почнале да се групираат за да ги нападнаат“ (Ценев 2004).

Според етноастрономската литература (Ђорђевић 1958, Јанковић 1951, Колев и Колева 1998, Младенова 2006) овие претстави за Орачот, Ралото, Воловите и Волците се познати и пошироко на Балканот или се среќаваат називи изведени од истиот корен, збогатувајќи ги описите на зимското небо како слика на нива на која се изведуваат земјоделски активности.

Во бугарската култура *Ралица*, *рало*, *ралница* се називи за созвездието Орион, што има 7 ѕвезди, односно се состои од *рало со два вола*, а *орачџиј* (ѕвездата Сириус) е поназад, додека останатите ѕвезди се наречени *вълци*, коишто тргнале да ги изедат воловите. Според ралицата се ориентирале утринските патувања. *Љџи керван*, *мами керван* е наречена ѕвездата Сириус, која изгрева пред Зорницата или околу полноќ. Се раскажувало дека карванџии или кираџии, кога се разбудиле и ја виделе ѕвездата, помислиле дека е Зорницата и тргнале на пат, но до осамнувањето имало многу време, па увиделе дека се излажале.

Зорница и *Вечерница* обично се сметаат за две ѕвезди, а според некои народни верувања тие се две сестри кои се среќаваат еднаш во седум години, првата е сопатничка на Сонцето, а втората на Месечината. И според бугарската народна астрономија *Зорница* и *Вечерница* се сметаат за две сестри. Вечерницата се смета за постара; Зорницата го осветлува патот на Сонцето, затоа наутро изгрева пред него, а Вечерницата го осветлува патот на Месечината. Познати се различни називи, на пр.: *Вечерница*, *Зорница*, *Илѓаза*, *Зоняѓа*, *Зораџа*, *Влашкоџо*, *Деница*, *Добрика*, *Доилна*, *Големаџа ѕвезда*, *Емшерина*, *Керванџиџкаџа*, *Обданица*, *Пойова ѕвезда*, *Сабаялџи*, *Уџреница*, *Шилишарска ѕвезда*, *Јаненка* (Барболова и др. 2018: 55).

Дел од зимското небо е и созвездието *Канџар* (Терезија²), составено од две сјајни ѕвезди на созвездието Орион, Ригел (Rigel) и Саиф (Saiph), како и од група побледи ѕвезди од созвездието Зајак (Lepus), што може да се толкува како симбол на зимскиот период, кога наместо со земјоделски работи, луѓето се преокупирани со трговија. Ригел и Саиф ја чинат шипката на кантарот со тегот, а ѕвездите од созвездието Лепус тасот со синџирите со кои е прикачен тасот за шипката.

Летно небо. *Кумова (Пойова) слама* е назив за нашата галаксија *Млечен Пат*, што е доминантна на летното небо. Луѓето набљудувајќи ја нашата галаксија изградиле сопствен мит за нејзиното појавување на небото. Според преданието во една многу студена зима, на некој поп му фалела слама за добитокот и решил да украде малку од својот кум, што се смета за голем грев, а попот откако земал вреќа слама од гумното на кумот, почнал да бега, а Бог гледајќи го тоа направил сламата да му се растура по целиот пат по кој бегал, што се пренело на небото како вечно потсетување и опомена за сторениот грев (Ценев 2004).

Во западна Македонија се употребува и *Пойова* и *Кумова Слама*; во буг. *Крџсџиџникова слама*, *Крџсџиџник* и *кумеџ*, *Кумова слама*, *Калиџаџиџова слама*, *Кумина слама*, *Кумово сено*, *Кумаџин*, *Кола*, *Момаџа с џџзџере*, *Пазџира на небџо*, *Пойова брана*, *Пойова џљава*, *Пойова слама*, *Паџо*, *Пљава*, *Пљаваџа на кумеџа*, *Пџџикаџа*, *Пџџа*, *Свџрџел*, *Сламен џџџ*, *Сламлџк*, *Сџџрџи слама* (Барболова и др. 2018: 224), во срп. *Кумова слама*, *Кумовска слама*, *Пойова слама*, *Сламени џуџџ*, *Млечни џуџџ*. Зборот „слама“ мошне често е дел од називот за нашата галаксија (Младенова 2006).

Следното сосвездие е поврзано со преданието за Кумовата слама, *Гумно* магловита и кружна форма на Андромедината галаксија, што потсетувала на гумното од кое попот ја украде сламата на својот кум. Називот *Мал крст* или *Појов крст* е во согласност со верувањето дека попот-крадец, согледувајќи ја божјата сила, почнал да трча и патем, во паниката го изгубил својот крст, веднаш покрај сламата, а станува збор за четири ѕвезди од малото сосвездие *Делфин* (Delphinus). Заради димензиите, народот обично го нарекува *Мал крст* или *Појов крст*. И во соседните држави е потврдено постоењето на *Велики крст* (Младенова 2006: 184–185) од сосвездието Лебед (Cygnus).

Уши, како дел од дрвениот плуг (рало), се однесува на неколку посјајни и неколку помалку сјајни ѕвезди од сосвездието Касиопеја (Cassiopeia), кои се сместени блиску до Гумното. Овие сосвездија се дел од пошироката претстава за селскиот двор.

Пирусија, трножец¹ се однесува за сјајната ѕвезда Вега (Vega) и две, не толку сјајни ѕвезди на сосвездието Лира (Lyra). *Маши* е народен назив за три ѕвезди од сосвездието Лира, налик на рамнокрак триаголник или според народните претстави на алатка со два крака што служи за расчепкување жар во огништето и за разгорување на огнот, а и за фаќање предмети. *Софра* е назив за сосвездието Северна Круна (Corona Borealis) која наликува на кружна софра за јадење, околу која се собира семејството.

На летното небо се опишува сосвездие, што на прв поглед изгледа како да нема никаква врска со другите. Сосвездието *Свргел* се состои од шара на сјајни ѕвезди од сосвездието *Лебед* (Cygnus), што според народните претстави е голем сврдел што се користи при градба на кука и се наоѓа во Поповата слама, симбол на пролетта, времето кога ова сосвездие се гледа на небото и кога луѓето почнуваат со градба, пред да почне екот на земјоделските работи.

Северно небо ‘северниот небесен свод’. Северното небо зафаќа само мал простор и народот го опишува преку сосвездието и Северната ѕвезда (Polaris) наречена *Северница*, *Северњача*.

Познатото сосвездие *Големајта Мечка* (Ursa Major) се претставува и како група крадци, *Арами* – седумте сјајни ѕвезди на сосвездието (Ursa Major) народот ги опишува како група крадци кои „во текот на ноќта кружат по небото. Народот ја познава двојната ѕвезда Мизар (Mizar), а бледата ѕвезда Алкор (Alcor) ја нарекува *Мал лојов*, дете кое го грабнале арамиите за да стане како нив. Сосвездието *Арами* е познато и под називот *Комијти*.

Мала Кола е сосвездие на северниот небесен свод, сосвездието Мала Мечка, *Голема Кола* сосвездие на северниот небесен свод, сосвездието Голема Мечка.

Сосвездието Голема Мечка е познато под различни називи, а називите како *Арами*, *Ајдуци* срп. *Лојови*, *Хајдуци* се користат во Македонија, во делови од Бугарија, Србија и Босна и Херцеговина (Младенова 2006: 80–84), но мошне често ова сосвездие се опишува и како срп. *Велика кола* или *Кола са воловима* (Ђорђевић 1958) или *Воловари* (Младенова 2006: 84). И во српската и во бугарската култура многу сосвездија и ѕвезди се поврзани со определени легенди, на пр. сосвездието *Голема Мечка*, во срп. *Велики медвед*, *Лојови*, буг. *Голамајта мечка*, *Кола*, *Колајта*, *Колајта с воловијте*, *Колесницити*, *Комијити*, *Мечка*, *Хајдујти*, *Хајдуци*, *Харамии*, а

¹ метална направа што се става на оган, како основа за лонец во кој се подготвува храна.

се состои од *колела*, *волове* и *вълк*, според кои селаните го определувале времето во текот на деноноќието (Барболова и др. 2018: 79).

Сосвездието Голема Мечка, буг. *Голямаџа мечка* во бугарската култура е познато како *Голямаџа кола*, *Колаџа*, а се поврзува со легендата за момокот што отишол в планина за да насече дрва, а кога стигнал ги распрегнал воловите и ги пуштил да пасат, но ненадејно излегла мечка и го изела едниот вол, па момокот кој бил мошне храбар, ја фатил мечката и ја впрегнал на колата на местото на волот што го изела, но мечката не можела да ја влече колата, влечела настрана и затоа во сосвездието колата е накривена (Бонов 1970: 22–24).

Народните претстави и називите на сосвездијата упатуваат дека во македонската традиција луѓето си осмислиле небесна куќа, која асоцира на вистинскиот дом на земјата, со пирустија и маши крај огништето, со софра, во средината на куќата итн.

Може да се заклучи дека народните претстави за небеските тела кај Македонците, заедно со називите и претставите за нив, се во корелација со слични претстави, односно називи кај словенските, особено кај соседните јужнословенски народи како и пошироко на Балканот. Етнолингвистичките истражувања овозможуваат споредбена анализа на претставите и соодветната терминологија кај балканските народи.

Литература

- Барболова Зоя и др. 2018. *Речник на народнаџа духовна кулџура на бџлџариџе*, М. Китанова (отг. ред.), БАН, Институт за бџлгарски език, Софија: Наука и изкуство.
- Бџелаковиџ Исихора. 2014. Астрономија код Срба од XIII до XIX века – (дис) континуитет термилолошког система, *Св. Ѓирило и Метџодије 863 – 2013*, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 329–346.
- Бонов Ангел. 1970. *Митџове и леџенди за сџвезздијаџа*, Софија: „Наука и изкуство“.
- Вражиновски Танас. 2000. *Речник на народнаџа митџологија на Македонциџе*, Прилеп– Скопје: Институт за старословенска култура, Книгоиздателство Матица Македонска.
- Вражиновски Танас. 2006. *Македонска народна библија – библиски мотџиви во народнаџа џтрадиција*, Скопје: Матица македонска.
- Вражиновски Танас. 2015. *Македонска народна релиџија*, Скопје: Силсонс.
- Георгиева Иваничка. 1983. *Бџлгарска народна митологија*, Софија: „Наука и изкуство“.
- Ѓорџевиџ Тихомир. 1958. Природа у веровању и предању нашега народа. I–II. *Срџски еџноџграфски зборник LXXI*, Београд: Српска академија наука.
- Јанковиџ Ненад. 1951. Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба, *Срџски еџноџграфски зборник LXIII*, Београд.
- Китевски Марко. 1997. *Македонски народни џпразници и обичаи*, Скопје: Менора.
- Колев Димитџр, Колева Веселина. 1998. Сџвезздието Орион в народната традиција, *Бџлгарска еџнолоџија*, 1–2, Софија, 68–78.
- Колев Димитџр, Калоянов Анчо, Колева Веселина. 1998. Плеадите в бџлгарската народна култура. *Етнографски проблеми на народната култура*. т. 5, Софија, 248–274.
- Макаријоска Лилјана, Павлеска Бисера. 2013. *Македонскаџа лексика низ вековиџе*, Скопје.
- Макаријоска Лилјана. 2016. *Речник на македонскаџа џтрадиционална кулџура*, Скопје.

- Милошеска Ели. 2005. *Традиционалната култура во општина Кривогаштани*, Прилеп: ЖНВО „Хоризонт“ – Кривогаштани.
- Младенова Дарина. 2006. *Звездното небо над нас. Етнолингвистично истражување на балканските народни астроними*, Софија: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Намичев Петар. 2009. *Селската кука во Македонија, етнологија и етнологија на македонската селска кука од 19 и почетокот на 20 век*, Скопје: Министерство за култура, Управа за заштита на културното наследство.
- Пенушлиски Кирил. 1992. *Народната култура на Егејска Македонија*, Скопје: Мисла.
- Петреска Весна. 1998. Некои посмртни елементи во свадбениот обред, *Balkanoslavica*, бр. 22–24 (1995–1997), Скопје, 115–134.
- Ристески Љупчо. 1998. Култот кон Месечината во народната религија и фолклорната традиција на Балканските Словени, *Balkanoslavica*, бр. 22–24 (1995–1997), Скопје, 97–113.
- Ристески С. Љупчо. 2005. *Категоризацијата простор и време во народната култура на Македонија*, Скопје: Матица македонска.
- Стојковска Гордана. 2004. *Речник на јужнословенска митологија*. Скопје: ИЦ „Три“.
- Димитрова-Тодорова Лиљана. 1983. Относно произхода на български народни назвања на ѕвездата Орион и Плејади. *Български език*, XXXIII/5, Софија, 401–403.
- Целаковски Наум. 2002. *Прилози за етнографијата на Македонија*, Охрид.
- Ценев Ѓоре. 2004. *Небојто над Македонија*, Скопје: МКЦ, 67–84.
- Ценев Ѓоре. 2014. *Македонска народна ѕвездица*, Зборник радова Астрономске опсерваторије. (2008, вол. 85), Београд, 97–109.
- Цепенков Марко. 1972. *Македонски народни умотворби, Народни приказни. Легенди*. кн. IV, Скопје.
- Цепенков Марко. 1972. *Македонски народни умотворби, Преданија*. кн. VII, Скопје.
- Чаусидис Никос. 1994. *Митските слики на Јужните Словени*, Скопје: Мисла.
- Чаусидис Никос. 2007. Митологизираното глумно во словенската традиционална култура I, *Studia mythologica slavica*, X, Ljubljana, 83–101.
- Чеха О. В. 2011. Греко-славјанските паралели во номинации на луново време, *Пространство и време во јазикот и културата*, С.М. Толстаја (отв. ред.), РАН, Институт славјановедения, Москва: „Индрик“.
- Чеха О. В. 2018. Мотивационните модели на луноните фази во јазиците на балканските славјани и нивните соседи *Славјанско јазикознание. XVI Меѓународен конгрес на слависти. 2018 г. Доклади на руската делегација*, Отв. ред. С. М. Толстаја. Москва: Институт славјановедения РАН, 511–526.
- Шапкарев А. Кузман. 1976. *Избрани дела*, кн. 5, прир. Томе Саздов, Скопје: Мисла.
- Moszyński Kazimierz. 1967. *Kultura ludowa słowian*, т. 1. *Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.

Интернет-извори

- http://www.svevlad.org.rs/narodni_zivot_files/cenev_makedonska_narodna_sazvezdja.pdf
- <http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik/a/astronomija.php>

Лилјана МАКАРИЈОСКА,
Еленка СТОЕВСКА-ДЕНЧОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје, Македонија

КУКАТА ВО МАКЕДОНСКАТА ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА

Апстракт: Предмет на нашиот интерес е куќата како еден од основните елементи на македонската материјална и духовна култура, одраз на градителските традиции. Таа има одредени градителски вредности според местоположбата и прилагоденоста кон природните услови, своја еволуција, содржина и структурни особености во функција на семејните и селско-стопанските активности. Потврдени се називите поврзани со материјалите за градба на куќата: *вар, џула, циџла, џилиџар, ќерџич, нејечена/жива џула, ќерамида*, деловите од куќата: *џемел, сид, сџена, сувосид, сувосидица, бој, каџ, кров, чаџија, џокрив, џоџокрив, џоџокровје, џаван, џаваница, караџаван*, структурата на куќата: *визба, џодрум, џоџон, клед, кука, соба, одаја, сџаја, одајче, џосџинска/шарена/убава одаја, зимска одаја, леџна кујна, јаџаклак, аур, керал, џолаџа, џрем, џремиџиџе, чардак, џодчардак, сокај, ходник, џорна/долна џизендија, меџвраќе* и др. и внатрешното уредување во куќата, на пр.: *мусандра, долај, џолица, ковчеџ, амбар, сосак, браџналник, водник за сџомни* итн. Градењето на куќата, од почетокот до завршувањето на градбата е проследено со разновидни обредно-обичајни постапки со цел да се обезбеди успешно завршување на градбата и вселување на семејството во новиот дом, а обичаите и верувањата при градбата се насочени кон неколку важни дејствија: изборот на местото за градба на куќата, поставувањето темели, завршувањето на градбата и вселувањето во новиот дом, што се потврдени и преку некои познати обичајни постапки како на пр.: *џазарење на мајсџориџе, џосџавување/џдирање/судање џемели, џринесување курбан, дарување на мајсџориџе, засидавање курбан, џречувување, оџаџување на сидовиџе (со конец), курбан, џозба, крчма, куџлама*. Магиските дејства биле поврзани со одредени гранични места во просторот на куќата: прагот, огништето, покривот, вратата итн.

Клучни зборови: народно градителство, куќа, делови од куќа, обичаи, лексика.

Живеалиштата се еден од основните елементи на материјалната култура и симбол на етничката посебност, врз чиј развој се одразуваат структурата на семејството, битовите потреби и материјалните можности на луѓето во одделни историски периоди, градителските традиции, регионалните разлики во планско-композициските решенија и локалните климатско-географски услови. Тие се носители на богати, разновидни информации и за социјалните односи на жителите. Терминологијата поврзана со сите аспекти на куќата како градба, простор за живот, на своевиден начин ја надополнува неговата етнолошка и културно-антрополошка содржина.

Со текот на времето се менувал карактерот на куќата, внатрешното уредување, се зголемувал обемот и еволуирал распоредот, се пројавувала нова диференцијација во функционалната намена на некои делови, а секако и градежните материјали, во зависност од затекнатите форми на градба, односно градителските традиции.

Народното градителство е значаен дел од македонското традиционално културно наследство, а Македонија со својата положба во средишниот дел на Балканот, била изложена на одредени културни влијанија, при што се формирале голем број типолошки решенија на формата на живеалиштата (Намичев 2009: 440).

Основните научни истражувања на градителството во Македонија се направени во периодот на 19. век, а особено од почетокот на 20. век, од страна на повеќе истражувачи, кои навлегуваат во детални описи на просторната структура на живеалиштето, неговата типологија, даваат податоци за намената, декорацијата, начинот на градење, организацијата на градителите, формата и еволуцијата на куќата со соодветната терминологија. Притоа се опишани и некои обредно-магиски дејствија, кои се поврзани со обичаите околу градењето на куќата, но и со улогата на некои делови од куќата во обредните циклуси (Намичев 2009: 9–10).

И етнолошките трудови претставуваат драгоцен извор за терминологијата од областа на македонското градителство, особено за куќата како еден од основните елементи на народната култура и како одраз на градителските традиции. Куќата има одредени градителски вредности според местоположбата и прилагоденоста кон природните услови, своја еволуција, содржина и структурни особености кои се во функција на семејните и селско-стопанските активности. Куќата се развивала во хоризонтален правец добивајќи додатни простории, чиј број и назив се одредувал во зависност од намената и според потребите, економските можности и локалните сфаќања за просторот и семејството, додека подоцна куќата почнала да се гради во вертикален правец при што се нарекувала „на високо“.

Куќите се разликувале според начинот и материјалите за градба, според формата: *куќа на глагол* ‘куќа со основа во форма на буквата г’, *куќа на бреџ* ‘куќа градена под агол’, според големината: *куќа баџгаиџија* ‘голема куќа’ висината: *куќа на високо* ‘куќа со приземје и кат’, распоредот, просторното уредување, според карактеристиките на покривот: *куќа четврџка* ‘куќа со покрив во форма на четири води’, според чардакот: *куќа под балкон* ‘куќа градена под чардак’, *куќа на чардак* ‘куќа со чардак’, но и ‘куќа со чардак каде што се живее привремено додека не се изгради новата куќа’.

Се izdelуваат називите за ‘приземна куќа’: *куќа на ниско*, *куќа на земја*, *куќа џоземка*, *куќа џоземачка*, *џоземничка*, *џоземечка* ‘приземна куќа на еден кат, без визба и без скалило (Демирхисарско), *надземница*, *наземница* ‘приземна куќа’, *куќа на едно душеме* ‘куќа изградена на подлога од греди-душеме’ итн., за ‘куќа на спрат’: *куќа на високо*, *куќа на каи/каиџиџиџе*, *куќа на бој*, *кула* ‘куќа на неколку ката, изградена од камен’ и др.

Кај т.н. *куќа на чардак*, *куќа чардаклија*, *дивиџиџија* се разликувале куќата со отворен чардак, т.н. *јазлак* ‘отворен простор, трем, доклат, чардак’, *џрем* ‘отворен простор во приземјето на куќата, најчесто под чардакот’, *доксаџ* ‘исфрлен дел од основата на куќата, издигнат со подното ниво од висината на подот на чардакот; покриен трем, подигнат на дрвени столбови од нивото на земјата’, *софа* ‘отворен чардак со повеќе намени; дел од просторот на куќата со огниште’, *џолаџа* ‘затворен чардак’. Но, имало куќи и со полуотворен/полузатворен чардак т.н. *џелиз*.

Во врска со материјалите за градба на куќата се потврдени називите: *вар* ‘печен варовник, што се користи за варосување и во градењето’, *малиџер* ‘смеса, обично од песок, вар и вода што се користи за сидање и премачкување’, *џула*, *цигла* ‘градежен материјал за сидање, што се добива со машинско или рачно формирање, сушење и печење на глина, песок и вода; цреп’, *илиџ*, *илиџар* ‘непечена тула’, *керџич*, *нейечена/жива џула* ‘непечена тула’, *керамида* ‘плосната правоаголна плочка од печена глина што служи за покривање објекти, покриви’, општите називи како на пр. *зајре* ‘градежни материјали кои се собираат за градење на куќата’ (Крушевско), *јаџија* ‘дрвена граѓа за градење куќа’; голем број називи за греди и штици (сп. и Намичев 2009): *волк* ‘дрвена греда поставена на средината на основата која се потпира на страничните сидови и ја носи покривната конструкција’, *вочнак* ‘средна греда помеѓу две маии’, *џуровињи* ‘дрвени греди поставени помеѓу двете нивоа на куќата’, *деми* ‘носечки греди (најчесто дабови) за поставување на првиот кат’, *демиња* ‘коси греди од дрвената кровна конструкција; тавански и подни греди’, *дирек* ‘потпорен дрвен столб, вертикална греда’, *надврајник* ‘носечка греда над вратата’, *доврајник* ‘една од двете вертикални греди од рамката на вратата’, *душемарки* ‘греди коишто се поставуваат над сидовите под кровната конструкција за да се потпре над нив’, *клеџиња* ‘мали гредички што се поставуваат налегнати врз кушаците, поставени по должината на сидот, странично на основата’, *косници* ‘гредички коишто се поставуваат на косата површина на која налегнуваат керамидите’, *кули* ‘хоризонтални дрвени греди што се поставуваат на највисоката точка од покривната конструкција’, *кушак* ‘дрвената даска меѓу камењата или циглите’, *лаџми* ‘хоризонтални гредички кои налегнуваат над косите носечки греди, како подлога за поставување на покривачот’, *марџаци* ‘гредички коишто се поставуваат на косата површина на која налегнуваат керамидите’, *муџли* ‘греди помеѓу страничниот сид, тавански греди’, *било* ‘највисоко поставена греда од покривот на куќата’, *слеме* ‘најголемата греда во средината на покривот’, *џајанди* ‘коси греди од дрвената покривна конструкција’, *џаџази* ‘вертикални носечки греди од покривот’, *џлаџици* ‘гредички кои ги поврзувале носечките греди на подната конструкција, над кои се ставала набиена земја; дрвени штици како подлога за поставување на трската на таванот’, *џодници* ‘носечки греди на подната конструкција’, *џојанџа* ‘хоризонтална греда поставена на највисоката точка од покривната конструкција’, *џојови* ‘вертикални греди поставени на највисоката точка од покривната конструкција’, *џоџирач* ‘потпор, потпорна греда’, *џресџеџи* ‘греди поставени во конструкцијата на сидот од камен’, *роџ* ‘дрвена греда од покривот’, *самари* ‘коси греди од дрвената покривна конструкција’, *џабани* ‘носечки греди на покривната конструкција, долните, базичните делови врз кои лежи целата дрвена конструкција на покривот’, *џаванарки* ‘хоризонтални греди од таванската конструкција на кои налегнува покривната конструкција’, *џеџеници* ‘штици кои се поставуваат на носечките греди од подната или покривната конструкција’.

Од терминологијата што ја одразува конструкцијата на живеалиштето се изделуваат називите: *џемел* ‘основа на зграда’, *суг* ‘вертикален дел од куќа, зграда и др. врз којшто лежи покривот или дел што го преградува внатрешниот простор’, *сџена* ‘сид’, *сугосуг*, *сугосугина*, *сугосугица* ‘немалтерисан сид од рамен камен во висина до 1 м’, *каџ*, *бој* ‘кат’, *кров*, *чаџија* ‘дрвена покривна конструкција’, *џокрив* ‘горниот дел од куќата што ја заштитува и ја покрива; простор за живеење на горниот дел од куќата, под покривот, потпокрив’, *џоџџокрив* ‘просторот под покривот на

куќата, таван', *џојќровје* 'просторија или стан под покривот на куќа, зграда и сл.; мансарда; просторот под покривот на куќата, таван', *џаван* 'горната, хоризонтална внатрешна страна на една просторија; плафон; просторот под покривот; поткровје', *џаваница* 'таванска конструкција, често декорирана во малтер или резба', *караџаван* 'таван од греди и штички чиј меѓупростор бил исполнет со кал', а во врска со надворешните детали на фасадата називите за: вратите², прозорците, еркерите и оградите на чардаците.

Ги бележиме називите: *враџа* 'направа што затвора или отвора некој отвор низ кој се влегува и излегува од соба, куќа, двор, градина и др.; отворот низ кој се влегува и излегува; пола, крило'; *џорџа* 'голема дворна (куќна) врата откај улицата; влезна, обично голема врата на градски бедем, на некаков објект, зграда и сл.', *враџник* 'составен дел од рамката на вратата или целата рамка', *враџница* 'врата; пола, крило од врата; прозорец од шталата од каде што се исфрла ѓубрето', а РМЈ (1961) покрај *враџа* 'влезна врата, патна врата, капија, порта', деминутивите *враџица*, *враџичка*, ги бележи и варијантите *враџица* 'врата, прозор' и *враџиче* 'мала врата на тремот која спречува да влегуваат животните', *враџичка*.

Познати се називите *џрозорец*, *џрозор*, *џенџере*³ 'отвор во сид низ кој влегува светлина и воздух заедно со рамката и стаклото со којшто тој отвор се затвора; стакло прицврстено на рамката којашто го затвора отворот, прозорско окно', *окно* 'прозорец, прозорски отвор на нешто; прозорско стакло од една преграда на прозорецот или самата преграда', *џам/џамлак* 'прозорско стакло, прозорец', *џамче* 'отвор во сидот во вид на прозорец', *враџица/враџичка*, *џараџир*, *мазѓал* 'прозорец со форма на пушкарница', *џојќрозор* 'долниот дел од рамката на прозорецот'.

Со текот на времето се пројавувала нова диференцијација на некои делови од куќата, што се одразува и врз именувањето.

Со значење 'подрум, подрумска просторија' се употребуваат: *џодрум*, *визба* 'просторија во куќата што се наоѓа под нивото на приземјето; подрум', *клед*, *клей* 'килер, подрум', а со ограничена распространетост се и: *земник* 'просторија во долниот дел на куќите за чување разни предмети', *ладник* 'млекарник за чување млеко', *кевар* 'подрум, потон', *ар* 'штала за стока во приземјето на куќата', *џојџон* 'помошна просторија вкопана во теренот кај куќата поставена на кос терен, за стока или остава; просторија за кујна во приземјето на куќата', *керал*, *килер* 'помала просторија во куќа за чување прехранбени производи, облека и други предмети'.

Со значење 'соба' се среќаваат следниве називи: *соба*, *одаја* 'соба, просторија во куќата за спиење, за гости и др.', *одајка* 'соба, просторија', *одајче* 'помала соба, просторија која обично се користи во зимно време', *џосџинска/шарена/убава одаја* 'соба за гости и др.', *зимска одаја* 'соба, просторија со огниште која се користи во

² На пр. *враџа* е назив распространет на сета македонска јазична територија со повеќе фонетски разновидности, *џорџа* е забележано во Корчанско, а во повеќе дијалекти е издиференцирана употребата на *џорџа* само за 'влезна врата на дворот'.

³ *Пенџере* зафаќа најголем ареал, често се јавува паралелно со *џрозорец* што се смета за поново, *џам* се јавува во Мариовско, Тиквешко, Кочанско, *џенџере* во Охридско, Г. Преспа, Кичевско, Битолско, Прилепско, Демирхисарско, Модрич – Дебарско, Скопско, *џенџерка* во Фурка – Дојранско, Робово – Струмичко, Пирава – Гевгелиско, *окно* во Горно Броди – Серско, *џараџир* во Корчанско, *враџица* во Пехчевско, *враџичка* во Гевгелиско, *џам* и *враџица* во Нивичино – Радовишко, *џрозорец* и *џенџере* во Шлегово – Кратовско, Љубанце – Скопско. Семантичката диференцијација на *џенџере*, доколку е од визба, се јавува на пр. во Шопско Рударе и Романовце – Кумановско.

зимскиот период', *темна одаја*, *темничко одајче* 'соба што поред положбата имала ограничен пристап до природна, сончева светлина', *сџаја* 'коњушница; соба', *кашџа*, *колиба*, *седело* и *џрем*. Освен основното значење 'просторија за живеење' за *одаја*, *одајка* се даваат и други значења 'приемна соба' (Штипско), 'посебна соба во која се пречекуваат гости' (Делчевско), 'соба за гости' (Беровско), 'најуредената, приемната соба' (Пехчево), 'најубавата и најуредената соба во која се пречекуваат гости' (Берово). За разлика од *одаја* лексемата *соба* се третира како понова и е помалку распространета. Називот *сџаја* е мошне ограничен доколку се има предвид значењето 'просторија за живеење' главно во источните говори со неколку разновидности. Називите *колиба* (Делчевско), *кошара* (Овчеполско), *седело* (Беровско) и *џрем* (Костурско) се јавуваат еднократно со вакво значење. Само за *колиба* е прецизирано значењето, а тоа е 'соба во која има огниште' (Маленко, Давкова-Ѓоргиева 2003: 114, 118, 120).

Се izdelуваат и помалку познати називи, со поограничена употреба: *башкалче*, *башкалак* 'посебна соба за гости', *јаџак* 'помошна просторија', *јаџаклак* 'помала просторија што служела како остава (за постелнина, облека и др.)', *аур* 'приземје на куќа', *керал* 'соба во која стојат ковчезите со моминска руба', *џолаџа* 'отворен простор во куќа што служи за седење во летниот период; чардак', *џрем*, *џремиџиџе* 'покриен простор пред влезната врата од куќата; покриен дел од дворот; претсобје', *чардак* 'трем на кат пред собите, покриен балкон', *џодчардак* 'трем, отворен простор под чардакот', *балкон* 'издадена мала заградена тераса на куќата', *сокај* 'претпростор, влезен простор пред одаите', *ходник* 'тесен, долг внатрешен простор во стан, куќа за влегување во другите простории', *џробузан* 'ходник', *џезенџиџа*, *џизенџиџа* 'простор на влезот на куќата во приземјето, ходник; централно поставен ходник на катовите' и тоа *долна џизенџиџа* (на првиот кат) и *џорна џизенџиџа* (на вториот кат)', *меџувраке* 'простор помеѓу две простории на катот на куќата, со посебен влез во секоја просторија' и др.

Според намената се разликуваат одделни простории во куќата со соодветните називи: *џечалка* 'летна кујна во дворот каде што се пече под вршник', *џечалница*, *џечалиџиџе* 'кујна за приготвување храна', *леџна кујна*; *месилник*, *месарник*, *месарница* 'дел, просторија од куќата каде што се месел лебот и се чувало брашното'; *осџава* 'просторија во куќата каде што се чуваат храна, садови и др. предмети', *џуклук* 'мала просторија во функција на остава', *џизулче* 'подрумска просторија, остава'; *бочварник*, *бочварница* 'просторија во која се чуваат бочви', *мала бања*, *бањарник* 'мала бања во состав на мусандрата'.

Скала означува 'преносна направа за качување и слегување; дел од објект за поврзување на катовите, за качување и слегување; секоја од попречните плочи по кои се гази, скалило', а во македонските дијалекти 'дел по кој се качуваме на кат', додека за подвижни скали се употребува и *лесвица* и *скала*. Поограничено во одделни пунктови се употребуваат дијалектните разновидности *сџеџениџа*, *басамак* 'скала, скалило', *басамаци*, *мердин*, *мердини*, *мердевен*, *сл'ба*, *сл'биџа* 'скала од камен до чардакот', *скара*, *скаревиџа*, *скалиџиџе* 'дрвени или камени скали за на кат во куќата', а *скалиџа* 'скала од камен' во Овчеполско.

Внатрешниот простор на куќата бил целосно прилагоден на потребите на семејството, во согласност со локалните сфаќања и традицијата на живеење. Врз основа на традицијата и развојот на живеалиштето, централно место во организацијата на семејниот живот имало огништето, што служело за загревање, за осветлување,

за подготвување храна. Огништето може да се сретне во две различни варијанти: отворено огниште, кое најчесто ја зазема централната позиција на просторијата и огниште вградено во конструкцијата на сидот. Во врска со огништето се називите: *оцак* ‘отвор на куќата (или на некој објект), во облик на сидан шуплив столб од каде што излегува чадот од огнот; огниште’, *баца* ‘оцак, димник; прозорче на покрив од куќа’, *велуџе* ‘огниште’, *јашмак* ‘стреа над огништето, внатре во куќата’ (Галичник), *кайишиџа* ‘преграда на просторијата за спиење на младите’, *кладник* ‘камен на кој се ставаат дрвата за горење до огништето’ (Кичевско), *џечалка* ‘огниште’, *џечарница* ‘огниште вградено во сидната конструкција; просторија со огниште’, *џланик* ‘дел од огништето во селска куќа каде што гори огнот; просторот од левата страна на огништето во дневната соба „кашча“, место во кое се ставаат огревните дрва’ (Разлошко) и др.

Со внатрешното уредување во куќата, се поврзуваат називите: *мусандра* ‘голем сандак за жито; „ракла под друга ракла“ во која се чуваат разни ситни предмети’, *долаџ* ‘остава за предмети за секојдневна употреба; всидан шкаф’, *халиџиџе*, *алиџиџник* ‘долап за облека (алишта)’, *џолица* ‘штица поставена на сидовите за оставање на садовите за домаќинство’, *џогсидок* ‘низок сид што служи за потпора на нешто, сид поткрепник; полица во просторијата со огниште, како дел од сидот и со висина од 80 см’, *ковчеџ* ‘сандак за чување на облеката’, *амбар* ‘објект во дворот каде што се чува жито, брашно; сандак за брашно во куќата’, *брашналик*, *сосак* ‘сандак за чување брашно’, *водник*, *водниче* ‘место или полица за чување на садови за вода: котлиња, ѓумови, бардаци, стомни’, *водарник* ‘дрвена полица за садови за вода’ итн.

На пр. *долаџоџ* најчесто го имало во куќата, одајата, чардакот, клетот, иконарникот, а најчесто се применувал долап вграден во конструкцијата на сидот, а можел да биде отворен или со врата, висечки, обесен на сидот или слободно стоечки во просторијата (Намичев 2009: 319), *мазгалка* ‘камарче во сидот’, меѓу прозорите во сидот се наоѓало *мало камарче* „мазгалка“ во кое се чувал приборот за палење оган и осветлување „огнилото, секалот или тратта, кременот и борината“ (Мариово).

Обичаите и обредните дејствија при изградбата на куќата несомнено претставуваат најархаичниот слој во примитивните религиозни сфаќања воопшто. Во нив човековото живеалиште, според законот на партиципацијата, било дел од човековата личност, од неговиот живот и од природниот простор, и било подложно на голем број влијанија на мистичната сила којашто управува со целокупната природа. Бројните забрани, обредите и верувањата кои ги следат процесите на изградбата на човековото живеалиште претставуваат остаток на таквите архаични елементи во примитивниот менталитет што е наследен во изменета форма и со практичната функција во процесот на културниот развој на човекот (Георгиевски 2013: 219).

На почетокот пред градбата на куќата се договарала работата со разговор помеѓу домаќинот и главниот мајстор за изгледот на куќата, за материјалот за градење и за цената на мајсторската работа т.н. *џазарење на мајџиџиџиџе*, која зависела и од помошта на соседите, роднините, пријателите (на пр. за носење дрво и камен и сл.), коишто помагале особено на вдовици, сиромашни и сл. (Намичев 2008: 406–407).

Куќата, како културно антрополошки простор и како култно место, има особено значење во верувањата и обичаите како дел од секојдневниот живот на човекот. На пр. *џосџавувањето*, *удирањето џемели* на куќата обично започнувало во понеделник (поретко во четврток), а се внимавало и на положбата на Месечината,

да биде „новина“, па рано наутро почнувало *којањето на темелиште* од источната страна (првиот удар го правел главниот мајстор). Откако ќе се ископале темелите имало обичај за *засидување курбан*, односно да се заколе курбан, најчесто јагне што се носело на четирите кошиња за крвта да истече во темелот со цел да има благосостојба, да се истераат, смилостиват лошите духови и да се заштити семејството од зло; главата од курбанот не се јадела туку се закопувала во темелот каде што ќе биде прагот. Потоа од курбанот се приготвувал ручек за мајсторите и за поблиските роднини, а домаќинот не смеел да јаде од курбанот. Во темелите на нова кука се поставувал првиот камен, како и ново грне „неукотлено“, шишенце со осветена вода (од свештеник в црква), масло, а домаќинот ставал и пепел од старото огниште и вода. Сопственикот и сите присутни фрлале пари во темелот за здравје и за среќа во новата кука (парите ги собирал главниот мајстор). Кога се удирале темелите на новата кука се земал специјално подготвениот леб, се фрлале во темелите три парчиња за берикет и благосостојба на домаќинството и на добитокот (Георгиевски 1997: 202).

Мајсторот кажувал благослови, на пр.: „Да даде Господ на правнуци да остане куќата“. Откако ќе се поставеле темелите започнувало зидањето на надворешните сидови, додека покривната конструкција била крајната етапа од вертикалното оформување на куќата, а при изградбата на куќата, се внимавало влезот секогаш да биде од источната страна (на западната не се отворала врата, зашто според верувањата тука престојувале и ноќевале самовилите). Откако ќе се пристапело кон изведувањето на чатијата на куќата, над слемето се врзувало јаже на кое се ставале подароците кои ги дарувале соседите и роднините. На највисокиот дел се ставал дрвен крст со венец од цвеќиња, а босилекот бил задолжителен елемент и бил прицврстен со црвен и бел конец, а кога се зидала куќата, се обесувале неколку главици кромид за одбивање на лошите духови од куќата. Најпрво домаќинот на куќата давал подарок (крпа, чорапи, ракија), потоа подароци давале соседите, роднините, а при секој донесен подарок главниот мајстор (т.н. усталар) го примал дарот и го ставал на чатијата извикувајќи: „На ова убаво место, газдата (име) изградил една убава кука, соседот (име) ги дарувал мајсторите, а Господ да му даде што му срце сака, на газдата касмет, на мајсторите марифет, на калфите кувет, на чираците цела година работа“ итн. Во текот на целиот ден даровите останувале на јажето, а навечер ги симнувале, бидејќи не чинело да стојат ноќе на ведрина. По завршувањето на чатијата мајсторите ги делеле подароците меѓу себе (Георгиевски 2013).

Пречувување е ‘обичај при вселувањето во новата кука прв да влезе најстариот член на семејството кој прв преспивал, ја пречувувал куќата при што го пренесувал и стариот оган во новиот дом’ (Намичев 2009: 453). Првиот ден по вселувањето во новата кука се вршел обред на заобиколување, *ојашување на сидовиште со конец*, со верување за заштита на куќата од зли сили; со катран се правел *крстј на керамида* од покривот како заштита од демони, а преку куќата се фрлало просо за магиско одвраќање на злото поради неможноста да се пребројат ситните зрнца и магиските зборови „кога ќе ги изброиш зрната – тогаш да направиш лошо“, па наредниот ден конечот се собирал и се оставал под керамидата со крст (Намичев 2009: 388).

* Овај прилог резултат је рада на пројекту 178020 – Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који у целини финансира Министерство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Во новата куќа покрај другите предмети се практикувало внесување на икона (најчесто на Св. Богородица или пак на светецот кому му е посветена куќната слава и која претходно стоела 40 дена в црква) и се закачувала на сидот на кој има оцак, обично во просторијата за дневен престој.

Познати се и називите *џозба*, *крчма* ‘давање ручек, вечера по завршена работа со сидање куќа и др.’, како и *куќилама* ‘гозба по повод вселување во нова куќа на која се покануваат гости, а тие носат подароци’ (Костадиноски 1998: 38).

Определени обредно-обичајни постапки се поврзуваат со одделни места во куќата, на пр.: куќниот праг, огништето, покривот, стреата, вратата. По обичај куќниот праг се пречекорува со десната нога и притоа тој што првпат влегува во куќата се прекрстува (особено се однесува на невестата); излегувајќи од родителскиот дом невестата го бакнувала куќниот праг, а при влегувањето на невестата во новиот дом го мачкала прагот и дирекот со мед; невестата го пречекорувала прагот со десна нога, а свекрвата заедно со невестата вршела *мачкање на ѓраџиј со масло*; новороденчето требало да го задои друга жена, доилка седната на прагот на надворешната врата; при раѓањето на машко дете дел од папочето се чувал под прагот, со верување дека детето ќе остане приврзано за домот и родителите (Кумановско); на Св. Игнат (Игнат-подигнат) мајките ги поткревале децата на прагот од куќата трипати за да пораснат големи, зашто од овој ден почнувал денот да расте „колку иглен врв“, а ноќта да се намалува (Макаријоска 2016: 175), пред да се потера добитокот за продавање, се накрмувал на куќниот праг за да не го колне семејството што го продава (Кратовско). Се верувало дека „не е арно“ да се седи на куќен праг, зашто тоа носи сиромаштија.

Во врска со стреата, на пр. водата во која се капело детето или во која ги переле пелените и др. не се истурале под стреа зашто се верувало дека особено тука се собираат „ветришта“, сеништа и сл.

Домашното огниште се сметало за свето место, симбол на семејството, на родот и на домот (Намичев 2009: 312). Откако невестата ќе влезела во куќата на младоженецот, веднаш ја носеле до огништето и симболично ја „венчавале“ со него, односно со куќата; имало обичај невестата со свекрвата (или со деверот) да се врти околу огништето три пати; невестата се доведувала крај огништето за да го „спотне“ огнот; свекрвата ја пречекувала невестата седејќи крај огништето; по доаѓањето на невестата во новиот дом свекрвата ја пречекувала и ја водела кај огништето, ја седнувала на столче и ѝ давала да меша да го распрета жарот итн.

Многу народни верувања се поврзани со куќната врата, на пр. се верува дека кога вратата силно и сама ќе се отвори ќе дојдат гости; треба да се мете од вратата кон внатре за да се носи среќата „берикетот“ во куќата, а не е добро да се мете од внатре кон вратата, зашто може да бега „берикетот“.

И магиските дејства биле поврзани со одредени гранични места во просторот на куќата: прагот, огништето, покривот, таванот, вратата, прозорците, стреата, оцакот, како и со објекти од непосредното опкружување на куќата и дворното место: бунарот, стожерот итн. Одбраната од магии се вршела со обредните дејствија на трикратно вртење околу куќата, обредно сеење просо што е вратено од орачите (или со семе од пченица, мак) и др. За заштита од магиски дејства се поставувале граничиња, т.н. *џојки* на вратите и прозорците, капинови граничиња итн.

Етнолингвистичките проучувања на градбата и структурата на куќата го потврдуваат нејзиното значајно место во македонската традиционална култура, односно во обредно-обичајната практика.

Литература

- Георгиевски Драган. 2012. *Традиционалната народна култура во Крајовскиот регион*, Кратово: Музеј на град Кратово.
- Георгиевски Драган. 2013. Народното градителство во село Подржи Коњ, *Славишки зборник*, бр. 2, „Градски музеј“, Крива Паланка: Општина Крива Паланка, 215–238.
- Костадиновски Стојан. 1998. *Селото Здуње, Порече, историја, култура и традиција*, Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата.
- Макаријоска Лилјана. 2016. *Речник на македонската традиционална култура*, Скопје.
- Маленко Билјана, Давкова-Горгиева Светлана. 2003. Лексемите со значење соба во македонските дијалекти, *Литературен збор*, год. L, 1–2, Скопје, 113–123.
- Намичев Петар. 2009. *Селската кука во Македонија, етнологија и етнологија на македонската селска кука од 19 и почетокот на 20 век*, Скопје: Министерство за култура, Управа за заштита на културното наследство.
- Намичев Петар, Намичева Екатерина. 2013. Селската кука во Кривопаланечко и нејзината перспектива, *Славишки зборник*, бр. 2, „Градски музеј“, Крива Паланка: Општина Крива Паланка, 201–214.
- Никодиновски Трајан. 1983. Свадбените обичаи при градење нова кука во Дебарца (Охридско), *Македонски фолклор*, 32, Скопје, 159–165.
- Петреска Весна. 2000. Просторот во свадбените обреди, *Македонски фолклор*, год. XXVIII, бр. 55, Скопје, 97–117.
- Петреска Весна. 2000. Вратата и прозорот во македонските свадбени обреди, *Гласник Етнографског института*, бр. 49, Београд, 127–135.
- Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (РМЈ), I–III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1961–1965.
- Стојковска Гордана. 2004. *Речник на јужнословенска митологија*. Скопје: ИЦ ТРИ.
- Томовски Крум. 1996. Населби и народна архитектура, *Етнологија на Македоније*, Скопје: МАНУ, 81–118.
- Толковен речник на македонскиот јазик* (ТРМЈ), Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

УДК 811.163.41'373:811.163.3'373
УДК 811.163.3'373:811.163.41'373

Јордана МАРКОВИЋ

Универзитет у Нишу*

Филозофски факултет, Департман за српски језик

Ниш, Република Србија

РЕЧНИК КАО ЧИЊЕНИЦА НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ

Апстракт: Врската помеђу културата и јазикот во лингвистиката се изучува во контекст на етнолингвистиката. Условеноста на лексиката од страна на културата претставува факт кој во поголем или помал степен го наоѓа своето место и во речникот на еден јазик.

Во овој труд, овој елемент се разгледува на примери од македонскиот и српскиот јазик и се укажува на тоа дека овие два јазика (и две нации) имаат заеднички и диференцијални елементи на тој план.

Клучни зборови: лексика, култура, српски, македонски, јазик.

Чињеница је да се јазик и култура узајамно прожимају, тј. меѓу њима постоји нераскидива веза, те је утицај једног на друго неизбежан и могло би се рећи да је утицај културе на јазик толики да је јазик њоме просто омеѓен.

Стога се мора поћи од претпоставке да је семантику одређене лексичке јединице могуће разумети тек уз разбирање културе посматране језичке заједнице. Отуда и условљеност лексике културом јесте чињеница која своје место у већој или мањој мери налази и у речнику једног јазика. По Ранку Бугарском „нема културе без језичког изрази, нити пак има јазика без културног садржаја“ (Бугарски 2005: 16), те заправо треба посматрати јазик „у контексту културе“ (Бугарски 2005: 26). Култура и јазик могу се посматрати и шире „као општи феномени својствени човеку и неодвојив(и) од његове природе“ (Бугарски 2005: 18). Никита Толстој каже да „јазик може да се посматра као оруђе културе“ (Толстој 1995: 41), тј. јазик је вербални код културе, али и творац културе (Толстој 1995: 59).

Како истиче Бугарски, може се поставити и питање „којој науци припада поље проучавања многоструких веза измеѓу језика и културе? На ово питање нема краток и јасен одговор. Област културе толико је разливена, и сама по себи и у вези с језиком, да нема једне дисциплине која би могла претендовати да све то покрије. Поједина тематска чворишта из тог широког опсега могла би спадаати у надлежност антрополошке лингвистике, културне антропологије, социологије језика, социјалне психологије, културологије, и других интердисциплинарних научних подручја“ (Бугарски 2005: 25). Често се у овом контексту говори о етнолингвистици, чији је предмет истражувања „однос измеѓу језика и народне културе“ (Бугарски 2005: 25).

С тим у вези на тлу Америке почетком 20. века јавила су се антрополошка и етнографска проучавања заснована на проучавању језика америчких домородчких

заједница, мада се мора имати у виду да таква проучавања представљају резултат судара различитих култура. Заслуга за та проучавања припада Едварду Сапиру и његовом ученику Бенџамину Лију Ворфу, мада су оваква истраживања и раније била предмет опсервације научника.

У словенском свету етнолингвистичка проучавања су шира и она се односе и на фолклор и уметност. Податке о томе даје и Никита Толстој у раду *Језик словенске културе* (Толстој 1995), нарочито у поглављу *Етнолингвистика у кругу хуманистичких дисциплина* (стр. 31–46). Етнолингвистика се преплиће са бројним научним областима, укључујући и дијалектологију, историју језика и др. (Бугарски 2005: 26). У новије време таква проучавања обухватају и језик савремених субкултура у које улазе и спортско навијање, новокомпонована народна музика, читуље и сл. (Чоловић 2000).

О утицају културе на промене у језику може се говорити и на примеру асоцијативног приступа језику¹.

Културна информација коју у речнику налазимо дефинисана је ситуацијом и контекстом. Условна је и зависи од тога коме је намењена, са којим интересом и са којом сврхом. Никита Толстој (1995: 56) користи назив „културни термин“ којим се именује „културна реалија“.

По неким истраживачима културна информација је неопходна у енциклопедијским публикацијама, а у речницима јој није место. Мора се имати у виду да је културна информација могући садржај семантике само код одређеног броја лексема код којих су могући и подаци лексикографског карактера. Оне друге одреднице, које се оцењују као нелексичке, не треба да се нађу у речницима и место треба да им буде само у енциклопедији.

Међутим, корисници ће и у једнојезичном речнику трагати за подацима који се тичу културних појмова, те је у ту сврху некада пожељно „укључити и неопходне енциклопедијске податке о култури и појмовном систему“ (Прћић 2007: 91).

За њима ће трагати поготово они који уче страни језик, њима ће такви подаци (нелексички) бити и драгоцени и неопходни за разумевање одређених појмова, мада није једноставно разграничити лексичку од нелексичке, тј. енциклопедијске информације, тј. није лако разграничити културно маркиране од културно немаркираних лексема.

То чини да се један речник не може (и не треба) сасвим лишити таквих података. Питање хоће ли се таква информација укључити у садржај речника или неће треба да буде у уској вези са наменом речника, тј. са корисницима.

По мишљењу Љиљане Недељков (2006: 292), „није довољно да на основу лексике можемо да диференцирамо један језик од другог, него треба на основу информација у речнику да стекнемо увид у културу (или различите културе) носилаца неког језика“. То је потребно како би се сагледале све културолошке специфичности одређеног језичког простора (Недељков 2006: 292), јер лексика инкорпорирана у речницима општег типа не треба да представља „само лексичко богатство већ и поимање света које је карактеристично за тип културе“ (Недељков 2006: 294) којем одређени језик припада. То је уједно и извор података о културном идиому тога краја.

¹ О томе у Драгићевић 2010.

Циљ овога рада јесте да се начини компарација лексичких јединица једног језика са лексичким јединицама другог језика (македонског и српског), оних које садрже и културолошке информације, тј. оних које у своме садржају поседују културно-цивилизацијске импликације, како би се показало има ли и у којој мери разлике у културном идентитету између двају посматраних суседних језика (и култура).

У контрастивној анализи културне информације у склопу одреднице заправо мора бити речи о контрастивној анализи култура. Може се говорити о културно означеним речима, а некада и о културно-лексичким уникатима (Јелена Костић-Томовић 2017), као и о културно неутралним и географским варијететима.

То значи да би ова компаративна анализа могла показати може ли се и у којој мери на примеру српског и македонског говорити о два типа културе. Има ли културних појмова који постоје у једној, а нема их у другој средини, тј. језику и да ли се под одређеним истоветним (или готово истоветним) лексемама у македонском и српском подразумева истоветни културни садржај? Јесу ли веће културолошке разлике или претеже подударност? Да ли и овде долази до изражаја чињеница да је велики део вокабулара заправо везан за специфичну културу и има ли специфичне културне информације када су у питању српски и македонски?

Могло би се за културу тврдити оно што Лилјана Макаријоска тврди за традицију да „нè прави единствени, поинакви од другите...“, а овај паралелни преглед би требало да покаже у којој мери то вреди за српску и македонску културу (наравно, и језик).

Такви детаљи значајни су и могу бити проблем при превођењу, тј. њихово познавање олакшало би адекватан превод.

Један прост свакодневни пример јесте превод из сфере терминологије сродства из филмова са енглеског говорног подручја. Често преводиоци, будући да не познају довољно, или се не укључе довољно у садржај онога што превод, енглеско *uncle* превод погрешним термином, па је нпр. ујак очев брат, а зна се да је то мајчин брат, а очев је стриц, у српскоме, тј. вујко и чичко, у македонском.

У разним речницима у зависности од типа речника културни садржај лексема може бити опширнији или се пак такви подаци појављују тек маргинализовано и фрагментарно. На српској страни има доста таквих података у речнику Вука Караџића. На македонској страни имамо *Речник на македонскајџа традиционална култура* Лилјане Макаријоске, а за српски језик се може наћи дигитални *Појмовник српске културе* Иване Башић и Александре Павловић.

У овоме осврту као примери послужиле су речи преузете из општих речника (шестотомног *Речника српског књижевног језика* и *Толковен речник на македонскојџа јазик*) јер се пошло од претпоставке да су са сличном методологијом и организацијом, са циљем да се покаже које су и какве информације и шта оне говоре о култури одређеног простора – српског и македонског. За српски језик консултован је и једнотомни *Речник српског језика* (надаље РМС) из 2011. зато што се пошло од чињенице да су подаци у њему осовремењени.

За ову прилику посматране су лексеме из области духовне и материјалне културе. То су лексеме везане за празнике (Божић, Ђурђевдан), лексеме из кулинарске области (ђувеч, ђеврек) и лексеме из сфере грађевинарства (чатма).

Б о ж и ћ. Под овом одреницом је релативно мало информација у оба речника. У РМС то је ‘рлг. хришћански ѧразник, 25. XII, којим се ѧразнује рођење Исуса Христѧа’, а у ТРМ ‘Рађањеѧо Христѧово, ѧодем христѧијански ѧразник’.

Шта је оно што одмах привлачи пажњу, тј. у чему је битна разлика? У македонском нема датума иако то није покретан датум. У српском стоји 25. 12. Који је то датум и шта он говори? Срби Божић празнују 7. јануара као и Македонци. А да ли је то јасно на основу података из ових репрезентативних речника?

У РМС стоји: 'рлѣ. велики, најрадоснији хришћански ѱразник ѱосвећен рођењу Исуса Христїа (25. XII ѱо новом или, код неких цркава, ѱо сїтаром календару)'. Зашто код неких? Ако је реч о речнику српског језика, а јесте, мора се наћи податак о томе у вези са српском православном црквом!

Ђурђе в дан У РМС дефинисан је као ‘дан њосвећен св. Ђурђу (који се слави 23. IV и 6. V), њролећни њразник’, а у ТРМ ‘христѡијански и народен њразник њосвећен на св. Ѓорѓи, кој ѡаѓа на 6 мај (23 април ѡ сѡјариоѡ календар), за кој се врзани мноѓу народни обичаи’.

У оба случаја стоји датум и по старом и по новом календару, дефиниција је слична. У македонском налазимо и податак да су многи народни обичаји везани за тај дан, у српском тих података нема – могли бисмо помислити да није тако, а јесте – бројни народни обичаји везани су за тај празник².

„Грешка“ је исправљена у РСЈ, где се каже да је то ‘црквен и народни ђразник ђосвећен св. Ђорђу, који се слави 6. маја (23. ађрила ђо сђпаром календару), а код катћолика 23. ађрила (за који су везани многи народни обичаји).’

Ђ у в е ч. У РМС овом лексемом су означене две семеме: 1. 'јело од меса с њиринчем, рижом и кромиром'. 2. 'шћисја (обично земљана) у којој се њече њакво јело', а у ТРМ три: 1. 'Вид јадење со разновиден зеленчук, обично со месо, шћо се њече во земјен сад'. 2. '(диј.) Подлабок земјен сад, земјена њава за љувеч и слични јадења', 3. 'Вид мангал'.

Синоним *манџал* нашао је своје место као одредница у ТРМ и дефинисан је као *‘метален сад во кој се сипава жар и служи за ђрење’*. Такву одредницу налазимо и у РСМ са значењем *‘метални суд у који се сипава расипљени дрвени уља или жар за загревање собе, јела и сл.’*, док је у РСЈ дефиниција модификована: *‘зделаста метална посуда са ноџарима у којој се држи расипљени уља или жар за загревање просторија и др.’*

Дефиниција је слична – то је и јело и посуда у којој се такво јело припрема. Међутим, у македонском је то јело „со разновиден зеленчук“, али у српскоме је то јело од меса, пиринча, риже (?) и кромпира (дакле, само кромпир и пиринач?). И шта сада може помислити неко ко не зна како изгледа јело ђувеч? Шта је пиринач, а шта рижа? У истом речнику стоји *Oryza sativa* и код одреднице пиринач и код рижа. Шта се може помишљати? Да се јело прави од двеју врста пиринча? Или ће се корисник досетити да је у питању грешка?

² За нека старија времена везан је и израз “Ђурђевданак хајдучки састанак“ зато што су се тада састајали хајдучи после зиме проведене код јатака јер би тада већ могли да се скривају у шуме – оне би већ озеленеле.

³ Здела је, по овом речнику, 'о³кру³гао, њовећи суд за јело, чинија, ћаса'

Ђ е в р е к. Ова врста пецива у РМС је дефинирана као ‘1. *врста њекарског њецива у облику венчића*. 2. *свиџак од мара:.. или крпа која се ставља кад се на глави носи њерей*’, а у ТРМ као ‘*вид њечиво са њрстиенаста форма, њосијано са сусам*’.

Таква информација спада у архаизме, будући да жене данас не носе терет на тај начин, те изостаје у РСЈ, где налазимо само *‘врста њекарског њецива од куваног шестог прстенаског облика’*.

Да закључимо. Словенски, али и балканистички карактер културне информације, како примећује и Л. Макаријоска, јесте оно што је обавезујуће за македонски и српски језик и културу. Како је већ примећено, Балканско полуострво је „културно знатно хомогеније него језички“ (Бугарски 2005: 18), упркос чињеници да је веза између језика и културе веома чврста (Бугарски 2005: 19). Може се у вези са овим говорити и о „културним савезима“, како каже и Н. Толстој (Толстој 1995: 27), и то би био „балкански културни савез“ којем припадају ова два језика и народа. Тај „балкански слој“ у језику и култури Македонаца и Срба може показивати и извесне „локалне разноликости“ (Толстој 1995: 28).

„Феномен културе испољава се на различитим степенима, у распону од локалне или регионалне, преко националне, до интернационалне или чак светске културе“ (Бугарски 2005: 19). По Бугарском, „особености локалне културе чувају свој израз у локализмима, регионализмима и дијалектизмима народног језика, док на другом крају интернационална култура“ оставља „свој белег у општој лексици, стручним терминологијама и фразеологији стандардног језика“ (Бугарски 2005: 20).

175

етнички и културни идентитет тесно повезани⁴, тј. имају заједнички развој. „Културни идентитет, према неким одређењима и актуелним меѓународним документима, чинило би јединство елемената по којима се једна група или личност самоодређује, представља и чини препознатљивом.“ (Бугарски 2005: 70).

Идентитет „је, дакле, осећање припадности датом колективу (ми), односно свест о сопственој личности (ја)“ (Бугарски 2005: 67). Бугарски мисли да је и ова категорија (идентитет) подложна „променама током времена“ (Бугарски 2005: 68), а српски и македонски и језик, и култура, и народ, могу бити доказ овој тврдњи.

Подаци овога типа могу бити од користи и за израду „културне ареологије“ (Толстој 1995: 42) одређене територије, тј. могле би се у виду ареала приказати и чињенице народне културе, како примећује Никита Иљич Толстој (1995: 16), при чему би изодокса била ‘линија која се односи на показатеље духовне културе’, а изопрагма ‘линија која се односи на показатеље материјалне културе’. Густина снопова оваквих изоглоса морала би, по Толстоју (1995: 16, 17), представљати изразито „сведочанство историјске судбине и историјских веза“, „историјске континуираности или расплинутости и измешаности народне културе“.

Када се говори о материјалној и духовној култури, поставља се и питање позјамца. Хоће ли их у македонском и српском бити, хоће ли бити истоветне (и које су то) или ће бити диференцијалне? Овде би се могле подвести све изодоксе у вези са хришћанством, оне су донесене споља и по правилу су заједничке. Наравно, биће и бројних новијег датума које се могу окарактерисати као интернационализми.

Неке од изопрагми и изодокса заједничке македонском и српском језику архаичне су и резултат су добре очуваности архаика.

У такве би спадала изопрагма у вези са лексемом *чайма*, тј. *чаймара*.

Разматрани примери показали су да је основна културна информација готово истоветна у свим посматраним лексемама, што је последица истоветних културних и других друштвених услова у којима су се развијала ова два народа.

Шта је диференцијално? На основу овако малог броја разматраних јединица може се закључити да разлика има, о чему сведоче подаци из речника, какав је онај у вези са ђувечом који може бити и мангал (посуда за држање жара), или у вези са лексемом ђеврек, код које стоји податак да у српскоме може бити и назив за подметач на глави који је служио за преношење терета.

За један прецизан закључак оволики број лексичких јединица је недовољан, али може бити довољан за један општи закључак, а општи закључак је да има доста заједничких културних информација код појединих одредница и оне су резултат суживота ова два народа и два језика и дају повода да се говори о истом (или сличном) типу културе. Међутим, код готово сваке од разматраних јединица јавиле су се и незнатне разлике које би могле бити сведочанство о постојању културних варијетета. Наравно, ваља имати у виду да би испитивања на терену могла дати нијансирану слику, тј. могла би потврдити већу подударност од оне која је регистрована у речницима стога што су у речницима поједини подаци изостали. С друге стране, вероватно би таква истраживања донела већи број географских варијетета, а они би морали бити диференцијални поготово на граничним просторима, тј. њихов повећани број јавио

⁴ Ова два појма се некада тешко могу раздвојити, па се јавља и термин етнокултурни идентитет (Бугарски 2005: 19).

би се за српски језички простор у Војводини, а за македонски у делу који се граничи са Грчком.

Литература

I

- Драгићевић Рајна. 2010. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Макаријоска Лилјана. 2016. *Речник на македонска традиционална култура*, Скопје.
- Недељков Љиљана. 2006. „Експликација културне димензије лексике у речнику“, *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XX, број 8, Ниш: Филозофски факултет, 291–300.
- Прћић Твртко. 2016. „Какав нам општи речник српског језика највише треба“, *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених пристоја*, Зборник научних радова, Београд: Институт за српски језик САНУ, 87–117.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1969, књ. 4–6 Нови Сад: Матица српска 1971–1976 (друго фототипско издање 1990).
- Рјечник 1986. Вук Стефановић Караџић. *Српски рјечник (1852)*, Београд: Просвета.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, Ред. Кирил Конески, I–VI, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

II

- Bugarski Ranko. 2005. *Jezik i kultura*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kostić-Tomović Jelena. 2017. *Savremena nemačka leksikografija*, Beograd: FOCUS – Forum za interkulturnu komunikaciju www.komunikacijaikultura.org/Ebooks.html.
- Sapir Edvard. 1984. *Ogledi iz kulturne antropologije* (ur. R. Bugarski; drugo, dopunjeno izdanje). Beograd: Prosveta.
- Tolstoj Nikita. I. 1995. *Jezik slovenske culture*, Niš: Prosveta.
- Čolović Ivan. 2000. *Divlja književnost*, Drugo izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek.

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ
Универзитет во Тетово
Филолошки факултет
Тетово, Македонија

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО КУЛТУРЕН КОД – СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ И ЕТНОКУЛТУРНИ АСПЕКТИ – ДИЈАХРОНИСКИ ПРИКАЗ

Апстракт: Воспитно-образовниот систем в глобални рамки е една од најзначајните сегменти во секое успешно и развиено општество во светот. Неделлив културен код од воспитно-образовниот систем, секако, во нашиот случај претставува националниот македонски јазик и филологијата како наука воопшто. Филологијата претставува една важна гранка на целокупната наука, особено кога станува збор за развојот на јазикот кој претставува генетски код на една нација и на еден народ. Во овој труд му посветивме внимание на јазикот (со посебен осврт на македонскиот јазик) и неговата значајна улога во развојот и напредокот на секој образовен процес од два аспекти: социолингвистички и етнокултурен.

Клучни зборови: македонски јазик, културен код, филологија.

Старите Словени со населувањето на Балканскиот Полуостров го започнуваат и развиваат примитивниот воспитно-образовен систем. Низ вековите и генерациите тој систем од примитивно домашно образование, преку упорна, свесна и пожртвувана работа на просветителите, просветните дејци и македонските интелектуалци, се развива во високо образование во вистински и соодветни институции и со соодветни наставни средства. Иако врз образованието на македонскиот народ влијаеле многу надворешни политичко-воени врски, пропаганди и национални интереси, сепак можеби долговековно, но, успешно се изборил со нив, па денес имаме свој јазик и свое писмо кое го користиме во нашите училишта и во воспитно-образовниот систем.

Образованието претставува процес на промена на личноста и усвојување на различни содржини во зависност од возраста и потребите на поединците. Процесот на пренесување на знаењата, на вештините и на вредностите од генерација на генерација во општеството е најзначаен метод на комуникација за поттикнување на развојот на еднката, а со тоа и развојот на социјалната заедница во општеството. Не секогаш и не сите генерации имале подеднакво право на образование, па така, во античкиот период образованието било достапно само за мал број луѓе. Меѓу ретките, ако не и единствените образовани луѓе кои добро знаеле да читаат и пишуваат се вбројувале верските великодостојници. Начинот на образование во општеството се

разликувал не само од периодот, туку и од верските и од општествените налагања (Атанасоска, Петрова-Горѓева 2006: 52–59).

Големо влијание врз начинот на образование имала и територијалната поделба, влијанието на соседите, како и општественото уредување на кое влијаел и евентуалниот освојувач. Од таа причина и системот на образование трпел најразлични промени, почнувајќи од јазикот и писмото кое било пропагирано да се изучува, па сè до материјалната состојба на поединецот и општеството. Процесот на образование започнувал од најрана возраст и понатамошниот развој зависел од претходно наведените фактори. Тоа укажува дека почетоците на образованието кај поединецот секогаш биле во семејството, односно во домот, а понатамошното образование можело да се стекне во најразлични установи, верски објекти, специјализирани училишта, во домашни услови со посета на приватен учител итн. Ваквата поделба и начин на образование траел долг временски период, односно некаде до XIX, односно до XX век, кога започнал модерниот начин на образование во специјални објекти и соодветни учители кои ги подучувале речиси сите да читаат, да пишуваат и да добијат општи познавања од областа на физичката, социјалната и економската средина. И во овој период образованието не било подеднакво за сите. Со развојот на општеството се развивал и јакнел системот на образование од период во период, а особено со навлегувањето на модерните помагала за учење и пишување.

Податоците за начинот на воспитување на децата кај Старите Словени се многу скудни, но со сигурност се знае додека образованието исклучително се добивало во домот, без создавање на специјални институционални форми за воспитување. Некои податоци посочуваат постоење на специјално подготвени лица за воспитување на децата познати како „пестуни“, односно „пестуници“. Образованието кое го добивале децата било поврзано со трудовите активности, односно пренесување на знаења и вештини за работното и животното искуство. Најчесто, учењето се изведувало преку активности со изведување на земјоделски работи, одгледување на домашни животни, изучување на некој занает и сл., со што децата се стекнувале со работни навики и ја осознавале животната потреба за опстанок. Покрај физичка активност, во образованието кај децата било вклучено и запознавање со преданијата, традицијата, обредите, обичаите, религиозниот култ, како и придобивките од родот. Неизбежни биле и раскажувањата, игрите, песните, формирањето на моралот и обврските во родовата заедница, поведението, погледот на светот итн. Ваквото образование било подеднакво устроено и за машките и за женските деца, а нивниот однос бил рамноправен (Панов 2000: 262–265). Во најраниот период на животот, за детето се грижела исклучително мајката, односно таа се посветувала на хигиената и хигиенските навики, физичката нега на детето, хранењето како и првите претстави за семејството и потесната родовска заедница, а по навршување на седумгодишна возраст, воспитанието на децата се делело на мајката и на таткото, односно мајката продолжувала со грижа за женските деца, а таткото за машките деца. Воспитувањето на девојчињата се состоело од стекнување домашни работни навики: готвење, месење, ткаење, шиење, везење и др. Машките деца се насочувале во стекнување работни навики во областа на земјоделието: орање, копање, сеење, жнеење, одгледување домашни животни, ловење како и изучување на занаети: ковачки, дрводелски, јажарски, кожарски и др. Со стекнување полнолетство, децата веќе како рамноправни членови ги преземаат и обврските кон семејството и родовата заедница, да ја бранат територијата и да

учествуваат во воени походи, за чија цел добивале и специјална обука за ракување со оружје. Во воспитувањето на децата голема улога имале и религиозните верувања, паганските обреди и обичаи. Словените како многубошци биле врзани со природните сили од кои зависеле земјоделските и сточарските работи, па често се заблагодарувале на реките, езерата, огнот, месечината, сонцето, но и на самовили, русалки, пештери и брда. Сепак, Словените имале и едно врховно божество, а тоа бил богот господар на светот, божество на молњите, громот-дождоносец, кој кај Јужните Словени бил познат како богот Перун (Кантарџиев 2002: 10–13). Следна, а воедно и најважна функција во воспитувањето на децата бил јазикот како носител на духовниот живот и духовното наследство од поколенијата на родот и племето. Својот духовен живот, возрасните Словени преку јазикот успевале да го пренесат на децата раскажувајќи ги верувањата, преданијата, легендите, расказите, пословиците, поговорките и најразличните погледи и идеи за светот и за битието.

Населувањето на Словените на теренот на Балканскиот Полуостров довело до тенденциозна глобализација, културно и јазично прелевање меѓу народите. Иако Словените немале своја писменост и книги, сепак, се служеле со извесни средства неопходни за секојдневниот практичен и културен живот. За писмено обележување, според податоците од апологијата за буквите на Црноризец Храбар, „О писменех“, дознаваме дека Словените, се служеле со „црти“ и „решки“ со кои се сметало, броело и „гатало“. „О писменех“ или „За буквите“ историски ги појаснува прашањата за проникнувањето, за развојот и за заштитата на словенската писменост чијашто содржина се користела во различен период и за различни идејни цели. Многу научници сметаат дека првобитното писмо било на многу ниско ниво, па дури го сведуваат на писмено означување на родот на рабушите (дрвени стапчиња на кои се бележело со остар предмет,) кои долго време биле во употреба кај Јужните Словени како и кај другите народи. Рабушите претставувале изделкани стапови со должина од 40 см на кои се врежувале „црти“ и „решки“ за бележење на одредени бројки: број на добитокот, почетокот на земјоделските работи, календарот на денови и празници итн. Навлегувањето на христијанската религија кај староседелците и кај македонските Словени, во текот на втората половина на VII век постепено влијаела врз промената не само на верската, туку и на народната и културната самобитност. Големи и влијателни промени извршила Византија со покрстувањето на Словените во Македонија, со што населението го потчинила под својата власт (Кантарџиев 2002: 15).

Во периодот на VIII век христијанството зазелo голем замав во Македонија и придонело за распаѓање на родово-племенското уредување кај македонските Славини, со што бил поттикнат развојот на феудалните односи. Христијанската религија со своето учење за потчинување на своите господари, покорноста и трпеливоста, исфрлувањето на бунтот против боговите и социјалната нерамноправност, во голема мера одговарала на стремежите на новоформираната македонска аристократија за применување во феудалниот начин на производство и на експлоатација. Со доаѓањето на византиските проповедници, свештеници и мисионери новото религиозно учење се ширело на грчки јазик, а богослужбата и образованието се организирале според византиски образец. Целиот тој процес овозможил појава на словенска писменост, книжевност и создавање на првите словенски училишта, што имаат големо историско значење за натамошниот духовен и културен развојот на македонскиот народ.

Создавањето на првата словенска азбука е од клучно значење во процесот за создавање на словенската книжевност, а со тоа се зголемуваат и подобруваат воспитно-образовните проникнувања кај македонските Словени. Утврдувањето на времето и на местото на создавање на словенската азбука и писменост многу научници го поврзуваат со Методиевото десетгодишно управување на словенското книжество, северно од Солун, во т.н. Стримовска Склавивија со седиште во струмичко-брегалничките краишта. Како воен управител на словенско кнежество под византиска власт која дејствувала при христијанизацијата и просветување на народот, Методиј се судрил со основните потреби на македонските Словени, да имаат свое писмо, бидејќи грчкиот јазик не им бил разбирлив. За таа цел како и за неутрализација на ситуацијата на населението, Методиј го активирал авторитетот на словенскиот фактор, притоа изготвувајќи Воен судбеник, книжевно-правен состав „Закон за судење на луѓето“. Овој правен акт бил напишан на словенски јазик што го зборувале македонските Словени, а писмото било византискогрчко. Сведоштвата упатуваат на тврдење дека сложените внатрешни проблеми наложиле Методиј да го повика и братот Константин-Кирил Филозоф да се вклучи како мисионер во неговото кнежество, правејќи обид за ширење на христијанството на словенски јазик и афирмирајќи идеја за некакво устројување на словенска писменост. И годината на сметање за создавање на првата словенска азбука е 6363 година на создавање на светот, односно 855 година од н.е., како што пишува Црноризец Храбар во својата апологија, „За буквите“, е годината кога се одржала оваа позната Брегалничка мисија. Според други пресметки 6363 година од создавањето на светот се определува како 863, година кога започнала Моравската мисија на браќата Св. Кирил и Св. Методиј. Сепак, без разлика на недоволно утврдените теории за времето кога е создадена првата словенска азбука, глаголица, најважен е податокот дека браќата Св. Кирил и Св. Методиј успеале за прв пат да устројат едно ново писмо од 38 букви, од кои 24 одговарале на словенските и на грчките гласови, а 14 само на словенските. Ова сосема ново писмо создадено на македонска почва, на говорениот јазик на македонските Словени кон крајот на IX век ги поттикнало стремежите на Словените во здобивање на своја словенска црква и култура, а со тоа и стекнување на општа културна придобивка на словенските народи (Велев 2014: 173).

По завршувањето на неколкуте мисии на сесловенските просветители, нивните ученици Св. Климент и Св. Наум ги очекувала нова благородна мисија, овојпат во Македонија во областа Кутмичевица. Додека на север германските и латинските свештеници го оспорувале културниот растеж на Словените, а гркофилите се јавувале како „душебрижници“ за Словените, Св. Климент ја продолжува кирилметодиевската глаголска традиција формирајќи ја познатата Охридска книжевна школа. Оваа школа понатаму ќе биде позната и како прв словенски универзитет од кој ќе излезат 3500 подготвени ученици. Наставата ја изведувале неговите следбеници кои биле добро обучени. Како што се споменува во житието на Теофилакт: Св. Климент во секоја енорија имал „одбрани ученици“, т.е. училиште со околу 300 ученици на кои им ги пренел тајните на писанијата, ги упатувал како да работат и ги поттикнувал да го просветуваат народот. Средиште на неговата учителска дејност бил градот Девољ, од каде што раководел со работата на училиштата и во другите епархии на областа Кутмичевица. Св. Климент како енергичен, надарен и трудољубив учител, непрекинато работел на просветувањето, пишувајќи и пренесувајќи им

секако знаење на децата (Стојчевска-Антиќ 1997: 135). Образовната содржина на наставата во првите словенски училишта била усвојување на словенското писмо и изучување на религиозните науки како и оспособување за изведба на богослужба во црквите. Посебно внимание се обрнувало врз моралното воспитание и формирање на морални особини и квалитети кај учениците неопходни за нивната црковна дејност како црковни служители, проповедници и просветители. Сето тоа укажува на приспособување и подготовка на учениците, односно свештениците да ѝ служат на црквата во ширењето на новото религиозно учење како и на новата словенска богослужба и просвета меѓу заостанатото и неписмено население. Наставата во училиштата била бесплатна, а за материјалните потреби на училиштето се грижела државата и населението. Учителите, односно учениците на Св. Климент не земале плата за вложениот труд, но биле ослободени од плаќање данок на државата. Св. Климент се грижел и за материјалната состојба на народот и за унапредувањето во економски поглед.

По оформувањето на Охридската архиепископија во периодот од крајот на X до почеток на XI век, биле создадени сите услови за организиран црковен и просветно-културен живот. Образованието во црквите и во манастирите било од црковно-религиозен карактер. Во елементарните училишта децата учеле читање, пишување, црковно пеење, напамет ги усвојувале молитвите и текстовите од светото писмо, а се запознавале и со црковниот ред и со богослужбата. Повисокото образование се добивало во манастирските училишта каде што учители биле поистакнати духовници, граматичи и книжевници, а во нив Светото писмо се изучувало поподробно со запознавање на теоријата на христијанството, на житијата, на христијанските догми, како и на застранувањето од истите од страна на еретиците со нивните заблуди. Во овие училишта образованието било достапно за понапредните ученици што го завршиле елементарното училиште, кои се подготвувале за некое духовно звање, или пак, за писари, граматичи, учители или книжевници. Основен материјал за учење во училиштата биле црковните книги како часословот и псалтирот. Според официјалните натписи, документи, потписи, записи, белешки, летописи како скудни извори може да заклучиме дека најобразован слој на населението било духовништвото. Голем дел од световната феудална аристократија поседувала елементарна писменост, а некои и високо образование, додека пак, трговците релативно добро знаеле да читаат и да пишуваат, иако нивната писменост во досегашниот документиран материјал не е доволно изразена. Од 927 – 969 година се појавило и развило масовно антифеудално и социјално-религиозно движење познато под името Богомилско движење кое во своето петвековно постоење одиграло важна улога со своите погледи за образованието, воспитанието и просветата. Богомилството како идејно движење на потчинетата и обесправена класа, имало одредени погледи за образованието и воспитанието. Богомилите имале организиран систем на училишна настава. Како учители биле назначувани совршените богомили, но постоеле и жени учителки. Методите кои ги применувале во наставата претставувале прогрес во однос на методите од дотогашната настава. Имено, тие своите предавања ги изведувале јасно и сликовито, во достапна и разбирлива форма за учениците, а не апстрактно и догматски. Најприменуван метод во нивното излагање бил методот на разговор во сообразност со возраста и можностите на учениците (Кантарџиев 2002: 36–40).

Во текот на XI и на XII век развитокот на просветно-културниот и на духовниот живот на македонскиот народ ќе претрпи извесна загрозеност од непријателската и денационализаторската дејност на византиското духовништво. Политички и духовно потчинетиот македонски народ немал услови самостојно да ја развива својата словенска просвета, образование и духовната култура по својата традиција создадена за време на дејноста на Охридската книжевна школа. Голем број црковни и манастирски училишта основани од учениците на Св. Климент и Св. Наум, сега под влијание и притисок на грчката просвета биле затворени, а на нивно место биле изградени голем број грчки манастири. Сепак, и покрај неповолните услови за време на византиското владеење во Македонија, продолжила дејноста за развивање на словенската писмена традиција. Во ова време како центри за духовно творештво, за просвета и книжевност делувале манастирите во североисточна Македонија кои оставиле богато книжевно наследство од своите скрипториуми, богослужбени книги и текстови. Со потпаѓањето на Македонија под српска власт по завршувањето на разурнувачките војни, постепено оживеал економскиот и стопанскиот живот. Македонската духовна, просветна и книжевна традиција во тоа време и под специфични историски услови, продолжила да ја исполнува својата мисија. Постоеле голем број ќелијни училишта, во кои под раководство на образовани и искусни монаси се подготвувале свештеници и учители, а препишувачката дејност продолжила во нивните скрипториуми (Велев 2014: 248–249). Како и во времето на византиското владеење така и во овој период, образованието во Македонија ја задржало својата традиционалност и конзервативност во однос на организацијата, содржината, обемот на усвоените знаења и методите што се применувале во наставата.

Духовниот и просветно-културниот развиток во Македонија повторно се нашол во многу лоша положба во периодот на завладувањето на турско-османлиската власт. Турскиот феудален систем, како централизиран и повитален дури и од византискиот и српскиот, предизвикал длабоки промени во општествено-економскиот живот на македонското население. Покрај тешките општествено-економски услови, во времето на турско-османлиското владеење, условите за духовно-просветен и културен живот на Македонците биле речиси невозможни. Исламизацијата и забранувањето на христијанството турските власти ги спроведувале и преку уривањето на цркви и манастири како средишта на словенската просвета и култура. Сепак, понедостапните планински манастири и цркви успеале да се заштитат, а со тоа и да ја заштитат својата ризница со културно богатство. Во периодот на турското владеење улогата на манастирските училишта била да ја распространуваат писменоста и просветата, за подготвување монаси, свештеници и граматичари. Покрај манастирите како училишта, во овој период се среќаваат и градските црковни училишта во кои ги праќале децата, доколку имале желба да научат да читаат и пишуваат (Кантарџиев 2002: 85–87).

Во почетокот на XVIII век по угледот на манастирите, почнале да се отвораат ќелијни училишта во градовите и во селата. Поради потребите на црквите, селскиот поп имал потреба да подучува некои ученици, во црквата или во својот дом, на црковна писменост или пеење, како и на црковен ред и служба. Сите ќелијни училишта биле со една цел: да подготвуваат свештеници, поради што и учењето во нив било со религиозен карактер. Во средината на XVIII век се јавила една нова етапа во развитокот на ќелијните училишта. Во ова време во нив како учител се јавува и световно лице, со што овие училишта се нарекувале световни, односно приватни

ќелијни училишта. Паралелно со приватните ќелијни училишта, во некои градови, во почетокот на XIX век, почнале да се отвораат и општински ќелијни училишта, што претставувало значајна појава во развитокот на македонското образование. Голема популарност доживеале првите училишта поради бесплатната настава која ја нуделе, за разлика од приватните ќелијни училишта, па сите деца имале можност за образование, со што овие училишта добиваат народен карактер. Појавата на овие училишта се совпаѓа со времето на формирањето на црковно-училишни општини кои раководеле со општествениот и просветно-културниот живот на градот. Наставата која се одржувала во ќелијните училишта била со религиозна содржина и најважни цели биле учењето читање и пишување, како и изучување црковни науки. За учениците и за учителите големо значење имала дисциплината, па неретко децата кои ќе покажат недисциплина или несериозност кон учењето биле казнувани со најразлични педагошки мерки, морални и физички (Кантарџиев 2002: 330–340). Ќелијните училишта функционирале на многу примитивен начин и во примитивни услови, но, одиграле значајна улога во ширењето на црковно-словенската писменост и во просветувањето на македонскиот народ. Ваквите училишта им послужиле за добивање на првото образование на многу значајни македонски преродбеници и учебникари како: Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Партениј Зографски, Димитрија Миладинов, Кузман Шапкарев, Григор Прличев, Марко Цепенков и др.

Македонскиот народ долго време се наоѓал под грчко влијание, што резултирало со длабоки траги во духовниот живот. Но, ваквото влијание особено се зголемило по уништувањето на автокефалноста на Охридската архиепископија, односно по грчкото востание во 1821 година. Грчката сила спроведувала денационализација на македонското население со планска националистичка пропаганда за целосна елинизација на Балканскиот Полуостров. Во првата половина на XIX век биле отворени грчки училишта од повисок тип во поразвиените градови, особено во јужна Македонија. За силата на грчкото духовно влијание во градовите во јужна Македонија укажува фактот што во текот на првата половина на XIX век наполно била исфрлена кирилската азбука. Големогрчката пропаганда во Македонија, особено во јужниот дел, успеала да отвори голем број грчки основни училишта, а во поголемите градови прогимназии, гимназии, граѓански училишта, учителски и богословски школи. Најважно во овие школи било изучувањето на грчкиот јазик, со седмични многучасовни наставни планови. Македонија постојано била во трговски врски со Србија, уште во почетокот на XVIII век. Ваквите врски довеле до братски однос помеѓу државите што резултирало со просветно-културен развиток и национална преродба на народите. Македонија често добивала помош од Србија пред сè на духовен и просветно-културен план. Носители на таквите врски биле учителите, свештениците и трговците, кои нуделе помош за црквите и за манастирите со давање црковни книги, црковна облека, пари за подигнување и за обновување на црквите итн. Со стремеж за унапредување на училиштата, неретко биле носени и српски учители кои воведувале српски учебници и наставата ја изведувале на српски јазик, што резултирало со развивање на школството во Македонија. Во 80-тите години на XVIII век српската пропаганда настојувала да се прошират просветно-културните дејности во Македонија. Во овој период се основале две училишта: Светосавското вечерно училиште кое имало за цел да ја шири писменоста меѓу младите и меѓу возрасните во Македонија и Светосавското подготвително училиште за подготовка

на учителски кадар за српските училишта во Македонија. Бугарското влијание во Македонија проникнува по Кримската војна, во времето на црковните борби против Цариградската патријаршија. Дотогаш поголемо влијание имала српската пропаганда. Македонскиот и бугарскиот народ започнале да ја водат борбата за осамостојување на црквата и ослободување од фанариотското духовно и економско ропство. Бугарското граѓанство било економски поразвиено од македонското и претставувало посилен фактор во борбата. Иако македонскиот народ водел заедничка борба со бугарскиот народ против грцизмот, бугарската страна во оваа борба внесувала и свои посебни цели. Бугарската пропаганда раководена од Цариград ја засилила својата дејност во Македонија, поточно таа го организирила испраќањето на учители, учебници, печат и материјална помош за македонските училишта со цел да се отстрани српското влијание и да зацврсти бугарското влијание. Сепак, во времето на црковните борби, Бугарија не успеала да ги зацврсти позициите, па Македонија и не останала засегната од највисокиот подем на бугарската преродба, каде што се ковала вистинска национална солидарност на бугарскиот народ. Со интензивирање на својата дејност, големобугарската пропаганда и натаму постигнувала значајни успеси во ширењето на мрежата на основни училишта, прогимназии и средни училишта во Македонија. Така, бројот на бугарски училишта во Македонија се зголемувал, но наставата била на мошне ниско ниво поради слабата општообразовна и педагошко-методска подготовка на учителите (Панов 2002: 129).

Македонскиот народ давал голем отпор против овие пропаганди, па борбата против просветно-културната и национално-политичката експанзија продолжила и по XX век, некаде до Балканските војни. Иако еден подолг период македонскиот народ бил изложен на дејствувањето на овие пропаганди, сепак успеал да си го зачува својот јазик, култура и национален идентитет. Иако тие пропаганди успеале да го забават процесот на духовна, на културна и национална преродба, сепак не успеале да ја постигнат својата замислена цел. За ваквата борба на културен, просветен и национален план говорат и многуте обиди и успеси за печатење книги, списи, весници и друг контрапропаганден материјал, на свој народен јазик. Понатаму успехите се согледуваат низ печатењето на списанието „Лоза“ и „Зборникот“ на Миладиновци, Речниците (тријазичен и четиријазичен) на Пулески, „За македонските работи“ на Мисирков и многу други изданија кои го потврдуваат успехот на долгогодишната борба на македонскиот народ против странските влијанија и пропаганди (Кантарџиев 2002: 356–358). Ваквиот позитивен исход, иако со големо задоцнување во однос на другите словенски и регионални народи и јазици, официјално се потврдува со кодификацијата на македонскиот јазик, која пак е поврзана со Решението на Првото заседание на АСНОМ (2 август 1944 година) за воведување на македонскиот како службен јазик во македонската држава, со Решението на Президиумот на АСНОМ (5 мај 1945 година) за македонската азбука и со официјалното усвојување на македонскиот правопис (7 јуни 1945 година). Македонската државност се зацврстува со историските решенија на Првото заседание на АСНОМ. Меѓу тие решенија од особено значење е Решението за воведување на македонскиот литературен јазик како службен во македонската држава. Борбата за зачувување и унапредување на веќе стандардизираниот и официјално-службен македонски јазик не застанува тука, туку продолжува со ангажманите и вложувањето на Блаже Конески и останатите интелектуалци на современ план за зачувување и унапредување на македонскиот јазик

во македонската држава, но и надвор од неа. Пристапот на проблематиката од современ аспект подлабоко ќе го анализираме во некој следен повод, каде што детално ќе се опфатат пречките и успесите коишто македонскиот јазик ги доживува во следниот период. На крајот би додале дека грижата која денес ја имаме кон културниот код на нашата нација е навистина загрижувачка и неспоредливо маргинална, компарирано со сиот претходнонаведен период.

Заклучок. Образованието, воспитанието и просветата претставуваат главен сегмент од животот и развитокот на еден човек. Со самото раѓање се јавува потреба од понатамошна едукација за стекнување пред сè на основните животни потреби, а понатаму и на повисоко образование за живот и опстанок. Од проследеното забележуваме дека образованието кај Старите Словени започнувало од најрана возраст и завршувало некаде до полнолетството, односно до стекнувањето основни знаења за опстанок. Образованието не застанало тука, бидејќи како што минувало времето, човековата свест и потреба за нешто повеќе растела, а растеле и можностите за учење благодарение на трговските, воените, административните и политичките врски со другите народи и потребата од заштита или придобивка од нив, па нашиот народ успеал да го доведе своето образование до исто ниво со големите сили. Низ вековите се согледува дека начинот, методите, наставните средства, просториите итн. не биле исти, но сепак во доменот на развитокот на човековата свест, интелигенција и потреба тие се менувале. Македонскиот народ претрпил многу промени во образованието, започнувајќи од јазикот, системот, методите и секако внатрешните уредувања, па денес благодарение на тоа имаме соодветно образование, на свој мајчин јазик, со свое писмо и свои права на организирање. Денес од училиштата излегуваат образувани граѓани од кои се очекува да влијаат врз промената на иднината како и на подобрувањето на животот и животните потреби.

Но сепак, колку денес се бориме за подобар воспитнообразовен систем и за зачувување на она што нам ни го оставија нашите предци – ЈАЗИКОТ???

Литература

- Атанасоска Татијана, Емилија Петрова-Горѓева. 2006. *Ойштинa љегаџоџија*. Битола: Факултет за учители.
- Велев Илија. 2014. *Историја на македонската книжевност*. т. 1, Средновековна книжевност, Скопје: Гирланда.
- Кантарциев Ристо. 2002. *Историја на образованието и просветата во Македонија*. Скопје: Просветно дело.
- Панов Бранко. 2000. *Историја на македонскиот народ*. кн. I. Скопје: Институт за национална историја.
- Панов Бранко. 2002. *Историја на македонскиот народ*. кн. II. Скопје: Институт за национална историја.
- Стојчевска-Антиќ Вера. 1997. *Македонска средновековна книжевност*. Скопје: Детска радост.

Димка МИТЕВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

ОПШТОНАРОДНА И ДИЈАЛЕКТНА ЛЕКСИКА

Апстракт: Авторката на овој реферат продолжува и понатаму да се занимава со изучување на зборовите во македонскиот јазик на проблемски теми. Во таа смисла и се труди да ги расветлува нив од разни страни.

Овде се задржува на општонародната лексика, којашто на сите им е позната и дијалектната лексика, односно лексиката што има територијално ограничена употреба. Ги објаснува поимите дијалект и дијалектизми (покрај вториов термин се користат со исто значење и термините провинцијализми и регионализми), ги бара причините за нивното настанување: зошто едни дијалекти (говори) стануваат основа на литературниот јазик, а од други само се позајмуваат извесен број зборови, во кои области на јазикот се среќаваат дијалектизми, кои стилови ги користат итн.

На крајот од статијата се даваат илустративни примери од Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања – зборови со почетна буква И, Ј, Л и М, коишто не се употребуваат во стандардниот македонски јазик.

Клучни зборови: општонародна, дијалектна, лексика, дијалект, дијалектизми.

Лексиката на еден народ, општо земено, може да се подели во две групи:

1. Општонародна лексика којашто на сите им е позната (*рака, нога, тело, следа, слуша, чииа, ѝеа* итн.) и 2. Дијалектна лексика, односно лексика што има територијално ограничена употреба.

Доколку еден назив на предмет има повеќе разновидности, се избира онаа форма што е најблиску до литературниот јазик. Пример зборот *јаболко*. Во најмногу наши говори тој е именка од женски род: *јаболка*, со разни фонетски разновидности (*јабака, јабука, јабалка* итн.). Но во литературниот јазик ѝ е дадена предност на формата *јаболко*. Зошто? Затоа што и во старословенскиот јазик, како и во централните македонски говори, таа е именка од среден род.

Од образованиот човек се бара да се служи со општонародната лексика и со литературната лексика, т.е. онаа што е образуванa со елементи на литературниот јазик. Затоа тој нема потреба да ја знае дијалектната лексика, но литературната мора да ја познава.

ДИЈАЛЕКТ. Дијалект (*dialektos* – местен говор) е група говори кои се слични меѓу себе и се разликуваат од други. На пример, струмичкиот говор е мошне близок

до соседниот радовишки и штипски говор и тие горе-долу имаат не само иста или слична лексика, ами им е ист и фонетскиот, морфолошкиот и синтаксичкиот систем.

Како настанале дијалектите? Слабите комуникациски врски од еден крај во друг, од едно село до друго, економската самозадоволност и сл., секако во долг временски период се главните причини што настанале разлики меѓу говорите на одделни краишта. Па не само тоа. Добриот истражувач ќе забележи и некои поситни разлики меѓу две соседни села. Но ќе се забележат поголеми разлики меѓу говорот на два соседни краја, околии. Тоа значи дека врските меѓу нив биле потесни отколку врските меѓу два оддалечени краја. Постоенето голем број говори на толку мала територија зборува за слабите економски врски меѓу населението низ вековите.

ДИЈАЛЕКТИЗМИ. Едни говори поради повеќе причини стануваат основа на литературниот јазик. Во областа на лексиката литературниот јазик ја презема основната лексика на говорите што се легнати во основата на литературниот јазик. Тоа значи дека тој ги отфрла оние зборови од другите говори за кои веќе има установени лексички единици. Во македонските централни говори се вика *чекор*, но има говори во кои наместо *чекор* се вика *крачка* или поинаку. Последниов збор е дијалектен, а во литературниот јазик се користи зборот *чекор*. Друг пример. Место литературниот глагол *сака*, во некои говори се употребува глаголот *иска*.

Зборовите за кои има еквиваленти, синоними во литературниот јазик се викаат дијалектизми (нелитературни зборови). Но дијалектните зборови и форми се користат во литературните уметнички дела за подобро претставување на лицата прикажани во нив, на пример, глаголот-дијалектизам *зарезе* – литературно 'занемари, заостави, остави, запустил, отфрли': *Со едно нејпредвидено ѓаџување... Јошко си го зарезжал ѓланираноџо и задолжџиџелноџо... (Димитар Солев). Ја зарезжав рабоџаџа уџрово и нема да одам во оџиџиџинаџа... (Кочо Урдин), па клови – литературно 'рти, никнува': Живоџоџи џочнува одново да клови со сиџе свои чари и џориви. (совр. проза) итн.*

Покрај терминот дијалектизми се користат со исто значење и термините провинцијализми и регионализми.

Дијалектизми (т.е. провинцијализми и регионализми) се среќаваат во сите области на јазикот: и во фонетиката (*дугуле* – литературно, додоле'; *заод* – литературно 'заод'; *зарани* – литературно 'захрани, првпат даде да јаде'; *зџрофне* – литературно 'грофне'; *зобан* – литературно 'забан'; *маџе* – литературно 'молзе'; *закичи се* – литературно 'закити се'; *зее* – литературно 'зјае, зјапа'; *зер* чест. – литературно 'зар, зарем'; *јаребица* – литературно 'еребица'; *јаребичарник* – литературно 'еребичарник'; *одеднош, одеднуш* – литературно 'одеднаш'; *ѓазва, ѓазвичка* – литературно 'пазува, пазувичка'; *ѓашка* – литературно 'опашка'; *ѓинци* – литературно 'опинци'; *ѓршлен* – литературно 'прешлен'; *ре.џеф* – литературно 'релџеф'; *сурне се* – литературно 'урне се'; *сурнува се* – литературно 'урнува се'; *џалина* – литературно 'џелина'; *урокиџица* – литературно 'урочница, онаа што урочува', *урокиџив* – литературно 'урочлив, што лесно фаќа уроци'; *џереџна* – литературно 'џреша'; *џереџнар* – литературно 'џрешнар'; во морфологијата (*џира* – литературно 'задира'; *џиџркал* – литературно 'штрк'; *заеднаш* – литературно 'наеднаш'; *заобиоџа* – литературно 'заобидува'; *ѓоизваџа* – литературно 'поизвадува'; *јас – јаска*; *ѓосили се, ѓосилува се* – литературно 'се засили, се засилува'), *ѓоѓируе* – литературно 'иструе'; фразеологијата (*дека, дека* – литературно 'многу, многу'; *орле-зорле* – од тур. уог- и зог-, одвај, одвај; едвај,

закуйи – литературно 'замолчи'; *закушка* – литературно 'затурка со нозе'; *збор-ови* – во дијалектно значење, а литературно 'збир, собир'; *зџроби се* – литературно 'снеможе'; *здела* – литературно 'сад'; *здрейа се* – литературно 'здебели се'; *зерзелија* – литературно 'кајсија'; *злосџавува* – литературно 'измачува'; *зној* – литературно 'гној'; *зов* – литературно 'вик, призив'; *зовален* – литературно 'призивен'; *зовач, калесник* – литературно 'канач'; *зовачка, калесница* – литературно 'каначка'; *ивва!* (извик) – литературно 'леле, божичко'; *измоџоли се* – литературно 'измолзга се, излизга се'; *молзџав* 'лизгав'; *исџагне* – литературно 'излезе'; *кара (коњ)* – литературно 'тера коњ'; *карлий* – литературно 'лилјак'; *лафоса се* – литературно 'поразговара'; *миндал* – литературно 'бадем'; *најокон* – литературно '(нај)после'; *обади се* – литературно 'јави се'; *џаланза, џаланса* – литературно 'вага, кантар'; *џези се* – литературно 'се компромитира, се посрамува'; *џизма* – литературно 'омраза'; *џовеќнина, џовекина* – литературно 'повеќемина, повеќе мина'; *џолафи* – литературно 'поразговара'; *џоска* – литературно 'пошти'; *разврни се* – литературно 'разврати се, врати се во голем број'; *раздума се, раздумва се* – литературно 'размисли се, размислува се'; *расџеџли се* – литературно 'растегне се'; *риза* – литературно 'почитува'; *џера* (Го тера детето.) – литературно 'бара, тражи' (Го бара, тражи детето.); *урнек* (тур. *örnek*) – литературно 'образец, модел; терк'; *фасуљ* – литературно 'грав'; *џвол* – литературно 'ртулец'; *џволец* – литературно 'ртулец'; *џволи* – литературно 'рти'; *џволка* – литературно 'ртулка'; *черей*² – литературно 'цреп'; *челан* – литературно 'глужд'; *черейна* – литературно 'црепна'; *чина* – литературно 'стрина'; *чийав, чий* – литературно 'плиток, површен'; *чупа* – литературно 'девојка'; *џушлунка* – дијалектизам 'обвивка на зрно', итн.

Има литературни дела во кои дијалозите се дадени на определен дијалект (говор). Така романот на Стале Попов „Крпен живот“² е полн со дијалектизми. Само авторската реч е на литературен јазик, а дијалозите се на мариовски говор.

„Некаде околу 1898 година Илко Сукалов од ова наше село остана вдовец. На четириесетте години судбата му беше определила да се преженува.

– Ох, ох, златен Илко, златен! – го сожалуваа комшивките кога врвеше крај порти со маските.

– Ногу арен човек, ама ете к'смет немал, сироме, – ѝ зборувааше бабата Цвета на комшивка си Петра. – Таман се позавати горе-долу со сермиичка, па ете, го најде ампа, му умре Стоанка и сега пак остана како никој нигде, ни опран, ни закрпен, ни асолно најаден и одморен. Да не е снаа му Митра, сака сам да месе, сам да пече, сам да се пере и крпи. ...Токо, пак не е ни престарен, мори сваке! Има надеж, белки ќе си најде чаре, ќе прибере некоа сиромашка, ќе се удоми. Најстина – крпен живот, токо еве – ве, јас ваа кошула а носа една година здрава, а три како а носа крпена. И он така. Па лели не му остави Стоанка пилци да пишчат по него, не е толку за жалење. – Одговори Петра.

– Мори, златна сваке, златна! Какви 'рслани, млади како роса, останале кај нас вдовци и не можат да најдат, та ќе најде Илко на четириесет години, токо го ватило сиромеиот – ќе си ја т'че главата од сид. Ако не од нашето село – ќе бара од друго. Ама лели крпено па крпено! Не е како првиот залак шо ќе го касниш. Токо ајде, ајде, ајде да сјојме, оти ми тежи котелот на главата... – Заврши Цвета.“ (Прв том, стр. 30–31)

Во научниот стил дијалектни зборови не се употребуваат. Можат да се најдат повеќе во публицистиката и во политичкиот јазик (но многу често без оправдување поради недоволното познавање на литературниот јазик). Во разговорниот стил нивната употреба е поголема од кој било друг стил (оправдано или неоправдано).

Долуцитираните илустративни примери не му припаѓаат на македонскиот литературен јазик. Тие му припаѓаат на разговорниот народен стил. Ексерпирани се од Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања³.

ибриче *n dem.* од ибрик *ibričić*.
избрка² *pf* (dijal.) *izmešati, pomešati*.
изговорува (се) *impf v.* изговара (се).
изговорување *n v.* изговарање.
изгоретина *f* (dijal.) *izgoretina*.
изгрешка *f* (razg.) *v.* грешка.
издајник -ци *m v.* предавник.
издајница *f v.* предавница.
издајнички *adj v.* предавнички.
издајство *n v.* предавство.
издалечи се *pf* *udaljiti se*.
издебне *pf v.* издеме.
издои *pf v.* измолзе.
издргне *pf I* *izribati, istrljati*. **II — се** (fig.) *smršaveti, omršaveti*.
издубори се *pf* (razg.) *uspraviti se, isprсити се*.
изниври се *pf* (dijal.) *doterati se, udesiti se*.
изнет *m* (razg.) *muka, nevolja, tegoba*.
изнетлија *adj indecl.* (razg.) *tegoban, mučan, nevoljan*.
изјаглени се *pf* *uprljati se ugljem*.
излага² *impf* (dijal.) од излезе, *v.* излегува.
излагање² *n* од излага², *v.* излегување.
излафи се *pf* (dijal.) *narazgovarati se*.
излева¹ *impf* (dijal.) *v.* излегува.
излевање¹ *n* (dijal.) *v.* излегување.
измеѓу *praep* (dijal.) *v.* помеѓу.
измрцка *pf* (razg.) *umočiti vise puta što u vodu* (maramicu i si.).
изнавоѓа (се) *impf* (dijal.) *v.* изнаоѓа (се).
изум *m* *izum, pronalazak*.
ила *adv v.* иља.
илач *m v.* иљач.
илдиса *pf* *ujemčiti*.
илдисува *impf* *ujemčiti, fircati*.

илдисување *n* *fircanje*.
иле *n v.* илје.
илем *adv v.* иља.
илеција -ии *m v.* илјација.
илика *f* *petlja, rupica* па *kaputui i sl*.
имам-бајалди *m* *jelo* од *plavih patlidža*-на.
инат *m v.* инает.
инатење *n* (razg.) *inačenje*.
инати се *impf v.* инаети се.
инатоса се *pf* (razg.) *zainatiti se*.
инсав *m v.* исав.
инсан *m* (arh.) 1. *insan, čovek*. 2. *Ijudi, svet*.
инт *m* (arh.) *pamučna pređa*.
инќар *m* (razg.) *inčar, poricanje, odricanje*.
инќари *impf* (razg.) *inčariti, poricati, odricati*.
ираде *n* (arh.) *irade, sultanov dekret, isprava*.
исавлија *adj indecl.* (razg.) *duševan, miłosrdan*.
иска *pf* (dijal.) *v.* сака.
искача *impf* (dijal.) *izlaziti*.
исклуква *pf* *isključka*.
искочи *pf* (dijal.) *izići, izaći*.
искочува *impf* (dijal.) *izlaziti*.
искочување *n* (dijal.) *izlaženje, izlazak*.
искуса *pf* (arh.) *pokusati*.
искусува *impf* *iskušavati, v.* искуси,
искусување *n v.* искушавање.
испат *m* (arh.) *svedok; ќе ви го сторам испат dokazaću vam*.
испашка *pf* *ispuditi, oterati, izagnati*.
испосле *adv* (dijal.) *v.* после.
испраток *m* (dijal.) *ispraćaj*.

испротне *pf* (dijal.) **I** provući. **II** — се provući se.
иставува (се) *impf* v. истава (се).
истагари се *pf* (dijal.) naduti se.
истина *f* v. вистина.
истиндак *ī* (arh.) ispitivanje, istraga, saslušanje.
истом *adv* (arh.) istom, tek.
итер -тра *adj* v. итар.
итибар *m* v. ифтибар.
ифтибар *m* (arh.) čast, poštovanje.
ифтироса се *pf* (razg.) najediti se, nasekirati se.
ихтиза *f* v. иктиза.
ишпарта *pf* išpartati.
ишпартува *impf* od ишпарта.
ја¹ *pron* (dijal.) v. јас.
јавашлија *adj indecl.* (razg.) mlitav, trom.
јагодичка *f dem.* od јагода jagodica (mala jagoda).
јагорец -рци *m* v. јагарец.
јагурина i **јагуринка** *f* v. јагурида.
јадер -дра *adj* v. јадар.
јадозлив *adj* (nar. poez.) otrovan; ќе се сторам змија јадозлива (јадозлија) postaću zmiја otrovnica.
јажлив *adj* v. јазлив.
јазач *m* verač.
јазација -ии *ī* (arh.) jazadžija, pisar.
јазе i **јазека** *pron* (dijal.) v. јас.
јазија -ии *f* (arh.) jazija, pismo, rukopis.
јај -ови *ī* opruga, feder.
јајлија¹ *adj indecl.* јајлија кревет krevet na oprugama.
јајлија² *adj indecl.* јајлија сирење beo, mastan (planinski) sir.
јајценце *n dem.* od јајце jajašce.
јајчин *adj* јајчина боја затворено crvena боја којом се боје uskrsnја jaja, v. галибарда.
јакалак -ци *m* grudnjak od šifona ili platna, v. грлушник.
јакија *f* (мевлен намачкан на парче платно за лекување на нажулени рани на коњи) jakija, plaster.

јакотија *f* **1.** jakost, snaga; голема јакотија е тој vetika snaga је on. **2.** čvrstina, tvrdoća.
јалак -ци *ī* v. јаглак.
јалан *ī* (razg.) **1.** laž. **2.** (како *adj indecl.*) јалан чорба posna čorba; јалан капаци lažne manžetne.
јаланција -ии *m* (razg.) lažov.
јалдаз *m* **1.** jalduz, pozlata. **2.** zlatna moneta, zlatnik. **3. bot.** (Dahlia variabile) georgira, daliја.
јалдазлив *adj*, **јалдазлија** i **јалдезлија** *adj indecl.* (arh.) pozlaćen.
јале! *interj* (razg.) gle! јале го, срам да му биде! gle ti njega, s ram ga bilo!
јалнаш *adv* (razg.) pogrešno, krivo; јалнаш си grešiš, pogrešno misliš; јалнаш ме разбра pogrešno (krivo) si me shvatio.
јалук -ци *m* mesto na ovnu gde vuna nije ostrižena, nego је остављена као ukras.
јама² *f* (dijal.) v. јагма.
јан *m* (arh.) **1.** minderluk. **2.** strana; таа врека ќе ја натовариш на десниот јан тај ќеш džak natovariti на desnu stranu. **3.** (како *adv*) на strani, jandal.
јанган *m* (arh.) v. пожар.
јаникара *f* (arh.) crni prišt; danas се употребљава u kletvi јаникара да те фркне!
јанлаш *adv* v. јалнаш.
јасакчија -ии *m* (arh.) jasadčija, telohranitelj, pratilac.
јастагач *ī* vrsta s ini је (служи за меšenje i sl.)
јаудија -ии *ī* (žarg.) pogrđni naziv за Јеврејина.
јашлија *adj indecl.* (arh.) јашлија човек čovek u godinama.
јорганлак -ци *ī* (лицето од јорганот) jorganluk.
јумак -ци *m* (arh.) klupko, jumak.
јунаклaк *m* v. јунаштина.
јунакштина *f* v. јунаштина.
јуначина i **јуначиште** *n augm.* od јунак јуначина.
јуречен -чна *adj* (dijal.) јунаčan, srčan.
јутелиса *pf* v. утелиса.

јутелисува *impf* v. утелисува.
јутија -ии *f* v. утија.
лакатиса *pf* saviti u luk; дрво лакатисано drvo savijeno u luk.
лакомар *m* v. лакомец.
лакомарка *f* v. лакомница.
лакто *n* v. лакот.
ламија -ии *f* (dijal.) v. ламја.
ламка *impf* v. амка.
ламкање *ũ* v. амкање.
ламња *f* (dijal.) v. ламја.
лапка *f* (dijal.) v. јаболко.
ластагарка *f* v. ластегарка.
латка *f* v. стомна.
лафоса се *pf* (razg.) v. лафосува се.
лафосува се *impf* (razg.) razgovarati.
лафосување *n* (razg.) razgovaranje, razgovor.
лацне *pf* (dijal.) v. олцне.
лацнува *impf* (dijal.) v. олцнува.
лацнување *n* (dijal.) v. олцнување.
лачка *impf* v. задева.
лачкање *n* v. задевање.
леблеби-шекер *m* šećer spremljen sa leblebijom.
легација -ии *f* legacija; izaslanstvo, poslanništvo.
легина *impf* v. легнува.
легинање *ũ* v. легнување.
легуш *m* gnezdo, leglo.
лежејќим *adv* ležečke. (Вид. лежејќум)
лежејќум *adv* ležečke. (Вид. лежејќум)
лекум *adv* v. полека.
лем *m* (dijal.) v. нем.
лемен -мна *adj* (dijah) v. немлив.
лепина *f* (dijal.) v. убавина.
лесвица *f* v. лествица.
леснак -ци *ũ* lakoumnik.
лет u izrazu: како не ти е лет (да правиш нешто) kako te nije muka (da činiš nešto).
летеж *m* let, letenje.
летец -тци *ũ* v. летач.
лекедиса *pf* I izmrljati, umrljati. II = се izmrljati se, umrljati se.
лекедисува *impf* I mrljati. II = се mrljati se.

лекедисување *n* mrljanje.
лекелија *adj indecl.* mrljav, flekav.
леуса *f* (dijal.) v. леунка.
лечко *adv* (dijal.) 1. v. лесничко. 2. malo; дај ми лечко сиренце daj mi malo sira.
лечок -чка *adj* (dijal.) v. лесничок.
либав *adj* (dijal.) v. лабав.
либи *impf* (nar. poez.) v. љуби.
лиганче i **лигарче** *ũ* v. лигувче, лигавче.
лиевица *f* (dijal.) proliv.
лизгавје *n* (dijal.) v. зглавје.
лијар *m* v. леар.
лиљкапа *f* zool. v. лилјак¹.
лимонлија *adj indecl.* što ima boju limuna.
линар *m* (еден вид риба) zool. (Tinea vulgaris) linjak.
линггар *m* v. лингур.
лиот *m* (dijal.) v. ливот.
лисница *f* v. лисник.
лиснување *n* od лиснува.
листеж *m* (poet.) v. листење.
лита *impf* (dijal.) v. лета.
литање *n* (dijal.) v. летање.
литење *n* 1. (за плат) linjanje, krzanje. 2. (fig.) hlapljenje.
лицомер *m* v. лицемер.
личност² *f* v. личотија.
личока *f* v. личотија.
лиша *f* v. лишај 1.
ловач *ũ* v. ловец.
ловцилак *m* v. ловциство.
ловциство *n* lovstvo.
лонцар *m* v. скитник.
лудотија -ии *f* ludost; младост лудост (pos.) mladost ludost.
луњен *adj* (poet.) olujan, buran.
љубочовечен -чна *adj* (arh.) v. човекољубив.
љубочовештина *f* (arh.) v. човекољубивост.
љубува се *impf* (poet.) uživati u čemu, gledati sa uživanjem.
љубување *n* uživanje u čemu, gledanje sa uživanjem.

људба *f* (dijal.) v. лутина.
маврама *f* (dijal.) v. марама.
магданос *m* (dijal.) v. магнонос.
маглав *adj* v. маглив.
маглавост *f* v. магливост.
мадемција -ии *m* (арh.) rudar.
мазија -ии *f* šiška, šišarka, v. шишарка.
мазило *n* 2. (dijal.) masaža, masiranje.
мајасоллија *adj indecl.* v. мајасилав.
мајмудија -ии *f* v. мамудија.
мајмунлак -ци *m* v. мајмунство.
макина *f* (арh.) v. машина.
макински *adj* (арh.) макинско брашно
 brašno samljeveno u parnom **mlinu**.
максам *m* (арh.) odojče, detence.
максус *adv* (разг.) namerno.
малав *adj* (dijal.) v. мал.
мало *adv* v. малку.
малов *adj* (dijal.) v. мал.
малтерција -ии *m* malterdžija.
мамеле *n* (арh.) liхва, interes.
мамелеција -ии *m* (арh.) lihvar, zelenaš.
мамолење *n* v. мемолење.
мамоли *impf* v. мемоли.
мамудија -ии *f* (арh.) стара турска жол-
 тица) mahmudija.
манаф *m* (нар. поez.) anadolski Turčin.
мангусарка *f* (dijal.) Ciganka.
манда *f* v. биволица.
мане *n* (арh.) arija, melodija.
мансерка *f* v. маузерка.
маниёр *m* v. манир.
манлија *adj indecl.* v. манлив.
марда *f* škart, nepodoban ostatak od neke
 robe.
марифетлак -ци *m* (разг.) marifetluk.
марок -ци *m* (dijal.) v. мачор.
маририја -ии *f* (арh.) v. сведоштво, сви-
 детелство.
маршрут *m* Вид. **маршрута** *f* (1.
 правецот на движењето на војска,
 авиони и сл. 2. текот на патувањето.)
 maršruta.
масат *m* masat, čelični brus.
масен -сна (dijal.) v. убав.
маскар *m* mazgar.

масраф *m* v. мастраф.
мастрафлија *adj indecl.* (разг.) 1. koji
 mnogo troši. 2. koji (što) zahteva mnogo
 izdataka.
мастрафчија -ии *m* (разг.) rasipnik, tro-
 šadžija, trošač.
матовило *n* v. мотовило.
макина *f* (арh.) v. машина.
макински *adj* (арh.) макинско брашно
 brašno samleveno u parnom mlinu.
мачарок -ци *m* v. мачор.
мацарлија -ии *f* (арh.) madžarija, ma-
 džarlija, madžarski dukat.
меанцивка *f* (арh.) v. меандика.
мевка *impf* v. мјаука.
мевкање *n* v. мјаукање.
медрезе i **медресе** *n* (арh.) v. медреса.
меѓуспрат *m* v. меѓукат.
межник -ци *m* (dijal.) v. меѓник.
мезилјана *f* (арh.) mezilana, konak, stani-
 ca gde se menjaju konji.
мелица *f* trlica za lan ili kudeljju.
меличник -ци *m* gvožđe na trlici za lan ili
 kudeljju.
менгушка *f* v. менгушка.
менгуш *m* v. обетка.
мерда *impf* (разг.) tući, batinati, perdašiti.
мердање *n* (разг.) batinanje.
мермерлија *adj indecl.* (арh.) mermerli.
меродија -ии *f* v. мирудија.
мертебе *n* (арh.) čin, položaj.
мертек -ци *m* (арh.) mertek, greda, direk,
 balvan.
меслест *adj* v. месест.
месе *n* (dijal.) v. мевце.
месчинка *f* (dijal.) v. удица.
мета *impf* (нар. поez.) metati, bacati, hitati.
метење *ũ* metenje.
метериз *ũ* (арh.) zaseda, meteriz, busija.
метув *ũ* v. метох.
мекава *f* mečava, vejavica.
меќан *m* (арh.) stan, kuća, boravište.
мефтер *m* (нар. поez.) svirač.
мецудија -ии *f* v. мецидија.
мивтар *m* (арh.) muhtar, starešina (maha-
 le, sela), kmet.

миждупка *f* v. мижитатара.
мизилјана *f* v. мезилјана.
милк *m* v. мулк.
миндал *m* v. мигдал.
миралај -аи *m* (арх. во турската војска) miralaj, pukovnik.
мирасчија -ии *ӣ* (арх.) miraždžija, miraščija, baštinik.
мирија -ии *f* (арх.) mirija, porez, danak.
мироглед *m* pogled na svet.
мислим *adj* zamišljiv.
мисол -сли *f* v. мисла.
мисорнога *f* (нар. поез.) šaljiv naziv za ćurku.
мисур *m* i **мисурка** *f* (dijal.) vagan, čanak.
мифтар *m* v. мивтар.
мјаса *impf* (razg.) liciti (na koga), sličiti, biti sličan.
мјасање *n* od мјаса.
млезга *impf* v. мласка.
млезгање *n* v. мласкање.
млекарче *n* 1. *dem.* од млекар. 2. sisanče (životinja).
млекација -ии *m* v. млекар.
мним *adj* tobožnji, prividni, lažni.
мноштво *n* v. множество.
модрак -ци *m* 1. vrsta ječma. 2. vrsta čira.
молезлив *adj* v. молежлив.
моморуз *m* (dijal.) v. пченка, царевка.
моморужен -зна *adj* (dijal.) v. пченкарен, царевен.
моморужница *f* (dijal.) v. пченкарник, царевница.
морлија *adj indecl.* v. морав.
мотавило i **мотало** *n* v. мотовило.
мочарник -ци *m* (razg.) nužnik, pisaor.
Вид. **мочалник** -ци
мочурјак -ци *ӣ* v. мочуриште.
мошт *f* v. моќ.
моштен -шна *adj* v. моќен.

мравичка *f* v. мравка.
мраморец -рци *m zool.* v. мрморец.
мрансул *ӣ* v. мразулец.
мрачева *f* (dijal.) pomrčina, tama.
мрачнотија *f* v. мрачност.
мрва се *impf* mrestiti se (za ribe).
мрвање *n* mreščenje (kod riba).
мудир *ӣ* (арх.) mudir, upravitelj sreske ispostave u tursko vreme.
мудур *m* (арх.) v. мудир.
музга се *impf* v. слизга се.
музгање *n* v. слизгање.
мулазим *m* (арх. во турската војска) mulazim, poručnik.
мумуруз *m* (dijal.) v. пченка, царевка.
мумуружен -зна *adj* (dijal.) v. пченкарен, царевен.
муракин *m* (арх.) mureće, mastilo.
муракиплија *adj indecl.* (арх.) mastiljav; муракиплија молив mastiljava olovka.
мурдар *m* (razg.) murdar. 1. nečist, prljavština. 2. prljavac; bitanga.
мурдарлак *m* (razg.) murdarluk.
мусе *n* v. ждребе.
мусење¹ *n* v. муртење.
мусење² *n* v. ждребење.
муси се¹ *impf* v. мурти се.
муси се² *impf* v. ждреби се.
мутаџија -ии *m* mutavdžija, mutabdžija.
мутаџилак *m* mutavdžiluk mutabdžiluk.
мутаџиски *adj* mutavdžijski, mutabdžijski.
мутлак *adv* (арх.) mutlak, svakako, sigurno, po svoj prilici.
мутли *pl* (арх.) potkrovlje.
муфтеџија -ии *m* (razg.) muftadžija.
муцун *m* v. мрена.
муцунка *f* v. муцка.
мушавере *n* (арх.) mušavera, većanje, dogovor.
мушафере *n* v. мушавере.

СКРАТЕНИЦИ – SKRATENICE

<i>adj</i> – adjektiv (придавка)	<i>m</i> – masculinum (за именка м. р.)
<i>adv</i> – adverb (прилог)	<i>mat.</i> – matematika
<i>ak.</i> – akuzativ	<i>med.</i> – medicina
<i>aor.</i> – aorist	<i>muz.</i> – muzika
<i>augm.</i> – augmentativ	<i>n</i> – neutrum (за именка с. р.)
<i>bot.</i> – botanika	(<i>nar. poez.</i>) – reč (ili primer) iz narodne poezije
<i>coll.</i> – collectivum (збирна именка)	<i>num</i> – numerus (број)
<i>conj</i> – conjunctiv (сврзник)	<i>opp.</i> – oppositum (збор со спротивно значење)
<i>crkv.</i> – crkven, crkvenoslovenski	<i>part</i> – partikula (частица)
<i>dat.</i> – dativ	<i>perf.</i> – perfekt
(<i>dec.</i>) – dečja reč	<i>Pf</i> – perfektivni glagol
<i>dem.</i> – deminutiv	<i>pi</i> – plural (множина)
(<i>dijal.</i>) – dijalekatska reč	(<i>poet.</i>) – poetska (pesnička) reč
<i>f</i> – femininum (за именка ж. р.)	(<i>posl.</i>) – poslovica
(<i>fig.</i>) – figurativno značenje	<i>praep</i> – praepositio (предлог)
(<i>fraz.</i>) – frazeološki izraz	<i>pron</i> – pronomen (заменка)
<i>geogr.</i> – geografija	<i>pt</i> – particip
<i>gram.</i> – gramatika	(<i>razg.</i>) – razgovorna reč
<i>hem.</i> – hemija	<i>sg</i> – singular (еднина)
<i>hip.</i> – hipokoristična reč (на галено)	<i>sport.</i> – reč iz sporta
<i>imperf.</i> – imperfekt	<i>trans.</i> – verbum transitivum (преоден глагол)
<i>impers.</i> – verbum impersonate (безличен глагол)	<i>tehn.</i> – tehnika
<i>impf</i> – imperfektivni glagol	<i>v.</i> – vidi
<i>indecl.</i> – indeclinabile (неизменливо)	<i>voj.</i> – vojni termin
<i>interj</i> – interjectio (извик)	<i>vok.</i> – vokativ
<i>intrans.</i> – verbum intransitivum (непреоден глагол)	(<i>vulg.</i>) – vulgarizam
(<i>iron.</i>) – ironično značenje	<i>zool.</i> – zoologija
<i>istor.</i> – istorija	(<i>žarg.</i>) – žargon
(<i>knjiž.</i>) – književna reč	
<i>l.</i> – lice	

Литература

- Бояджиев Тодор. 1986. *Българска лексикология*. София: Наука и изкуство, 154–163.
- Димитровски Тодор, Корубин Благоја, Стаматоски Трајко, Конески Блаже. 1961. *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања I (А–Н)*. Скопје: Институт за македонски јазик. (И: 372–303; Ј: 304–310; Л: 377–392; Љ: 393; М: 394–428).
- Попов Стале. 1976. *Крѝен живоѝ (ѝрв ѝом)*. Скопје: НИК „Наша книга“.
- Русинов Русин. 1996. *Станѝо Георгиев Лексикология на българския книжовен език. Трето издание*. Велико Търново: Издателство „Абагар“. 236–238.
- Шанский Н. М. 1972. *Лексикология современного русского языка. Издание второе, исправленное*. Москва: „Просвещение“. 115–124.

Лилјана МИТКОВСКА
Филолошки факултет – Сосновјец
„Шлонски универзитет“
Катовице, Полска

Елени БУЖАРОВСКА
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје, Македонија

ХИПОТЕТИЧКИОТ МАРКЕР *БИ* ВО ПРАГМАТИЧКА ФУНКЦИЈА

Апстракт: Во оваа статија ги разгледуваме прагматичките функции на можниот начин во македонскиот јазик. Се анализираат независните *би*-конструкции во литературниот и во говорниот јазик во две синтксички позиции, со модален глагол и со полнозначен глагол. Субјективноста, која е дел од семантиката на овие конструкции, означува дистанцирање од реалноста, кое често се реанализира како социолошка дистанца и ја намалува директноста на исказот. Кога говорителот не сака да звучи грубо и наметливо, користи *би*-конструкции да изрази негативна учтивост. Ова е најјасно изразено во помалку хипотетички контексти како што се искази со перформативни глаголи (*Би Ве замолила за малку внимание*). Меѓутоа, анализата покажува дека функцијата на независните *би*-конструкции за ублажување на наметнувањето од страна на говорителот често не може јасно да се разграничи од хипотетичката функција.

Клучни зборови: модалност, можен начин, модални глаголи, перформативи, учтивост

1. Вовед

Во оваа статија се разгледува употребата на *би*-конструкциите во македонскиот јазик надвор од условниот период. Перифрастичките конструкции со партикулата *би* и л-формата/партиципот од глаголот традиционално се нарекуваат ‘можен начин’ во македонската лингвистика (Gołąb 1964: 23, Конески 1987).¹ Глаголската категорија начин претставува граматички експонент на семантичката категорија модалност, која се однесува на статусот на пропозицијата. Пораката со маркирана модалност може да изразува два типа функции: (а) со епистемичката модалност се изразува сомневање од страна на говорителот, а (б) деонтичката модалност содржи дополнителна прагматична компонента: желба, молба, наредба (Тополињска 2008: 41). Потенцијалот или можниот начин се употребува за да изрази евентуална можност да се изврши дејството независно од времето (Конески К. 1999).

¹ Во литературата за македонскиот можен начин се користи и терминот *поптенцијал*: ‘potential mood’ (Lunt 1952), ‘Potential’ (Hausman 1956), ‘potential’ (Gołąb 1964, според Kramer 1986: 4), ‘*би*-потенцијал’ (Гајдова 2002: 122, Тополињска 2008: 50–52).

Кога се зборува за можниот начин во македонскиот јазик секојпат се потенцира дека тој има ограничена употреба бидејќи во говорниот јазик се заменува со конструкции со *ќе* и со *га*, типични за балканските јазици. Прифатен е еден општ став дека неговата употреба има книшки призвук и стилска обоеност (Gołąb 1964: 201, Асенова 2002: 228, Конески К. 1999: 120). Така К. Конески (1999: 120) смета дека во „литературниот јазик употребата на формите на можниот начин произлегува од потреба за „функционално диференцирање и стилско нијансирање на исказот, а се изразува, пред сè, како литературно влијание од другите словенски јазици.“ Може да се согласиме со овие ставови, но сведоци сме дека во современиот јазик формите со *би* се во конкуренција со *ќе*- и со *га*-конструкциите и дека меѓу нив почнува да се појавува функционална специјализација, а во некои контексти *би*-потенцијалот не може да се замени со *ќе*-конструкција без промена на значењето (Kramer 1986: 125, Тополињска 2008: 52). Покрај тоа, со сè поголемата потреба за стилска издиференцираност на исказите, можниот начин добива важно место во системот на модални конструкции во македонскиот јазик.

Основното значење на словенскиот кондиционал е да го изразува ставот на говорителот за можноста изразената ситуација да се оствари. И за употребата на можниот начин во македонскиот јазик среќаваме слични тврдења. Кај Лант (Lunt 1952: 100) ја наоѓаме следната дефиниција: „Општото значење на можниот начин е изразување потенцијално дејство: на настанот се гледа како можеен или посакуван, но сè уште неостварен.“ Конески (1987: 500) вели дека со формите со *би* „едно дејство се претполага како можно да се изврши“. Значи потенцијалност (хипотетичност) и желба (волитивност) се основните значења на *би* и тие се користат и во условниот период. Меѓутоа, познато е дека, покрај ова значење, словенскиот кондиционал во сите јазици има развиено и непрототипни значења со кои навлегува во сферата на императивот, како на пример молби, желби и совети. Тие вршат прагматички функции бидејќи се чувствуваат како поблаги и поучливи (Xrakovskij 2009: 523).

Во оваа статија ќе разгледаме некои карактеристични употреби на *би*-конструкциите во функција на ублажувачи на исказот. Учесниците во комуникацијата (и усна и писмена) ги формулираат исказите според ситуацијата со цел успешно да ја пренесат пораката, но притоа да не го повредат соговорникот и за таа цел користат различни стратегии. Со средствата за ублажување се намалува категоричноста и директноста на исказот и со тоа му се остава простор на соговорникот. Говорителите избираат средства во зависност од општествениот статус, односно нивната оддалеченост и позицијата на вертикалната скала на моќ (power distance) и на хоризонталната скала на блискост (social distance). Хипотетичноста, која е дел од семантиката на *би*-конструкциите означува дистанцирање од реалноста, кое се реанализира како општествена дистанца и на тој начин ја намалува директноста на исказот. Кога говорителот не сака да звучи грубо и наметливо, користи *би*-конструкции да изрази негативна учтивост. За да ги испитаме карактеристиките на ваквите употреби на можниот начин анализираме два типа на текстови: интернет форуми за дискусија (Кајгана <http://forum.kajgana.com/> и ЦрноБело <http://forum.crnobelo.com/>) и транскрипти на телефонски разговори (<http://prizma.birn.eu.com/мк>). За илустрација дополнително користиме и примери од интернет и од неколку литературни текстови чии податоци се наведени кај примерите.

2. Маркерот *би* во прагматичка функција

Треба да се истакне дека не е лесно да се разграничи кога *би* се користи само да изрази хипотетичност, а кога со цел за ублажување на исказот. Се обидувавме да утврдиме дали во искажаната пропозиција има несигурност, но често пати двете функции се слеани. Забележавме дека *би*-конструкциите може да имаат прагматичката функција и во констативните и во перформативните говорни чинови (Austin 1962). Констативните се искази со кои се изразува мислење, став, опис и сл. Со перформативните говорителот има за цел да манипулира со соговорникот односно да го „канализира“ неговото однесување и со тоа да предизвика очекувана реакција. Тука разликуваме директиви (совети, замолувања, наредби, и др), комисииви (понуда, ветување, закана) и експресиви (заблагодарување, извинување, негодување, честитање, поздравување и др).

Употребата на *би*-конструкциите за изразување учтивост во формални ситуации е забележана во граматиките, и од Лант (Lunt 1952) и од Конески (1987), а потоа и од други лингвисти. Крамер (Kramer 1986: 117) смета дека таа е особено истакната со глаголот *сака* „за да изрази поскромна или поучлива желба“ како и „да ја намали категоричноста на исказот“. Сметаме дека оваа тенденција е засилена во последните 40-ина години и затоа заслужува да биде објаснета пошироко. Како резултат на таа тенденција, независните *би*-конструкции се стабилизираат во хипотетичката функција, а прагматичката употреба се проширува и се утврдува, особено со модалните глаголи (Mitkovska, Bužarovska 2019). Сметаме дека со *може*, честицата *би* служи за потенцирање на модалната нијанса, додека со *ѝреба* хипотетичноста ја редуцира задолжителноста. Најзабележлива е употребата со глаголот *сака*, каде што *би* се користи не само во строго формални ситуации, туку се шири и во разговорниот јазик.

2.1 *Би*-конструкција со модални глаголи

При прегледот на примерите веднаш стана јасно дека треба посебно да ги разгледуваме употребите на *би* со модален глагол и употребите со полнозначен глагол. Некаде на средината е глаголот *сака*, кој се одликува со модална семантика, но не се граматилизира во модален глагол. Составот *би сакал*, *-а*, *-о*, *-е* во прво лице веќе се користи рутински и во него нема хипотетичност. Со *би* се ублажува јачината на желбата, па на тој начин од една страна говорителот звучи поскромно (1), а од друга страна помалку наметливо кон соговорникот во директивни перформативни чинови (2) и (3).

(1) Мислам, ја многу **би сакала** да видам како изгледа оваа како се мавала од радијатори (транскрипт)

(2) **Би сакал** групава да биде поактивна. (Кајгана)

(3) По можност, **би сакала** да постирате и фотографи. (Кајгана)

Би-конструкцијата во таа функција се среќава и за изразување на нереализирани желби, иако во нив послабо се чувствува прагматичка функција (4).

(4) **Би сакала** да можев да ги задржам. (ЦрноБело)

Со глаголот *може* ситуацијата е посложена. Тој самиот изразува хипотетичност и потенцијалност, а дополнително се користи како прагматички ублажувач. Со *би* тие нијанси се засилуваат зависно од говорниот чин, односно на кого е упатена пораката. Во чинот на одбивање (5) и ветување (6) *би* служи за намалување на категоричноста на изреченото.

(5) **Не би можел** сега конкретно да се сетам на насловот од филмот. (ЦрноБело)

(6) **Би можел** да се обидам да го обезбедам одговорот преку моите контакти во ИТМ... (<https://krvodariteli.mk/beleshki/integralen-tekst-praten-do-redakcijata>)

Во говорните чинови давање молба и предлог, кои се упатени на соговорникот, со *би* се намалува наметнувањето на говорителот. Така примерите (7) и (8) изразуваат учтива молба, во која често се присутни други експоненти за учтивост, како на пр. *извиниѝе* или *молам*.

(7) Извинете, **би можел** ли да добијам уште едно лимонадче. (ПР²: 270–271)

(8) Ве молам дали **би можеле** да доставите информација за термините за Оревокршачка и Чоколадната куќичка? (<https://www.facebook.com/...>)

Во говорните чинови предлог или сугестија, илустрирани во (9) и (10), *би* изразува некатегоричност, неагресивност, тактичност на говорителот. Таквото оградување од силата на тврдењето повеќе доаѓа до израз во (9) бидејќи е потенцирано со епистемичкото *мислам*.

(9) Мислам дека **би можел** и ти да се потрудиш околу тоа... иако никој не те ни тера сосила. (http://www.build.mk/forum/forum_posts.asp?TID=1472&PN=2)

(10) **Би можел** и ти да научиш нешто од него. (<http://www.idividi.com.mk/NaDenotPop.aspx?datum=21.04.2017>)

Модалниот глагол *треба* се одликува со помал степен на дебитативност (Чашуле 1989) од *мора* и затоа е погоден за давање поблага наредба, совет, предлог. Со споредбата на следниот минимален пар реченици јасно се пројавува прагматичката улога на *би* и се гледа како можниот начин ја менува илокуциската сила на еден ист исказ.

(11) а. **Треба** да му кажеш. (поблага наредба)

(11) б. **Би требало** да му кажеш. (совет)

Следните примери (12 и 13) илустрираат дека во перформативните говорни чинови давање совети со *би* се ублажува наметнувањето. Тоа може дополнително да се намали со употреба на дискурсни марки од типот *знаеш* (во примерот 12) со кој говорителот го „повикува“ соговорникот на заедничкото знаење, па со тоа и на правилното разбирање на советот.

(12) Мене тоа ми е работа, али **би требало**, знаеш, заради сите нас, да сите го праат тоа...иначе... (транскрипт)

² Цветановски Саво, уредник. 1990. *Анџологија на македонскиот ѝосѝмодернистѝчки расказ*. Скопје: Наша Книга.

(13) Анализа на крв **би требало** да направите барем еднаш годишно (Кајгана)

Многу често *би ѝребало* се користи при давање информација со цел говорителот да се заштити, иако е прилично сигурен во вистинитоста на искажаната претпоставка (14). Со *би* говорителот се оградува од категоричното тврдење дека нешто е факт во контексти каде што *ѝреба* изразува епистемичка нужност (Треба да биде вистина дека работите што ги бара соговорникот ги има во дуќани за бела техника бидејќи тие обично таму се продаваат). Без *би* (*ѝреба да има*) претпоставката е посигурна. Се поставува прашање дали *би* со *ѝреба* (*би ѝребало*) има хипотетичка или прагматичка функција. Сметаме дека и двете се застапени бидејќи со намалување на сигурноста говорителот сигнализира дека не сака да го наметне своето мислење врз соговорникот.

(14) У дуќани за бела техника **би требало** да ги има ... (Кајгана)

Глаголот *мора* поретко се комбинира со *би*, но понекогаш се јавува со цел ублажување на категоричноста на исказот, бидејќи овој глагол изразува деонтичка нужност.

(15) Зошто **би морала** да ви одговорам на тоа прашања? (<https://books.google.de/books>)

Можеме да сумираме дека на скалата на прагматичка употреба воспоставена е употребата на *би сакал* и *би ѝребало*. Употребата на *би можел* се меша со хипотетичноста, а *мора* поретко се јавува со *би*.

2.2. Честицата *би* со полнозначни глаголи

Со полнозначни глаголи прагматичката функција на *би* е помалку изразена и се преклопува со хипотетичко-потенцијалната. Во констативните искази може да се импликува некоја модална нијанса која истовремено врши и ублажувачка функција. Во (16) *би било* се толкува како нужност (треба да биде), а во (17) *би акал* – како желба (сакам да акам)

(16) Треба да кажеме точно во која просторија и како **би било** тоа. (транскрипт)

(17) Попрво **би акал** низ маало со другарите ... (ЦрноБело)

Најчесто модалноста во овие реченици е нејасна па може да се протолкуваат на повеќе начини што го ослободува говорителот од поголема одговорност. Таквата семантичка дифузност на *би*-конструкцијата со полнозначен глагол ја прави погодено средство за изразување на неодредени, но модално обоени значења. На пример, со ветувањето „Утре би дошла“ говорителот помалку се обврзува отколку со *Уѝре ќе дојдам*, заради хипотетичкото значење што го носи *би*, така што чинот на давање ветување може да се интерпретира како можност, потреба или желба, но во сите интерпретации доаѓањето не е и сигурно. Но *би* се употребува и во ситуации кога не постои причина за несигурност и тогаш хипотетичко-потенцијалното значење е сосема реанализирано во прагматичка дистанца (18–20). Таквата стратегија се користи во искази за изразување личен став, во кои *би* ја ублажува категоричноста на тврдењето. Со *би* говорителот се дистанцира од она што го кажува, а хипотетичноста што ја има можниот начин може да се зајакне со епистемичкото *мислам*.

(18) Без нив мислам поубаво **би изгледал**. (Кајгана)

(19) Како идеја ова *мислам би имало* многу позитивен одек и на светско ниво по што и во другите земји **би започнале** вакви Агроекспедиции. (https://mk.wikipedia.org/wiki/Разговор_за_Википедија:Експедиции)

(20) **Не би било фер** и едноставно **би било погрешно**, ако кажеме дека жените не се заинтересирани за автомобилите на ист начин како мажите. (<https://rsbsp.org.mk/en/node/2267>)

Проширувањето на прагматичката функција на *би* е јасно изразено во примерот (21),³ каде што употребата на можниот начин е во контраст со сигурноста искажана во главната реченица (*сè се договориме*). Во тие искази хипотетичната импликација на *би* се користи намерно за да се намали категоричноста на тврдењето.

(21) Мислам, сите ги имаат моите телефони, сè се договориме како **би функционирало**. (транскрипт)

Уште Хаусман (Hausmann 1956: 34–36) забележува дека во некои искази со *би* „исказот се прикажува како можен иако неговата содржина јасно покажува дека е сигурен“, како во примерите (22) и (23).⁴ Ако *би* се замени со *ќе*, реченицата (22) може да звучи грубо и наметливо, а (23) премногу директна.

(22) Несомнено таа (реченица) **би гласела** подобро во ваков вид.

(23) Секако **би ви бил** многу благодарен.

Според Хаусман, ова е една од типично новите употреби на потенцијалот и служи за некој исказ да се изрази особено скромно и учтиво. Ние сметаме дека тука спаѓаат и некои изрази кои се користат како формули за воведување на главниот предмет на мислата (Конески К. 1999: 117): *би ви дал еден совет ...*, *јас (не) би рекол/рекла ...*, *кој би рекол ...*, *би било добро да ...*, *не би штиџело ако ...*

Затврдените искази со глаголот *рече* се особено распространети. Тие се користат за различни прагматички цели. Сметаме дека вметнувањето на фразата *Јас би/не би рекол*, -а има за цел преземање одговорност од страна на говорителот (24 и 25), додека *штио би се рекло* има обратен ефект, оградување од одговорност (26).

(24) Па **не би рекол** дека правниците се покомпетентни. (ЦрноБело)

(25) Не, тука *ќе* играте малце по, понефлексибилно **би рекол**, потврдо. (транскрипт)

(26) ... не е сенилна, напротив, има одлично памтење во детали за своето детство, дури **што би се рекло** од денот на раѓање во татковата кука во Охрид во Народна Република Македонија. (<https://nezavisen.mk/pretsedатели-bez-smisla-za-humor/>)

Од друга страна, некои глаголи за зборување во можен начин станале конвенционални учтиви изрази во перформативни говорни чинови бидејќи го најавуваат самиот говорен чин, кој го ангажира соговорникот и понекогаш може да биде непријатен за него/неа.

³ Вакви примери се карактеристични за разговорите во транскриптите.

⁴ Примерите се преземени од Хаусман (Hausmann 1956: 34).

(27) **Би те замолила** ако можеш да го споделиш и списокот што е проследен до организаторите. (<https://groups.google.com/forum>)

(28) На почетокот, **би те прашал** нешто по малку безобразно: Дали повеќе се доживуваш како поет или градинар? (<https://okno.mk/node/66245>)

Во експлицитни директиви како што се молба, давање или барање совет *би* има слична функција: намалување на наметнувањето (29) и (30), со што се добива на учтивоста во изразување.

(29) Дали вие поискусните **би ми советувале** нешто. (ЦрноБело)

(30) Ја **би ти препорачал** да вежбаш. (ЦрноБело)

И во комисивните и експресивните говорни чинови, како на пр. благодарност (31) или несогласување (32), *би* со перформативен глагол ја намалува категоричноста на исказот со што се зголемува учтивоста.

(31) Воедно, **би ви бил благодарен** ако направите share. (<https://www.facebook.com/AlexanderIII>)

(32) Не **би се согласил** дека со Црна Гора е клучен меч за нас. (<https://netpress.com.mk/lazarov-ke-bideme-fokusirani-za-sekoj-natprevar/>)

Ненаметливоста и тактичноста пренесена со *би* посебно се пројавува во имплицитни говорни чинови: давање предлог (33), извинување/одбивање (34) и слично.

(33) Јас тие две **би ги искомбинирала**. (Кајгана)

(34) За тоа **не би знаела** да ти одговорам ... (ЦрноБело)

Сугерирањето често може да се формулира со евалутивниот предикат (*добро е да...*) во можен начин, а самиот предлог со комплетивната *да*-реченица. Всушност, предикатот се конвенционализирал во изразот *би било добро/суџер*, што е синтаксички слободен и може да стои на крајот на реченицата (35). Дополнителни јазични елементи како *мислам*, или *според мене* (36) ја подвлекуваат субјективноста на предлогот со што тој станува поненаметлив.

(35) Кажи ми, ако можеш да направиш напор до петок да се видиме уште еднаш, **би било добро**. (транскрипт)

(36) Според мене најдобро **би било** да разговараш со мајка ти. (ЦрноБело)

За ублажување на предлози, покани (37), закани (38) и сл. се користат искази кои се градат со прилогот *како*, можен начин од глаголот и дативен објект. Тие функционираат како имплицитни говорни чинови.

(37) **Како би ти дошло** едно патување? – рече уредникот одмерувајќи го ефектот од своите зборови на неговото лице и не престанувајќи да се поигрува со пишалката. (МС⁵: 33)

⁵ Солев Димитар. 1980. *Крајтката ѝролеј на Моно Самоников*. Скопје: Мисла.

(38) Изгледам смирено, но **како би ти** залепила три шлаканици. (<https://vecser.press/>)

Прегледот на *би*-конструкции со полнозначни глаголи во прагматичка функција покажува дека се издвојуваат два поттипа: (а) затврдени или полузатврдени искази кои се специјализирани за оваа функција и (б) *би*-конструкции со недефинирана, имплицитна модалност, кои во одредени контексти добиваат прагматичка функција.

3. Заклучни забелешки

Со анализата покажавме дека *би* се користи во различни ситуации и за различни прагматички функции, меѓутоа не се јавуваат сите употреби со подеднаква честота. Укажавме на некои употреби кои станале вообичаени во секојдневната комуникација, но во многу случаи исказите со *би* се маркирани како поформален или книшки стил, додека формите со *ќе* или со модални глаголи се доволно учтиви. Конкуренцијата меѓу овие структури во изразувањето учтивост останува понатаму да се испитува.

Литература

- Асенова Петя. 2002. *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканскиот јазик*. Велико Търново: Фабер.
- Гајдова Убавка. 2002. „Модалност: граматикализација во македонскиот глаголски систем“. *Славистички списани* бр. 10, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 119–127.
- Конески Блаже. 1987. *Грамајтика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески Кирил. 1999. „Односот на глаголските конструкции со *ќе* и можниот начин“. Во Конески Кирил. *За македонскиот глагол*. Скопје: Детска радост.
- Тополињска Зузана. 2008. *Полски-Македонски, граматичка конфронтација. Развивок на граматичките категории (8)*. Скопје: МАНУ.
- Чашуле Илија. 1989. „Модалните глаголи во македонскиот јазик“. Прилози 14 (2), Скопје: МАНУ, 89–117.
- Austin John. 1962. *How to Do Things With Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gołab Zbigniew. 1964. “The Problem of Verbal Mood in Slavic Languages,” *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 8, Indiana: Slavica Publishers, Indiana University, 1–36.
- Hausmann, Klaus. 1956. *Der Potential im Mazedonischen*. Doctoral dissertation. Göttingen: Georg August University.
- Kramer Christina E. 1986. *Analytic Modality in Macedonian*. Munich: Otto Sagner.
- Lunt Horace. 1952. *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje: n.p.
- Mitkovska Liljana, Bužarovska Eleni. 2019. “The Pragmaticization of the Hypothetical Marker *bi* in Macedonian”. *Balkanistica* 32:2, Oxford, Mississippi: University of Mississippi Press, 173–198.
- Xrakovskij Viktor S. 2009. “The Conjunctive (Conditional) / Der Konjunktiv (Konditional)”. Kempgen Sebastian et al. (eds.) *Die slavischen Sprachen*. Berlin: Mouton de Gruyter, 520–525.

Билјана НИКОВСКА
Скопје, Македонија

ПИШУВАЊЕТО СО РАКА И ДИСЛЕКСИЈАТА

Ритмичко пишување на ракописните букви од македонската азбука

Апстракт: Резултатите од разни невропсихолошки истражувања и практичните искуства докажуваат постоење на директни невролошки врски меѓу квалитетот на пишувањето со рака, вештина силно поврзана со посложените нивоа на пишувањето и читањето, и невролошките процеси во основата на фонолошкото процесирање, кое се смета дека е поврзано со усвојувањето на читањето.

Поддржувајќи ги ставовите дека пишувањето со рака (особено ракописното) е важно во работата со деца со специфични тешкотии во учењето (дислексија, дисграфија и др.), се посочува на потребата овие сознанија да се искористат при креирањето и адаптирањето на техниките и на методите за третман на дислексија на македонски јазик. Во таа насока, давам предлози за адаптирање на ракописните букви од македонската азбука (мотивите) за изведување на техниката Ритмичко пишување.

Клучни зборови: дислексија, ракописно, македонски, ритмичко пишување, азбука.

Вовед

Овој труд е поттикнат од сознанијата за состојбата со дислексијата во светот и во Македонија, добиени по проучувањата вршени од страна на авторот во периодот 2017/2018 година и од знаењата стекнати во текот на обуката на Националниот институт за развој на учењето (НИЛД) одржана во периодот од ноември до јануари 2017/2018.

Примарна цел на истражувањето е *да се добијат илјадина е можно повеќе сознанија пред да се пристапат кон креирање или адаптација на методи и техники за третман на дислексијата на македонски јазик.*

Уште една важна цел на авторот е *да се добие јојасна слика за улогата на лингвистичките (македонистичките) во овој процес.* Во оваа насока, авторот предлага едно можно решение за адаптација на мотивите од македонските ракописни букви, што е потребно за изведување на техниката Ритмичко пишување.

Што е дислексија?

Дислексијата е специфична тешкотија во учењето со невробиолошко потекло. Се карактеризира со тешкотија зборовите да се препознаат точно и/или течно и со слаба способност за точно пишување и декодирање. Овие тешкотии, вообичаено, се резултат на недостаток во фонолошката компонента на јазикот. Ова не се очекува од деца што немаат проблеми со другите когнитивни способности неопходни за

ефикасно следење на наставата. Секундарни последици од овој недостаток можат да бидат неразбирање на прочитаното и намален интерес за читање. Тоа, пак, може да влијае на развојот на вокабуларот и на општите знаења (<https://dyslexiaida.org/definition-of-dyslexia/>)

Дислексијата, всушност, најмногу се однесува на процесирањето (обработката) на информациите: дислексичните луѓе имаат проблем да ги обработат и да ги запамтат информациите што ги гледаат и што ги слушаат. Ова влијае на учењето и на усвојувањето на вештините за читање и за пишување.

Имајќи ги предвид досегашните научни сознанија, кои докажуваат поврзаност на читањето со пишувањето, што вели науката за влијанието на пишувањето со рака (посебно ракописното пишување) врз способноста и ефикасноста на процесирањето на новите информации? *Дали пишувањето со рака може да се искористи во илестиманото на специфичните тешкотии во учењето – дислексија, диспраксија, дискалкулзија, дисграфија, АДД или АДХД (Тасевска-Николовска 2017: 5), посебно во илестиманото на дислексијата и дисграфијата?*

Пишувањето со рака и фонолошкото процесирање

Ставовите за тоа дали ракописното пишување и, генерално, пишувањето со рака, влијае на некои аспекти од развојот на личноста се поделени. Како резултат на секојдневното масовно користење на компјутерската технологија, луѓето сè поретко имаат потреба да пишуваат со рака. Дури и кога пишуваат, повеќето веќе и не знаат да пишуваат ракописно (курзив) или имаат тешкотии да пишуваат вака, па, користат само печатни или ги мешаат печатните и ракописните букви. Под влијание на тенденцијата да се користат техничките уреди за пишување, некои земји веќе имаат одлучено или одлучуваат да го исклучат ракописното пишување од наставните планови (Финска и некои држави во САД). Нивните аргументи се дека компјутерите денес се во широка употреба и се успешна замена за пишувањето со рака.

Од другата страна се оние психолози и невропсихијатри што сметаат дека е рано сè уште пишувањето со рака (дури и ракописното пишување) да се прогласи за минато (Konnikova 2014). Ова тврдење тие го засноваат на истражувањата на мозокот, чии резултати покажуваат дека постои врска меѓу пишувањето со рака (и тоа не само дали пишуваме со рака или не пишуваме, туку и како пишуваме) и натамошниот развој во образованието на личноста (читањето, генерирањето идеи и помнењето).

Студијата на група автори (Gimenez и др. 2014) содржи податоци од истражување што се фокусира на **активноста на мозокот при фонолошко процесирање и на поврзаноста на одредени активности (како пишувањето со рака) со читањето**. Овие податоци овозможуваат да се истражи дали **активноста на мозокот при фонолошко процесирање е поврзано со пишувањето со помош на рака**. Во истражувањето учествувале вкупно 29 момчиња и 22 девојчиња, здрави деца (без дијагноза за невролошки или за психијатриски нарушувања), родени говорители на англискиот јазик, на возраст од 5 и од 6 години, на почетокот од нивното формално основно образование. Биле собирани податоци со стандардна процена на однесувањето на детето и податоци од магнетнорезонантното снимање на мозокот (Gimenez и др. 2014: 2).

Имајќи го предвид сознанието дека пишувањето со рака кај децата во претписмената фаза е поврзано со препознавањето на буквите, кое е поврзано со

читањето (James и Engelhardt 2012), има основа да се мисли дека пишувањето со рака е поврзано и со фонолошкото процесирање, вештина којашто со децении се врзува со усвојувањето на читањето (Castles и Coltheart 2004: 77–111). **Ако пишувањето е поврзано со развојот на читањето, а фонолошкото процесирање е во врска со усвојувањето на читањето, нивната хипотеза е дека центрите во мозокот поврзани со фонолошкото процесирање може исто така да бидат поврзани и со вештината на пишување со рака** (исто и кај Gimenez и др. 2014: 2).

Во прилог на докажување на оваа хипотеза оди и сознанието дека децата со проблеми при учењето, како што е дислексијата, специфична состојба на проблеми со читањето, за која се верува дека е резултат на фонолошки недостаток, често манифестираат тешкотии и со пишувањето (O'Hare и Khalid 2002: 234–248).

Има студии базирани на снимки на мозокот со кои јасно се потврдува дека слободното пишување со рака го поттикнува усвојувањето на читањето, што не е случај со пишувањето на тастатура или дури со пишувањето со помош на следење линија (James и Engelhardt 2012, Longcamp, Zerbato-Poudou и Velay 2005: 67–79). Џејмс и Енгелхарт покажуваат дека претшколските деца ги користат центрите на мозокот за читање: вретенест гирус (fusiform gyrus), задниот париетален кортекс (posterior parietal cortex) и долниот (фронтален) преден гирус (inferior frontal gyrus) при процесирање на буквите исклучиво по пишување со рака, не и при пишување на тастатура или пишување со следење на линија. Заклучокот е дека моторното движење што настанува при пишување на буквите со рака им помага на децата да ги разликуваат основните форми (својства) на секоја буква, што води кон полесно и поточно препознавање на буквите и, подоцна, кон течно читање (Gimenez и др. 2014: 1–2).

Во оваа студија се обезбедуваат докази за постоење на директни невролошки врски меѓу *квалитетот на пишувањето со рака*, вештина силно поврзана со посложените нивоа на пишувањето и со читањето, и со невролошките процеси во основата на фонолошкото процесирање, кое се смета дека е поврзано со усвојувањето на читањето. Овие првични докази се однесуваат на тоа дека долниот фронтален (преден) гирус (inferior frontal gyrus) може да е клучната врска меѓу фонолошкото процесирање и квалитетот на пишување во раните фази од развојот на јазикот. Пронајдоците во оваа студија покажуваат дека во периодот на ран развој на читањето и пишувањето, успешното квалитетно пишување со рака, кое се мери според способноста буквите да се формираат и да се обликуваат кохерентно, се заснова на десниот долен фронтален гирус, и дека оваа ефикасност кореспондира со успешното фонолошко процесирање (Gimenez и др. 2014: 12).

Пишувањето со рака може да има значителни ефекти на способноста на малите деца да ги препознаваат буквите. Зошто пишувањето со рака го има овој ефект и како се постигнува е истражувано во повеќе студии што користат бихевиорални мерки и функционално невролошко снимање (магнетна резонанција) на мозокот на деца на возраст од 4 до 5 години. Тука се докажува дека раното пишување со рака влијае на препознавање на визуелните симболи, бидејќи резултира во создавање варијабилни визуелни форми, кои помагаат да се разбере симболот. Механизмите што го поддржуваат ова разбирање се важни за комуникацијата меѓу визуелните и моторните системи во мозокот: пишувањето со рака служи да се поврзе визуелното процесирање со моторното искуство, олеснувајќи го на тој начин препознавањето

на буквите. Овие резултати се интерпретираат во рамки на поширокиот контекст на олеснителниот ефект што учењето преку активност го има на способностите за перцепција (James 2017).

Учејќи за предметите преку спонтани активности, во мозокот се формираат важни врски, кои имаат сериозно влијание на нашето однесување. Во контекст на хипотезата поставена за овој труд, важни се одговорите на прашањата: а) дали пишувањето печатно со рака создава перцептивно-моторна врска (мрежа) во мозокот, важна за идентификација (препознавање) на буквите и б) каков тип на мануелна активност е потребна за создавање на овие врски во мозокот. За да се одговори на овие прашања, некои студии користат невролошко снимање на мозокот на деца на возраст кога ги совладуваат буквите и зборовите.

Истражувањето (James 2010) е спроведено на два начини: децата ги учат буквите преку методот на слушање и на изговарање на буквите или преку пишување на овие исти букви. Првиот начин (слушни и изговори) е најчесто користен начин за учење на буквите во претшколска возраст, бидејќи се препоставува дека на оваа возраст е сè уште тешко да се пишуваат буквите. Учесниците биле подложени на магнетнорезонантно снимање пред и по 4 недели од нивното учење букви преку методот *слушни – изговори* или преку пишување на истите овие букви без изговарање. Пред обуката, снимките не покажале никаква активност во мозокот. Мозоците на овие деца реагирале исто на букви и на едноставни форми (триаголници и квадрати). Но, по обуката со пишување, снимките покажале активирање на регионите во мозокот што подоцна се специјализираат за препознавање на буквите. Ова бил првиот доказ во прилог на идејата дека **пишувањето букви со рака формира невролошка специјализација за букви и веројатно го трасира патот за формирање на системите во мозокот што се користат за читање.**

Слично истражување е направено со споредување на реакцијата на мозокот при следните активности: *слушни – изговори*, *напиши со рака*, *напиши со тастатура* и *напиши следејќи линија* (James и Engelhardt 2012). Прашањето што се поставува овде е дали пишувањето букви со рака има различен ефект врз формирањето на мозочните системи што учествуваат во перцепцијата на буквите од пишувањето на буквите со тастатура или со следење на непрекината линија (James 2017: 3). Резултатот е повторно очигледен: само по пишување со рака мозоците на децата ја регрутираат мрежата за препознавање букви, која постои кај возрасни луѓе. Резултатите се важни за да се разбере дека не може секоја активност да го поттикне формирањето на системот важен за препознавање на буквите, туку треба специфична активност – во овој случај, едноставното притискање копче на тастатурата (при пишувањето со рака буквите се формираат со посложени движења на прстите, додека кога се користи тастатура, прстите само ги допираат копчињата) или дури пишување со следење линија не е ефикасно (не поттикнува активирање на системот за препознавање на буквите во мозокот). **И двете студии докажуваат дека учењето букви преку пишување со рака формира мрежа во мозокот за која е познато дека е во основата на процесирањето на буквите кај возрасни луѓе и дека учењето преку пишување на тастатура или со следење на непрекината линија не ја активира оваа мрежа до ист степен** (James 2017: 4).

Доколку клучен фактор е активност без помошно средство, тогаш **зошто пишувањето со рака со следење на линија не ја активира истата мрежа во**

мозокот што ја активира слободното пишување со рака? Поради познатиот феномен дека работите подобро ги учиме кога гледаме повеќе различни примери отколку еден ист пример повеќе пати (Gibson и Gibson 1955: 32–41), се претпоставува дека слободното пишување букви со рака произведува различни форми на дадената буква, додека пишувањето со следење на линија не креира варијации (пишувањето е попрецизно). На пример, кога дете учи еден збор (на пример, зборот *џајче*), детето го учи како гуменото пајче во бањата, пајчето во езерото, пајчето од книгата, пајчето што лета итн. Сите овие различни претстави за една иста работа водат кон подобро усвојување и разбирање на тоа што значи зборот *џајче* (на што се однесува) споредено со учењето што е *џајче* само преку повеќекратно гледање на едно исто гумено пајче (Gentner и Namy 1999: 487–513). Во цитираната студија (James 2017) се претпоставува дека учењето букви може да ја следи истата идеја: колку повеќе различни форми на буквата „А“ детето запознава, толку подобро ја разбира таа категорија, т.е. што е тоа „А“. А, слободното пишување со рака е идеален начин за спонтано формирање различни варијации на една иста форма бидејќи, кога детето пишува слободно со својата рака, резултатот е хаотичност и варијабилност. За разлика од ова, кога детето следи линија, резултатите се исти букви. Токму оваа варијабилност, која е резултат на слободното пишување со рака, може да биде важна за учењето на буквите.

Оттука следува логичната претпоставка дека, *ако слободното пишување со рака дава варијабилнош, тогаш варијабилноста би била уште поизразена при ракописно пишување, при коешто доаѓа до израз и индивидуализмот*.

Некои специјалисти за едукација одат дотаму што сметаат дека ракописното пишување треба да се учи пред печатното или, барем, истовремено со печатното за децата да ја научат врската меѓу двете форми на графемите (Eide 2012).

Кога она што го учиме (меморираме) е резултат на физичка активност, тоа и најдолго се памти. Пишувањето како вештина се стекнува со движење на телото. Со пишувањето се развива мускулна меморија, а кога ќе се развие автоматското пишување (пишување без потреба од свесно внимание), тогаш детето може слободно да се сконцентрира на понапредните фази од писменото изразување (квалитетот, точноста и брзината) и може полесно да ги репродуцира буквите (да го обнови она што е во неговото сеќавање) (Berninger и Rutberg 1992, Handley-More и др. 2003, Case-Smith и др. 2012).

Поради наведените причини, многу центри за дислексија и за читање препорачуваат и користат техники за (ракописно) пишување со рака. Националниот институт за развој на учењето (NILD, National Institut for Learning Development, www.nild.org) ја користи техниката Ритмичко пишување и таа е една од клучните техники во нивната програма за развој на учењето. Ритмичкото пишување од оваа програма се изведува на табла исклучиво со креда.

Адаптација на мотивите за ракописните букви од македонската азбука за изведување на техниката Ритмичко пишување

Во Македонија нема програма, техники и методи за дислексичари прилагодени на македонскиот јазик. Програмите за дислексија што се користат во Македонија – Тејк Флајт (Ортон Гилингам), Роналд Дејвис, АФС Метод (Attention Function Symptoms Method), Едукативната терапија на НИЛД, преку обчени терапевти, се за лица од англиско говорно подрачје. Група терапевти и лингвисти од здружението

„Корени“ и од едукативниот центар „Бриџез Леарнинг Центер“ во 2017 го почна проектот⁶ за превод и адаптирање на програмата на Националниот институт за едукативен развој (НИЛД) на македонски јазик. Програмата на НИЛД не е исклучиво наменета за третман на дислексија, туку и за други специфични тешкотии при учењето. Во рамките на овој проект, Билјана Никовска (која во тимот е вклучена како македонист и преведувач за англиски) предложи решенија за адаптирање на мотивите за сите ракописни букви од македонската азбука, што е неопходно за изведување на техниката Ритмичко пишување. (Во овој труд, авторката ги претставува мотивите за само неколку графеми специфични за македонската азбука.) Исто така, таа даде и првични предлози за уште една од клучните техники на програмата на НИЛД – The Blue Book.

При адаптирање на техниката Ритмичко пишување на македонски јазик клучно е креирањето на *мотивите* за оние букви од македонската азбука што се различни (или ги нема) во абecedата (техниката е оригинално создадена за англискиот јазик).

Што се тоа мотиви на графеми?

Мотивите се важни при формирањето на графемите. Всушност, тоа се елементи од кои се составени графемите (буквите). Пишувањето на еден ист мотив или комбинација од мотиви (буква/-и) со континуирано повторување создава ритам, па, оттаму – *ритмичко пишување* – рамномерно, хармонично движење на раката, со кое се испишуваат деловите од буквите (мотивите) или буквите во една континуирана низа. Еве неколку примери како изгледа тоа со букви од абecedата.

сссс мм а

Два мотиви од кои е составена малата ракописна буква „а“:

Оваа буква во абecedата и во азбуката има иста форма, па, во идната програма на македонски јазик, за изведување на ритмичкото пишување може да се користат истите мотиви на малата ракописна буква „а“ што се користат и во техниката за англиски јазик. Но, во други случаи, мора да се формираат нови мотиви. На пример, ракописните големи и мали букви „Т“, „т“ и „R“, „r“ во абecedата имаат различни форми од соодветните букви во македонската азбука.

мм ЛЛЛ Т т
мм ЛЛЛ Т т

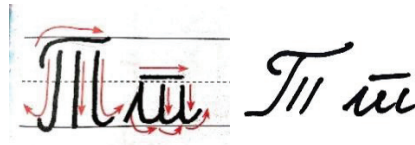
Мотиви од кои се составени големата Т и малата т (во ракописен стил) во абecedата:

⁶ Раководител на овој проект е Рашел Нил, директорка на Здружението за развој на учењето „Корени“.

rrrr BBB R r

*Мотиви од кои се составени зоремајта R и малајта r (во ракописен стил)
во абецедата:*

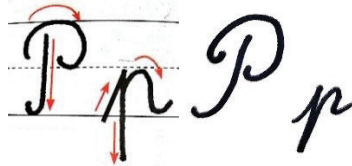
Истите гласови имаат поинаков графички израз во македонската азбука. За нив треба да се креираат нови мотиви (тогаш кога не може да се искористат мотивите што веќе се користат за буквите од абецедата), по аналогија на мотивите креирани за абецедата или на друг начин што ќе се оцени како посоодветен за корисниците на програмата на македонски јазик. На пример,

1.
(еден, два...)

2.
(еден, два...)

3.
(еден, два, три, долго...)

1.
(еден, два...)
заокружи...)

2.
(на десно: еден, два...)

3.
(горе, долу, назад,

При креирањето на мотивите за кириличните ракописни букви, авторот се водеше од формата со која се дадени во Правописот на македонскиот јазик (Правопис 2017: 3) и во учебникот Македонски јазик за второ одделение за деветгодишно основно образование (Македонски јазик 2016).

Овде ќе претставиме само уште еден пример за буква од македонската азбука со различен графички израз во абецедата.

(десно: еден, два...) (лево: еден, два...) (право, горе, долу, назад...)

3

Програмата што ќе се адаптира или креира на македонски јазик за говорители на македонскиот јазик треба да биде во согласност со сознанијата, програмите и искуствата на глобално рамниште, но при нејзиното креирање мораат да се земат предвид спецификите на македонскиот јазик, образовниот систем во земјата и социокултуролошките аспекти. Веќе постојат истражувања што укажуваат на влијанието на јазичните и социокултуролошките фактори врз разни невропсихолонгвистички манифестации, на пример, дислексијата или дисграфијата (Parente и др. 2012: 125–133).

Македонистите треба да дадат свој придонес во креирањето на ваква програма/ програми поради важноста најновите сознанија од областа на македонистиката, посебно деловите фонологија, морфологија и морфофонологија, да бидат земени предвид при создавањето на идната програма за дислексија и за други тешкотии во учењето на македонски јазик. Дислексијата се одразува на фонетско-фонолошко ниво и на морфофонолошко во зависност од природата на јазикот. Постојат студии во кои се проучува дури и свеста на морфолошко ниво кај учениците со дислексија (Guimarães и др. 2015: 1145–1157).

За време на обуката во Будимпешта во јануари 2018, тимот од Македонија се сретна со создавачот на програмата на НИЛД на унгарски, проф. д-р Агнес Јорданидис. Во своето излагање таа зборуваше за своите искуства од адаптирањето на програмата на унгарски јазик и даде корисни совети за решавање на предизвиците со кои би се соочил секој што ќе се обиде да ги усогласи спецификите на својот јазик на оваа (оригинално англиска) програма. Заклучокот по таа средба е дека лингвистите вклучени во работата на ваква програма треба (е препорачливо) да ги имаат предвид и програмите што се веќе адаптирани на друг јазик (од неанглиско јазично подрачје, особено јазиците со фонетско-фонолошки правила слични на македонскиот) и резултатите што овие програми ги дале на својот терен.

Литература

- Кртолица и др. 2016. *Македонски јазик за вџоро одделение за деветџодишно основно образование*. Скопје: Просветно дело.
- Цветковски и др. 2017. *Правойис на македонскиот јазик (вџоро издание)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крете Мисирков“ и Култура.
- Тасевска Николовска С. 2017. *Прирачник за идентификација и џоддршка на учениците со дислексија*. Скопје: Здружение за дислексија „Ајнштајн“.
- Шурбановска О. „Специфични тешкотии во учењето кај учениците – дислексија“. *Годишен зборник УДК: 376-056-264(497.7)*. Скопје: Филозофски факултет, 201–213.
- Berninger & Rutberg, March 1992. „Relationship of finger function to beginning writing: Application to diagnosis of writing disabilities“. *Developmental Medicine and Child Neurology* Volume 34, Issue 3, 198–215.

- Case-Smith et al. July/August 2012. „Effect of a Coteaching Handwriting Program for First Graders: One-Group Pretest–Posttest Design“. *American Journal of Occupational Therapy* Vol. 66, 396–405.
- Castles & Coltheart. February 2004. „Is There a Causal Link from Phonological Awareness to Success in Learning to Read?“ *Cognition* 91 (1). *Scientific Research, an Academic Publisher*, 77–111.
- Eide D. January 20, 2012. „Why Teach Cursive First?“. <https://www.logicofenglish.com/blog/44-handwriting/122-why-teach-cursive-first> (пристапено на 28 јуни 2018).
- Gibson et al. January 1955. „Perceptual Learning: Differentiation or enrichment?“ *Psychological Review* Vol 62 Issue 1. American Psychological Association, 32–41.
- Guimarães et al. June 2015. „Morphological Awareness in Brazilian Learners with Developmental Dyslexia“. *Creative Education* Vol. 6 No. 11, 1145–1157
- Gimenez et al. March 2014. „Neuroimaging correlates of handwriting quality as children learn to read and write“. *Frontiers in Human Neuroscience*, Volume 8 Article 155, 1–15 (пристапено од www.frontiersin.org)
- Handley-More et al. Mar/Apr 2003. „Facilitating written work using computer word processing and word prediction“. *American Journal of Occupational Therapy* Volume 57 Issue 2. 139–151.
- James K. H. March 2010. „Sensori-motor experience leads to changes in visual processing in the developing brain“. *Developmental Science*, Volume 13, Issue 2, 279–288.
- James & Engelhardt. December 2012. „The Effects of Handwriting Experience on Functional Brain Development in Pre-Literate Children“. *Trends in Neuroscience and Education*. Volume 1, Issue 1, 2012. Scientific Research, an Academic Publisher, 32–42
- James K. H. December 1, 2017. „The Importance of Handwriting Experience on the Development of the Literate Brain“. Volume 26 Issue 6, 502–508.
- Konnikova M. June 2, 2014. „What’s Lost as Handwriting Fades“. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2014/06/03/science/whats-lost-as-handwriting-fades.html> (пристапено на 19.9.2018).
- Longcamp et al. 2005. „The Influence of Writing Practice on Letter Recognition in Preschool Children: A Comparison between Handwriting and Typing“. *Acta Psychologica*. 119. 67–79.
- Parente et al. 2012. „Sociocultural factors in Brazilian neuropsycholinguistic studies“. *Psychology & Neuroscience*, Volume 5 Issue 2, 125–133.
- O’Hare & Khalid. Oct/Dec 2002. „The Association of abnormal cerebellar function in children with developmental coordination disorder and reading difficulties“. *Dyslexia* Vol. 8 Issue 4: British Dyslexia Association, 234–248.
- Teresa et al. August 2015. „Dyslexic children fail to comply with the rhythmic constraints of handwriting“. *Human Movement Science*. 42:161–82.

Соња НОВОТНИ,
 Михајло МАРКОВИЌ
 Универзитет во Тетово, Филолошки факултет
 Тетово, Македонија

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ОПРЕДЕЛЕНИ ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ МОДЕЛИ ВО ДВА ПАТЕРИКА ОД XIV ВЕК

Апстракт: Зборовниот фонд на секој јазик е подложен на постојани промени, едни зборови застаруваат, па и исчезнуваат од употреба, а други се образуваат за да се означат со нив новите предмети и појави предизвикани од комуникативните потреби на човекот. Зборообразувањето претставува жив процес на образување на нови зборови преку кој се збогатува лексичкиот состав на македонскиот јазик. Тој процес се одвива преку изведување нови зборови од веќе постојните и со додавање на ново значење, преку позајмување туѓа лексика и нејзина адаптација според нормите на македонскиот јазик. Новите лексеми претставуваат значаен дел од речничкото богатство на секој јазик, па и на старословенскиот, и се однесуваат кон културниот речник на јазикот. Поради нивната многубројност, тие во старословенските ракописи станале предмет на посебен научен интерес. Како предмет на обработка во нашиот труд се опфатени зборообразувачките модели во два патерика од XIV век, токму поради богатата деривација во патерикот како книжевен жанр. Промените особено ги нотираме кај именската деривација во овие два текста и затоа им даваме посебно место.

Клучни зборови: зборообразување, патерик, модел, старословенски.

Овој реферат е од особена вредност токму поради приказот, описот и компаративната анализа во два ракописи од XIV век, во коишто за првпат се обработуваат зборообразувачките елементи и модели, а со тоа се отвора можност за продлабочени зборообразувачки проучувања во областа на палеославистиката. Зборообразувањето во Слоештичкиот патерик (Слоеш) и во Слеченскиот патерик (Слеч) со префиксација и со суфиксација е основен начин на изведување на зборови, наследен од праиндоевропскиот јазик и зачуван до денес. Во системот на суфиксацијата и на префиксацијата може да се насети еволуцијата на лексемата и промените во значењето.

Слеченскиот патерик е ракопис којшто е пишуван на крајот на XIV век на дебела и груба хартија на 246 листа со димензии 20x13 см, кој од Слеченскиот манастир прво бил пренесен во Археолошкиот музеј во Софија, а оттаму бил префрлен во Софиската народна библиотека каде што се чува и денес под број 1037. Пишуван е со безјусов правопис. Нема оригинална пагинација, односно има понова пагинација која прво е погрешена па потоа од друга рака повторно пагиниран. Стари записи нема, а поновите се на македонски јазик. Писмото е читливо, правилно пишувано,

секоја страница содржи 20 реда со некои исклучоци, има многу кратенки, лигатури и надредни знаци, пишуван е без многу грешки и само на мал број страници е оштетен и не се чита. Фалат страници на почетокот и на крајот на ракописот. Ракописот започнува со житие за Еуфимија, а содржи и повеќе помали текстови (Марковиќ 2011: 5-15).

Во библиотеката на БАН во Софија со бр. 77 е обележан еден македонски патерик од почетокот на XIV век. Станува збор за Слоештичкиот патерик, кој извесно време се чувал во Археолошкиот музеј во Софија, од каде што бил пренесен во БАН. Ракописот содржи 286 пергаментни листа, пишувани на мали листови со димензии 20x14 см. Ракописот нема оригинална пагинација, туку има две нови пагинации. Почетокот на ракописот е изгубен, односно недостасува 1 лист, а на крајот можеби 3-4 листа. Во текстот има еден запис на лист 57 „**СЕЛО СЛОЕШНИЦА, КОСТАДН(Н)**“. Од ова може да се извлече заклучок дека најверојатно ракописот потекнува од демирхисарското село Слоештица. Според ова демирхисарско село, овој патерик го нарекуваме Слоештички патерик (Новотни 2013: 9-27).

Во овој труд ќе се задржиме на зборообразувачите модели со суфиксација, а за илустрација ќе наведеме и соодветни примери со нивните контексти. Нивниот однос во Слоеш и Слечч го следиме преку неколку подгрупи:

Именки со суфикс -ИМННЪ. Суфиксот -ИМНН-Ъ се состои од суфиксите -ИМН- и НН-Ъ. За првиот суфикс е карактеристично тоа што ги именува лицата според припадноста кон населено место, определена општествена група или колектив, а вториот служи за означување на единечност, односно посочува лице од машки пол (Конески 1995: 9). Во овој тип се вбројуваат примерите од Слоеш:

гражданин (клѣрнсомъ и гражданинъ пришедь къ гробу) 421/6;

хрѣтианнѣ (ѣко же и въ ѡны же ѿрѣваахоу глаголюще, неможешн ти с нами
приношение принести евреннѣ сы. ѡнъ же рече да боудоу назъ хрѣтианнѣ. рече к
немоу ѿрочи аще боудешн хрѣтианнѣ примемъ теснамин. ѡбѣщавше се емоу и
приѣшен нже ѿ нихъ створени епискоупъ крти его въ водѣ створыша вса по обычаю)
391/16;

МНРЪННН (ПОВѢДА НАМЪ АВВА ЕВЪСТАТНН КЪПЕЦЪ ИАКО ЕГД БЪХЪ МНРЪННН ННКОЛНЖЕ
НЕАДЪХЪ ТЪКМО ѿ ВЕРА ВЕРЬ. Н СЪДЕЩОУ МН НА ПРОДАВННЦЪ. ННКОЛНЖЕ КННГН ѿ РОУКЫ
МН НСХОЖАЮУ) 199/6 (ВКУДНО ВО 32 ЛЕКСЕМИ).

Во Слѣпч слѣдиме: хрѣтианина (хрѣтианина ѣсѣмь. ѿн же рѣ ѣн. нмѣнѣ твоего ѡбщаго ѣже къ члвкомъ выпрашаю. тогѣ ако нѣстована раба бжѣна. нарѣ номн ѣ нмѣ родителн софна. сввршѣнно же ѣ нмѣ моѣ хрѣтианина ѣсѣмь) 10/1, 10/8;

римлянина (всн же соущен въ граѣ мѣще се мнра прошѣху: анкернѣ же
єдина жена римлянина родомъ. дѣци макариѣва трисипата, соущи въ томъ градѣ)
60/20:

гражданна (хромые скающие, разбойника раю гражданна сътвори. мытара
блговѣстника. коя соуть благозачина дѣянія) 80v/8 (вкупно во 21 пример).

Именки со суфикс **-ба**: Според потеклото овој суфикс се поврзува со индоевропскиот суфикс **-b-* **-bh-* проширен со вокалите *o* или *a* во **-bho-* или **-bha* (Meillet 1961: 271). Прасловенските наставки *-oba* и *-ьba* се врзувале со вокалните основи и образувале именки од женски род. Поголема продуктивност во

старословенскиот јазик пројавила наставката -ѢА, изведена со присоединувањето на *-ба кон основите на ѝ и со неа се образувале апстрактни именки од глаголки основи. Во Слоештичкиот патерик се јавуваат само пет образувања на -ѢА:

АЛЫУББА: СМРАДЬ НА ЦѢСТАДХЪ АЛУБА Н ЖЕЖЕДА ВЪ ДОМОВѢХЪ 69/2, НМѢН АЛЫУБОУ
92/4;

ДРОУЖБА: ПИТАТИ СЕ ДРОУЖЖБОУ БО ПРИТВАРЪТЕЪ КЪ МИРОУ 92/16;

слѡужба: въ краіцѣхъ рѣши всѣ слѡужба моя и мѡлта моя 290/19; непрѣзри
 слѡужбею свою 165/6; створи ти слѡужбею своею 216/5; да створи мѡ слѡужбею зѣ
 390/18; аще вложи мѡ въ слѡужбею сню снѣхъ съхраняетъ 407/6; ѡко да слѡужбею
 нѣкою испльниши ми 468/16; испльнитъ слѡужбею вашою 486/19; ѡрѡковниче въ
 слѡужбею мнѣ 494/5, бесквернѡую слѡужбею 581/14;

злѡба: да не прѣвѡрнѣтѣ моѧ злѡба 18/5, ꙗко соутѣ нѣѣи блѣти обѣщѣннѣи злѡба
же 235/19, великоу ю злѡбоу зѣвѣи 55/18, по смѣртѣи бывають злѡбоу въ зненавнѣжѣ
99/13, пришь выноу свою злѡбоу навлѣмѣтѣ 279/16 (вкупно 43 примери).

Во Слепч следиме:

ПОТРѢБА (НИКТО ЖЕ КОУПЛЮ ТВОРИТЬ, ЯКО ПОЗОРИЩЕ БРАУНОЕ РАЗНДЕТЬ СЕ. НИКТО ЖЕ ВЪНУАЕТ СЕ ТАКОВЪ. ТѢМ ЖЕ ТЫЦѢМЪ БРАЮ. ПОТРѢБА БО НЕ ТУЕВЕННА. ДА НЕ ТАЛКНОУШЕ ОУСЛЫШНМЪ НЕ ВѢМЪ ВА) 195/12;

ЗЛОБА (И ПОЩЕНІЮ ДѢХОВНОМОУ. ДА ПРѢТЕГНЕТЬ ВЪ МѢРНЛѢХЪ БЛГОСТЬ, ЗЛОБОУ
НАШОУ. ЗЛОБА БО АЩЕ НМАЛА БОУДЕТЬ. ТО ВЕЛНКОУ ТЕГОУТОУ НМАТЬ ВЪ СЕБѢ) 205v/3;

ПАГОБА (ОУВѢЖЕ НГОУМЫНЬ ПРИЗВАВЪ Н Н РЕЧЕ ЕМОУ ЕЛМА БРАТЕ ЛѢПОТА ЛЦА
ТВОЕГО МНОГА Е ЗѢЛО. ТО СЛАБНМЬ ПАГОБА БЫВАЕТЕЬ. ТО РАДН ВЕЛЮТН ДА НС ХНЗННЕ
СВОЕ НЕ НЗЛАЗНШН) 33v/18;

слѣжба (она же рѣ аще хощеши снѣ створи ти, повелѣи ѿко да презвѣтеръ
монашескыи приидеть само. и сътвори ти бескровную слѣзбою. ѿко да приуче стимъ
се ѹтмыи и животворещи хъ тани хъ ба наше) 123/6 (вкупно 27 лексеми).

Именки образувани со суфикс **-остъ** најчесто имаат апстрактно значење (Цейтлин 1977: 162-176), и се најчесто изведени од придавки и ретко од именки. Се образуваат со додавање на суфиксот кон зборообразувачката основа. Од образувањата на **-остъ** ги приводуваме следните примери во Слоеш:

ГРЬДОСТЬ: ЮГО ѠЦА И ВСЕМИРСКОЮЮ ГРЬДОСТЬ 348/11;

крѣпость: земн крѣпость 10/10;

ЛѢНОСТЬ: ВСѢМЪ ЗЛЫМЪ ЛѢНОСТЬ РАЗУМѢВАН БЛГАА 97/16;

МРЪЗОСТЬ: ВИДЕ ХТНАНЬСКА МРЪЗОСТЬ БО, ЗЛОУСТНВОМОУ 396/6;

ПАКОСТЬ: ИТЕРН ПАКОСТЬ ИМОУ ТВОРЬХОУ 341/4;

РЕВНОСТЬ: КЪ БРАТН НАШЕН РЕВНОСТЬ ЛОУКАВСТВО ЛНЦЕМЪРСТВО ОУКОРЬ ЖЕ И
КЛЕТВА 81/14;

СЛАДОСТЬ: И ПАЧЕ СЛАДОСТЬ СЛАСТНОУЮ ПАЧЕ ВСѢХЪ 262/13;

старость: старость крѣпко ѿрока 38/3;

хитрость: ꙗко хитрость бѣсовська ест 147/17;

Гарость: аще бо, гарость тлѣннаго цра никѣ же понести 5/11 итн. (вкупно 26 примери).

Во Слепч следиме:

МОУДРОСТЬ (ДА НЕ ВЪ РОУГЪ БОУДЕШН РОДОУ СВОЕМОУ. ОНА ЖЕ ГОТОВОУ НМОУЩІН
МОУДРОСТЬ ХВОУ РЕ АНТИПАТЕ МОУУНТЕЛЮ) 5/17;

СТАРОСТЬ (ТѢМ ЖЕ ВН ОУБО МОЛЮ. ПОМЛЮУНТЕ МѢРЕ ВАШЕНЕ СТАРОСТЬ. И МЛАДА
ВАША ТЕЛЕСА. И ВѢАРОУНТЕ МН ЯКО ѠЦОУ И ПОЖРНТЕ БОГОМЪ ВЛАДНКАМЪ ВСЕ НЕ
ВЬСЕЛЕННЫЕ) 12В/5;

ЮНОСТЬ (ПРИШЬШЕ НЖЕ НА ПОЗОРЬ МОУЖІН. ВИДЕЩЕ ТЕЛЕСНОУЮ ЮНОСТЬ И ТОЛНКОУ ДОБРОТУ. Ѡ ВОЛН ВЪ РАНЫ ВЪЛАГА ІЕМОУ) 14в/12;

МНЛОСТЬ (ПОМЕНН ^АВСЕ ЛЮДИ ПОКЛАНАЮЩЕ КЪ ТИ СЕ, ПОДАЖЬ НМЬ МНЛОСТЬ. ПОМЕНН
ЖЕ И ПРИБЕНОУЮ МОЮ МТРЬ СОФНЮ, РАБОТАВШОУЮ ТЕБѢ ПО ИСТИНѢ) 24/11;

ПАКОСТЬ (ИМ ЖЕ АЗЪ ДОСЕЛѢ КЛАННАХЪ, ИЩОУЩИИ ѿ НН МЛТИ. ѿ ННХ ЖЕ НѢ ПОЛЗЫ, НЬ ПАКОСТЬ И СЪМРТЬ ВѢУНА. НННА ЖЕ МЛЮ СЕ БОУ НЕ ДОННАНА ѿБРОУЧЕНА БЫТИ СНОУ ЕГО) 47/6;

крѣпость (яко же гл҃еши и вѣроуеши и подаеши ти крѣпость и трѣпѣние въ кротости твоѣи. и побѣдоу въ подвижѣ твоѣмъ, ндн же съ миромъ) 15в/16;

радость (въ вѣнуююу радость исповѣданіе еже мнѣсн повелѣль, прѣ агглан и
уавкы исплани желаніе дши моеи) 68в/20;

сладость (ѿлагають ти оуныниѣ, а прилагають ти сладость. ѿлагають ти злогоу, а приводятѣ на добродѣтель не ѿставаютѣ въ смощени) 74/10 итн. (вкупно 26 лексеми).

Суфиксите **-СТВО/-СТВЕНЕ** исто така се употребуваат со именки кои имаат апстрактно значење. Притоа суфиксот **-СТВЕНЕ** се врзува со моравската традиција (Львов 1966: 12, 30; Вайан 1952: 231; Грицкат 1970: 27; Večerka 1963: 78), додека суфиксот **-СТВО** има општословенски карактер (Цейтлин 1977: 162-176; Вайан 1952: 231). Именките образувани со суфиксите **-СТВО**, **-СТВЕНЕ** се карактеристични за словенските јазици во различни етапи од нивното постоење и претставуваат еден од карактеристичните признаци на лексиката од определен период. Постои мислење дека суфиксите **-СТВО**, **-СТВЕНЕ** се развиле од постарото **-ТВО**, **-ТВЫЕ** преку апсорпција на **-С-** од придавките на **-СКЪ**. (Шатковский 1987: 232-239). Примери од Слоеш:

БЛАГОВѢРСТВЫЕ: ИАКО ДА СКАЖΟΥТЬ БЛАГОВѢРСТВЫЕ РОДОУ ЧЛВЧЮ 71/20;

БОГАТСТВО: И ЗАПОВѢДИ ТВОЕ ОСЛОУШАХЪ И БГАТСТВО ТВОЕ ЗЛѢ РАСТОУНУХЪ 4/1;

БѢГСТВО: МЛНТЕ СЕ ДА НЕ БОУДЕТЬ БѢГСТВО ВАШЕ ЗНМѢ И ПАКЫ В СОУБѢТОУ

51/17;

ВОНЬСТВО: НИ САМА ВОНЬСТВА АНГЛСКАА НЕ НЕПОРОУНАА СОУТЬ 17/6;

КОВАРСТВО: ЗА КРТЬ СПИТЕЛЕВЪ ВЪСАЦЪМЪ КОВАРСТВОМЪ ЛОУКАВНОСТЬ 57/7;

ЛОУКАВСТВО: НАЖЕ КЪ БРАТН НАШЕН РЕВНОСТЬ ЛОУКАВСТВО, ЛНЦЕМЪРСТВО ОУКОРЬ
ЖЕ Н КЛЕВЕТА 81/14;

ЛЮБОДѢНСТВО: АЗЪ ЛЮБЛЮ ЛЮБОДѢНСТВА ПРѢЛЮБОДѢНСТВА СЪТВОРИХЪ 3/10;

МЛАДЕНСТВО: ЗА ОУ МНОГОИ ЮЩЕ МЛАДЕНСТВА 248/10;

НЕВѢЖДЕСТВО: ꙗко азъ грѣшнын ефремы. испльненъ сынъ многымъ невѣж-
 ѣствомъ възмогу изрещи большаа мене 45/8;

НЕВѢРСТВО: НА ЮТѢ НЕВѢРЬСТВЫЕ ВЪ СРЦА ЧЛ҃ВЧЬ СЪТВОРИТИ ЗНАМЕНІЕ И ЧЮДЕСА.
46/1;

64/10; НЕИСТОВЬСТВО: СВОИМЪ НЕИСТОВЬСТВОМЪ. ВЪЗВЕЛНУЮ ЮДЕСА МНОГОСТРАШНАА.

ПНАНСТВО: ВЪ ПНАНСТВА МЪСТО НГРАННА И ПИЩЕ ГРЪДОУЮ ЖИЗНЬ И ГОРЪННІЕ ВЪ
ОГНИ 81/8;

пророуѣство: пророуѣствна бо даръ бѣше имѣе въсѣ ѿ ба приходеца мирови
провѣзвѣщавааше.101/10;

разбонство: до горн нде же разбонство бѣ. 37/16;

разоумство: бес проповѣданна истинѣ. нь послеть прркы проповѣдати бжнє
разоумство 73/6 итн. (вкупно 51 пример).

Во Слепч следиме:

злохытрство (ѡ том бо ѡроужнє възелн кѣм н, да всю ирѡсть твою, и
злохытрство твоє, кѣпко стоюще побѣднмъ) 13v/1;

богатство (кто мое ѣмѣаніе нсхытн. кто мое богатство разроушн. кто
моемоу домоу поє лѣпоту) 35/6;

лоукавство (црквн насаднше. трѣбница коумнрѣ нскопаше. лоукавство
разроушнше. добродѣтель насаднше. члвкы агглы створнше) 84v/20;

прѣмоудрѡсть (єго же трепещоуть аггы и архагглы. ємоу же велнчство
конца не имать. єго же прѣмоудрѡсть чнсла не имать) 86v/6;

рождство (да скажетъ сѣ тѣуно єретнкъ. нже вышннє є рождство хоуантъ.
како бо блѡдннца прѣжѣ бѣ. и двѣа бѣ. како ли родн ѣ двѣа прѣбѣ пакы) 91/6;

пнианство (нь залнхо нманнє млтнню възлюбнмъ. не на внсть же члвколюбнє.
а за пнианство трѣзвостъ. и тако пожнѣше) 193v/20;

прѣлюбодѣнство (нь нскоупи моужа моего ѡ горкыє тѣмннє. ѣ мнѣ ѡ толн
въ прѣлюбодѣнство не въ пѣтн, члѣба радн сътвори и же творахъ, да не ѡ глада
оумреть моужь мон) 214v/14. (вкупно 52 збороформи).

Со суфиксот **-ота** се изведуват називи на апстрактни особини, и главно се
придавки (Конески 1995: 47). Суфиксоѣ **-ота** се јавува во следниве примери од
Слоештичкиот патерик:

высота: рѣн се смѣреннємъ высота бо єго 94/7;

доброта: и оувѣдаєтъ доброта лнцоу всакон плѣтн 69/13;

красота: и възненавнѣна боудоуть красота женскаа оувеноуть 69/7 (вкупно
16 примери).

Во Слепч следиме:

доброта, лѣпота (ѣко аще на чєстн повелншн разрѣзати тѣло мое, небоу се.
и лнцоу моемоу лѣпота злѣ и злнха погыбнєтъ члвѣа твоѣю. нь дѣховнаѣ доброта
нєврѣжена бѣдетъ. слово възѣ снхъ всѣхъ, ѣже дрѣзноу на ме. аз бо кѣпко стоєщ
и, не ѡврьгоу се своєго вѣкы) 15v/5, 15v/7;

красота (вѣстн же разшѣшн се по всемоу градоу ѡ моудростн єє, ѣ мнозѣмъ
оученнємъ, и ѡ телесномъ оустроєннє є. бѣше бо лѣпа. и красота єє многѣє
сановитн на любов приведе) 27/19;

живота (ѡ бжтвнаго члвколюбнѣ. проучалѣта живота своєго въ покаанн пож
нтъ и кѣ гоу ѡтнде повѣстъ доброуѡ ѡставльшн чотєцнмъ прнхѡднтн кѣ покаанню)
117/6;

тѣспота (снабѣтѣ запѡвѣдн бжнє. смѣреннє оумоу. бѡазнь кѣзыка своєго.
тѣспота жнтню. чнтѣре соутъ правы нже набѣдетъ дѣшоу. млтъ кѣ всѣмъ. єже не
гнѣватн се трѣпннє) 234v/12 итн. (вкупно 20 лексеми).

Именкиѣ со суфикс -арь: Со овој несловенски суфикс (Конески 1967: 211–
213), кој се јавува како формант од латинско потекло, навлезен во словенските јазици
со германско посредништво (Meillet 1961: 298–299), претежно се образуваат именки
со значење на вршител на дејство (Вайан 1952: 227–234; Симеонов 1968: 69–71).
Сите особености на именките со суфиксот **-арь** во старословенските ракописи одат

во прилог на мислењето дека овој зборообразувачки тип не бил продуктивен, се одликувал со определена архаичност (Цейтлин, 1977: 422).

банарь: посла сѣна своего шѣ вижѣаще оу горѣ печь банарь же обѣщанню 394/15;

вратарь: троудомъ же мнозѣ выннде вратарь 113/13;

врьтоградарь: врьтогра стою прѣдъ врати аenie врьтоградарь възложивъ на нь 413/2;

клоучарь: ты же клоучарѣ цркви црствыю сътворилъ еси 22/6;

мнлотарь: и принцѣшоу же оубо празннкоу стыне паскы, везехъ мнлотарь мон и мало соучва 488/9;

мнтарь: пауче мнтарѣ злаа врагъ ме намнтнлъ 3/6;

парамонарь: тако просна жити его прѣ англы бжннми нзыде же парамонарь 335/15 итн. (вкупно 15 примери).

Во Слепч следиме:

мнлотарь (прншьдышоу же ѡбо празннкоу стыне пасхы. възехъ мнлотарь мон и мало соучва, и мало хлѣба. и нзыдохъ по ѡбычаю и ти къ старцоу) 154/17;

мытарь (подвою же дню, разболѣ се мытарь и да же къ смрьти прнблнжи се. нзрнтъ себе въ сынѣ. на нѣкоємъ соуднцн нстежаема. и дѣла его на мѣрнло полагаема) 166/9;

кляучарь (сѣ же не ѣдною бываше повѣдахоу, нь многацин прншь же кляучарь повѣда стомоу томоу, ѡко и нномоу ѣ повѣдалъ. ѡтвѣща рекин. ѡко спноу сътвори моен млтыни) 212v/9;

вратарь (ѡко ѣ мнн нѣкто ѡ полаты прншьлъ, и хоцетѣти побесѣдоваѣ. и вышьдѣ вратарь повѣда нгоумноу ѡ томъ. нгоумнъ же повелѣ въ вестни) 32v/3;

панамонарь (гдѣ ѣ ѡцѣ нже къ мнѣ нна бесѣдова. и разоумѣвѣ панамонарь ѡко видѣннѣ видѣ, и рѣ къ нѣн. не вннши ли двѣри зтворены, и глѣши гдѣ ѣ мннхъ глѣн) 105/6 (вкупно 16 примери).

Именки со суфикс -НИКЪ/ -ТЕЛЬ: Суфиксот **-НИКЪ** претставува сложен суфикс добиен со проширувањето на суфиксот **-НКЪ** со придавската наставка **-ЫН-** или со наставката за пасивниот партицип на претеритот **-ЕН-** (Воронцова 1971: 88–94). Тој е најчесто употребуван суфикс при образување на именки со значење вршител на дејство во Слоештичкиот патерик (вкупно 206 примери). Суфиксот **-ТЕЛЬ** е стар општословенски суфикс за образување *nomina agentis*, наследен од индоевропската заедница (Meillet 1961: 311). Според потеклото овој суфикс е добиен со дисимилација на индоевропското **-ter*. По редоследот на застапеност на примерите, на гореспоменатите суфикси, Слоеш не отстапува, поточно се поклопува со застапеноста по истиот редослед и во останатите старословенски ракописи (Николић 1966–1967).

богопротнвникъ: никто же васъ послушан мѣнтелѣ. и бгопротнвника 72/8;

блоудникъ: даль еси аще нездаѣна своего брата потомъ разгнѣвалъ се еси обратн се к тебѣ нногѣ же блоудникъ. и мн се да боудетѣ ѡко еднъ 21/14;

быцинкъ: и еше вынѣшии нхъ хѡднтѣ. и быцинкъ блти мннт се бнти. 239/17;

въздръжникъ: бѣше бо зѣло въздрѣжникъ. безъмльвнне любе 104/18;

градообывадникъ: сѣ жительми бы. аще и градообывадникъ серапионъ ѡлоучнте ѡ мене. 215/2;

грѣшникъ: мы же грѣшннци како смѣрнмъ его 51/8;

длъжѣнникъ: не нма ꙗко ѹасъ сын, съ длъжнникомъ ми пришеши; не нзыци не испытан 40/14;

жрътвѣнникъ: не оуслышен ѡсквернише оубо жрътвѣнникъ мон. ꙗко же звахомъ г҃и помлоун. 129/13;

зацинѣнникъ: скръби великѣи не стають зацинѣнни змиѣви ѿ страха не троуса. не шоума морѣ 71/3;

нстоуѣнникъ: соущи нстоуѣнникъ нстауающа жнзнь 59/1;

ниредѣнникъ: кто ꙗко.. лестецъ, не лицемѣрь. безъродны ниредѣнникъ. неже азъ ѿ такова гра не ѿ такова рода. 184/14;

клетвопрѣстоупникъ: ѹлконенавидецъ. клетвопрѣстоупникъ. мытоемьць. рабы свои гладемьтаю оумирааше 542/6;

моурѣнникъ: огнь неже змиѣи пожнзаше ѹрѣсла моа моурѣнни 203/15;

наемѣнникъ: да боудеть ꙗко едѣн ѿ наемѣнникъ твоихъ ты же сна не наслѣдника сътвориша еси 21/15;

наслѣдѣнникъ: подвижати се ꙗко да наслѣдѣнникъ боудеши цр҃ѣва небеснаго 537/13;

отъстѣпѣнникъ: въврѣзи ѡроуе се ꙗко да з҃горѣ въ бѣдетъ прахъ, ꙗко ѿстоупѣнникъ върн нашее. 440/2;

ошѣлѣнникъ: въ еднѣи лаврѣ, седмоуустаго бѣше некто, ѡшѣлѣнникъ днѣвѣи именемъ ѡванъ 128/4;

подвижѣнникъ: братна же подвижѣнни соутъ 141/13;

подобѣнникъ: съ радостнѣи людѣи подобѣнни ѣмоу боудоутъ 63/6;

поборѣнникъ: ты бо не побѣрѣнни боудоутъ ѣмоу въ прѣвыи. 63/10;

помощѣнникъ: не нмамы не нма бо много помощѣнника не застоупѣнника развѣ тебе не прѣтоуѣи ти матерѣ 82/1;

прнѣсѣнникъ: не ѹти бнваемъ. не д҃ха стаго прнѣсѣнни боудемъ 26/4;

проповѣдѣнникъ: слово цр҃ѣвыи проповѣданоѣ. ѿ проповѣдѣнникъ истинѣ. 240/9;

прѣстоупѣнникъ: не прѣдъ неѣи оубо давано лѣжемъ не клетва прѣстоупѣнникомъ 151/20;

поутѣнникъ: боуды скорѣи поутѣнникъ възвращаи се добѣ ѿ ноудѣи же нзыде злѣ.

свѣтѣнникъ: не гла ѣмоу ты не неси неванъ свѣтѣнникъ мон прѣвы въ цр҃ѣствѣи моѣмъ 273/18;

сраслѣнникъ: наоучи люблѣаше бо епифанна ꙗко сраслѣнника добродѣтели же его 522/2;

сродѣнникъ: въсегда оуннѣнжаемаа ѿ дружинѣи не ѿ сродѣнникъ него 380/1;

съжитѣлѣнникъ: неѣкѣи же къ съжитѣлѣнни моѣи 201/10;

съпостатѣнникъ: азъ же неѡбрѣтохъ много съпостатѣнника х҃ѡжѣхъ едѣнъ оуѣднѣнъ 211/12;

сышнѣнникъ: носѣца малъ сышнѣнникъ оусмѣнъ вавилоньскы заклоуѣнъ 292/1;

оугодѣнникъ: ꙗко да не твоихъ оугодѣнникъ ѿлоуѣнъ боудѣи 469/20;

оуколѣнникъ: лоукавъ немлѣствѣи; оуколѣнникъ бестоудѣнъ. 64/7;

хоудѡжѣнникъ: онъ же рѣ г҃и мон, неѣсмъ сыце въ хоудѡжѣнникъ. неже створити тебѣ дѣло неже хоуѣши 387/12 (вкупно во 91 пример).

Во Слепч следиме:

наслѣдѣнникъ (не оустворѣнне не ѡврѣженне ѿ истинны х҃ѣи. понеже самъ неси наслѣдѣнникъ великѣи тѣмъ) 4/20;

ѠБРОУЧЫННЬКЪ (ЮЩЕМЪ ДАЛНЫ ЦРЬНІЕ, ВЪВЕСТИ ТЕБЕ ВЪ ДОМЪ СВОИ НЕ ДА КАКО СЛЫШАВЪ
ѠБРОУЧЫННЬКЪ ТВОИ, И ПОГООУИТЪ МЕСЯ ВСѢМЪ РОДОМЪ МОИМЪ) 51/2;

ПОУТНИКЪ (ХОЖЬ И СЪМѢУ СЕОМЪ И ФАРАОНА ПОТЪПНѢ. ПОУТНИКЪ БОУДИ СЪ ТВОЕЮ РАБОЮ, ВЪ СЕМЬ ИСПОВѢДАНІИЕ ЖЕ КЪ ТЕБѢ) 68/10;

ПОМОЩНИКЪ (И ПОКАЖИ БЕЗАКОННОМУ КНЕЗУ ЯКО ТЫ ЕСИ ПОМОЩНИКЪ МОИ. И СЯ РЕКШИ, ВЪВРЖЕНА БЫВЪ ПЕЦЬ. АБНІЕ ЖЕ РОСА СЪ НЕБЕСЕ СЫНДЕ, И ОУГАСИ ПЛАМЕНЬ ОГНЬНЫИ) 69/5;

причестникъ (вътроу же и причестникъ есмь съмръти юе. кнезь рече, съ
оустъковень боудн) 71/9;

грѣшникъ (изъбавитѣ ѿ снхъ бѣ. аще ли грѣшникъ єси. аще и въ рани боудеши
испадеши) 80/10;

УХОУЛНИКЪ (И УТО ЗЛОУБРАЗНѢ ПАВЛЕ ДШЕ. ЯГА УХОУЛНИКЪ И ГОНИТЕЛЬ БѢШЕ. УТО
ЖЕ БЛГОУБРАЗНѢ ЯГА УА ДОБРЫ И ПОДВИГЪ РЕЧЕ СКОУАУХЪ) 82/7;

наставникъ (повѣда намъ ѿца анастасіе презвѣтеръ и наставникъ цркви стаго
вскрєенна хѣ ба нашего яко єдиноу рє прїидє здѣлозміанн) 151/10 итн. (вкупно 36
збороформи).

Заклучок

Во заклучокот би додале дека и двата патерика кои се предмет на анализа во овој труд имаат исклучително богат систем на зборообразувачки модели, од коишто ние ги споредуваме само именските зборови со избрани зборообразувачки модели, од каде дојдовме до сознание дека иако се работи за ист жанр пишуван во ист период, сепак Слоештичкиот е побогат во однос на обработените лексеми од Слеченскиот, односно 274 наспрема 198 збороформи, што во суштина е повеќе од 40 проценти. Се надеваме дека со извршената анализа на именските зборообразувачки суфикси дадовме мал придонес во проучувањето на старите ракописи со македонска црковнословенска варијанта, а со тоа ќе се отвори нова можност за продлабочување во ваквите истражувања.

Литература

Вайан Андре. 1952. *Руководство по старославянскому языку*, Москва.

Воронцова В. В. 1971. „Об одном случае конкуренции словообразовательных моделей (суффиксы: -ник, -щик и -тель, в обозначении лица в древнерусском языке)“. *Проблемы истории и диалектологии славянских языков*, Москва.

Грицкат Ирена. 1970. „Јазик књижевности и књижевни језик, на основу српског писаног наслеђа из старијих епоха“. *Јужнословенски филолог*, књ. XXVIII, св. 1-2, Београд.

Конески Блаже. 1967. *Историја на македонскиот јазик*, Скопје: Култура.

Конески Кирил. 1995. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје : Бона.

Львов А. С. 1966. *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва.

Марковиќ Михајло. 2011. *Слејченски џаџерик - лингвистичка анализа (магистарски труд)*, Тетово.

Новотни Соња. 2013. *Слоештички џаџерик*, Скопје.

- Николић Светозар. 1966-1967. „Nomina agentis у старословенском језику“. *Јужнословенски филолоџ*, књ. XXVII, св. 1-2. Београд.
- Симеонов Б. 1968. „За происхода и правописа на думи с наставката -ар в съвременни български книжовен език“. *БЕ XVIII*, 2-3, София.
- Цейтлин Р. М. 1977. *Лексика старославянскогo языка*, Москва.
- Шатковский Я . 1987. „Nomina loci в старобългарски език“, *Кирило-Методиевски студии*, 4, София.
- Večerka Radoslav. 1963. *Slovanské počátky české knižni vzdělanosti*, Praha.
- Meillet Antoine. 1961. *Études sur l'étymologie et vocabulaire du vieux slave, I, II* (Formation des noms) Paris.

Димитар ПАНДЕВ

Филолошки факултет „Блаже Конески“ - Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

МЕЃУ ИНТУИЦИЈАТА И ЕМПАТИЈАТА

Апстракт: Во рефератот се разгледува интуитивниот пристап во проучувањето на културните текстови на јазичните личности во една национална литература, како што е македонската, врз примери од лингвистичкото проучување, како и реторичкото и поетичко „вживување“ на Блаже Конески и други македонски автори кон ликовите и делата од македонската културна (јазична и литературна) историја, со посебен осврт врз ликот и делото на Крсте Петков Мисирков.

Во тој контекст се разгледува и интуитивно-емпатискиот однос на Мисирков кон неговите претходници и современици, особено врз примери од четвртата глава на „За македонските работи“.

Клучни зборови: интуиција, естетска лингвистика, инсајт, емпатија, когнитивистика.

Интуицијата во лингвистиката на почетокот на XX век се поврзува со името на Лео Шпицер, творецот на идеалистичката стилистика и возобновувачот на единството на науките за јазикот и за литературата, токму преку стилистиката, нова дисциплина на преминот од позитивизам кон структурализам, кога позитивистички насобраните јазични податоци нужно изискуваат ново структуралистичко „руво“, особено преку проучувањата на јазикот на поединецот, од кои во текот на векот, исполнет со мноштво разурнувачки војни, но и освежен со нови литературни јазици, ќе произлезат повеќе современи лингвистички и литературни правци (меѓу нив формалната лингвистика, со особен поглед врз јазикот на пропагандата (читај: рекламата), и формализмот во книжевноста, со особен поглед во вонинституционалната литература, која не признава ни општества ни култури, туку само форма и, во перспектива, структура на уметнички текст, т.е. односи и врски меѓу јазични единици), теории (на пример: теоријата за функционални стилови, меѓу кои уметничколитературниот е над сите а сите други се вклопуваат во него), пристапи (како што се: естетскиот и социолошкиот пристап во проучувањето на јазикот и/или на литературата), кои свое соодветно место наоѓаат во функционализмот (особено во малите синтаксички нескротливи зборови како извиците и партикулите) и во антропоцентризмот во современата лингвистика; во комуникативниот пристап во проучувањето на јазикот (ништо без добар слушач или читач), во прагматиката и текстлингвистиката, во теоријата за јазичното моделирање на светот, имено, во проучувањата на јазичните искази во определен (не само јазичен туку и општествен контекст), чија анализа и интерпретација напати не е можна

без емпатија во говорните и/или комуникативните чинови, како и за разбирање на определени видови текстови (на пример: религиозни, политички...). И интуицијата и емпатијата како поими се тесно поврзани со развојот на филозофијата и областите што го проучуваат човековото однесување и спознание, човековиот поглед на свет, па оттаму и нивното присуство во лингвистиката од времето на филозофијата на јазикот (од времето на Хумболт, преку времето на Александар Потебња, директен следбеник на учењето на Хумболт, и Карл Фослер, возобновувачот на идеите на Хумболт, приврзаникот на Бенедето Кроче а учителот на Лео Шпицер) до когнитивната лингвистика.

Идеите на Лео Шпицер, впрочем како и идеите на Хумболт, Потебња, Фослер, нашле соодветно место и во македонистиката, особено во аналитичкото проучување на јазикот и стилот на писателите (Радмила Угринова-Скаловска со посебностите меѓу јазикот на писателите во 19 век, особено преку геслото „колку писатели, толку јазици на книжевноста“, Оливера Јашар-Настева со заемките особено од балканските јазици, и во тој контекст турцизмите, Ружа Паноска со јазикот на Владо Малески врз фонот на Граматиката на Конески, Лилјана Минова-Ѓуркова и др.; Гане Тодоровски, Атанас Вангелов и др.) и биле повод за синтетизирани теориски согледби за улогата на јазикот на писателите во оформувањето и во стилското збогатување на македонскиот литературен јазик (Блаже Конески и др.). Впрочем, и самиот поим „интуиција“ наоѓа своја опора врз современиот македонски збор „согледби“, кој пак е своевидна филолошка актуализација на схоластичкиот поим „созерцание“ кој пак е во тесна врска со голем број „огледала“ во јазикот и литературата, од оние во дефиниции што започнуваат „Јазикот е огледало на ...“, како и од „Огледало“ на Кирил Пејчиновиќ до многу други. Впрочем, интуитивен е Шпицер кога вели: „најголемите дела се јавуваат на најнеочекувани места и во најнеочекувано време“, имајќи го притоа предвид, пред сè, Мигуел де Сервантес со „Дон Кихот“ (сп. Минова-Ѓуркова 2003: 42), а емпатичен е Конески кон Пејчиновиќ кога вели „се јавува кај него и чувство на колебање дали вреди да се абат зборови (теорија што ја вовел во лингвистиката професорот на Константин Миладинов, но и на многумина други, економистот Фјодор Буслаев), кога со малку верба се однесуваат луѓето кон нив“ (сп. Конески 1990: 29), како и кон Мисирков, кога се допира до неговиот инсајт (архаизираме во духот на средновековните соцерцанија: се окоснува до неговото просветление) и носи најнеочекувано решение во најнеочекувано време и на најнеочекувано место: промоција на македонскиот литературен јазик и правопис низ петте програмски статии за македонската нација, историја, литература и култура и за македонскиот литературен јазик со заеднички наслов „За македонските работи“, во 1903 година, што ќе рече: по Илинденското востание, и во Софија! Впрочем, слични се и подвизите и на стамениот Крчовски и на навидум „полуписмениот“ Пејчиновиќ кому ќе да му се потсмеал троа и великиот ботаничар и вљубеник во природата А. Гризенбах, или така само Конески си сомислувал во своето вживување во неговиот лик и уште повеќе во неговите беседи. Впрочем, можел ли некој да верува дека во тоа колку „Алибеговото, Целадинбеговото, Авзипашовото време – кога не вредеше многу човечката глава“ (Конески: 29), уште повеќе во толку фанариотското и елинофилското време кога речиси цела христијанска Европа била опиена од благовучјето на грчката „кирилејса“ ќе се појават пет книги на Крчовски а редум сред нив и „Огледало“ на Пејчиновиќ“ со чудеснена рециклажа на тревникот и вдохновен поговор.

Блаже Конески, сосема очекувано, во свое време кое тој го дефинира Хумболтовски, како и Хајнеовски и Гетеовски, Ломоносовски и Пушкиновски, имено, дека „наша е иднината, а тоа значи, наше стануе и минатото“ научно, реторички и поетички се „вживува“ во делата на Пејчиновиќ и Мисирков, како и во делата во кои тие се „вживеале“, првиот по трагите низ манастирите во Македонија, во кои сè уште низ псалтирот и еухологиумот прозвучуваат свети Климентовите беседи, а вториот низ предавалните на славистичките катедри, каде веќе високо се вреднува македонската песна и фонетика, граматика и лексика.

Го презема, имено, Пејчиновиќ авторското „јас“ од псалтирот, всушност, дискурсно-емпатичното „јас“ без кое не може да функционира ниту еден текст и ниту еден исказ во ниту еден текст не е комуникациски безбеден, туку е „глас вопијуштаго в пустине“, и антологиски го „обработува“ еухологиумот, поставувајќи ги меѓу чинови на автоматизација и актуализација, цитатите од старите библиски текстови и „потребата за освежување“ со која се излегува „дури од границите на речевата дејност“ (Конески 1979: 18). И станува „жив писател“, прв меѓу првите потем редицата епигони во апокрифно-дамаскинарска книжнина, т.е. пикарско-питорескен „стилист со жарче“, заскитаник низ македонските манастири и лозја, со неумоверна сила за импровизација при нарацијата, по принципот видено – доживеано – изговорено – запишано.

Конески се „вживува“ токму во таквиот Пејчиновиќ!

И при сè што го сметаат Мисирков за еволуционист, или како вели Даре Џамбаз, „тој е против сотресенија, а за културна и политичка еволуција“, (К.П. Мисирков 1946: XV) неговото дело е „инсајт-решение“ за други поколенија. Во онаа смисла, во која и Конески се „вживува“ во делото на Г. Прличев, па пее „сè дур не дојде едно ново племе / што ќе ме сака и прославува“ (Конески 2011: 164).

Впрочем, во времето на престиж на националните (и/или националистичките историографии), Мисирков тргнува од теоријата на стадиуми и хиерархија: „Нашето работејње не јет нешто ново и безосновно, ами јет чекор напред“, а теорискиот вакуум меѓу дијалектологијата и теоријата на литературните јазици ја исполнува со „теоријата на колцето“, што е само синоним за „преодни говори“, поопштествувајќи ја со „теоријата на метаморфоза“ која ја илустрира со 25-годишниот одделен живот на Македонците од Бугарите и Србите, и со сопствената историја на македонскиот народ, особено во четвртата статија. „Состауала, состауат и можит ли Македонија да состауат от себе оддел’на етнографска и политична јединица?“

Во таа смисла како инсајт-решенија ги определуваме и некои од песните на Конески, особено „Тешкото“, правејќи аналогија меѓу „веќе виденото како панорама“ и „одеднаш блеснатото како молња“. И сето тоа е дел од една иста етнографија на комуникација.

Теориски, своите поставки за интуицијата, но и за актуализацијата и за автоматизацијата, Конески ги изложува во повеќе свои статии, особено во „Три осврта на К.П. Мисирков, I. При прославата 1963 година“: „Во животот на човека има моменти на едно особено остро и како изненадувачко себепознавање. Во еден таков миг човек прави рамносметка со себеси, неговата интуиција по нов начин го осветлува целосно изминатиот пат, таа можеби уште сматно ги набележува едновременно, контурите на идното животное поведение.“ (Конески 1990: 133). Во оваа

реченица го имаме Конески како стилист со жарче меѓу интуицијата и емпатијата, со инсајтот меѓу нив!

И веднаш потоа, Хумболтовски кажано: „Нешто аналогно може да се забележи и во животот на еден народ, особено ако тој уште се наоѓа во процесот на своето национално конституирање.“ Толку многу вложена теорија допрена „до подлабоко рамниште“ а осознаена на „побогато созвучје“ (парафраза на „Штурци“, сп. Конески 2011: 241).

Впрочем, сета оваа теорија Конески сопрно ја образложува во есејот „Иднината на поезијата“ (1977) , за потоа да му даде завршно место во воведниот текст во „Стари и нови песни“ (1979): „Еден опит“ (составен од три есеја: „За традицијата и иновациите“, „За откривањето на песната“, „Иднината на поезијата“), еден од ретките текстови, ако се исклучат повеќето интервјуа, во кои Конески ја „обопштува“ својата поетика.

А меѓу беседите на Конески за Пејчиновиќ и Мисирков и Конесковото обопштување на неговата поетика како строга научна конекција – стои студиозното предавање на Ружа Паноска „Јазикот во прозата и поезијата на Блаже Конески“, одржано во август 1975 година во Охрид! Се разбира, поддржано со интуицијата совладана врз теориите за стилот и вживувањето во делото на Конески. И сето тоа налик на еден длабоко осмислен филолошки круг во македонистиката предводена од Конески– меѓу интуицијата и емпатијата.

Литература

Основна литература

- Минова-Ѓуркова Лилјана. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје: Магор.
- Пандев Димитар. 2013. *Општа реторика (дискурсна лингвистика)*. Скопје: ФлФБК, УКИМ.
- Guiraud P. 1964. *Stilistika*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Нагледна литература

- Конески Блаже. 1878. „Иднината на поезијата“. *Годишен зборник книжа 4*. Скопје: Филолошки факултет, 171-175.
- Конески Блаже. 1979. *Стари и нови песни*. Прилеп: Стремеж.
- Конески Блаже. 1990. *Ликови и теми*. Скопје: Култура.
- Конески Блаже. 2011. *Поезија, книжа прва (приредил Милан Ѓурчинов)*. Скопје: МАНУ.
- Мисирков К. П. 1946. *За македонските работи*, Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Паноска Ружа. 1978. „Јазикот во прозата и поезијата на Блаже Конески“. *Предавања на VIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје и Охрид, 7-23 август 1975*. Скопје: УКИМ, 30-45.

Снежана ПЕТРОВА-ЏАМБАЗОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

Скопје, Македонија

ЛИЧНИТЕ ЗАМЕНКИ И МЕДИУМИТЕ

Апстракт: Во рефератот се осврнуваме на употребата на личните заменки, главно, во телевизиските емисии и во електронските медиуми (во содржини со информативен карактер). Овие содржини ги читаат скоро сите, целата македонска јавност, имаат поголема целна група зборуваачи на македонскиот јазик и можат да влијаат на употребата на македонскиот стандарден јазик. Подетално се задржуваме на употребата на формите за удвојување во директниот и во индиректниот објект и внимателноста и познавањето на стандардот на зборуваачите во овој поглед.

Клучни зборови: лични заменки, анафорска употреба, директен објект, индиректен објект, синтетизам.

Заменките во македонскиот јазик претставуваат затворен систем од зборови, коишто на еден начин ги изразуваат и најстарите реликти, форми, појави (на пример, синтетизмот) присутни во јазикот и најновите тенденции, граматикализацијата на одделни форми, која од своја страна, бидејќи се оддалечува, ја губи постепено врската со семантиката на зборот, зборуваачот си дава поголема слобода во однос на употребата на одделни форми.

Заменските форми биле многу често предмет на интерес на нашите научници на различен план. Ќе ги споменеме само некои од нив: Петар Хр. Илиевски, Лилјана Минова-Ѓуркова, Анета Дучевска, Лидија Тантуровска итн., коишто се зафатиле со нивното третирање од морфосинтаксички, јазичноисториски, дијалектолошки план итн. Бидејќи во одделни трудови е проследена состојбата во друг временски период и на друго рамниште, тие би биле корисни за трудови коишто се зафаќаат со друг дијахрониски план и со други особености на удвојувањето на објектот.

Кај личните заменки, тука мислиме пред сè на нивното удвојување и тоа, кај одделни лица (во третото лице еднина и множина и во сите три лица во множина) во нивната деклинација не се случило совпаѓање на акузативните и на дативните форми, односно тие форми останале одделни за датив и за акузатив и веќе подолг период забележуваме мешање на соодветните долги заменски форми. Имено, категоријата лице е и најважната категорија за заменските зборови, со оглед на нивниот карактер (којшто е именски, ако мислиме пред сè на личните заменки). Во науката се прифаќа (правилна е) паралелно и употребата на предлогот *на* + акузативната формам – во функција на дативна (на индиректен објект).

Појавата на мешање на дативните форми со акузативни и обратно е појава регистрирана од поодамна во нашиот јазик. Професорката Лилјана Минова-Ѓуркова во „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ ги одбележува примерите на неправилна употреба: *Лесно ѝ е неа!*; *Со нејзе ќе се избориме*; *Нас мораѝе да ни веруваѝе!* итн. Авторката ги одбележува и причините коишто помагаат во преминот кон анализам на овие остатоци од синтетичката деклинација, една е тоа што се изведени од различни основи (суплетизмот) наспрема номинативната форма, другите причини можеме да ги побараме кај секоја одделно (Минова-Ѓуркова 2000: 50). На пример, кај заменската форма за трето лице еднина машки род како поизразна се покажала акузативната форма *неџо* од дативната форма *нему*, претпоставуваме дека тоа е поврзано и со образувањето на присвојната заменска форма: *неџо* – *неџов*, *неџова*, *неџово*. Кај заменската форма пак, за третото лице женски род, превладува дативната заменска форма: *нејзе*, којашто исто така е земена како основа за образување на присвојната заменска придавка: *нејзин*, *нејзина*, *нејзино*. Истата појава се забележува и кај третото лице во множината, акузативната форма: *нив* предничи пред дативната *ним*; присвојната заменска форма се образувала од акузативната форма: *нивни*. Во разговорниот, но и во новинарскиот функционален потстил многу често се употребува формата *нивен* – за припадност на еден предмет или лице на повеќе лица, овој пример Минова-Ѓуркова го посочува како пример за хиперкоректност, но надвор од нормата (Минова-Ѓуркова 2000: 51). Сретнавме многу примери од тој вид: *Миѝевски: ѓраџаниѝе видоа дека Марин не работѝи во нивен инѝерес* (sitel.com.mk); *Поднесени ѝреѝсѝавки до Аџенциѝаѝа и нивен одџовор* (avmu.mk) итн.

Петар Хр. Илиевски една своја статија има посветено само на дативната форма за женски род еднина: *нејзе*. Тој наведува повеќе примери од други соседни јазици (грчкиот), каде што акузативните и функциите на другите коси падежи ги презема дативот. Авторот наведува такви примери и од македонското народно творештво, а неговата констатација е дека во основата на оваа појава е општата тенденцијата на преминот од синтетизам кон анализам, а не доминацијата на дативот. И Илиевски во фуснота го предпочува фактот дека: *За екѝпанзиѝаѝа на оваа форма како casus generalis меџу друџоѝи во џолема мера ѝригонесувааѝи и ТВ ѝреводи на македонски јазик на сериски и друџи филмови, очевиџно нелекѝорирани, како и некои ѝѝѝуларни конѝиакѝни емисиѝи на ТВ* (Илиевски 2011: 10).

Со намера да покажеме каква е состојбата во телевизијата и во електронските гласила, и да укажеме на грешењето во однос на заменските зборови, направивме ексерпција на примери од овие медиуми и забележавме дека се повторуваат истите грешки при удвојувањето на долгата и кратката заменска форма кај сите три лица, а исто така и кога се употребува долгата заменска форма во зависна именска група со предлог, кај третото лице и кај трите лица во множината обично поизразната ја истиснува другата: *Зоѝѝо си одеднаѝ ѝолку заџриџена за нејзе?* (M1, превод на филм) (за **неа**); *Правела селфи, а ѝѝзаџи нејзе се случувала висѝѝинска ѝраџеџиѝа*. (skorje24.mk) (заџ **неа**) *акѝеркаѝа Вероника Ворен, во чеѝврѝѝокоѝи оѝкри дека Том Хенкс бил екѝѝремно мил со нејзе на снимањето*. (off.net.com) (**со неа**).

Ќе илустрираме примери кога се грешат при удвојувањето на долгата и на кратката заменска форма и многу специфични случаи од ваков вид што ни паднаа во очи. Забележуваме дека грешките во писменото изразување се веќе резултат на нивното нетретирање како грешки од страна на употребувачите на македонскиот

јазик. Затоа што, ако е некоја појава само на ниво на разговорен стил, во еден текст веќе би се отстраниле грешките, кога ќе го препрочита авторот или лекторот. Незабележувањето е веќе резултат на земањето поголем замав на оваа појава, а понекогаш ги тера лингвистите и на размислување (двоумење): дали треба да се послуша јавноста.

Рековме дека кај заменките од трето лице еднина машки род, како поизразна се покажала акузативната форма, па наоѓаме чести примери од видот: *Го ѿгласа да учи, но **неџо му** било криво **иџо** не може да ѝ ѿдари неџиџо.* (off.net.com); ... *секој во својата област да биде избран и да ја развива, а не да џо бирате заџиџо џоа месџо се ослободило, а **неџо му** џреба звање.* (expres.mk); *Но, коџа дојде време **неџо да му** се џомоџне, сиџе буквално се разбеџаа...* (skopje24.mk); ***Неџо** џовеќе не **му** џреба.* (5+ фамилија, МТВ); Примери со формата за женски род: ***Нејзе ја** жалам!* (Cinemax 2, превод на филм); *Тоа **ја** џрави **нејзе** материјален сведок и веројатно и осомничена.* (MAX ACTION, превод на филм); *Клер е џамејна. Да **ја** слушаме **нејзе**.* (MAX ACTION, превод на филм); *И **нејзе ја** џесџираше?* (MAX ACTION, превод на филм).

Во однос на употребата на оваа заменска форма сретнавме и обратни примери, кога акузативната се наметнала на местото од дативната па стои: *Повеќе **ѝ веруваѝ неа**, оџколку мене.* (M GOLD, превод на филм); *Тој може секоја девојка да ја најџрави среќна. Заџоа **ѝ** завидувам **неа**.* (crnobelo.com); *Значи, **неа ѝ** значи неџиџо.* (MAX ACTION, превод на филм); Пример со прво лице множина: *И себеси и **нам не** излудуваѝ* (FOX LIFE – превод на филм).

Ќе одбележиме неколку случаи кога се грешки при набројувањето, односно кога има повеќе именски групи опфатени со кратката заменска форма, во овој случај, доминира поизразната заменска форма пред правилната: *Имено, **нејзе** и нејзиноџо семејство **џи** џруела жена која работџела како нејзин личен асисџентѝ.* (puls24.mk); *Ќе џо закоџаш Карл! Ќе џо закоџам неџо, **нејзе**, џебе, себе...* (FOX MOVES, превод на филм); *За да џи џомоџнаѝ и џебе и **нас** да џо сѝведеме оџенувањето на џиџиџаџа.* (MAX ACTION, превод на филм).

Кај сите три лица во множината има одделни акузативни и дативни форми, па одбележивме случаи со употреба на акузативната за сметка на дативната.

На пр. кај првото лице множина: *...сеџа и **нас ни** дојде редоѝ.* (antropol.mk); ***Нас** не **ни** џреба ниџу луксуз, ниџу црвени килими, **нас ни** џреба само доверба од џраџаниџе на Република Македонија* (mn.mk).

Кај второто лице множина: *Дали и **вас ви** се случува ова коџа сѝе без мобилен џелефон?* (crnobelo.com); ***Вас** ќе **ви** биде урнебесно, но џиџе оџџанаа во невиден шок.* (sitel.com.mk)

Кај третото лице множина: *и **нив им** доаџа џреку џлава.* (crnobelo.com); ***Нив им** џребаѝ 150.000 работџници.* (faktor.mk); *Грџиџе си џераѝ како **нив им** одџовара.* (infomax.mk).

Не можеме да го оспориме влијанието на функционалната реченична перспектива и истакнувањето (рематизацијата) на заменскиот збор во реченицата, којашто е во спрега со употребата на поизразната форма: *Нејзе ја сакаш* итн., како и спонтаниот говор, каде што граматикализираните зборови, најчесто, може да се згрешат повеќе отколку именките, глаголите, придавките, на пример.

Исто така, треба да го споменеме и дијалектното влијание на зборувачите, нивниот говор наоѓа одраз и при јавното настапување, ако не му обрнуваат доволно внимание на јазичниот израз.

Како што нагласуваат и други автори, оваа појава на генерализирање на една форма за сметка на истиснување на друга е во согласност со земањето замав на аналитизмот за сметка на синтетизмот, којшто ги губи и последните упоришта.

Иако на оваа појава е укажано многу пати од повеќе лингвисти, наоѓаме чести примери во медиумите и воопшто, во јавниот простор. Додека важат едни правила во употребата на јазикот, тие треба да се почитуваат и на нив треба да се посочува повеќе пати. Тоа е во согласност со нашата професионална определба и обврска да се грижиме за нашата јазична култура. Со осовременувањето на комуникацијата и со отворањето нови медиумски простори и медиуми, грижата за јазикот се зголемува и се усложнува, затоа е потребно изнаоѓање нови начини за информирање на широката македонска јавност и нејзино потсетување на одделни правила.

Литература

Илиевски Хр. Петар. 2011. „Статусот на дативот и семантиката на дативската форма *нејзе* во македонскиот јазик“. *Прилози XXXVI 1-2*, Скопје: МАНУ, 8-16.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Ексерпирани интернетски страници и телевизиски канали
antropol.mk; avmu.mk; crnobelo.com; expres.mk; faktor.mk; infomax.mk; mn.mk; off.net.
com; puls24.mk; sitel.com.mk; skopje24.mk.

MTB1; FOX LIFE; FOX MOVES; M1; MAX ACTION; M GOLD; Cinemax 2.

Катерина ПЕТРОВСКА-КУЗМАНОВА
 Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје
 Скопје, Македонија

НАРОДНИТЕ ВЕРУВАЊА ПРИКАЖАНИ ПРЕКУ ФИЛМСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Истражувањата на релација фолклор – медиуми и особено фолклор – филм се интензивираат во последните децении од дваесеттиот век, а продолжуваат да бидат во фокусот и денес. Во текстот ќе биде обработена комуникацијата со фолклорот преку медиумите, со посебен осврт на телевизијата и филмот. Познато е дека филмот има свои изразни средства кои на гледачот му овозможуваат да го следи дејството. Овие изразни средства ги нарекуваме филмски јазик. Преку користење на филмскиот јазик авторот му ја претставува својата визија или идеја на гледачот. Во таа смисла ќе биде анализиран ТВ-филмот „Нави“ од авторите Владимир Плавеvски и Миодраг Шаурек, како пример за едно авторско, уметничко видување на народните верувања. Овој филм, како и бројни други уметнички дела кои реферираат за записите на Марко Цепенков, не само што прави интермедијално рedefинирање на фолклорот туку ги пресекува и границите на различните медиуми и воспоставува нови релации меѓу фолклорот и филмот.

Клучни зборови: Нави, филмски јазик, интермедијалност, наратија, адаптација.

Природата на пристапот кон книжевните¹ и аудиовизуелните уметнички видови и жанрови, покрај тоа што се темели врз низа сличности и разлики, содржи една суштествена премиса, а тоа е можноста за адаптирање од еден во друг облик. Во времето кога филмот, телевизијата и компјутерите полека ја истиснуваат книгата, ние и понатаму живееме период на транзиција на двете форми, зборот и сликата (Ray 2001: 131). Така, филмот и телевизијата стануваат доминантни медиуми преку кои се раскажуваат приказните. Процесот на еволуирање на книжевниот текст во филм се нарекува адаптација, која како секој напишан текст претставува интертекст кој вклучува, прекршува, отфрла и алутира на многу други текстови кои можат да бидат книжевни, филмски или културолошки (Leitch 2003: 30). Адаптацијата, меѓу другото, вклучува и толкување, повторување, движење на концепцијата во еден

¹ Пенушлиски во врска со бројните верувања објавени во книгата забележува дека се компонирани како приказни. „Како приказни се оформени нарочно верувањата во сеништа и вампири, во дервиши, чуми и нави. Тие ги носат сите атрибути на народната приказна. Всушност нивната стилска и композициска обработка е сосема во духот на специфичниот пристап на Цепенков во вообличувањето на народните приказни, што особено е изразена во описите и карактеристичниот начин на водењето на дијалогската страна на приказните. Несомнениот раскажувачки талент на Цепенков, очигледно најлесно се забележува токму во овој вид умотворби. Некои од верувањата претставуваат врвни приказнички дела. Тие се сјајни примери за тоа како Цепенков творчески се однесувал кон фолклорот воопшто“ (Пенушлиски 1980: 416).

или друг правец заради допадливост кон публиката или средината. Тоа е процес на идентификување и фокусирање на приказната (Segeer 1992: 77). Таквиот пристап, всушност, се однесува на дијалогска проекција на филмот, која, од една страна, има моделативна способност да ги пресликува парадигматичните елементи и односи на начин што е изоморфен и совпадлив со дадената „структурна организација на светот“ (т.е. културата). Со тоа се потврдува мислењето дека изведувачките медиуми, а со тоа и филмот, се најголемите предизвици за адаптација на текстовите и културите (Hutcheon 2006: 149). Филмот како семиотички феномен, благодарение на својот синкретички и синтетички карактер, има доминантно место во однос на другите уметности во обликувањето и создавањето, односно презентацијата на културата. Во оваа смисла Лотман забележува дека: „ако филмскиот текст (по аналогија со книжевниот) се сфати како подвид на текстот на културата, тогаш се доаѓа до констатацијата дека внатрешната организација на филмот е изоморфна на културата како таква, односно ги потврдува општите принципи на нејзината организација“ (Lotman 1970: 244–225). Во контекст на овие размислување може да се каже дека преминот од книжевен контекст во филмски контекст на фолклорните текстови начелно ги карактеризира фасцинираноста од традицијата. Интересот кон фолклорната матрица и импресионираноста од фолклорните обрасци, од своја страна се изразува преку оживотворување на фолклорните модели од книжевно-уметничката продукција во филмската продукција.

Филмот, како и книжевниот производ, има свој систем и свој јазик, но кога велиме книжевен и филмски јазик, тогаш станува збор за два термина со различно значење и различни концепции во однос на изразната функција на јазикот. Тука се јавува судир меѓу вербално-синтаксичката концепција и различните невербални концепции на јазикот коишто како основа за јазичка комуникација ги користат сликата, музичкиот тон и слично. Ваквата антиномија може да се надмине доколку под поимот јазик воопшто, условно ја подразбереме која било комуникација на одредени содржини на свеста кои во себе вклучуваат разни видови синтеза на сетилната перцепција. Овој начин на размислување е резултат на прогласувањето на одреден тип на јазик за единствен, универзален или пак фундаментален, при што или ги исклучува или ги подредува сите останати можности за соопштување одредени содржини. Синтаксата на филмот, како и синтаксата на јазикот, е сама по себе креативна сила која се темели врз специфичен вид јазик кој може да постои паралелно со вербалниот. Јазикот, со сите свои правила и законитости, е мошне важен елемент при предочувањето на филмското дело пред различен аудиториум. Со актуализацијата, презентацијата на определените вербални, јазичко-реторички модели, стилови и искази, со предочувањето на комплетните иконографски аспекти, со изборот на музичката подлога итн. – филмот, фактички овозможува идеален, пластичен и комплексен културолошки пресек, увид во парадигмата на еден временски период или даден геополитички и социокултурен простор, осознавање и препознавање на дистинктивните семиотички феномени (и ритуали), поврзани со определено време – простор (или хронотоп) (според Михаил Бахтин 1986). Оттука произлегува дека во филмскиот јазик монтажата е основна формативна функција, бидејќи кога ќе се состават две слики тогаш настанува нешто трето кое дотогаш не постоело, ниту во една од тие две поединечни слики. Развојот на техниката и нејзиното користење во современиот филмски израз создава еден хибриден јазик, кој се нарекува кинетографија. Со појавата на телевизијата и поновите

електронски медиуми, филмот опстојува некако помеѓу трите света – информатиката, аудиовизуелното и телекомуникацијата, иако последните години доаѓа до нивно претопување или спојување. Имајќи ги предвид овие сознанија во контекст на темата треба да се истакне важноста на ставот дека телевизиските адаптации треба да се сметаат за независни филмски адаптации, бидејќи и книжевноста и филмот/ТВ-филмот се раскажувачки медиуми кои имаат потреба од добри приказни „адаптирани на нивните средства на изразување“ (Шарф 1982: 37–38).

Во случајот на ТВ-филмот „Нави“² (2007), што е предмет на анализа, од авторскиот тандем Плавеvски - Шаурек, станува збор за екранизирање на народното варување што го запишал Марко Цепенков: „Навите по леунките“ (Цепенков 1980: 139–140). Ставајќи го фокусот врз ликот на главниот јунак, Цепенков, филмот добива димензија на документарно сведоштво, со вметнување на елементи од неговата „Автобиографија“ (Цепенков 1972). Ова постапка во филмската уметност особено е присутна од почетокот на дваесет и првиот век кога е евидентна сè поголемата заинтересираност и на филмските автори за биографизам. Во ТВ-филмот „Нави“ се среќаваме со модифицирано³ прикажување на сегмети од животот на Цепенков во сосема нови контексти, адаптирани според потребите на приказната. На тој начин и овде, како и кај повеќето современи дела, проследувањето на биографските елементи вибрира меѓу фактицитет и фикција, која на специфичен начин ги претвора историските факти во естетски креации и ја возобновува, но и ја збогатува меморијата за конкретната историска личност. Во овој контекст ТВ-филмот „Нави“ го следи ракурсот на нараторот Цепенков (Трајче Георгиев), што значи ние приказната ја следиме од негова гледната точка (визија, перспектива, фокализација). Според Феце (Фесе 2004) со овој начин на прикажување на настаните околу филмскиот автор се изедначува со околу на набљудувачот (гледачот). Во тоа равенство, камерата (чиј објектив механички репродуцира перспектива) и начинот на кој е склопена комбинацијата на кадри се производ на режисерското организирање на кохерентната точка на гледање, што всушност е една од тајните алатки на екранизирањето. Има многу писатели и сценаристи кои настојуваат преку нараторот да му дадат на филмот повеќе „книжевно“ чувство или да помогнат да се пренесат што поголем број информации или преводи во времето. Во таа смисла, Сејмур Четмен смета дека кинематичкиот наратор го презентира она што го бара филмскиот имлицитен автор (Chatman 1990: 130). Во филмот животната приказна на Цепенков се испреплетува со народните верувања, особено онаа за навите, кои, како и повеќето ликови и појави што влегуваат во словенската народна култура, претставуваат митолошко-симболичка персонификација. „Појавата на митолошката персонификација на природата и општествената реалност содржи митологизирана форма во откривањето на народната свест“ (Вражиновски 1998: 9). Во таа смисла верувањето поврзано со навите како древни мистични суштества за кои се верува дека со своето дејствување можат да влијаат врз човекот, но и да предизвикаат природни катастрофи, претставува предизвик за адаптација. „Според македонските народни верувања, но и според

² ТВ-филм реализиран од страна на 2Box Production, финансиран од Советот за радиодифузија на Македонија.

³ Во овој пристап кон претставување на биографските податоци се сретнуваат две насоки: реалистичко проследување на вистинскиот животен пат на личноста – јунак на романот или фикционално, приспособено, модифицирано користење на биографските факти.

верувањата на некои други балкански народи, навите се демонски суштества, кои најчесто настанувале од умрени некрстени деца“ (Вражиновски 1998: 215). Филмската адаптација го претставува секавањето, кое реферира на реконструкција на минатото како комплексен и повеќеслоен артикулиран вид на сведоштво. На тој начин создава медиумското паметење, односно музеј за складирање на наративните артефакти од минатото кои обработени добиваат свои значења во сегашноста. За остварување на таа цел авторите ги бараат оние изразни средства со кои на најочигледен начин би комуницирале со гледачите, бидејќи народните митови, легенди и верувања изобилуваат со симболи. „Живата природа на народните верувања добро или лошо, постојано влијаела врз луѓето и затоа е потребно да се умее да се распознаваат нејзините тајни, изразени со посредство на знаци и симболи и преку нив да ги откриваме и да се служиме со силите кои се скриени во неа“ (Вражиновски 1998: 11). Според записите, Марко Цепенков на навите се сетил кога ја прочитал книгата на Димитар Матов „Верзиуловото Коло и навите“ (1894) и потоа почнал да се распрашува, прво кај своите најблиски, а подоцна и кај други мажи и жени, како што вели самиот „арно туку од малце жени и мажи научив за навите“ (Цепенков 1980: 139). Во филмската адаптација навите се претставени како три жени, кои ја напаѓаат леунката, а зад себе оставаат пердуви бидејќи „ѓоа биле некакви пилци што летале многу нависоко по лошите ветрови и си пееле накако песни латински...“ (Цепенков 1980: 140). Во филмот Цепенков во една дождлива ноќ го опседнуваат навите (Снежана Стамеска, Валентина Дрекаловиќ, Ангелина Ивановска), поставени во наративот како антагонисти⁴ во однос на главниот јунак. Според верувањето, навите велегуваат низ оцак и ги напаѓаат леунките, согласно со тоа целта на нивното појавување во сонот на протагонистот е неговата жена Цона. Тој сон, кој бара толкување, е воведната сцена во филмот од која понатаму се раскажува приказната, но воедно претставува и пресвртна точка во филмска нарација и почеток на барањето одговор на прашањето што се нави. Преку барањето на одговорот и поставување на прашањата од страна на самиот наратор авторите на ТВ-адаптацијата нè воведуваат во дејството и нè запознаваат со цела низа ликови од најблиското семејство на главниот лик и со основните карактерни црти на жена му Цона (Марина Поп-Панкова), таткото Коста (Кирил Андоновски) и дедото Марко (Ненад Милосављевиќ). Во текстот на дејството тој распрашувајќи се ќе дојде до бабиците што баеле од нави поставени како помошници-катализатори на главниот јунак во приказната: баба Рибарица (Љиљана Ѓорѓиевска), баба Доста (Мајда Тушар) и баба Мита (Видосава Делиќ). Баба Рибарица е вистински лик и таа според запишаното народно верување „Навите по леунките“ (Цепенков 1980: 139–140) ѝ помагала на Цона за време на раѓањето и преземала одредени дејства за да ја заштити од навите, а исто така на Цепенков му дала највеќе податоци за овие демонски суштества. Бабиците му откриваат дека неговата жена чека пород и затоа навите ја опседнуваат неговата кука. Авторите на ТВ-филмот со оваа постапка прават постепено воведување на сликовити информации во неколку кадри и бавно разоткривање на дејството (Sharff 1982: 6). Кулминацијата се случува во сцените кога главниот лик во филмската нарација, Цепенков, се соочува со навите и паѓа болен, како резултат на тоа не ги препознава најблиските. Откако ќе оздрави ги вика

⁴ Линда Сегер во книгата „Уметност на адаптација: преточувањето на фактот и фикцијата во филм“ вели: „Најважните луѓе во филмот се активните, лик – протагонист, антагонист и катализатор“ (Seger 1992: 210).

бабиците да преземат мерки и да ги избркаат навите од неговата кука. Но, баењата на трите баби нема да вродат со плод, па напомош ќе биде повикан вампирџија, кој на крајот ќе се справи со нив. Во овие сцени се користени елементи од записот на верувањето „За вапирите“ (Цепенков 1980: 112–116), преку воведување на ликот на вампирџијата (Лазе Манасков) како дел од приказната. Ликот на вампирџијата, како и начинот на неговото дејствување во ТВ-филмот „Нави“, целосно се преземен токму од ова народно верување и во однос на карактерот и во однос на изгледот и неговото дејствување. Во делот кога се појавува вампирџијата со многуте просторни комбинации, филмскиот автор постигнува ефект на иронија користејќи се со симболи и метафори.

Во филмот се искористени сите слики од записите на Цепенков кои можат да се преведат во филмски слики. Но и визуелни знаци кои претставуваат лесно препознатливи симболи, како на пример: со дождлива ноќ, невреме е претставен мигот кога навите го опседнуваат Цепенков, пердувите кога си заминуваат реферираат за верувањето дека тие биле птици што летале многу нависоко, огнен круг кога си заминуваат, баењето со киска босилок, но и со венец од секави билки собрани на Иванден, пукање низ оцак како последен обид да се избркаат навите. Овде филмскиот наратор го презентира она што го бара авторот, без оглед на тоа дали некои реплики и дијалози и сцени се повторуваат. Ние, како читатели или гледачи, ги восприемаме адаптациите како палимпсести преку нашата меморија за други дела создадени наназад, кои одекнуваат преку одредени повторувања, низ варијации. Во таа насока, зборувајќи за ефектот на повторливост, можеме да се сложиме со Николовска (Николовска 2000: 121) кога забележува дека типични се повторувањата на исти лексеми како реприза и симетрија, пермутации како инверзија и сл. Во филмот може да се забележи повторување на ситуации со различен дијалог и/или особено сцени чија симболика ја илустрира атмосферата или го навестува појавувањето на навите. Тоа е постапка на позната стабилизирачка всидрувачка слика периодично воведувана без варијации (Sharff 1982: 37–38). Ваквата постапка особено доаѓа до израз во деловите кога се појавуваат и исчезнуваат навите, но и кога треба да се избркаат со магични дејства и зборови. Современиот визуелен израз развива цел апарат посебни миметички техники, кои по угледот на вербалната фикција со интерната фокализација функционираат како мошне моќни ознаки на фикционалноста. Отстапките кои се евидентни во филмот во однос на записите на Цепенков се во функција на филмската наратива. Во редот на ваквите сцени може да се набројат: добивањето на очила со кои нашиот јунак може да ги гледа навите, неговата болест, средбата со вампирџијата и др. Експресивната наратива во филмот е присутна во сликата, описите и настаните. Филмот опишува преку сликата, а законите на драмското дејство ги обликува преку својот сопствен начин на изразување, создавајќи филмски методи со кои ги надминува книжевните, а со самото тоа го совладува и начинот на книжевното изразување. Следејќи ја својата основна определба да го прикаже човекот и неговиот живот можеме со сигурност да потврдиме дека филмот поседува цврста драмска структура, а со својата експресивност ја надоместува книжевната наративност, односно ја обликува во согласност со својата форма. Користењето на книжевната наративност му овозможува на филмот да го обликува својот израз и да ја претстави реалноста не како апстрактна туку како објективна, при што со филмски изразни средства им дава нова слика на човекот и на стварноста. Оттука, поимот на културата се зема

- Цепенков Марко. 1980. *Автобиографија*. (Б. Ристовски). Скопје: Македонска книга, 299–345.
- Цепенков Марко. 1980. *Народни верувања/гејтски иџри*. (К. Пенушлиски, Л. Спировска), Скопје: Македонска книга.
- Chatman Seymour. 1990. *Coming to Terms*. Ithaca: Cornell UP.
- Hutcheon Linda. 2006. *A Theory of Adaptation*. New York and London: Routledge.
- Fece Josep Lluís. 2004. „Fokalizacija i točka gledišta u fikcijskom filmu“, *Hrvatski filmski ljetopis*, 37, Zagreb: Hrvatski filmski savez 29–34.
- Leitch Thomas. 2003. “Twelve fallacies in contemporary adaptation theory” in: *Criticism* 45.2, Detroit: Wayne State University Press, 149–170.
- Lotman Jurij. 1970. *Predavanja iz strukturalne poetike*. Sarajevo: Svjeske.
- Pavličić Pavao, 1988. *Intertekstualnost i intermedijalnost*, во *Intertekstualnost & intermedijalnost*, (Z. Maković, M. Medarić, D. Oraić, P. Pavličić), Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, 157–195.
- Ray Robert. 2001. „Film and literature“ in: *How a Film Theory Got Lost and Other Mysteries in Cultural Studies*, Bloomington: Indiana UP 131.
- Seeger Linda. 1992. *The Art of Adaptation: turning fact and fiction into film*, New York: Holt Paperbacks.
- Sharff, Stefan, 1982. *The Elements of Cinema: toward a theory of cinesthetic impact*, New York: Columbia University press.
- Šefer Žan-Mari. 2001. *Zašto fikcija?* Novi Sad: Svetovi.

Борјана ПРОШЕВ-ОЛИВЕР
Филозофски факултет
Универзитет во Загреб
Загреб, Р Хрватска

ЗА ЈАЗИЧНИОТ ИДЕНТИТЕТ

Асптракт: Повод за многу расправи меѓу лингвистите е преголемото влијание на само еден јазик, англискиот, како главно средство за комуникација ширум светот. Истовремено сме сведоци на бројни јазични поделби, кои се однесуваат на различни вариетети, коишто ги следат и се вкрстосуваат со поделбите во општеството. Како општествена категорија, јазикот подлегнува на влијанија на сите општествени промени, кои имаат далекусежни последици и врз културата на заедницата што се служи со него. Со цел да се доловат овие комплексни премрежувања, социолингвистичките проучувања се интердисциплинарни и комплементарни со културалните студии. Несигурниот и хибриден постмодерен идентитет се должи и на расчекорот меѓу јазикот на поединецот и јазикот на колективот, како и степенот на вклучувањето или на невклучување на поединецот низ јазикот во тој колектив. Мултикултурализмот и мултилингвалноста секогаш не претставуваат позитивно искуство. Социолингвистиката ги толкува и интервенциите на доминантниот мнозински или економски моќен субјект во „помалку развиените“ средини, како и нивните инфериорни јазици.

Клучни зборови: јазик, идентитет, култура, општество, социолингвистика.

Живееме во глобализациско време сфатено како историски процес и политички проект на неолибералниот капитализам или како ... „неолиберална и социоекономска програма, којашто, западните идеолози ја нарекуваат 'глобализација'“ (Чомски 2004: 33), а која се манифестира истовремено низ дејствувањето на: економски, политички, еколошки, културни и комуникациски фактори што ги надминуваат границите на националните држави. Европскиот контекст на современите јазици денес се врзува за глобализациските термини консумеризам и американизација. Појавите што ги подразбираат тие термини и коишто би требало да се однесуваат само на економските сфери ги нагризиваат и културата и јазикот. Интеграциските процеси набљудувани низ призмата на глобализмот предизвикуваат негативни асоцијации и го продлабочуваат чувството на непријатност и загрозеност. Повод за многу расправи меѓу лингвистите е преголемото влијание на само еден јазик, англискиот, како главно средство за комуникација ширум светот и тоа што истиот тој стана еден од поважните предуслови за професионален и општествен живот како на поединецот, така и на колективот. Меѓутоа, фактот дека англискиот стана *lingua franca* не е единствениот ефект на глобализацијата. Глобализацијата покажа и дека помогнала

и при промовирање на многу регионални и малцински јазици во Европа, како и на некои службени европски јазици. Се надеваме дека нема доволно аргументи што би го оправдале стравот од англискиот како глобална закана.

Истовремено, сведоци сме на бројни јазични поделби, кои се однесуваат на различни вариетети: географски и општествени дијалекти, стандардни типови и варијанти на тие стандарди како и разни поттипови карактеристични за некоја јазична група. Начелно, тие јазични поделби се вкрстосуваат со општествените. Ова шаренило добива нова димензија ако се земе предвид општествено-јазичната историска динамика како и меѓудејството на различните јазични типови и нивните сложени односи и варијации во рамките на една општествена група. Затоа е за очекување напуштањето на ставовите на теориската лингвистика за единствена, хомогена инваријантна јазична структура и на традиционалните претстави за општите јазични поими и нивните дијалекти, како и на традиционалната јазична терминологија во корист на концепциите за јазичните вариетети и на целиот сплет поими околу таа јатка.

Суштинското прашање е: како да се класификуваат јазичните вариетети во еден јазик, како се одредуваат границите меѓу јазиците во однос на лингвистичките критериуми како што се: генетскиот, типолошко-структуралниот или критериумот на меѓусебното разбирање. На тие прашања веќе нема еднозначен одговор. Треба да се земат в обзир и критериумите како што се и заедничката книжевна традиција, стандарднојазичниот облик, политичката единственост, односно разделеност.

Јазикот служи за комуникација меѓу луѓето, односно размена на искуства, сознанија, на мисли и чувства, а што е неговата темелна и најширока намена. Затоа, всушност, јазикот е и општествена категорија и затоа неговиот социолингвистички идентитет, односно неговата општествена страна е од суштинско значење. Бидејќи човечката група како општествена заедница е дефинирана и со јазикот со кој се служи, јазикот ги манифестира појавните облици на човечките заедници, кои, од своја страна, се одредени според различни мерила: географските, етничките, националните, политичките, регионалните, социјалните, конфесионалните, професионалните. Затоа, релативно младите социолингвистички проучувања претставуваат интердисциплинарен комплекс, кој се заснова на сè уште неизедначена терминологија на варијабилните категории, кои настануваат како последици на општественото раслојување на јазикот, односно, последици на промените на јазичните и општествени структури.

Јазикот е во средиштето на интердисциплинарните проучувања, кои се темелат на постулатите на комуникациската теорија на културата, од гледиште на кое културните феномени се третираат како комуникациски: тие имаат некоја соржина и носат некоја порака. Според оваа теорија општеството е динамичен сплет на договори меѓу луѓето (Shapir 1974: 56), додека теоријата на комуникацијата е само механизам за смислено разбирање меѓу луѓето и размена на информации што прогресивно се зголемуваат во текот на историјата на цивилизацијата (Shapir 1974: 58). Комуникациските системи се врска меѓу различните општествени системи и различните култури, кои се развиваат според иманентни законитости и кои имплицираат историски околности. Според тоа, различноста *per se* е причина и двигател на комуникациските системи. Јазикот како комуникациски систем претставува резултат на меѓудејството на различни јазични типови, на нивните сложени односи, на тешко прегледните варијации во рамките

на секој од нив, а што на еден или на друг начин се општествено условени бидејќи обележјата на општествениот живот на некоја заедница во голема мера ја условуваат содржината на вербалите информации и на начините на размена на нејзините пораки.

Феноменот на јазикот се манифестира во многубројни просторни, општествени и функционални варијации подложни на општествените промени, кои се раслојуваат во специфични појави и облици. Главната задача на социолингвистиката е во толкување на општествените причини и последици на јазичните разлики, коишто придонесуваат кон раслојувањето на јазикот. Зашто, според социолингвистичките судови, јазикот (пред сè стандардниот) не е изразито лингвистички поим што ги опфаќа јазичните вистински обележја, генетските, типолошките и структуралните, туку е, пред сè политички, географски, историски, социолошки и културен поим. Социолингвистиката го проучува јазикот врз темел на нејзиниот вредносен идентитет, а кој се однесува на ставовите на говорителите кон сопствениот јазик, при што важна улога игра и културната традиција и симболичката врска со: етничкиот, професионалниот или политички идентитет (Бугарски 1997: 45).

Ова шаренило на јазичната карта во поглед на структурата, генезата, писменоста, статусот и функциите што се во помала или поголема корелација со редица општествени појави, добива нова димензија ако се има предвид и историскиот развој, односно онаа општествено-јазична динамика, која, како последица на постојани промени, предизвикува и постојани изместувања на јазичните системи. Во науката за јазикот одамна се наметнало комплексното прашање за односот меѓу општествените поводи и јазичните разлики и раслојувања како нивни последици. Современата лингвистика токму поради тоа инсистирала на начелната рамноправност на сите јазични идиоми во смисла дека секој од нив е адекватно средство на колективот, чија култура ја изразува, и така сфатени не можат да се делат на развиени и неразвиени, за разлика од општествените заедници, кои се служат со нив. Разликата меѓу нив е само во тоа што нивните потенцијали можат да се развиваат неизедначено и во зависност од историските, од општествените и од културните околности на заедницата. На пр., во развиените општества се узурпира власта над јазикот со цел да се остварат пошироки интереси на некоја општествена група. Во денешно време моќ имаат оние што поседуваат информација, а јазикот е основно средство за нејзиното пренесување. На тој начин јазикот станува атрибут на општествената моќ и инструмент на дискриминација на одделни општествени групи (расни, етнички, социоекономски, идеолошки). Современите културални студии, современата социолингвистика и психолингвистика во своите ставови го поттикнуваат правото на јазичната разлика, а проблемите што произлегуваат од тоа се решаваат во околности на јазичната нееднаквост со јазично планирање, односно со свесното насочување на јазичниот развој врз темел на војазичните вреднувања, а со цел остварување на некои повисоки општествени цели. Општественото влијание врз јазикот може да претпостави и јазични елементи од некој друг јазик или дијалект, а се однесува на заемки, интерференција на сродни поими, јазични сојузи (каков што е, на пр., балканскиот), до пидинските и креолските облици.

Покрај признатите извори на јазичните промени, како што се фонолошките артикулации, аналогиите на граматичките облици, хомонимиските конфликти во семантиката, голема улога имаат и општествените двигатели, кои донесуваат промена во начинот на животот и на карактерот на општествените односи, но и во вредносните

судови и стереотипи врзани за јазичните прашања, како што се имитирање на општествените примери, или обратно, јазичниот пуризам, еуфемизмите, табуата и сл. Начелно, јазиците се менуваат во зависност од брзината со која се менува општествената заедница. Односот е комплексен и проникнувачки, а при тоа улогата на јазикот во етнизацијата зависи од околностите на општеството во кое заедницата постои, се развива. Етничките заедници, кои се развиваат во историско-општествени поповолни услови помалку зависат од посебноста на својот јазик, и обратно, оние заедници што за својот статус се борат во тешки услови, обично во јазикот бараат поддршка, гаранција на своето одржување како засебна група. Најподложно ниво на промени е лексичкото, како резултат на промените на содржините што ги изразува јазикот, додека фонетските и граматичките системи се посложени и побавно се менуваат. Стравот од асимилација ги поттикнува напорите за национално самоодржување, а чувството на загрозеност го поттикнува национализмот, а во јазикот, пуризмот. На тој начин и врската меѓу подредените општествени групи (покорените етнички заедници, пониските општествени класи, етничките малцинства, етничките економско послаби заедници) и нивните подредени јазици, чии обележја примарно се мотивирани со општествената структура и својата функција во неа, може да го продолжи животот на таквата инфериорна социјална организација дури и во случај кога се созрени условите за промена. Постојат случаи кога асимилацијата се смета за нешто пожелно зашто дава подобри услови и можности и во тој случај етничкиот јазик полека исчезнува. Во помала мера, тоа се случува и во фаза на прилагодување кога една група јазично се прилагодува кон некоја друга, која е доминантна по својата бројност, економска и политичка моќ и според тоа престижна, избирајќи го нејзиниот јазик за заедна и поширока комуникација, а служејќи се со својот јазик само во рамките на својата тесна и изолирана група од доминантната матрица. Таквата заедница по правило е двојазична, а доминантната група, еднојазична. Во случај на асимилација доаѓа до нурнување на подредената група, заедница, во доминантната и до целосно напуштање на етничкиот јазик, при што сопствениот јазик се заменува со јазикот на доминантната група. Тоа значи дека токму јазичната практика открива различни облици на свеста и идентитет што ги откриваат симболичните одговори на начините на кои различни етнички и коетнички заедници се ситуирани често и во заеднички простор. Така сфатената јазична практика е еден од показателите на групната свест и на состојбата на идентитетот зашто ја открива саморецепцијата како и ставот кон Другиот. Кога низ јазикот се истакуваат разликите меѓу поединците и колективот, на пр., во смисла на доминантен престижен, наспрема малцински јазик, во културата доаѓа до ситуација на јазичен дисконтинуитет, фактор со голема нестабилност што придонесува кон вклопеноста/невклопеноста во единствена културна матица. Тоа е ситуација низ која се манифестираат разни појави, културни ситуации повеќе или помалку надвор од општествено-културните доминантни. Тој дел на нестабилен и колеблив културен идентитет ги актуелизирале културолошките студии во седумдесеттите години на 20 век, реинтерпретирајќи ги во нивната комплексна идеолошка функција и разоткривајќи ги механизмите на зацврстување и на репродукција на идеологиите што ја следат средбата со Другиот. Таквата јазична амбивалентна ситуација ги минува границите и од својата нова позиција ја прераскажува и ја интерпретира приказната за Другиот и за Другоста врз темел на јазичните разлики што ги генерираат доминантните идеологии. Така, современата

социолингвистика станува, во таа смисла, комплементарна со постколонијалните студии оправдувајќи ги интервенциите на доминантниот мнозински или економски моќен субјект во „помалку развиените“ средини, како и нивните инфериорни јазици.

Формирањето на етничка или на национална свест е сложен процес, а местото и функцијата на јазикот во него изразито варира синхрониски или дијахрониски. Социопсихолошките корелати меѓу етничките заедници и нивните јазици зависат од таквите ситуации. Најповолна ситуација е таа што ја манифестира рамноправноста меѓу јазиците, нивниот стабилен однос, двојазичноста кај двете групи или повеќејазичноста кај повеќе групи.

Јазикот секогаш се третираше како една од поважните компоненти што го одредуваат поимот на етничкиот идентитет. Националното конституирање значајно се врзува за посебен јазик, не за јазик во терминологијата на генетската лингвистика – некој јазичен вариетет, вернакулар или дијалект, туку за сосема развиен јазик, стандарден јазик, кој е нормиран и полифункционален, и којшто може, заедницата што се служи со него, достоинствено да ја репрезентира и со која таа може да учествува во меѓуцивилизациона комуникација и сопствена надградба во некое време и простор давајќи му на таквиот јазик она што во лингвистиката се нарекува стабилна еластичност. Во спротивно, сè помалку од тоа ја одбележува таа заедница како недоволно развиена (Haugen 1974: 81).

Меѓутоа, не секогаш јазикот распламтувал такви страсти како во време на буђењето на националната свест кај одделните европски народи. Колективната лојалност почнува да се пренесува на новата општествена формација – националната држава. Врската меѓу јазикот и нацијата се воспоставува на когнитивно-психолошкото рамниште и на неговите симболични значења на кои се однесува колективниот идентитет и станувајќи на тој начин симбол на заедништво. Историски се забележува дека врската со јазикот, по правило, е посилна кога останатите атрибути, како што се: историските, општествените, културните, економските околности на некоја заедница, се послаби, но дека таа врска делумно, а понекогаш и целосно отсуствува во случај на заедница со понизок општествено-цивилизационски развој, зашто таквите заедници имаат во мала мера етничка свест и слабо ја манифестираат. Во таквите услови на јазикот не му се дава значење на важен критериум. Дури при засилување на етничката самосвест, која, во одредени општествени услови, станува национална, се посегнува по јазикот, понекогаш како по најважно фактичко и симболично упориште. Многу европски народи, благодарение на посебниот статус на своите национални јазици, особено во фаза на националното конституирање, се избориле за својот национален идентитет. Во таа фаза дошло до политизација на јазикот, особено во спрега меѓу нацијата и стандардниот облик на нејзиниот јазик, кој станува важен симбол на националната самобитност.

Меѓутоа, според истражувањата на лингвистичката географија, јазичните, етничките и државните граници не мора да се совпаѓаат секогаш. Етнички сличните групи понекогаш се служат со генетски и типолошки различни јазици (на пр. Финците наспрема останатите Скандинавци). Од друга страна, со ист јазик се служат и различни раси, односно сосема различни етнички групи (Афроамериканците и белците во САД). Дури и една етничка заедница не секогаш се служи со ист јазик (Белгијците – со францускиот и фламанскиот, Швајцарците – со германскиот, францускиот и италијанскиот). Со еден јазик можат да се служат повеќе нации: со

германскиот – Германците, Австријците и Швајцарците; со англискиот – Англичаните, Американците, Австралијци и Канаѓаните, кои, впрочем, се служат и со францускиот. Работата се комплицира ако се разгледува ситуацијата на националните малцинства.

Од споменатото следува дека јазикот и не мора да биде трајно идентично обележје на некоја етничка група. Постојат историски ситуации кога тој се напушта и се заменува со некој друг политички и економски престижен и „глобален“ јазик. Меѓутоа, што се однесува до културата, речникот на еден јазик мошне вистинито ги одразува културните особености и потреби на заедницата, која се служи со него. Меѓу останатото, со јазикот се пренесува и се изразува и културата на некоја општествена варијабла, како што се, на пр., класната припадност или статусот на говорникот, коишто влијаат на општественото однесување. Јазикот на комуникацијата го изразува системот на вредности на некоја култура. Според Сапир степенот на развиеноста на културата зависи токму од степенот на развиеноста на јазикот (Sapir 1974:19), а за Хајмс, јазикот е показател и одраз на културата (Hymes 1974: 37). Сепак, подлабокиот идентитет на некој јазик не е во природата на содржината што ја изразува тој и која е регистрирана во речникот на тој јазик, туку во особениот начин на неговото изразување, т.е. во граматичката форма. Затоа е можно несродни јазици да учествуваат во иста култура, и различни култури да се служат со ист јазик (Бугарски 2003: 83). На пр., Балканот е повеќе хетероген од културен аспект, отколку јазичен, а САД и В. Британија, обратно. Што се однесува до односот меѓу јазиците и државите, работите се јасни на прв поглед. Бројот на јазиците е многу пати поголем од постоечките држави. Овој несразмер најмногу се должи на повеќенационалните и повеќејазичните држави. Етничкиот, класниот, културниот и други идентификациски аспекти на јазикот се дел на општествената стварност и содржат критериуми според кои таа стварност се реализира во модерниот свет и понатаму се користи како инструмент на општествено-политичката пропаганда и други демагогии (Бугарски 2003: 85).

Културната припадност се изведува од заедничкиот општествено-културен модел, кој содржи редица елементи меѓу кои, покрај културата, се: религијата, историјата, јазикот, животниот простор, свеста за припадност кон некој етнос/нација, односно идентификација со системот на вредности чии параметри се наведените феномени.

И културата и јазикот се битни елементи на човековиот индивидуален и колективен идентитет. На партикуларно ниво, начелно се работи за случаи кога луѓето својот идентитет го наоѓаат во некој одделен јазик и одделна култура, сметајќи дека нивната детерминација и идентитет произлегуваат од нивното припаѓање кон некоја заедница со која го делат: јазикот, културата и етничката или националната истородност. Меѓутоа, само во исклучителни случаи јазичните, културните, па и етничките/националните заедници целосно се совпаѓаат. Искуството покажува дека таквите заедници најчесто не се хомогени, ниту кохерентни, зашто во модерните општества културите, јазиците и етниците на различни начини се совпаѓаат и се проникнуваат. Географскиот простор на некоја јазична заедница, нужно не е простор на една културна заедница. Во него може да се сретнат и поголем број различни култури или може да претставува дел на некој поголем културен простор. Иако идентитетот се изведува начелно еднозначно врз темел на совпаѓање и кохерентност на: јазикот, културата, ентитетот, како потребен биолошки предуслов за интегритетот,

заради генералното несовпаѓање на овие три параметри, категоријата идентитет е најчесто идеолошки условена. Мултикултурните и полилингвалните општества се доказ дека изборот на идентитет не е засекогаш и однапред зададен, туку зависи од редица фактори, коишто произлегуваат од објективниот социјално-историски контекст. Некои се резултат на колективни притисоци, а некои на личен индивидуален избор, зашто, не постои генетски чиста култура. Таа е секогаш легура, композит.

За важноста на културата во науката за јазикот, сè до средината на шеесеттите години се зборувало малку. Лингвистите структуралисти од Сосир до Чомски го проучувале јазикот во неговиот „чист и апстрактен“ облик, како „затворен систем“, не реферирајќи за неговиот општествено-културен аспект. Со развојот на социолингвистиката, исто така во шеесеттите години на 20 век, јазикот почнал да се проучува и во рамките на културата и на општеството, во кое дејствува. Кон тоа придонесуваат проучувањата на културната антропологија, која смета дека културата не е материјална појава, туку манифестација на модусите на коишто луѓето ја перципираат, ја поврзуваат и ја интерпретираат стварноста, самите за себе и другите во неа. Уште 1946 г. Малиновски изјавил дека „јазикот е длабоко всаден во културната стварност“ и затоа е пред сè општествен и културен феномен. Јазикот на една заедница е всушност аспект на нејзината култура, која се усвојува токму преку јазикот. Во таа смисла ненадминила е тезата на Сапир-Ворф дека го доживуваме светот онака како ни налага нашиот изворен јазик. Значи дека структурата на јазикот ја обликува нашата мисла, јазикот ни го одредува начинот на кој го создаваме светот, го обликува нашиот светоглед и влијае врз начинот на организација на нашиот општествен живот. Јазикот го устројува нашето искуство, но во никој случај не служи само да ја пренесе пораката за тоа искуство.

Врз темел на овие согледби јазикот мора да се набљудува во својата повеќекратна функција: како производ на културата, како дел од културата и како услов за културата (Lévi-Strauss 1958:78). Како услов за создавање на културата, најочигледно се искажува во дијахронијата, зашто голем дел од човечкото искуство и неговата историја се сочувани и во јазикот како множество на претходноисканите јазични содржини. А бидејќи културата битно кореспондира со својата традиција и со своето минато, претходната јазична дејност активно учествува во нејзината сегашност.

Сето кажано укажува на фактот дека јазикот е еден меѓу најважните, иако не и единствен идентификатор на културниот идентитет. Претставува суштински механизам на интериоризација посредувајќи од најраното детство при усвојување на основните културни вредности на општеството. Јазикот не е само средство за интеракција со другите, туку е нужен и за усвојување на сопственото искуство. Со јазикот како средство за примарна енкултурација, поединецот развива чувство на припадност, првин во поширокиот семеен круг, а подоцна и пошироко, во општествени групи во коишто е вклучен на најразлични начини, но и целини, како што е нацијата или некој одреден цивилизациски комплекс. Совладувањето на јазикот е неопделив дел на обликување на сопствениот и истовремено колективен идентитет. Неможноста за разбирање предизвикува чувство на отуѓеност, која не може да надмине каква било привлечност, симпатија, па дури и љубов (Weinrich 2005: 45). Вајнрих смета дека во митот за Вавилонската кула станува збор за психолошка функција на надминување на тоа доминантно чувство на Другост пред лица што не го говорат нашиот јазик.

Литература

- Anderson, Benedict. 1990. *Nacija izmišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga
- Chomsky, Noam. 2004. *Hegemonija ili opstanak: američke težnje za globalnom dominacijom*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Brozović, Dalibor 1963.-1964. *O jezičnoj porodici i standardnim oblicima njezinih članova u Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 5; 21–34.
- Weinrich, Harald, *Lingvistika laži: može li jezik sakriti misli?* Zagreb, Algoritam, 2005.
- Sapir, Edward, *Ogledi iz kulturne antropologije*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1974.
- Brozović, Dalibor, „Sociolingvistika prema genetskoj i tipološkoj lingvistici“. *Suvremena lingvistika*, Vol. 41-42 No.1-2, Zagreb, 1996.
- Bugarski, Ranko. 1986. *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta
- Bugarski, Ranko. 1997. *Jezici*. Beograd. Čigoj štampa, XX vek
- Bugarski, Ranko. 1982. *Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta*. U Stojnić, M. (ur.) *Jezik i kultura u nastavi stranih jezika*. Beograd. Zavod za udžbenike. 38-44
- Fishman, Josua A. 1982. *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York. Oxford: Oxford University Press
- Grbić, Jadranka. 1998. „Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednice“. U: RužicaČičak-Chand&Josip Kumpes (ur.) *Etničnost, nacija i identitet*. Hrvatska i Europa. Zagreb. Institut za migracije i narodnosti. Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Haugen, Einar. 1974. *Dijalekt, jezik i nacija*. Kultura, 25. 74-88
- Katičić, Radoslav. 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb. Školska knjiga
- Kloss, Heinz. 1987. „Abstandsprache und Ausbausprache“. U Ammon&Dittmar&Klaus, (ur.) *Socioinguistics. An International Handbook of Science of Language and Society*
- Claude Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Zagreb, Školska knjiga, 1988.

Александар СИМОНОВСКИ

Институт за национална историја – Скопје

Скопје, Македонија

КУЛТУРНАТА, ОБРАЗОВНАТА И НАУЧНАТА СОРАБОТКА МЕЃУ
МАКЕДОНИЈА И ХРВАТСКА (1960 – 1966)¹

Апстракт: Трудот ја покажува културната, образовната и научната соработка меѓу Македонија и Хрватска во периодот 1960–1966 година. Значаен сегмент од тој процес, а во функција на доктрината за градење на *братството и единството* на југословенските народи по Втората светска војна, биле наставните програми по историја.

Клучни зборови: Македонија, Хрватска, Скопје, Загреб, документ, соработка.

Во Априлската војна (1941) Кралството Југославија било поразено. На 17 април 1941 година била потпишана капитулацијата. Кралството Југославија било поделено меѓу Германија, Италија, Унгарија и Бугарија.

Единствената организирана морална и материјална сила која застанала да се бори против наци-фашизмот и против окупацијата на Југославија била Комунистичката партија на Југославија – КПЈ² (Чепреганов, Чакарјаневски 2016: 401).

За време на Втората светска војна се родила паролата за „братство и единство“ и таа била „појдовната платформа на комунистите во Југославија во спротивставувањето на крвавата 'братоубиствената војна' што се водеше во централните подрачја на Југославија. Потребите на борбата против заедничкиот непријател: фашизмот и странската окупација, биле адутите на Јосип Броз - Тито во настојувањето да се

¹ Терминот Македонија ја означува македонската држава во југословенската федерација. На Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (2 август 1944), Македонија се конституира за федерална држава во федеративна Југославија. Со Законот за името на Народна Република Македонија, донесен на 8 март 1946 година, дотогашното име Демократска Федерална Македонија е променето во Народна Република Македонија (НРМ). Во 1963 година НРМ го сменила името во Социјалистичка Република Македонија (СРМ). На 7 јуни 1991 година одредницата „социјалистичка“ е одземена од името на СРМ и таа го доби името Република Македонија (РМ). На 8 септември 1991 година е одржан референдум за самостојна и суверена РМ на кој гласале 71,85% од гласачите, а од нив 95,32% се изјасниле за самостојна и суверена држава.

Терминот Хрватска ја означува хрватската држава во југословенската федерација. Конституирањето на Хрватска како федерална држава во федеративната заедница на нова Југославија е извршено на Третото заседание на Земското антифашистичко собрание на народното ослободување на Хрватска (8–9 мај 1944). На 26 февруари 1946 година е донесен Закон за името на Народна Република Хрватска. Во 1963 година Народна Република Хрватска (НРХ) го променила името во Социјалистичка Република Хрватска (СРХ). На 25 јули 1990 година се усвоени амандмани на Уставот со кои е променето името од СРХ во Република Хрватска. На 19 мај 1991 година во Хрватска бил одржан референдум. Врз негова основа на 25 јуни 1991 година е прогласена Уставната одлука за сувереност и самостојност на Република Хрватска.

² Шестиот конгрес на КПЈ се одржал во Загреб на 2–7 ноември 1952 година. Името на Партијата е променето во Сојуз на комунисти на Југославија.

надминат, во тој историски момент, националната омраза и шовинизмот и да се воспостави меѓуетничката толеранција, соработка и хармонија“ (Ачкоска 2003: 3). Сето тоа изразено низ т.н. братство и единство значело насочување на енергијата и на силите, не во одмазднички злосторства на едните против другите (етнички и верски различните), туку во заедничка борба за национално и за социјално ослободување. Заедничката борба била основниот залог за иднината, дека новата држава ќе биде држава на рамноправни народи и на социјална правда (Ачкоска 2003: 3).

Братството и единството, како политика на национална рамноправност, било инаугурирано во основите на формирањето на авнојска Југославија на 29 ноември 1943 година, а подоцна станало и фундамент на титовото југословенство. Прогласената рамноправност на Србите, Хрватите, Македонците, Словенците, Црногорците било толкувано како израз на нивното братство и единство, на нивните стремежи да живеат братски во една држава и да градат заедништво (Ачкоска 2003: 4).

Со прогласувањето на Федеративна Народна Република Југославија на 29 ноември 1945 година и со донесувањето на Уставот на 31 јануари 1946 година се означени конечната победа и почетокот на повеќедецениското владеење на КПЈ. Сузбивајќи ја секоја опозиција и самостојно почнувајќи да управува со законодавните и со извршните органи, со судството, со војската и со полицијата, КПЈ набргу станала кохезионен фактор на новата држава на кој никој немал сила ниту средства да му се спротивстави. По освојувањето на власта, КПЈ ја утврдила водечката позиција во Југославија која била изградувана како централизирана и партиска држава (Gatalović 2009: 37–38).

За задача си поставивме да го обработиме документот *Информација за културнајна и груѓа соработка помеѓу СРМ и СРХ*. Тој бил изработен во Скопје на 14 март 1966 година од Сојузот на комунистите на Македонија (СКМ), поточно од Комисијата за меѓунационални односи и за народности и од Комисијата за идејни проблеми на образованието и на културата. Функцијата секретар на Централниот комитет на СКМ од јули 1963 до март 1969 година ја вршел Крсте Црвенковски (Ачкоска 2011: 498).

На почетокот во документот се посветува внимание на издавачката дејност. Таа е поделена на литература и на учебници и прирачници. Издавачките претпријатија од Македонија во изминатите години немале редовни контакти и соработка со издавачите од Хрватска. Објавувањето дела на хрватски автори, од македонските издавачи било вршено според критериумите на редакциите, раководејќи се при тоа од желбата на читателите во Македонија да им се презентираат позначајните остварувања од литературното творештво на Хрватска. Од 1965 година Книгоиздавателството за уметничка литература „Кочо Рацин“ воспоставило копродуцентски односи за издавање детска литература и современа југословенска поезија со повеќе издавачи од Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ). Во таа копродукција се вклучиле и издавачи од Хрватска. Од 1961 до 1966 година Книгоиздавателството „Кочо Рацин“ издало 12 дела од хрватски автори, додека две дела се наоѓале во фаза на подготовка. Биле издадени дела од следните автори: Аугуст Шеноа, Иван Мажураниќ, Владимир Назор, Мирослав Крлежа, Иван Горан Ковачиќ, Добрица Џесариќ, Вјекослав Колеб и други (ДАРМ,³ 1.427.157.44/497).

³ ДАРМ – Државен архив на Република Македонија, Скопје.

Издавачкото претпријатие „Култура“ исто така издало уметнички дела на хрватски автори: 13 изданија во училишните едиции и две изданија детска литература. „Култура“ издала и 12 книги во рамките на политичката библиотека, 5 книги во популарно-филозофската и 4 книги во рамките на популарно-економската библиотека од хрватски автори. Редакцијата „Детска радост“ при Новинско-издавачкото претпријатие „Нова Македонија“ издала 6 дела од хрватски автори (4 на македонски јазик и 2 на турски јазик).

До 1966 година не постоела соработка меѓу издавачи од Македонија и од Хрватска за издавање на дела од современи македонски автори во Хрватска. Дотогашниеден издавач од Хрватска не консултирал мислење на издавачи од Македонија за дела од македонски автори кои би се зеле во обзир за програмите на хрватските издавачи. Се мислело дека и оние неколку дела што се објавени во Хрватска се издадени врз основа на лични контакти. Поради тоа се поставило прашањето дали е објавено најквалитетното од македонската литература. Се располагало со податоци дека во Хрватска се објавени дела од Сотир Гулески, Кочо Урдин, Томе Момировски, Димитар Солев, Симон Дракул, Стале Попов, Мето Јовановски и од Кочо Рацин (ДАРМ, 1.427.157.44/498).

Прашањето за преведувањето на македонските книги за хрватското литературно подрачје не било решено. Комисиите сметале дека таа соработка е инцидентна, недоволна и е надвор од поорганизиран пристап и третман. Издавачките куќи од Македонија речиси не презеле ниту една иницијатива на тој план или доколку постоеле иницијативи тие не се оствариле. Неколкуте преводи претставувале плод на поединечни иницијативи отколку на една планирана и систематска активност (ДАРМ, 1.427.157.44/500).

Соработката на планот на издавањето учебници со Хрватска главно се одвивала преку Издавачкото претпријатие Školska knjiga од Загреб и преку авторите на учебниците што се преведувале во Македонија. Во поглед на соработката со Školska knjiga можело „да се каже дека се повеќе се прават обиди таа да се прошири и да биде поадекватна на потребите“ (ДАРМ, 1.427.157.44/498). Под соработка преку стапување во контакт со авторите од Хрватска се подразбирало адаптирање на учебниците кон наставните планови и програми во Македонија. „Но, секој пат тоа не се врши најефикасно па, во согласност со авторите од Хрватска адаптацијата се повеќе ја вршат наши стручни лица“ (ДАРМ, 1.427.157.44/499). Такви примери на соработка биле забележани особено во однос на учебниците по историја и на историските читанки за гимназиите и друго (ДАРМ, 1.427.157.44/499).

Прилично бил голем бројот на учебниците и на прирачниците што се превеле од хрватски на македонски јазик. На пример, за основните училишта биле преведени и се користеле 5 учебници и 6 прирачници. Вкупно биле преведени 34 учебници и 18 прирачници. Забележано е дека македонски учебници и прирачници не се преведувани од македонски на хрватски јазик.

Натаму во документот е опфатена соработката на научно поле меѓу Македонија и Хрватска. Таа се одвивала во склопот на една општа меѓурејубличка соработка и главно низ повеќе облици:

- советувања меѓу претставниците на надлежните рејублички органи за наука во врска со проблемите што барале заеднички ставови и решенија. Се

предвидувала уште поактивна меѓурејубличка соработка за проблемот на кадрите во научните установи и за другите проблеми што се од заеднички интерес;

- преку поврзаноста на научните институции и на научните работници во нивни заедници и друштва (на пример: заедница на шумарските институти и факултети, друштво на педагозите и слично);
- преку заедничка соработка на општојугословенска проблематика, пред сè финансирана од Сојузниот фонд за научна работа;
- размена на информативен материјал (билтени, анализи, информации и слично), преку кои се вршело размена на искуства во поставувањето, анализирањето и во решавањето на проблематиката што се појавува;
- лични контакти меѓу научните работници (ДАРМ, 1.427.157.44/500– 501).

За соработката на научно поле се дадени примерите со Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје и со Институтот за фолклор во Скопје.

Најпрво ќе се задржиме на Институтот „Крсте Мисирков“. За него се вели: „Можеме веднаш да кажеме дека врските на нашиот Институт со научните институти во Загреб се се подобри. Не ќе е претерано ако се каже дека со загребските институти имаме најдобри врски во споредба со другите југословенски институти“ (ДАРМ, 1.427.157.44/501). Повеќемина научни и стручни соработници ги посетиле сродните институти во Загреб: Институтот за јазик и Историскиот институт на Југословенската академија на науките и уметностите (ЈАЗУ),⁴ како и Старословенскиот институт. Притоа се разменети мислења за заедничките проблеми и се користеле нивните искуства во научната работа. Повеќето теми на коишто се работело во Институтот „Крсте Мисирков“ претставувале подрачје на дејност и на хрватските институти: ономастиката, Речникот на стари текстови, Толковниот речник и друго. „Особено е добра соработката со Меѓуакадемскиот ономастички одбор чие седиште е во Загреб. Нашите теми од областа на ономастиката /Собирање материјал од нашата топономастика и Собирање материјал од нашата антропономастика/ се дел од работата на Општесловенскиот топономастички атлас. Овие наши теми во определен помал износ и ги финансира овој Одбор“ (ДАРМ, 1.427.157.44/502). Македонскиот претставник во тој Одбор бил добро примен од колегите во загребскиот лингвистички центар. Драгоцена била соработката и со веќе посочениот Историски институт. За едицијата Стари текстови, Историскиот институт на Институтот „Крсте Мисирков“ му ставил на располагање „микрофилмови од две скапоцени дела на нашата најстара писменост“ (ДАРМ, 1.427.157.44/502).

Со сите сродни институти во Загреб, Институтот „Крсте Мисирков“ имал плодна размена на книги (Институтот ги добивал сите нивни изданија, а тие неговите).

Недостигот на финансиски средства се јавувал како пречка за позасилени односи. За Институтот „Крсте Мисирков“ се сметало дека од голема корист ќе биде гостувањето на познати загребски стручњаци во Институтот. Тие дури би можеле и да одржат ред предавања од областите на кои заеднички работеле, додека за младите научни кадри во Институтот тоа би било од голема корист. Се сметало дека корисни

⁴ Југославенска академија знаности и умјетности (Југословенска академија на науките и уметностите), Загреб.

би биле и пократките студиски престои на асистентите од Институтот во споменатите институти. За таа цел се презеле и соодветни мерки (ДАРМ, 1.427.157.44/502).

Кога станува збор за Институтот за фолклор, во периодот 1960–1965 година се остварени контакти со разни институции по битни прашања од научен и од општествено-политички интерес. Особено блиска соработка била реализирана со ЈАЗУ, посебно со Одделот за литература, „како и со други оддели кои работат на историјата на славјанските народи“ (ДАРМ, 1.427.157.44/508). Нарочно се работело и се соработувало на истражувачката архивска граѓа што се однесувала на браќата Миладиновци. Институтот за фолклор тесно соработувал со Институтот за народна култура и уметност во Загреб. Соработниците на двата института, сродни по својата тематика, заеднички настапувале на конгреси на фолклористи, годишни собири и друго. Во годшните зборници на овој загребски Институт се давани рецензии за работата на Институтот за фолклор. Покрај тоа е вршена и размена на едиции и на списанија (ДАРМ, 1.427.157.44/508).

Одделот за кореографија во Институтот за фолклор одржувал тесни контакти со раководителот на Одделот за кореографија во Институтот за народна култура и уметност, но и за заемно помагање по сродни проблеми. Ќе ја наведеме и следнава соработка, кога македонскиот кореограф Ганчо Пајтончиев му помогнал во работата на некој негов колега од Загреб при објавувањето на стручни трудови. Другите оддели на Институтот за фолклор редовно соработувале со Институтот за народна култура и уметност, особено во објавувањето студии и материјали во заедничкиот зборник печатен по повод Конгресите на фолклористите (ДАРМ, 1.427.157.44/509).

Институтот за фолклор соработувал со Заводот за унапредување на школството на град Загреб, посебно на проблемите за музичкиот и за детскиот фолклор во Македонија и во Хрватска. Во врска со тоа, вреди да се спомене блиската соработка со претставникот на најсовремената детска фолклорна музика и мелос д-р Ели Башиќ, професор на Музичката академија во Загреб и во Сараево. Башиќ „е познат научен работник од светски глас и учествува заедно со наши соработници во сите манифестации на фолклорната наука /Конгреси, собири и др./“ (ДАРМ, 1.427.157.44/510). Таа посветила особено внимание на Македонија и со испраќање целосна колекција на објавени свои трудови од областа на детскиот фолклор и на методиката (ДАРМ, 1.427.157.44/510).

По повод одржувањето на XIII конгрес на фолклористите на СФРЈ во септември 1966 година во Тиквеш и во Дојран, Башиќ пријавила интересни теми. Она што било уште поважно, до Институтот за фолклор бил доставен предлог за заедничко обработување на некои од најстарите облици на детскиот фолклор (текст и музика) и тоа на теренот во Македонија, а материјалите што ќе бидат собрани ќе му се стават на располагање на Институтот. Башиќ предложила тимско испитување на македонскиот детски фолклор во Македонија. Тој процес требало да трае три недели, би се реализирал во јули 1966 година и во него би учествувале и македонски студенти со кои таа работела. Планирањето на теренската работа би се одвивало со заемна согласност на соработниците од Институтот за фолклор (ДАРМ, 1.427.157.44/510–511).

Соработката, која се изразила и преку дејствијата што се спровеле низ разни форми (на пример: кореспонденцијата и соработката со директорот на Институтот за народна култура и уметност и со раководителите на одделите д-р Жганец, Делорко

и други, учеството на соработниците на Институтот за фолклор на Конгресот на психолозите на СФРЈ во Загреб во 1964 година и друго), би можела да биде уште поефикасна доколку „би се планирало попрецизно едно идно взаемно запознавање во ширината на културата на народите од двете Републики“ (ДАРМ, 1.427.157.44/511). Во врска со односите меѓу македонскиот и хрватскиот народ се оценило дека ќе биде многу интересно „организирањето на почести заеднички теренски испитувања на фолклорот во двете Републики“ (ДАРМ, 1.427.157.44/511).

Во документот е вклучена и соработката на Републичкиот завод за унапредување на школството на Македонија со следните органи и институции во Хрватска.

- Завод за стручно образование. Имено, преку учеството на македонските претставници на советувањата што ги организирал Заводот за стручно образование биле разменети мислења и искуства за решавање на повеќе проблеми од областа на стручното образование на кадрите: училишните центри и нивната физиономија и функција, некои аспекти од образованието и од стручното усовршување на наставничките кадри и слично.
- Завод за унапредување на школството. Соработката повеќе се остварувала преку обострана размена на билтени и на други посебни публикации во кои се третирале актуелни воспитно-образовни проблеми на основните и на средните училишта.
- Центар за детски играчки во Загреб. Соработката е остварена во однос на користењето на дидактичкиот материјал во воспитно-образовниот процес во претшколските установи во Македонија. Материјалот бил изработуван од Центарот.
- Институт за фонетика при Филозофскиот факултет во Загреб. Соработката е реализирана во врска со користењето на аудио-визуелните средства (плочи, ленти и дијафилмови) во наставата по странски јазици во училиштата во Македонија.
- Висока индустриска школа во Ријека. Соработката се остварила на полето на образование на наставничкиот кадар во стручните училишта во Македонија. Голем број наставници во тие училишта немале соодветни школски квалификации и се запишале како вонредни студенти на таа Школа во Ријека. Поради големата оддалеченост тие не можеле да ги посетуваат предавањата во Ријека, „ниту пак да дојдат во личен контакт со соодветните професори за да добијат потребна помош во совладувањето на материјалот што го бара наставната програма“ (ДАРМ, 1.427.157.44/504). Затоа, Управата на Школата организираше два свои пункта во Скопје и во Битола. Наставата во пунктовите ја изведувале стручњаци од Македонија, избрани од Управата на Школата. Со ова решение, на студентите им било овозможено редовно да ја посетуваат наставата и да го слушаат излагањето на наставниот материјал. На нив им било овозможено и испитите да ги полагаат во пунктовите, пред комисија, составена од предавачите на пунктовите, како испитувачи, и претставникот од Високата индустриска школа во Ријека, како претседател на испитната комисија.
- Радио и телевизија – Загреб. Со телевизиското студио Загреб се воспоставила соработка за експерименталното применување на образовните телевизиски

емисии во наставата, организирано од Републичкиот завод за унапредување на школството во одделни училишта во Скопје. За таа цел, од телевизиското студио Загреб била доставена програмата за едукативните емисии во 1966 година. Се сметало дека со тоа ќе се придонесе за поквалитетно и за поцелисходно спроведување на експерименталното применување на образовните емисии во наставата (ДАРМ, 1.427.157.44/502–505).

Во продолжение на документот е направен осврт за претставеноста на Хрватска во наставните програми за основните и за средните училишта во Македонија и обратно.

Во наставните програми по лектира и книжевност во основните училишта во Македонија, со одделни творби во лектирата биле застапени четири поети и писатели од Хрватска: Петар Прерадовиќ, Владимир Назор, Иван Горан Ковачиќ и Данило Облак. Во средните училишта, за одделни творби во наставната програма и во лектирата биле застапени дванаесет писатели од Хрватска: Вјенцеслав Новак, Иван Мажураниќ, Антун Матош, Силвије Крањчевиќ, Мирослав Крлежа и други. Тоа значело дека со изучувањето на посочените писатели, учениците, главно, требало да се запознаат со книжевното творештво на хрватскиот народ (ДАРМ, 1.427.157.44/505– 506).

Во наставната програма по историја за гимназиите во Македонија се предвидувало да се изучува историјата на Хрватска од раниот феудализам до Првата светска војна (1914–1918). Изнесената материја во значително помала мера се изучувала и во основните училишта во Македонија (VI, VII и VIII одделение).

Претставеноста на Македонија во наставните програми по историја и по лектира и книжевност за основните и за средните училишта не била реципрочна со претставеноста на Хрватска во наставните програми за основните и за средните училишта во Македонија од означените предмети. Тоа се потврдувало со следното.

Во наставната програма по лектира и книжевност за основните училишта во Хрватска, Македонија не била претставена со ниту еден писател. Во гимназиите, само во IV клас Македонија била претставена со Кочо Рацин и со Ацо Шопов.

Според мислењата на Комисијата за меѓунационални односи и за народности и на Комисијата за идејни проблеми на образованието и на културата, во наставните програми по лектира и книжевност за училиштата во Хрватска, со свои творби би требало да бидат застапени браќата Миладиновци, а од современата македонска книжевност, покрај Ацо Шопов, да бидат застапени и Блаже Конески, Славко Јаневски и Коле Чашуле.

Во наставната програма по историја за I и за II клас на гимназиите во Хрватска се претпоставувало дека ќе се опфати и Самоиловата држава. За III клас на гимназиите во Хрватска се предвидувало да се учи за формирањето на Македонската револуционерна организација и за Илинденското востание (1903). Се мислело дека учениците во основните и во средните училишта во Хрватска би требало да учат за буните и за востанијата во Македонија во XIX век, Младотурската револуција (1908) и за работничкото движење во Македонија до Балканските војни (1912–1913). Се размислувало дека со обработката на овие лекции „учениците ќе можат да стекнат престава за најважните настани од историјата на македонскиот народ, неговото

национално осознавање и неговите борби за национално ослободување“ (ДАРМ, 1.427.157.44/506–507).

Престанатиот дел од документот е посветен на аматерските ансамбли, на ликовната уметност и на гостувањата на уметниците од Хрватска во Македонија и обратно.

За аматерските ансамбли се истакнува дека соработката од 1961 до 1966 година се проширувала. Меѓутоа, таа сè уште не била доволна и не прилегала на потребите и на можностите што постоеле. До 1966 година соработката се одвивала преку разни посети на делегации од градовите и преку гостувања на одделни ансамбли од Македонија: Домот на културата од Охрид со своите ансамбли во Винковци, Железничкото културно-уметничко друштво „Владо Тасевски“ од Скопје во Загреб, Културно-уметничкото друштво „Орце Николов“ од Скопје и Културно-уметничкото друштво „Македонка“ од Штип во Вараждин и во Дуга Реса. Сите тие биле организирани на принципот на размена (ДАРМ, 1.427.157.44/512).

„Покрај овој вид размени, разменувани се делегации и групи кои учествуваа на советувањата и дискусиите што ги организираше Просветниот собор на Хрватска, како на пример: музичката култура во комуната, филмската култура, развојот на драмскиот аматеризам и слично“ (ДАРМ, 1.427.157.44/512). Во сите градови во коишто гостувале македонските ансамбли посетата била возвратена.

Во поглед на ликовната уметност, од 1960 до 1965 година во Македонија гостувале 17 ликовни уметници од Хрватска. Посебен интерес побудиле изложбите на Коста Ангели Радовани, Златко Прица, Алберт Кинерт, Јордан Василије и на други. Во 1965 година Иван Генералиќ заедно со Вангел Наумовски приредил изложба во Охридскиот салон.

Во 1962 година свечено бил откриен монументалниот споменик на борците од Народноослободителната борба во Куманово, дело на споменатиот Радовани. Ликовните уметници на Хрватска по земјотресот во Скопје на 26 јули 1963 година покренале иницијатива за помош на градот. „Собрана е колекција од 182 дела во кои се застапени 128 уметници“ (ДАРМ, 1.427.157.44/513). Музејот на современа уметност во Скопје два пати организирал изложба на тема *Поклонети дела од хрватски сликари*. Посебен прилог за разрушениот град претставувала мапата на Едо Муртиќ со стиховите на поетот Јуре Каштелан. Непосредно по земјотресот Муртиќ приредил и самостојна изложба во Скопје.

Понатака е наведено дека македонски ликовни уметници редовно учествувале на Ријечкото биенале на младите и на Платиот салон во Задар. Уметничката галерија и Музејот на современа уметност во Скопје вршеле размена на билтени и на публикации со сродните институции во Хрватска, посебно со музеите и со галериите од Загреб. Биле договорени и други видови соработка, како на пример, заедничко организирање изложби во странство. Во зачеток била и соработката со модерната галерија од Ријека.

Загребската градска галерија на современа уметност помогнала во формирањето на концепциите за Музејот на современа уметност. Општиот заклучок гласел дека соработката со Хрватска на полето на ликовната уметност сосема добро се реализирала во изминатиот период. Сите уметници поединци и установи на кои дотогаш им се обратил Музејот на современа уметност ја прифаќале соработката, а во одделни случаи, иницијативата прво доаѓала од Хрватска. Затоа, Комисијата

за меѓунационални односи и за народности и Комисијата за идејни проблеми на образованието и на културата го изнеле ставот дека можностите во иднина ќе бидат уште поголеми за една потрајна и за попродуктивна соработка (ДАРМ, 1.427.157.44/513–514).

Од 1960 до 1965 година одделни уметници и институции од Хрватска гостувале во Македонија. Ќе издвоиме неколку примери. Во 1960 година во Скопје гостувал пијанистот Фред Дошек од Загреб. Во 1961 година Хрватското народно казалиште гостувало во Народниот театар во Скопје, со драмата „Господа Глембаеви“. Во 1962 година баритонот Владимир Ружак и пијанистот Дарко Лукиќ имале концерт на фестивалот „Охридско лето“. Во 1963 година: Стјепан Радиќ (пијанист) – концерт со Македонската филхармонија; гостување на Загребачката филхармонија во Скопје. Во 1964 година Ансамблот „Ладо“ гостувал во Скопје и на „Охридско лето“. Во 1965 година Нада Поспиш (сопран) гостувала на Естрадата на солидарноста во Скопје, а во оваа година е остварен и настапот на Загребачкото драмско казалиште по повод отворањето на Младинско-детскиот театар, со драмата „Цар Едип“ (ДАРМ, 1.427.157.44/515–516).

Од 1960 до 1965 година уметници од Македонија гостувале во Хрватска. Во 1960 година солистот Данка Фирфова настапила во операта „Тоска“ во Загреб. Во 1961 година Киро Божиновски (флејта) – концерт во Загреб. Во 1963 година Кирчо Давидовски (обоа), Милка Ефтимова (мецосопран) и Лили Копачкова (пијано) – настап во Загреб; Данка Фирфова (драмски сопран), Зоран Димитровски (виолина) – концерти во Ријека, Загреб, Сплит и во Осиек; а Милка Ефтимова и Кирчо Давидовски – концерти во Славонски Брод, Вараждин и во Карловац. Во периодот 1960–1965 година најмногу гостувања во Хрватска остварил Ансамблот за народни игри и песни „Танец“ – 72 концерта (ДАРМ, 1.427.157.44/516–517).

Во нашиот труд дадовме преглед на полињата на коишто соработувале Македонија и Хрватска од 1960 до 1966 година. Таа соработка се спроведувала низ разни облици: од научна, од образовна, од културна и од друга гледна точка.

Значаен дел во документот *Информација за културната и друшката соработка помеѓу СРМ и СРХ* се податоците за претставеноста на Хрватска во наставните програми за училиштата во Македонија и за претставеноста на Македонија во наставните програми за училиштата во Хрватска. Секако, ова не е случајно, бидејќи доктрината за градење на *брајсџови* и *единсџови* на југословенските народи имала за цел развивање на свесност за другиот, почитување на различностите, заедничко живеење во југословенската федерација и заедничка комуникација. Во таа насока, процесот на воспитувањето и на образованието е едно од поважните жаришта во создавањето на заедничкото сеќавање, а притоа наставата по историја има особено важна улога. Во учебниците се огледуваат идеологијата и вредностите на системот кои во дадениот момент се доминантни или пак се сметаат за општествено пожелни. Меѓутоа, над сè се работи за начинот на којшто се доживува намерата на наставата по историја и нејзината улога во воспитувањето и во одгледувањето на младите генерации (Koren 2009: 240–241). Во нашиов случај и според она што ни го укажаа претходните примери, преку наставата по историја учениците од Хрватска требало да стекнат претстава за најважните случувања од историјата на Македонија и со тоа да го осознаат минатото на македонскиот народ. Значи, задачата била да се обликуваат и да се насочат ученичките мислења и ставови во посакуваниот правец.

За изработката на *Информација за културнаџа и дружа соработка помеѓу СРМ и СРХ* (нај)веројатно постоела партиска директива, затоа што во 1966 и во 1967 година се изработени и четири други документи за соработката меѓу Македонија и преостанатите југословенски републики од областа на образованието, науката и на културата.⁵

Не ни е познато дали во повисоките инстанци се постапило според забелешките и препораките изнесени во *Информација за културнаџа и дружа соработка помеѓу СРМ и СРХ*. Останува дополнително да се истражи ова прашање.

Литература

- Ачкоска Виолета. 2011. *Лекции од историјата на современата македонска држава (1944–1991)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет– Скопје.
- Ачкоска Виолета. 2003. *Браќство и единство 1944–1974 помеѓу хармонија и дисхармонија*. Скопје: Институт за национална историја.
- Ачкоска Виолета. 2001. *Македонија во југословенската федерација 29. 11. 194–8. 9. 1991 (хронологија)*. Скопје: Институт за национална историја.
- Чепреганов Тодор, Чакарјаневски Ѓорѓи. 2016. „Прва македонско-косовска ударна бригада: бригада на братството и единството (ретроспектива)“. *Афирмација, итродлабочување и итродирување на вековните културни врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија (Зборник на итродови од Меѓународен научен симпозиум)*, Битола: Конзулат на Република Србија во Република Македонија–Битола, 401–407.
- Gatalović Miomir. 2009. „Između ideologije i stvarnosti. Socijalistički koncept kulturne politike Komunističke partije Jugoslavije (Saveza komunista Jugoslavije) 1945–1960“. *Istorija 20. veka, god. XXVII, br. 1*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 37–56.
- Koren Snježana. 2009. „Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“. *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb: Disput, 239–263.
- Petranović Branko. 1988. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Treća knjiga, *Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*. Beograd: Nolit.
- Radelić Zdenko. 2006. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991.: od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga, Hrvatski institut za povijest.
- Sirotković Hodimir. 1995. „Državnopravno značenje odluka ZAVNOH-a za izgradnju državnosti Hrvatske u drugom svjetskom ratu“. *Časopis za suvremenu povijest, god. 27, br. 3*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 507–520.

Извори

- Фондови на Државниот архив на Република Македонија, Скопје 427: Централен комитет на СКМ–Скопје (1943–1990).
- АСНОМ (Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија). том I, книга 1–5. Скопје: Архив на Македонија, Матица Македонска, 1984–1994.
- Службен весник на Народна Република Македонија, год. II, бр. 7, Скопје, 20 март 1946 год.
- Службен весник на Социјалистичка Република Македонија, год. XIX, бр. 15, Скопје, 12 април 1963.

⁵ Повеќе за тие четири други документи и за тие видови соработка види: ДАРМ, 1.427.157.14/72 –86; 1.427.157.43/474–495; 1.427.45/518–537; 1.427.157.46/538–544.

Љубица СТАНКОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

stankovskaljubka@gmail.com

ПОТЕКЛОТО НА НЕКОЛКУ ИМИЊА НА ПРИЛЕПСКИ РАСЕЛЕНИ СЕЛА

Апстракт: На територијата на Прилепско во минатиот период постоеле селски населби кои денес се раселени од севозможни причини. Во времето на османлиското владеење животот на населението во селата бил доста неподнослив, бидејќи трпеле чести насилства од разни разбојнички банди, вклучувајќи ја и османлиската војска. Причини за иселувањето на населението, исто така, биле економските услови, потоа епидемиите и стихиските дејства предизвикани од природни сили. Во рефератов ќе се осврнеме на потеклото на имињата на прилепските раселени села: *Белево*, *Глижоровци*, *Долени*, *Душник*, *Еленешци*, *Комарчани*, *Кучковени*, *Лишина*, *Моџилени* и *Храшићани*.

Клучни зборови: топонимија, имиња на села, ојконим, лично име, антропоним, Прилепско.

БЕЛЕВО. Селото *Белево* било лоцирано на сегашната месност *Бѣлево*, што е вклучена во атарот на селото Небрегово. Денес, месноста *Белево* е рамнина под нивје, има врби и суводолица. Бидејќи во грамотите на кралот Душан за црквата Св. Успение Богородичино, заедно со селото *Белево* се споменува и *Белевска Река*, односно *Белевишница*, може да се претпостави дека населбата била лоцирана покрај оваа река, која протечува низ селото Дупјачани (Аџиевски 1994: 195).

Писмените потврди за постоењето на селото *Белево* датираат од XIV век. Во Првата грамота на кралот Стефан Душан 1334–1335 година, со која се потврдуваат имотите на манастирската црква Успение на Пресвета Богородица кај Трескавец, се споменува *Белевска Сѣас*, а таму е запишано: **Стасъ Бѣлевѣска з Горкоу, съ виногради н съ нивниѣмъ н съ воденнѣиѣмъ н съ вѣсею областѣю н правнѣиѣмъ, цо нѣхъ дрѣжалъ кнѣзь Васнѣлъ** (Мошин 1981: 88). Селото *Белево* е регистрирано во Втората Душанова грамота 1343–1344 година, со која се даруваат имоти на црквата Св. Успение Богородичино каде што неговото име се споменува повеќепати: **Нивнѣ оу Бѣлевѣ...**, вторпат е запишано: **...съ Бѣлевомъ с кнѣзь Васнѣвѣмъ дѣломъ..**, а е запишано и третпат: **Водѣница въ Бѣлевѣ Горыгнѣва на Урьнотѣне стасѣ...** (Мошин 1981: 119). Селото *Белево* е забележено и во Третата Душанова грамота 1344–1345 година, со која се даруваат имоти на истиот манастир, а таму е запишано: **...селѣице Костенѣе, дроумомъ ѿ Бѣлево...** и вторпат: **Нива на Бѣлевѣ .к. мѣ къ-бломъ> ѿтъ кнѣзь Васнѣва**

сына... (Мошин 1981: 144–145). Во истата грамота селото *Белево* е забележено уште еднаш каде што стои: **Нива на Бѣлевѣ коупеница ѿтъ кѣр Василна...** (Мошин 1981: 151). Селото *Белево* се споменува и во Четвртата Душанова грамота, која е издадена на истиот манастир, а се датира од 1342 година, а таму е запишано: **Нивнѣ оу Бѣлеве цю даде Пансіастъ (!) ... и воденица на Бѣлевѣ (!) и уште еднаш: Воденица и (треба во) Бѣлеве Горгничева на Уернотинѣ стаси и дрѣга воденица кѣпена ѿ Мѣртинѣхъ половинѣ** (Мошин 1981: 179–180). Од наведените записи се узнава дека манастирот во селото *Белево* имал неколку ниви и воденици на реката Белевштица.

Селото *Белево* повеќе не се среќава во историските пишани извори, така што може да се претпостави дека тоа се раселило, веројатно, во почетокот на XV век.

Од структурен аспект, ојконимот *Белево* е елиптично име со посесивно значење. Тоа потекнува од постарата синтагматска конструкција **Белево (Село)*, чијшто придавски член е образуван со формата за среден род *-ево* од суфиксот *-ев*, фонетската разновидност на посесивниот придавски суфикс *-ов*. Придавскиот член **Белево* од составот **Белево (Село)*, по испаѓањето на именката *село*, се супстантивизирал и продолжил да суштествува во форма на елипса.

Во основата на ојконимот *Белево* е заложено личното име *Беле* (Станковска 1983: 17). Тоа е галовно име кое е изведено од хипокористикот *Бело* со деминутивниот суфикс *-е*. Личното име *Беле* е документирано во писмените споменици од XII век. Личното име *Бело* настанало по пат на скратување од сложените имиња *Беломир*, *Белослав* во чијшто состав се содржи морфемата *бело-*, која потекнува од ст. сл. придавка **бѣлъ** ‘бел, светол, блескав’. Во антропонимскиот фонд на македонскиот јазик се засведочени композитните имиња *Белгег*, *Белимер*, *Белмуж*, *Белобрад*, *Белоглав*, *Беломир*, *Белослав* (Станковска 1992: 36–37).

Значењето на името на селото *Белево* може да се дефинира како ‘село кое му припаѓа на Беле’, односно ‘село каде што живее Беле’.

Во полската топонимија се среќава ојконимот *Bielewo* во чијашто основа се крие личното име *Biel*, а при неговото образување учествува придавскиот суфикс *-ew* во формата за среден род *-ewo* (Nieskula 1971: 26).

ГЛИГОРОВЦИ. Локацијата на селото *Глиџоровци* се наоѓала, најверојатно, во соседството на денешното село Мало Мраморани. Селската населба лежела покрај Глигоровска Река, чиешто име се споменува во Душановите грамоти на црквата Св. Успение Богородичино. Во атарот на селото Дупјачани една рамна месност зафатена со нивје и низ која поминува суводолица се вика *Глиџурка*. Не е неможно селото *Глиџоровци* да било сместено во оваа месност.

Името на селото *Глиџоровци* е регистрирано во Првата Душанова грамота, издадена во 1334–1335 година, со која кралот Душан ги потврдува имотите на манастирската црква Св. Успение Богородичино, а таму е запишано: **Стасъ оу Глнгоровѣхъ нгоумна брата Ѳеодорова въ Малнхъ Мраморанѣхъ, коупеница ѿдъ кѣрѣ Димитриѣ Давидова кѣбломъ .ѧ. – мѣ.** (Мошин 1981: 88). Потоа, селото *Глиџоровци* е забележено во Втората Душанова грамота 1343–1344 година, со која се даруваат имоти на истиот манастир, каде што е запишано: **Н въ Глн-горовѣхъ нивнѣ кѣбломъ .ѧ.** (Мошин 1981: 117). Во Третата Душанова грамота 1344–1345 година, со која се подаруваат имоти на истиот манастир, исто така, е забележено името на селото *Глиџоровци*, а таму стои: **и ѿтъ тоудѣ слазеце на поуѣ д(оу)шыннукѣ кон греде ѿ Мраморане, поуѣтемъ оуѣ брьдо Глнгоровѣмъ до водѣнѣ Раднманове, гдѣ н поуѣло** (Мошин 1981: 144).

Селото *Глиџоровци* уште еднаш се споменува во истата грамота каде што е запишано: **Н еце ђ Глигоревѣхъ нивне кѣломыъ .ѡ.** (Мошин 1981: 151). Во Четвртата Душанова грамота, која се датира од 1342 година, е запишано: **Во Глигоревѣхъ нивне кобломъ .М.** (Мошин 1981: 177).

Во подоцнежниот историски материјал името на селото *Глиџоровци* повеќе не се среќава, така што може да се претполага дека тоа е раселено, веројатно, во почетокот на XV век.

Името на селото *Глиџоровци* е примарно име кое е создадено по пат на топонимизација на фамилијарното име **Глиџоровци*. Патронимот **Глиџоровци* < **Глиџоровѣци* потекнува од првобитната синтагматска формација **Глиџорови (деца, синови)*, чијашто адјективна компонента, по испиѓањето на именскиот член од составот, изразен со апелативите *деца, синови*, се супстантивизирала со патронимскиот суфикс *-ци* < *-ѣци*. Придавскиот член **Глиџорови* од составот **Глиџорови (деца, синови)* е образуван со посесивниот придавски суфикс *-ов* < *-ов* во формата за множина *-ови*, а во неговата основа се наоѓа личното име *Глиџор* (Lubaš 1971: 102). Значењето на името на селото *Глиџоровци* е 'село кое му припаѓа на семејството **Глигоровци*', односно 'село каде што живее семејството **Глигоровци*'.

Употребата на синтагматските формации од типот **Глиџорови (деца, синови)* може да се следи уште од историските писмени споменици од XIV век. Така, на пример, во Втората грамота на кралот Душан 1343–1344 година на Богородичината црква кај Трескавец се забележени синтагмите: *Киријатееви деца: Н нива коупенница ѿдъ Кириѡеѣвехъ дѣтен...*, а во Третата Душанова грамота 1344–1345 година на истиот манастир е наведена синтагмата *Мурѣини синови: Нива кѣломыъ .р. коупена ѿтъ Моуртинехъ снновъ...* (Мошин 1981: 117, 144).

Личното име *Глиџор*, коешто кај нас е запишано во писмените споменици од XII век, е хипокористична форма добиена по пат на скратување од личното име *Глиџориј*, фонетска разновидност од името *Гриџориј* < грч. Γρηγόριος 'оној кој е внимателен', име на христијански светец (Станковска 1992: 76, 83).

ДОЛЕНИ. Раселеното село *Долени* се наоѓало во соседството на селото Бучин. Врз основа на најновите истражувања може да се претполага дека старото село *Долени* било сместено во пределот по течението на суводолицата викана *Долашница*, што протечува низ атарот на селото Бучин. Потамонимиското име *Долашница*, всушност, е изведено од името на селото *Долени*.

Имено, потамонимот *Долашница* потекнува од првобитната придавска синтагма **Доланска (Река)*, чијшто придавски член е образуван од ојконимот *Долани*, којшто е понова форма од името на селото *Долени*, со придавскиот суфикс *-ски* во формата за женски род *-ска*. По елизијата на именката *река* од синтагмата **Доланска (Река)*, придавката **Доланска* се супстантивизирала со суфиксот *-ица*, а притоа се извршила палатализација на консонантската група *-ск-* во *-иш-*, така што се добила групата *-иши-*, која се упростила со губењето на консонантот *ш*, а потоа групата *-ни-* со метатеза се променила во *-ин-* под влијание на аналогијата.

Селото *Долени* првпат е регистрирано во Првата грамота на кралот Душан 1343–1344 година, со која ѝ ги потврдува имотите на манастирската црква Св. Успение Богородичино кај Трескавец, а таму е запишано: **Селѣце Боуѣнѣ съ нн-внѣмъ, съ брьдомъ, съ водѣнѣнѣмъ, заселькомъ, съ Долѣны н съ Тароннѣ-вѣмъ дѣло-мъ...** (Мошин 1981: 117). Потоа, селото *Долени* е забележено во Четвртата Душанова

грамота за истиот манстир, која се датира од околу 1342 година, а таму е запишано: **Село Кѹннь с нивѣмъ, с' винограды, с' мелнномъ (!), с пернвольмъ, с' брьдомъ, со воденнѣмъ, закълкомъ (!), со Долѣнн н с Тароннѣ (!), с' дѣломъ н жиравемъ, со всѣмн правннамн** (Мошин 1981: 177).

Ојконимот *Долени* е примарно етничко име кое е создадено по пат на топонимизација на етникот во множина **долени*. Етникот **долени* е образуван од топонимите **Дол* со етничкиот суфикс *-ени*, кој е варијанта на суфиксот *-јани* (Станковска 1983: 110). Оттука произлегува дека постарото име на денешниот поток *Долашница* било **Дол*, чиешто име настанало со топонимизација на апелативот *дол* 'вдлабнатина меѓу два рида каде што тече или некогаш течела вода' (ТРМЈ 2003: 500). Хидрографскиот апелатив *дол* < ст. сл. **ДОЛЪ** 'мала река, поток; долина' претставува општословенска лексема, која потекнува од прасл. **ДОЛ* и има етимолошка врска со ие. корен **ДХЕЛ-* (БЕР 1971: 409; Skok 1971: 419). Семантичката вредност на името на селото *Долени* може да се дефинира како 'луѓе кои живеат покрај потокот Дол'.

ДУШНИК. Локацијата на раселеното село *Душник* се наоѓала во месноста викана *Душници*, што е вклучена во атарот на селото Ореовец, Прилепско. Населбата била лоцирана во рамнината, денес под нивје и лозја, што се простира покрај Ореовечка Река. Во месноста избиваат два силни извора, чијашто вода се користи за пиење. Од Ј. Трифуноски е запишано дека овие два извора се викаат *Душник*, а во 1953 година изворската вода е спроведена за водовод во Прилеп (Трифуноски 1958: 153). Селото *Душник* е раселено, најверојатно, во почетокот на XV век.

Селото *Душник* се споменува во Првата Душанова грамота 1343–1344 година, со која се потврдуваат имотите на манстирската црква Св. Успение на Пресвета Богородица, а во неа е запишано: **Коупенница ѿдъ Доушннкъ половиноу съ всѣмн правннамн, съ водецнѣмъ, <съ црѣквомъ н> съ лнвадж** (Мошин 1981: 118). Во Втората Душанова грамота 1343–1344 година, со која се даруваат имоти на овој манастир, исто така, е регистрирано селото *Душник*, а таму е запишано: **Коупенница ѿдъ Доушннкъ половиноу съ всѣмн правннамн, съ водецнѣмъ, <съ црѣквомъ н> съ лнвадж** (Мошин 1981: 118). Селото *Душник* е забележено во Третата Душанова грамота 1344–1345 година, која е издадена на манастирот Св. Богородица Трескавечка, а неговото име е забележено двапати: **...поутъ кон греде ѿтъ Д(оу)шнннкъ преко на рѣкоу до Цоура и Коупенница по<ловнна ѿдъ Доуш>ннкъ н црѣква** (Мошин 1981: 145). Во текстот на оваа грамота се споменуваат и микротопонимите *Душнички Пај* и *Душничка Меџа*: **...н ѿтътоудѣ слазеце на поутъ д(оу)шнннукн кон греде ѿ Мраморане... и ...до мегѣ д(оу)шнннукѣ поутѣмъ ѿбѣемлюце С<ороуњ...** (Мошин 1981: 144). Името на селото *Душник* е забележено во Четвртата Душанова грамота, издадена на истиот манастир, која е датирана од околу 1342 година, а таму е запишано: **Кѹпенница ѿ Дѹшннкъ половинна со всѣмн правннамн, с воденнѣмъ, с' пернводемъ, съ лнвадамн** (Мошин 1981: 178).

Името на селото *Душник* е создадено по пат на метонимијата, односно тоа е преземено од името на изворот *Душник*. Хидронимското име *Душник* е добиено со топонимизација од хидрографскиот термин *душник* што значи 'отвор низ кој од земјата избива, блика вода, извор'. Сегашното хидронимско име *Душници* се однесува на двата извора што се наоѓаат во дадената месност, а настанало со топонимизација на множинската форма *душници* од географскиот апелатив *душник*.

Во апелативната лексика на словенските јазици лексемата *душник*, меѓу другото, се среќава и со значењето ‘дупка, отвор за проветрување’, сп. буг. дијал. *душник* ‘отвор за проветрување; прозорче за проветрување’, словен. *dušnik* ‘отвор, дупка за проветрување’, хрв. дијал. *dušnica* ‘дупка’, чеш. *průduch*, слов. *próduch*, *prieduch* ‘отвор, дупка за проветрување’ (БЕР 1971: 451; Bezljaj 1976: 119; Skok 1971: 372). Во „Толковниот речник на македонски јазик“ за зборот *душник* е наведено само значењето ‘дел од органите за дишење во форма на ’рскавична цевка која започнува од гркланот и продолжува до белите дробови’ (ТРМЈ 2003: 561).

Лексемата *душник* е образувана со полиморфемниот суфикс *-ник* < ^б*-ник* од основата *дух-* од ст. сл. глагол **ДОУХАТИ** ‘дува’. Притоа, консонантот *х* од основата *дух-*, кој се нашол пред редуцираниот вокал од преден ред ^б од суфиксот ^б*-ник*, се палатализирал во *ш*.

Глаголска лексема *дува* ‘дејствува како воздушна струја и предизвикува слабо или силно движење на воздухот’ (ТРМЈ 2003: 553) потекнува од ст. сл. **ДОУХАТИ** ‘дува’, сп. срп. *духати*, хрв. *duhat*, словен. *duhati* ‘дува, дувка’, буг. *духам*, кој претставува девербативна лексема, изведена од ст. сл. **ДОУХЪ** ‘ветар’ < прасл. **дуы* со значење ‘дувне ветар’, а е во сродство со лит. *daĩsos* ‘воздух’, *dvāšė* ‘дух, призрак’, *dvestiù*, *dvesti* ‘дише’, што се доведува во врска со ие. **dhouso-s* (БЕР 1971: 450).

Ние не можеме да го прифатиме искажаното гледиште на М. Павловиќ, кој смета дека топонимот *Душкоец* – место кај Маркова Река, е паралелно име, или од иста база со српскиот ојконим *Душник* – село во близината на Ниш, кој го објаснува како народна етимологија, настаната на база на ил. -алб. *dušk-*, алб. *dushk* ‘храст’, *dushnik* ‘храстова шума’ (Павловиќ 1965: 74). Притоа, тој го наведува и мислењето на Р. Колариќ дека словенечкиот апелатив *dušnik* може да означува ‘отвор низ кој од земјата избива водена пара’ (Павловиќ 1964: 154–155).

ЕЛЕНЕШЦИ. Врз основа на податоците во Душановите грамоти, каде што се опишани подетално меѓите на селото *Еленешци*, може да се претпостави дека селската населба се наоѓала во соседството на денешните села Браилово, Дреновци и раселеното село Белево. Во современата топонимија се зачувани старите топоними *Мийџрин Дол*, кој во Третата Душанова грамота е запишан како *Димийџрин Дол*, што се наоѓа во атарот на селото Браилово, потоа, *Мрамор* – рамна месност со нивје, извор, габрова и дабова шума, што се наоѓа на границата на атарот на селата Браилово и Дреновци каде што има остатоци од темели од црква и гробишта.

Раселеното село *Еленешци* првпат е регистрирано во Првата грамота на кралот Душан 1334–1335 година, со која се потврдуваат имотите на манастирската црква Св. Успение на Пресвета Богородица, а таму е запишано: **Село Еленѣжыцы цо приложн господнѣхъ кралѣ за доушоу си, съ нивниѣмъ и съ виногради и съ воденнѣиѣмъ и съ планинамъ и съ ливадамъ и съ всею правниою, ѹнѣ либо се нахощи** (Мошин 1981: 87–88). Од наведениот текст се дознава дека селото *Еленешци* било приложено на манастирската црква од „господин крал за душу си“, што може да се сфати дека дарител на имотот на манастирот, најверојатно, бил кралот Стефан Дечански, таткото на кралот Стефан Душан (Аџиевски 1994: 189). Селото *Еленешци* е регистрирано во Втората Душанова грамота 1343–1344 година, издадена на истиот манастир каде што е запишано: **<Нива> ѿсѣдохова въ Еленѣ<ш>цѣхъ кьбломъ ѿ.р.**, а потоа во истата грамота тоа е запишано уште еднаш: **Село Еленѣсци съ нивниѣмъ, съ винограды, съ водѣннѣиѣмъ и съ ливадамъ...** (Мошин 1981: 116, 119). Селото *Еленешци* се споменува и во Третата

Душанова грамота 1344–1345 година, издадена на истиот манастирот, а таму е запишано: **Село Еленѣшци цо при-ложн господинъ краль...** (Мошин 1981: 145). Во оваа манастирска грамота селото *Еленешици* е забележано уште двапати: **Нива Ѡсѡдохова Ѡ Еленѣшцехъ кьбломъ ѣр.. и Нива на Бѣлевѣ коупеннца ѡтъ кір Васнани; мегѣ ѡтъ поути Воукова Дола Ѡ Еленѣшце н до Мрамора...** (Мошин 1981: 151). Во Четвртата Душанова грамота, издадена на манастирот Св. Богородица Трескавечка, која е датирана од околу 1342 година, исто така, е запишано селото *Еленешици*: **Селѡ Еленѣшцы с' нивіємъ, с' винограды, с' воденнѣємъ н с' ливадамн...** (Мошин 1981: 179).

Името на селото *Еленешици* < *Еленѣжъци* е создадено по пат на топонимизација на патронимиското име **Еленешици* < **Еленѣжъци*. Патронимот **Еленешици* < **Еленѣжъци* потекнува од првобитната синтагматска формација **Еленежи* < **Еленѣжји* (*деца, синови*), чијашто придавска компонента, по испаѓањето на именскиот член од составот, изразен со зборовите *деца, синови*, се супстантивизирала со патронимискиот суфикс *-ци* < *-ѣци*. Придавскиот член **Еленежи* < **Еленѣжји* од составот **Еленежи* < **Еленѣжји* (*деца, синови*) е образуван со посесивниот придавски суфикс *-јѣ* во формата за множина *-ји*, а во неговата основа се наоѓа личното име *Еленеѣ* (Заимов 1967: 203; Станковска 1983: 129). Значењето на името на селото *Еленешици* може да се дефинира како 'село кое му припаѓа на семејството **Еленежи*', односно 'село каде што живее семејството **Еленежи*'.

Личното име *Еленеѣ* настанало по пат на скратување од постарото име **Еленонеѣ* во кое отпаднала морфемата *-но-*. Старото и заборавено име **Еленонеѣ* е двочлено име кое е составено од составката *Елено-* и *-неѣ*. Првата составка *Елено-* потекнува од зоонимот *елен* < ст. сл. **ѣЛЕНЪ** (*Cervus elaphus*), а втората составка *-неѣ* потекнува од коренот *неѣ-* од ст. сл. именка **нѣга** 'радост, наслада, пријатност'.

Во македонскиот антропонимиски фонд е познато машкото име *Елен*, кое е добиено од зоонимот *елен*, а се среќаваат и изведените имиња: *Еленик*, *Еленин*, *Еленко*, *Еленчо* (Станковска 1992: 115). Во антропонимијата на српскиот јазик, исто така, е познато машкото име *Јелен*, како и изведенките: *Јелениѣ* и *Јеленко* (Грковиѣ 1977: 105). Во бугарскиот антропонимиски репертоар е посведочно личното име *Елен* и деривираниите имиња *Еленко*, *Еленчо* (Заимов 1988: 102).

Морфемата *неѣ-/неѣ* при образувањето на сложените имиња може да учествува како прва компонента: *Неѣомир*, *Неѣослав* и како втора компонента: *Брајѣонеѣ*, *Војнеѣ*, *Губинеѣ*, *Пресѣанеѣ* (Станковска 1992), *Љуѣѣонеѣ*, кое се наоѓа во основата на ојконимот *Љуѣѣонежишиѣ* – село во околијата на Коница (Грција), регистрирано од М. Фасмер со формите: *Λιτονιαβίστα*, *Γλυτονιαβίστης* и *Γλυτονάφστα* (Vasmer 1941: 40), *Понеѣ*, кое се крие во основата на топонимот *Понеш* – месност под нивје, што се наоѓа во атарот на селото Черешница, Костурско (Грција), чијшто облик е создаден од постарото име **Понеж* (Станковска 2002: 308).

Двочлените имиња во чијшто состав се содржи морфемата *неѣ-/неѣ* се одразени во антропонимијата на словенските јазици, сп. срп. *Неѣомир*, *Неѣослав*; *Брајѣонеѣ*, *Војнеѣ*, *Понеѣ*, *Првоњеѣ* (Грковиѣ 1977), *Доманеѣ*, се чува во основата топонимот *Доманеѣ*, денес *Даманек/Доманек* (Призренско) (Пешикан 1986: 62), хрв. *Negimir*, *Negomir*, *Negislav*, *Negoslav* (Šimundić 1988: 250), буг. *Неѣомир*, *Неѣослав*; *Войняѣ*". *Добронеѣ* (Заимов 1988), чеш. *Mironěha*, *Uvyněha* (Svoboda 1964: 82), пол. *Niegoslav*,

Nyegowiad, Niegowoj; Ciecienieg, женското лично име *Dobroniega* (Malec 1971: 100–101), струс. *Domanëž, Milonëž, Mironëž, Slojnëž* (Skulina 1974: 20).

КОМАРЧАНИ. Локацијата на раселеното село *Комарчани* се наоѓала во денешната месност викана *Комарчани*, што се наоѓа на границата на атарот меѓу селата Мало Рувци и Ерековци. Сега оваа бреговита месност е под пасиште, а населението кажува дека порано таму имало мочуриште и имало комарци. Во атарот на селото Ерековци една рамна месност зафатена со нивје се вика Азмак, што покажува дека тука имало блатни места, остатоци од старото Пелагониско Езеро.

На топографската карта се бележи брдо или врв *Комарчан*, со надморска височина од 926 м, а од Ј. Трифуноски називот се предава во обликот *Комарчане* (Трифуноски 1958: 140). Од И. Дуриданов е забележено дека *Globoka reka* извира од врвот Цуцулино, правилно е Цуцулина (< Цуцулиња) (885 м) или од *Комарчан* (926 м) (Duridanov 1975: 221). Реката Длабока Река, која е лева притока на Црна → Вардар, протечува низ атарот на селата Мало Рувци и Ерековци.

Раселеното село *Комарчани* првпат се споменува во писмените споменици од првата половина на XIV век. Имено, селото *Комарчани* се споменува во грамотите на српскиот крал Душан, со кои ѝ се даруваат имоти на манастирската црква Св. Успение на Пресвета Богородица. Во обликот *Комарчане* името на селото е забележено во Втората Душанова грамота 1343–1344 година, а во текстот е запишано: **(С)ЕЛНИЦЕ Е КОМАРЧУЧЕНЕ, ЦО ПРИДАДЕ ДРАГОМАНЪ КАСТРОФИЛАКЪ, СЪ ВСЪМН ПРАВНИМАН** (Мошин 1981: 125). Повторно, селото *Комарчани* е запишано во Третата Душанова грамота 1344–1345 година каде што неговото име е напишано со формата *Комарчане*: **СЕЛНИЦЕ КОМАРЧУЧЕНЕ СЪ ВСЪМН ПРАВНИМАН** (Мошин 1981: 146). Во Четвртата Душанова грамота, која се датира од околу 1342 година, исто така, се бележи селиштето *Комарчане*, а таму стои: **СЕЛНИЦЕ КОМАРЧУЧЕНЪ, ЦО ПРИДАДЕ ДРАГОМАНЪ КАСТРОФИЛАКЪ, СО ВСЪМН ПРАВНИМАН** (Мошин 1981: 184).

Од наведениот текст се дознава дека селото *Комарчани* тогаш било селиште, кое го принесол кастрофилактот Драгоман со сите негови права, а кралот Душан го дарувал на манастирот Св. Богородица Трескавечка.

Подолна, селото *Комарчани* е регистрирано во турските пишани извори од XV и XVI век. Селото *Комарчани* е забележено во турскиот пописен дефтер за Прилепскиот вилает од 1467/68 година, а неговото име е напишано така, што може да се прочита како *Комарчани* и *Кумарчани* (ТД 1971: 91, 112). Тогаш, во селото се попишани 24 христијански семејства, 3 вдовици и 3 неженети лица. Во турскиот пописен дефтер за Прилепската нахија од 1568/69 година е забележено селото *Комарчани*, а во него имало 21 христијанско семејство, 26 неженети лица и 1 вдовица (ТД 1988: 139).

Во поменикот на Слеченскиот манастир, чиешто записи датираат од XVI век, името на селото е запишано со формата **Комарчуанн** (Селищев 1933: 66).

Од историските документи се потврдува дека за означување на селото *Комарчани* се употребувале именските форми *Комарчане*, *Комарчане* и *Комарчани*. Ојконимот *Комарчани* < *Комарчане* е примарно етничко име, а е создадено по пат на топонимизација на етникот во множина **комарчане*. Етникот **комарчане* е изведен од топонимот **Комарча* со етничкиот суфикс *-ане*, непалаталната варијанта на етничкиот суфикс *-јане*, со која се образуваат етници од палаталните основи. Во формата на името на селото *Комарчане* се јавува етничкиот суфикс *-ене*, кој е фонетска разновидност на суфиксот *-јане*. По промената на суфиксот *-јане* во *-јани*,

формата на името *Комарчане* е заменета со формата *Комарчани*. Значењето на името на селото *Комарчане* е ‘луѓе кои живеат во месноста *Комарча’.

Топонимот **Комарча* е елиптично име кое настанало со поименчување на придавката од топонимиската синтагама **Комарча (Бара)*. Придавскиот член **Комарча* од синтагмата **Комарча (Бара)* е образуван од зоонимот *комарец* со формата за женски род -ја од придавскиот суфикс -jŭ, кој овде се карактеризира со односно-квалитативното значење. Оттука, значењето на исчезнатиот топоним **Комарча* може да се дефинира како ‘бара каде што има многу комарци’.

Зоонимиската лексема *комарец* ‘вид двокрилен инсект со тенко тело и долги нозе што ја цига крвта на луѓето и на животните, *Culex pipien*’ (TPMJ 2005: 567) е деминутивна именка, која е изведена од апелативот *комар* со деминутивниот суфикс -ец < -ьцѣ. Во македонскиот јазик, покрај зборот *комарец*, се употребува и апелативот *комар*, кој потекнува од ст. сл. именка **комарѣ** и претставува општословенска лексема, сп. срп. *комѣрац*, *кѣмѣр*, хрв. *komárac*, *kòtmār*, словен. *komár*, буг. *komār*, дијал. *комарѣц*, рус. *комѣр*, укр. *комѣр*, брус. *комѣр*, чеш. *komár*, слов. *komár*, пол. *komar*, дијал. *komor*, *kumar*, глуж. *komor*, длуж. *komar* (БЕР 1979: 568; Bezljaj 1982: 60). Според П. Скок, лексемата *комар* е варијантна форма на лексемата *комор* < **комор*, која е образувана од коренот **кот-* со суфиксот -or, карактеристична деривациска морфема за образување на ономотопејски зборови, сп. срп. *жамор*, *жаѣор*, *жуѣор*, хрв. *žamor*, *žagor*, *žubor* (Skok 1972: 132), мак. *жабор* ‘жабок, мажјак на жаба’ (TPMJ 2003: 613).

Со искажаното мислење не ја исклучуваме можноста во основата на исчезнатиот топоним **Комарча* да се наоѓа старото лично име **Комарец*, коешто е деминутивно име, изведено од името *Комар* со суфиксот -ец. Името *Комар* е добиено со антропонимизација на апелативот *комар* ‘комарец, *Culex pipien*’. Личното име *Komar* и *Komor* се познати во антропонимијата на полскиот јазик, а пак во основата на полскиот топоним *Komarowo* е заложено личното име *Komar* (Nieckula 1971: 103).

Според Ј. Заимов, името на селото *Комарчани* е етничко име кое е изведено од топонимот **Комарѣцѣ*, чијашто основа ја изведува од апелативот *комар* со значење ‘колиба на овчар’ (Заимов 1967: 191) што сметаме дека не е добро решение.

КУЧКОВЕНИ. Раселеното село *Кучковени*, најверојатно, се наоѓало во близината на градот Прилеп и во соседство на селото Обршани.

Името на селото *Кучковени* првпат се споменува во Првата Душанова грамота 1334–1335 година, со која се потврдуваат имотите на манастирската црква Св. Успение на Пресвета Богородица, а таму е запишано: **Метохѣ Светни Димитриѣ оу Прилѣпѣ, цѣо приложнихоу Миснополантова дѣтѣца, съ нивниѣмъ и съ виногради и съ водѣнницами и съ Коуѣковѣне селѣнѣмъ и съ панагиромъ и съ вѣсею правниоу того** (Мошин 1981: 88). Од цитираниот текст се узнава дека во тој период селото *Кучковени* било селиште кое припаѓало на метохот на црквата Свети Димитрија во Прилеп. Во Втората Душанова грамота 1343–1344 година, со која се даруваат имоти на истиот манастир, на двапати се споменува селиштето *Кучковени*, а таму е запишано: **Дрѣга нива по срѣдѣ <Коуѣковѣнъ> и Винѣѣхъ, Писварева и Конѣдрова кѣломиѣ .п. до поутѣ Коуѣковѣнѣскога> и до рѣѣнѣца Еврѣнѣскогѣ и поутѣ ѣврьшанѣскогѣ. и уште еднаш: Селѣнѣ Коуѣковѣнѣ съ нивниѣмъ, съ водѣнниѣнѣмъ, съ винограды, съ вѣсѣми правниами** (Мошин 1981: 115, 118). Селиштето *Кучковени* е забележено и во Третата Душанова

грамота 1344–1345 година, издадена на истиот манастир, каде што неговото име е запишано двапати: **Нива по срѣдѣ Коучковъанъ ѿ Винцеуъ, нива Писварева и Кондрова къблоуъ .п. до поути коучкованскога ндоуце оу кира Маріо (!) и до рѣуница Еврѣнскога и поути обрѣшанскога. и Село Коучковъане с нивнемъ, съ винограды, с млины, съ всомъ правниомъ** (Мошин 1981: 150, 152). Во Четвртата Душанова грамота за истиот манастир, која се датира од 1342 година, е запишано следното: **Селце Кѹковѣнѣ с' нивѣмъ, с' воденнѣмъ, с' винограды, со вѣсѣмъ правниамъ** (Мошин 1981: 178).

Во Слепченскиот поменик од XVI век *Кучковени* е регистрирано како село, а неговото име е запишано со формата **Кѹковени** (Селищев 1933: 69).

Постарата форма на името на селото *Кучковени* била *Кучковене*. Ојконимот *Кучковене* е примарно етничко име, добиено со топонимизација на етникот во множина **кучковене*. Етникот **кучковене* е образуван од топонимот **Кучково* со етничкиот суфикс *-ене*, варијанта на суфиксот *-јане*. Имено, во формата на името на селото **Коучковъане**, што е запишана во Третата Душанова грамота, всушност, се јавува суфиксот *-јане*. Значењето на ојконимот *Кучковени* < *Кучковене* може да се изрази со дефиницијата 'луѓе кои живеат во селото **Кучково*'.

Топонимот **Кучково* е елиптично име со посесивно значење, кое потекнува од првобитната придавска синтагма **Кучково (Село)*, чијшто придавски член е образуван од личното име *Кучко* со формата за среден род *-ово* од посесивниот придавски суфикс *-ов*. Семантичката вредност на топонимот *Кучково* е 'село кое му припаѓа на *Кучко*', односно 'село каде што живее *Кучко*'.

Личното име *Кучко* е образувано од хипокористикот *Кучо* со суфиксот *-ко*. Хипокористичното име *Кучо* е изведено со суфиксот *-чо* од првиот слог на името *Кузман*, или од личното име *Константин*. Во антропонимскиот фонд на македонскиот јазик, покрај името *Кучо*, се посведочени изведените имиња: *Кучан*, *Куче*, *Кучи*, *Кучин*, *Кучун* (Станковска 1992: 159). Во антропонимијата на словенските јазици, исто така, се застапени соодветни лични имиња, сп. рус. *Куча*, *Кучин*, *Кучук* (ВеселовскиЃ 1974: 175), срп. *Кучевац* (Грковиќ 1977: 116).

ЛИШИНО. Исчезнатото село *Лишино* е регистрирано во Првата Душанова грамота од 1334–1335 година, со која се потврдуваат имотите на манастирската црква Св. Успение на Пресвета Богородица, а таму е запишано: **Црква ве (!) Лишинѣ Светни Нлиа съ областню и съ вѣсѣмъ правниамъ, що прѣдаде канниклен за доушоу** (Мошин 1981: 88). Од цитираниот текст се дознава дека манастирот Св. Успение Богородичино во селото *Лишино* ја имал во посед црквата *Свети Илија* со областа и со сите права, која ја приложил некој си каниклеј за своја душа.

Според В. Мошин, зборот *каниклеј* е од грч. *κανικλείοι*, кој се употребувал како титула на византискиот 'чувар на царската мастилница' (Мошин 1981: 88). Тој во белешката бр. 36 споменатото село *Лишино* во Душановата грамота го идентификува со селото *Лишино*, што се наоѓа во Серската Област. Коста Аџиевски е во право кога селото *Лишино* го сместува во комплексот на манастирските имоти на манастирот Св. Успение Богородичино за кои со сигурност се знае дека се наоѓале во Северна Палаговија (Аџиевски 1994: 197).

И покрај тоа што се оскудни податоците од историскиот материјал, сепак сметаме дека локацијата на старото село *Лишино* треба да се бара во областа што се наоѓа северозападно од градот Прилеп. Според нашите истражувања, исчезнатото

село *Лишино*, најверојатно, било лоцирано во месноста викана *Корија*, што се наоѓа во атарот на селото Браилово. Денес, оваа бреговита месност е зафатена со нивје, но еден нејзин дел е под шума. Во оваа месност, која е оддалечена 1 км од селото Браилово, се наоѓа манастирската црква *Свети Илија*, подигната во почетокот на XX век, а осветена во 1975 година. Врз основа на податоците од Душановите грамоти, може да се каже дека селото *Лишино* се наоѓало во соседството на селото Дреновци и на раселеното село Еленешци, бидејќи денешните топоними *Мийџин Дол*, односно од постарото име *Димитрин Дол* и *Мрамор*, кои се споменуваат во описот на меѓите на селото *Еленешци*, се наоѓаат во атарот на селата Браилово и Дреновци.

Со археолошките истражувања, спроеведени на локалитетот *Свети Илија* во селото Браилово, е откриена трикорабна базилика со полукружна апсида и катехумениум на западната страна, чиишто остатоци се датираат од старохристијанско време (Коцо 1996). На археолошкиот локалитет се гледаат остатоци од базиликата од која се откриени голем број импост-капители, односно делови од горниот дел на столбовите што го држат покривот, столбови, меноа и делови од олтарската преграда. Според нашето мислење, не е невозможно оваа старохристијанска црква, всушност, да е старата црква *Свети Илија*, која кралот Душан во 1334/35 година му ја подарил на манастирот Св. Успение Богородичино кај Трескавец.

Името на селото *Лишино* е преобразено од првобитната форма *Лишина* под влијание на именката од среден род *село*. Ојконимиското име *Лишина* е создадено по пат на метонимијата, а е преземена од постаро име на некој друг географски објект што се викал **Лишина*. Топонимот **Лишина* настанал со топонимизација на географскиот апелатив *лишина* со значење ‘лоша, слаба, неплодна земја; каменлива почва’. Географскиот апелатив *лишина* < прасл. **lišina* е образуван од прасл. придавка **līxъ* со значењето ‘зол, лош, лут’ со прасл. суфикс **-ina* > *-ина*. При извршувањето на зборообразувачката постапка консонантот *x*, кој се нашол пред вокалот од преден ред *i*, се палатализирал во *š*. Во српските дијалекти во Босна е посведочен географскиот термин *залишина* со значењето ‘неплодно, напуштено земјиште’ (Михајловић 1970: 160).

Основното значење на прасл. придавка **līxъ* > ст. сл. *лнхъ* е ‘прекумерен, изобилен, поголем’, но таа се карактеризира и со значењето ‘зол, лош, лут, итар, одлучен’. Придавската лексема *лих* не се зачувала во современиот македонски јазик, а се употребува изведената придавска форма *лишен*, како и префиксната придавка *излишен* ‘непотребен, некорисен’. Исто така, се познати и други видови изведени зборови, сп. гл. *лиши*, *лишува* ‘направи некој да остане без нешто; одземе некому нешто’ и им. *излишносѝ*, *излишок* ‘сувишок’ (PMJ 1961: 282; TPMJ 2006: 56). Старата придавка *лих* во македонскиот јазик, всушност, се здобила со друго значење, така што може да се препознае во именката *лив*, која се употребува во разговорниот јазик со значењето ‘диво животно, свер’, сп. *лив ѓорски*, потоа се содржи во апелативот *лишка* ‘свер’, фиг. ‘гад, злобник’ (PMJ 1961: 282; TPMJ 2006: 40, 56), а во дијалектите можат да се најдата и други изведенки, сп. прил. *лихо* ‘лошо’, познат во прилепскиот говор, од ст. сл. *лнхо* ‘излишно, прекумерно’, сп. *лнхо глаголатн*, *лнхо сътворитн*. Во ст. сл. јазик биле во употреба уште прил. *лнхоє* ‘повеќе, особено’, *нзлнха* ‘излишно’, како и глаголската лексема *лнховати* ‘лишува’ (Десподова 1999: 153, 207).

Оваа придавска лексема е позната во другите словенски јазици, сп. буг. *лих* ‘итар, лукав, злобен’, срп. *лих* ‘зол, лош, слаб’, хрв. *lih* ‘остар, излишен, непотребен,

осакатен; непарен (за број)’, словен. *lih* ‘impar, непарен’, рус. *лихо* ‘зол, лош; смел’, струс. *лнхъ* ‘излишен, зол, лош, одлучен, храбар’, укр. *лихи* ‘зол, лош, беден’, брус. *лихи* ‘зол, несреќен’, чеш. *lichý* ‘излишен, изначителен, зол, лажлив, слаб’, слов. *lichý* ‘пуст, празен’, пол. *lichy* ‘лош, слаб, мал, ситен’, стпол. ‘зол’, кашуп. *lëchë o~ë* ‘лоши очи (кои урочуваат)’, глуж. *lichy* ‘гол, слободен’, длуч. *lichy* ‘слободен’, а потекнува од прасл. **lihъ* кое води потекло од ие. **leiqu-so-*, изведено од **leiqu-* ‘остави, пушти’, што е сродно со грч. *λείψανον* ‘остаток’, лит. *lièkas* ‘непотребен’, лот. *lieks* ‘излишен, непотребен; лишен од нешто’, лат. *rlinguō, -lictus* ‘остава’ (Фасмер 1967: 505; БЕР 1986: 435–436; Skok 1972: 294; Bezljaj 1982: 140).

МОГИЛЕНИ. Во историскиот материјал од XIV век селото *Моџилени* е регистрирано како пусто селиште кое се наоѓало близу селото *Русец*, чиешто име може да се идентификува со сегашното село Пашино Рувци. Во атарот на селото Боротино, кое се граничи со селото Пашино Рувци, една рамна месност под ниви се вика *Моџилечко*. Името *Моџилечко* е придавка, изведена со суфиксот *-ски* во формата за среден род *-ско* од името на старото село *Моџилени*. Според тоа, со голема сигурност може да се претполага дека исчезнатото село *Моџилени* било лоцирано во месноста *Моџилечко* и се наоѓало во соседство со селото Пашино Рувци.

Селото *Моџилени* се споменува во Првата Душанова грамота 1334–1335 година, со која се потврдуваат имотите на манастирската црква Св. Успение на Пресвета Богородица, а таму е запишано: **СѢЛНЦЕ ПОУСТО Ѣ МОГНЛѢНѢХЪ, ЦО ПРИЛОЖИ ПРОТОСЕВАСТЬ ЗА ДОУШОУ СЯ, СЪ НИВНЕМЪ И СЪ ЛНВАДАМН** (Мошин 1981: 86). Потоа, селото *Моџилени* е забележено во Третата Душанова грамота 1344–1345 година, со која се даруваат имоти на истиот манастир, а текстот гласи: **СѢЛНЦЕ МОГЫЛѢНН БЛНЗЪ РОУСЕЦЪ С НИВНЕМЪ, С ЛНВАДАМН, С ТОПНАН** (Мошин 1981: 148).

Во турскиот пописен дефтер за Прилепскиот вилает 1467–1468 година селото *Моџилени* е забележено како ненаселена мезра, а неговото име во дефтерот е напишано со формата *Моџлиани* (ТД 1971: 52). Приредувачот на документот забележува дека ова село подоцна станало селото Могила во Битолско. Коста Ациевски е во право кога тврди дека идентификацијата на селото *Моџилени* со битолското село Могила не може да се прифати, бидејќи селото Могила се наведува под тоа име во едно недатирано писмо на архиепископот Теофилакт, кој бил архиепископ на Охридската архиепископија од 1084 до 1107/1108 година (Ациевски 1994: 90, 194).

Во Трескавечкиот поменик, чиешто записи се датираат од XVII–XVIII век, селото *Моџилени* е забележено повеќепати, и тоа како **Село Моџлиани** и во обликот **Моџлиани** (Селишев 1933: 142; Мошин 1981: 278, 285, 322).

Наведениот податок во турскиот документ укажува на тоа дека во периодот кога се спроведувал пописот на населението во 1467/68 година селото *Моџилени* било раселено и затоа е опишано како празна мезра, но податокот од Трескавечкиот поменик укажува на тоа дека подоцна селото било пак населено.

Ојконимот *Моџилени* претставува примарно име со етничко значење. Постарата форма на името на селото *Моџилени* била *Моџилене*, која е создадена по пат на топонимизација на етникот во множина **моџилене*. Етникот **моџилене* е образуван од топонимот **Моџила* со етничкиот суфикс *-ене*, варијанта на суфиксот *-јане*. Ј. Заимов, при образувањето на ојконимот *Моџилени*, поаѓа од топонимите **Моџила*, **(Висока) моџила* и сл. (Заимов 1967: 151). Значењето на името на селото *Моџилене*

> *Моџилени* може да се искаже со дефиницијата ‘луѓе кои живеат или живееле во месноста *Могила’.

Топонимот **Моџила* настанал со топонимизација на географскиот апелатив *моџила* ‘помало возвишение, брдо, тумба’, кој потекнува од ст. сл. **МОГЪЛА**, а ова води потекло од прасл. **mogyla* (Skok 1971: 588). Во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ зборот *моџила* е наведен со значењата ‘мало возвишение’ и ‘гроб со нафрлани камења или со нафрлена земја’ (ТРМЈ 2006: 150).

Денеска, на прилепската територија се познати топонимите: *Моџила* – рамна месност со нивје и орници (Сенокос), *Моџила* – месност, повеќето рамна, со нивје и пасиште (Ракле), *Моџила* – рамна месност со ливаѓе (Долнени), *Моџилана* – грамади камења и нивје (Мало Радобил, Прилепско), *Мала Моџила* – извишено место со ситна шума и пасиште (Ракле, Прилепско), а во средишниот дел на Битолското Поле, покрај долниот тек на реката Шемница, е лоцирано големото село *Моџила*, кое е центар на истоимената рурална општина.

ХРАШТАНИ. Селото *Храшиџани* било сместено во Прилепското Поле, на територијата меѓу Кривогаштани и Галичани. Соседни села на селото *Храшиџани* му биле Галичани и раселените села Хорупане и Неволани.

Во Третата Душанова грамота 1344–1345 година, со која се даруваат имоти на манастирот Св. Богородица Трескавечка, е забележен топонимот *Храшиџански Пајџ*, а во текстот е запишано: **Нѣва выше Хорорупанѣ до старога поути галнѣкога и до Перозгора и до поути хрѣцѣанскога кѣбломѣ .л.** (Мошин 1981: 150). Во истата грамота е запишан уште и топонимот *Храшиџанска Меџа*: **Нѣва Ѡеѡдора Главѣта на гы (!) хрѣцѣанскон меѣ кѣбломѣ .лѡ. до камнѣ Жерѣвѣ и до Нѣгыгоу** (Мошин 1981: 151).

Во турскиот пописен дефтер за Прилепскиот вилает 1467–1468 година е забележена мезрата *Храшиџани* на селото Јакреново во која тогаш имало чифлици на јуруци (ТД 1971: 52). Овој податок покажува дека македонското население се иселило од селото. Селото *Храшиџани* е забележено во турскиот пописен дефтер за Прилепската нахија од 1568/69 година, каде што е запишано: „*Уишур од жиѣлиѣте на сѣлѣта: Храшиѣни, Моравичиѣте, Неволѣни и Зѣйо(л)жани, кои обрабѣуѣаѣт земѣ во синорѣи на самиѣи Прилеѣ.*“ (ТД 1988: 46). Од овој запис произлегува дека селото *Храшиџани*, кое повторно било населено, се наоѓало во соседство на селото Неволани.

Селото *Храшиџани* е регистрирано во записите во Трескавечкиот поменик од XVII–XVIII век, а неговото име е запишано повеќепат: **Храѣани** и **Храѣанин**, а потоа како **Сѣло Храѣанин** и **Сѣл(о) Храѣанин** (Мошин 1981: 217, 219, 220, 228).

Ојконимот *Храшиџани* е примарно име со етничко значење, а е создадено со топонимизација на етникот во множина **храшиџани*. Етникот **храшиџани* е изведен од постариот топоним **Храшиѣа* со етничкиот суфикс *-ани*, непалаталната варијанта на суфиксот *-јани*. Семантичката вредност на ојконимот *Храшиџани* може да се искаже со дефиницијата ‘луѓе кои живеат или живееле во месноста *Храшта’.

Во структурен поглед, топонимот **Храшиѣа* е елиптично име кое е оформено по пат на поименчување на придавката од некогашната придавска синтагма **Храшиѣа (Полѣјана, Ридина)*, чијашто придавска компонента е образувана со придавскиот суфикс *-јѣ* во формата за женски род *-ја*, кој овде има односно-квалитативно значење. Во основата на фитотопонимот **Храшиѣа* е заложен фитонимскиот апелатив *храсѣ*. Гласот *j* од суфиксот *-јѣ* предизвикал смекнување на крајната консонантска група

си̑ во ши̑. Семантиката на топонимот *Храши̑а може да се дефинира како ‘полјана, ридина обрасната со храст’.

Фитонимот *храси̑* ‘вид даб со големи лисја, *Lappa maior*, *Quercus conferta*’ води потекло од прасл. лексема **hvorstъ* ‘даб’, односно ‘грмушка, обично со суви гранки’, сп. ст. сл. **хвѣрастѣ**, колективната именка е **хвѣрастниѣ** (Miklosich 1963: 1089). Со називот *храси̑* во словенските јазици се опфатени повеќе растенија, сп. срп. *храси̑*, хрв. *hrast*, буг. *храс*, ‘грмушка’, рус. *хворс*, ‘грмушка, суви гранки’. Во лексиката на македонскиот јазик е во употреба лексемата *раси̑* ‘*Quercus*’, синоним на даб и колективната именка *расје* (ТРМЈ 2011: 138) каде што има појава на губење на консонантот *х* во почетокот на зборот.

Литература

- Ациевски Коста. 1994. *Пелаџонија во средниот век*. Скопје: Институт за национална историја.
- БЕР 1971. *Български етимологичен речник*, том I. София: Издателство на Българската академия на науките.
- БЕР 1971. *Български етимологичен речник*, том II. София: Издателство на Българската академия на науките.
- БЕР 1971. *Български етимологичен речник*, том III. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Веселовский С. Б. 1974. *Ономастикон, древнерусские имена, прозвища и фамилии*. Москва: Издательство „Наука“.
- Грковић М. 1977. *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић“.
- Заимов Ѓордан. 1967. *Заселване на българските славяни на Балканския полуостров*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Заимов Ѓордан. 1988. *Български именник*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Коцо Димче. 1996. *Археолошка карта на Република Македонија*, II. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Михајловић Велимир. 1970. *Прилоџ речнику срѣскохрвајских ѓеоџрафских ѣтермина*. Прилози проучавању језика, књ. 6. Нови Сад, стр. 153 – 181.
- Мошин Владимир. 1981. *Ѓиоменици за средновековна̑а и љонова̑а и̑ѣорија на Македонија*, том IV. Скопје: Институт за истражување на старословенската култура – Прилеп.
- Павловић Миливој. 1964: *Ономасѣички ѣрилози*. Зборник за филологију и лингвистику, VII. Нови Сад: Матица српска.
- Павловић Миливој. 1965. *Mascelanea toponymica Macedonica*. Македонски јазик, год. XVI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, стр. 73–78.
- Пешикан Митар. 1986. *Ѓѣара имена из Доњеџ Подримља*. Ономатолошки прилози, VII. Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 1–119.
- РМЈ 1961. *Речник на македонскиот јазик*, I. Составувачи: Т. Димитроски, Б. Крубин, Т. Стаматоски. Скопје: Институт за македонски јазик – Скопје.

- Селищев А. М. 1933. *Македонские кодексы XVI – XVIII веков*. София.
- Станковска Љубица. 1983: *Македонскиот топонимски систем до XVI век*, докторска дисертација (ракопис). Скопје.
- Станковска Љубица. 1992. *Речник на личните имиња кај Македонците*. Скопје.
- Станковска Љубица. 2002. *Суфиксите -јѝ, -ѝѝ, -ѝ во македонската топонимија*. Прилеп: Институт за старословенска култура – Прилеп.
- ТД 1971. *Турски документи за историјата на македонскиот народ, објавен топонимски дефтер № 4 (1467 – 1468 година)*. Редакција: Методија Соколки, д-р Александар Стојановски. Скопје: Архив на Македонија.
- ТД 1988: *Турски документи за историјата на македонскиот народ, објавен топонимски дефтер за Скопскиот санџак од 1568–69 година*, т. VI, кн. II. Редакција: д-р Александар Стојановски. Скопје: Архив на Македонија.
- Трифунски Јован Ф. 1958: *Раселени села во Битолско-пресјанската околина*. Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје. Природно-математички оддел, кн. 11. Скопје, стр. 137–159.
- TRMJ 2003. *Толковен речник на македонскиот јазик*. том I. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- TRMJ 2005: *Толковен речник на македонскиот јазик*. том II. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- TRMJ 2011: *Толковен речник на македонскиот јазик*. том V. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- Фасмер Макс. 1967. *Этимологический словарь русского языка*. Том II. Москва: Издательство „Прогресс“.
- Bezljaj France 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, druga knjiga. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Duridanov Ivan. 1975: *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*. Bohlau – Verlag – Köln – Wien.
- Lubaś Władysław 1971. *Słowotwórstwo południowosłowiańskich nazw miejscowych z sufiksami -ci, -ovci, -inci itp.*. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Malec Maria. 1971, *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Polska akademija nauk.
- Miklosich Franz. 1963: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien 1862-65. Scientia verlag aalen.
- Nieckula Franciszek. 1971. *Polskie miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolskie i Małopolskie*. Wrocław: Prace wrocławskiego towarzystwa naukowego.
- Skulina Tadeusz 1974. *Staroruskie imiennictwo osobowe*, część II. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Polska akademija nauk.
- Skok Petar 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Skok Petar 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Svoboda Jan. 1964. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Československé akademie věd.
- Šimundić M. 1988: *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vasmer Max. 1941: *Die Slaven in Griechenland*. Berlin.

Фани СТЕФАНОВСКА-РИСТЕСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ПРЕФИКСОТ НЕ- ВО СОСТАВ НА ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА

Апстракт: Префиксот *не-* во состав на глаголски придавки образува збор со ново значење, спротивно на значењето на мотивирачкиот збор, односно го негира својството означено со мотивирачката придавка. Префиксираната глаголска придавка наспрема основната се поставува во антонимиски однос и формира антонимиски пар. Антонимите добиени од глаголски придавки можат да се јават и во улога на антонимиски варијанти во случаите кога станува збор за истозначни синоними. Со префиксот *не-* во состав на глаголската придавка не мора секогаш да се добие антонимиски парник, односно во одделни случаи тој може да изразува намален степен на качество на придавката, а поретко и способност, можност за вршење на дејството од основата. Со додавање на префиксот *не-* може да се добие и лексема којашто не воспоставува антонимиски однос со основната непрефиксирана лексема, односно лексема со нова лексичка вредност.

Клучни зборови: глаголска придавка, семантика, антоними, хомоними, синоними.

Глаголската придавка претставува категорија која во себе ги обединува значењата и функциите на глаголот и значењата и функциите на придавката. Појавата на глаголските придавки во атрибутска служба го олеснува процесот на нивна полна адјективизација и нивно преминување во групата на вистински придавки. Преминувајќи во групата на вистински придавки, глаголските придавки добиваат значење на описни придавки. Бројот на префиксирани придавки со *не-* кои функционираат како антоними на придавките без префикс е прилично застапен кај глаголските придавки. Во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ се регистрирани 280 глаголски придавки кои го содржат префиксот *не-*, што укажува на нивната продуктивност. Негацијата се наоѓа во тесна врска со антонимијата. Со додавање на префиксот *не-* кон одделна лексема во голем број случаи се добива антонимиски парник на соодветната лексема. К. Конески (1995: 113–114) истакнува дека со негацијата *не-* како префикс - се негира својството што го означува мотивирачката придавка; префиксираната придавка наспрема основната се поставува во антонимиски однос, формира антонимиски пар.

Можноста за создавање разнокоренски антонимиски парници е едно од најважните обележја на придавската антонимија, но кога во јазикот не постои разнокоренски антонимиски парник, потребата за создавање придавка со спротивно значење се постигнува со употреба на префиксот *не-*. Во рамките на енокоренската

придавска антонимија искажана со префиксот *не-* се создаваат два типа придавки кои продуцираат два вида антонимиски односи: 1. придавки со префиксот *не-* кои се јавуваат во улога на вистински антоними кои ги опфаќаат крајните точки во антонимиската низа на спротивности, изразувајќи квалитативно спротивни значења и 2. придавки со префиксот *не-* кои немаат улога на вистински антоними, кои би ги претставувале крајните точки на антонимиската низа, туку се јавуваат како средни членови на една помалку или повеќе развиена антонимиска низа. (Б. Бандиловска-Ралповска 2016: 136).

1. Ако со префиксот *не-* се одрекува значењето на позитивниот член на антонимискиот пар, тогаш негативниот член на парот воспоставува **права антонимија** во однос на позитивниот член, т.е. со одрекувањето на едниот член се потврдува другиот. На тој начин не се добива само негирана лексема, туку нова лексема со антонимиска вредност. Пр.: *варосан* – ***неваросан*** 'што не е варосан'; *вработен* – ***невработен*** 'што не е вработен, што не е во постојан работен однос'; *одреден* – ***неодреден*** 'што не е одреден'; *раздолжен* – ***нераздолжен*** 'што не е раздолжен, што останал задолжен со нешто'; *пријавен* – ***непријавен*** 'што не е пријавен'; *расположен* – ***нерасположен*** 'што не е добро расположен, што е во лошо расположение'; *ручан* – ***неручан*** 'што не е ручан, што не ручал'; *сјан* – ***несјан*** 'што не е спан, што не се наспал'; *изречен* – ***неизречен*** 'што не е изречен, искажан' и др.

2. Ако со префиксот *не-* не се одрекува значењето на позитивниот член на антонимискиот пар и не се добива негативниот член на парот туку само се намалува степенот на својството, тогаш се воспоставува **неправа антонимија**, а добиениот антоним има средна вредност меѓу двата крајни степени на својството. Вака добиените префиксирани антоними се неправи антоними со привидна лексичка вредност изразена на формален план и се јавуваат како средни членови во антонимиската низа.

Неправа антонимија се јавува пред сè кај глаголските придавки изведени од глаголи образувани со префиксот *до-* кои во состав со префиксот *не-* образуваат сложен префикс. Пр.:

доискажан – *недоискажан* – *неискажан* (***недоискажан*** 'што не е искажан до крај, незавршен во искажувањето');

дооран – *недооран* – *неоран* (***недооран*** 'што е неизоран до крај');

дооформен – *недооформен* – *неоформен* (***недооформен*** 'што не е сосема оформен, што не ја постигнал саканата, потребната форма');

дойлаштен – *недойлаштен* – *нейлаштен*; (***недойлаштен*** 'што не е доплатен до крај, што не е целосно исплатен');

доразбран – *недоразбран* – *неразбран* (***недоразбран*** 'што е недоволно разбран, сфатен');

наспан/ *наспиен*/ *доспан* – *ненаспан*/ *ненаспиен*/ *недоспан* – *неспан*/ *неспиен* (***ненаспан***/ ***ненаспиен***/ ***недоспан*** 'што не е наспан, што недоволно спиел');

доварен – *недоварен* – *неварен* (***недоварен*** 'што не е доволно варен, што не е варен колку што е потребно');

дойечен – *недойечен* – *нейечен* (***недойечен*** 'што не е доволно колку што е потребно печен');

дойржен – *недойржен* – *нейржен* (***недойржен*** 'што не е доволно, колку што е потребно пржен');

досушен – *недосушен* – *несушен* (***недосушен*** 'што не е доволно исушен, сув');

довршен – *недовршен* – *зайочнаѝ*; (*недовршен* 'што не е довршен, завршен; што е започнат, а не е изработен до крај') и др.

Специфичноста на глаголската придавка при процесот на адјективизација во себе да ја зачува и глаголската семантика, особено доаѓа до израз во примерите со двојна интерпретација. Затоа, во рамките на оваа група ги вклучуваме и примерите: *ѝечен* – *неѝечен* во кои придавската форма *неѝечен* се јавува со примарно значење 'што не е печен' и секундарно значење 'што не е доволно печен'; *ѝросвеѝен* – *неѝросвеѝен* во кој придавската форма *неѝросвеѝен* е со значење 1. што не е просветен и 2. што е на ниско ниво на просвета, на образование; *облечен* – *необлечен* со придавката *необлечен* со значењата 1. што не е облечен; гол и 2. што е недоволно, слабо, несоодветно облечен, кај кои во нивното примарно, основно значење добиваме антонимиски парник, во кој глаголската придавка го претставува негативниот член на парот, а во секундарното таа воспоставува неправа антонимија, бидејќи добиениот антоним има средна вредност.

2. Лексемите што влегуваат во однос на вистинска лексичка антонимија, во суштина, имаат само еден антонимиски парник. Можноста да имаат два или повеќе антоними е допуштена само во случај кога станува збор за истозначни синоними. Ваквите истозначни синоними употребени како антоними се познати под терминот **антионимиски варијанти**. Значи, придавските форми *необуен* и *бос* со значење 'што е без чорапи или обувки' се антонимиски варијанти на придавката *обуен*; *ненаѝочен/ѝаѝ* со значење 'што не е натоварен' се антонимиски варијанти на придавката *наѝочен*; *недозволен/забраненѝ* со значење 'што не е дозволен' се јавуваат како антонимиски варијанти на придавката *дозволен*. Како антонимиски варијанти се јавуваат и:

населен – *ненаселен/ѝусѝ* 'што не е населен, непогоден за живот';

возбуден – *невозбуден/мирен /сѝокоен* 'што не е возбуден';

јаден – *нејаден/гладен* 'што не е најаден, сит';

варен – *неварен/суров, ѝресен* 'што не е варен';

ѝредвиден – *неѝредвиден/неочекуван, ненадеен* 'што не е предвиден';

уѝоѝребен – *неуѝоѝребен/нов, неѝрименѝ* 'што не е употребен';

разблажен – *неразблажен/ѝусѝ, неразреден* 'за течност – што не е разблажен' и др.

Придавските форми *незафаѝен* и *слободен* само во едно од значењата 'што не е пополнет, што не е заземен, што може да се користи' се јавуваат како антонимиски варијанти на придавката *зафаѝен*, на пр.: *незафаѝена/слободна маса, незафаѝено/слободно месѝо, незафаѝен/слободен сѝан*, а пак придавските форми *неѝоѝолнеѝ* и *ѝразен* со значењата 'што не е пополнет' и 'што не е зафатен со нешто' се антонимиски варијанти на придавката *ѝоѝолнеѝ*: *неѝоѝолнеѝо/ѝразно месѝо, неѝоѝолнеѝ/ѝразен образец*. Примерите од овој тип се потврда и доказ за постоење на тесна врска помеѓу синонимијата и антонимијата изразена преку припадноста на антонимите кон исто семантичко поле.

3. Глаголските придавки со префиксот *не-*, како и придавките, имаат способност да бидат **ѝовеќезначни**, а повеќезначните зборови честопати можат да имаат повеќе антоними во случај кога станува збор за истозначни синоними. Ќе наведеме неколку примери во кои глаголската придавка е повеќезначна, што условува појава на различни антонимиски варијанти во секое одделно значење:

виден – **невиден** 'што не е виден со друг, што не се видел долго со некого': *се ѝоздравија како ѝријаѝели одамна невидени*.

виден – **невиден/неверојатен, исклучителен** 'што не е виден досега; што е многу голем': *невидена убавина, невидена раскош.*

виден – **невиден/неочекуван, редок** 'што не се случил дотогаш': *невидена суша, невидена жорештина.*

преработен – **нейпреработен/суров** 'што не е преработен, што не е подложен на преработка': *нейпреработен тун.*

преработен – **нейпреработен/нейрејравен, неизменет** 'што не е повторно обработен': *нейпреработена станица.*

учен – **неучен/неук, необразован** 'што нема образование или што има слабо, недоволно образование': *бидејќи не се школуваше, остана неучен.*

учен – **неучен/ненавикнајќи, ненаучен** 'што не е научен, што не е усвоен како знаење, како навик, како вештина': *неучен толку да работи, брзо се заморуваше.*

Значењата на повеќезначните лексеми можат да се вкрстуваат на различни начини и на тој начин да влијаат на појавата на прави и неправи антонимиски односи. Колку повеќе значења има еден повеќезначен збор, толку е поголем бројот на потенцијални антоними. Вистински однос на лексичка антонимија претставува спротивставувањето на основните, примарни значења на лексемата. Повеќезначните глаголски придавки често пати се јавуваат со основно, примарно значење како антонимиски парник, и со:

а) секундарно преносно значење присутно и во семантичката содржина на мотивирачкиот глагол, на пр.: **необуздан** 1. 'што не е обуздан, што нема узда'. 2. (прен.) 'што не може да се смири, да се скроти; буен, силен'; **нейогмачкан** 1. 'што не е подмачкан'. 2. (прен. жарг.) 'неподмитен, што не добил мито'; **нейојкован** 1. 'што не е поткован'. 2. (прен.) 'неподготвен, недоволно упатен' и

б) секундарно преносно значење што не е присутно и во семантичката содржина на мотивирачкиот глагол: **недокаситрен** 1. 'што не е докастрен, што не е искастрен до потребна мера'. 2. (прен. разг.) за човек – груб, суров, 'што не умее убаво да се однесува; невоспитан'; **неделкан/ неизделкан** 1. 'што не е делкан, изделкан; необработен'. 2. (прен. разг.) за човек – 'груб, суров, невоспитан'.

4. Со додавање на префиксот *не-* може да се добие и лексема со **нова лексичка вредност** којашто не воспоставува антонимиски однос со основната непрефиксирана лексема туку остварува сосема друга, различна поимна вредност, на пр.: **жибнај** (= дојрен, ијинај): **нежибнај** (= цел, неоштетен), **ијинај** (= дојрен): **неијинај** (= нештошен); 1. **чейнај** (= пофален, ијинај): **нечейнај** (= нештошен, нов), 2. **чейнај** – **нечейнај** (= ненајнај, цел); **ијишан** (= најишан): **неијишан** (= познај, оштетен).

5. Глаголските придавки во состав со префиксот *не-* можат да добијат специфично **модално значење** и да се јават со значење 'неможност за вршење на дејството од основата'. Ваквите примери се ретки: **неојправдан** 'што не може да биде оправдан, што нема оправдување': *неојправдано оштетување, неојправдани барања; нейреболен 'што не може да се преболи'. Во одредени случаи може да се јави и двојна интерпретација, односно во примарното значење да имаме права антонимија, а во секундарното: модално значење:*

неброен 1. 'што не е изброен': *му ги даде ијарите неброени.* 2. 'што е во многу голем број, што не може да се изброи, безброен': *сметали ијари неброени.*

неоџишан 1. 'што не е опишан, за кој нема опис': *флораџа на џој реџион уџиџе е неоџишана*. 2. 'што не може да се опише, да се изрази со зборови, неверојатен': *неоџишана радосџи*.

неискажан 1. 'што не е искажан со зборови; неизречен': *неискажана мисла, неискажани барања* 2. 'што не може да се искаже, да се изрази со зборови, неискажлив': *неискажана радосџи, неискажани чувсџива*.

Во неколку примери глаголските придавки со префиксот *не-* претставуваат синоними со придавките образувани со суфикот *-лив*, на пр.: *неџобеден/неџобедлив* 'што не може да биде победен, совладан': *неџобедена/неџобедлива сила, неџобеден/неџобедлив џроџивник*; *неуџасен/неуџаслив* со значењата 'што не може да се угасне; што не може да биде угаснат': *неуџасен/неуџаслив џламен*. 2. 'што не може да се смири, да стивне, што не ослабува': *неуџасена/неуџаслива жед, неуџасена/неуџаслива џубов*.

6. Глаголските придавки образувани со префиксот *не-* образуваат и хомонимски парови. Станува збор за права **хомонимија**, која ги опфаќа хомонимските лексеми кои се совпаѓаат целосно, во сите граматички форми или делумно, само во некои од надворешните облици.

Како полни хомоними, односно лексички единици кои потекнуваат од иста зборовна група и имаат потполно исти, идентични материјални форми според сите надворешни карактеристики, како во нивниот изговор така и во пишана форма, се среќаваат хомонимните парови:

неисџиџан 1 'што не е доживеан, за кој се нема личен опит' – **неисџиџан** 2 1. 'што не е проучен, неистражен, непроверен', 2. 'неиспрашан, несослушан';

неџроменџи 1 'што не е променет, изменет, што не претрпил промена' – **неџроменџи** 2 'што не е променет, преоблечен во нова облека'.

Многу поголем е бројот на делумните хомоними кои се однесуваат на оние лексички единици кои, исто така, потекнуваат од иста зборовна група, но немаат потполно исти, идентични материјални форми според сите надворешни белези, односно се совпаѓаат само некои од граматичките форми, како во нивниот изговор така и во пишаната форма. Пр.:

незаслуџен 1 'што не е заслужен, што не е соодветен на наградата, на признанието и сл.' – **незаслуџен** 2 'што нема заслуга за нешто, што е без заслуга';

ненаучен 1 'што не е научен, што не е усвоен како знаење, како навик, како вештина'. – **ненаучен** 2 'што нема научна основа, што не се засновува врз определена наука';

несложен 1 'што не е сложен, што не е составен од повеќе делови, елементи; прост по состав'. – **несложен** 2 'што не се одликува со слога';

незаморен 1 'што не е заморен, уморен, што не чувствува замор'. – **незаморен** 2 1. 'што не се заморува', 2. 'што не предизвикува замор';

незайаметџен 1 'каков што не се памети, каков што немало'. – **незайаметџен** 2 'каков што не може да се памети, премногу оддалечен во времето';

неџоџоџен 1 'што не е погоден, усогласен по мера по боја, по квалитет и др.' – **неџоџоџен** 2 'незгоден, неудобен, неповолен';

нерабоџен 1 *нерабоџениоџи* 'што не е обработен, што не се обработува'. – **нерабоџен** 2 'време кога не се работи'.

Во групата на делумни хомоними ги вклучуваме и: *неоифаџен1* и *неоифаџен2*; *неџрежален1* и *неџрежален2*; *неџриџоде1* и *неџриџоде2*; *неџрооде1* и *неџрооде2*; *неуреден1* и *неуреден2*; *незасиџен1* и *незасиџен2*; *нечуен1* и *нечуен2* и др.

На крајот можеме да заклучиме дека со додавање на префиксот *не-* во состав на глаголската придавка можеме да добиеме: 1. прави антоними и единствени антонимиски парници на соодветната лексема; 2. антонимиска варијанта на постоечки разнокоренски парник и 3. среден член на антонимиската низа. Големата застапеност на префиксирани глаголски придавки со *не-* кои функционираат како антоними на придавките без префикс само ја потврдува нивната продуктивност во рамките на еднокоренските антоними.

Литература

- Бандиловска-Ралповска Е. 2016. *Параџџмаџскиџе односи каџ ойисниџе џридавки во македонскиоџ јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиџ“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Гортан-Премк Д. 1997. *Полисџмија и орџанизација лексичкоџ сисџема у срџскоме језику*. Београд: Институт за српски јазик, САНУ.
- Драгичевџ Р. 2007. *Лексиколоџија срџскоџ језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Конески К. 1995. *Зборообразувањето во современиоџ македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Менас А. 1988. „Srednji član među pridjevskim antonimima u ruskom i hrvatskom književnom jeziku“. Zagreb: *Filologija knj.* 16., 115–121
- Толковен речник на македонскиоџ јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 Скопје, Македонија

КНИЖЕВНОСТА МЕЃУ ЈАЗИКОТ И КУЛТУРАТА

Апстракт: Од моето лично искуство, секогаш на стручното и научно поле меѓу книжевноста и јазикот, пред сè на полето на книжевноста, доаѓам до посебни согледувања и заклучоци, во еден подолг континуирано проследуван период. Имено, кога работевме заедно со академик Блаже Конески за изданието под наслов „Тиквешки зборник“ - сфатив дека содржината на истиот, која беше и моја одбранета докторска дисертација, по завршеното претставување, доби нов лик, т.е. беше прифатен толку широко, заради пристапот на Конески, со еден соодветен превод, што би се рекло: на литературен македонски јазик, меѓу народниот и црковнословенскиот јазик, кој допре до широката читателска публика. По еден подолг проследен период забележав дека изразениот стил во текстовите на проф. Димитар Пандев, особено во последниве години, е елоквентно изразен, т.е. содржината изнаоѓа посебен јазичен израз, со што ја сфатив максимата на Пандев во однос на дефиницијата на „зборот“. Тој јасно ја пронајде новата метафора за „зборот“ дека „...зборот е посебна приказна“. Овој однос ќе стане појасен, ако се вратиме повеќе години наназад, кога Пандев, по неговото дипломирање го побаравме за асистент ние, двете професорки, Радмила Угринова-Скаловска за старословенски јазик, а јас – за средновековна македонска книжевност. Тој се определи за јазичните привлечности. Интересно, и по толку години кај него забележувам еден успешен спој на јазикот и книжевноста. По проследени повеќе вакви примери недвојбено произлегува значењето на нивниот спој, кој ја одразува на своевиден успешен начин и културната нивна спојка.

Клучни зборови: Тиквешки ракопис, Блаже Конески, Димитар Пандев, Климентови слова.

Во науката, воопшто, постојат одредени строги правила за научните постапки и заклучоци. Сигурно е дека тие треба да се почитуваат, зашто ја откриваат вистината и за недоволно јасните сознанија на човекот за одредени сегменти од неа. Меѓутоа, во областите кои апсолутно се во контекст или несомнен дел од сеопштите културолошки развојни линии долгогодишното научно искуство открива и нови позитивни заклучоци. Еден таков сегмент сакам накусо да образложам во овој резимиран текст.

Книжевноста е посебна научна област која е во непосредна врска со јазикот, со кој се изразува нејзината суштина. Со оглед на нејзината непосредност со уметничките принципи и мерила, несомнено и со историските, неминовно ја бараме во културолошкиот одраз, посебно во зависност од средината во која се развива. Нејзиниот спој со јазикот, заради што неслучајно катедрите или институциите

за јазикот и книжевноста се доведуваат во тесни врски, е значаен и непосреден. Меѓутоа, примерите кога и двете насоки се силни, се открива способноста на авторот на текстот. Или, кога сакаме одредени специфични научни правила и примери да ги доближине до консуматори кои не потекнуваат од оваа и научна и уметничка гранка, способноста или умењето да им се приближат и ним, е значаен успех. Еве неколку практични примери, кои со искуството во работата можат да бидат пошироко и побогато прифатени.

Започнувам со еден личен пример. Во 1974 година докторирав на темата за Тиквешкиот ракопис, кој, слободно може да се каже, претставува своевидна антологија на средновековната наша книжевност, дури може да се претстави и како сесловенска, зашто средновековните мотиви со поголеми сличности или различности се јавуваат и во другите словенски книжевности.¹ Овој ракопис содржи мошне успешно избрани текстови од, речиси, сите родови од средновековната книжевност: црковни христијански слова, апокрифи (старозаветни и новозаветни), Физиолог, Разумник, хагиографии, средновековни раскази. Избран и рецензиран текст од дисертацијата објавив под наслов „Средновековните текстови и фолклорот“ во 1978 година (Антиќ 1978). На овој начин сметав дека станаа достапни интересните творби до пошироката јавност. Главно, тоа се книжевни текстови, чии содржини се среќаваат и во постари ракописи, како и во повеќе словенски средини.

По осум години од отпечатената дисертација ме повика на средба во МАНУ академикот Блаже Конески. Тој предложи една убава соработка, за објавување на Тиквешкиот наслов во една нова обработка. Имено, ми предложи сите мои обработени текстови во мојата дисертација да ги преработам во една едноставна расказна форма, која ќе биде достапна за секој заинтересиран читател, кому, разбирливо, не му е познат црковнословенскиот јазик или средновековната книжевност, предавана во разновидни ракописни верзии низ вековите, од X век, заклучно со XIX. Самиот академик предложи да ги преведе сите текстови од Тиквешкиот ракопис, разбирливо, со цел полесно да допрат до секој читател. Беше вистинско задоволство да се соработува со Професорот, кој никогаш не посака да покаже извонредна предност пред партнерот, релативно млад научник, каков што тогаш бев јас. Овде можам да го нагласам моето воодушевување од текстовите што ги подготвуваше Професорот. Литературниот македонски јазик беше минуциозно приближен до засведочениот црковнословенски, со белези од македонско јазично подрачје и до народниот јазик. Строгата ракописна рецензија, која се придржуваше кон правилата на нашите ракописи од XV век, по целосно презентираниот превод, својствен и можен со извонредните можности и способности на Професорот, ја откри пред широката јавност срцевината на нашата средновековна книжевност. Поточно, текстовите продреа кај заинтересираните консуматори во 1987 година, кога нашиот нов труд го објави „Мисла“ со наслов „Тиквешки зборник“ (Конески, Стојчевска-Антиќ 1967). Во таа година ми приоѓаа моите студенти, интелектуалци, редовни читатели, љубители на нова книга, кои веќе дискутираа запознати со содржините, кои, очевидно, многу живо ги заинтересирале. Библиските личности од видот на Соломон, Самсон, Прекрасниот Јосиф, царот Давид и други, привлекоа повеќе пера кон ново творештво. Постепено сфатив колку беше вреден потегот на Конески за новото издание, кое од старите средновековни

¹ Одбраната се случи на Филозофскиот факултет во Скопје, со Комисија, ментор академик Харалампие Поленаковиќ, проф. д-р Владимир Мошин и проф. д-р Кирил Пенушлиски.

културни трансмисии прејде во нашата современост, во еден нов културен амбиент, смета, дури како неопходност.

Вториот случај се однесува повторно кон претходните периоди. Повторно жив пример, согледан по повеќе години. Као професор за споменатиот предмет на Филолошкиот факултет во Скопје, во прва година имав голем број студенти, од кои повеќе од нив пројавуваа жив интерес за старата книжевност. Меѓу нив, секако, предничеше студентот Димитар Пандев, кој постојано пројавуваше интерес за семинарските работи, а неговата рака беше постојано дигната со барање за нова семинарска. И така целата година пројавуваше младиот охриданин интерес за сите средновековни пројави и појави.

По дипломирањето му предложив на Пандев да се согласи да биде мој асистент, зашто покажа извонреден успех за односниот предмет. Меѓутоа, истовремено и професорката Радмила Угринова-Скаловска му предложи да биде нејзин асистент за старословенски јазик. Пандев го одбра јазичниот предмет, сфатив дека таа област повеќе го привлечла. Како колеги, ја следев неговата успешна прифатена должност. Меѓутоа, во последниве години се појавија и негови книжевни творби, во кои го препознавав стариот книжевен талент. Но колку што времето одминуваше, во неговото творештво почнаа да се преплетуваат неговите јазични и книжевни превирања и афинитети, што кај мене предизвикуваа сè поголем и поголем восхит. Последното негово дело ги потврди моите недвојбени веќе констатации.

Во чествувањето на декемврискиот празник на Свети Климент Охридски, покрај бројните манифестации во нашата земја, мене ме допре новата книга на Димитар Пандев „Слова за Свети Климент Охридски“ (Пандев 2017). Секако, со љубопитност ја допрев книгата и веќе не можев да ја испуштам. Славната средновековна светителска личност на Свети Климент Охридски, преселен од средновековието во нашата современа сцена, но со јазик кој ни го приближува средновековието преку изразните современи јазични белези или барања на зборот на невообичаен начин, во нов израз, во ново руво. И тогаш се досетив за следниов случај:

Го работев есејот за „Зборот“, восхитена од неговото место и барања на многу автори. Меѓу најдените и барани епитети или метафори за „зборот“ се појави дефиницијата на Димитар Пандев: „Зборот е посебна приказна.“ Длабоко размислувајќи за новата метафора за „зборот“. Со прочитот на новата книга на Пандев ја доловив подлабоката негова дефиниција.

Пандев, и научно, и лично духовно, и како охриданин кој живеел и растел крај Климентовите вечни спомени и траги во Охрид, многу блиску го чувствувал Климента и на моите предавања, а и целиот период потоа. Со оваа книга сфатив колку многу Димитар се колебал меѓу понудените предмети – јазик или книжевност, за да ги спои двата најуспешно и најпрегледно преку најновото дело. Од сите карактеристични примери да посочам еден од неговите наслови: „Слово за македонскиот јазик и македонската книжевност на фонот на Свети Климентовите слова“. Имено, идеологот на македонската национална борба - Гоце Делчев, во бурните настани и барања во 19. век, најде за потребно да ја истакне мислата: „Како не се најде некој да напише книга на македонски јазик?“ Тргувајќи од оваа желба, авторот компетентно го објаснува барањето: „Го запишал нашиот патрон тоа во времето на зародување на македонската револуционерна борба, кога од една страна, од македонските револуционери се создавал македонски дух, но не секогаш и по јазик, револуционерна литература, а со

несмален жар се напластувала во томови зборници етнографска граѓа на македонски народен јазик, која не секогаш ја носела каталогизацијата дека е македонска, т.е. не се промовирала со општа ознака македонска, туку само со одделна, имено дека е од – прилепско, битолско, охридско, итн, па како таква се приопштувала кон соседнојазични центри...“ Подолгиот цитат најрезимирано го проследува патот на развојните линии на македонскиот јазик, со основа во Свети Климентовата Охридска школа, преку доблесната висина на мислите на Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Глигор Прличев, Рајко Жинзифов, Миладиновци, за да запреме пред највдлабочениот во растежот и ситуацијата со македонскиот јазик – Крсте Петков Мисирков, кој ја подвлекол мислата: „Милоста на родниот јазик е наш долг и право, тој е наш исто како што е наша татковината.“ Авторот спонтано во континуитет на мислата доаѓа логично до распространетата мисла на претседателот на Комисијата за кодификација на македонскиот литературен јазик – Блаже Конески, кој истакнал: „Јазикот е нашата единствена татковина.“

Делото на Пандев во полна светлина ги пресадува словата на Свети Климент во денешнава наша средина. И од него извира новата големина на Пандев, кој согледува дека ученикот на првоучителите Светите Кирил и Методиј со љубов и искрена топлина пишува за Учителите, а тоа му се случува и на Пандев, задоен од Просветителите, од Климентовиот зов од Охрид, и тој подвлекува: „Удостоеени сме денес да го почитуваме и восхвалуваме делото на словенските писмотворци, нашите првоучители-рамноапостоли, светите Кирил и Методиј, зашто од нивните просветлени закрила произлегуваме сите ние, генерации ученици, приврзаници, последувачи на нивното просветодејствување, наукоосмислување и јазикотворење.“ И текстописецот Пандев ја продолжува значајната традиција. „И таа (приказната) била дел од охридскиот милениумски непремолк пред кандилата во секоја куќа варошка, вовед во сите македонски прослави и сесловенски чествувања.“ Со кусите извадоци читателот на погорепосочениот наслов ќе долови збирна целина на успешни поуки и дела пренесени ширум словенскиот свет со глаголска основа закоренета во Охрид, а пренесувана со сесловијата на Свети Климент Охридски, до неговите, како што нагласува авторот Пандев, „Сегашни ученици“, меѓу кои недвојбено место добива охридскиот ученик и славист Димитар Пандев. Цели десет векови пренесена културна средина во нашата денешна. И двете професорки, Радмила Угринова-Скаловска и Вера Стојчевска-Антиќ сигурно не погрешиле кога младиот студент Димитар го предложија за нивни наследник, тој ги спои двата предлога.

Очевидно, имаме и многу други вакви слични примери, кога спојот меѓу две научни гранки е наполно успешен, ако и кон двете страни приоѓа автор со исти афинитети и љубопитност кон нив, иако во суштината содржат различни длабоки корени. Но, Зборот, Приказната, може да ги наслика и претстави пред поширока јавност во обоена уметничка слика, која, како таква, минува и одминува во различните културно-историски средини, не губејќи од вредностите кои се во неа обоени. Кон ваков заклучок води и една од последните студии на Димитар Пандев „Слово за деволските земјоделци“, во кое авторот повторно ги оживува способностите на деволските земјоделци да ја оплеменат земјата на најубав доходовен начин, како што ги имаме известувањата од 10-тиот век за грижата на Свети Климент да ги оплемени овоштилјата со ука од грчките мајстори калемции (Пандев 2018).

Последниов пример укажува дека спојувачките карактеристики на јазикот и другиот текст се воочливи и давани како пример. Такво е искажувањето на професорот Нуло Миниси за спојот на овие одлики во творештвото на Блаже Конески: „Јас никогаш нема да не го истакнам овој факт, дека Конески бил голем македонски лингвист, бидејќи бил еден голем македонски поет. **И тоа - лингвистите треба да научат, дека јазикот треба да се сфати со интуиција која не е онаа на лингвист, туку на поет, уметник, на вреден човек, бидејќи Конески бил поет, но и многу вреден. Да ја напишел македонската граматика некој друг место него ќе немавме една македонска граматика, ќе имавме една спротивна граматика, според некои теории од генералната и деформираната реторика, според шеми од латинската или од француската граматика, но Конески со интуиција на уметник и интелигенција на лингвист знаел да му го даде на македонскиот јазик неговиот вистински изглед, ова е нешто што никој не треба да го заборави.**“ (Стојчевска-Антиќ 2014).

Литература

- Антиќ Вера. 1978. *Средновековниџе џексџови и фолклорџи*. Скопје: Мисла.
- Конески Блаже, Стојчевска-Антиќ Вера. 1967. *Тиквешки зборник*. Скопје: Мисла.
- Пандев Димитар. 2017. *Слова за Свейџи Клименџи Охридски*. Скопје: ПНВ Публикации.
- Пандев Димитар. 2018. „Слово за деволските земјоделци“. *Зборник со џрудови од Меѓународнаџа научна конференција „Врскиџе на Р Македонија со Р Србија низ вековиџе и генес“*. Битола: Почесен конзулат на Р Србија во Р Македонија – Битола.
- Стојчевска-Антиќ Вера. 2014. „Разговор со професор Нуло Миниси“. *Македонистиката во странската славистика*. Скопје: 227.

Лидија ТАНТУРОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

„ЧЕСЕН ПИОНЕРСКИ ЗБОР“

Апстракт: Целта на овој труд е да се осврнеме на лексемата заклетва, како од лингвистички, така и од социолингвистички аспект. Оваа лексема, обично, се дефинира како свечено ветување дадено јавно. По овој повод, од една страна, ја разгледуваме лексемата заклетва од јазичен аспект – на дијахрониски и на синхрониски план, при што ја споредуваме со лексемата клетва, а од друга, се обидуваме да ги систематизираме различните видови заклетви од социолингвистички аспект.

Клучни зборови: заклетва, клетва, лексема, лингвистика, социолингвистика, македонски јазик.

Лексемата **заклетва** во Толковниот речник на македонскиот јазик (Толковен, 2005: 74–75) ја има следнава дефиниција:

заклетва, мн. заклетви ж. Свечено ветување дадено јавно и на определен начин дека нешто ќе се направи, дека ќе се зборува вистината; клетва. Војниците дадоа свечена заклетва дека ќе ја бранат татковината. Тој ја прекрши заклетвата. Сведоците зборуваа под заклетва ◊**Положи (даде) заклетва** – се заколне.

Во Толковниот речник (Толковен 2005: 77) е даден и глаголот **заколне** во своите форми, се разбира, надополнет со примери:

заколне, заколнат; заколни, заколнете; заколнав, заколнаа; заколнал; заколнат; (ќе) заколнев, (ќе) заколнеа; (ќе) заколнел св. 1. Побара од некого да направи нешто со заколнување; стави некого под заклетва. Го заколна да не кажува никому ништо за тоа. 2. (ретко) Почне да колне, да преколнува. Откако војниците заминаа, таа заколна по нив. •се ~ 1. Даде клетва, ветување. Јас се заколнав дека ќе сторам како што ми рече. Се заколна дека ќе ја одмазди смртта на својот син. 2. Засведочи, докаже нешто со заколнување. Тој се заколна дека никогаш не го видел тој човек. ||(се) **заколнува**, (се) заколнуваат несв. ||глагол. им. **заколнување**, мн. заколнувања ср. Му се обрати со молба и заколнувања.

Зборот **заклетва** се смета дека потекнува од прасловенскиот јазик. Во основата го има глаголот **клетти**, се разбира со префиксот **за-**. Во старословенскиот јазик постои лексемата **клатва**, за што најдовме потврда и во Индексот на старословенските ракописи од македонска редакција, кои се предмет на анализа во Одделението за историја од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Во „Старословенско-македонскиот речник со грчки паралели“ (Старословенско-македонски речник 1999: 189) за лексемата **клетва**, **-џи f...** е даден превод на македонски јазик: **клетва, заклетва**.

Лексемата **клетва** (со фонетско-фонолошки варијанти) ја наоѓаме и во други словенски јазици: во бугарскиот (клетва); во рускиот јазик (клетва); во полскиот (klatwa); во чешкиот (klatva) итн.

Ако се погледне во (толковните/еднојазичните) речници во други балтословенски и несловенски¹ јазици, можат да се забележат следниве разновидности:

босански – prisega, zakletva;
 бугарски – заклетва;
 белоруски – прысяга;
 полски – przysięga;
 руски – присяга;
 словачки – prisaha;
 словенечки – prisega;
 српски – заклетва, присјага, рот;
 украински – присяга;
 хрватски – zakletva, prisjaga, rot;
 чешки – přísaha;

литвански: priesaika
 латвиски и летонски: zvērēsts
 естонски: vande

албански: betim
 англиски: oath
 романски: jurământ
 турски: yemin
 француски: serment

латински: juramento
 ... итн.

Од друга страна, пак, во „Толковниот речник на македонскиот јазик“ (Толковен 2005: 528) постои и лексемата **клетва**, која е дефинирана како:

клетва, мн. клетви ж. **1.** Проклетство, посакување зло некому. Ми се стемни пред очиве, ама клетва уста моја не исфрли. Тој ја понесе во себе татковата клетва, никогаш не стана рибар. **2.** Свечена изјава, заклетва, завет. Тој мораше да го запечати овој таен договор со клетва. Тој ја гази клетвата и ја злоупотребува власта.

Се разбира, во оваа насока треба да се спомене дека во Толковниот речник постојат и глаголите: **колне, колне, се; заколне, заколне, се** со сите свои форми.

¹ Решивме да дадеме мал преглед на лексемата **заклетва** и во дел од несловенски јазици, па дури и во латинскиот.

Очигледна е синонимската врска меѓу лексемите **заклетва** и **клетва** (особено со второто значење на именката **клетва**). Меѓутоа, денес, во современиот македонски јазик, споменатата синонимска врска е многу лабава, односно второто значење на лексемата **клетва** (= свечена изјава) има ограничена употреба.

Се смета дека **клетвата** е повикување несреќа од страна на едно лице кон друго лице, многу ретко кон себе. Извршител на клетвата е натприродна сила, а за нејзино исполнување е заинтересирано лице што ја изговара клетвата, често во лутина.

- **Заклетва**, пак, е свесно ставање под клетва на лицето што се заколнува, но само во случај ако не ја кажува вистината или не се држи до кажаното. Со заклетва, т.е. со свесното ставање под заклетва, едно лице потврдува нешто или се обврзува на нешто. Во заклетвата, како што се верува, доаѓа до извршување на клетвата само во случај на клеветата или на неисполнување на обврските кон поединецот или кон општеството, а за извршување на клетвата што си ја наметнало лицето само на себе, се заинтересирани други, а не тој што ја повикува (=изговара) клетвата. Значи, заклетвата има и општествена улога, но и општеството не казнува секогаш, т.е. не ја извршува клетвата, со натприродни сили, туку само пропишува казни и се ангажира да не дојде до прекршување на обврските.
- Според тоа, основната смисла на **заклетвата** што ја изговара едно лице е дека има потреба да му се верува (без разлика дали со неа потврдува нешто речено или направено, или ветува дека нешто ќе рече, ќе направи односно нема да рече, нема да направи).
- За да му се верува, поединецот се преколнува/си става клетва на себе (на: своите очи, здравјето, среќата итн.), потоа, става клетва на своите блиски што му се најмили (мајка, брат, сестра, деца) или тоа што му е најсвето (бог, вера, чест, слава). Значи, оној што се колне/заколнува не мора да ја прецизира секогаш несреќата, која ќе се сруши на него ако не ја исполни својата обврска, туку го става она што му е најмило, како залог. Така, во одделни заклетвени формули не мора воопшто да се споменува зборот **заклетва**, ниту пак зборот **клетва** (Бога ми!) (Петреска, 2012: 140).

Според ова, кога зборуваме за лексемата **клетва** (со нејзиното првично значење), ја препознаваме како кратка говорна форма со која се изразува желба да му се случи нешто лошо некому, во иднина, со верување дека и ќе се случи тоа, односно ќе го фати (клетвата) (сп. Петреска 2012: 129). Клетвите имале значајно место во животот на Македонецот, со што се очекува да бидат застапени и во народното творештво. Заедно со: благословите, здравиците, бањата, и клетвите се сметале како зборовни формули, кои можат да дејствуваат врз човековата судбина. Се претпоставува дека интересот за македонските народни клетви се појавил во исто време кога започнало собирањето и на другите народни умотворби, а за прв пат (сп. Китевски, 1991: 7) се појавуваат испечатени во 1891 година во поглавјето „Народни клетви“ во шестиот том од зборникот „Сборник на народни умотворени наука и книжнина“ (под редакција на Иван Шишманов), објавен во Софија. Подоцна, ги наоѓаме кај Цепенков (во осмиот том од Собраните дела – „Пословици, поговори, клетви и благослови“). Интересен е фактот што, често пати, клетвите не се објавувале одделно, каков што е случајот со Шапкарев (и кај другите собирачи на македонските народни умотворби), кој ги

објавил заедно со поголем број благослови и други изрази од Охрид во својот голем зборник, во делот „Додаток кон обичаите“.

Во таа насока, клетвите (како научноистражувачки мотив) ги наоѓаме најчесто кај фолклористите, кои се занимаваат, меѓу другото, со истражувањето на македонскиот фолклор (Кирил Пенушлиски, Марко Китевски, Весна Петреска итн.), што не значи дека не можат да бидат предмет на лингвистичка и на друга анализа.

По овој повод ќе се осврнеме на лексемата **заклетва**, се разбира најмногу преку изразот **положи (даде) заклетва** – се заколне, како што стои и во Толковниот речник (Толковен, 2005: 77).

Заклетвата ги регулира односите меѓу поединец и поединец, поединец и колектив или колектив и колектив, што значи дека се врзува со општествената заедница и со воспоставувањето на определени: морални, етички и религиозни вредности. При регулирање на меѓучовечките односи, заклетвата има функција да спречи да дојде до конфликтна ситуација/спор, од една страна, а од друга, да разреши спор ако дошло до него. Заклетвата, кај многу народи, се смета како важно доказно средство.

Заклетвата, според својата функција, може да се подели во две големи групи:

заклетви со кои се **ветува**;

заклетви со кои се **потврдува**.

Треба само да се спомене дека иста вербална содржина, односно иста формула, може да се употреби со различна цел, т.е. со неа може да се изрази ветување, но и потврда (како во примерот: Бога ми, ќе го направам тоа).

1. ЗАКЛЕТВИ СО КОИ СЕ ВЕТУВА

Со оваа заклетва се гарантира дека ќе се направи нешто, односно нема да се направи нешто во иднина.

Заклетвите со кои се ветува нешто можат да се поделат на:

1.1. државно-општествени,

1.2. фамилијарно-општествени.

1.1. Државно-општествени заклетви

1.1.а) Во државните заклетви треба да бидат ставени заклетвите што ги даваат претседателите (т.н. претседателски заклетви).

Во продолжение можат да се споредат изјавите од Доналд Трамп и од Владимир Путин, двајца претседатели (едниот од Запад, а другиот од Исток) на своите инаугурации во своите земји, каде што можат да се забележат разликите при давањето заклетва. Во говорниот чин Трамп го повторува текстот, односно дел по дел од текстот, по официјалното лице што ја чита заклетвата (<https://www.youtube.com/watch?v=SJmrlMFHgPA>, пристапено во октомври 2018); односно, во говорниот чин Путин самиот го чита текстот од заклетвата – (<https://www.youtube.com/watch?v=IN-s1fAESFs>, пристапено во октомври 2018).

Една од основните карактеристики на заклетвата е дали претседателот го повикува Бог при својата заклетва (Трамп) или не го повикува, односно се обврзува кон народот (Путин), како што е и свечената изјава на Јосип Броз Тито, кој дава заклетва пред целиот народ и првенствено пред работничката класа дека совесно ќе ја врши својата должност во согласност со Уставот.

1.1.6) При давањето заклетва, не само претседателите, туку и членовите на владата даваат свечена изјава – заклетва (<https://www.youtube.com/watch?v=TNe2Q3VamTs>, пристапено во октомври 2018). Може да се забележи дека претседателот и членовите на Владата, на 31.05.2017 година (кога Собранието ја избра најновата Влада на Република Македонија), во Собранието, даваат изјава истовремено. Карактеристично е што при повторувањето, во говорниот чин, секој член на Владата, индивидуално, си го кажува своето име и презиме, од една страна, а од друга, си ја кажува својата функција што ќе ја врши и за која се заколнува.

1.1.в) Воена заклетва

Војската, како институција, е поврзана со државата. Таа ја брани државата и ги брани нејзините граници, и, евентуално, освојува нови територии. Воената заклетва, како што го прават тоа членовите на една влада, се дава колективно:

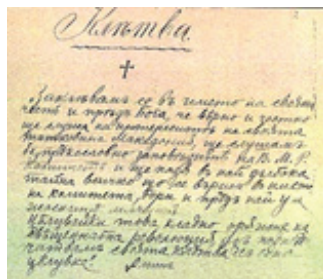
Се колнам дека ќе ги бранам слободата, сувереноста, самостојноста и територијалниот интегритет на Република Македонија. Дисциплинирано, совесно и одговорно ќе ги извршувам обврските и должностите како бранител на мојата татковина Република Македонија и ќе се борам за нејзината слобода и чест“.

Треба да се спомене дека заклетвата на секој војник важи и по завршувањето на воениот рок, односно не може да го натера некој да даде заклетва спротивна на веќедадената.

Од друга страна, војската можела да не биде институционализирана формација. Заклетвите се познати и пред постоењето на југословенската заедница, во којашто беше вклучена Република Македонија.

Гледано наназад, во историјата, се забележува дека македонскиот народ се организира(л) во воени единици и пред да има државност, како што било за време на НОВ. Во тие услови, бидејќи станувало збор за единствена воена формација за ослободување на сите југословенски народи и народности, била позната репликата: „Служимо народу“.

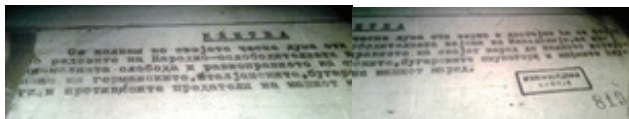
По овој повод ќе ја претставиме заклетвата на Македонската револуционерна организација, насловена како „Клетва“ (https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BA%D0%B0:Tekstot_na_zakletvata_za_priem_na_novi_clenovi_vo_Organizacijata.jpg, пристапено во октомври 2018):

Во продолжение ќе ја дадеме и заклетвата што требало да ја положат борците при стапувањето во редовите на Народноослободителната војска на Македонија. Како што наведува Александар Симоновски² од Институтот за национална историја:

² Му изразувам искрена благодарност на колегата Симоновски (колегата Симоновски учествуваше во истата сесија на Меѓународната конференција „Јазикот и културата – состојби и предизвици“; 6–7 но-

„... документот не е датиран, но се однесува на периодот на Народноослободителната и антифашистичка војна на Македонија (1941 – 1945). Засега немам податоци дали навистина е полагана таа заклетва или пак истата можеби е некаков нацрт, односно тоа треба дополнително да се истражи.“ Заклетвата е заведена во Државниот архив (Државен архив на Република Македонија, Скопје, фонд Народноослободителна борба, кутија 35, инвентарен број 819. Од овие елементи, на кошулката ги пишува само бројот на кутијата (К. 35) и инвентарниот број (Инв. бр. 819), додека на документот е застапен само инвентарниот број 819):

Заклетви давале (а даваат и денес) и членови на организации.

Како пример, можеме да ја споменеме заклетвата од ВМРО на крајот од 19 век: „На 23 октомври 1893 година (стар стил) во куќата на солунскиот книжар Иван Хаџи Николов во Солун се собраа шестмина млади мажи за да ги ставаат основите на тоа, коешто ќе стане симбол и знаме на борбите на Македонците за слобода. Д-р Христо Татарчев – лекар, родум од Ресен, Даме Груев – професор, родум од с. Смилево – Битолско, Петар Поп Арсов – професор, родум од с. Богомила – Велешко, Иван Хаџи Николов – книжар во Солун, родум од Кукуш, Антон Димитров – учител, родум од с. Ајватово – Солунско и Христо Батанџиев – професор, родум од с. Гуменце, Ениџе Вардарско, основаат конспиративна група, нарекувајќи ја Македонски револуционерен комитет.

Заклетвата на ВМРО

„Се колнеме во името на Бога, верата и честа, дека отсега ќе служиме колку што можеме за слобода на нашата татковина Македонија и Одринско; ќе ги слушаме наредбите на нашите главатари; нема никому да ги кажеме скришните народни работи. Ако не ги слушаме наредбите на нашите главатари и ако некому, свесно или несвесно, кажеме за она што сега го гледаме, што го слушаме и што го работиме да бидеме убиени од браќата со оружјето што сега го целиваме. Амин“ (<http://www.mn.mk/feljton/286>, пристапено во октомври, 2018).

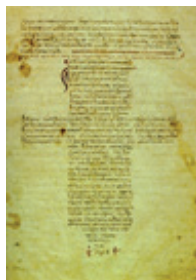
Давањето заклетва може да се проследи и во македонскиот филм за Крушевската Република (https://www.youtube.com/watch?v=do_0603uZsg; пристапено во октомври 2018), каде што на крајот од заклетвата се кажува изреката: „Слобода или смрт“. Треба да се нагласи дека споменатата завршна изрека се среќава за заклетви во воени периоди.

ември 2018), кој, откако го слушна мојот реферат, ми ги испрати снимките и податоците за „Клетвата“ што требало да ја положат борците при стапувањето во редовите на Народноослободителната војска на Македонија.

Професионални заклетви

Во професионалните заклетви спаѓаат заклетвите што се даваат при стапувањето на должност во одредени професии, за да можат, на пример: свештениците, лекарите, судиите и др. да се занимаваат со својата професија. Овие професионални заклетви се за почитување на етички/морални вредности на определено општество.

За пример ќе ја наведеме лекарската заклетва, која се нарекува Хипократова заклетва, со која се даваат основните насоки за однесувањето на лекарот (лекарот да работи за доброто на болниот; никогаш не треба да уништува човечки живот, дури кога и се бара од него итн. ...). Се смета дека оваа заклетва ја напишал Хипократ (нарекуван како татко на медицината) или некој негов ученик. Визуелно може да се види изгледа документот на Хипократовата заклетва во оригинал на интернет-страниците (https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%B0#/media/File:HippocraticOath.jpg, пристапено во октомври 2018).

Во продолжение го даваме текстот од оваа заклетва, преведен на македонски јазик:

Хипократова заклетва

Се колнам во Лекарот Аполон и во Асклепиј и Хигија и Панакеја и сите богови и божици, кои ми се сведоци, дека според мојата способност и просудување ќе се држам за оваа заклетва и ова ветување:

Оној што ме научил на оваа вештина ќе го сметам за рамен на моите родители и ќе соработувам со него, и ако му требаат пари ќе ги поделам моите со него, и на неговото потомство ќе гледам како на мои браќа по татко и без надомест и договор ќе ги учам на оваа вештина — доколку сакаат да ја научат; ќе им пренесам принципи и усмени поуки и сè друго што знам на моите синови и на синовите на мојот учител, како и на учениците што го потпишале овој завет и се заколнале во склад со законот на медицината, и на никој друг.

Според моите способности и просудување, ќе применувам правила на исхрана во корист на болните; ќе внимавам да не им се нанесе некоја штета или неправда. Нема да давам смртоносно средство на никого дури и да ми побара, ниту ќе предложам такво нешто. Исто така, нема да ѝ дадам на жена средство за абортус. Ќе го чувам мојот живот и ќе ја извршувам мојата професија во чистота и во светост.

Нема да употребам нож, дури и ако некој има камен во некој орган, туку тоа ќе им го препуштам на оние на кои тоа им е работа.

Во која куќа и да влезам, ќе одам за да им помагам на болните, и ќе внимавам да не нанесам намерна неправда, некакво зло и особено да немам сексуални односи ниту со маж ниту со жена, сеедно дали се слободни или робови.

Што и да видам или да чујам во текот на лекувањето или по лекувањето во врска со животот на луѓето, што никако не би требало да се шири наоколу, ќе го задржам за себе како нешто за кое е срамота да се зборува.

Ако се држам за оваа заклетва и не ја прекршувам, тогаш да уживам во животот и во оваа професија, да стекнам слава меѓу сите луѓе во сите времиња; а ако ја прекршам и лажно се заколна, да ми се случи спротивното.“

Потоа, заклетва што ја дава судија:

„Се колнам и свечено изјавувам дека ќе ја вршам мојата функција како судија чесно, независно и непристрасно“,

или заклетва што ја даваат новоизбраните судии во Европскиот суд за човековите права. (<https://www.akademik.mk/noviot-sudija-vo-eschp-jovan-ilievski-se-zakolna-deka-ke-ja-vrshi-funktsijata-chesno-i-nepristrasno/> пристапено во октомври 2018).

Слична е ситуацијата и кај правниците, како фела. Во продолжение ја даваме и заклетвата интегрирана во Законот за вештачење, како член број 21:

„ЗАКОН ЗА ВЕШТАЧЕЊЕ

Заклетва

Член 21

(1) Лицата од членовите 19 став (3) и 20 на овој закон на денот на добивањето на лиценцата за вештачење пред министерот за правда и претседателот на Врховниот суд на Република Македонија и претседателот на Комората на вештаци ја даваат следнава заклетва:

“Се обврзувам и ветувам со својата чест дека вештачењето ќе го извршувам совесно, непристрасно, во согласност со правилата на науката и стручното знаење, етичките норми и професионалните стандарди и дека ќе ги доставувам своите наоди и мислења точно, навремено и потполно”.

(2) Ако лицата од ставот (1) на овој член не дадат заклетва нема да им се даде лиценца за вештачење.

(<http://www.pravda.gov.mk/toc1/460>; пристапено во октомври 2018)

Односно:

„ИСПИТУВАЊЕ НА ВЕШТАК И ТЕХНИЧКИ СОВЕТНИК (ЧЛЕН 387 ОД ЗКП)

Пред испитување на вештакот, судот ќе го опомене на должноста да го изнесе мислењето на јасен начин и во согласност со правилата на струката и ќе го предупреди дека дадениот лажен исказ за наодот и мислењето претставува кривично дело. Вештакот пред испитувањето полага заклетва.“ (<http://www.jpacademy.gov.mk/upload/Materijali%202016/%D0%98%D0%A1%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%8A%D0%95%20%20%D0%A1%D0%92%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%9A%20%D0%98%20%D0%92%D0%95%D0%A8%D0%A2%D0%9E%20>

%D0%9B%D0%98%D0%A6%D0%95%20%D0%92%D0%9E%20%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%92%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%9A%D0%90%2015.4.2016.pdf, посетено во октомври 2018)

Секако дека и може да се бара заклетва од сведок:

„Пред започнување на испитувањето на сведокот од сведокот може да се побара да положи заклетва, така што пред главната расправа сведокот може да положи заклетва само ако постои страв дека поради болест или од други причини не ќе може да дојде на главната расправа, а причината поради која е положена заклетва ќе се наведе во записникот. Заклетвата се полага на начин определен во чл. 392 ст.2 од ЗКП, а не смее да се бара да положат заклетва лица кои во моментот на испитувањето немаат наполнето 18 години и лица кои поради својата душевна состојба не можат да го сфатат значењето на заклетвата.“ (<http://www.jpacademy.gov.mk/upload/Materijali%202016/%D0%98%D0%A1%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%8A%D0%95%20%20%D0%A1%D0%92%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%9A%20%D0%98%20%D0%92%D0%95%D0%A8%D0%A2%D0%9E%20%D0%9B%D0%98%D0%A6%D0%95%20%D0%92%D0%9E%20%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%92%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%9A%D0%90%2015.4.2016.pdf> пристапено во октомври 2018).

„Секој сведок пред да започне да сведочи положува заклетва во својата чест дека ќе ја зборува само вистината и нема да сокрие ништо што видел или чул.“ (<https://www.magazin.mk/%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B3%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D0%B6%D0%B0%D0%BB-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%B4-%D0%B4%D0%B0/> пристапено во октомври 2018)

1.2. Фамилијарно-општествени

Во оваа група се ставени заклетвите што се даваат при склучување брак (веридба, збор, свадба) кога младите се заколнуваат на верност до крајот на животот. Покрај граѓански брак, младите во Македонија имаат можност да склучат и брак во црква, каде што свештеното лице ги венчава (што значи одговараат на прашања) и тие немаат можност да се (за)колнат на вечност самостојно – искажувајќи текст.

2. ЗАКЛЕТВИ ШТО СЕ ДАВААТ ЗА ПОТВРДА

Кај овој тип заклетви станува збор за давање заклетва во случај на спорови, во судница и сл., каде што како подгрупа се изделува заклетвата на сведоците во судски процес и сл. (На пример: Се колнам дека ќе ја зборувам само вистината...)

ШТО Е ЗАЕДНИЧКИ ИМЕНТЕЛ НА СИТЕ ЗАКЛЕТВИ?

- Формулата на заклетвата;
- Комуниколошкиот начин на давањето заклетва (На пример: кревањето десна рака...).

Пред да ги дадеме заклучните белешки, ќе споменеме и за заклетвите од претходниот општествен поредок на Македонија кога беше една до републиките во југословенската заедница. Тука мислиме на давањето заклетва при станувањето пионер во Пионерската организација на СФР Југославија. Првачињата, на 29 ноември, стануваа Титови пионери. Во училиштата полагаа заклетва со задолжителни приредби. Секој пионер добиваше темносива капа (титовка), црвена шамија и црвена пионерска книшка.

Зборовите на свечената пионерска заклетва се:

„Денес, кога станувам пионер,
давам чесен пионерски збор
дека вредно ќе учам и работам
и ќе бидам верен и добар другар.
Дека ќе ја сакам нашата самоуправна татковина
Социјалистичка Федеративна Република Југославија,
дека ќе ги развивам братството и единството
и идеите за кои се бореше Тито.
Дека ќе ги почитувам сите луѓе на светот
што сакаат слобода и мир!“

Централниот настан секогаш беше на некогашниот стадион на ЈНА во Белград, каде што пионерите, младинците и припадниците на сите родови на војската и морнарицата изведуваша слет, а на Тито му беше врачувана штафета. Штафетата секогаш тргнуваша од различно место и од различна република, но секогаш беше масовно и со радост пречекувана во главните градови на поранешна Југославија, како и во помалите места.

Впрочем, образецот на целата концепција на Пионерската организација на СФРЈ беше според руската пионерска организација, која се заколнуваша со „Честное слово“.

Надвор од оваа класификација е „давањето заклетва“ од страна на народот кон својот водач – Тито, преточена во стихови, односно во песна – „Друже Тито, ми ти се кунемо“ (Друже Тито, ние ти се колнеме), песна што е настаната за време на НОВ во 1942 година, но вистинската експанзија ја добива 1980 година, кога, неколку дена пред смртта на Јосип Броз – Тито, ја снима Здравко Чолиќ на плоча, чиј продажен тираж достигнува до 300 000 сингл-плочи (https://www.youtube.com/watch?v=_XAMfmrJnwI (пристапено во октомври 2018))

На крајот само би додале дека преку сопоставувањето на лесемите заклетва и клетва може да се согледа како општествено-политичкиот живот во една општествена заедница може да повлијае од синонимни лексеми да се излачат две изделени лексеми со одделни значења.

Литература

- Индексот кон речникот на македонските библиски ракописи. 1985. Ред. Вангелија Десподова, Зденка Рибарова, Скопје: Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- Петреска Весна. 2012. „Клетвата во македонската традиционална култура“. *Poznańskie studia slawistyczne*.

Старословенско-македонски речник со грчки паралели, Ред. Вангелија Десподова, Прилеп: Институт за старословенски јазик, 1999.
Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Интернет-страници

<https://www.youtube.com/watch?v=SJmrlMFHgPA>, пристапено во октомври 2018.
<https://www.youtube.com/watch?v=IN-s1fAESFs>, пристапено во октомври 2018.
<https://www.youtube.com/watch?v=TNe2Q3VamTs>, пристапено во октомври 2018.
<http://www.mn.mk/feljton/286>, пристапено во октомври, 2018.
https://www.youtube.com/watch?v=do_0603uZsg, пристапено во октомври 2018.
(https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%B0#/media/File:HippocraticOath.jpg), пристапено во октомври 2018.
https://www.youtube.com/watch?v=_XAMfnrJnwI (пристапено во октомври 2018)
<http://www.jpacademy.gov.mk/upload/Materijali%202016/%D0%98%D0%A1%D0%9F%D0%98%D0%A2%D0%A3%D0%92%D0%90%D0%8A%D0%95%20%20%D0%A1%D0%92%D0%95%D0%94%D0%9E%D0%9A%20%D0%98%20%D0%92%D0%95%D0%A8%D0%A2%D0%9E%20%D0%9B%D0%98%D0%A6%D0%95%20%D0%92%D0%9E%20%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%92%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%9F%D0%9A%D0%90%2015.4.2016.pdf> пристапено во октомври 2018.
<https://www.magazin.mk/%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B3%D0%BE-%D0%B8%D0%B7%D0%B-B%D0%B0%D0%B6%D0%B0%D0%BB-%D1%81-%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%B4-%D0%B4%D0%B0/> пристапено во октомври 2018.
<https://www.akademik.mk/noviot-sudija-vo-eschp-jovan-ilievski-se-zakolna-de-ka-ke-ja-vrshi-funktsijata-chesno-i-nepristrasno/> пристапено во октомври 2018.
<http://www.pravda.gov.mk/toc1/460>; пристапено во октомври 2018.

Свето ТОЕВСКИ
Тетово, Македонија

КУЛТУРНАТА ТРАНСМИСИЈА КАКО МЕЃУГЕНЕРАЦИСКО ПРЕНЕСУВАЊЕ И УЧЕЊЕ НА ЈАЗИКОТ ПРЕКУ КОЕВОЛУЦИЈА НА ЛЕКСИКАТА И СИНТАКСАТА – ОСВРТ И НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој реферат ја анализираме културната трансмисија како процес познат како „културно учење“ или „социокултурна трансмисија“ при кој јазикот се пренесува од една на друга генерација во заедницата. Притоа се осврнуваме на концептот на трите облици на културната трансмисија, разработен од Тао Гонг и група други јазичари. Ставовите за тоа на една плејада светски истакнати лингвисти ги поврзуваме и со погледите на Крсте Петков Мисирков од неговата „За македонските работи“. Културната трансмисија на јазикот и неговото културно наследство ја поврзуваме и со моделот на „коеволуцијата на лексиконот и синтаксата“ на јазикот, разработен исто така од Гонг и неговите колеги, според кој додека детето го учи својот мајчин јазик во неговата меморија се втиснуваат „лингвистичко знаење енциклопедирано по пат на лексиконот, синтаксата и синтаксичките категории. Примената на културната трансмисија и „коеволуцискиот модел“ во конкретната социолингвистичка ситуација во која се наоѓа домородното македонско население во голем број села во Егејска Македонија, во Северна Грција, покажува дека таму не постои културна трансмисија на дијалектите на македонскиот јазик со нивните лингвакултурни содржини меѓу генерациите на родените говорители, или таа трансмисија е сведена речиси на минимум. Наместо „коеволуција“ на македонската лексика и синтакса во процесот на пренесувањето и учењето на мајчиниот македонски јазик од страна на македонските деца, постои нејзина своевидна коеволуција со грчката лексика и синтакса.

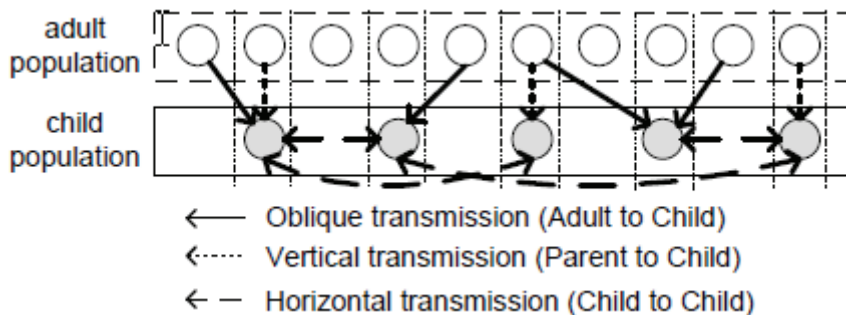
Клучни зборови: културна трансмисија, македонски јазик, „коеволуција“, лексика, синтакса, Егејска Македонија.

„Културната трансмисија како примарен медиум на лингвистичките интеракции“

Американскиот психолог и лингвистка Керол Бејнбриџ разликува три етапи, во кои децата го учат својот мајчин јазик од нивната најмала возраст и натаму во текот на детството. Во првата фаза од учењето на јазикот, на возраст од 8 месеци, бебињата можат да препознаат групи на гласови и граници меѓу зборовите, но, сепак, тие не знаат што значат односните зборови. Во втората фаза децата во суштина учат како гласовите во еден јазик се спојуваат за да создадат значење. Кога ќе наполнат 12 месеци способни се да им дадат значење на зборовите. Веднаш штом тоа ќе го направат, можат

да го градат својот речник. Во третата фаза од учењето на јазикот децата учат како да создадат реченици. Покрај овие согледувања, во својата истражувачка статија „Како децата го учат јазикот?“, објавена на 20 август 2018 година, Бејнбриџ го нагласува и ова: „На возраст од 24 месеци децата почнуваат да распознаваат повеќе од именки и глаголи и здобиваат разбирање на основната структура на реченицата. ... тие го знаат правилниот редослед на зборовите во реченицата и можат да формираат едноставни реченици како 'Мене колаче?', што значи 'Можам ли да добијам колаче?'“ (Bainbridge 2018).

Децата ги учат лексичките и синтаксичките правила на одреден јазик, доминантно на мајчиниот јазик, низ јазичните интеракции со своите родители, со членовите на своите семејства, со врсниците и други поединци на различна возраст од својата, или од други генерации во рамки на истиот етникум. Лингвистот Тао Гонг од Одделот за лингвистика на Макс Планковиот институт за еволутивна антропологија од Германија, истакнува: „Човечкиот јазик се пренесува главно преку културната трансмисија (процес на адаптација на јазикот во заедницата преку различни видови комуникација меѓу поединци од иста или од различни генерации, Christiansen & Kirby 2003). Обопштено зборувајќи, постојат три форми на културна трансмисија: а) хоризонтална трансмисија (H) – комуникации меѓу поединци од иста генерација; б) вертикална трансмисија (V), во која членот на една генерација разговара со биолошки поврзан член на подоцнежна генерација и в) „коса“, индиректна, посредна трансмисија (O), во која кој било член на една генерација зборува со кој било биолошки неповрзан член на подоцнежна генерација.“ (Gong 2010: 2). Овие три форми на културната трансмисија Гонг (2010: 4) ги илустрира со следнава фигура:

adult population – возрасна популација child population – детска популација

Oblique transmission (Adult to child) – **посредна трансмисија** (возрасен на дете)

Vertical transmission (Parent to child) – **вертикална трансмисија** (родител на дете)

Horizontal transmission (Child to child) – **хоризонтална трансмисија** (дете на дете)

Британскиот антрополог Морис Блох констатира дека културната трансмисија е различна во секој јазик, одликувајќи се со поодделни фактори на меѓугенерациското пренесување и со различни промени во структурата на односните јазици: „Јазиците – кинескиот, англискиот, маори и така натаму – се разликуваат, бидејќи имаат

различни истории, со различни фактори како што се движењето на населението, општествената стратификација и присутност, или отсутност на пишувањето, кои влијаат врз овие истории на суптилни начини. Сепак, овие просторно и временски специфични фактори, кои постојат во реалноста вон човековиот ум, интерагираат во секоја генерација со јазичната способност што е присутна кај човечката единка. Токму таа интеракција ја одредува релативната стабилност и бавната преобразба на јазикот и ја ограничува нивната варијабилност. ...Обопштено, додека секојдневните културни промени во јазикот можат да доведат до нови идиосинкразии и тешкотии како што се тешко изговорливите позајмени зборови, диспозицијата за учење на јазикот, која функционира во генерациските временски периоди, повлекува ментални репрезентации на тие инпути кон поправилни облици што и полесно се помнат.“ (Bloch 2005: 153, 154).

Семантиката на јазикот ја овозможува културната трансмисија – смета австралискиот семиотичар и творец на системско-функционалната граматика Мајкл Холидеј, нагласувајќи: „Додека детето го изучува јазикот ... истовремено ги учи значењата поврзани со културата, реализирано лингвистички преку лексико-граматичкиот систем на јазикот. ... Една од најважните функции на јазикот е неговата улога во градењето на реалноста. Јазикот не е само средство за комуникација, туку е и водич за она што [Едвард] Сапир го нарекува општествена реалност. Јазикот има семантички систем, или значенски потенцијал, кој ја овозможува трансмисијата на културните вредности“ (Halliday 1978: 23, 109).

Како што културната трансмисија значи меѓугенерациско пренесување на содржините на културата и јазикот, така таа во себе обединува процеси исто толку тесно заемно поврзани, испреплетени како што се културата и јазикот: процес на јазична социјализација и процес на енкултурација. Јазичната социјализација е интегрален дел на процесот на енкултурацијата, која подразбира „инсталирање на културните вредности“ во детето. Со „инсталирањето“, поточно, со генерациското пренесување на тие културни вредности се предава и знаењето за јазикот, за неговите лексички особености и граматички правила. Во серија свои студии лингвистичките антрополози Елинор Охс и Бамби Шифелин ја проучувале социјализацијата, како важна антрополошка тема, третирајќи ја како процес во кој новороденчињата, децата и странците стануваат членови на општеството, учејќи да учествуваат во неговата култура и преку користење лингвистички и етнографски методи. Тие откриле дека процесот на енкултурација и социјализација не се случуваат одвоено од учењето на јазикот, туку оти децата истовремено ги учат јазикот и културата, усвојувајќи ги овие две категории како еден интегриран процес.

Врз основа на компаративни истражувања во различни општества и фокусирајќи се на улогата на јазикот во развојот на детето, Елинор Охс и Бамби Шифелин ја развиле теоријата на јазичната социјализација. Елинор Охс истакнува: „Јазичната социјализација е концепт со значење да се означи и социјализацијата низ јазикот и социјализацијата на употребата на самиот тој јазик. ... Многу формални и неформални белези на говорната практика носат во себе социокултурна информација, вклучувајќи фонолошки и морфосинтаксички конструкции, лексикон, типови на говорен акт. ... Еден дел од значењето на граматичките и разговорните (конверзациони) структури е социокултурен. ...Тие структури се и културно организирани и како такви ги изразуваат локалните концепции и теории во врска со светот. Тогаш употребата на

јазикот е можеби и главната алатка за пренесување на социокултурното знаење и моќен медиум на социјализацијата.“ (Ochs 1986: 2).

„Со народнијот јазик није се чиниме дуовни последници на нашите татковци и предедовци“

Важна гледна точка од која треба да се анализира меѓугенерациското пренесување и учење на јазикот е и концептот на Клод Леви Строс, светски познатиот антрополошки лингвист и клучната личност на структуралната лингвистика и структуралната антропологија на модерната доба. Тој ги истакнува во иста мера и дијахронијата и синхронијата на културната трансмисија: „Проблемот на односот меѓу јазикот и културата е еден од најкомплицираните, кои што воопшто постојат. Јазикот најпрво може да се третира како производ на културата: јазикот што се користи во општеството ја рефлектира општата култура на населението. Во друга смисла, јазикот е дел од културата и е еден од нејзините елементи, меѓу другите. ...можеме да го третираме јазикот како услов за културата од две причини: дијахрониски, бидејќи главно преку јазикот поединецот ја стекнува културата на неговата група; ние го едуцираме, го воспитуваме детето со зборот; ние го караме, му ласкаме со зборови. Од теоретска гледна точка, јазикот се појавува како услов за културата, ако таа има архитектура слична на архитектурата на јазикот.“ (Lévi-Strauss 1953: 78-79).

Ставовите на оваа плејада истакнати светски лингвисти и други научници ги поврзуваме со случајот на македонскиот јазик и култура и со погледите на Крсте Петков Мисирков, изложени во неговата „За македонските работи“. Тој истакнува: „Јазикот јет стредство, со које није познааме, шчо мислит, шчо осек’ат и шчо сакат нашијот собеседник. Во јазикот се имаат оддел’ни гласовни знакои или зборои за сите мисли, осек’ајн’а и сакајн’а на једен чоек, за тоа јазикот на једен народ јет негоо дуовно богатство и наследство, во које се закл’учуваат, отпечатани во гласовни знакои или зборои, сите народни мисли, осек’ајн’а и сакајн’а, со који имат живено и живит једен народ и који се предаваат, као нешто свето од једно поколејн’е на друго.“ (Мисирков 1903/1946: 114).

Велејќи го ова, без сомневање, Мисирков го има предвид првин македонскиот јазик. Кажано со терминологијата на Гонг, неговите ставови се однесуваат на сите три форми на културната трансмисија на македонскиот јазик низ генерациите, имајќи предвид оти основоположникот на модерниот македонизам ќе го истакне и следново: „Првите гласои, шчо ѝ имаме чуено, сет гласоите на нашите татковци и мајки, гласоите и збороите на нивнијот народен јазик. Преко ниф није добифме нашата прва дуовна храна, зашчо со ниф се осмисл’уаше сé, шчо видефме со нашите очи. Со народнијот јазик није освојуаме психологијата на нашите татковци и предедовци и се чиниме нивни дуовни последници...“ (Мисирков 1903/1946: 115).

Овде ќе сумираме во врска со првиот дел од овие тези околу културната трансмисија, односно, процесот познат како „културно учење“ или „социокултурна трансмисија“, дека тоа е пренесување на јазикот од една на друга генерација во рамки на еден народ, или етничка група. Диференцирајќи ги трите форми на културната трансмисија, Тао Гонг посочува еден момент – „динамичен еквилибриум“, кој ќе биде важен за завршните согледувања во овој труд: „Културната трансмисија е примарен медиум на јазичните интеракции. Ние предлагаме рамка за аквизиција, стекнување, која ги вклучува главните форми на културна трансмисија, како што се вертикалните,

„косите“, посредни и хоризонталните трансмисии. Преку ракување, манипулирање со соодносите, уделите на овие форми на трансмисија во вкупниот број на трансмисии преку генерации на поединци, ги анализираме нивните улоги во јазичната еволуција, базирано врз моделот на коеволуцијата на лексиката и синтаксата – *lexicon-syntax coevolution model*. Резултатите од симулацијата укажуваат на тоа дека сите овие форми на трансмисија колективно доведуваат до динамичка рамнотежа на јазичната еволуција низ генерации.“ (Gong 2010: 1). Кога овие заклучоци од споменатата симулација на Гонг ќе ги доведеме во сооднос со конкретната социolingвистичка и антрополошко–лингвистичка ситуација, во која се наоѓаат генерациите на родените говорители на македонскиот јазик во Егејска Македонија, во денешна Северна Грција, тогаш во врска со културната трансмисија на македонскиот јазик и култура на тој простор ќе се добијат констатации сосема поинакви од оние во кои Гонг споменува „динамички еквилибриум“.

Фундирајќи го и разивајќи го низ серија тестови моделот на „коеволуцијата на лексиконот и синтаксата“, Гонг и неколкуте други научници се потпираат врз сфаќањето на јазикот како комплексен адаптивен систем во процесот на неговата еволуција. Еден од клучните ставови од нивниот „коеволуциски модел“ е следниов: додека детето го учи својот мајчин јазик во неговата меморија се втиснува лингвистичко знаење енкодирано по пат на лексиконот, синтаксата и синтаксичките категории, во кои природно доминираат два вида зборореди: подмет – предмет – прирок (SOV) и подмет – прирок – предмет (SVO).

Гонг и неговите колеги (2004, 2005) напоменуваат дека „...развиле модел за филогенетската појава на јазикот, за да би покажале дека популацијата на луѓето, кои меѓусебно комуницираат со јазикот, можат да стекнат заеднички лексикон и збороред како резултат на едноставен алгоритам на локално учење што се темели врз откривањето на рекурентните обрасци.“ (Gong et all. 2006: 2). Овие јазичари во 2006 година го прошириле „коеволуцискиот модел“ „за да би можеле да ја моделираат појавата на самата синтакса“, укажувајќи: „Синтаксите со двата вида зборореди подмет – предмет – прирок (SOV) и подмет – прирок – предмет (SVO) се стабилни и прецизни синтакси, во кои не се појавува синтаксички амбигвитет, двосмисленост. Синтаксите со овие два вида зборореди се најмногу застапени во светските јазици.“ (Gong et all. 2006: 6, 7).

Овие два вида зборореди се наоѓаат во срцевината на „коеволуцискиот модел“, тестиран и потврден во својата валидност низ серијата на повеќе истражувачки студии. Тие два вида зборореди се, инаку, најчесто застапени меѓу светските јазици, а поодделно подмет – прирок – предмет збороредот, односно, SVO – збороредот, е карактеристичен за македонскиот јазик и за уште поголем број други светски јазици. Мејџу Драер и Мартин Хаспелмат во својата статија за вкупно шесте типови зборореди, објавена во „Светскиот атлас на јазичните структури“, утврдуваат врз основа на анализирана мостра од 1 377 јазици дека подмет – прирок – предмет, односно, SVO – збороред, имаат 488 јазици (Dryer 2013). Во својата „Студија за базичната типологија на збороредите“ лингвистот Харалд Хамарстрем констатира врз основа на исцрпна статистика од дури 5 230 светски јазици дека таков тип на збороред е присутен кај 2 107 светски јазици (Hammarström 2015: 10). Сумарно искажано, според овие два цитирани извора, но и низа други различни студии и релевантна научна литература, подмет – прирок – предмет збороред има кај 40 – 42 проценти од сите светски јазици.

Ако се има предвид дека светски почитуваниот лингвистичко–етнолошки извор „Етнолог“ во оваа 2019 година има регистрирано постоење на вкупно 7 111 живи јазици (Eberhard, David M. Et all. 2019), кои се говорат, тогаш пресметувањето на тој процент со оваа бројка на светски јазици ќе покаже дека подмет – прирок – предмет збороред се користи во еден дијапазон од 2 844 до 2 986 светски јазици – меѓу кои и во македонскиот јазик.

SVO – збороредот во македонскиот јазик ја олеснува „коеволуцијата“ на лексиката и синтаксата во меѓугенерациското пренесување и учење

Постоењето на овој збороред во македонскиот јазик, според моделот на „коеволуцијата на лексиконот и синтаксата“ на учењето на јазикот, поедноставно значи дека македонските генерации полесно го усвојуваат својот мајчин јазик со сето свое културно наследство. Еве и зошто децата – родени говорители на македонскиот јазик, но и не само тие, полесно го восприемаат мајчиниот јазик. Истражувајќи ги збороредите на речениците во италијанскиот, турскиот, арапскиот и редица други светски јазици со различна синтаксичка конфигурација на зборовите во реченицата, Алан Лангус и Марина Неспор констатираат во својата студија „Когнитивни системи кои се борат за редоследот на зборот“ дека подмет–прирок–предмет збороредот се одликува во најголема мера со „внатрешна структурна регуларност на односот меѓу реченичните членови“, и дополнува: „Ги истражувавме когнитивните основи на двата најчести зборореда во светските јазици: подмет – предмет – прирок (SOV) и подмет – прирок – предмет (SVO). Доказите од промената на јазиците, граматикализацијата, стабилноста на збороредот, како и теоретските аргументи, индицираат синтаксичка преференција за подмет – прирок – предмет SVO.“ (Alan Langus & Marina Nespors, 2010: 2910).

Во првите две години од својот живот децата ја здобиваат и ја прошируваат сè повеќе својата лексика, научувајќи ја и првата синтаксичка структура – едноставниот збороред, кој спонтано инклинира кон двава споменати зборореда. Веќе истакнавме дека околу 18-тиот месец детето користи фонд од околу 50 зборови. Овој број се однесува на способноста на продукцијата, додека на таа возраст се смета дека детето е способно да разбере околу 250 лексеми. Согласно со поставките на „коеволуцискиот модел“, откако ќе усвојат определен број зборови децата доживуваат забрзан лексички, синтаксички и семантички развој во процесот на културната трансмисија на сопствениот мајчин јазик. По навршени 24 месеци од возраста детето оперира со околу 400 зборови, а на крајот од овој развоен период тоа познава во просек околу 900 зборови. Во текот на третата година од животот, со полни 36 месеци и натаму децата произведуваат прости реченици, а потоа и сè посложени синтаксички структури.

Нема „динамички еквилибриум“ во еволуцијата и пренесувањето на македонскиот јазик меѓу генерациите во Егејска Македонија

Меѓутоа, сите овие согледувања во врска со културната трансмисија како меѓугенерациско пренесување и учење на јазикот преку коеволуцијата на лексиката и синтаксата ние конкретно ќе ги примениме во праксата, во еден конкретен животен и јазичен простор, во случајот со македонскиот јазик и неговите родени говорители, онаму каде што тој јазик постои сè помалку, или е пред исчезнување – во денешна Егејска Македонија, во северниот дел на Грција. Кристијан Фос, професор

по јужнословенски јазици и културолошки студии во Хумболд Универзитетот во Берлин, Германија, во својата студија „Кон особеностите на јазичните изместувања во Северна Грција“, изнесува социолингвистичка анализа за состојбата во која се наоѓаат „славјаногворните“ дијалекти, кои веднаш во книгата се конкретизираат како македонски говори.

Фос посочува дека во Егејска Македонија со „славјаногворните, македонските дијалекти се служат околу 200 илјади потенцијални говорители“. Таа студија е базирана врз теренското истражување спроведено од 1999 до 2004 година под наслов „Македонскиот стандарден јазик/дијалектниот континуум во 20-тиот век: јазичната политика и употребата на јазикот во Република Македонија и во рамки на славјаногворното малцинство во северна Грција“. Фос ги истражувал „славјаногворните“, македонски дијалекти во 270 села во Северна Грција: во префектурите Костур, Лерин и во северниот дел на Кожани, потоа во префектурите Пела, Кукуш, Солун и во северниот дел на Иматија, како и во префектурите Серес и Драма. Овој германски лингвист ја применува „степенестата скала на меѓугенерациски прекин“ на Фишман, која започнува со 1 (многу ниско) и завршува со 8 (многу високо), па истакнува дека ситуацијата со македонските дијалекти во Егејска Македонија кореспондира со 7 и нагласува: „Се случува јазична промена и намалена способност во употребата на славјанскиот, односно, македонскиот вернакулар: дедовците и бабите се моноглоти, родителите се билингвални, а децата се моноглоти, грчко-говорни, само со пасивно знаење на односниот славјански, односно македонски јазик. ...Појавата на полуговорители на македонскиот јазик резултира од прекиниот на трансмисијата на јазикот.“ (Voss 2006: 88-90).

Појасно речено, овие констатации на Фос укажуваат дека во многу некогашни македонски села во Егејска Македонија, во Северна Грција, повеќе воопшто нема културна трансмисија на народниот македонски јазик со неговиот културен багаж, или оти таа трансмисија е сведена на минимум, како резултат на повеќедецениската исклучително силна хеленизација на домородното македонско население, или пак како последица и на насилните прогони на десетици илјади Македонци од Егејска Македонија во Бугарија, денешна Република Македонија и насекаде ширум светот.

Приведуваме согледувања од уште една научна студија со теренски истражувања, која јасно покажува колку е загрозена културната трансмисија меѓу домородните македонски генерации во Егејска Македонија. Авангелија Адаму, истражувач во Францускиот национален центар за научни истражувања и во Центарот за јазиците и цивилизациите на оралната традиција од Париз, Франција, има објавено, покрај другите, своја истражувачка студија, во која говори и за социолингвистичката ситуација со домородното македонско население и со неговиот македонски народен дијалект во селото Ајватово во Егејска Македонија, лоцирано само на 12 километри од Солун. Адаму употребува „дискретни“ научни тешки фалсификати и нив ги прикажува како квазинаучни аргументи: самиот македонски дијалект од тоа село таа го нарекува „нашта“ („nashta“), одбегнувајќи да именува прецизно дека се работи за подгрупа на лагадинско-богдански македонски говори во рамки на серско-драмско-лагадинско-неврокопскиот дијалект на македонскиот јазик, иако податоци за тоа можела да пронајде и да исползува од огромен број дијалектолошки студии и од македонски и од странски научници. Адаму самото село го именува како Лити, според сегашниот присилно наметнат грчки топоним, а неговите жители ги означува

или како славофони, бугарофони, или грекофони – славофони, а никако како што тие самите се чувствуваат – како Македонци. Адаму вели: „Во Грција сега славјанските вариетети (јазични дијалекти – заб.моја)... се во исчезнување... ‘Нашта’ е еден јужнословенски вариетет што се зборува во околината на Лити (со име и Ајвати во текот на Отоманската Империја)... Анализираниите искази потекнуваат од корпус од околу 30-тина говорители и тие се собрани во периодот меѓу 2002 и 2007 година. ... Станува збор за слободни искажувања предизвикани за потребите на истражувачката анкета, бидејќи ‘нашта’ не се зборува повеќе во секојдневието во селото. Последните компетентни говорители се билингвални грекофони – славофони: течни говорители – информатори (родени меѓу 1918 и 1935 година) и најмладите (родени меѓу 1936 и 1959 година), кои можат само накратко да се искажат на ‘нашта’.“ (Adamou 2009: 3).

Пристапувајќи со најголема внимателност кон овие „заклучоци“ на Адаму, сепак, ќе може да се согледа дека лагадинско–богданскиот подговор со сите негови лингвакултурни содржини и карактеристики, кој го користат Македонците во Ајватово, продолжува да опстојува и натаму, иако во крајно рестриктивни социолингвистички, образовни и други услови. Културната трансмисија во поглед на овој дијалект на македонскиот јазик на синхрониско ниво е попречена во голема мера, така што не може да се каже дека постои вистинска „коеволуција“ на македонската лексика и синтакса во Ајватово, а исто така е и во голем број други македонски села во Егејска Македонија, во Грција. Дури, веќе е забележлива значително силна „коеволуција“ на македонската лексика и синтакса со грчката лексика и синтакса, дотолку повеќе што и во грчкиот јазик е доминантен SVO – збороредот како и во македонскиот јазик. Синтаксички структури од грчкиот јазик и грчка лексика денес се присутни во голема мера во зборувањето на најмладите генерации на говорители на македонскиот јазик. Набљудувано на дијахрониско ниво, ниту во Ајватово ниту во други македонски села во Северна Грција не постои ниту „динамички еквилибриум“ меѓу генерациите во еволуцијата на македонскиот јазик на неговата некогашна интегрална етнојазична територија.

Литература

- Мисирков Крсте Петков. 1903/1946. *За македонскиите работи*. Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје.
- Bainbridge Carol. 2018. *How Do Children Learn Language?* Достапно на: <https://www.verywellfamily.com/how-do-children-learn-language-1449116>. Пристапено на: 4.5.2019.
- Halliday M. A. K. 1978. *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.
- Bloch Maurice. 2005. *Kinship and evolved psychological dispositions: the mother's-brother controversy reconsidered*. In: Maurice Bloch (ed). *Essays on Cultural Transmission*. (LSE Monographs on Social Anthropology). Laura Bear (Series Editor), Book 78, Berg Publishers.
- Ochs Elinor. 1986. *Introduction*. In: B. B. Schieffelin & E. Ochs (Eds.). *Language socialization across cultures*. New York: Cambridge University Press.
- Gong Tao. 2010. *Exploring the roles of major forms of cultural transmission in language evolution*. Educational Testing Service.

- Lévi-Strauss Claude. 1953/1958. *Linguistique et anthropologie*. In: *Anthropologie structurale*. Éd. Plon
- Minett James W. et all. 2006. *A language emergence model predicts word order bias*. Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.531.9859&rep=rep1&type=pdf> Accessed on: 8.5.2019.
- Dryer Matthew S. 2013. *Order of Subject, Object and Verb*. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath Martin (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Available online at <http://wals.info/chapter/81>. Accessed on 8.5.2019.
- Hammarström Harald. 2015. *The Basic Word Order Typology: An Exhaustive Study*. Available at: https://www.eva.mpg.de/fileadmin/content_files/linguistics/conferences/2015-diversity-linguistics/Hammarstroem_slides.pdf. Accessed on: 8.5.2019.
- Eberhard, David M. Et all. 2019. *Ethnologue: Languages of the World*. Twenty-second edition. Dallas, Texas: SIL International. Online version: <http://www.ethnologue.com>. Accessed on: 8.5.2019.
- Langus Alan. Nespors Marina. 2010. *Cognitive systems struggling for word order*. *Cognitive Psychology*, 60.
- Voss Christian. 2006. *Toward the peculiarities of language shift in Northern Greece*. In: *Marginal Linguistic Identities: Studies in Slavic Contact and Borderland Varieties*. Series: Eurolinguistische Arbeiten (Book 3). Publisher: Harrassowitz.
- Adamou Evangelia. 2009. *Le marquage différentiel de l'objet en nashta et en pomaque (Grèce)*. *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, Peeters Société de linguistique de Paris,
- 104 (1). Достапно на: <https://core.ac.uk/download/pdf/47825459.pdf> Пристапено на: 8.5.2019.

Катица ТРАЈКОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ПОВЕЌЕКОМПОНЕНТНИ СОСТАВИ ВО РЕЧНИКОТ НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИОТ ЈАЗИК ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА

Апстракт: Во *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* се застапени општите принципи на лексикографска обработка на зборовите онака како што се применети во прашкиот *Речник на старословенскиот јазик*. Тоа значи дека заглавен збор како лексикографска единица е секој ексцерпиран збор што се јавува како самостојна лексичка единица. Во рамките на Речникот, повеќекомпонентните состави се обработуваат под зборот што содржи повисок степен на семантичка информација со извесни отстапувања што ги налага практиката. При обработката може да се издвојат повеќе видови на зборовни состави кои настанале како резултат на преводот на грчката синтагма или прост збор или настанале како резултат на калкирањето на сложен грчки збор. Во прилогот ќе бидат посочени видовите на зборовни состави што се среќаваат во Речникот и начинот на нивната лексикографска обработка.

Клучни зборови: црковнословенски текстови, зборовни состави, фраземи, лексикографска обработка.

Во *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* заглавен збор како лексикографска единица е секој ексцерпиран збор што се јавува како самостојна лексичка единица, со исклучок, во специјални случаи, кога како самостојни лексикографски единици се јавуваат и зборови што во текстовите не се на задоволителен начин потврдени, било во однос на нивната форма, било во однос на нивното значење, т.н. коруптели (РЦЈМ 2001: 163). Особен проблем претставува и определувањето на границата на зборот, особено кај срастенките и сложенките, како и дефинирањето на повеќекомпонентните состави.

Концепциски, *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* се надоврзува на принципите на лексикографска обработка на зборовите онака како што се применети во прашкиот *Речник на старословенскиот јазик*. Во тие рамки повеќекомпонентните и фразеолошките состави се обработуваат кај зборот што содржи повисок степен на семантичка информација (РЦЈМ 2001:162)¹. Меѓутоа, неретко се налага отстапување од посоченото начело, заради практичност на одделни

¹ РЦЈМ е кратенка од *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, проект што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Кратенките употребени во текстот се во согласност со кратенките и симболите во РЦЈМ, т. I, 208–213.

лексикографски решенија, кога обработката се врши кај зборот што е помалку оптоварен со фразеологија (РЦЈМ 2001: 162). Често, ако во составот се среќава редок збор, тогаш се претпочита обработката да се врши кај тој збор. Ако пак зборот во составот претставува хапакс, или пак сите компоненти се хапакси, тогаш обработката се врши задолжително кај хапаксот (на пр. **вєсло** ♦ **вєслзи** **плоүти** 'плови') или се врши одделно кај секој од хапаксите.

Како фраземи во Речникот се обработуваат составите што имаат како синоним или лексичко-текстолошки дублет еден словенски збор или се превод на еден грчки збор, на пр. **хоуљное слово** – **хоула**, **врѣдѣнїѣ глаголати** – **власвимисати**. Бидејќи во старословенскиот, односно црковнословенскиот јазик границата меѓу вистинските фраземи и слободниот зборовен состав не секогаш може да се утврди со сигурност, ниту пак грчкиот текст е сигурен показател, бидејќи под негово влијание може да се јават одделни состави што, всушност, не се фраземи, па поради тоа во Речникот фраземите се сфатени пошироко и во речничките статии се посочени и преодните случаи (РЦЈМ 2001: 163). Во рамките на речничката статија тие се обработуваат при крајот на пасусот и од претходниот материјал се одвоени со знак за ромб (♦).

Спојувањето на зборовите во зборовни состави претставува широко застапена појава во сите јазици. Овие зборовни состави во литературата се третираат или како фразеологизми или како идиоми. Анализата на зборовните состави во црковнословенските текстови е особено важна, бидејќи придонесува за дополнително појаснување на процесот на интелектуализација на изразните средства на црковнословенскиот јазик и патиштата на проникнување на специфичен книжевно-литературен инвентар, особено ако се има предвид преводниот карактер на првите црковни книги. При преводот на црковните книги од грчки на словенски јазик, преведувачите се соочувале со низа тешкотии и проблеми. Имено, тие настојувале да ја зачуваат словенската врска меѓу зборовите, а при тоа морале да внимаваат и правилно да ја преведат сложената богословска содржина, која опфаќала различни книжевни жанрови (богослужбени текстови, химнографски и хагиографски содржини, литургиски текстови), со стилски маркирани јазични средства. Познато е дека византискиот грчки јазик имал исклучително богата лексика, неговите зборови имаат сложена семантичка структура и најчесто се многузначни. Во текстовите честопати се среќаваат буквални преводи што настанале од различни причини, на пр. старословенскиот јазик во тој период на превод на првите книги, пред сè, е уште во почетниот период на формирање, а пред книжевниците преведувачи се поставила тешка задача, да преведат теми богати со мистика, да преведат идеи богати со филозофско-догматска содржина, да создадат образложенија тешки за разбирање при недостиг на соодветен словенски збор. Познато е дека Кирил и Методиј и нивните ученици се придржувале кон сфаќањето дека при преводот треба да се бара семантичкиот еквивалент, а ваквиот метод на превод овозможува Кирило-Методијевиот да претставува пример на мајсторството на преводот. Честопати преведувачите биле принудени да ги калкираат грчките сложени зборови или состави и при тоа на местата што им биле неразбирливи не можеле да ги избегнат грешките при преводот. Во трудовите што го засегаат прашањето за преводот на првите словенски ракописи е забележано дека се среќаваат повеќе типови на односи меѓу грчките зборови и словенските соодветни компоненти. Цејтлин (1977: 187–188) набројува шест различни односи при преведувањето: грчките сложеники се предадени со прости

старословенски зборови, изведени или неизведени; грчките сложенки се предадени со зборовни состави; потоа грчките прости зборови се предадени со зборовни состави, синтагми; грчките прости зборови се предадени со сложени старословенски зборови; грчките состави се предадени со сложени зборови или пак грчките сложени зборови се предадени со старословенски сложени зборови со непосредно калкирање.

Во богатиот лексички материјал, ексцерпиран од триесетина црковнословенски ракописи од македонска редакција, се среќаваат различни типови повеќекомпонентни состави. Најмногубројни се двокомпонентните зборовни споеви или синтагми кои, стапувајќи во заедничка врска, создаваат лексичко-семантички и структурен состав без или со слаб степен на семантичка трансформација на компонентите. Во зависност од стабилноста на нивната заедничка поврзаност се среќаваат два типа синтагми – слободни и неслободни (фразеологизми).

Во првиот тип, слободни синтагми, спаѓаат оние зборовни состави каде што членовите што стапуваат во заедничка врска го задржуваат своето самостојно и основно значење во составот. Тука членовите од синтагмата не создаваат цврста и стабилна врска, туку можат да влегуваат и во други синтагматски состави и пак да си го задржат своето основно значење (Пановска 1987: 81). Овие состави се јавуваат во оние ситуации кога има потреба да се конкретизира дадениот предмет, на пр. **БОУРѢ ВЕЛИИ** (Mc4,37 Rad), **БОУРѢ ВѢТРОЗНА** (Mc4,37 Mkd) 'невреме, силен ветер, бура'. Според лексикографската практика, овој тип зборовни состави лексикографски не се маркира, туку секоја составна компонента е заглавен збор и се обработува во основното значење.

Кај вториот тип синтагми врската меѓу членовите е стабилна, зборовите се јавуваат како неслободни, нивното самостојно значење е ослабнато, во одредени случаи врската со предметот е затемнета, номинативните својства на зборовите се губат, а смислата на составот во целост не е веќе врзана со семантиката на секој збор одделно. Ваквите лексички состави се неделиви и се употребуваат како готови речнички единици (Пановска 1987: 81).

Такви се на пример:

а) термините добиени со преводот на грчките терминологизирани зборовни состави, на пр.: **ВАНСКЪ/ВѢИСКЪИ ПРАЗДНИКЪ**, грч. eorth tw̃n baiwn 'Цветна недела, Цветници, празник Влегување на Исус Христос во Ерусалим': **ВАНСКЪИ ПРАЗДНИКЪ** сращѣмъ вѣрни прѣдпраздноуѣще вѣси ѿ днесъ свѣтло да живоноснѣ сподѣбимъ са страсѣтъ христоуѣ видѣти th tw̃n baiwn eorth upanthswmen 100r17 Šaf; **ВѢТЕНЕ ПРАЗДНИКЪ**, грч. eorth tw̃n baiwn 'Цветна недела, Цветници, празник Влегување на Исус Христос во Ерусалим': **ВѢТЕНЕ ПРАЗНИКЪ** зращѣмъ вѣрни прѣдпразноуѣмъ вси днесъ свѣтло да ѿвноснѣ сподѣбимъ са страсѣсти христоуѣ видѣти th tw̃n baiwn eorth upanthswmen 120r24 Zag; **НЕДѢЛѢ ВѢТЕНЕСНА**, грч. Kuriakh tw̃n baiwn 'Цветна недела, Цветници, празник Влегување на Исус Христос во Ерусалим': **НЕДѢЛѢ ВѢТЕНЕСНА** на ѣтрни 37v/marg Mkd; **ВАНСКАЯ ХВАЛА**, грч. umnon tw̃n baiwn 'восхвално песнопение за празникот Влегување на Исус Христос во Ерусалим': христоуѣ прѣдпразнѣ **ХВАЛА ВАНСКЪ** принѣстѣмъ градоуѣ съ славоу въ ероуѣсалимъ проeortion umnon tw̃n baiwn aswmen 60v25 Hlud; **ВѢСКАЯ ХВАЛА**, грч. umno~ tw̃n baiwn 'восхвално песнопение за празникот Влегување на Исус Христос во Ерусалим': шестѣ недѣла прѣѣхнѣстаго поста братѣе се наѣнше христоуѣ прѣдпразднѣ **ХВАЛѢ ВѢИСКЪА** принѣстѣмъ градоуѣ съ славоу въ ероуѣсалимъ проeortion umnon tw̃n baiwn aswmen 131c19 Orb; **СЕДМЪИ ВѢКЪ**,

грч. *aiwn* 'сегашниот век на илјадагодишното владеење на Христа на земјата'; **ОСМЗИН ВЪКЪ**, грч. *aiwn* 'очекуваниот век на трајно царство Божје во небесниот Ерусалим': на кончинџ **ВЪКЪ** ѡ бѣдѣщим **ВЪЦѢ СЕДМЗИН** бо настожи **ВЪКЪ ѡСМЗИН** же бѣдѣщи *ebdomo~ gar o parwn aiwn, ogdo~ de o mellwn comPs6,tit Bon*.

б) синтагмите што се добиени со преводот на грчките терминологизирани сложени зборови, на пр.: **СТАРѢШИНА ГРАДА** грч. *politarch~* 'градоначалник': *вззматож са лѣдие и СТАРѢШИНЪ ГРАДА* A17,8 Slep, **ПРИЧѢТНИКЪ КОРАБЛЮ** грч. *pauklhro~* 'капетан на бродот': *сѣтѣникъ же и крѣмѣиѣ ПРИЧѢТНИКА КОРАБЛЮ* A27,11 Karp, **СТАРѢШИНА СЪБОРОУ** грч. *arcisunagwgo~* 'началник на синагогата': *еще же ѣмоу глаголющюу пришедъ нѣкотоу ѿ СТАРѢШИНЪ СБОРОУ* L8,49 Rad и др.

Голем број синтагми укажуваат на метафорична употреба на главната компонента што доведува до повисок степен на фразеологизација. Такви се на пр. синтагмите: **ЛОНО АВРА(А)МЛЕ, АВРА(А)МОВО, АВРА(А)МА, АВРА(А)МОУ** грч. *kolpo~* *!Abraam* 'скут Авраамов, крило Авраамово', **СЗИНЪ АВРА(А)МЛЪ; ДЪЩИ АВРА(А)МЛѢ; ЧАДА АВРА(А)МЛѢ, АВРА(А)МА; РОДЪ АВРА(А)МЛЪ; СѢМА АВРА(А)МЛЕ, АВРА(А)МОО АВРА(А)МА; ПЛЕМА АВРА(А)МЛЕ** грч. *sperma* *!Abraam, genou~* *!Abraam* 'потомци на Авра(а)м', потоа: **АГНЬЦЪ БОЖИИ** грч. *o amno~ tou qeou* 'Јагнето Божјо', симболично именување на Христа, **БРАТЪ ГОСПОДЬНЪ, БРАТЪ БОЖИИ** грч. *adelpho~*, **ВѢРА БОЖИА, МАТИ БОЖИА, ПРЪСТЪ БОЖИИ** итн.

Во материјалот на црковнословенските ракописи се среќаваат и друг тип повеќекомпонентни состави: фразеолошки единства/срастувања, пословици и поговорки, крилатици, потоа споредбени зборовни состави, тавтолошки состави. Во продолжение накусо ќе се задржиме на секој тип.

Фразеолошките единства, односно срастувања се зборовни состави кај кои општото значење на изразот е мотивирано од значењето на одделните зборови. Во текстовите од македонска редакција ги бележиме на пр.: **ОУИМА ТЪКЪМО РАБОТАТИ** 'само за пред очи': *не прѣдъ ѡИИМА ТЪКЪМО РАБОТАЩЕ* E6,6 Karp; **ВЗИНЪ (И) ПРИСНО** 'сега и секогаш': *крѣсте прѣчестни цѣсѣарскаа лѣпота си ты и вѣрным же застѣпление застѣплѣникъ бѣди ВЗИНЪ ПРИСНО* и *все же вѣрѣма постѣааго тѣчѣнѣи сподоби ны е добрѣ конѣчати* 8v11 Šaf, **ОГНЬМЪ ЖЕГОМЪ** 'треска': *пришедъ ісоусъ въ домъ петровъ видѣтъщъ ѣго лежѣщъ ѡГНЕМЪ ЖЕГОМЪ* Mt8,14 Rad; **ОГНЬ ГРАДѢЩИИ** 'пекол': *зѣмѣе ишѣдна еѣидѣова кто сказа вамъ оуѣѣжати ѿ сѣда ОГНѢ ГРАДѢЩААГО* Mt23,33 Kpat; **ПРОИТИ СКВОЗЪ ОГНЬ И ВОДОУ** 'помина низ сито и решето/помина сѣ и сешто': *скрозѣ бо ѡГНЬ И ВОДЪ ПРОИДЕ* 205b27 Vtš; **ВЪ МЫГНОВЕНИ ѡКА** 'брзо, за миг': и на горѣ въздѣвѣнѣтъ и видѣмъ цѣсарство мира сего **ВЪ МЫГНОВЕННИ ОКА** 101v16 Zag итн.

Пословиците и поговорките (независно од тоа дали се изградени врз основа на метафора или пак директно ја изразуваат поука), кои по форма имаат зачуван редослед на компонентите и во говорот се репродуцираат во готов вид, во рамките на Речникот, според досегашната лексикографска обработка на зборовите, ќе се обработат речиси под секоја составна компонента. Така на пр.: еврејската поговорка со која се изразува намера за убиство **ВЗЛАГАТИ ДРѢВО ВЪ ХЛѢБЪ**: *рци прѣороче ясно что естъ дрѣво слави и исане влагаемое въ хлѣбъ* 9v23 Šaf, а која во рамките на обработуваниот глагол **ВЗЛАГАТИ** е одвоена со ромб, упатува и на другите два составни елементи **ДРѢВО** и **ХЛѢБЪ** (*v. etiam дрѣво, хлѣбъ*). Во рамките на материјалот ги бележиме уште и: **МНОЗИ БО СЖЪ ЗВАНЬИИ МАЛО ЖЕ ИЗБѢРАНЬИИХЪ** Mt 20,16 Rad (*Мнозѣмина се ѡвикани, но малѣмина се избрани*), **ВѢРЕНЪ ВЪ МАЛИ ВЪ МНОЗѢ ВѢРЕНЪ ЕСТЬ И НЕПРАВЕДЕНЪ ВЪ МАЛѢ ВЪ МНОЗѢ НЕПРАВЕДЕНЪ ЕСТЬ** L16,10 Rad (*Верниѡи секоѣаш е верен, а неѡраведливиѡи*

секоџаш е неѣраведен), **Ѣ НАЗАРѢѢА МОЕТ ЛИ ЧТО ДОБРО БЫТИ** J1,46 Rad (*Може ли нешто добро да излезе од Назарѣѣ*) и др.

Криллатиците се зборовни состави со афористичен карактер, коишто се одликуваат со експресивност. Такви се на пр. **ВЗ ПОТЪ ЛИЦА ТВОЕГО** грч. en idrwitou proswrou sou : **вз потъ лица твоего ѣси хлѣбъ твои** Gn,3,19 Grig, во смисла на напорна и тешка работа. Овој израз е произлезен од митот за Адам што бил изгонет од рајот кога Бог му рекол дека „со пот на лицето свое ќе јадеш леб“; **ЗЕМЛЯ ОБѢТОВАНАЯ** ’благодатно место‘, односно земјата што му ја ветил Бог на јудејскиот народ при избавението од египетското ропство; **МАНА НЕБЕСЬНАЯ** ’неочекувана помош‘, храна испратена од Бога; **НЕ ИМАТЬ ОСТАТИ СДЕ КАМЕНЬ НА КАМЕНЕ** Mt24,2 Rad ’сѣ е урнато‘, пророчките зборови на Исус; **ТРУНОВЫЯ ВѢНЦЪ** ’мака, страдање‘; **ВЕТЪХЪИИ АДАМЪ, ЧЛОВѢКЪ** ’грешниот човечки род‘ и др.

Кај споредбените, односно компаративни зборовни состави, според литературата, среќаваме објект на споредба и споредениот објект, најчесто поврзани со сврзниците **ѣко, ѣко же, акы**: **ѣКО АНГЕЛЪИ НА НЕБЕСЕХЪ** грч. w~ aggeloi en toi~ ouranoi~ ’исклучително добар, многу убав‘: **ѣгда во изъ мрътвыхъ въкрснѣтъ нѣ жѣнѣтъ са ни посагаѣтъ нѣ сѣтъ** **АКЫ АНГЕЛЪИ НА НЕБЕСЕХЪ** Mc12,25 Rad.

Во текстовите се јавуваат и тавтолошки состави. Тие всушност претставуваат истокоренски зборови блиски по значење, а различни според морфолошката структура. Овие состави се одликуваат со експресивност, што се должи на постојаниот состав на компонентите. На пр.: **ДѢЛАТИ ДѢЛО** ’се занимава со нешто‘: **мнѣ подоваѣтъ ДѢЛАТИ ДѢЛА** пославѣшааго ма ergazesqai ta erga J9,4 Rad, **ВЗМѢСТИТИ ДА ВМѢСТИТЬ** ’кој ќе прифати, нека прифати‘: **могы ВЗМѢСТИТИ ДА ВМѢСТИТЬ** swrein swreitw Mt19,12 Rad, **КЕСАРОУ КЕСАРЕВО, БОГОУ БОЖИИ** ’секому колку што му следува‘: **взздадите КЕСАРЕВЫ КЕСАРЕВА и БОЖІА БОГОУИ** apodote ta tou Kaisaro~ Kaisari, kai tou Qeou tw Qew 15v20 Krn, **ТРЪЖИЩА ТРЪЖНИКОМЪ КОНЦЪ КОНЦОУ** : **взздадите ТРЪЖИЩА ТРЪЖНИКОМЪ КОНЦЪ КОНЦЪ** apodote tw ton foron, ton foron, tw to telo~, to telo~ 15v21.22 Krn итн.

Овој краток осврт на повеќекомпонентните зборовни состави ексцерпирани од црковнословенските ракописи претставува една основа за нивно понатамошно поопширно проучување, односно за целосно претставување на синтагматските лексички односи. Деталното проучување на различните типови зборовни состави на лексички или на структурен план, било на ниво на еден книжевен жанр, било на ниво на книжевна школа, ќе даде конкретни резултати во смисла на степенот на влијанието на грчките оригинали врз обликувањето на овој специфичен книжевно-литературен инвентар во јазикот на црковнословенската писменост, или пак во стилот на индивидуалниот писец, односно препишувач на ракописот. Во иднина, пак, може да се размислува за систематизирање на материјалот во соодветни речници, како на пр. речник на пословици и поговорки, речник на крилатици, речник на синтагми итн.

Литература

Богрова, Ксения Михайловна. 2011. Устойчивые сравнения в древнерусском тексте (на материале «Жития Сергия Радонежского»). *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 4(1), Нижний Новгород, 350–353.

- Васильев, Александр Ибрагимович. 2009. Типы фразеологических единиц в древнерусском языке XI–XIV вв. *Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме*, Четвертые жуковские чтения. Материалы Международного научного симпозиума 4-6 май 2009 года, Великий Новгород, 16–19.
- Васильев, Александр Ибрагимович. 2011. Фразеологизмы типа сочетаний слов в древнерусском языке. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*, № 2 (56), Волгоград, 77–79.
- Васильев, Александр Ибрагимович. 2012. Фразеологическая тавтология в древнерусском языке. *Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Филологические науки*, в. № 1, Москва, 29–33.
- Грановская, Лидия Михайловна. 1998. Библейские фразеологизмы. Опыт словаря. *Русская речь*, № 1–5, Москва: Наука, 73–79, 73–80, 70–76, 58–64, 75–79.
- Макаревич, Екатерина Сергеевна. 2014. Древнерусские и старорусские идиомы: миф или реальность? *Карповские научные чтения*, вып. 8, ч. 2, Минск: Белорусский Дом печати, 109–112.
- Мельников, Валерий. 1990. *Вечные истины. Крылатые слова, пословицы и поговорки библейского происхождения*. Новосибирск: Советская Сибирь.
- Николов, Николай. 2004. Именните (фразеологични) и съставните устойчиви словосъчетания в старобългарския език. *Преславска книжовна школа*, т. 7, София, 218–240.
- Пановска, Ружа. 1987: *Современ македонски јазик*. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Пименова, Марина. 2013. Устойчивые единицы древнерусского текста: семантика и структура. *Науковий вісник Херсонського державного університету, Серія „Лінгвістика“*, випуск XVIII, Херсон, 45–50.
- Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. 2000→ Рибарова З. (гл. уред.). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Цейтлин, Михайловна Раля. 1977. *Лексика сѣарославянскогo языка. Ойый анализа мойивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв.* Москва: Наука.

Татјана ТРАЈКОВИЋ
 Филозофски факултет у Нишу
 Департман за српски језик
 Ниш, Србија

БУЈАНОВАЧКИ И КУМАНОВСКИ ИДИОМИ У НАРОДНИМ ЛИРСКИМ ПЕСМАМА

Апстракт: Трудот ги анализира дијалектните карактеристики во фолклорните лирски песни од подрачјето Бујановац во Србија и од кумановскиот крај во Македонија. Ова се два соседни дијалекти кои се генетски поврзани и географски блиски. Со компаративен и контрастивен пристап кон материјалот, од анализираните објавени збирки поезија, се утврдени дијалектни разлики и сличности меѓу овие песни, а потоа се утврди дека тие можат да се однесуваат и на народните говори од овие погранични области.

Клучни зборови: српски јазик, македонски јазик, бујановачкиот говор, кумановскиот говор дијалектологија, лирски песни.

1. УВОД

Овај рад представља компаративни и контрастивни пристап двама говорима, који су генетски и географски блиски, кроз анализу дијалекатских црта народних лирских песама из бујановачког краја у јужној Србији и из кумановског краја у северном делу Македоније. Путем поређења ових језичких карактеристика даје се осврт на општа обележја ових говора, која су утврђена дијалектолошким истражувањима, а онда се успоставља паралела меѓу њима по сличностима и разликама. Примери из стихова тематски сродних песама, које су се певале у овим крајевима, прилика су да се утврди однос ова два идиома – бујановачког и кумановског.

Компаративним прегледом језичких, односно, дијалекатских црта песама представља се однос ових двају географски блиских идиома. Ради се о народним говорима који просторно заузимају подручје на граници измеѓу двеју држава и двају генетски сродних језика. О говору кумановског краја написана је монографија (*Кумановскиот говор* Божидара Видоеског), те ћу се на њу позивати у деловима рада о кумановским дијалекатским цртама. Монографски опис бујановачког говора не постоји. Данило Барјактаревић 1966. године је кратко описао „прешевско-бујановачку говорну зону“, али новија истражувања, која би потврдила тамо изнете закључке, још увек нису обављена. Бујановачке дијалекатске црте могле би се поистоветити или поредити са најближим прешевским и горњопчињским говорима, који су опсежно истражени (Трајковић 2016, Јуришић 2009).

Сваком дијалектологу је јасно да се истражување једног народног говора не може заснивати на анализи књижевног народног усменог стваралаштва. Овај рад не тежи описивању народних говора већ анализи дијалекатских црта народних песама које су се певале у бујановачкој и кумановској околини. Истражување би могло потврдити постојеће описе кумановског говора и претпостављаног описа бујановачког говора, али су вероватна и одступања од те дијалекатске слике. Компаративним сагледавањем доћи ће се до закључака о поистовећености са описима живог говора, о сличностима и разликама ових двају суседних говора исказаних кроз стихове народних лирских песама. С тим циљем приступиће се обради појединих дијалекатских обележја препознатих у грађи, те ће анализа тећи кроз следеће категорије: полугласник, рефлекс назала задњег реда, рефлекс јата, рефлекс вокалног *л*, рефлекс финалног *л*, специјално јотовање, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, употреба аориста и имперфекта, радни глаголки придев множине.¹

С обзиром на то да се однос бујановачког и кумановског говора није испитао на терену, овом приликом ће се он представити кроз стање у писаној речи, која је, заправо, пренесена народна реч. Како би се дошло до релевантних закључака, било је потребно урадити адекватно поређење, што је подразумевало одабир двају одговарајућих извора грађе. Тежило се томе да материјал за језичку обраду припада истој тематици. Одабране су жетелачке песме које су забележене у бујановачком, односно, у кумановском крају, а онда и публиковане. Ради се о жетелачким или жетварским песмама које су се некада певале у овим крајевима приликом жетве. Овој културолошкој, етнографској и музиколошкој области посвећивали су се многи аутори, који су из својих углова појашњавали облик, статус, функцију, садржину, семантику, ритмику ових песама, којих, нажалост, више нема на пољима. У овим пограничним подручјима жетелачке песме су се често изводиле на исти или сличан начин. Знало се ко од девојака најбоље пева и оне су биле задужене за тај посао од раног јутра до повратака са поља. Дешавало се да „песмопојке“ одлазе у суседна места и крајеве како би певале ондашњим жетварима (Златановић 1982: 90, Величковска 2002: 47). Овакво егзистирање жетелачких стихова сигурно да је утицало на садржину, мелодију, ритмику песме, али и на језик песама. Врло је вероватно да је ово био један од начина кретања језичких црта из једне области у другу и стварања утицаја једног језика на други.

Из бујановачког краја одабране су песме из збирке народних лирских песама „Ој девојко Бујановке“ (Јовановић 1970). Издвојене су песме за које је сам сакупљач, пореклом из ових крајева, записао да су жетелачке: *Колико је бањско ђоље* (I),² *Широко је врањско ђоље* (II), *Што си слунце засијанало* (III), *Што ти очи, Доне мори, ђремрежени* (IV), *Марко седи на високу кулу* (V), *Ја ђосади ружу на ђланину* (VI), *Од како се, Доне мори, заискамо* (VII). Песма *Мома жнеје ђолежину* (VIII) налази се у монографији *Народно ђесништво јужне Србије* Момчила Златановића (Златановић 1982).

¹ Дијалекатских одлика у бујановачким и кумановским жетелачким песмама има више, али би обухватнији опис оптеретио текст, те сам се одлучила за оне најмаркантније. Из тих разлога изостала је анализа старог јотовања, гласа *х*, партикула, заменичких облика, деминутивних и хипокористичких форми.

² Римски бројеви у заградама су ознака песме која ће у тексту служити за обележавање навођених примера.

Кумановске жетелачке песме преузете су из монографије *Жетварско ђење во Македонија* Родне Величковске, која је овој теми приступила из свог музиколошког и фолклористичког угла (Величкова 2002). У овој опсежној студији налазе се и песме из кумановске области: *Горо ле ђоро зелена* (I), *Зајди, зајди, јасно сл'нце* (II), *Зајој ми Јанке, невесио* (III), *Мајка Јове ђовикује* (IV), *Наруча Маџде, ђоруча* (V).

2. АНАЛИЗА

2.1. Полугласник

У северном дијалекатском појасу македонског језика некадашња два полугласника су се изједначила и дала један полугласник реда вокала *а* (Видоески 1962: 40). Овакав полугласник имају и говори призренско-тимочке дијалекатске области српског језика (Белић 1999: 85–89).

У свим песмама полугласник је обележен знаком '.

А) У стиховима жетелачких песама из кумановског краја полугласник је забележен у следећим примерима:

аб'р ђраише (I), *з'лве ми* (I), *на з'лве* (I), *с'с душу да ђи исушу* (V), *с'с лице да ђи оџреју* (V).

Међутим, срећу се и потврде вокала *о* на месту полугласника. У свим случајевима ради се о предлогу *сос* и сви су потврђени у истој песми – *Мајка Јове довикује*, забележене у селу Довезенце. Међутим, у осталим песмама из истог села – *Горо ле ђоро зелена* и *Наруча Маџде, ђоруча*, полугласник је сачуван.

нели нее сос девојче (IV), *сос девојче* (IV), *сос селанче* (IV).

Рефлекс *о* полугласника задњег реда у македонским говорима чује се западно од линије Солун – Неврокоп и северно до линије Злетовска Река – Судих – Врсаково – Кнеже – Цидимирци – Дивле – Миладиновци – Брњарци – Стајковце – Горњо Оризаре – Вучи Дол – Кучково, и нешто јужно од Тетова у Пологу (Видоески 1961: 40). Наравно, једно од објашњења што се на месту полугласника јавља *о* у кумановским песмама може бити сам извођач песме, који са собом носи и своје дијалекатске одлике. О извођачима песама из којих је ексцерпирана грађа, нису дате ближе информације, али се зна да је постојала миграција певача, која је доводила до убличавања локалне традиције и стварања специфичне контаминације видне у мелодији, ритмици и у текстовима песама (в. Величкова 2002: 107).

Б) У бујановачким песмама забележен је само полугласник, без иједног другог рефлекса:

к'д оџидо куде ружу (VI), *џ'џ дошја* (VIII), *џ'нко џлајно* (I), *ружа се је расц'вила* (VI), *у руке ву џ'нка иџла* (I).

2.2. Рефлекс назала задњег реда

У кумановској области рефлекс назала задњег реда (*о*) најчешће је у. Изузетак чине две категорије: секвенца *-на-* код глагола и имперфектни наставак 3. лица множине (Видоески 1962: 50). Траг рефлекса у налази се и у презенту 1. лица једине (*седу, сечу*), као и у презенту 3. лица множине, где се фонетски створено *-у* развило у *-в* (Видоески 1962: 52). Овакав развој назала *о* срећемо и у српским најјужнијим говорима (Белић 1905: 610, 613, Павловић 1939: 43, Стевановић 1951: 47). Изузетан случај могу бити облици имперфекта, који се у прешевском може чути као *имашеву* или *викашев* (Трајковић 2016: 328–329, 479, 482, 483). У источном делу

горњопчињског говора срећу се двојаки облици, као и у кумановском: *имашеву* и *имаа* (Јуришић 2009: 253, Видоески 1962: 52, 205–209).

А) Примери из жетелачких песама кумановског краја доносе само потврде за у < р:

моје мушко дејше (II), *мушко ми дејше на руке* (I).

Презент 1. л. једнине на -у:

ја не можу дејше да надоју (II), *на младо ѿоске да ѿеру* (V), *на сицим да жи ѿровеју* (V), *не моџу, браћу, да дојду* (I), *не можу, бајше Сѿојане* (III), *с'с гушу да жи исушу* (V), *с'с лице да жи оџреју* (V).

Презент 3. лица множине на -в:

з'лве ми ѿлајно не ѿкаев (I)

Б) У бујановачким песмама има највише примера са секвенцом -на- < -п- код глагола. Ово је један од македонизама који се среће у јужним српским говорима, на које је скренуо пажњу још Белић (1999: 215), затим, Ивић (2001: 182), а писали су и Јордана Марковић (2006) и Слободан Реметић (2000).

засѿанало, ѿриѿанало (III), *не се сасѿанамо* (VII), *ѿе сам, јадно, засѿанало* (III), *ѿиѿо си, слунце, засѿанало* (III).

Презент 1. лица једнине је на -м:

сѿремам коња ѿа да идем (VI).

У прешевском и у пчињском говору презент 1. л. једнине може имати облике на -м и на -у (Трајковић 2016: 477, Јуришић 2009: 194). Барјактаревић је тврдио да се прешевски од бујановачког разликује по томе што се у бујановачком чешће среће наставак -у (Барјактаревић 1966: 207), али о томе нема новијих истраживања.

Забележен је само један пример презента 3. лица множине и има наставак -в, али се он може потврдити у другим песмама из исте збирке:

да ѿа крѿѿив (III).

2.3. Вокално л

Рефлекс вокалног л у српским јужноморавским говорима је у и лу (*вук, јабука, кук, слунце, слубе, клуче, жљука*). У кумановској области ситуација није тако једноставна. Северно дијалекатско подручје зна пре свега за рефлексе: у, које се јавља иза лабијала, и љ, које се јавља иза дентала. У црногорским селима и у северном делу кумановске области може се чути лу на месту некадашњег вокалног л, а то је црта унета из јужних српских говора (в. Видоески 1962: 58).

А) У кумановским песмама нашао се један пример са љ:

јасно сл'нце (II).

Б) У бујановачким песмама иста именица забележена је са лу:

ѿиѿо си, слунце, засѿанало (III).

2.4. Рефлекс јата

Кумановски и бујановачки припадају говорима у којима се на месту јата јавља вокал е, а та доследност се може најбоље уочити у одричном облику глагола *јесам*.

А) У кумановским песмама:

нели нее сос девојче (IV), *нели неје* (V).

Б) У бујановачким песмама:

врањско неје (I), *неси ѿи за мене* (VIII).

Гласови *ħ, ħ* и *ć, ċ*

У кумановским песмама забележени су примери са гласом *ć*, који представља тврдопечану африкату, која је карактеристична за северномакедонске говоре, али није исте артикулације као у западномакедонским (Видоески 1962: 71). Белић наводи да се сличан глас може чути у врањском говору и претпоставља да они долазе са крајњег југа (Белић 1999: 151–164). У горњопчињском говору, у његовом источном делу, такође су забележене различите варијанте овога гласа (од *kħ*, преко *ć*, до *k*), чега нема у западној области Горње Пчиње (Јуришић 2009: 91–92). У говору прешевског краја овакви гласови нису препознати, па се поставља могућност пружања ове изофоне од кумановског говора у Македонији према источноргорњопчињском у Србији.

А. Кумановске песме:

веке досадило (II), *досадило веке* (II), *куќа не чува* (I), *остџави куќа* (I).

Б. Бујановачке песме

Африкате *ć* и *ċ* нису потврђене у песмама из бујановачког краја. Ван круга жетелачких песама више је потврда.

геџе уђуџало (V), *џаци ослејеле* (III);

браћа коња не сѣремале (*Шџо не дођеш, граџи, да ме узнеш*), *већ је зараснала* (*У џланину два бела шџџора*), *већ је увенала* (*У џланину два бела шџџора*), *кој ће* (*Извир вода извирала*), *међу међе* (*Пошло Срџче лов да лови*), *мори Анђо* (*Моли боџа, мори Анђо*), *усред веђе* (*Пошло Срџче лов далови*), *ће џе изеде* (*Ој Марушо, душо моја*), *ће џи кажем* (*Невин Бојко болан леџа*) итд.

2.5. Финално л

О односу судбине финалног *л* у прешевском, горњопчињском и кумановском говору већ сам писала (Трајковић 2016: 378–380) када сам поређењем стања дошла до закључака о сличностима међу овим областима. У овим подручјима заједничко је да се у радном глаголском придеву мушког рода једнине увек јавља *-(j)a* на месту *-л*, док се код именица, придева и прилога тај рефлекс неће чути, него ће бити *-л* (в. Видоески 1962: 211–214, Јуришић 2009: 97–98). Разлике постоје код наставака појединих глагола, те ће се у кумановском и источноргорњопчињском чути нпр. *доџја*, *доџџа* и *дошеја*, а у прешевском и западноргорњопчињском само *доџја* (види карту у: Трајковић 2016: 379).

У жетелачким песмама потврђени су примери са *-ја* у радном глаголском придеву мушког рода једнине, а само један случај из бујановачких песама доноси *-л* и то у прилогу.

А. Кумановске песме:

кој џу је, Јанке, џџџија (III), *кој џу је, Јанке, донеја* (III),

Б. Бујановачке песме:

1. *оздол иде* (VIII)

2. *закољаја оба вола* (VIII), *закољаја сџџару бабу* (VIII), *зџџџија сџџару куђу* (VIII), *искубаја белу браду* (VIII), *сџџџија је џиздавку девојку* (V), *сџџџија је доле у ливаде* (V), *џџџџџија* (VIII).

2.6. Специјално јотованье

Паралелно постојање јотованих и нејотованих облика у кумановском говору среће се и у вези са специјалним јотованьем (*дојдо*, *зајде*, *најде*; *дођеш*, *наџу*, *џођџџе*)

(Видоески 1962: 86). У прешевском говору нема примера без специјалног јотовања (Трајковић 2016: 385–386). С обзиром на то да су у горњопчињском говору нејотована група *јg* може чути у његовом источном делу, али не и у западном, могло би се закључити да се изофона неизвршеног специјалног јотовања пружа од кумановског говора, преко кривопаланачког у Македонији све до источне зоне горњопчињског говора у Србији. То би значило да се *јg > ђ* код глагола на *иџи* било обележје: западног дела горњопчињског, бујановачког, прешевског и осталог дела јужноморавских говора који се пружају северно од те линије (в. карту у: Трајковић 2016: 384).

А) Кумановске песме:

да гојдеш, сесџиро, да гојдеш (I), да гојдеш (I), да гојду (I), дома гојди (IV), зајди, зајди (II), на ѓосџи да гојде (V), да не гојде (V).

Б) У бујановачким жетелачким песмама нема примера са облицима презента или аориста глагола на *иџи*, који би могли потврдити облике са специјалним јотовањем. Међутим, у другим лирским песмама из исте збирке налазе се потврде извршеног специјалног јотовања. Наводим неколико таквих примера:

гоџле гође (Невин Бојко болан леѓа), кад љођоше (Извир вода извирала), ја ћу да гођем (Ој Марушо, душо моја), ља да џи гође (Ој звездо, звездо Даницо),иџио не гођеш (Шџио не гођеш, граѓи, да ме узнеш) итд.

2.7. Деклинација

Бујановачки и кумановски говор припадају групи балканизираних језика и дијалеката, а то је видно и на пољу деклинације, која је обележена изразитим аналитизмом. Примера са аналитизмом у деклинацији има и у кумановским и у бујановачким песмама с том разликом што је општи падеж именица на *-а* у бујановачким увек једнак акузативу, док у кумановским има примера једнакости са номинативом и са акузативом.

2.7.1. Аналитичка деклинација

А. Кумановске песме

бело ми љаџио на разбој (I), из бунар (V), мноѓо сам љуџа на џаџе (V), мушко ми деџе на руке (I), на младо џоске да љеру (V), на сиџим да ѓи љовеју (V), у ѓора село ѓолемо (I), у ѓора кука боѓаџа (I), од синоинаџа вечера (III), с'с душу да ѓи исушу (V), с'с лице да ѓи оѓреју (V), џешко ми је ѓајле на ѓлава (I).

Б. Бујановачке песме:

без дружину (VIII), ѓовори на ѓеѓово љубе (V), исѓод дрво (I), и у крошњу бело љлаџио (I), к'д оџидо куде ружу (VI), као сено, мори, у ливаде (IV), Марко седи на високу кулу (V), на руку ву бела крошња (I), у руке ву џи'нка иѓла (I), ѓод дрво овчар седи (II), сѓазија је доле у ливаде (V), џи си имаш сина у љелене (V), у љелене, у шарене љуљке (V).

2.7.2. Стари падежни облици

Остаци од синтетичке деклинације у кумановском говору срећу се најчешће у народним песмама, у пословицама, фразеолошким саставима и прилошким изразима (Видоески 1962: 143). Видоески наводи честе примере датива личних имена на *-а* који се у народним песмама јављају са *-е*. У обрађиваним жетелачким песмама таквих потврда нема.

У јужним српским говорима, прешевском и горњопчињском, трагови старе деклинације се срећу у прилозима, устаљеним изразима и у новонасталим облицима (Трајковић 2016: 426, Јуришић 2009: 134).

Грађа из песама потврдила је постојање облика датива личних заменица једнине (мене, *џебе*).

А. Кумановске песме

мене ми се веќе досадило (II).

Б. Бујановачке песме:

леле мене бела брада (VIII), *леле мене оба вола* (VIII), *леле мене сџара баба* (VIII), *леле мене сџара кућа* (VIII), *џо је мене дојадило* (III), *џио је џебе досадило* (III).

2.7.3. Облици вокатива

Најчешћи вокативни облици именица мушког рода у кумановском говору су на -е, али се код појединих именица може срести -у (Видоески 1962: 137). Видоески је облик *брајџу* забележио као реткост у кумановском говору, за разлику од: *коњу*, *џријаџељу*, *момку*, *човеку*, *мужу*, који се чешће јављају (Видоески 1962: 137). У жетелачким песмама је потврђена форма *брајџу*. Код именица женског рода вокатив може бити на -е или на -о (*Велике*, *Симке*, *Милице*; *Маријо*, *Добрицо*, *Драџицо*) (Видоески 1962: 141).

У прешевском говору вокатив именица мушког рода сличан је стању у кумановском: *шофере*, *џријаџеље*, *мужу*, *човеку* (Трајковић 2016: 406–407). Код именица женског рода се, поред наставака -о и -е, среће и -е код именица на -ка: *мамо*, *бабо*, *Милице*, *мајке*, *сџиринке* (Трајковић 2016: 413). Вокатив хипокористичких антропонимских облика једнак је номинативу (Трајковић 2016: 419). Подударана има и у горњопчињском (Јуришић 2009: 118, 122, 125).

А. Кумановске песме:

не моџу, *брајџу* (I); *ајде Јове* (IV); *бајџе ле*, *бајџе Сџојане* (I); *зајој ми Јанке* (III), *од џио џе*, *Јанке*, *заболе* (III), *кој џу је*, *Јанке*, *донеја* (III), *кој џу је*, *Јанке*, *џоџвија* (III), *Јанке*, *ле*, *Јанке* (III).

Б. Бујановачке песме:

о мој џаздо, *добри џаздо* (VI); *Доне мори* (IV), *ниџде*, *Доне* (VII).

Иако у жетелачким песмама из Бујановца нема потврда вокатива на -е код именица женског рода на -ка, једна позната бујановачка песма може потврдити такво стање. Већ у првим стиховима може се уочити ово значајно обележје бујановачког говора: *Ој девојко*, *Бујановке*. Пандан овој песми и овим стиховима из Бујановца јесте песма *Јано*, *Јанке*, *Кумановке* из Куманова, где се виде поклапања у вокативним облицима.

2.8. Аналитичка компарација

У кумановском и у јужним српским говорима, па и у бујановачком, компарирање придева се најчешће врши уз помоћ морфема *џо* и *нај* с тим да има примера старих синтетичких компаративних форми као што су *бољи*, *већи*, *џори* и сл. (в. Видоески 1962: 162–163, Трајковић 2016: 466–467, Јуришић 2009: 180–182).

А. Кумановске песме:

џомало брајџе (III), *џосџара снаа* (III).

Б. Бујановачке песме:

браџа љомалоџа (V), сина љосџароџа (V).

2.9. Чланска морфема

У призренско-тимочким говорима употреба чланске морфеме односи се на тимочко-лужнички и један део запаљских крајева (Белић 1999: 300-302). У говору Горње Пчиње употребљавају се чланске форме са елементом *-џ* (мада су на крајњем југу може чути и члан са *-в*), али ауторка напомиње да су такви облици веома ретки у западном делу овог говора (Јуришић 2009: 189–193). У говору прешевског краја нема члана, а то је и одлика бујановачког говора. Постпозитивна чланска морфема обележје је кумановског говора, у којем се могу чути сва три степена члана (*-џ*, *-в*, *-н*), али нису једнако распоређени како у употреби тако и у географском простирању (Видоески 1962: 146–147).

У песмама из кумановске околине забележени су примери са употребом члана:

мрснаџа е љуџ кокошка (IV), од синошнаџа вечера (III), љоснаџа е бел љоџача (IV), љиреџџоџи вика (II).

2.10. Глаголи

2.10.1. Радни глаголски придев множине на *-ле*

Множински облици радног глаголског придева у горњопчињском говору показују тенденцију уопштавања наставка *-ли* за сва три рода (Јуришић 2009: 218, 222). У прешевском говору најчешће се уопштава наставак *-ле* (Трајковић 2016: 501), док је у кумановском искључиво *-ле* (Видоески 1962: 217). Песме из бујановачког и кумановског краја показују уопштавање *-ле*.

А. Кумановске песме:

девеџ се браџа жениле (I), не џу каниле (II), никоџа рода немале (II), сал една сесџра имале (II).

Б. Бујановачке песме:

џаци ослеџеле (III), сви љоџови онемеле (III), сви се љуџи љоруџиле (III).

2.10.2. Употреба аориста и имперфекта

Аорист и имперфекат су карактеристични за призренско-тимочке говоре и специфични по својим формама, те су њихови облици веома разноврсни (Белић 1999: 356). Могу се градити од свршених и од несвршених глагола, те се некада формално могу разликовати само према месту акцента (Белић 1999: 356). Прешевски, горњопчињски и кумановски говори и у грађењу аориста и имперфекта имају неких заједничких особина, али и разлика. То се најбоље може уочити у множинским облицима. Тако ће прешевски и западнорњопчињски везивати наставак *-сџе* за 2. л. мн. аориста, у источнорњопчињском ће бити *-џе*, док се у кумановском јављају и једни и други наставци. Имперфекат у прешевском и у западнорњопчињском има облике *имашемо*, *имашеву*, док се у источнорњопчињском и кумановском среће неколико варијанти: *имашемо*, *имашеву*; *имајамо*, *имаја*; *имашемо*, *имаамо*, *има(в)а* (в. карте у: Трајковић 2016: 487, 490)

А. Кумановске песме:

вечера риба јаџуља (III), како ми заман љоеше (III), неџџо ме џлава забеле (III), од џџо џе, Јанке, забеле (III).

Б. Бујановачке песме:

ја њосаги (VI), к'г оџидо куде ружу (VI), коња ноџе, Доне море, заболеше (VII), не оџидо (VI), не се сасџанамо (VII), лав чинамо (VI).

2.10.3. Презент 1. лица једине у кумановском има -у, док су у бујановачким песмама забележени само примери са -м (в. код рефлекса назала задњег реда).

2.10.4. Презент 3. лице множине је у кумановским и у бујановачким песмама на -в (в. код рефлекса назала задњег реда).

2.11. Удвајање заменица

Редупликација објекта је значајна балканистичка црта језика и дијалеката који припадају овој језичкој групацији (в. Милорадовић 2009). Удвајање заменица је један сегмент удвајања објекта, који је уочен у обрађиваној грађи. У вези са удвајањем заменица, посебно је испитивана употреба предлога код значења датива и улога аналитизма у опстајању такве конструкције (в. Трајковић 2016б). У кумановским песмама уочен је пример удвајања са обликом датива и без употребе предлога. У бујановачким жетелачким песмама нема примера за ову појаву, али се она може препознати у другим песмама из исте збирке.

А. Кумановске песме:

мене ми се веќе досадило (II)

Б. Бујановачке песме:

да њи дође њебе на џосџи (Ој звездо, звездо Даницо), мене младу да ме узне (Шџо не дођеш, драџи, да ме узнеш).

2.12. Одрична речца уз глаголе

Употреба одричне речце *не* одвојене од главног глагола заменичком или глаголском енклитиком јавља се у јужним српским говорима и вероватно је дошло под утицајем северних македонских говора (Белић 1999: 402–403). Речца *не* заузима почетну иницијалну позицију и код упитних конструкција (*нели*). Овакав ред речи уз глаголе налази се и у прешевском, па и у бујановачком говору (Трајковић 2016а: 544–545). Малобројни примери се могу препознати и у кумановским и у бујановачким песмама.

А. Кумановске песме:

не џу каниле (I), нели нее сос девојче (IV)

Б. Бујановачке песме:

не се сасџанамо (VII).

3. ЗАКЉУЧАК

Контрастивном анализом дијалекатских обележја жетелачких песама из двају пограничних говора дошло се до следећих закључака.

3.1. Примери из бујановачких и из кумановских песама потврдили су следеће дијалекатске црте: полугласник; -л > -ја у мушком роду радног глаголског придева; екавска замена јата у одричном облику глагола јесам (*несам, неје*); р > у; -пџ- > -на-; аналитичка деклинација; чување облика старе деклинације потврђених у дативу личних заменица једине са екавизмом; облици вокатива на -е код именица на -а/-

ка; аналитичка компарација; облици аориста и имперфекта; удвајање заменица; -ле у радном гл. придеву мн. за сва три рода; употреба речце *не* уз глагол раздвојене енклитиком.

3.2. У песмама из бујановачког краја запажени су елементи којих нема у кумановским: извршено специјално јотовање, вокално *л* има рефлекс *лу*.

3.3. У песмама из кумановског краја уочене су карактеристике којих нема у бујановачким песмама: полугласник има рефлекс *о* у предлогу *сос*; вокално *л* има рефлекс *љ*, неизвршено специјално јотовање; гласови *ќ* и *џ*; употреба чланске морфеме; презент 1. л. једине на -у.

Овакви закључци углавном се поклапају са истраживањима о прешевском говору (Трајковић 2016: 275–276) у елементима који су потврђени у овој грађи. За остале карактеристике требало би проширити опсег испитивања као и детаљније истражити сам бујановачки говор.

Извори

- Величковска Родна. 2002. *Жејварско љење во Македонија*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков”.
- Златановић Момчило. 1982. *Народно љесништво јужне Србије*. Посебна издања, књ. 7. Врање: Народни музеј.
- Јовановић Војислав. 1970. *Ој девојко, Бујановке (народне љесме које се љевају у бујановачком крају)*. Бујановац: Раднички универзитет у Бујановцу.

Литература

- Барјактаревић Данило. 1966. Прешевско-бујановачка говорна зона. *Врањски љласник*, књ. II, Врање: Народни музеј, 173–216.
- Белић Александар. 1999. *Дијалекти источно и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића, IX том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Видоески Божо. 1962. *Кумановскиот љовор*, Посебни изданија, кн. 3, Скопје: Институт за македонски јазик.
- Ивић Павле. 2001. Српски дијалекти и нњихова класификација. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 27/28, Нови Сад: Матица српска, 175–209.
- Јуришић Марина. 2009. *Говор Горње Пчиње: љласови и облици*. Монографије 6, Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
- Марковић Јордана. 2006. Инвентар, путеви и домети македонизама у српским народним говорима. *Годишњак за српски језик и књижевност*, VIII, Ниш: Филозофски факултет, 235–260.
- Милорадовић Софија. 2009. Статус објекатске редупликације у српским народним говорима. *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу*, година XXII, бр. 9, Ниш: Филозофски факултет, 287–295.
- Павловић Миливој. 1939. *Говор Срепечке Жупе*. Српски дијалектолошки зборник, VIII. Београд: Српска краљевска академија, 1–352.
- Реметић Слободан. 2000. Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја. *XXVI научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (зборник радова)*, Скопје, 87–103.
- Стевановић Михаило. 1951. *Ђаковачки љовор*. Српски дијалектолошки зборник, XI, Београд, 1–152.

- Трајковић Татјана. 2016. *Говор Прешева*. Српски дијалектолошки зборник, LXIII, Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука, 280–578.
- Trajković Tatjana. 2016. Clitic Doubling of Personal Pronouns with the Use of Preposition in the dialects of Prizren-Timok area. *Facta Univeritatis, series: Linguistics and Literature, Vol 14, No 1*, Niš: University of Niš, 73–84.

Ѓонул УЗЕЛИ¹Факултет за книжевност, Истанбулски универзитет
Истанбул, ТурцијаКУЛТОТ НА САМОДИВАТА ВО БУГАРСКАТА ПОЕЗИЈА И
СЛИКАРСТВО

Апстракт: Појавата на митовите е многу важна за културната историја на човештвото. Во примитивните општества митологијата служи како главен начин за разбирање на светот, но исто така таа има значајно место како дел од духовниот култивизам. Словенската митологија исполнува културна и општествена функција, како и религиозен аспект кој ги обединува различните словенски народи во одреден културен контекст. Во оваа студија предмет на истражување се женските слики на самовилата (самодивата) во бугарската поезија и сликарство, со компаративен осврт на слични или идентични митолошки суштества во јужнословенската митологија.

Резултатите од ова истражување, коешто ќе се спроведува врз јазична и културолошка основа, ќе придонесат за збогатување на сознанијата за влијанијата врз уметноста, бугарската поезија и современото бугарско сликарство. Во контекст на бугарската митологија на јужните Словени, ќе се допре до културниот и религиозниот живот, а односите со словенската култура ќе бидат општопрепознаени. Во оваа статија ќе се обидеме да објасниме како словенските народи се поврзани едни со други во однос на културните традиции, особено во контекст на митолошките верувања, иако тие во историскиот процес се развивале одделно.

Клучни зборови: митологија, јужни Словени, самодива, вила, Хаџи Димитар

Самовилите, кои се споменуваат во бугарската митологија и фолклор, се женски суштества со извонредна и фасцинантна убавина, со човечки изглед и се многу слични на вилите и јудите. Научниците кои ја истражуваат митологијата и фолклорот на јужнословенските народи, нивното потекло го поврзуваат со нимфите од митологијата на Тракијците и Орфеј (старобугарски VII). Во втората половина на XX век, самовилите се разгледувани како дел од локалната тракиска и старогрчка/грчка митологија, а разгледувана е исто така и нивната интеграција со домородните народи на Балканскиот Полуостров (Стојнев 2006: 277).

Историски извори

Во VI век византискиот хроничар Прокопиј Кесаријски, во своето дело „Историја на војните“, забележува дека Словените почитувале „нимфи и други божества, на кои

¹ The paper is supported by İstanbul University BAP Scientific Research Project (BYP-31901). [1]Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı, guzellli@istanbul.edu.tr.

им принесувале жртви“. И по прифаќањето на христијанството во XI век ваквото идолопоклонство продолжило, а тоа се опишува во словото на Григориј Богослов: „Об избииши *žrada*“: „Овъ *търбу сътвори на сѣуденьци, дѣжда искѣ отъ него. Овъ рѣку богиню нарицаеѣтъ и звѣрь живуѣтъ в ней яко боѣа нарицаѣя, търбу тѣвориѣтъ, овѣ Дѣю жѣреѣтъ а друкѣши Дивѣи*“ (Георгиева 1983: 151)

Сведоштва за митски суштества со називот вили наоѓаме во средновековните верски поуки, кои имаат за цел да го разобличат почитувањето на паганските божества па така во Словото на некој Христољубец од XII век се споменуваат вилите на кои им се принесуваат молитви и се вели: „В нруюй въ Пероуна и в Хърс и въ Сима и въ Ръгла и ѿ Мокошь и въ вили их же числомъ 30 сесѣрениць злаголюиъ нев-кѣласи и мняиъ боѣыями и ѿако кладоуиъ им ѿребм и коровай имъ моляиъ коури р-кжюиъ... То соуиъ идогослужииътели, иже сѣавяиъ ѿрайезу рожаницамъ коровай моляиъ, виламъ и оѣневи ѿодъ овиномъ... А ѿреж де ѿоѣо клали ѿреби оуѣирем і береѣиням“ (Аничков 1914: 89).

Сведоштва за почитување на природни феномени, митски суштества и пагански божества се содржат и во други слова и поуки: Слово на Јован Златоуст, Слово на свети Григориј „*О ѿом како ѱервме ѱодани суше язици кланялись идолам и ѿреби им клали*“ (Античков 1914: 87) и во еден стар словенски препис на Георги Амартол од XIV век се соопштува за „*де-ѿ живоѿни яже и сирним наричуѿся рекше вили*“ (Георгиева 1983: 151). А во бугарскиот Зборник од XV до XVI век во „*Слово како зачася самовила*“, зборот самовила одговара на грчкиот оригинал на нерсеида. Докази за вили и самовили се среќаваат и во други ракописи (Георгиева 1983: 152).

Од овие извори се согледува дека Словените ги почитувале реките, бунарите, дрвјата и женските суштества на кои молејќи се, им принесувале жртви. Така во раните средновековни споменици тие се нарекуваат вили, а подоцна во бугарските зборници од XV до XVI век и самовили.

Сведоштва за самовилите се наоѓаат и во подоцнежните црковни поуки од XVII и XVIII век. Многу молитви се насочени против злото на демонските суштества – вештерки, вампири, наезди, вили итн. Во Аврамовиот зборник од XVII век за 28 декември се советува да не се пие вода од изворите, бидејќи „самодивата плука и човек може да полуди“. (Георгиева 1983: 152).

Јосиф Брадати, книжевник од XVIII век забележува: „По многу земји одев, но толку многу самовили и маѓесници како кај бугарскиот народ, не видов...“ тој ги осудува бајачите и ги нарекува антихристи сите оние кои веруваат и го практикуваат ова паганско самовилско убедување. Друг ревносен бранител на христијанската вера, Теофан Рилски (XVIII век), ги осудува распространетите суеверија и забележува: „*Какви христијани се оние кои зборуваат: Болен бев, отидов кај Самовила и оздравев ...*“ Тоа поистоветување на самовилата како исцелителка или т.н. „*Одење на бајачка*“, според Георгиева го има и во фрескоживописите на манастирите посебно во Западна Бугарија, во Рилскиот манастир. Самовила (самодива) со значење на маѓесница се употребува и во народните песни – „Стојан оди на полноќ на самовилското езеро, да донесе студена вода за сестриното машко детенце“.

Извештаите на католичките мисионери содржат многу сведоштва за паганските верувања кај бугарското христијанско население. Мисионерот Пуљези во 1753 година истакнува дека Бугарите почитувале самодиви (лажни божества, како што ги нарекува тој) кои „причиниле секакви незгоди и живееле расфрлани овде-онде низ

оваа причина, Самодива се појавува многу често во народни песни (Венедиков 1995: 241–242).

За етимологијата и семантиката на термините, самовила, дива, вила и нивните изведенки е акумулирана обемна научна литература. Може да се смета за утврдена етимологијата на вила од прасловенскиот *vīxъ*, соодветно, на старосл. *viti*, *vъja*, и дива од индоевр. *deywos* и /или индоевр. *deiua*. Сепак, се чини дека се тешки обидите да се воспостават јасни дијалектни разлики во територијалната дистрибуција на термините (дива) самодива и (вила) самовила. Во научната литература е распространето тврдењето дека (вила) самовила се употребува во западнобугарските, а (дива) самодива во источно-бугарските дијалекти. Веројатно, до таков заклучок, научниците дошле со споредба на бугарската самовила и српската вила (Сабкова 1998: 389). Се разбира дека терминот самовила (а секако и други називи) се среќава и во македонскиот јазик уште во собирачката дејност.

Во македонската народна поезија и проза широко е распространет терминот самовила. Според своите карактеристики самовилите во македонскиот фолклор потсетуваат на античките менади и нимфи.

„Македонските песни сведочат дека самовилите остануваат во својот елемент и над мајчинскиот биомотив, над сè, волшебници на љубовната игра, кои, во занес, ги забораваат дури и родените деца” (Наневски 1982: 39)

Од друга страна, Наневски ја потенцира и јаловоста (неплодноста) од самовилскиот начин на живеење, исполнет со постојани песни, танци и секаков вид забава. Тој смета дека „самовилата со својата игра е симбол на неплодноста“.

Карактеристики на самовилите

Самовила, како име, претставува будење на пролетта и будење на растителниот и животинскиот свет по заминувањето на зимата. Според верувањата, самовилата помага во будењето на пролетта. Според истражувањата, името *самодива* се појавува во бугарската и во српската митологија (Стојнев 2006: 277).

Во споредба со русалките во словенската митологија, самодивите претставуваат еден од етничките елементи на бугарскиот народ слични на женските суштества во митологијата на Словените. Според бугарските народни преданија, душите на мртвите и удавени жени се претвораат во *самодиви*. Фактот што тие станале видливи за човечкото око се совпаѓа со денот кога се прославува христијанскиот празник Благовест (25 март), кога според бугарскиот народен календар се прославува доаѓањето на пролетта.

На овој празник, кој е предвесник на пролетта, природата има зелена нијанса, цветаат сите видови цвеќиња. Во некои извори исто така се наведува дека ова празнување е поврзано со одбележувањето на Русална недела.

Кога се наближува есента, природата ја губи својата сила, пожолтува и исчезнува. Самовилите не се присутни на земјата во текот на целата година, тие се појавуваат во рана пролет (25 март) и исчезнуваат кон крајот на летото (29 август). Русалната недела (недела по Педесетница) е празничен циклус посветен на самовилите, познати како русалии. Самовилите се повлекуваат во својот свет до следната пролет (Венедиков 1995: 242).

Во делата на народната литература и теориските студии на оваа тема, описот за самодивата содржи бинарни спротивности: понекогаш се претставени како убави,

високи русокоси млади девојки, но понекогаш се стари и грди волшебнички. Живееле осаменички најчесто на Пирин Планина во длабока шума, зад 77 езера и 77 ридови... во близина на чешма или извор. Самовилите живеат во густе зелени шуми штитејќи се од сончевите зраци. Се верува дека можат да создадат лош ветер кој носи тешки болести, а понекогаш и силен ветар и да разболат здрави луѓе (Узелли 2016: 129).

Дури и кога е зла, самовилата е убава, висока и раскошна, најчесто облечена во бел фустан. Најважната карактеристика на белите фустани е појасот кој е во боите на виножитото, а преовладува зелената боја – *зунка* (Колојанов 1979: 220).

Самодивите можат да грабнат овчар или друго младо момче и се наоружани со лак и стрели. Самовилата најчесто е невидлива, а во некои делови на Бугарија се верува дека може да ја видат само луѓето родени пред празникот Задушница (кој се празнува четири пати во годината, кога луѓето се молат за душите на покојните), пред Велигден и Божиќ (Проданова 2006: 186, 77, 163).

Овие луѓе можат да ги слушнат песните на самовилите. Во народните приказни, преданија и пословици многу честа појава се: самовилското оро, самовилските кладенци, самовилски обичај.

Со векови, Бугарите веруваат во магичниот шарм на самовилските песни, кои се проткаени со извонредни танци од каде произлегува голема креативност (Георгиева 1983: 112).

Самовилите се појавуваат на зајдисонце на брегот на реката и започнуваат да се капат и да ја перат својата облека. Ја перат облеката и ја сушат на месечина, а притоа внимаваат да не им ја украде некој. Откако ќе бидат искапени и облечени, тие се собираат заедно на тревата, вообичаено на некоја рамнина во длабочината на шумата. Секоја ноќ до зората, до првите петли, танцуваат магични танци држејќи се за раце во облик на круг. Во фолклорните текстови, овој простор е наречен *хоришиџе*. Самовилите обожуваат музика, но од сите инструменти, најмногу го сакаат кавалот. Поради оваа причина, тие често ги грабнуваат младите овчари и ги тераат да играат од вечер до зора. Тие се плашат од сончевите зраци и се повлекуваат пред изгрејсонце. Според Георгиева (1983: 131–132), самовилите слободно и многу љубезно доаѓаат да им помогнат на жените и децата кои работат на нивите и полињата со жито. Потоа во ливадите внимаваат и ја пасат стоката, но ако се налутат можат и да ги убијат овчарите. Ако самовилата е љубоморна на некоја невеста, може да ѝ нанесе зло. За да се заштитат кога ќе наиде обичен смртник имаат способност да се претворат во животно. Со прифаќање на христијанството, во верувањата за самовилите се додаваат нови вредности. На пример, самовилите ги казнуваат оние кои не се придржуваат кон одредени правила за прославување на христијанските празници.

Според друго верување самовилите можат да се претворат во елени. Посебна карактеристика е што камшикот е во форма на змија. Ако ловецот се обиде да го улови еленот, таа може да го казни со болест која ќе заврши со смрт, а оваа болест народот ја нарекува „самовилска болест“. Оваа фраза и денес се користи во современиот бугарски јазик. Воопштено, говорејќи за самовилите, тие можат да имаат блиски контакти со млади момчиња, да ги негуваат во шумата, а потоа од овие врски можат да се родат деца. Овие деца подоцна, особено момчињата пораснуваат во храбри јунаци, познати по своето херојство и машкост. На пример во бугарската наука за фолклорот, познат е епскиот херој Секула, чија мајка е самовила. Покрај ова, научниците за етимологијата на името на *Секула дејшџе*, често користено во

бугарските народни песни, сметаат дека потекнува од прастара бугарска етимологија (Стојнев 2006: 277–278).

Ако наметката на самовилата ја украде или ја отстрани некој човек, самовилата може да се претвори во смртна жена. Наметката е нејзината сила и заштита. Кога самовилата ќе се омажи за обичен смртник, таа не е добра сопруга и мајка. Ако си ја врати наметката таа бега во шумата и го остава семејството и детето. Затоа наметката може да се толкува како симбол на слободата. Дури и онаа самовила која доброволно ќе се омажи, со текот на времето посакува да си оди и за таа цел може и да го убие својот сопруг. Во некои народни песни на самовилите им се даваат следните имиња: Ѓурѓа самовила, Јова самовила, Стана самовила.

Друга интерпретација на самовилите е дека тоа се жени кои извршиле тешки гревови. За нив нема место ниту на земјата ниту на небото. Во некои извори пишува дека самовилите се мртви девојки. Според народните верувања луѓето кои сакаат да се заштитат од злото на самовилите, треба да земат мала коска од телото на мртва жена и да ја запалат. Со прифаќањето на христијанството, Бугарите за оваа намена подоцна го употребуваат и крстот (Узелли 2014: 180).

Мотивот на самовилите во бугарската поезија и современо сликарство

Во бугарскиот фолклор, ликот на самовилата се рефлектира во бројни уметнички дела во сликарството, песните, приказните и преданијата. Мотивот за самовилата е еден од најчесто користените мотиви во бугарската народна литература, а посебно во народните песни.

Во литературата описот на самовилата се користи во многу песни, раскази и кратки жанрови и романи (Динчев 2009: 19).

Пишувајќи за низа автори, неопходно е да се напомене дека творештвото на Христо Ботев со право се смета за врвен дострел на бугарската поезија во XIX век (Широкова, 2018: 119).

Според Широкова, за дела од овој жанр, големината на текстот може да се нарече просечна, а тоа е дваесет строфи со вкрстена рима. Заплетот на баладата е слаб: поетот ја отсликува сцената на смртта, на сериозно ранетиот херој. Карактеристиките на омилениот жанр на романтичарските поети се манифестира во ориентацијата на сликите и мотивите на националниот фолклор, како и во фикцијата на прикажаните настани. Страдањата на осамениот воин кој умира најнапред се ублажуваат со помош на дивите животни и птици (волк, орел, сокол), а потоа и со помош на митолошките: диви и самовили. Кога ќе одлетаат за да ја исполнат последната желба на јунакот, тој повторно останува сам под топлото сонце (Ботев 1976: 54). За ова и некои други дела на Х. Ботев, карактеристична е сличноста со јазикот, сликите и мотивите на бугарската народна песна. Специфичен е и мотивот на фолклорот претставен во целокупната поезија на Х. Ботев (Широкова 2019: 120).

Балада за Хаџи Димитар

Жив е той, жив е! Там на Балкана,
потънал в кърви лежи и пѣшка
юнак с дълбока на гърди рана,
юнак във младост и в сила мѣжка.

На една страна захвърлил пушка,
на друга сабля на две строшена;
очи темнеят, глава се люшка,
уста проклинат цяла вселена!

Лежи юнакът, а на небето
слънцето спряно сърдито пече;
жътварка пее нейде в полето,
и кръвта още по-силно тече!

Жътва е сега... Пейте, робини,
тез тъжни песни! Грей и ти, слънце,
в таз робска земя! Ще да загине
и тоя юнак... Но млъкни, сърце!

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира: него жалеят
земя и небе, звяр и природа
и певци песни за него пеят...

Денем му сянка пази орлица,
и вълк му кротко раната ближи;
над него сокол, юнашка птица,
и тя се за брат, за юнак грижи!

Настане вечер – месец изгрее,
звезди обсипят сводът небесен;
гора зашуми, вятър повее, –
Балканът пее хайдушка песен!

И самодиви в бяла премена,
чудни, прекрасни, песен поемнат, –
тихо нагазят трева зелена
и при юнакът дойдат, та седнат.

Една му с билки раната върже,
друга го пръсне с вода студена,
третя го в уста целуне бърже, –
и той я гледа, – мила, зесмена!

„Каж ми, сестро де – Караджата?
Де е и мойта вярна дружина?
Каж ми, пък ми вземи душата, –
аз искам, сестро, тук да загина!“

И плеснат с рѣце, па се прегърнат,
и с песни хврѣкнат те в небесата, —
летят и пеят, дорде осъмнат,
и търсят духът на Караджата...

Но сѣмна вече! И на Балкана
јунакът лежи, крѣвта му тече, —
вѣлкът му ближе лютата рана,
и слѣнцето пак пече ли — пече!
Христо Ботев (Ботев 1976: 54).

На смртната постела не доаѓаат мирните селани или свештени лица, дури ниту ‘првото либе’, доаѓаат самовилите. Тие пристигаат во некакава мистична апотеизирани реалност, кога: „*Насѣане вечер – месец изѣрее, /звезди обсијат сводѣт небесен/ џора зашуми, вѣтѣр љовее, – /Балканѣт љее хайдушка љесен!*“ (Кирова 2008: 115–116).

Тие се појавуваат веднаш по овој стих, и тоа претставува апотеоза на духовното начело, кое го носи бугарската жена како колективно начело. Бројот на самовилите е три – свет број за христијанството. Тие доаѓаат како ангели во последниот претсмртен час на херојот, но имаат своја земна мисија: *Една му с билки ранѣта вѣрже/ друџа џо љрѣсне с вода сѣудена, /ѣреѣта џо в уѣта целуне бѣрже, –/и ѣой я џледа, – мила, зесмена!*

Самовилите – ќерки од Балканот, кои ја задржале независноста од поробителот и не се откажале од тоа да им помагаат на луѓето, се всушност единствените придружнички на народниот херој кој е на смртна постела, во Ботевата поема. Кон третата самовила херојот дури се обраќа и со молба: „*Кажѣ ми, сесѣро ге – Караџѣѣта?/ Де е и мойѣта вѣрна друџина?/ Кажѣ ми, ѣѣк ми вземѣ дуѣѣта, –/аз искам, сесѣро, ѣѣк да заѣина!*“

Двојно употребената фраза – сестро има свое значење, имено самовилите се духовно поврзани и блиски со бунтовниците.

И, иако херојот е подготвен да ја испушти душата, тие со нивната топлина, грижа и благост му даваат сили за уште голтка живот во претсмртниот час. Мистичноста исто така произлегува од молбата на Хаѣи Димитар: И плеснат с рѣце, па се прегърнат,/и с песни хврѣкнат те в небесата, –/летят и пеят, дорде осъмнат,/и търсят духът на Караджата... Појавата на самовилите како литературни ликови во оваа песна ѣ даваат своевидна ‘приказна’ или ‘сиѣе’. Од вкупно дванаесет строфи, во четири – и тоа во вториот и завршен дел, се опишува средбата на Хаѣи Димитар со самовилите. Тие се единствените суштества на човечката раса кои стојат над јунакот во неговиот час пред смртта. Повеќе книжевни критичари исто така забележале дека, со херојот е целата природа „*Деѣе му сенка чува орѣца, / и волк му кроѣко ранѣѣта лѣже; / над неѣо сокол, јунашка ѣѣѣѣца, / и ѣѣа се браѣѣ, за енерѣична ѣриѣа!*“. Сонцето и клисурите и целата природа е внесена во контекст на претставата за самодивите, така тие не се само митолошки, туку божествени суштества.

Уметничките интерпретации зборуваат за тоа дека жената била принудена да се зачува во екстремни околности, а за овој нејзин стремеж неопходна била нејзината

митска претстава во народната поезија – наспроти официјалните црковни канони (Кирова 2008: 115–116).

Ботев ја структурира својата работа на опозиционата ‘земја’ – ‘небо’ (одржлив просторен модел во митолошки и во фолклорни текстови). Земјата е знак на телото, а небото е симбол на вечното и му припаѓа на духот. Земјата и небото го допираат само високиот простор – Балканот. Вертикално е опкружено од полето и небото. Зошто херојот се наоѓа таму, на пограничниот појас меѓу земјата и небото? Во почетокот на делото Балканот е место на драмата, во средината на текстот образот му е естетизиран преку песната и станува знак и за време – преку ајдучката песна тој остварува врска меѓу минатото, сегашноста и иднината (Петков, видено: 10.9.2018).

Митологијата во делото на Христо Ботев има конструктивна улога и во расказот и во светлината на световната перцепција на уметникот. Во мал обем на ботевската креативност ќе ги откриеме најкарактеристичните ликови од бугарската митологија. Митови-приказни живеат целосно во многу од стиховите на поетот, а митовите – градат целосно смисловно-емотивен простор во Ботевата поезија.

Усното пеење на песните на Ботев денес се поврзува со корените – бугарскиот фолклор, лингвистичката митологија. Фолклорот во овие стихови доаѓа од многуте гласови кои звучат во нив, а тоа се гласовите на бугарската душа. Поврзаноста на неговото творештво со ритуално-магиските функции на поезијата му даваат иста ритуално-магична вредност на неговото битие. Творбите на Ботев се поврзани со праизворите на поетското слово – митологијата. Митолошките ликови како што се вили, самовили, јуди ѝ даваат карактеристичен дух на бугарската народна митологија. Во „Хаџи Димитар“ ќе најдеме такви митолошки слики на народното битие – идолите, Балканот, жетвата, смртта на бунтовникот. Баладата „Хаџи Димитар“ овозможува да се дефинира како врв во духовниот простор, во творештвото на Ботев. Ликовите во оваа балада доаѓаат со нивните фолклорни и митолошки карактеристики. Прекрасните самовили кои се појавуваат во поемата, носат специфична баладична атмосфера на Ботевата творба. Митските девојки во бели фустани танцуваат и пеат, однесувајќи се заштитнички и нудејќи му ја својата пријатна наклонетост и нега на големиот херој (видено: 9.9.2018).

Со својата нежност и веселост тие му го носат на јунакот здивот на живиот живот и сталоженоста на стремежот како и контрастот меѓу загинувањето на балканскиот врв и изневерувањето во далечината на неизживеаниот живот – земниот и непознатиот.

Преку средбата на самовилата и јунакот, животот и смртта повторно се среќаваат очи во очи: грижата на него, умирањето, загинувањето на неговите другари во борбата, недоизреченото сознание дека Караџата е убиен, воздигнувањето на духот во небесата – преминува во својата спротивност... сето тоа се одразува во комплексната бесмртност на подвигот. Споменувањето на другиот војвода Караџата, става акцент на веродостојноста на податоците. Реалноста и магијата се преплетуваат во духовна бајка за светот. Како што самовилите одеднаш се појавуваат, така и исчезнуваат на небесата и пеат во првите редови, барајќи го духот на јунакот. Реалноста и волшебното се испреплетуваат во еден духовен, нереален свет. Како што одеднаш се појавуваат самодивите, така и исчезнуваат, летнуваат во небесата и пеат додека не осамне барајќи го духот на Караџата (видено: 9.9.2018).

Кеазим Исинов, Балада за Хази Димитар, 188 x 200, Национален парк-музеј
Шипка – Бузлуца, Плевен

Влијанието на оваа поезија не се почувствувало само во книжевноста, туку и кај современите бугарски сликари. Таков е примерот и со делото на современиот бугарски сликар Кеазим Исинов. Уметникот со Валерија Велева на 14 мај 2012 година, неговото уметничко дело го опишува на следниот начин: „Ова е Дијана, или ловчицата, ова е мудрецој, а ова кенјаур. И бувој е ѿука како симбол на мудроста.

Јас сум човек кој со својата уметност дарува радост. Знам дека духовниот ѿочеток ќе ѿреовладува над материјалниот.

– Благодарение на јазикот, човекот може да издржи многу ментални и физички стресови. Ако знаеш како сликаш, нема да ти веруваат. Имало случај, на пример, кога сликаш слика, голема повеќе од два метра, „Настанува вечер, месечината изгрева, ѕвезди го осветлуваат сводот небесен“. Го раскинав ѿлично во ходничот, каде што минуваше од моето семејство и лежаш на земјата за да ја цртам ѿревата, една по една ѿревка. И јас дури и не забележувам кој минува ѿкрај мене. Дожд врне и сме ставиле некој наклон на ѿкривот и јас сликам. Таквото ѿкојшто ѿпроизлегува благодарение на јазикот“

Дали е тоа ѿрмногу идеалистичко?

– Така е. Тоа може да биде идеалистичко, но тоа не е. Затоа најголемиот бичка е со себе си. Најлесно е да се ѿбедит. Или, како што рекол Сократ, најлесно е да

се зајознаеш самиот себе. Кога ќе навлезам во сликата. Тоа е најубавиот момент. И тогаш сликата станува слика. Најнапред ја замислувам во мојата фантазија. Но, тогаш раката сама ме води. Тоа е посебен момент на потполно задоволство“ (видено: 12.9.2018).

Оваа слика е знак на оригиналниот поетски стил на Ботев, кој многу вешто ја поврзува идејата за бесмртност со митологијата. Сликата на идиомите доаѓа од античките длабочини на митот и создава не религиозна, туку поетско-митолошка атмосфера околу херојот. И со таквиот пример поетот го возвишува и величи паднатиот херој во битката за слобода. За Ботев митолошкото е пред сè поетски звук, орнамент, а не основна смисла.

Фантастичното во текстот е нежната грижа на самовилите за херојот, неверојатното патување во небесата, функцијата на целата природа да биде закрила за јунакот.

Во народното творештво самовилите помагаат на јунаците иако многу често се подмолни и лоши. Ослободен од религиозно-митолошката свест, Ботев воведува поезија на митот, преку која го обединува земното и вонземното, реалното и волшебното. Ова е неопходно за да се докаже идејата за смрт како форма на живот. Внатрешното противење и спротивставеност меѓу концептите живот-смрт се докажува со апсурдноста на фантастиката и митолошките слики (Славчева, видено: 9.9.2018).

Литература

- Аничков Евгений В. 1914. *Язычество и Древняя Русь*, Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича.
- Анонимен извор. 2006. *Слово о йолку Игореве*, Предисл. Д. С. Лихачева; Стихотв. перевод, коммент. прозаич. перевод и послесл. А. Ю. Чернова; Реконструкция древнерус. текста и примеч. А. В. Дыбо, Санкт-Петербург: Вита Нова.
- Ботев Христо. 1976. “Хаджи Димитър”, *Sıbraniye Siçineniye*, C.1, Sofiya: Dimitir Blagoev, 53–54.
- Венедиков Иван. 1995. *Митовите на българската земя*, Т.1, Стара Загора, Медното, Гумно, Идеа.
- Георгиева Иваничка. 1983. *Българска народна митологија*, София: Наука и Изкуство.
- Динчев Костадин. 2009. *Български фолклор Погълба и размисли*, София: Университетско Издателство „Св. Климент Охридски“.
- Иванов Вячеслав Всеволодович, Топоров Владимир Николаевич. 1965. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*. Москва: Издательство „Наука“.
- İnanır Emine. 2006. Şovalyelik Kültürü’nün XIX Yüzyıl Bulgar Edeniyatına Yansımaları, *LİTERA*, 1–1.
- Калоянов Анчо. 1979. *Български митове, Народна младеж*, София: Издателство На ЦК на ДКМС.
- Кирова Мариана. 2008. „Самодивите – митология за оцеляването на заплашения род“, *Научни трудове на Русенския Университет*, том 47, серия 5.3, 113–117.
- Петков Павел. „Смърт и безсмъртие в баладата Хаджи Димитър“, <http://www.referati.org/smyrt-i-bezsmirtye-v-baladata-hadji-dimityr/8644/ref>, видено: 0.09.2018.
- Проданова Мария. 2006. *Български празници и традиции*, София: Бард.

- Събкова Милена Беновска. 1998. „Русалките и самодивите в българската традиция“, *Мегиевистика и културна антропологија*, София: Издатество Мнемозина, 385–401.
- Славчева Пенка. Идејата за смртта како живот во „Хаџи Димитар“, <https://www.meridian27.com/article/идеата-за-смрт-като-живот-во-хаџи-димитар>), видено: 09.09.2018.
- Стойнев Анани. 2006. *Българска митологија*, София: Издательство „Захарий Стоянов“.
- Широкова Ганна. 2018. Сравнителный анализ по тических переводов баллады Х. Ботева «Хаджи Димитр», *Журнал: Филолошки студии*, 2/2018, 16, Институт за македонска литература, 118–130.
- Узелли Генюль. 2014. Женский символ «Самодива» в Болгарской мифологии, *Диалог культур: Россия – Запад – Восток*, Государственный институт русского языка имени А. С. Пушкина, XV. *Кирилло-мефодиевские чтения*, Москва-Ярослав: Ремдер, 179–183.
- Uzelli Gönül. 2016. *Slav Mitolojisi İnanışlar ve Söylenceler*, İstanbul, YKY. <http://epicenter.bg/article/archive/153/11/34> видено: 12.09.2018.
- <http://www.referati.org/analiz-na-hadji-dimityr-botev-/7321/ref/p2> , видено: 09.09.2018.
- <https://ocenka-bel.com/materiali-za-podgotovka?page=Митологията в поезията на Ботев>, видено: 09.09.2018

Доца ЦВЕТКОСКА
СОСУ „Св. Кирил и Методиј”
Охрид

ЈАЗИКОТ КАКО ФАКТОР ЗА КОХЕЗИЈА НА ОПШТЕСТВОТО ВРЗ ПРИМЕРИ ОД МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

Апстракт: Во оваа статија е направена анализа за улогата на јазикот како фактор за кохезија во општеството врз примери од македонската писмена традиција. Се анализира општеството, како социјален субјект настанато како резултат на јазикот и јазичната комуникација, во кое луѓето се восприемаат како негов неразделен дел. Во него луѓето ги остваруваат своите важни потреби и интереси, се стремат да го потврдат својот социјален статус и да добијат општествено признание. Притоа се анализира улогата и значењето на македонскиот јазик во делата на македонските преродбеници во XIX век во изградување на културната и националната свест кај Македонците за кохезија во македонското општество.

Клучни зборови: јазик, комуникација, кохезија, кохабитација, општество, преродба, преродбеници, национален интегритет, социјален интегритет.

Од најстари времиња луѓето го проучувале јазикот како важен фактор за човечката егзистенција и општествениот развој. Лингвистичките истражувања доаѓаат до сознанието дека општеството како социјален субјект, во кое луѓето се восприемаат како негов неразделен дел, настанало како резултат на јазикот и на јазичната комуникација. Со терминот општество во поширока општосоцијална смисла се подразбира историски, географски, економски и политички, конкретно социјален субјект, при што се има предвид една голема заедница од народ вклучена во границите на една држава (на пример македонското општество во 19 век или современото македонско општество).

Во оваа статија направена е анализа за улогата на јазикот како фактор за кохезија во општеството врз примери од македонската писмена традиција. Се анализира македонското општество како социјален субјект настанато како резултат на јазикот и јазичната комуникација, во повеќевоковниот историски развој, во кое Македонците се восприемаат како негов неразделен дел. Во него тие ги остваруваат своите важни потреби и интереси, се стремат да го потврдат својот социјален статус и да добијат општествено признание. Притоа се анализира улогата и значењето на македонскиот јазик – во делата на македонските преродбеници во XIX при изградување на културната и на националната свест кај Македонците како фактор за кохезија во македонското општество во услови на политичко и духовно ропство во Османлиската империја.

Кохезија (франц. *cohésion*, лат. *cohaerere*) претставува привлечна сила, цврста врска, т.е поврзаност на мисли и акции. Термин кој произлегува од зборот кохезија е кохабитација што значи заедничко живеење во цврста врска која произлегува од поврзаноста на заедничките мисли и акции.

До почетокот на триесеттите години на 19 век не постоела јасна претстава за народите и нивните етнокултурни граници во деловите на јужниот Балкан, така што за Европа и Европејците тој дел бил своевидна непозната земја („*terra incognita*“) под власт на Турското и на Австроунгарското царство во кое живеело главно христијанско и муслиманско население. Од тие причини не може да се разгледува македонската народна кохабитација надвор од економските, општествените и политичките состојби на Балканот од почетокот, па сè до крајот на 19 век. За можноста да се издигне **македонскиот народен, и повисоко, општествен елемент**, големо влијание имале новонастанатите држави на Балканот во овој период.

Најпрво, Србија станува меѓународен субјект со вазален статус по српските востанија на Караѓорѓе (1804) и Обреновиќ (1815). Потоа, во 1830 година, Грција, исто така, добила широка автономија и станала самостојна држава. И, во 1878 година со Берлинскиот договор е формирана вазална држава Бугарија. Востанијата во источна Македонија (Разловечкото и Кресненското) завршуваат со неуспех.

Како резултат на бројните востанија на Балканот била организирана Цариградска амбасадорска конференција на која била предложена варијанта за формирање на една дуалистичка држава под име Бугарија со две автономни области: Бугарија и Македонија. Македонските борци учествувале и во српските и во грчкото востание против Турција, но нивните интереси останале без очекуваниот статус. Македонија, и покрај сите ветувања за автономија, останува и понатаму под апсолутна османлиска власт. Поради воените операции и формирањето нови држави, доаѓа до нови миграции на населението на Балканот, така што бројни муслимански бегалци (од Босна и Херцеговина, Србија и Бугарија) ја населуваат Македонија. Во тие услови православно македонско население и македонската територија станале главен предизвик за пропагандистичките идеи на Атина, Белград и Софија со цел отуѓување на македонското национално битие.

Како најсилен инструмент за постигнување на однародувањето на Македонците било образованието на туѓинските јазици. Најпрво, во оние центри каде што имало голем број грчко или погрчено население (во Охрид, Струга, Битола, Ресен, Прилеп, Крушево) се наметнува **џрчкиот јазик**, преку добро подготвен училишен систем во кој носители биле делумно и македонски учители кои своето образование го стекнале во Грција. Во средината на 19-тиот век, во северниот дел на Македонија, продор прави **српскиот јазик** преку образовниот систем на српските училишта. Кон крајот на 60-тите години, како реакција на српската и на грчката образовна пропаганда, во некои македонски градови се основаат и **унијатски училишта**, со настава на македонските народни говори кои претставуваат моќно средство за унијатско-католичка пропаганда.

Формирањето на македонска граѓанска класа и процутот на економијата благодарение на трговскиот и занаетчискиот слој, ќе придонесат за појава на македонски општински училишта на народен јазик, што ќе се поврзе со процесот на борба против грчкото влијание на територијата на Македонија. Со тоа македонската граѓанска класа покажува интерес за зацврстување на својата положба на културно-

општествен план. „Тој стремеж се пројавува во обновување и градење македонски манастири и цркви и ќелијни училишта, и во помошта што ѝ се укажува на литературата на народен јазик и на црковното сликарство и резбарство“ (Конески 1986). Со тоа, всушност, започнува културната преродба во Македонија. Тоа е време и на учебникарската дејност, кога повеќе македонски учители, меѓу кои Партенија Зографски, Кузман Шапкарев, Димитар Македонски, Венијамин Мачуковски, Ѓорѓија Пулевски и др., започнале со практика на печатење на свои учебници на локалните говори. Истовремено, генерација на книжевници од македонската преродба започнува со создавање свои уметнички дела, во услови на непостоење на македонски стандарден и официјален јазик, т.е со нерешено македонско јазично прашање. Затоа, ова е време на појава на повеќе ставови по прашањето за создавање официјален стандарден јазик. Писателите на преродбата во македонското општество имаат различен пристап при користење на книжевниот јазик:

1) Владиката Партенија Зографски, авторот на учебниците *Крайќа свештена историја и Началное учение за децајта*, ја иницирал идејата за заеднички македонско-бугарски јазик, чија идеја била исмеана и отфрлена од Бугарите, а прифатена од македонските учители и учебникари Кузман Шапкарев, Венијамин Мачуковски и Димитар Македонски, авторот на учебниците *Крайќа свештена историја за училиштита во Македонија и Буквар за уџоџребљение во Македонија*. Во таа идеја се приклучува и Рајко Жинзифов кој во својата поезија користи мешавина од македонски, бугарски и руски јазични елементи;

2) Прличев се одрекол од грчкиот јазик, и се свртел кон идејата за создавање **општословенски јазик**, заеднички за сите Словени, т.е еден вид словенско есперанто, којашто идеја во тоа време била јазична утопија.

3) Граматичарот, поет и војвода Ѓорѓија Пулевски се залага за идејата на македонистите со концепцијата за одделен македонски јазик, идеја прифатена и од „Лозарите“ наречени уште македонисти сепаратисти. Автор е на два речника: *Речник од четџири јазика* (македонски, албански, турски и грчки) и *Речник од џири јазика* (македонски, албански и турски). Пулевски имал изградена свест дека за успешна кохезија на македонското општество мора да постои и јазична кохабитација со другите народи од Османлиската империја со кои има непосредни врски, се разбира која ќе се оствари преку комуникација и на туѓинскиот јазик.

За кохезија на македонското општествено живеење, националното будење и самопотврдување, важна улога има и македонското **народно џворешџво**, кое се афирмира со собирачката дејност на македонските преродбеници: браќата Димитар и Константин Миладинови, Кузман Шапкарев, Марко Цепенков, Партениј Зографски, Панајот Гиновски, Рајко Жинзифов, Ефтим Спространов и др. Значајна книга со македонски народни умотворби е **Зборникот** на браќата Миладиновци, кој актуелно е означен како „Златна книга на македонската преродба“. Зборникот со првобитен наслов „Б’лгарски народни песни“, отпечатен е во Загреб 1861 година, откако претходно К. Миладинов извршил транскрипција од грчко на словенско писмо. Миладинов, воедно е автор и на Предговорот, во кој ќе напише: „**Народниџе џесни се џоказалка на сџејеноџ на умсџвеноџо развџџие на народоџ и оџледало на неџовиоџ живоџ**“. А, Димитар Миладинов при средбата со таткото на Марко Цепенков ќе рече: *Сум сџџорил ниџџ да џџџџосам една книџа со џесни и друџи народни сџџоренија. За да осџане за сџџомен на нашеџџ џџџекло, чунки ниџ еве кај*

Ѕуку се жрчиме и Госпо знаи до крај како ќе бидиме...“ Најверојатно овие зборови биле пресудни за Марко Цепенков да се посвети на собирачка дејност и да прерасне во најголемиот собирач на македонски приказни.

Важноста на македонските народни умотворби, воопшто, е голема бидејќи тие во себе го содржат целокупното културно искуство и го покажуваат степенот на културен развој на македонската народна историја, традиција, верувања, обичаи, менталитет и што е најважно се напишани на *македонски народен јазик*. Со афирмацијата на македонските народни умотворби се врши афирмација на македонскиот народ како посебен народ. Афирмацијата на *македонскиот јазик како посебен јазик* станува важно средство за кохезија на македонското општество во 19 век.

Кон крајот на 60-тите години на 19 век, словенското население кое останало во рамките на Отоманската империја, искажало потреба од постоење на посебна православна црква со богослужба на словенски јазик. Меѓу словенскиот православен елемент се појавиле две струења: едното било за обновување на Егзархиската црква, другото за обновување на Охридската Архиепископија. Заедничките интереси во борбата против Цариградската патријаршија и против грчкото влијание претставуваат реална основа за соработка меѓу македонското и бугарското граѓанство, коишто како непосредна цел го поставуваат извојувањето на црковна независност. Во таа заедничка борба раководството на ова граѓанство било речиси наполно во рацете на бугарските занаетчи и интелигенција, со силно влијание во Цариград. Во Цариград била не само Високата порта, Патријаршијата и странските дипломатски претставништва, исто така таму имало многу влијателни членови на бугарската економска, интелектуална, политичка и административна елита, поддржувана од активната бугарска заедница, која броела повеќе од 30 000 луѓе. Од таа причина желбата на македонското граѓанство не се реализирала, кога конечно на 28 февруари 1870 година Султанот издал ферман со кој се основала одделна и самостојна бугарска црква со името *Бугарска Егзархија*.

Оттогаш почнува ширењето на влијанието на Егзархијата, во прво време во епархијата во Велес, а потоа преку процес на гласање за официјално припојување кон Егзархијата во македонските епархии, а процесот завршил со припојувањето на Скопската, Битолската и Охридската епархија. Во Охрид е забележано дека при отпорот против Патријаршијата се пеела песната *Хилјада и седумстотин и шездесет и вшоро леио* (1869) што претставувало, можеби и прво користење на песна како пропагандна активност и претставувала своевидно сведоштво за борбата на охриданиите против грчкото духовно влијание. Автор на песната е Григор Прличев, која ја напишал кога се вратил од заточение од дебарскиот затвор, а бил наклеветен од гркоманите-патријаршисти пред турската власт како руски шпион и непријател на царштината. Пред тој да биде наклеветен и браќата Димитар и Константин Миладинови имале иста судбина, биле наклеветени и пратени во затвор, заради што се случила и нивната трагична погибел. Зачестеното пеење на песната, меѓу другото, одиграло важна улога за обединување и определување на охридани за Егзархијата и изгонување на патријаршискиот владика Мелетиј, а поставување на негово место на егзархискиот владика Натанил Кучевишки, роден во с. Кучевиште, Скопско (1820).

Потребата од јазикот како средство за кохезија на македонското општество своја кулминација достигнува во делото на Крсте Петков Мисирков. Своите согледувања дека јазикот е обединувачки фактор во македонското општествено живеење Мисирков ги претставил во книгата *За македонциите работи* (1903), каде

во последната статија со наслов *Неколку зборои за македонскиот литературен јазик* ги истакнал своите ставови за формирање на македонски литературен јазик, кој ќе ја засили обединувачката функција на еден универзален литературен јазик и кој ќе биде прифатлив за сите говорители. Затоа, за основа на македонскиот литературен јазик тој се залага да се земат централните говори на линијата Велес – Прилеп – Битола – Охрид, се залага за фонетски правопис, а во лексиката и зборообразувањето, инсистира на дијалектна основа и на живи зборообразувачки модели. Таа негова идеја ќе се реализира многу години подоцна со создавање на македонската држава, преточена во одлуките на Првото заседание на АСНОМ, на 2 август 1944 година. Тогаш се донесува Решение за воведување на македонскиот јазик како *службен* во македонската држава. Потоа следува кодификацијата на македонскиот стандарден јазик со официјално усвојување на македонската азбука и официјално усвојување на македонскиот правопис.

Значаен придонес за кодификацијата на македонскиот литературен јазик има Блаже Конески. Кодификацијата на јазикот претставува официјален чин и настан од историско значење, бидејќи во неа се синтетизирани заложбите за македонски литературен јазик на претходниците на Блаже Конески, во прв ред на Крсте Петков Мисирков и на другите македонисти од XIX век, коишто веќе ги истакнавме. На крајот, Блаже Конески конечно и практично ја заокружил и ја реализирал функцијата на македонскиот литературен јазик како обединувачки фактор во македонското општество, водејќи сметка при кодификацијата да ги почитува веќе поставените основи на неговите претходници.

ПРИЛОЗИ

В хилјада и седмстотин шесдесет и второ лето

В хилјада и седмстотин шесдесет и второ лето в Охрида од Цариграда дошел Салаор. Еј! Дошел Салаор.

Се претставил пред Арсења, наша патрика честнаго и му рек'л слово горко, слово жалостно. Еј! Слово жалостно.

Царска волја е да тргнеш, денеска за Цариграда на тебе од врли Грци, голем поплак е. Еј! Голем поплак е.

Собрал патрик свое стадо, в црква свјатиј Климентова благослов им дал последен, р'це заплетил. Еј! Р'це заплетил.

Д'лго време липал старец, в молчење в'сенародно и по бела брада ронел с'лзи горешти. Еј! С'лзи горешти.

Слушајте ме мили чеда јас ќе идам в Цариграда на мене од врли Грци голем поплак е. Еј! Голем поплак е.

Грцкиј патрик ќе ни строши славна Охридска Столица и мене до смрт ќе држи в заточение. Еј! В заточение.

Ќе прати владици Грци, лицем светци срцем в'лци ќе ве дават, ќе ве стрижат, ќе м'лзат до крв. Еј! Ќе молзат до крв.

Меѓу народа ќе сејат несогласје и раздори, да се мразат син со татка и со брата брат. Еј! И со брата брат.

И ќе викнете до Бога и крило не ќе најдете, смиренци ќе наведете глави доземи. Еј! Глави до земи.

Ќе ми бидете сираци, така било напишано. Елате ми да ве гушина за последен п'т. Еј! За последен пат.

Ч'рна т'га поразила старо, младо, м'жи, жени, Вси со р'це заплетени с'лзи проливат. Еј! Солзи поливат.

Тој ги гушка, тие тажни му целуват десна р'ка и од р'ка как' од извор с'лзи се лејат. Еј! Солзи се лејат.

Вјахнал Патрик брза коња и неволно уп'тил се. Тога грмкиј плач народен небо процепил. Еј! Небо процепил.

Умилил се чесниј Патрик, свалил шапка навезана, погледал на сино небо, љуто прок'лнал. Еј! Љуто проколнал:

„Ох! послушај, милиј Боже! Хаир никога да немат Стамче беј и Бујар Лигдо, Пејко челеби! Еј! Пејко челеби.

Милостивиј Бог послушал патричка горешча клетва, слава нихна, семе нихно погубил со шум. Еј! Погубил со шум.

И сега во куки нихни ткае пајак пајачина и на пусти стрехи нихни хукат хутове.

Еј! Х укат хутове.

Автор: Григор Прличев, 1869 год.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Велковска Снежана. 1995. *Црпички за јазикот*.
- Видоески Божидар. 1998. *Дијалектот на македонскиот јазик*, том I, МАНУ, Скопје
- Видоески Божидар. 1060-61. „Основни дијалектни групи во Македонија“, *Македонски јазик*, XI-XII, 1-2, 12-32.
- Груевска-Мацоска Симона. 2010. *Социолингвистички огледи*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- Диктро, Освалд, Тодоров, Цветан. 1994. *Енциклопедиски речник на науките за јазикот*, Скопје. Детска радост.
- Додевска-Михаловска Олгица. 2008. „Јазиците во контакт врз еден пример од развојот на македонската лексика“, *Јазиците во контакт некогаш и денес*, Јазикот наш денешен кн. 16, (45-52), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Јованова-Грујовска, Елена. 2002. *Валоризација на колоквијализмот во македонскиот јазична средина*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески Блаже. 1981. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Култура.
- Конески Кирил 1995. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.
- Конески Кирил. 1999. *Правовисен речник на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Просветно дело.
- Лаброска Веселинка. 2015. „Состојба со дијалектите пред и по кодификација на македонскиот јазик, *Предавања*, стр. 25. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Меѓународен семинар за македонски јазик и литература.
- Конески Блаже. 1986. *Македонски XIX век: јазични и книжевно-историски прилози*. Скопје: Култура.

- Зборник: *Злајна книџа на македонската преродба/Миладиновци* – Скопје: Матица македонска, 2010. Силјан, Раде: Димитар Миладинов клучна национална личност на 19 век.
- Калоѓера Горан 2014. *Македонски XIX век*; (превод од хрватски јазик Славчо Ковилоски), Скопје: Македоника литера,
- Катарциев Ристо. 1979. „Школството и просветата во Македонија во периодот на преродбата”, *Школството, просветата и културата во Македонија во периодот на преродбата*, (19-45). Скопје: МАНУ.
- Пандев Димитар. 2005. „Поглед на лингвистиката“ *Општолингвистичка поддршка на темата јазик и култура*, Скопје.
- Поленаковиќ, Харалампие. 1985. *Творците на словенската писменост*, Скопје: Мисла.
- Спасов, Људмил. 1997. *Бојата на јазикот*. Пулс, 14.03.
- Силјан Раде. 2001. *Прилози за наставата по литература*, Скопје: Матица македонска.
- Стојка Бојковска, Димитар Пандев, Живко Цветкоска, Лилјана Минова–Гуркова. 1998. *Македонски јазик за средно образование*, Скопје: Просветно дело.

Мери ЦУБАЛЕВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Скопје, Македонија

ТУРЦИЗМИТЕ ВО ПРОЗНОТО ТВОРЕШТВОТО НА ЈОВАН СТРЕЗОВСКИ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес во овој труд е употребата на турцизмите во прозното творештвото на Јован Стрезовски, коишто придонесуваат јазичниот израз на авторот да зазвучува архаично, му придаваат разговорен белег на исказот, а со тоа се постигнува потребната спонтаност на јазичниот израз на авторот. Нивната употреба придонесува јазичниот израз на авторот да ги пренесе мислите, чувствата и страстите на едно минато време. Употребата на турцизмите во современата македонска литература би можело да се поврзе со специфичноста на содржината што се пренесува, а од друга страна може да се сфати како свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик. Турцизмите се извор на мирисот на ориенталниот живот, евокативно средство со кое се отсликува минатото. Во историските раскази, романи и сл. се употребуваат голем број турцизми за пореално опишување на настаните и нивното поголемо доближување кон современиот читател – турцизмите се јавуваат како нужни и незаменливи лексички елементи, со оглед на тоа што одговараат на содржината што ја именуваат, а турцизмите освен за локализирање на настаните во времето се користат и како информација во територијална и социјална смисла – тие се особено карактеристични и за говорот на македонското население (селско и градско) во случаи кога луѓето им се обраќаат на Турците, а и на постари или на луѓе од „вишите“ слоеви, кон кои се изразува извесна почит. Соодветната употреба на турцизмите во текстот придонесува за поголема оригиналност на времето во кое е сместено дејството, за нијансираност на ликовите, преку временско и јазично навраќање во едно минато време со актуелизирање на веќе архаичната лексика.

Клучни зборови: лексика, турцизми, зборообразување, стилистика.

Застапеноста на лексиката од турско потекло во македонскиот јазик е резултат на меѓујазичните контакти во минатото (почнувајќи од крајот на 14. век па се до денес), исто како и во другите балкански јазици. Некои турски заемки се зачувале до денес, како зборови од неутралната лексика, кои се адаптирале во основниот речнички фонд, други турцизми, со кои се означувале на пр. предмети и садови за секојдневна употреба, делови од облеката што не се повеќе во употреба и др., денес се архаизми или дијалектизми, а трети излегле од употреба затоа што по долгата употреба со иста содржина добиле тесно, специјализирано значење (на пр. називите кои означуваат делови на народната носија), а покрај тоа според Јашар-Настева

(2001: 25), станале безживотни и непродуктивни, неспособни за развивање нови значења и за изведување нови зборови. Во македонскиот литературен јазик, најмногу се зацврстиле оние турски заемки кои воопшто не можат да се заменат. Овие заемки главно ги пополнуват лексичките празнини во системот на јазикот што ги прима. Тие се често и единствени изразни средства и затоа се третираат и како нужни заемки¹.

Во историските раскази, романи и сл. се употребуваат голем број турцизми за пореално опишување на настаните и нивното поголемо доближување кон современиот читател – турцизмите се јавуваат како нужни и незаменливи лексички елементи, со оглед на тоа што одговараат на содржината што ја именуваат, а турцизмите освен за локализирање на настаните во времето се користат и како информација во територијална и социјална смисла – тие се особено карактеристични и за говорот на македонското население (селско и градско) во случаи кога луѓето им се обраќаат на Турците, а и на постари или на луѓе од „вишите“ слоеви, кон кои се изразува извесна почит (Јашар-Настева 1972:93). Соодветната употреба на турцизмите во текстот придонесува за поголема оригиналност на времето во кое е сместено дејството во романите, за нијансираност на ликовите, преку временско и јазично навраќање во едно минато време со актуелизирање на веќе архаичната лексика.

Според Јашар-Настева (2001: 25–26) „Сите овие зборови успеале длабоко да се вкоренат и тие денес се составен дел од македонскиот лексички фонд. Во современата македонска проза е голем бројот на турцизмите за конкретни предмети што се употребуваат секојдневно, како на пример заемките што се во врска со покуќнината, делови од облеката, во врска со исхраната и кујнските садови, како и разни занаети и алати. Јашар-Настева (2001: 25) истакнува дека „Сите овие зборови успеале длабоко да се вкоренат и тие денес се составен дел од македонскиот лексички фонд. Поголемиот дел од овие зборови македонската јазична свест и не ги сеќава како туѓи, „турски“².

Употребата на турцизмите во современата македонска литература би можело да се поврзе со специфичноста на содржината што се пренесува, а од друга страна може да се сфати како свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на јазикот со изразните средства од народниот јазик. Турските заемки во уметничката литература, ги употребуваат главно оние писатели, особено поети, чиешто творештво произлегло од народното, а нив им даваат предност и оние што во своите творби ја третираат проблематиката на подалечното и поблиското минато кое е тесно поврзано со турското владеење (на пр. Васил Иљоски, Ѓорѓи Абаџиев, Стале Попов, Петре М.

¹ Овие термиолошки заемки можат да се поделат и на неколку семантички групи: терминологија за јадења: *helva* (тур.); *alva* (мак.), *uyfka* (тур.); *yufka* (мак.), *yahni* (тур.); *janiya* (мак.), *kadayif* (тур.); *кадаиф* (мак.), *çorba* (тур.); *чорба* (мак.) и др., терминологија за пијалоци: *çay* (тур.); *čaj* (мак.), *boza* (тур.); *боза* (мак.), *şerbet* (тур.); *шербеџи* (мак.), *sahlep* (тур.); *салеј* (мак.), *kahve* (тур.); *кафе* (мак.) и др., терминологија за облека: *çorap* (тур.); *чорай* (мак.), *mintan* (тур.); *минџан* (мак.), *şati* (тур.); *шатија* (мак.), *yelek* (тур.); *елек* (мак.), *kolan* (тур.); *колан* (мак.) и др., терминологијата на кујната: *çini* (тур.); *чинија* (мак.), *cezve* (тур.); *џезве* (мак.), *tepsi* (тур.); *џејџија* (мак.), *sofra* (тур.); *софра* (мак.), *kazan* (тур.); *казан* (мак.) и др., терминологијата на музичките инструменти: *daire* (тур.); *гајре* (мак.), *gayde* (тур.); *џајга* (мак.), *saz* (тур.); *саз* (мак.), *tanbur* (тур.); *џамбура* (мак.), *zurna* (тур.); *зурла* (мак.) и др. и од религиозната терминологија: *bayram* (тур.); *бајрам* (мак.), *ramazan* (тур.); *рамазан* (мак.), *haci* (тур.); *хаџија* (мак.), *yatsi* (тур.); *јаџија* (мак.), *imat* (тур.); *имам* (мак.) и др. (Муртезани: 2002 58–63).

² Турскиот јазик се јавува и како јазик посредник преку кој навлегле заемки од арапско потекло (на пр. *кадифе*, *марама*, *колан* и др.) и од персиско потекло (*џамук*, *чорай*, *чоја*, *шал* итн.) од западноевропските јазичици (*фанела*, *саја*, *џалџо*, *џанијалони*, *џаниофли*, *џакеџи*).

Андреевски), додека пак некои автори турцизмите ги употребуваат како експресивно средство со кое му даваат разговорна нијанса на својот јазичен израз, типизираат поединечни ликови од делото, или пак ја истакнуваат стилистичката диференцијација на говорот на нараторот на ликовите на делото (Цубалеvsка, Макаријоска, 2017:184–198).

Најчесто нивната употреба е за ориентално нијансирање на јазикот и секако зависат од контекстот. Тие се експресивно маркирани, а на лексичко рамниште наликуваат на иновации. Еден од тие автори е и Јован Стрезовски, македонски поет, романописец, раскажувач, романсиер и преведувач. Роден е на 26 април 1931 година во селото Подгорци, Струга. Завршил Филозофски факултет во Скопје. Работел како наставник во основно и средно училиште во областа на Струга. Исто така, работел и како новинар во Радио Скопје. Бил долгогодишен директор на Струшките вечери на поезијата. Член на ДПМ од 1960 година.

Автор е на книгите: *Светулки* (поезија за деца, 1957), *Последен керџириц* (приказни за деца, 1958), *Шейоџи* (поезија, 1958), *Мейли џесни* (поезија за деца, 1959), *Зелени очила* (раскази за деца, 1960; расказ 1961), *Пајоџи до зори* (роман за деца, 1962), *Бандаџа наречена „Брајско дрво“* (роман за деца, 1964), *Светило оѓледало* (поезија за деца, 1965), *Од север до Јужниоџи џол* (поезија за деца, 1965), *Синови* (роман за деца, 1968), *Чекори џо време* (поезија, 1971), *Чекори во времето* (поезија, 1968), *Орфеј на бескрајоџи* (поезија, 1971), *Вода* (роман, 1972), *Црноџи езеро* (роман, 1978), *Велебиџе* (поезија, 1985), *Анксиозноџи* (роман, 1986), *Тајни* (кратки роман-приказни, 1989), *Злодобро*, (роман, 1990), *Светило џроклеџи* (роман, 1980), *Зарек* (роман, 1981), *Ереџиц* (роман, 1994), *Живоџираџ* (роман, 1995), *Последно џрибежииџе* (роман, 2003) и романите за деца: *Пајоџи до зорџи* (1962), *Дружинаџа Брајско сџебџо* (1986), *Синови* (1968), *Сааџиџи кукавица* (1978), *Езеро сон* (гигантска сликовница, 1990), *Чуден свет* (поезија, 1991), *Кој и зоџиџо* (загатки, 1991), *Прва џубов* (раскази, 1992), *Љуџе со лузни* (збирка раскази, 1961), *Сили* (раскази, 1992), *Плеџенка* (поезија, 1992), *Свети во свет* (поезија, 1996), *Рагосџи* (поезија, 2000).

Добитник е на наградите: РТВ Скопје, 11 октомври, Столе Попов, Ацо Шопов, Гоцева Повелба, прв добитник на Державин за стихозбирката *Времено и џрајно*.

За прозното творештво на Јован Стрезовски е карактеристична честата употреба на турцизмите за конкретни предмети што се употребуваат секојдневно, како на пример заемките што се во врска материјалната култура, односно заемки што се во врска со покуќнината и со внатрешното уредување на куќата, во врска со исхраната и кујнските садови, разни занаети и алати, заемки поврзани со надворешната околина, заемки од трговската дејност, потоа заемки за делови од чевечкото тело, заемки од областа на облеката, обувките и накитот, од областа на занаетчиството, од областа на градителската дејност, од трговската дејност, флората, фауната и др., на пр.: *сокак*, *чариџија*, *басамак*, *баџа*, *калдрма*, *керал*, *кејенек*, *чешма*, *џам*; *аба*, *басма*; *сомун*; *миндер*, *каниџа*, *џум*, *џерде*, *џенекиџа*, *кебе* и др.

Во екцерпираниот материјал, исто така, е забележлива и употребата на зборовите од апстрактниот лексички слој, каде што постои поголема можност да се јавуваат варијации во значењето, за разлика од значењето кај зборовите со конкретно значење, иако и таму забележуваме семантички модификации, на пр.: *абер*, *адеџи*, *џајле*, *џајреџи*, *есай*, *зиџан*, *зорџи*, *касметџи*, *маџиџаџи*, *марифеџи*, *муабетџи*, *рааџи*, *резил*, *сеир*, *чаре*, *џумбус* и др. Поретки се заемките од религиозната терминологија како

курбан, џенем и гр. Некои турцизми се маркирани т.е. карактеристични за говорот на одделни социјални средини, својствени за постарата или помладата генерација, како на пр.: *сеур, дамар, џајле, дамла, инаеџи, меана и гр.*

Во понатамошниот текст ќе наведеме богат илустративен материјал во кој е евидентирана употребата на турцизмите во творештвото на Стрезовски (претежно од областа на материјалната култура и од апстрактниот лексички слој): Игуменот ги благослови и ги одведе во вториот двор, во манастирските конаци... (Зл:40), Во пожарот изгореле сите манастирски конаци и скапоцените работи: книги, одежди, реликвии... (Зл:43), Имаме и кипарис од кој бил направен ковчегот на Ное... (Зл:95), ...земаше благопријатни мириси од: стакта, халан и ливан чист, ги мешаше, вареше и правеше миро и кадиво (Ер:108), На појасот од мантијата му висат клучеви од сè во манастирот: од портата, трпезаријата, визбата со пијалок, од одајата во која има овоштие запретано во слама, од свеќницата каде што има скапоцени свеќарници, шандани, златни и сребрени потири... (Ер:109), ...го наслика по урнекот на иконата од Св. Гора... (Ер:142), По бајачки, по свети води и манастири, икона од Света Гора и донесе... (Св.пр:24), Ги штркаа ќералиите и плевните со света водица, со жива вар, чадеа темјан и пееја молитви, го молеа господа да ја запре и сотре болеста по ајваните; им врзуваа амајлии на гушата... (Св.пр:30), Сувиот леб, таинот ни со вода не може да се голта. (Св.пр:38), Тој е таласамот на куќата... (Св.пр:43), Но качаците како ливоти... (Св.пр:56), Ги полеал со арсланечка крв и ги благословил... (Св.пр:59), ...да не ги закопуваат луѓето како ајвани, туку задушниците редовно да им ѝ носат... (Св. пр:83), ...а врвот му се исукува голем колтук, ореол што блеска пурпурно. (Св.пр:115), Ја препозна, тоа беше жена му Девица, облечена во калуѓерски алишта. (Св.пр:151), Сонцето како тешка лира втона во водата... (Чек:13), Древен цин фатен... (Чек:14), И рева во стогласна борија... (Чек:14), Со бел синцир – бог на бела вечност... (Чек:33), Кобо, ќе ти ја урнам скалата! (Луз:38), Онаму каде што исчадената ламба упорно се трудеше... (Луз:47), Низ плотот што оставил цеп... (Луз:72), Во црковниот двор зурлите го кинеа грлото. (Луз:96), Митруш праќаше писма и по некоја пара за црквата за среќно да го врати Богородица назад... (Зар:12), Бог да го прости, ни остави аманет... (Зар:12), Ја запустила куќата и кошарата... (Зар:13), Се направи попис на се што имаше во црквата: свеќи, масло, темјан, смирно, покров, фурда за свеќи, ризи, кошули, чорапи, потир, но друг поп не дојде... (Зар:25), За лошина, за урок, за нагаза, за покус, за лоши, за хунапи и за разни други марази. (Зар:25), Ќе и пикнат свитена маша... (Зар:25), Ме фаќаше умора и дремка; Ми избега дремката и умората... (Зар:30), Зеде сапун и риза... (Зар:32), Овде ќе свирите за мојот покоен побратим. Го отруја сватовите на свадба со лоша ракија. Катили! (Зар:35), Овде ќе свирите за мојот покоен вујко. Беше делија! (Зар:35), Водата ја чувствува како мелем на рана, облога на изгорена кожа. (Зар:42), Во долапот со дрвени поли, ја виде Гидија иконата на св. Ѓорѓија... (Зар:45), Напред пред поворката во посебно ауто, одеше ковчегот на жената... (Зар:55), Ќе се испотепаа меѓу себе од лакомија и скомрази... (Зар:61), Калуѓерот ја извади шапката, го избриша челото и вратот со шамијата... (Зар:62), Му ја отклуча Трпе портата од манастирот..., го поведе Трпе кон конаците манастирски, му ги покажа одаите, му ги покажа од чардакот и плевните, шталите, котарите, гумната, визбите... (Зар:63), Топлото ветерче му носи мирис на босилок... (Зар:71), ...го позема бинлакот со вино... (Зар:71), Свртија со јагнето околу манастирот по адетот божји и му го предадоа на отец Игор. (Зар:72), ...пристигнаа луѓе от сите околни

места. Испоседнаа во манастирските конаци, чардаци, дворот. (Зар:73), Шеташе пагурот со ракија и плоската со вино од човек на човек...(Зар:73), Погледнуваше на таванот и се успокојуваше...(Зар:77), Му светка на сонцето како лимон, како восок. (Зар:80), Му го остави на ковчегот. (Зар:86), Влезе во манастирските конаци и тука не го најде. Го стави на иконата во нејзината одаја.(Зар:127), Имаме и кипарис од кој бил направен ковчегот на Ное...(Зл:95), Некои сè уште стојат, со порти заковани или запнати со катанари...(Зар:9), Како да ги зафатила паника од тешки неволи и таксирати...(Зар:9), ...сидовите се од од камен, тула, од плит, од дрвени плотици исковани една врз друга за да нема цепови, покривите се од керамида, од плотици исковани една врз друга, од плочест камен, од 'ржаница, од ламарина...(Зар:9), Куќите се поврзни со сокаци...(Зар:9), Околу неа ограда со широка дворна порта, во дворот јабољкница...(Зар:10), Долните простории се ќерал за држење добиток; горните две одаи поврзани се со чардак...(Зар:10), Сокаците и патот што слегува надолу низ клисурата на неколку часа одење со џадето...(Зар:10), ...долните простории се ќерал за држење добиток; горните две одаи поврзани се со чардак од кој се гледа сето село, сокаците и патот што слегува надолу низ клисурата...(Зар:10), зашто само во неа има живот, само во неа чади оџакот.(Зар:10), Во куќата светнува ламба...(Зар:10), Им удрија катанари на куќите...(Зар:10), В ценем нека одат...(Зар:10), Каде што ќе најдеше празно место садеше: врби, тополи, евли, лески, јасики. Во пролет им одеше со секирата..(Зар:10), Кога ја виде отец Тимон, го удри дамла...(Зар:24), ...машко и женско и почна да ги одгледува во котар...(Зар:11), ...ни остави аманет...(Зар:12), Ако му се спротивстаеа ја земаше старата сабја...(Зар:12), ...на полјакот Давид му купија дурбија за да го чува имотот...(Зар:13), ...ја запустува куќата и кошарата и фатија некаде...(Зар:13), се надеваше барем тој да остане...(Зар:15), ...а навечер пресметуваше дали му е есапот токму – излегуваше на чардакот од канцаларијата и пукаше...(Зар:15), а навечер пресметуваше дали му е есапот токму – излегуваше на чардакот од канцаларијата и пукаше...(Зар:15), ...облакаа жените на себе неколку фустани, по неколку џемпери.....Мажите по неколку рала панталони, палта, кошули...(Зар:15), реката намалува и бавчите и нивјето не можат да се наводнуваат. (Зар:15), ...ги пополнува ситните процепи во коритото...(Зар:15), ...ќе ти даваме по три кутли жито од куќа. (Зар:16), Се вадеа нивјето, бавчите му се полнеа, му се полнеа на Војдана амбарите со жито...(Зар:16), ...изработуваше сè и сешто: браварија, јоргани, налани, домашни ракотворби, печатарски работи, шиене, бојадисување. (Зар:17), Го распоредија во јорганскиот погон...(Зар:17), Поштарот Јовко се искачува по стрмното патче низ клисурата...(Зар:19), Прелистуваа стари тефтери...(Зар:20), ...до џадето иде со џип, а од џадето наваму ја носиме со коњ...(Зар:21), ...палеа тутун и си подаваа еден на друг. (Зар:27), Душата ми излезе додека се искачив по клисурата.(Зар:29); Трпе му донесе пагур со ракија. (Зар:30), ...помина Палик со шамичето по вратот. Имаш ли ракија...(Зар:30), Ми избега дремката и умората...(Зар:30), Беше делија! (Зар:35), Оној што не пие, е ајван. (Зар:35), ...го стави бинлакот со пијалак крај себе...(Зар:35), Не можеме ни со ајван да слеземе долу на џадето. (Зар:42), Гидија ќе го земеше оглавот од коњот...(Зар:46), ...а ни крлук ни овци имаше...(Зар:46), се родија многу дренки, трнинки, лешници, дуњи, костени: јаглењата во огништата фаќаа дебела пуза: страчки гракчеа по небото и водеа џенг; џенг водеа и пчелите...(Зар:48), ...долните простории се ќерал за држење добиток; горните две одаи поврзани се со чардак од кој се гледа сето село, сокаците

и патот што слегува надолу низ клисурата...(Зар:10), ...да земе дрва за огнот или да слезе во кералот и да ги нагледа ајваните...(Зар:48), Одеше кај коњот да му го намести мутафот на грбот...(Зар:49), Секој ден се токма да тргнам...(Зар:51), ...на празници се правеше панаѓур и идеа прематарции со богата сермија...(Зар:52), ...и кучето повеќе не се пикаше под гаждарето...(Зар:54), ...од кого го имала, од каков сој е...(Зар:55), ...над аждајата и не знае што да заправи...(Зар:56), Му пролази јанса. Јансата му се потсили кога во градината го чу пискањето на пилињата...(Зар:65), ...арсланот го дебне волкот, волкот лисицата...(Зар:55), Трпе ги мина крај него во кералот...(Зар:66), ...го фаќаше бутур, зазабица, крупа, сараца, шап, лигавка...(Зар:66), ...се држеше за фртомата од самарот и кога ќе снеможеше...(Зар:67), Сабајлето, Трпе најде само еден отепан. (Зар:68), ...го позема бинлакот со вино....(Зар:71), Свртеа со јагнето околу манастирот по адетот божји...(Зар:72), ...да му однесе иљач за ишијасот. (Зар:74), На ногата ѝ стави јакија што ја направи од коноп и јајца... (Зар:78), Ако му се спротивставеа ја земаше старата сабја...(Зар:12), Трпе зеде сакма и ја зави...(Зар:78), и локна од котлето вода. (Зар:78), И го гледаше чергичето во одајата на кое лежеше...(Зар:78), ...срцето му се згрчи, дамла го удри...(Зар:79), И ајванот јади – ама пак си е ајван...(Зар:82), ...му крена неколку ќерамиди и му го урна оцакот. (Зар:83), ...ќе ги поврзеше со фитили...(Зар:85), ...ги одбележуваше со натписи: железо, бакар, боксид, јаглен, кварц, манган...(Зар:85), ...подаваше глава да види дали фитилот гори...(Зар:86), Трпе и носеше што ѝ треба и ѝ покажуваше каде стои: сирењето, маста, брашното, солта, пастрмата, ситото, бљудот, сукалото, бутинот за матење матеница...(Зар:92), Чакмите од покривот се рушат...(Зар:95), Се цари наоколу...(Зар:95), Излегува од бавчата, скока преку оградата, преку ендекот...(Зар:95), Сета будалштина од мене ќе ја истерам...(Зар:97), ...да ги однесе будалштините на Нуне. (Зар:97), Но се потпишманив...(Зар:99), ...и душмански го гледа Трпе. (Зар:97), И Трпета почна да го фаќа дрема...(Зар:98), Нема повеќе да правам белји...(Зар:96), Трпе се стрча во одајата да го земе чивтето. (Зар:103), Му послаја рогузина и го ставија во едното коше од одајата. (Зар:103), Го исчистија дворот од белеги, од лепешки, ја подновија оградата на чардакот со нови штици, ги исковаа дупките на алето на чардакот, го извадија гнојот од кералот и го растурија по нивјето...(Зар:107), ...на главата има долга везена марама, киска со бубаќ, муниста и пулајки; на лицето дулак; на неа срмен забан, на забанот гердан, колан со праи, skutник, препашка, шамија со пуфки, везена кошула со грлинче, везени чорапи и чевли со пуфки. (Зар:108–109), ...ѝ го вади дулакот...(Зар:109), Кога се купува ајван – се прави пазар. (Зар:109), ...што будалски си го одзеде животот...(Зар:110), ...ја избегна орелот смртта, му куртули: еднаш леташе доста високо и сачмите не го фатија...(Зар:112), ...излегувам од оваа зандана, одам во живот...(Зар:114), ...јагнешка шубара, искрпен џамадан, опинци од кожа...(Зар:124), плетел сѐ што ќе му начале селаните: кошници, сепетки, кошови...(Зар:125), Правеа скелиња, правеа лостови, диреци, потпирачи, макари, сучеа дебели јажиња...(Зар:129), Бев да го уништам пајакот на чардакот...(Зар:133), Ми го зеде сабајле...Да. Сабајле. (Луз:6), ...ги закопаа игрите во сокакот...(Луз:15), Ми тропкаат над џамов...(Луз:113), Види, суратот нивен! (Луз:113), Можеби е на дуќан. (Луз:114), „Будала“ го стутка лицето и тропна со вратата...(Луз:117), ...вцарен во нејзините нозе поткачени на резето...(Луз:112), Лефтер го остава леѓенот со натопени слики...(Луз:116), ...во дамарите го загризи трпнеж. (Луз:14), ...да ја трујат гладта на иста софра. (Луз:15), Ми го зеде

сабајле. (Луз:6), Го искачи по скалата и го впика во една од собите. (Луз:7), се отфрли од рогузот и со мафтање на клепките ја исклоца дремката. (Луз:7), Резете чкрапна зад грбот. (Луз:10), ...потстегни ѝ го оглаво. (Луз:11), ...да ја трујат гладта на иста софра. (Луз:15), ...ги подизмолкнаа главите од ќебето. (Луз:16), ...за да го припие кундакот некаде... (Луз:18), Сунѓерот во градите како да беше исушен за да исцеди глас. (Луз:25), Очите на детето беа џамлии... (Луз:31), Ќе џбарне во ковчегот... (Луз:35), ...таа ги креваше очите направо во рамката од камарата... (Луз:36), ...и не југај на кубево од кукава... (Луз:38), Дамла в цигер... Што лошо ти правеа. (Луз:38), Трујач в цигер – му стрешти крај уши. (Луз:39), А таа фрли мунси со рацете... (Луз:39), Ама сета ракија, трујач да му биде, сета ракија што сте му ја дале за нив... (Луз:39), ...но нејзините црни партали ги покриваа... (Луз:43), ...со два прста да го раззине џебот. (Луз:44), ...откри чудна слика: долг синцир од човечки растови... (Луз:46), ...онаму каде што исчадената ламба упорно се трудеше... (Луз:47), Жената го префрли шалот преку глава... (Луз:49), ...влезе и еден човек во долго катранесто палто. (Луз:49), Катранестото палто постојано доаѓаше кај него... (Луз:50), ...а кога се довлечка до чардакот... (Луз:55), Но нивниот командир го кршеше камшикот... (Луз:58), Туланата повеќе не работи. (Луз:59), ...и го залепи лицето на испуканиот ќепенек. (Луз:60), ...да биде поблиску до џадето... (Луз:66), ...качи се на шкамон и сврти со дурбијата... (Луз:66), Се чека да забрмчат по џадено. (Луз:67), Скитаваме како пцишта по сокаци. (Луз:68), Не мислам со друга да акам. (Луз:70), Свиркаше под пенцере. (Луз:70), Ми го сврти кубурот... (Луз:74), Ме чекаат како сомун... (Луз:75), ...ќе го запреше со колената или со кундакот од пушката. (Луз:77), ...се опре на кундакот... (Луз:77), ...што го има во секирата. (Луз:79), „Копиле“, рече стариот и пуфна низ устата. (Луз:84), Ќе летне кон лелајката префрлена на самарот... (Луз:85), ...поарно е дома... (Луз:85), ...од пазарот ќе свртеше во кафеанчето... (Луз:86), „Копиле“, шушна низ заби... (Луз:87), ...сојот се испогани. (Луз:88), ...му се исука тих свиреж на зурли. (Луз:92), А писокот на зурлите и татнежот на тапаните често ги надвишуваа гласовите. (Луз:92), ...ја сврте главата кон нејзиниот накитен појас... (Луз:92), ...и бараше поголема торба. (Луз:93), ...заедно со сенката на чаталестата липа. (Луз:93), Но вратата од долната соба не се отвараше. (Луз:99), ...напрстечки се спушташе по скалилата. (Луз:99), Ја зеде торбата, чеканот и мистријата... (Луз:104), да се фатиш за витката направена од тенеке... (Луз:111), Види, суратот нивен! (Луз:113), Го напуштив дуќанот. (Луз:114), Ми тропкаат над џамов... (Луз:113), Можеби е на дуќан. (Луз:114), „Будала“ го стутка лицето и тропна со вратата... (Луз:117), ...вцарен во нејзините нозе поткачени на резето... (Луз:112), Лефтер го остава леѓенот со натопени слики... (Луз:116), ...на зајдисонце одеше во градскиот амам... (Пос.пр:17), Таа доаѓаше во долга кадифена наметка извезена со срма... (Пос.пр:17), ...калдрмата одзвонуваше од нејзиното ритмично газење со наланите. (Пос.пр:17), ...и во која имаше мермерно корито кое амамџивката убаво ќе го исчистеше... (Пос.пр:17), ...ќе му се поднасмевнеше давајќи му ишарет... (Пос.пр:19), ...изврзана со бел турбан околу главата... (Пос.пр:20), И додека таа шмукаше од салепот... (Пос.пр:20), Таа го пречекуваше облечена во свилени шалвари опашани под мевот... (Пос.пр:20), Го пречекуваше во гостинската одаја на канабето оближено со зелена чоја... (Пос.пр:21), Ракида го служеше Карацут со кафе, чај, локум, ракија... (Пос.пр:21), ...таму да е на ачик и да ги восхитува луѓето... (Пос.пр:22), ...како да краде: бонбона, сува смоква, урма, локум, суво грозје. (Пос.пр:26), Вратата од дуќанот никогаш не ја подмачкуваше

за да го тргне од дремка...(Пос.пр:26), ...ако му се случи да задреме зимно време крај мангалот. (Пос.пр:26), Чаре? Ја загледа Никифор. (Пос.пр:35), ...а не како соперници и намкорести ортаци...(Пос.пр:38), ...спиеја по чардаците, балконите, дворовите...(Пос.пр:51), ...сидовите зрачеа топлина како фурна. (Пос.пр:51), Не му беше драго ни авлијата што ја отстрани...(Пос.пр:61), ...и направи метани, и ја бакна раката, потоа и старата Ракида и направи метани. (Пос.пр:85), Кога пајтонот запре пред куќата на Караут...(Пос.пр:87), ...зашто видов аир од него...(Пос. пр:88), ...испрекинатиот глас на оцата на минарето што маглата го задушуваше. (Пос.пр:91), и носеше кана да ги бои ноктите...(Пос.пр:107), туку и душмански го гледа...(Пос.пр), ...како да лебди низ чадот од тутунот...(Пос.пр:107), Ја меткаше бројаницата низ прстите, тргаше оповремено на наргилето...(Пос.пр:107), ...и го слушаше мекото шушкање на нејзините чингијани...(Пос. пр:107), ...и не седи повеќе на канабето крај него, туку отспротива на миндерот...(Пос. пр:108), Шетјќи низ тесните и заплеткани сокаци во Ѓупското маало ќе дојдеа до една чистинка, меѓдан..., се виткаа танчарки со дајриња и тепсии и изведуваа разни вештини на акробати, маѓионичари, пеливани...(Пос.пр:120), ...слично на сеамот што не го архи семето попусто...(Пос.пр:124), ...полека да изнурнува како од некоја синдилија...(Пос. пр:145), ...да не дозволеши да дојде до ова дереце...(Пос.пр:150), Не сакаше да го слуша ни отчукувањето на саат-кулата...(Пос.пр:162), Ах, таксират...(Пос.пр:166), Дента кога се врати Хана од чарчија...(Пос.пр:173), Таа што му е таксана од судбината – не му гине. (Пос.пр:186), ...налепувајќи си слој по слој на телото и катмери на душата. (Пос. пр:196), ...ширити, тантели, цветови и гранчиња од свила и крепсатен и др. (Пос.пр:197), ...по сето тело му висеа парчиња разни крпчиња и конци, памуци, ширити, гајтани...(Пос. пр:198), ...на крајот гледаме дека сме на зијан...(Пос.пр:218), ...за да ме куртули од долго измачување...(Пос.пр:221), Тој му бил најголема амајлија...(Пос.пр:239), ...си го терале по свој кеф, разби – гајле...(Зар:49–50), Тераше инает со мене...(Зар:108), овошките расцутеа предвреме – апансас. (Зар:120), Им тури вода во тенцерето...(Зар:132), ...си го локав циѓерот...(Луз:9), Будала си Трајане...(Луз:60), ...не ќе ни друга да акам. (Луз:70), ...тонови и нијанси: жолта, сина, зелена.чивитлија, сива, алова, портокалова. (Св. Пр:11), децата им мочаат кај им е ...кеф (Св. Пр:14), ...додека имаат мака на алтан – терзија те држат...(Св.пр:15), ...табиетот да им го земе...(Св. пр:15), ...мирисаат на мискинсапун...(Св. Пр:17), ...ќе фатат големи болести по луѓето: улери, дамли, трески, тифуси, офтики, чуми, бисерки, приштови, заучки; по ајваните: шапови, бутури, метили, лчигавки, сараци, красти, струпци (Св.пр:21), ...се пикаа во трските, во шеварот...(Св.пр:27), ...лизнуваа од езерската вода како од иљач...(Св.пр:29), ...тој е таласамот на куќата...(Св.пр:43), ...во старо време криеле: азцери, стии, ламји, вештерки, таласами, нави, укалци, катарии, улери, буици и др...(Св. Пр:44), ...и персискиот цар не видел аир од нив...(Св.пр:47), ...им го одвртуваше фитилот...(Св.пр:154), ...врата со резе и катинар...(Св.пр:142), ...и да донесе во селото сол, масло, шеќер и газија...(Св. пр:141), ...не ќе бидете на зијан...(Св.пр:123) и др.

Употребата на архаизираниите турцизми во прозата на Јован Стрезовски обично е временски и контекстуално мотивирана: И фатија фуртуни, кијамети што глава не се подаваше...(Зар:48), ...да земе дрва за огнот или да слезе во кералот и да ги нагледа ајваните...(Зар:48), ...појди во градината на калифатот Абдул Рашид и кај шадрванот ќе најдеш закопано благо. (Зар:128), Ја нашол градината на калифот...

(Зар:128), Одеше кај коњот да му го намести мутафот на грбот...(Зар:49), Долните простории се ќерал за држење добиток; горните две одаи поврзани се со чардак...(Зар:10), ...до џадето иде со цип, а од џадето наваму ја носиме со коњ...(Зар:21), ...на празници се правеше панаѓур и идеа прематарции со богата сермија...(Зар:52), ...страчки гракчеа по небото и водеа џенг; џенг водеа и пчелите...(Зар:48), ...на полјакот Давид му купија дурбија за да го чува имотот...(Зар:13), ...го отчепува бинлакот и му го подава на Трпета...(Зар:34), ...и ќе ја земеше авланката со вино...(Зар:35), ...над лилјаци бел тарун, над тарунот честа гора...(Св. пр:46), И фатија фуртуни, кијамети што глава не се подаваше...(Зар:48), Долните простории се ќерал за држење добиток; горните две одаи поврзани се со чардак...(Зар:10), Сокаците и патот што слегува надолу низ клисурата на неколку часа одење со џадето...(Зар:10), ...кога почнал да се враќа со гемџата (Св.пр:47), ...наврено на долг чибук...(Св.пр:133) и др.

Покрај полнозначните зборови од турскиот јазик биле примени и голем број службени зборови, партикули, сврзници, како на пр.: *ем, ама, аниак, де, ја, јок, јок...а, сал(ше), саге, заре, зер, ди(љ)ми, чунки, макар, демек, барем, биле, диџ, ич, асли, баиш*, како посебно економични и контекстуално мотивирани и поради местото во структурата на реченицата и исказот се одликуваат со висока експресивност, на пр.: Еј, бре, што е ова? (Зар:15), ...ќе ја земам, па макар ја грабил. (Луз:94), Устата да ти цути, бре Гидија! (Зар:83), Да си вековит, бре Гидија! (Зар:84), Чкрапај, бре, пустински! (Луз:114), ...се надеваше барем тој да и остане...(Зар:15), Аман, бре оче...(Зар:70), Ах, бре оче...(Зар:76), Ама пак си е ајван...(Зар:82), ...ама го има само преку животите...(Зар:136), ...ама и уште еднаш да се потврди...(Зар:136), ...ама токму кога стигнува...(Зар:137), ...се надеваше барем тој да остане...(Зар:15), Ама што ти е гајле...(Пос.пр:56), Ама сета ракија, трујач да му биде...(Луз:39), Посвири де – го извиши гласот. (Луз:95), ...ами ни касаи...(Св.пр:132), и др.

Марков (1997:143–144) разгледувајќи ги извиците-заемки навлезени во македонскиот јазик со посредство на турскиот јазик (а во турскиот се употребуваат во својство на именка), истакнува дека некои од нив се среќаваат главно во еден дел од архаичните народни говори, а со ретки исклучоци од типот *аман*, другите се карактеристични за разговорниот стил: *аирлија, анасана, џајреџ, џенем, шукур*, а со својата затврденост и распространетост се изделуваат: *аирлија, аман, џајреџ, џиди, џенем* и *шукур, сикџер* кои се подлабоко навлезени во секојдневната практика и со почестата примена потешко се заменуваат со своите синоними со македонска (словенска) основа, на пр.: Да му речете да оди во џенем...(Пос. пр:98), ...кога ќе дојде тој сиктер ден...(Пос. пр:99), Алекум селам...(Пос.пр:222), Оди во џенем и ти и тие...(Зар:82), В џенем нека одат...(Зар:10), Сиктер, никогаш вас човек не може да ве нахрани...(Св.пр:45), В џенем фати! (Св.пр:124), Бадијала копаваме...(Св.пр:123) и др.

Заради долгото непосредно јазично влијание и некои турски суфикси извршиле влијание на зборообразувачко рамниште, па станале продуктивни со словенска или друга основа. Некои турски суфикси станале продуктивни во нашиот јазик, на пр. кај именките суфиксите -џија, -чија и -лак: *џолемџија, џовелџија, џеслак, војниклак* и сл., па се застапени и во современиот јазик. На пр. -џија се употребува за изведување називи на лица што се занимаваат претежно со физичка, но и со интелектуална работа: *абаџија, доџрамаџија, дуварџија, џенекџија, џерџија* итн.: ...на празници се правеше панаѓур и идеа прематарции со богата сермија; ...па багремарот што

кога расцутува, го преситува воздухот...(Зар:52), ...слезе од пајтонот и му рече на пајтонџијата...(Пос.пр:88), ...салеџијата со чашка топол салеџ...(Пос.пр:164), ...розовата (шекерлијата): ...чаламџии, фодули, самобендисани...(Св.пр:16), Лоте го тераше кафеџијата Јандро...(Св.пр:32), ...додека имаат мака на алтан – терџија те држат...(Св.пр:15), ...но со прсти стегнати кајџлии не се расфрлаат и не арчат многу...(Св.пр:15), лилавата (јоргованлијата): постојано си потпевнуваа...(Св.пр:16), Џимрии во јадење, во купување...(Св.пр:17), ...се пулиме во чунџијата..... Му даваме на чунџијата...(Св.пр:134), ...му се враќала истата онаа сила и истиот аџамилак...(Зар:80), ...го позема бинлакот со вино...(Зар:71), Кобалок е тоа...(Луз:88), А кога мамурлукот сè уште го држеше...(Пос.пр:146), Ракида ја посетуваше кујунџијата Димо...(Пос.пр:20), ...во она време кога тие беа имашлии (Пос.пр:69), Син му на кувенџијата Димо Караџут...(Пос.пр:208), ...тонови и нијанси: жолта, сина, зелена.....чивитлија, сива, алова, портокалова. (Св. пр:11), ...на чардаците испуштени башлаци на кои висат мали куличиња... (Св.пр:12), или во време на војни и арамилак... (Св.пр:12) и др.

Со актуелизација на постојните зборообразувачки модели се доаѓа до еден специфичен препознатлив јазичен израз. Моносите што се нудат во јазичниот систем мошне функционално се користат за добивање на синтетички, експресивни и стилски обоени зборформи. Доаѓа до израз и степенувањето на придавските форми, а емоционалниот однос кон нештата и приближување на раскажувањето кон читателската публика, се постигнува со употреба на деминутивно-хипокористични форми, на пр.: ...неколцина што дошле пред него со стуткани торбички в рака. (Луз:28), ...и локна од котлето вода. (Зар:78), И го гледаше чергичето во одајата на кое лежеше...(Зар:78), Кошарињата се заградени со висока ограда...(Зар:113), Зар е една, будалче! (Луз:113), ...трчав низ сокачето и фучев со раката. (Луз:117), ...и гледа во џепчето од блузата...(Луз:74), ...покажува на прстенчето што одвај го собрало...(Луз:74), Будаличиште, си реков...(Луз:8), На нивното место стоеше една мека повитка со шамиче. (Луз:34), Но некогаш фенерчето и подолу ќе слезеше...(Луз:86), А кога горното скалилце ќе крцнеше...(Луз:99), ...во еден врв на кој има дрвено дирече...(Св.пр:41), ...во оној миг кога штичката на диречето...(Св.пр:42), ...над кои висат мали куличиња...(Св.пр:12), ...да си ја види бавчикката...(Св.пр:142), Будаличиште, си реков, ту што жена...(Луз:8), Ми префрлија риза, чорапи, шамиче и во него босилек. (Луз:75), Му вадеше разна стока пред него на тезгето...(Пос. пр:25), Вади нешто 'рџосано и подолго. Кубуриште. (Луз:73), Сета будалштина од мене ќе ја истерам...(Зар:97), ...да ги однесе будалштините на Нуне. (Зар:97), ...врзан на синџирче што го понесол со себе...(Пос.пр:239), ...се вртиме по пристаништето, по пазарштето, по дуќаните (Св.пр:134), и др.

Турцизмите служат како основа за изведување нови лексички единици со турски корен, на пр. именките со суфикс -инка: Нуне Черенко, селската будалетинка...(Зар:136), ...и ќе ја земеше авланката со вино...(Зар:35) и др.

Образувања со суфиксот -ица: ...или мирисите од јадењата во ашчилницата...(Пос. пр:162), стопли вода, направи сапуница...(Зар:106) и др.

Се изделуваат повеќе префиксирани глаголски форми со турски основи, а исто така нотираваме употреба на повеќе глаголски форми со суфиксот -оса, како на пр: Но се потпишманив...(Зар:99), ...остана црковниот двор опашан со високи сидови. (Луз:95), ...и ја будат земјата омаени од нејзиниот раскош...(Зар:71), ...ако му се

случи да задреме зимно време крај мангалот. (Пос.пр:26), Со своите ѓаволести очи, ги збудалуваше мажите... (Зар:13), ...неколку пати се стокми да замине...(Пос.пр:123), По задрвишувањето помина во редот на Руфай...(Пос.пр:221), И да се куртулисам од таа кучка, од таа аспидија... (Св.пр:33), Ова ме чактиса...(Зар:36), Срцето му се збигороса...(Зар:53), ...за секој апостол по една и се стипсосаа. (Зар:70), ...бакарни садови што ги калаисуваа и продаваа... (Св.пр:45), ...зина кумот и се стипсоса. Се стипсоса и Стое. (Зар:75), Ги ничкоса очите заедно со главата. (Луз:10), ...да вдене конец во игла, да ги иглисува фустаните, да им отвара илици...(Пос.пр:198) и др. Во ексцерпираниот материјал бележиме и употреба на придавски образувања како на пр.: Гледа чактисано и отфрлено со очите. (Луз:38), ...и ги кине сите дамари расчаталени во него. (Луз:44), Го виде над себе брашносаното лице...(Луз:83), ...на таа изгорена, гламносана светлина...(Луз:91), ...под стреата: срце, прстен, токосани раце...(Св.пр:12), ...розовата (шеќерлијата): чаламции, фодули, самобендисани...(Св.пр:16), ...влезе во куќата со својата тајфа и да пљачкосува. (Св.пр:43), ...како да беше заинаетен и скаран господ...(Св.пр:161) и др.

Можеме да заклучиме дека употребата на турцизмите во прозното творештвото на Јован Стрезовски се поврзува со специфичноста на содржината, но често претставува и свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на македонскиот лексички фонд со изразните можности на македонскиот јазик, а се бележи и експресивната употреба на турските суфикси итн. Застапеноста на турската лексика кај авторот придонесува јазичниот израз на авторот да ги пренесе мислите, чувствата и страстите на едно минато време. Тоа од своја страна придонесува јазичниот израз на авторот да зазвучува архаично, му придава разговорен белег на исказот, а со тоа се постигнува потребната спонтаност на јазичниот израз на авторот. Евидентна е употребата на турцизмите за конкретни предмети што се употребуваат секојдневно, како на пример заемките што се во врска материјалната култура (заемки што се во врска со покуќнината, делови од облеката, во врска со исхраната и кујнските садови, разни занаети и алати, заемки поврзани со надворешната околина, делови од чевечкото тело, заемките од трговската дејност и други), а забележлива е и употребата на зборовите од апстрактниот лексички слој, каде што постои поголема можност да се јавуваат варијации во значењето, за разлика од значењето кај зборовите со конкретно значење, иако и таму забележуваме семантички модификации.

Литература

- Аго Актан. 2006. *Турскиите јазични елементи во јазикот на Марко Цејенков*, Скопје: Логос-А.
- Аго Актан. 2014. *Турскиите јазични елементи во македонските драмски творби од XX век*, Скопје: Логос-А.
- Ариф Сена. 2001. *Турцизмите во делата на Ѓорѓи Абациев, Ѓорѓи Абациев животи и дело, 90 години од раѓањето*, Скопје.
- Груевска-Маџоска Симона. 2017. *Лексиката и стилот во делата на Живко Чинго, Македонистика 16*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (магистерски труд).
- Додевска-Михајловска Олгица. 2000. *Зборообразувачки особености во романите на Коле Чашуле, Македонистика 7*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 5–103.

- Јашар-Настева Оливера. 1972. Функционирањето на турцизмите во македонскиот книжевен јазик, *Македонски јазик, XXIII*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 91–98.
- Јашар-Настева Оливера. 1987. *Турски елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија*, Скопје: МАНУ.
- Јашар-Настева Оливера. 2001. *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Посебни изданија, кн. 31, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Леонтиќ Марија. 2012. Блаже Конески и неговиот однос кон турцизмите во современиот македонски јазик, *XXXVIII научна конференција на Меѓународниот семина за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, 39–51.
- Макаријоска Лилјана. 2009. Континуитетот на турското влијание врз македонскиот лексички систем, *Македонистика 10*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 189–238.
- Марков Борис. 1988. Турцизмите кај придавките во македонскиот јазик, *Македонистика 5*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 137–147.
- Марков Борис. 1997. Извици-заемки коишто во турскиот јазик имаат именско потекло, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, кн. 23, Скопје, 125–146.
- Муртезани Изаим. 2002. *Турцизмите во јазикот на албанската и македонската народна поезија*, Скопје: Матица македонска, 58–63.
- Паунова Марија. 2003. Турцизмите во Бабаџан од Живко Чинго, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, кн. 28–29 (2002/2003), Скопје, 57–64.
- Ташова Васка. 2016. *Авторските лингвистички маркирани единици во современата македонска проза*, (докторска дисертација (ракопис), Универзитет „Св. Климент и Методиј“, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 77–82.
- Цветковски Владимир. 2017. *Етнолингвистички особености на турските лексички заемки во колоквијалниот македонски јазик во Битола*. Скопје: МАНУ.
- Џубалевска Мери, Макаријоска Лилјана. 2017. За употребата на турцизмите во современата македонска литература, *Зборник на реферати од XLIII меѓународна научна конференција, 25–26 јуни 2016 година*, Охрид, Скопје, 184–198.

Извори и нивни кратенки

- Вод – Стрезовски, Јован. 1972, *Вода*, Наша книга, Скопје.
- Зар – Стрезовски, Јован. 1981. *Зарек*, Мисла, Скопје.
- Зл.доб – Стрезовски, Јован. 1990. *Злодобро*, Матица македонска, Скопје.
- Ер – Стрезовски, Јован. 1994. *Ерейник*, Мисла, Скопје.
- Св. пр – Стрезовски, Јован. 1980. *Свето прорекло*, Култура, Македонска книга, Скопје.
- Пос. пр – Стрезовски, Јован. 2003. *Последно прибежиште*, Матица македонска, Скопје.
- Луз – Стрезовски, Јован. 1961. *Луѓе со лузни*, Кочо Рацин, Скопје.

Зоя ШЕНГЮДЕР
Кафедра русского языка и литературы
Литературный факультет
Стамбульский университет
Стамбул, Турция

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕКСТОВ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ТУРЕЦКОЙ АУДИТОРИИ

Апстракт: Овој труд се занимава со главните пристапи за проучување на литературни текстови во системот на предавање на руски јазик како странски. Јазикот е важен дел од културата на секоја нација. Во исто време тој е главната алатка за одржување, чување и пренесување на културата. Токму затоа во изучувањето на рускиот јазик како странски, особено е значајно да се користат многу елементи што ја претставуваат руската култура. Ваквите елементи треба да ги запознаат студентите со рускиот јазик и со културното опкружување, а најдобриот начин за тоа претставува изборот на литературни текстови, бидејќи тие обезбедуваат културна компонента на професионална компетентност.

Во наставата на руски јазик како странски, особено надвор од јазичната средина, е неопходно да се прилагоди текстуален материјал за различните јазични нивоа. За да се прилагоди лингвистички и методолошки некој литературен текст е потребно да се разбере културната разлика меѓу странските студенти и говорителите на мајчин руски јазик. Овој труд ги презентира резултатите од истражувањето спроведено во Институтот за странски јазици (на Истанбулскиот универзитет) за да се дознаат главните лингвистички и културни разлики меѓу турските и говорителите на мајчин руски јазик. Резултатите, исто така, можат да се применат во изноаѓање на поефикасен начин за прилагодување на книжевниот текст на културните и на јазичните особености на турскиот јазик.

Оваа статија сугерира примери на прилагодување на литературен текст и вежби за литературна анализа, кои би се применувале на јазични семинари наменети за турски говорители користејќи ги класичните руски текстови.

Клучни зборови: учење руски јазик како странски, литературен текст, класична руска литература, јазик, култура, прилагодување на литературен текст.

В начале XXI века в методике преподавания русского языка как иностранного была выделена основная цель обучения – обучение речевому общению. Ещё М.М. Бахтин писал, что “индивидуальный речевой опыт каждого человека формируется и развивается в непрерывном и постоянном взаимодействии с чужими индивидуальными высказываниями” (Бахтин 1986: 460). Н.В. Кулибина, развивая мысль М.М. Бахтина, приходит к выводу, что “обучение речевому общению – это обучение порождению и пониманию/восприятию текстов” (Кулибина 2015: 17).

Тексты на уроках иностранного языка предназначены не только для развития навыков чтения, но и призваны способствовать совершенствованию устной и письменной речи. Современные подходы, ориентированные на формирование коммуникативной компетентности, указывают на необходимость работы с аутентичными художественными текстами. Художественные тексты – это оригинальные тексты, которые изначально не предназначены для целей обучения языку, и при этом знакомят студентов с языковыми структурами, применяемыми в реальной жизни. Они, “будучи идентичны реальной жизни, ориентированы на предоставление читателю/получателю оперантной (применимой) информации, которая может быть полезна в реальном мире” (Demircan, 1990: 100).

Художественные тексты, составляющие базу для обучения иностранному языку, являются важными элементами процесса передачи культуры. Поскольку художественные тексты эффективны в обучении культуре изучаемого студентами языка в сочетании с изучаемым языком, они занимают важное место в числе методических материалов на уроках иностранного языка. (Bölükbaş, 2015: 926) Таким образом, использование художественных текстов в преподавании РКИ – отличное подспорье в вопросах мотивации студентов, и в вопросе понимания культуры изучаемого языка.

В развитии навыков чтения, совершенствовании устной и письменной речи на иностранном языке, а также в развитии коммуникативной компетентности, помимо таких понятий, как применяемая методика чтения и развития устной и письменной речи, стратегии чтения, мотивация студентов, учебная среда, очень большую важность имеет подбор материалов для чтения. На понимание художественного текста студентом влияют семантические характеристики слов, наличие у студента предварительных знаний относительно тематики текста, уровень подготовки студента, содержание текста и соответствие уровня сложности языка текста уровню знания языка самим студентом.

Уровень языковой компетенции является самым важным параметром, который учитывается при отборе художественного произведения. Художественные тексты, используемые на уроках “не должны быть значительно сложнее уровня знания языка студента, должны сочетаться с интересами и жизненным опытом студента в данном конкретном вопросе, и не должны требовать от студента большого объема базовой справочной информации” (Polat, 1993: 187-188). Для эффективного использования художественных текстов в рамках обучения иностранному языку, таковые должны быть понятны. И данное обстоятельство обуславливает необходимость подбора текстов, соответствующих уровню знания языка студентов.

Согласно **гипотезе входного материала Крашена** (1985), устные и письменные языковые входные материалы – единственный полезный инструмент для повышения уровня языковых навыков. Крашен описывает это как «понятный входной материал», и идентифицирует категорию “понятного входного материала, как “немного выше уровня знания языка учащегося ($i+1$).”

Крашен считает, что для того, чтобы учащийся перешел на следующий уровень в обучении иностранному языку, ему необходимо понять входной языковой материал, частью которого является структура, относящаяся к следующему этапу знания языка. Когда входной материал, представляемый на уроках иностранного языка, по уровню на один шаг впереди относительно лингвистического уровня студента,

таковой осмысливает новые знания, основываясь на ранее полученных, и, постоянно сталкиваясь с новыми данными и информацией, сам собой оказывается на следующем, более высоком уровне изучения языка. Прогресс и успехи в процессе обучения иностранному языку связаны с качеством и количеством входных материалов на изучаемом языке. (Krashen ve Terrell, 1983: 32). Если входной материал при изучении языка, не понятен, он не будет полноценно служить учебному процессу. И поэтому тексты, используемые в преподавании иностранного языка, обязательно должны быть адаптированы и приведены в соответствие с уровнем знания языка студента.

Основным насущным вопросом в контексте работы с художественными текстами является следующий: “Нужно ли подавать студентам художественные тексты как они есть без изменения, или их необходимо адаптировать под уровень знания языка студента?” Основные аргументы сторонников предоставления художественных текстов в неизменном виде (Honeyfield, 1977; Nuttall, 1996) заключаются в том, что художественные тексты отражают изучаемый язык в целом, тем самым способствуя адаптации и погружению учащихся в культуру страны изучаемого языка. Отстаивающие эту позицию утверждают, что упрощенные тексты имеют неоригинальный и ограниченный словарный состав. С другой стороны, как замечает И.В. Курдина, во многом, благодаря адаптации текста, учащийся имеет возможность впервые познакомиться с произведениями русской классической литературы (Курдина, 1986: 28).

Доводы тех, кто считает, что упрощенные тексты в большей степени способствуют развитию навыков чтения и навыков развития устной и письменной речи в преподавании иностранных языков, сводятся к гипотезе понятного входного материала Крашена. Как было указано выше, согласно этой гипотезе, материалы, предоставляемые студенту, должны быть на одну ступень выше по сложности относительно его уровня знания языка ($i+1$). Лингвистический входной материал, который по сложности намного выше уровня знаний учащегося, не выполняет своей основной задачи – обучения, так как не понятен студенту. Эмпирические исследования, проведенные для того, чтобы доказать, какие тексты более понятны – упрощенные или оригинальные, показывают, что наиболее благоприятный эффект на понимание прочтенного материала оказывают именно упрощенные, то есть адаптированные тексты (Claridge, 2005; De Toro, 2002).

Упрощение текста не означает сокращение исходного материала путем извлечения из него некоторых слов. Текст упрощается за счет того, что при сохранении смысловой нагрузки незнакомые студенту слова/структуры заменяются на известные и понятные слова и выражения. Конечно, не каждый литературный текст нуждается в упрощении. Но адаптация текстов с длинными предложениями или предложениями с абстрактным смыслом, и приведение таковых в соответствие с реальным уровнем знания языка студента, значительно увеличивает его мотивацию, и в результате дает готовый понятный лингвистический входной материал. Использование соответствующих методик упрощения позволит преобразовать любой текст рассказа, повести или романа в методический материал для занятий. Поэтому адаптация текста – это требующий особого внимания, важный момент не только для составителей учебников, но и для преподавателей русского языка как иностранного.

Что подразумевает адаптация художественного текста

В словаре методических терминов Э.Г. Азимова и А.Н. Шукина под адаптацией текста понимается “упрощение, приспособление, облегчение или усложнение текста соответственно уровню языковой компетенции учащихся. При оценке сложности текста принимается во внимание незнакомые лексические единицы, неизученные синтаксические структуры, их количество и роль в передаче смысловой информации” (Азимов, Шукин, 2009: 10).

Адаптация аутентичного художественного текста подразумевает внесение в него лексических, грамматических и синтаксических изменений, позволяющих учащимся лучше понять общий смысл текста на основе предварительной работы преподавателя по его упрощению.

При упрощении текста применяются два подхода: **структурный** и **интуитивный** (Allen, 2009).

При структурном подходе упрощение текста базируется на материалах для чтения, приведенных к определенному уровню сложности, и нацелено на продвижение учащегося в изучении языка путем активного и насыщенного чтения. При подготовке категоризированных по уровню материалов для чтения, прежде всего составляется список стандартных слов и структур, которые студент должен знать на каждом уровне знания языка, и тексты упрощаются уже согласно данному перечню.

Такой подход к упрощению текста, предполагающий структурную модификацию текста, представляет собой традиционную формулу удобочитаемости. Читаемость текста определяется количеством букв в словах и количеством слов в предложении. Предметом дискуссии является вопрос о том, влияют ли формулы удобочитаемости, обычно используемые в материалах для чтения на родном языке, на чтение на иностранном языке. На умение понимать смысл прочитанного на иностранном языке влияют не столько длина предложений или слов, сколько такие когнитивные факторы, как знание определенных слов, владение предварительной информацией по теме текста. Другими словами, студент, читающий текст на иностранном языке, легче поймет длинный текст со знакомыми словами и на знакомую тему, нежели короткий текст, составленных из неизвестных слов и выражений.

Согласно интуитивному подходу, преподаватель видит себя на месте студента, изучающего иностранный язык, и, исходя из этого, принимает интуитивное решение о том, какие именно слова и структуры на определенной ступени обучения должен знать учащийся, и соответствующим образом адаптирует текст. Упрощение текста на базе интуитивных заключений, не является объективным, и поэтому учебные пособия, составляемые разными лицами/организациями, могут значительно отличаться по словарному составу и структуре (Allen, 2009).

Несмотря на отсутствие точных научных данных о том, какой именно подход к адаптации текста используется чаще: структурный или интуитивный, дифференциация материалов для чтения, подготовленных разными людьми/организациями для одного и того же языкового уровня, с точки зрения словарного состава и структуры, показывает, что, все же, большее распространение получил в данном вопросе именно интуитивный подход.

Выделяются сильная адаптация текста – общее качественное изменение речевой структуры текста, средняя – внесение существенных изменений за счет мелких сокращений и синонимических замен трудных мест, слабая – сокращение крупных

блоков текста с сохранением смыслового ядра или с выделением определенных содержательных линий и условная адаптация текста – вынесение трудных мест с сохранением основной части текста.

Приёмы адаптации художественного текста

Обязательным условием, которое должно применяться к лингводидактической адаптации, является сохранение во вторичном, учебном тексте внутренней структуры текста-оригинала — структуры, которая сделает возможным не только понимание сюжетной линии произведения, но и приблизит читателя-инофона к глубокому осмыслению и творческой интерпретации его содержания. Условием сохранения такой структуры является опора на ключевые образы, или опорные текстовые единицы, позволяющие построить предикативную иерархию текста и наметить последующий “маршрут адаптации”.

Н.М. Андронкина считает, что “адаптация текстов к возможностям обучаемых может осуществляться как в языковом, так и в методическом плане. В методическом плане определив, для какой цели будет использован текст, мы во многом определим языковую адаптацию текста (Андронкина, 2011: 95 - 96). В языковом же плане адаптация предполагает упрощение текста. Упрощенные тексты благотворно влияют на понимание прочитанного, но этот положительный эффект не связан с количественным упрощением текста, а связан с видом упрощения.

Фатма Болюкбаш считает, что в языковом плане упростить текст, подготовить его к восприятию и пониманию студентами можно четырьмя различными приёмами: сохранение, замена, обобщение, удаление.

1. Сохранение, как приём, означает, что те части текста, которые не являются сложными или трудными для понимания, остаются в том же виде, без каких-либо изменений.
2. Замена предполагает замещение сложных относительно уровня студента слов и структур знакомыми ему словами и выражениями с сохранением первоначального смысла.
3. Обобщение – это пересказ текста в более простой или более короткой форме, но опять же с сохранением смысла.
4. Удаление представляет исключение из текста некоторых его частей, напрямую не оказывающих влияние на смысл или содержащих детальные описания подробностей. (Bölükbaş, 2015: 928)

Под упрощением текста понимают преобразование текста на лексическом, синтаксическом и грамматическом уровнях. Анализ литературы по этому вопросу (Alderson, 2000; Chang, 2008; Nation, 1993) помогает нам выбрать приёмы упрощения текста на этих уровнях.

Приёмы упрощения текста:

1. Лексический уровень: работа над адаптацией лексического состава текста:
 - а. Замена редко используемых слов и структур на более употребительные слова и выражения.
 - б. Ослабление лексической насыщенности текста посредством исключения некоторых слов или выражений из предложений.

в. Добавление новых слов или выражений с целью упрощения понимания текста.

2. Грамматический и синтаксический уровень: работа над адаптацией грамматических форм и синтаксических структур:

а. Преобразование синтаксически не правильно построенных предложений согласно правилам.

б. Замена сложных предложений простыми.

в. Объединение простых предложений в сложные с применением соединительных и подчинительных союзов.

3. Лексико-синтаксическая замена:

а. Устранением повторяющихся в тексте слов и выражений

б. Замена структурно и семантически сложных выражений на более лёгкие и понятные для студентов.

в. Внесение в текст дополнений с целью раскрыть трудные для понимания структуры (места).

4. Изменение формы текста. Для облегчения понимания студентами текста, разделение абзаца на несколько частей или объединение двух или нескольких абзацев.

Художественные тексты играют большую роль не только в приближении студентов к языковой среде изучаемого языка, но также и в приближении их к культурной среде. “В них наиболее ярко выражены особенности национального характера, психологические свойства носителей языка, особенности менталитета другой нации.” (Иванова, Сажина, 2011:10). Однако при знакомстве студентов с художественными произведениями на иностранном языке необходимо учитывать культурные различия изучающих иностранный язык и носителей того языка.

Ниже приведен пример практического исследования, проведенного в сентябре 2018 года на кафедре русского языка и литературы литературного факультета Стамбульского университета и демонстрирующий связь между языком и культурой. Аналогичного рода практикум был проведен Цзяном с китайскими и английскими студентами (Jiang, 2000: 328-334).

В ходе исследования двум группам студентов из Турции и России было предложено по 10 слов, связанных с повседневной жизнью людей (еда, семья, друг, работа, деньги, культура, успех, счастье, любовь, флора и фауна). От каждого студента в группе требовалось написать по 6 слов, с которыми у них ассоциируются приведённые выше слова. Чтобы не допустить возникновения различий в понимании, турецким студентам было предложено описать свои ассоциации с предоставленными понятиями на своем родном языке, а потом те слова были переведены на русский язык. Слова, которые были написаны студентами относительно каждого понятия, были сгруппированы по категориям. В результате исследования было установлено, что ответы групп в значительной степени отличаются друг от друга. Различия в ассоциативных понятиях даже в отношении двух пунктов из 10 слов: “Еда” и “Флора и фауна”, показывают насколько сильно и эффективно влияет культура на выбор лексики.

Таблица 1. Слова, связанные с едой

Категории	Турецкие студенты	Русские студенты
Виды еды	Плов, суп, хлеб, турецкие сладости, кебаб, оливки, вода, макароны, турецкий кофе, фрукты, овощи, шоколад	Каша, борщ, суп, хлеб, кофе, торт, вода, фруктовые и овощные соки, фрукты, овощи,
Приёмы пищи	Завтрак, обед, 5 часовый чай, ужин	Завтрак, обед, ужин
Места общественного питания	Дом, ресторан, кафе	Дом, бар, ресторан, кафе
Питание	Сытость	Здоровье
Действия, связанные с едой	Кушать	Кушать, отдыхать
Лица	Мама, семья, родственники	Друзья, семья
Другое	Турецкая кухня, необходимость, голод, сытость, деньги, счастье, любовь	Турецкая кухня, национальная кухня, спокойствие, удовольствие

Таблица 2. Слова, связанные с животным и растительным миром

Категории	Турецкие студенты	Русские студенты
Виды животных	Собака, кот, лев, птицы, волк	Собака, кот, медведь, птицы
Виды растений	Орхидея, ромашка, гвоздика, роза, тюльпан, дуб, мята, подсолнух, липа	Ель, сосна, берёза, подснежник, роза, ромашка, подсолнух, каланхоэ
Места, связанные с животным и растительным миром	Лес, горы, парк, зоопарк, море	Широколиственный лес, хвойный лес, тундра, тайга, заповедник, парк, сквер, цирк, зоопарк, море, река, озеро
Действия, связанные с с животным и растительным миром	Любить, кормить	Защищать, спасать, любить, исчезать, кормить, ухаживать
Другое	Детство, любовь, друг	Детство, любовь, друг, дача, телевизионная передача “В мире животных”

Как понятно из выводов данного практического исследования, имеет место крепкая взаимосвязь между языком и культурой, и даже больше, язык и

култура тесно преплетаются между собой. Следуя этим выводам при адаптации художественных текстов необходимо учитывать культурные различия изучающих иностранный язык и носителей данного языка. Так, перед чтением сказки “Маша и медведи” на подготовительном отделении (уровень А1), в процессе предтекстовой работы предлагается объяснить студентам значение слова “каша”, т.к. судя по пункту “Еда”, турецкие студенты не имеют понятия о традиционном русском блюде. Опять таки, учитывая данные исследования, мы видим, что медведи не являются любимыми животными турков, а скорее, наоборот, являются олицетворением грубости и невежества. До начала чтения сказки лучше объяснить, почему героями сказки являются медведи, а также внести ясность в различие таких понятий, как “медведь” и “мишка”. Может быть, стоит даже в процессе дотекстовой работы рассказать о том, что “мишка” являлся символом Летних Олимпийских Игр 1980, проходивших в Москве и показать видео Закрытия Олимпийских Игр 1980 года, таким образом и объяснив значение непонятных студентам слов, и предоставив им культурологическую информацию.

Адаптация художественных текстов на примере рассказов И.С. Тургенева

В этом разделе отведено место для примера адаптации художественного текста в соответствии с уровнями знания языка согласно определениям, данным в Европейской системе уровней владения иностранным языком. Для адаптации текста использованы методы упрощения, описанные в предыдущем разделе.

Работая над адаптацией текста необходимо учитывать специфику аудитории, для которой и проводится данная работа. В данном случае таковой является турецкая аудитория, точнее студенты отделения русского языка и литературы литературного факультета Стамбульского университета. Особенностью данной аудитории является слабая мотивация из-за сложности русского языка и недостатка общения с носителями изучаемого языка, а также существенные расхождения русской и турецкой культур (разные религии и культурные ценности, разные поведенческие модели и т.д.). Несмотря на это студенты проявляют большой интерес к русской литературе и нередко обращаются с просьбой познакомить их с произведениями русских классиков. Не исключением являются и студенты подготовительного отделения. Желания студентов совпадает с требованием современной методики преподавания иностранных языков – использовать в обучении РКИ аутентичные художественные тексты.

В этом году празднуется 200-летие со дня рождения Ивана Сергеевича Тургенева (1818-1883). Такое важное событие в культурной жизни России явилось предпосылкой для чтения произведений великого русского писателя на уроках “Развитие устной и письменной речи” (1 и 2 курсы). Студентам было предложено несколько коротких рассказов И.С. Тургенева с целью прочтения их непосредственно на уроке.

Студенты 1 курса (уровень А2), а также студенты 2 курса (уровень В1) познакомились с рассказом Тургенева “Лес осенью.” Прежде всего, была определена цель использования данного художественного текста. Целью явилась собственно текстовая работа, т.е. работа по обучению пониманию и созданию текстов.

Для студентов 1 курса текст рассказа “Лес осенью” подвергся слабой адаптации. Были внесены изменения за счет мелких сокращений и синонимических замен трудных мест в соответствии с языковым уровнем студентов; сложные синтаксические

конструкции были сокращены и незначительно адаптированы. Для студентов же 2 курса при упрощения текста была использована условная адаптация.

Во время проведения дотекстовой работы с целью стимулировать воображение и творческие способности студентов, а также повысить их мотивацию была предоставлена информация о И.С. Тургеневе и его литературной деятельности.

Ниже приведены текст рассказа в оригинале и адаптированная версия.

Иван Тургенев

Лес осенью: Сказка

И как этот же самый лес хорош поздней осенью, когда прилетают вальдшнепы! Они не держатся в самой глуши: их надобно искать вдоль опушки. Ветра нет, и нет ни солнца, ни света, ни тени, ни движенья, ни шума; в мягком воздухе разлит осенний запах, подобный запаху вина; тонкий туман стоит вдали над жёлтыми полями. Сквозь обнажённые, бурые сучья деревьев мирно белеет неподвижное небо; кое-где на липах висят последние золотые листья. Сырая земля упруга под ногами; высокие сухие былинки не шевелятся; длинные нити блестят на побледневшей траве. Спокойно дышит грудь, а на душу находит странная тревога. Идёшь вдоль опушки, глядишь за собакой, а между тем любимые образы, любимые лица, мёртвые и живые, приходят на память, давным-давно заснувшие впечатления неожиданно просыпаются; воображенье реет и носится, как птица, и всё так ясно движется и стоит перед глазами. Сердце то вдруг задрожит и забьётся, страстно бросится вперёд, то безвозвратно потонет в воспоминаниях. Вся жизнь развёртывается легко и быстро как свиток; всем своим прошедшим, всеми чувствами, силами, всею своею душою владеет человек. И ничего кругом ему не мешает — ни солнца нет, ни ветра, ни шуму...

А осенний, ясный, немножко холодный, утром морозный день, когда берёза, словно сказочное дерево, вся золотая, красиво рисуется на бледно-голубом небе, когда низкое солнце уж не греет, но блестит ярче летнего, небольшая осиновая роща вся сверкает насквозь, словно ей весело и легко стоять голой, изморозь ещё белеет на дне долин, а свежий ветер тихонько шевелит и гонит упавшие покоробленные листья, — когда по реке радостно мчатся синие волны, мерно вздымая рассеянных гусей и уток; вдали мельница стучит, полузакрытая вербами, и, пестрея в светлом воздухе, голуби быстро кружатся над ней... (Тургенев, 1991: 260)

Адаптированный вариант текста (уровень А2)

Лес осенью: Сказка

И как этот же самый лес хорош поздней осенью, когда прилетают вальдшнепы! Они не держатся в самой глуши: их надо искать вдоль опушки. Нет ни ветра, ни солнца, ни света, ни тени, ни движенья, ни шума. В мягком воздухе чувствуется осенний запах, похожий на запах вина. Тонкий туман стоит вдали над жёлтыми полями. Сквозь обнажённые, бурые сучья деревьев белеет неподвижное небо. Кое-где на липах висят последние золотые листья. Сырая земля упруга под ногами; высокие сухие былинки не шевелятся; длинные нити блестят на побледневшей траве. Грудь дышит спокойно, а на душу находит странная тревога. Идёшь вдоль опушки, глядишь за собакой, а между тем любимые образы, любимые лица, мёртвые и живые, приходят на память, давным-давно заснувшие впечатления неожиданно

просыпаются. Воображенье носится, как птица, и всё так ясно движется и стоит перед глазами. Сердце то вдруг задрожит и забьётся, страстно бросится вперёд, то безвозвратно потонет в воспоминаниях. Вся жизнь развёртывается легко и быстро как свиток. Человек владеет всем своим прошедшим, всеми чувствами, силами, всею своею душою. И ничего кругом ему не мешает — ни солнца нет, ни ветра, ни шуму...

В осенний, ясный, немножко холодный, утром морозный день берёза, словно сказочное дерево, вся золотая, красиво рисуется на бледно-голубом небе. Низкое солнце уж не греет, но блестит ярче летнего. Небольшая осиновая роща вся сверкает насквозь, словно ей весело и легко стоять голой. Изморозь ещё белеет на дне долин, а свежий ветер тихонько шевелит и гонит упавшие покоробленные листья. По реке радостно мчатся синие волны, неторопливо поднимая разбросанных гусей и уток. Вдали стучит мельница, полузакрытая вербами, и, мелькая в светлом воздухе, голуби быстро кружатся над ней...

В адаптации данного текста **на лексическом уровне** была проведена следующая работа:

- Замена редко используемых слов и структур на более употребительные слова и выражения. Так, редко используемые слова “подобный”, “надобно”, “мерно” и “вздыхая” были заменены соответственно на “похожий”, “надо”, “неторопливо” и “поднимая”. Глагол “разлит”, используемый в тексте в переносном значении, был заменён на “чувствуется” (“...в мягком воздухе чувствуется осенний запах”). Прилагательное “рассеянный” было заменено на “разбросанный”. Вместо деепричастия “пестрея” было использовано деепричастие “мелькая” (“...мелькая в светлом воздухе”).

- Ослабление лексической насыщенности текста посредством исключения некоторых слов или выражений из предложений. Примером этого приёма адаптации текста может служить исключение глагола “реет” из предложения “Воображенье реет и носится, как птица, и всё так ясно движется и стоит перед глазами.” А также исключение слова “мирно” из предложения “Сквозь обнажённые, бурные сучья деревьев белеет неподвижное небо; кое-где на липах висят последние золотые листья.”

Работа над адаптацией **грамматических форм и синтаксических структур** включала такие приёмы:

- Преобразование синтаксически не правильно построенных предложений в правильные. Так, предложение “Спокойно дышит грудь.” было заменено предложением “Грудь дышит спокойно”. А предложение “Всем своим прошедшим, всеми чувствами, силами, всею своею душою владеет человек.” было перестроено в синтаксически правильное “Человек владеет всем своим прошедшим, всеми чувствами, силами, всею своею душою”.

- Для облегчения понимания студентами текста последний абзац рассказа, являясь сложным предложением, был поделён на простые предложения.

На **лексико-синтаксическом уровне** была произведена замена повторяющегося в предложении “Ветра нет, и нет ни солнца, ни света, ни тени, ни движения, ни шума” слова “нет”.

Был составлен небольшой словарь, в котором были даны толкования новых для студентов слов и выражений. На 1 курсе значение незнакомых слов было объяснено

до чтения текста. (На пример, значение слова “свиток.”) На 2 курсе словарная работа была проведена в процессе чтения текста.

Таким образом, рассказ подвергся минимальной обработке. Преимущество слабой адаптации данного художественного текста состояло в том, что студенты - филологи получили первоначальные представления об изобразительно-выразительных средствах литературного языка И.С. Тургенева (о метафоре, сравнении, олицетворении).

Выводы

Для студента, который изучает иностранный язык, для его полноценного использования, не достаточно просто знать структуру языка. Учащийся должен овладеть знаниями о том, как общаться с носителями языка на изучаемом языке, благодарить, соглашаться, отказываться, предлагать, рекомендовать и т.д. Другими словами, изучить язык - это значит, наряду с овладением “языковой компетенцией”, овладеть также “коммуникативной компетенцией”, подразумевающей знание того, какие именно структуры и слова языка в каких именно ситуациях использовать. Для того, чтобы овладеть коммуникативными способностями на иностранном языке, необходимо знать культуру народа, который говорит на этом языке. Опыт использования аутентичных художественных текстов в преподавании русского как иностранного показывает, что художественный текст может эффективно использоваться с целью устранения проблем коммуникации, связанных с культурными различиями, а также с целью формирования коммуникативной компетенции студентов.

Успешному достижению перечисленных выше целей помогает умение преподавателя правильно адаптировать текстовый материал в соответствии с уровнем языковой подготовки обучаемых.

Рекомендованное в данной работе использование художественных текстов в турецкой аудитории, позволяет реализовать цели обучения рки, цели развития личности студента и возможности его творческой самореализации.

Литература

- Азимов Э.Г., Щукин А.Н. 2009. *Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков)*. Москва: Икар, 10.
- Alderson, J.C. 2000. *Assessing reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allen, David. 2009. “A study of the role of relative clauses in the simplification of news texts for learners of English”. *System*, Volume 37 (4), 585 – 599.
- Андронкина Н.М. 2011. “Языковая и методическая адаптация текстов обучения иностранному языку”. *Современная методика соизучения иностранных языков и культур*. Санкт-Петербург: Златоуст, 95 – 96.
- Бахтин М.М. 1996. *Собрание сочинений в 7 т. Т. 5: Работы 1940 – х – начала 1960-х годов*. Москва: Русские словари.
- Bölükbaş Fatma. 2015. “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Okuma Metinlerinin Dil Düzeylerine Göre Sadeleştirilmesi”. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, ISSN: 2198 – 4999, Mannheim – Germany, 924-935.
- Chang, S. 2008. A preliminary categorization of techniques of simplification in ESL/EFL graded readers. (Ed. Martin Edwardes) *Proceedings of the BAAL Annual Conference*. London: Scitsiunil Press.

- Claridge, Gillian. 2005. "Simplification in graded readers: measuring the authenticity of graded Texts". *Reading in a Foreign Language*, Volume 17, Number 2, October 2005, 144-158.
- Demircan, Ömer. 1990. *Yabancı dil öğretim yöntemleri*. İstanbul: Ekin Eğitim-Yayıncılık.
- Иванова Н.С., Сажина О.И. 2011. Обучение межкультурному общению на материале современной англоязычной литературы. *Современная методика соизучения иностранных языков и культур*. Санкт-Петербург: Златоуст, 95 – 96.
- Jiang, Wenying. 2000. "The Relationship Between Culture and Language", *ELT Journal*, 54(4), 328-334.
- Krashen, Stephen ; Terrell, Tracy. 1983. *The natural approach: language acquisition in the classroom*. Hayward, California: Alemany Press.
- Кулибина, Н.В. 2015. *Зачем, что и как читать на уроке*. Санкт-Петербург: Златоуст.
- Курдина, И.В. 1986. *Адаптированные издания художественной литературы как объект книговедения*. Москва: Книга.
- Nation, Paul. 1993. *Measuring readiness for simplified material: a test of the first 1,000 words of English*. In M. L. Tickoo (Ed.), *Simplification: Theory and Application* (pp. 193–203). Singapore: SEAMEO Regional Language Center.
- Nuttall, Christine. 1996. *Teaching reading skills in a foreign language*. Chicago: Heinemann English Language Teaching.
- Polat, Tülin. 1993. "Yazınsal metinler ve yabancı dil olarak Almanca öğretimi". *İÜ Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VIII, 181-189.
- Тургенев, И.С. 1991. *Записки охотника*. Москва: Наука, 260.
- De Toro, Rocio Ortega. 2002. "Text modification in foreign language teaching." *Languages, Linguistics and Area Studies in Higher Education Conference 24-26 June*. 04.10.2018 tarihinde <http://www.llas.ac.uk/resources/paper/1313> adresinden erişildi.
- Honeyfield, John. 1977. Simplification. *TESOL Quarterly*, Vol. 11, No. 4, <https://www.jstor.org/stable/3585739>, 431–440

Hadžem HAJDAREVIĆ
 Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
 Sarajevo, BIH

ISKUSTVO RATA (1992.-1995.) NAPREMA JEZIČKOG I SOCIOKULTURNOG IDENTITETA U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Kako je u Bosni i Hercegovini, do općega jugoslavenskog popisa stanovništva 1991. godine, u školstvu, obrazovanju, medijima, u općem javnom diskursu postojala isključiva jezička odrednica “srpskohrvatski”, odnosno “hrvatskosrpski” jezik, kao “zajednički” jezik na području Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije, od 1991. godine počinje javna i znanstvena revalorizacija historijske lingvističke odrednice “bosanski jezik”, što je postalo naglašenije nakon priznanja Bosne i Hercegovine kao samostalne državne zajednice (1992). U izlaganju bi, na primjerima pojedinih književnih stvaralaca u Bosni i Hercegovini, jezika medija i općega društvenog javnog diskursa, bili predloženi neki aspekti unutarjezičkih “trvenja”, “nesporazuma”, “lutanja”, sve u kontekstu opće balkanske postkomunističke priče o identitetu, o jeziku naprema osobne i kolektivne svijesti o identitetu, o tzv. jezičkom identitetu, o naciokratskim raslojavanjima unutar nekadašnjega “bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza” (kroz vizuru psiholingvistike) i uticaja političkih faktora na postojeće jezičke tradicije i jezičke slobode u Bosni i Hercegovini, te na koji se način postojanje ili nepostojanje primjerene jezičke politike odražava na kulturu i aktualna kulturna pitanja, koliko je, u tom smislu, kultura u službi nacionalne indoktrinacije a koliko u službi internacionalnog kultiviranja, prožimanja, povezivanja, međusobnog obogaćivanja.

Ključne riječi: Jezik, rat, identitet, kultura, tradicija.

Da bismo mogli govoriti o “Iskustvu rata (1992.-1995.) naprema jezičkog i sociokulturnog identiteta u Bosni i Hercegovini”, kako je naslovljen ovaj moj rad, morat ćemo poći od nekih općih informacija koje su manje-više, poznate slavistima i drugim proučavaocima jezičkih naslijeđa na prostoru Balkana.

Do popisa stanovništva 1991. godine, na prostoru tadašnje jugoslavenske državne zajednice, koji je obuhvatao njezine četiri socijalističke republike (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Srbija), zvanično se govorilo, pisalo, komuniciralo *srpskohrvatskim*, odnosno *hrvatskosrpskim jezikom*. Ta političkojezička odrednica: *srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik*, uspostavljena, kako vidimo, na središnjem dijelu južnoslavenskoga jezičkog prostora još čuvenim srpsko-hrvatskim Bečkim dogovorom od prije gotovo sedamnaest decenija (28. maj 1850.),¹ a Bosni i Hercegovini administrativno nametnuta,

¹ U Bečkom dogovoru oko jezičke inauguracije *srpskohrvatskog jezika/hrvatskosrpskog jezika* na srednjejuznoslavenskom prostoru sudjelovalo je osam potpisnika, od kojih su peterica bili Hrvati, dvojica Srbi, te jedan Slovenac. Potpisnici Hrvati bili su: Dimitrija Demeter, Ivan Kukuljević, Ivan Mažuranić, Vinko Pacel, Stjepan Pejaković. Slovenac je bio Frane Miklošič, dok su potpisnici Srbi bili Đura Daničić i Vuk Karadžić. Ima li se u vidu činjenica da su sedmerica od osam potpisnika, među kojima i Novosađanin Đura Daničić, bili državljani Austro-Ugarske monarhije, a samo jedan, Vuk Karadžić, građanin tadašnje

prvo, od strane tadašnje austrougarske uprave 2. oktobra 1907. godine,² potom nastavljena u svim kasnijim državnopravnim ustrojevima u kojima je bila Bosna i Hercegovina, imala je za cilj jezički objediniti srednjojužnoslavenski jezički prostor i civilizacijski pozicionirati bogato i slojevito kulturno naslijeđe južnih Slavena. S druge strane, kad je u pitanju sredina XIX. stoljeća, Austro-Ugarska i druge tadašnje evropske sile željelu su, u društvenopolitičkom smislu, smanjiti uticaj Rusije da preko jezika i jezičke politike razgrana svoj, prije svega, politički uticaj na prostore Balkanskoga poluostrva. Poznato je da je službeni književni jezik u to reformsko jezičko doba Vuka S. Karadžića i dr. na prostoru Srbije bio poznat pod imenom *ruskoslavenski jezik*.³

Zašto je sve ovo važno spomenuti?

Zamislimo političku kartu Balkana iz 1850. godine i odmah ćemo vidjeti da su teritorije današnjih država Bosne i Hercegovine i Crne Gore bile izvan tadašnjega srpsko-hrvatskog bečkoga jezičkog dogovora. Bosna i Hercegovina i veći dio današnje Crne Gore bile su u sastavu Osmanskoga carstva, niko iz Bosne i Hercegovine, niti iz Crne Gore, nije sudjelovao u Bečkom dogovoru iz 1850. godine. A kako je u kasnijim društvenopolitičkim kontekstima, pogotovo od 1918. godine, stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nametnut službeni naziv maternjeg jezika kao *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski* (jedno vrijeme, čak: *srpskohrvatskoslovenački*),⁴ sasvim će biti razumljivo da ime jezika pod takvim redukcioniističkim imenom neće moći nastaviti funkcionirati dolaskom demokratskih promjena devedesetih godina XX. stoljeća, prvo, u svijesti neposrednih govornika, a potom i u poznatim nam posttotalitarističkim društvenim procesima na Balkanu.⁵

One jezičke politike na na ex-jugoslavenskim prostorima koje su jezičkoj problematiki prilazile nacionalistički, unitaristički, kolonijalistički pitanje jezika i jezičkih sloboda dovele su, na prijelomnici XX. i XX. stoljeća, do tragičnih naciokratskih ideologizacija. Demagoško i ksenofobično izjednačavanje nacionalizma s patriotizmom i jezičkom politikom dovelo je, u različitim jezičkim sredinama, do populističkoga jačanja simboličke funkcije jezika, a stavljanja u drugi plan komunikacijske i ekspresivne funkcije jezika.

Fenomenom tzv. jezičkog raslojavanja pozabavili su se mnogi južnoslavenski i drugi evropski slavisti. O tzv. policentričnosti “zajedničkog jezika”, na matrici *srpskohrvatskoga*,

države Srbije, dovoljno govori da je cijeli taj pokušaj jezičkonormativnog objedinjavanja južnih Slavena bio evropski projekt, na čelu s tadašnjom evropskom silom Austro-Ugarskom.

² U balkanskoj lingvističkoj historiografiji često su isticana neutemeljena mišljenja kako je austrougarska uprava inaugurirala u Bosni i Hercegovini *bosanski jezik*. Takvu konstataciju srest ćemo u tekstovima mnogih južnoslavenskih historiografa (npr. u djelu Mitra Papića *Školstvo u BiH za vrijeme austrougarske okupacije 1878-1918*, Sarajevo 1972.), gdje se navodi da je Austro-Ugarska “uvela” u Bosnu i Hercegovinu *bosanski jezik*, itd.; svi relevantni historioграфski argumenti, međutim, potvrđuju da je austrougarska uprava u Bosni, zapravo, službeno instalirala odrednicu *srpskohrvatski jezik*, s obzirom da osmanske salname (izvještaji) vezane za Bosnu i Hercegovinu iz šezdesetih godina XIX. stoljeća neposredno potvrđuju da je nastava u cijeloj Bosni i Hercegovini, ali i šire, u Novom Pazaru, Pljevljima, Sjenici, Kosovskoj Mitrovici, itd., izvođena, kako stoji u zvaničnim dokumentima, na bosanskom jeziku. (Vidjeti: Edina Solak: *Rasprave o jeziku u BiH, 1850.-1914.*, Institut za jezik, Sarajevo, 2014.).

³ O dosta rovitim društvenopishološkim okolnostima tog doba pisao je povjesničar srpske književnosti Jovan Deretić. Vidjeti: Jovan Deretić: *Kratka istorija srpske književnosti*, BIGZ, Beograd 1983.

⁴ Vidjeti: Frano Poljanec: *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika*, Zagreb, 1936.

⁵ U Bosni i Hercegovini, na posljednjem jugoslavenskom popisu stanovništva 1991. godine, najveći dio građana se izjasnio da svoj maternji jezik osjeća pod imenom bosanski jezik, za šta se nisu izjasnili samo, konfesionalno da navedem, muslimani, nego i bosanski katolici i pripadnici bosanskoga pravosavnog stanovništva.

odnosno *hrvatskosrpskoga*, ponajviše su, u kontekstu i jezika i kulture općenito, na ovim prostorima pisali Ranko Bugarski⁶ i Snježana Kordić⁷, važno je istaknuti, pisali su i navodili svoje argumente ne iz pozicije ikojega osobnog nacionalizma, ili, pak, agresivnoga jezičkog unitarizma, nego iz pozicije osobne antinacionalističke zabrinutosti za prostore Balkana i nostalgijačke nježnosti prema nečemu što je decenijama, u zadatim sociokulturnim kontekstima, funkcioniralo kao takvo, kao *srpskohrvatsko* jezičko naslijeđe, samo se u jednom povijesnom trenutku pokazalo nedovoljno “cjelovitim”, tačnim i argumentnim, nedovoljno uvjerljivim i prihvatljivim kad je u pitanju istinsko poštovanje jezičkog osjećanja i jezičkih sloboda. U svemu ovome bi valjalo imati u vidu da se u neki mogući povoljniji prilog sociolingvističkim stavovima Ranka Bugarskog i Snježane Kordić o “zajedničkom jeziku” srednjojužnoslavenskog jezičkog prostora pod imenom *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski jezik*, uklapa vrlo naglašeni, isključivi, nacionalistički pristup jezičkoj politici od strane mnogih jezičkih normativista, najviše u Republici Hrvatskoj, o čemu nemam namjeru govoriti u ovome svome obraćanju.

Ono što mi se čini važnim istaknuti jest to da su korisnici *srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga* jezika, tokom cijeloga 20. stoljeća, govorili, pisali, komunicirali ili *srpskim*, ili *hrvatskim*, ili *crnogorskim*, ili *bosanskim jezikom*, bez obzira što su službeno svoj maternji jezik nazivali *srpskohrvatskim*, odnosno *hrvatskosrpskim*. Ova udvojena jezička kovanica (*srpskohrvatski/hrvatskosrpski*) nigdje se nije službenije, do devedesetih godina prošlog stoljeća, održala negoli u Bosni i Hercegovini, prvenstveno među Bošnjacima, jer je, i kao ovakva, bila u nekoj “ravnoteži” naprema dvaju nacionalnoodređujućih atributa reduciranih na oblik *srpski jezik* ili oblik *hrvatski jezik*. Nije, dakle, bilo u pitanju nikakvo “cijepanje” i “raslojavanje” *srpskohrvatskoga jezika* devedesetih godina, kako su to mnogi branioci oblika *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* nastojali istaknuti, poput Ranka Bugarskog, naprimjer,⁸ nego je u pitanju nastavljanje jezičke politike koja je bila nasilno prekinuta oktroiranim političkojezičkim intervencijama od polovine XIX. stoljeća sve gotovo dokraja XX. stoljeća, s prihvatanjem, naravno, svih pozitivnih vrijednosti u razvoju jezika dok je on službeno funkcionirao pod imenom *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski jezik*.

Slavist Christian Voß, pročelnik Katedre za južnu slavistiku na Humboldtovom univerzitetu u Berlinu, u svome javnom mišljenju “Jedan ili četiri jezika”, a u povodu “Deklaracije o zajedničkom jeziku” iz 2017. godine⁹, predočava slijedeće dileme: “*Pitanje*

⁶ Ranko Bugarski: *Nova lica jezika* (sociolingvističke teme), Biblioteka XX vek, Beograd, 2002. i, od istoga autora, *Jezik i identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.

⁷ Snježana Kordić: *Jezik i nacionalizam*, “Durieux”. Zabreb, 2010.

⁸ Vidjeti: Ranko Bugarski: *Jezik i kultura*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.

⁹ Potpisnici Deklaracije o zajedničkom jeziku (gdje se, u nacionalnom smislu, misli na Bošnjake, Crnogorce, Hrvate i Srbe) drže se slijedećih proklamiranih načela: “1. sve četiri trenutno postojeće standardne varijante ravnopravne su i ne može se jedna od njih smatrati jezikom, a druge varijantama tog jezika; 2. policentrična standardizacija je demokratski oblik standardizacije najbliži stvarnoj upotrebi jezika; 3. činjenica da se radi o zajedničkom policentričnom standardnom jeziku ostavlja mogućnost svakom korisniku da ga imenuje kako želi; 4. između standardnih varijanti policentričnog jezika postoje razlike u jezičnim i kulturnim tradicijama i praksama, upotrebi pisma, rječničkom blagu kao i na ostalim jezičnim razinama, što mogu pokazati i različite standardne varijante zajedničkog jezika na kojima će ova Deklaracija biti objavljena i korištena; 5. standardne, dijalekatske i individualne razlike ne opravdavaju nasilno institucionalno razdvajanje, već naprotiv, doprinose ogromnom bogatstvu zajedničkog jezika.” U nastavku se potpisnici Deklaracije o zajedničkom jeziku pozivaju na: “1. ukidanje svih oblika jezične segregacije i jezične diskriminacije u obrazovnim i javnim ustanovama; 2. zaustavljanje represivnih, nepotrebnih i po govornike štetnih praksi razdvajanja jezika; 3. prestanak rigidnog definiranja standardnih varijanti; 4. izbjegavanje nepotrebnih,

da li jezike koji se govore u državama koje su nastale nakon raspada Jugoslavije 1991. definirati kao jedan ili četiri stručne slavističke krugove dijeli već duže vrijeme. Pobornici formalne lingvistike koja se bavi proučavanjem gramatičkih struktura zalažu se za to da se i dalje govori o jednom jeziku koji se govori u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji (abecednim redom BCHS-jezik), dok pobornici sociolingvistike inzistiraju na uporabi i simboličkoj rijednosti jezika. Oni pak polaze od četiri jezika.”¹⁰ Profesor Christian Voß zatim govori o “dugoj povijest ljudskih sporenja, sukoba i neprijateljstava”. U svome članku “Rat, politika, nacija” zagrebački profesor Milan Galović, između ostaloga primjećuje slijedeće: “Sukob oko političkih, pravnih, etičkih, religijskih i drugih načela i ideja tek je intelektualni spor i borba argumentima, razlozima i obrazloženjima. Načela i ideje međusobno ne vode rat. Ali intelektualna polemika u socijalnom okruženju može se preobraziti u ideološki borbu, potaknuti socijalne podjele i sukobe, politizirati se i dovesti do uporabe sile.”¹¹

Balkanski događaji u prvim godinama posljednjega desetljeća XX. stoljeća najilustrativnije potvrđuju ovu Galovićevu opservaciju.

Jasno je, dakle, da od 1990. godine na prostoru Bosne i Hercegovine, prvenstveno među Bošnjacima, počinje javna i znanstvena revalorizacija, tačnije rečeno, reanimacija historijske lingvističke odrednice *bosanski jezik*, što je postalo naglašenije nakon međunarodnoga priznanja Bosne i Hercegovine kao samostalne države aprila 1992. godine. Valja istaknuti da su bosanski govori najmanje bili dijalekatski “udaljeni” od tzv. srpskohrvatskoga jezičkog standarda, pa nije ni dolazilo do ikolikih velikih pravopisnojezičkih “prestrojavanja”. Ime jezika pod odrednicom *bosanski jezik* kolonijalistički je dokinuto austrougarskom administracijom u Bosni nakon Berlinskog kongresa, na čemu se, kroz obje Jugoslavije, službeno ustrajavalo sve do devedesetih godina XX. stoljeća.

Mnogi bosanski autori, od devedesetih godina naovamo, osjećali su kako su bili “zakinuti” ranijim jezičkim dogovorima unutar “srpskohrvatske” jezičke politike pa će u tom smislu doći do zanimljivih književnojezičkih “adaptiranja” u pisanju pojedinih bosanskohercegovačkih pisaca, pogotovo onih koji sebe tretiraju kao pisce koji pišu na svome maternjem, bosanskom jeziku i koji svoju etničku pripadnost vide u bošnjačkom nacionalnom korpusu.

Navestu ću samo neke istaknutije slučajeve.

Neki bosanski pisci, poput pjesnika Izeta Sarajlića¹², ili profesora, teoretičara književnosti, prozaiste Tvrtka Kulenovića,¹³ svoj ekavski izgovor u oblikovanju svojih

besmislenih i skupih “prevođenja” u sudskoj i administrativnoj praksi kao i sredstvima javnog informiranja; 5. slobodu individualnog izbora i uvažavanje jezičnih raznovrsnosti; 6. jezičnu slobodu u književnosti, umjetnosti i medijima; 7. slobodu dijalekatske i regionalne upotrebe; 8. slobodu “miješanja”, uzajamnu otvorenost te prožimanje različitih oblika i izričaja zajedničkog jezika na sveopću korist svih njegovih govornika.” Deklaraciju o zajedničkom jeziku iz 2017. najviše su potpisivali lingvisti, književnici i drugi iz Sarajeva i drugih dijelova Bosne i Hercegovine, dok su je u drugim sredinama (Beograd, Podgorica, Zagreb), uglavnom, ignorirali ili napadali.

¹⁰ Izvor: <https://www.dw.com>, uvid od 10. oktobra 2018.

¹¹ Milan Galović, M., “Rat, politika i nacija”, *Politička misao*, Br. XXXVI (1999.), br. 4, str. 66.-78.

¹² Izet Sarajlić (1930.-2002.), istaknutiji bosanski pjesnik i prevodilac u drugoj polovini XX. stoljeća, čiju poeziju prvenstveno obilježava hrabar i radikalan zaokret u odnosu na socrealističku poetiku pedesetih godina XX. stoljeća i dosljedna antifašistička, humanistička, preverovska nježnost prema fenomenima svijeta i života.

¹³ Tvrtko Kulenović (1935.-2019.), profesor književnosti, pripovijedač, putopisac, romanopisac, esejist, autor velikog broja djela iz teorije i historije književnosti, jedan od najvećih književnih autoriteta Bosne

književnih djela zamijenili ijekavskim izgovorom, rekli bismo, zamijenili bosanskim književnim standardom.¹⁴ U tom je smislu zanimljiv slučaj velikog proznog pisca Mirka Kovača,¹⁵ koji jednako pripada i crnogorskoj, i bosanskohercegovačkoj, i srpskoj, ali i hrvatskoj književnojezičkoj tradiciji, s obzirom da je sva svoja djela dao da ih se uredi prema hrvatskome jezičkom standardu, dok je posljednja svoja književna djela pisao na hrvatskom jeziku.¹⁶ Mnogi drugi književnici u Bosni i Hercegovini su nova svoja književna djela te nova izdanja ranijih svojih djela prilagođavali bosanskom jezičkom standardu,¹⁷ u čemu se, dakako, podosta lutalo, pa se, u traženju autentičnog tzv. bosanskog izraza kadikad posezalo za intenzivnijom distribucijom orijentalne leksike bliske muslimanskom svjetonazoru o svijetu i životu.

Čini mi se da bi moglo biti zanimljivo u čemu se najviše neposredno ogleda to prilagođavanje bosanskom jezičkom standardu?

1. Glas *h*... Zanimljiva je sudbina glasa *h* u balkanskim jezicima. Gubljenje glasa *h* je, moglo bi se tako reći, nešto kao turski jezički "miraz" na Balkanu. Međutim, dok se u štokavskim govorima u Bosni *h* često ispušta u govorima pravoslavnog i katoličkog stanovništva, kod muslimana je gotovo dosljedno zadržan u mnogim pridjevsko-priloškim oblicima poput: *lahko*, *lagahno*, *mehko*, *truhlo*, itd., zatim u leksemama *hrđa*, *hrzati*, *hrvati se*, *hren*, *hrskavica*, *vihoriti se*, *zohva*, *kahva*, *kihavica*, itd. To vraćanje glasa *h*, gdje mu, prema etimologiji, pripada mjesto, bit će osjetno prisutnije u novim književnim djelima sljedećih, nešto starijih bosanskohercegovačkih književnika, onih koji su svoja književna djela već bili objavili šezdesetih, sedamdesetih, osamdesetih godina prošlog vijeka: Abdulaha Sidrana, Isnama Taljića, Irfana Horozovića, Nedžada Ibrišimovića, Dževada Karahasana, Seada Trhulja, Muje Musagića, Zilhada Ključanina, Bisere Alikadić, Zlatka Topčića i dr.

2. Oblici *opšte*, *saopštiti*, *opština*, itd. dosljedno se preinačuju u *opće*, *saopćiti*, *općina*. (Primjeri: Irfan Horozović, Jasmina Musabegović, Atif Kujundžić, Hazim Akmadžić, Zilhad Ključanin i dr.)

3. Reduciranje oblika da + prezent u korist infinitivnog oblika.

i Hercegovine u drugoj polovini XX. stojeća. Uporediti, naprimjer, knjige putopisa *Odanost jugu* (1970.), *Pejsaži zrelog doba* (1979.), *Mehanika fluida* (1987.), književnoteorijska djela sadržana u *Lektiri I*, *Lektiri II*, *Lektiri III*, roman *Čovekova porodica* i dr. sa izaratnim objavljenim djelima: *Jesenja violina*, roman (2000.), *Majka voda*, putopisi (2004.), *Trag crne žuči*, pripovijetke (2005.), itd.

¹⁴ Vidjeti: Izet Sarajlić: *Izet Sarajlić: Nekrolog glagolu voljeti* (izabrana poezija, izbor i predgovor; Josip Osti, knjiga je objavljena zajedno u tomu s izabranim pjesmama Huseina Tahmišića *Poziv na putovanje*), edicija Bošnjačka književnost u 100 knjiga, BZK Preporod, Sarajevo, 2017. godine u odnosu na ranija objavljena djela ovoga autora, naprimjer knjige poezije: *Sivi vikend*, "Narodna prosvjeta", Sarajevo, 1955.; *Minutu ćutanja*, "Svjetlost", Sarajevo, 1960.; *Posveta*, "Prosveta", Beograd, 1961.; *Tranzit*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1963.; *Intermeco*, "Bagdala", Kruševac, 1965.; *Godine, godine*, "Nolit", Beograd, 1965.

¹⁵ Mirko Kovač (1938.-2013.), savremeni i crnogorski, i bosanskohercegovački, i hrvatski, i srpski pisac. Impresivna je Kovačeva književnička biografija, a ono što posebno obilježava njegovu poziciju unutar bosanskog, crnogorskog, hrvatskog, srpskog jezika jest, pored najvećih književnoestetskih dometa, književnoetička dimenzija njegova književnog i intelektualnog djela.

¹⁶ Uporediti: Izabrana djela Mirka Kovača, u šest knjiga, "Svjetlost", Sarajevo, 1990. i izabrana djela Mirka Kovača, u deset tomova, "Fraktura", Zagreb, 2009. Sva Kovačeva djela, objavljena do 1991. godine, u novim su izdanjima ijekavizirana i prilagođena, autorovim dopuštenjem, dakako, hrvatskome jezičkom standardu.

¹⁷ Godine 1996. iz štampe je bio izišao *Pravopis bosanskog jezika* dr. Senahida Halilovića (BZK "Preporod", Sarajevo, 1996.), koji i danas, bez obzira na niz manjkavosti i izaratnih sociopolitičkih uvjetovanosti, predstavlja neku vrstu osnove odnosa prema bosanskom jeziku za školsku praksu i za lektore.

4. Oblik futura I., gdje će sastavljeni oblici, primjerice: *radiću, pjevaćeš, pisaćemo...* prometnuti u rastavljene oblike: *radit ću, pjevat ćeš, pisat ćemo...*

5. Naglašenija, neumjerena upotreba riječi iz orijentalnih jezika kod pojedinih autora (arapski, turski, perzijski – orijentalizmi), riječi koje su u bosanski jezički prostor prvenstveno došle preko turskog jezika. To je uglavnom slučaj kod onih autora koji više nastoje simbolički naglasiti određenu životnu pouku i poruku, te sebe situirati u neki vlastiti projicirani jezičkknjiževni bosanski muslimanski milje, što, u biti, i prestaje biti književnost. Ovdje je prvenstveno riječ o amaterskoj književnosti, zanimljivoj kao svojevrsni “slučaj” u jeziku a nekao i koliko književnoestetski vrijedno štivo. Bio bi podugačak niz autra kad bi ih se navodilo.¹⁸

Postoje, dakako, i oni bosanskohercegovački pisci koji se jezičkoizražajno nisu nastojali “prilagoditi” bosanskom jezičkom standardu, proklamiranom u *Pravopisu bosanskog jezika* Senahida Halilovića iz 1996. godine,¹⁹ ali koji, opet, svoj jezik ne zovu i ne razumiju nikako drukčije negoli bosanskim jezikom. Mogli bismo spomenuti slijedeća književna imena: Ferida Duraković, Munib Delalić, Jasmin Imamović, Jasna Šamić, te mnogi drugi.

Složimo li se s onom uopćenom konstatacijom da su književnici čuvari maternjeg jezika na kojemu ostvaruju svoja djela, onda se čini nepobitnim da svaki oblik jezičkoga puritanizma, jezičkoideološkoga lektorskog i bilo kojega ortografskog nasilništva, ali i prevelike otvorenosti i ortografske nesistematičnosti kad je u pitanju norma, donosi izvjesne rizike, prvenstveno po primjereni čitateljski uspjeh nekog književnog djela. Pogotovo ako se ima u vidu da svaki književni stvaralac želi da rado i nesmetano bude čitan i u Sarajevu, i u Podgorici, i u Zagrebu, i u Beogradu.

Vjerujem da je ova tema odnosa prema jeziku, kao jednom od ključnih sastavnica identiteta svake osobnosti i svake kolektivne svijesti o sebi, jako važna za psiholingvistiku, kao graničnu ali i povezujuću znanost koja bi uspjela odgovoriti na mnoge aktualne pristupe, zablude, ali i nova jezička obogaćivanja i otvaranja nekih novih jezičkoistraživačkih polja na našim prostorima.

¹⁸ U ovom je smislu možda “najživopisniji” slučaj mostarskog pjesnika Saliha Trbonje (1945.), koji se potpisuje i pridjevkom Sevd. Njegova poezija ispisivana u toku rata i poslije rata gotovo je sva u tonu orijentalističkog pristupa bosanskom jeziku i bosanskom jezičkom naslijeđu.

¹⁹ Godine 2018. izišao je iz štampe novi *Pravopis bosanskog jezika* Senahida Halilovića (Slavistički komitet, Sarajevo, 2018.), gdje će ovaj autor revidirati mnoge svoje normativističke stavove u odnosu na *Pravopis bosanskog jezika* iz 1996., dok će, za većinu bosanske javnosti, one javnosti koja svoj maternji jezik isključivo prepoznaje i imenuje kao *bosanski jezik*, autor *Pravopisa...* otići u jednu drugu krajnost. Time pitanje nekog sveobuhvatnijega pravopisa bosanskog jezika ostaje i dalje da bude otvorenim.

Jasmin HODŽIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Institut za jezik

NEKI KOGNITIVNOLINGVISTIČKI I KOMUNIKOLOŠKI ASPEKTI ODABRANIH DIJALOŠKIH FORMI U BOSANSKOM JEZIKU KAO IZRAZITO OBILJEŽJE KULTURE

Apstrakt: Rad se bavi analizom realnih i fikcionalnih mikrodijaloških formi, njihovom strukturom i sadržajem, a naročito kreativnim elementima dijaloga kao posebnim obilježjem jezičke vještine, s pripadajućim elementima preciznosti, tačnosti, sažetosti, ljepote, duhovitosti i mudrosti kao općim obilježjima jednog iskustvenog i znalačkog života, mentaliteta i kulture, što se pretvara u opće obilježje (bosanskog) jezika i stila.

Ključne riječi: dijalog, stil, narodni duh, mudrost, humor, kultura

Uvod

Kako se kultura definira kao ukupnost vrijednosti u društvu, bilo da se radi o materijalnim ili duhovnim dobrima, ili etičkim i društvenim vrijednostima, bogatstvo bosanske kulture posebno će doći do izražaja u afirmaciji duhovnih vrijednosti, baštineći kulturalnu raznolikost kroz svoju hiljadugodišnju historiju i tradiciju, pri čemu se kroz različite i velike utjecaje bosanski čovjek izgradio u spoju Istoka i Zapada. Često se pak, i sa istočne i sa zapadne strane bosanske granice, na Bosnu naviralo i od Bosne otimalo, dok sama Bosna nikada nije imala izrazitih teritorijalnih ili bilo kojih drugih pretenzija prema susjednim, sebi bližim zemljama. Zato je, umjesto teritorijalne ekspanzije Bosni ostalo „vertikalno širenje“ i duhovna izgradnja i oplemenjivanje, kako je to primijetio jedan od zaljubljenika u bosansku otvorenost, duhovitost i gostoprimstvo.

U pogledu jezika, možda najbolji primjer i ujedno metonimija cjelokupne bosanske kulturne raznolikosti predstavlja činjenica da bosanski jezik kroz historiju baštini čak pet pisama (poluoblu glagoljicu, bosančicu, arebicu – kao tradicijska pisma, te ćirilicu i latinicu kao pisma savremenog bosanskog jezika), ne pružajući otpor ni prema jednom od njih i koristeći se svakim od njih u svojoj bogatoj književnojezičkoj produkciji – a imajući u vidu da je pismo ili pisanje prvorazredni društveni i civilizacijski čin, kao jedan oblik početaka izrazitog razvoja civilizacije i kulture, ne treba ni naglašavati koliko je bosansko kulturno bogatstvo.²⁰

Sve prethodno opisano odrazilo se i na život, tako reći, običnog bosanskog čovjeka, kojega je nerijetko umjesto formalnog obrazovanja više u društvu predstavljala njegova

²⁰ Povodom 6. aprila, kao Dana Sarajeva, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu je 2019. predstavio javnosti natpis Sarajeva na svih pet bosanskih pisama, upravo pod sloganom „Bosansko bogatstvo raznolikosti“ – ostavljajući poruku o Sarajevu kao susretu kultura, i Bosni kao specifičnoj oazi jedinstvene kulture u svojoj raskošnosti i raznolikosti.

животna škola, iskustvo, pronicljivost i mudrost, a nadasve humor, što će poroditi zapažene jezičke izraze proistekle u dijalogu kao mudri, sažeti i često humoristični prizori nadmoći nad sagovornikom. Sve skupa govori o jednom posebnom vidu snalažljivosti i inteligencije, odnosno, ukupnom obliku ponašanja bosanskog čovjeka i njegovog odnosa prema ljudima i događajima. Zato ovdje izdvajamo i analiziramo upravo dijaloške primjere iz bošnjačke književne i narodne tradicije i savremenosti, a koji su u saglasju sa svim do sada spomenutim.

Geografska uvjetovanost jezika, mentaliteta i kulture

Isprepletenost geografskih specifičnosti sa kulturološkim i etnološkim, prirodan je i logičan slijed konstitucije savremenog društva i svijeta, kao što slične biološke karakteristike dijele ljudi istih geografskih prostora, u šta spadaju i jezičke karakteristike određenih društvenih zajednica, naroda i nacija.

Čovjekove mentalne sposobnosti dobijaju poticajnu moć iz različitih geografskih predjela, odnosno, socio-geografskih faktora okruženja u kojem čovjek živi (v. Gallagher 1993).

S druge strane, sam jezik se može posmatrati kao spremište cjelokupne kulture, pa se nerijetko zamjenjuje upravo tim pojmom. Jer:

„To su oblici stvari koje ljudi nose u glavi, njihovi modeli, da bi percipirali, povezali i na druge načine interpretirali te stvari. Tako da ono što ljudi čine i govore, njihovi društveni aranžmani i događaji, su proizvodi ili nusproizvodi njihove kulture kako je oni primjenjuju u zadaći da percipiraju svoje prilike i u njima djeluju.“ (Goodenough 1964: 36, u: Kalogjera 1991: 9).

U radu „Kultura, jezik i primijenjena lingvistika“, sam Kalogjera (1991) navodi da se blizina jezika i kulture ogleda i u tome što se u njihovu istraživanju postavljaju slična pitanja i da se riječ kultura često može zamijeniti pojmom jezika, i dalje zaključuje: „Da su jezik i kultura koja ide uz taj jezik čvrsto vezani, da je jezik ključ koji otvara kulturu (na primjer književnost), da se jezik ne može potpuno razumjeti bez razumijevanja kulture, tradicionalno je poznato u nas i drugdje i to je inspiriralo poučavanje stranih jezika.“ (Kalogjera 1991: 12)

Isto tako, na isprepletenost geografskih specifičnosti s kulturološkim, ukazuje se i u studiji koja promatra univerzalnu historiju, društvo i društvene nauke, demografiju, historiografiju, političku teoriju, prirodne nauke i civilizaciju uopće – i to još 1377. godine, u Ibn Khaldunovom djelu *Muqaddimah*.²¹ Zato ćemo ovdje bosanski prostor i jezik bosanskog čovjeka, napose jezik Bošnjaka, posmatrati u kulturološkoj ravni kao odraz viševjekovnog iskustva življenja, bogatog i specifičnog mentaliteta, zaogrnutog mudrošću i pronicljivošću.

Mudrost i humor Bošnjaka kao obilježje visoke kulture

U jednoj od prvih antologija bošnjačke književnosti, onoj koja se bavila narodnim stvazalaštvom Bošnjaka (v. Frndić 1972), istaknuti su dosjetljivost, mudrost i humor kao obilježje njihove visoke narodne kulture, izražene posebno u njihovom narodnom stvaralaštvu i jeziku.

Posebno je važna konstatacija da ovdje govorimo o „riječima srca“, o produhovljenom jeziku, odnosno, o mudrosti i humoru koji su odraz dugogodišnje veze s rodnim tlom.

²¹ Dostupno u engleskom prijevodu na: https://asadullahali.files.wordpress.com/2012/10/ibn_khaldun-al_muqaddimah.pdf (Pristup 12. 4. 2019)

Ali, spomenutu produhovljenost u kontekstu analize jezika posmatrat ćemo kroz lingvostilističku kategoriju afektivnog izraza iz kojeg nastaje stilem kao oneobičeni i nesvakidašnji karakteristični jezički izraz. Sve je potvrđeno već u sljedećem:

Naš narod je na usta svojih nepoznatih stvaralaca iz **ojadenog a nekad i obijesnog srca izvlačio zlatnu nit pjesme i priče, humora i mudrosti, dosjetke i poslovice**, potvrđujući svoju neuništivost i vitalnost na rodnoj grudi koja mu je domovina više od hiljadu godina. (istakao J. H.) (Frndić 1972: 7)

Također, Frndić (1972) je utvrdio i to da se „u samorodnoj književnoj baštini jugoslavenskih naroda s lakoćom pepoznaju one umotvorine koje su nastale u muslimanskoj sredini, jer im je ta sredina dala svoj govor i boju, svoj duh i mentalitet, svoj izraz i sadržaj“ (Frndić 1972: 7).

Još je davne 1936. Isidora Sekulić govoreći o jeziku Bosne, dala konstataciju da je „to jezik silno afektivan, ujedno tako bridak da se pre misao oštri o njega nego on o misao“ (Sekulić 1936: 10), dodajući da: „Bosanci predstavljaju, od pet glavnih vera sveta, četiri.“ (Sekulić 1936: 10), jer su u Bosnu „nailazili tuđinci kao skakavci“ (Sekulić 1936: 10) i u jeziku i stilu Bosne odzvanjaju „rečenice vekova“ (bogumilstvo, kraljevstvo, Turci, Austrijanci...) – ali eksplicitno navodeći da su Bosanci duhovno crpili Turke (tj. da svoju izrazitu duhovnost duguju islamu, ali i posebno svojoj Bosni): „Ali ako se zapitamo za duhovno, naše je mišljenje da su Bosanci duhovno crpili Turke. Koliko je u tom duhovnom iskustvu čisto turskoga i islamskoga, to je danas teško utvrditi. Ali koliko je da je, uzeto je, a palo je na dobru zemlju.“ (Sekulić 1936: 10)

Ipak I. Sekulić (1936) konstatira da uprkos svim idealima četiri prisutne vjere u Bosni, bosanski duh se očituje u jednom jezičkom izrazu koji je „umetnost čiste genijalnosti“, ne samo kao „čudo prošlosti“ nego kao i „čudo sadašnjosti“.

Zanimljivo je pratiti kako se bosansko podneblje i narodni duh reflektuje i u savremenijoj književnojezičkoj produkciji u Bosni i Hercegovini.

U decembru 1972. premijerno je emitiran televizijski sadržaj²² koji govori o književnom djelu Branka Ćopića u kontekstu bosanskih stilskih i jezičkih posebnosti. Sam pisac za svoju književnost je pritom rekao:

Ono što je počelo vrlo brzo da dobija prevagu u mom književnom radu, u mojoj literaturi, to je bila lirsko-humoristička proza. U početku je ta proza bila lirska i kod mene je tek u zrelih godinama došao do izražaja humor. Kao što je, koliko mi je poznato, i svuda, kod svih humorista u svijetu, humor dolazio obično sa zrelih godinama. (v. Balabanović 1972)

Odgovor na pitanje kako tumačiti piščevu „zrelost u humoru“ najprije ćemo dobiti iz kritike, jer su i sami kritičari kod Ćopića primijetili dopadljivu „toplinu pomiješanu s humorom“, i utvrdili da (je) „Ćopić je živio i ponikao u kraju gdje se ljudi rađaju s jednim osjećanjem za humor. Gdje se rađaju duhoviti, gdje se rađaju šaldžije.“ (v. Balabanović 1972). Dakle, književnojezički humoristički izraz pripisan je imanentno narodu i zavičaju. Potvrdu za to imamo i u sljedećoj opservaciji književnog kritičara:

Kada sam htio da ispitujem porijeklo Ćopićevog humora, ja nisam mogao da vidim njegove prave izvore dok se nisam suočio – po onoj staroj Geteovoj riječi da pjesnika

²² Redakcija obrazovnog programa, emisija *Znanje imanje* (Radiotelevizija Beograd), ur. Balabanović Kosara.

treba upoznati onda kada upoznamo njegov zavičaj, i ako hoćemo da ga upoznamo da ga bez zavičaja ne možemo upoznati – onda kada sam se suočio s narodskim humorom Bosanske Krajine. To je bila ona ista vrsta humora, ona ista vrsta smijeha, ona ista vrsta razumijevanja i nerazumijevanja, onaj prijatni blagi šeretluk koji je izbijao iz svakog junaka Branka Ćopića. Ja sam se pitao da li je Branko Ćopić izmislio Bosansku Krajinu i uveo u literaturu i napravio od nje nekakvu književnu realnost, ili je Bosanska Krajina izmislila Branka Ćopića... (v. Balabanović 1972).

Dalje se kaže da „Poslije Petra Kočića, Branko Ćopić nastavlja tu tradiciju, ne samo lijepog bosanskog jezika (kad kažem bosanskog mislim na jezik koji se govori u Bosni), nego i isto tako jedno osjećanje humora i jedno osjećanje vjere u život, u trijumf dobra nad zlim, i u pobjedu onoga što čovjeka kao svjesno biće čini onim što jeste.“ (v. Balabanović 1972). I ovdje je data potvrda da su upravo bosansko podneblje i bosanski jezik kao stilski, mentalno i umjetnički obogaćen jezički izraz, jedna posebna realnost vrijedna posebne pažnje.

Sam Petar Kočić²³, kojeg je krasio izraziti bosanski humor prepoznatljiv i u njegovoj književnosti, svojevremeno je povodom austrougarske zabrane bosanskog jezika 1907. godine u listu Otadžbina isto tako šeretski pisao: „Ova bosanska vlada izdala je naredbu, da svi moramo govoriti srpsko-hrvatski. Prije smo govorili bosanski, sada govorimo srpsko-hrvatski. Lijepo. Sada kada neko reče na sudu da govori srpsko-hrvatski, valjda neće Javor smjeti da kaže, da ide u Srpsko-Hrvatsku. Ko zna!?“ (Kevro 2016: 79).

„Južno narječje“ kao osnovica za standardizaciju nekadašnjeg zajedničkog (srpskohrvatskog) jezika, sasvim svojim progresivnim novoštokavskim i novoštokaviziranim obilježjima puni svoj domet i izraz dobilo je upravo u jeziku Bosne s kojim se nerijetko i poistovjećuje. Naročitu pohvalu jeziku Bosne i njegovom „južnom narječju“ iščitavamo u konkretnim zapažanjima o sažetosti i preciznosti jezičkog izraza i njegovoj umjetničkoj ljepoti – što daje dodatne potvrde o vezi jezika, mentaliteta i podneblja: „**Ijekavsko narječje naših južnih krajeva**, to je pravi zvuk našeg klasičnog jezika, sa svim klasičnim odlikama: **pojmovna tačnost, umetnička lepota, tehnička sažetost**. Ta obeležja zahtevaju spoj romantike i racionalizma, i još posebnu jezičku i dikcijsku vještinu.“ (istakao J. H.) (Sekulić 1936: 10)

Tako ćemo upravo sve spomenute pojedinosti i karakteristike bosanskog jezika, mentaliteta, duha i kulture, sagledati i analizirati na primjerima koji slijede.

Sumarno, ovdje prenosimo potreban zaključak koji je proistekao iz analize bosanskog narodnog humora, a naročito humora u bošnjačkoj i muslimanskoj sredini – gdje se ovakva jezička djelatnost opisuje kao „trijumf srca“ i „meditiranje uma“:

Međutim, ne samo humor i smijeh, a koji su obilježje samo naroda visoke kulture, nego još jedna značajna kvaliteta stalno je prisutna u muslimanskoj raznolikoj narodnoj prozi i poeziji, a to je **mudrost kao duboko životno iskustvo** zasnovano na stoljetnim spoznajama dobra i zla, nevolje i radosti, trijumfa srca i odmjerjenog meditiranja ljudskog uma. Humor i mudrost susreću se u **simbiozi narodnoga duha** kao bitno obilježje njegova stvaralaštva. (istakao J. H.) (Frndić, 1972: 11)

²³ Interesantan je i primejr usmenog nadmudrivanja u Bosanskom Saboru austrougarskog doba između Petra Kočića i Safvet-bega Bašagića, kada je na banjalučkoj sjednici Sabora 1910. godine Kočić Bašagiću koji je ušao sa zakašnjenjem dobacio: Turci u Aziju!, a Bašagić se nonšaltno samo okrenuo, odgovorivši: „A međedi u šumu!“

Najvažnije je zapažanje da je ušće svega navedenog sadržano u narodnom duhu kao slici kulture jednog naroda i podneblja u kojem živi. To će biti pokazano i u primjerima koji slijede.

Dijaloške umotvorine kao verbalni šah-mat – analiza primjera

Kako smo u teorijskom okviru za primjere koji će uslijediti naznačili da se jezički izrazi koje analiziramo prije svega odnose na narodni duh i vežu za bosansko podneblje, nije neobično da jedan dio korpusa iz kojeg uzimamo potvrdu teorijskih modela ovdje direktno pripada narodnoj književnosti (bošnjačke usmene lirske i lirsko-narativne pjesme), a zatim i konkretnim neknjiževnim formama kao pripadajućim anegdotama ili predajama iz naroda, te naposljetku i književnim izrazima koji su duboko pod utjecajem narodne književnosti.

Nadaleko prepoznatljiva bosanska sevdalinka kao bošnjačka lirska i lirsko-narativna narodna pjesma izraziti je kulturološki eksponat i Bosne i Bošnjaka. Iz sevdalinke *Ali-paša na Hercegovini* davno je izdvojen skoro pa poslovični jedan jezički šah-mat potez:

*Da me prosiš, ne bih pošla za te,
Da s' oženiš, bih se otrovala.* (Dizdar 1944)

Pošto je u mnogo prilika, i kroz više različitih povoda analiziran ovaj stih i spomenuta pjesma, ovdje se nećemo baviti njegovom analizom. Dodat ćemo samo da ova igra nadmudrivanja dijalogom nije neobična i nije rijetka u široj bosanskoj i bošnjačkoj književnosti i kulturi.

Pogledajmo i primjer sljedećih narodnih stihova:

Kad kauri Hlivno porobiše

*Kad Kauri Hlivno porobiše,
Porobiše, vatrom popališe.
Zarobiše trista djevojaka,
Zarobiše Atlagića Zlatu*

*Progovara kaurski vojvoda:
„Ču li mene, Atlagića Zlato?
Deder uzmi turski abdest na se,
Kod mene ga uzimati nećeš!“*

*Odgovara Atlagića Zlata:
„Ne budali, kaurski vojvodo!
Ako dođe Velagiću Ahmo,
Zor delija, a moj ašiklija,
I tebi će abdest trebati!“*

(istakao J.H.)

Slična je i pjesma *Kad kauri Klis grad porobiše*, inače zabilježena kao hrvatska usmena pjesma, ali po stihovima se evidentno vidi nehrvatska perspektiva. U pjesmi se vodi dijalog između djevojke i izvjesnog Šime koji je napastvuje, a ona mu odgovara:

*Kad kauri Klis grad porobiše,
Dosta lipa roblja zarobiše:
Zarobiše ćercu dizdarevu.
Kad su došli na to sinje more,
umiva se gizdava divojka:
Sinu lišće kano žarko sunce!
A to vidi Šime Latinine
Maša joj se rukom u nidarca.*

*A veli mu gizdava divojka:
„Pri seb' ruke, čobanino vlaška!
Nisu dojke za te odgojene,
Već za dragog, pašu bosanskoga.“*

(Granić 2016: 16)

Isti je „odnos snaga“ kao u prethodnom primjeru, mada je izraz i sadržaj nešto brutalniji. No, vratimo se prethodnom primjeru. Uzmemo li u obzir cijeli kontekst pjesme i odnos među stranama u dijalogu, valja istaknuti hrabrost, mudrost ali i emocionalnu inteligenciju²⁴ strane koja ovdje pobjeđuje u nadmudrivanju. Jasnoća, sažetost i preciznost odraz su i afektivnog stanja i dovrtljivosti – no, bit će da je konceptualno preslikavanje ovdje u podlozi snage jezičkog izraza, kao što je uloga metaforičnih preslikavanja da se sa malo kaže puno, ili da se nepoznato izrazi preko već poznatog (neočekivanim) uvezivanjem dvaju koncepata.²⁵

Abdest ili muslimansko obredno pranje predstavlja umivanje vodom prije molitve, ali i generalno zarad zaštite od negativnih utjecaja, a vjersko pranje i kupanje upražnjava se i u različitim drugim prilikama. Zato je najbolje neka ostane nedorečeno značenje posljednjeg stiha u primjeru navedene pjesme, iako se ono snažno može naslutiti.

U zbirci usmenih pjesma o mostarskim ženama i djevojkama kod Omerika (2016: 168) nalazimo pjesmu (3) *Pofali se dilber Umihana*²⁶, u kojoj se verbalno nadmudruju dvije suparnice u ljubavi, govoreći jedna drugoj o svojoj ljepoti. Pjesma je malo duža i zbog uštede prostora izdvojiti ćemo samo neke njene dijelove i dati širi kontekst pjesme. Pjesma govori o tome kako se Umihana Mostarka kao kćerka jedinica pohvalila svojom ljepotom i da je za to čula jedna Sarajka koja joj protivriječi i hvali svoju ljepotu i porijeklo

²⁴ Psiholozi podrazumijevaju emocionalnu inteligenciju kao preduslov dobrog i efikasnog govora, a veza emocionalne inteligencije i verbalnih šah-mat poteza objašnjena je kod Tule (2015).

²⁵ Kako inače funkcionira svako metaforično preslikavanje, odnosno, konceptualna integracija – a naročito po teoriji konceptualne metafore.

²⁶ Navodi se da je pjesma kao usmena preuzeta iz izvora: Hivzija Hasandedić, *Narodne umotvorine iz Mostara*, Preporod br. 147 od 15. 10. 1976. (Po kazivanju Đemile-hanume Behmen, rođene Voljevica iz Mostara). Iako, po drugim izvorima, samo neznatno drukčija verzija ove pjesme navodi se u pjesništvu mostarskog pjesnika Osmana Đikića. No, treba znati da je sam Đikić također bio sakupljač usmenog narodnog stvaralaštva. S druge strane, za nas je potpuno irrelevantno radi li se o usmenom stvaralaštvu ili onom pod njegovim utjecajem.

nazivajući Umihanu pogrđnim imenima. Emocionalno inteligentno, Umihana odgovara šeretski:

3a) *Umihana njojzi otpisuje:*
„Udovice, Alibegovice
I ljepša si i gosposnija si!
Jazuk samo što si udovica,
Udovica, čorba pogrijana...

Opet je, s kognitivnolingvističkog gledišta, ovdje iskorišten proces konceptualne integracije (skraćenog poređenja) u slikovito sročenom jezičkom izrazu. No, kao da to nije bilo dovoljno za verbalni šah-mat, pa je u pjesmi zadan još jedan, a koji dodatno odslikava emocionalnu stabilnost pobjedničke strane u dijalogu:

3b) *Al, kaduno, ne srđi se na me,*
Ako hoćeš da dosti budemo,
Da zajedno cvijeće sadimo,
I da drobni biser mi nižemo
-Imam oca, mlađahna udovca,
Šezdesetu još nije uzeo,
S jednom štulom ide u čaršiju!
Ako hoćeš da mi budeš teta,
Ti mi odmah pošalji sahiju
Da ti prosim l'jepog đuegiju! (istakao J. H.)

Interesatno, u poređenju dvaju suparnica ovdje je jasno dato do znanja gdje je mjesto udovici naspram još neljubljene djevojke, gdje je praktično izvršena još jedna konceptualna integracija, uz veliku mjeru ironičnog i sarkastičnog.

U svjetskim razmjerama prvi glas bošnjačkog narodnog stvaralaštva i njegove umjetničke vrijednosti bila je čuvena balada *Hasanaginica*. Književnik Alija Isaković je pod utjecajem balade napisao istoimenu autorsku dramu koja je prožeta narodnim duhom, mentalitetom i kulturom. U tom autorskom književnom tekstu nalazimo sljedeći primjer zanimljivog dijaloga:

(4) *Hasanagina majka, Hasanaginici:*
Da ti je jezik kraći, život bi ti dulji bio.
Hasanaginica:
Oduljit će mi se s vami, kolik god bio. (Alija Isaković, Hasanaginica)

Precizno, sažeto, jezgrovito i višeznačno, time i dosjetljivo, *Hasanaginica* sa svojom svekrvom izlazi kao moralni i verbalni pobjednik (ako već ne može nadjačati u stvarnim životnim okolnostima). Poručuje se da život u takvim okolnostima i nije život, „da će se oduljiti“, što je drugi način da se kaže kakva je tegoba imati pogrešnog životnog saputnika, odnosno, saputnike, u ovom slučaju. I druga strana u dijalogu poseže za figurativnim

¹ Suparnica se tako postavlja na poziciju ostarjele maćehe kojoj parnjak može biti osjedjeli otac mlade djevojke, a nikako ona sama. U drugoj varijanti navodi se i stih *Još uzeo nije šezdesetu/Brada mu je behar u proljetu*.

jezikom (upotrebom stilskih figura, npr. metonimije) – dok se pobjednička strana veže za već rečeno, koje savršeno uklapa u svoj jezički izraz i tako protivnika pobjeđuje njegovim oružjem (slično kao i u primjeru 2, kad se referira na dio iskaza poraženog sagovornika kod spominjanja motiva abdesta). Ovdje se pak uzvraća istom ili većom mjerom, pošto je i sintaksa uzvraćenog iskaza ista kao i prethodnog, pa čak s njim stvara i rimu. Veoma sličan je i sljedeći primjer:

(5) *Šerif, svojoj supruzi: Zulko, dođi! Zulko, **dođi ne došla!***
*Zulka: **A kad došla, tebe ne našla.***

Ovaj primjer je uzet iz privatne arhive (porodična predaja), odnosno, primjer je iz stvarnog života, ali je i stvarni narodni.² Interesantno, strukturom, pa skoro i sadržajem, neodoljivo podsjeća na prethodni primjer iz Hasanaginice.

Kombinacija dva frazalna izraza, zapravo, opet integracija, izvedena na principu igre između doslovnog i figurativnog značenja, uz pojačanu slikovitost uzročno-posljedičnih odnosa, ovdje je izrodila snažnu poruku koja u sebi ima i mudrosti i humora. Značenje nije potrebno obrazlagati. Od istog autora je i sljedeća predaja:

(8) *Dječak iz gastajbajterske porodice u Njemačkoj vraća se u zavičaj svojih predaka i sreće jednog svog starog srodnika koji ga dočeka s pitanjem: a) Mali, čiji si ti? b) Toga i toga. a) A, kad si doš'o? b) Evo, ovih dana. a) A, koliko ono ti imaš godina? b) Petnaest, zašto? a) Nisi ti još doš'o!*

Umjesto komentara na značenje ili umjesto tumačenja prethodnog primjera, odgovarajući komentar može biti sljedeći:

Muslimanski humor sadrži u sebi i notu poznate sporosti u razrješavanju fabule, a to je zapravo vrijeme misaonog procesa koje traje od apsurdne situacije do njenog uobličjenja u poantu, mudru pouku, iznenađujući finale koji prigušuje smijeh, a dušu ispunja sjajem ljudskog uma. (Frndić 1972: 11)

Od dr. Ismeta Bušatlića prenosimo primjer koji je ranije kao anegdota već objavljen u časopisu Novi Behar, kao primjer sjećanja na jedan interesantan događaj koji se vezuje za Hadžibega Rizvanbegovića (brata poznatijeg Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića) koji je u svojoj kuli u selu Hrasno (između Stoca, Čapljine i Neuma) imao mogućnost da putnicima zabrani prolaz. Takav jedan slučaj vezuje se za nadmenost: – Preminuo je Hadžibegov pas Šarov kojeg je Hadžibeg ukopao i od prolaznika tražio da „odaju poštu“ mrtvom psu Šarovu, kao da se radi o velikodostojniku (ljubimci velikodostojnika su velikodostojnici, pa i u odnosu na „običan svijet“). Kako je neko od Avdića iz Bileće na konju protrčao ne zaustavljajući se, Hadžibeg je poslao stražu po prijestupnika. Spomenuti Avdić je pritom pristao da oda počast preminulom psu, izdeklamujući u svečanom tonu sljedeće stihove:

(9) *Oj, Šarove, moj pobogu brate*
Skupismo se da te okajemo
Žalilo te Hrasno i Popovo
Sve do Blata, kao svoga brata
A Hadžibeg kao ćaću svoga.

² Šerifova supruga Zulka besjedi o tome kako je imala „lijepa čo'eka“, s kojim se „nikad posvadila nije“ – eto, samo jednom - i to je taj jedan prepričani slučaj. Kontekst primjeru daje zauzetost supruge brigom oko djece i neodazivanje mužu zbog toga. U objašnjenju ovog „nešto grubljeg“, oštrog ženskog ponašanja dato je pojašnjenje „da su i njegova djeca kao i njena, da nijedno nije donijela, već ih je sve s njim stekla“.

Pronicljivo, poslana je direktna poruka da se pretjeruje sa ovakvim odnosom prema psu, odnosno, s ponižavajućim tretmanom „običnog svijeta“, dok je, s druge strane, u prenesenom značenju iskorištena dvosmislenost poredbene konstrukcije s česticom *kao*, koja se može posmatrati i kao dio predikata ili kao adverbijal, odnosno, kao čisto poređenje – što korespondira s uvriježenom psovkom kojom se nečija majka i pas dovode u vezu (kao što je i ovdje riječ, samo na prefinjeniji i stilsiki potpuno drugačiji način). Ovdje potpuno odgovara komentar: „Zato je bosanski jezik i govor dugo vremena bio manje jezik saopštavanja, više jezik prikrivanja. Govor koji radije govori indirektno nego direktno, koji ljudima i stvarima daje nadimke i attribute sasvim posebnoga stila. I tim putem možda i stekao veliki svoj umetnički kvalitet transponovanja.“ (Sekulić 1936: 10)

Gledano konverzacijski, po etnometodološkom pristupu po svim ovim primjerima sagedava se i jedan poseban oblik društvene interakcije, što najbolje svjedoče prikazane strukture datih razgovora. Međutim, transponovani karakter jezika, afektivnost, emocionalna inteligencija, sažetost i preciznost, mudrost i humor, uz naglašenu slikovitost u izražavanju, svim ovim primjerima daje posebnu stilsku vrijednost i čini ih zasebnim stilističkim kategorijama umjetnički vrijednog jezika, a time daje i posebne odlike ljepote karakteru i mentalitetu njegovih govornika.

Zaključak

Kultura i jezik su ovdje dovedeni u metonimijski odnos, u kojem se jezik kao spremište materijalne i nematerijalne ukupnosti posmatra kao slika društva i svijeta, ali i kao eksponat pojedinačnog i kolektivnog mentaliteta. Posebno, data su obrazloženja o geografskim uvjetovanostima jezika, mentaliteta i kulture, pri čemu su posebno analizirani primjeri bosanske mudrosti i humora kao odlike bosanskog kolektiviteta i odraz visoke kulture jednog naroda. Svi primjeri pripadaju dijaloškoj formi. Iz nekoliko različitih teorijskih pristupa došlo se do istih zaključaka, a koji su provjerljivi na svakom od analiziranih primjera: vlastita bosanska samosvojnost građena viševjekovnim bogaćenjem kulturnim raznolikostima, mudrost koja proistječe iz iskustva, jezička vještina kao prostor kreativnosti i kolektivnog izraza, stilski uobličen jezički izraz potpomognut jakom i živom duhovnošću, uključenost i srca i uma, emocionalna inteligencija i misaona stabilnost – sve su odlike ponuđenih primjera koji nemaju status ustaljenih ili poslovičnih izraza, ali su tzv. dijaloške umotvorine bosanske svakidašnjice.

Internetski izvori

Balabanović Kosara (ur) (1972): *Serijal Znanje imanje: Bašta sljezove boje (Branko Ćopić)*, emisija obrazovnog programa premijerno prikazana na beogradskom televizijskom programu, dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=aOOV38by6tY&app=desktop>

(Pristup 27. 3. 2019)

Granić, Ivana (2016): *Usmene lirske povijesne pjesme*, završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split (dostupno na: <https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst%3A669/datastream/PDF/view>, pristup 17. 4. 2019)

Sekulić, Isidora (1936): „O jeziku Bosne na osnovi starih i mladih tekstova“, *Politika*, 125 / 14, str. 10., dostupno na internetskom izvoru: <http://arhiva.unilib.rs/view.php?q=330&p=0001&z=3&x=e&w=1440&h=789>

(Pristup 30. 1. 2019)

Literatura

- Frndić, Nasko (1972): *Narodni humor i mudrost Muslimana (Iz narodnog blaga Muslimana Bosne i Hercegovine)*, Stvarnost, Zagreb
- Gallagher, Winifred (1993): *The Power of Place: how Our Surroundings Shape Our Thoughts, Emotions, and Actions*, Poseidon Press, New York
- Goodenough, Ward H. (1964): "Cultural Anthropology and Linguistics.." In Hymes (1964), str. 36-39. u: Kalogjera, Damir (1991): "Kultura, jezik i primijenjena lingvistika", u: Andrijašević M, Vrhovac Y. (ur): (1991): *Prožimanje kultura i jezika*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb
- Hamid Dizdar (1944): *Sevdalinke*. Izbor iz bosansko-hercegovačke narodne lirike, Sarajevo
- Kalogjera, Damir (1991): "Kultura, jezik i primijenjena lingvistika", u: Andrijašević M, Vrhovac Y. (ur): (1991): *Prožimanje kultura i jezika*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 7 –14.
- Kevro, Edita (2016): "Naučni stavovi i njihova interpretacija o *Gramatici bosanskog jezika* iz 1890. u odnosu na (dosada poznatu) arhivsku građu", *Književni jezik*, 27/1-2, Institut za jezik, Sarajevo
- Omerika, Nusret (2016): *Od zlata jabuka*. Djevojke žene Mostara opjevane u usmenim lirskim i lirsko-epskim pjesmama. Narodna biblioteka Mostar, Mostar
- Tule, Edin (2015): *Pozitivna zajednica*, Sarajevo

УДК 811.163.4(497.6)'374(091)
УДК 811.163.4(497.6)'374=512.161

Alen KALAJDŽIJA

Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo, BIH

BOSANSKA LEKSIKA KONCEPTUALNOG TURSKO-BOSANSKOG RUKOPISNOG RJEČNIKA IZ *CODEXA ALIHODŽIĆ*

Apstrakt: Leksikografska praksa u osmanskoj Bosni bila je relativno česta pojava te je u tom periodu ovakva inventivna i prepisivačka djelatnost dala na desetine različitih rukopisnih verzija dvojezičnih i višejezičnih rječnika. Jedan od takvih jeste i manje poznati konceptualni dvojezični tursko-bosanski rječnik, sačuvan u rukopisnoj zbirci porodice Alihodžić (Codex Alihodžić) iz Nove Bile kod Travnika, koji je nastao u 17. st. Ovakva vrsta literature značajna je, s jedne strane, u razumijevanju bosanskog jezičkog izraza predstandardnog perioda, ali isto tako i u činjenici da ona pruža specifičan uvid u razumijevanje utjecaja orijentalno-islamske kulture na tlu Bosne. Koliko je poznato, do danas nije bilo istraživanja ovog rječnika, zbog čega je intencija ovog rada upravo skretanje pažnje javnosti na ovo važno kulturno, historiografsko i leksikografsko djelo, kako za slavistiku i turkologiju, tako i za južnu slavistiku a napose bosnistiku.

Ključne riječi: alhamijado literatura, bosanski jezik, leksikografija, Codex Alihodžić

1. Uvod

Alhamijado literatura na prostoru Bosne zauzimala je veoma važno mjesto u procesima razvijanja svijesti o specifičnosti bosanskog narodnog jezika i njegove kulture, posebno stoga što se ova vrsta pismenosti razvijala u specifičnom kulturnom, višejezičkom i poligrafijskom kontekstu vremena u kojem je nastajala. Ova viševjekovna literarna tradicija nastajala na bosanskom jeziku važan je element u mozaiku predstandardnih idioma prije svega zbog činjenice da je ova književnojezička pojava multifunkcionalna i žanrovski polivalentna, a jedan njezin poseban segment ogleda se u leksikografskom radu, napose dvojezičnih rječnika, najčešće supostavljenog bosanskog i turskog jezika, iako je broj kontrastivnih rječnika drugih tzv. orijentalnih jezika znatno bogatiji u historiji pismenosti u Bosni (Kadrić 2008). Do danas je pažnju naučne i šire javnosti zauzimao najstariji poznati štokavski poetski dvojezički rječnik *Makbuli-arif* – up. npr. izdanja ovog rječnika i studije (Muhammed Hevai Uskufi 2001; 2012), dok su druga leksikografska ostvarenja na izvjestan način bila u drugom planu. Možda je djelimično izuzetak iz tog pravila napravio jedino četverojezički konverzacijski rječnik, koji je vjerovatno najstariji poznati južnoslavenski rječnik, o kojem je na najvišem naučnom i stručnom nivou pisao doajen i najveće ime iz reda proučavalaca bosanske alhamijado literature XX st. Werner Lehfeldt (1989). Svakako, ovdje nećemo navoditi niz malih, uglavnom dvojezičnih tursko-bosanskih rječnika, kojih

je na desetine razbacano po privatnim, javnim i vakufskim bibliotekama i arhivima, kao i slučaj npr. s rječnikom koji se nalazi u sklopu dvojezične gramatike *Bosanski turski učitelj* Ibrahima Berbića (Kadrić 2018: 217).³ Ne ulazeći u detalje u vezi s navedenim rječnicima, fokus ovog istraživanja usmjeren je na jedan izuzetno važan, ali u isto vrijeme gotovo pa nepoznat rječnik iz Bosne iz 17. st.

2. Osnovni podaci o Rječniku iz kolekcije Codex Alihodžić

Prve i, koliko je to danas uopće poznato, posljednje historiografske i filološke podatke o ovom rječniku dao je Derviš Korkut (1970) u članku “Tursko-srpskohrvatski rječnik nepoznatog autora iz XVII stoljeća” u *Prilozima za orijentalnu filologiju* za 1966/67. godinu.⁴ U tom članku Korkut – koji je zahvaljujući svome intelektualnom i naučnom pregalaštvu dao u javnosti izuzetno važne činjenice o ovome važnom dokumentu bosanskoga jezika – obavještava o tome da je ovaj rječnik došao u njegove ruke slučajno i da ga je dobio iz porodične biblioteke Alihodžića iz Nove Bile kod Travnika. Rječnik je sastavni dio jednog zbornika, odnosno medžmue, koju je Korkut naslovio imenom Codex Alihodžić. Nadalje, Korkut objašnjava da je pretražio dotadašnje poznate izvore za proučavanje leksikografskih ostvarenja osmanskobosanske provenijencije, ali da nije uspio pronaći nijedan dokument koji bi potvrdio neku vrstu prijepisa ili kakve druge sačuvane verzije ovog rječnika – što je neočekivano jer bi se moglo pretpostaviti da rječnici ovakvoga obima i značaja imaju više prijepisa i rukopisnih verzija. Što se tiče pokušaja datacije ovog rječnika, Korkut (1970: 138) kaže:

...moglo (bi se) zaključiti da je i ovaj srpskohrvatsko-turski rječnik napisan davno, vjerovatno još u drugoj polovini XVII vijeka, ali svakako kasnije nego Uskufina ‘Potur-Šahidija’ iz h. g. 1041 = 1631/32. Ima još jedan, indirektan, dokaz za starost ovog anonimnog rječnika u Cod. Al., a to su česti arhaički turski izrazi kojih uopće nema u novijim rječnicima turskog jezika niti se nalaze u turskim djelima XIX i XX vijeka. Pogotovu su iščezli u živom govoru i književnom jeziku kakav je bio neposredno prije Kemalove jezične reforme (...) Potonji je interesantan za Turke po svojim brojnim arhaizmima iz njihovog jezika, a još zanimljiviji za nas, što nam je sačuvao dosta naših starinskih izraza koji su davno zaboravljeni i nisu zabilježeni ni u kojem rječniku srpskohrvatskog jezika.

³ Primjer neuređenosti i niza nepoznanica leksikografske građe bosansko-turskih / tursko-bosanskih rukopisnih rječnika predstavlja i slučaj jednog tursko-bosanskog rječnika, koji se čuva u Nacionalnoj biblioteci Sv. Kyril i Metodij u Sofiji, MS 900, u kolekciji orijentalnih rukopisa, gdje se u nazivu dokumenta *Lugat-i Bulgari* zapravo leksikografski tretira bosanski i turski jezik. Riječ je o uglavnom ijekavskom rječniku koji je otkupljen 1242. po H. (što odgovara 1826. godini), u gradu Skoplju, a sastoji se od otprilike 33 lista, odnosno 65 stranica. Mula Mehmed Osmanbegović vjerovatno je prepisivač ili autor iz mjesta Kara-Hamzibegovići. Navedene podatke o ovome rječniku dao je usmeno Adnan Kadrić.

⁴ Ne ulazeći u detaljnije biografske i bibliografske podatke o Dervišu Korkutu, istaknutom intelektualcu, pripadniku istaknute ulemanske porodice, vjeroučitelju, vojnom imamu u dvjema državama, muftiji, istraživaču nacionalnog blaga Bosne i Hercegovine, zaposleniku u Ministarstvu vjera Kraljevine SHS, kustosu Zemaljskog muzeja itd. (up. Kujović 2016), ovdje želimo istaći još samo dvije bitne činjenice: jedna je da je riječ o čovjeku koji je u Drugom svjetskom ratu uspio spasiti sarajevsku Hagadu od fašističke vlasti, iako je šest godina poslije rata proveo u zatvoru, a druga je da je tekst članka o Rječniku koji se ovdje aktualizira posljednji objavljeni tekst Derviša Korkuta, koji je čak objavljen posthumno, 1970, jer je Korkut umro 1969. godine.

I ovaj Rječnik, posmatran iz perspektive historijske turkologije, baš kao i Hevajjin *Makbuli-arif*, nudi podatke o autentičnom narodnom porijeklu i arhaičnosti turske leksike, na osnovu koje se vrši pokušaj preciznije datacije, o čemu je, u kontekstu razumijevanja turske leksike pisala Kerima Filan (2005: 215), što na izvjestan način znači svojevrsnu analogiju u razumijevanju starosti rječnika iz Codexa Alihodžić.

Ono što je još važnije u preciznijoj dataciji rječnika jeste činjenica da se u sklopu Codexa nalazi niz različitih dijelova posebnih tekstova koji su objedinjeni u zbornik te da je npr. jedan kraći arapsko-turski rječnik iz ove kolekcije datiran na 29. šaban 1043, što je samo dvije godine nakon Uskufijeva rječnika, zatim činjenica da se npr. u istom zborniku jedna veća dova na devet stranica teksta datira u 1135. godinu po H., što odgovara 1724. godini, kao i da je od te godine zbornik u vlasništvu Alihodžića, a dotada je bio u vlasništvu nekih Žepčaka (Korkut 1970: 139–140). Međutim, ono što usložnjava pitanje datacije jeste zapis na kraju Rječnika u kojem stoji da je vlasnik Mustafa sin Alihodže, godine 1260. po H. (Korkut 1970: 180), što odgovara otprilike 1844. godini, a što je očito godina prepisivanja ovog leksikografskog djela, odnosno podatak otkada je ovaj dokument u posjedu porodice Alihodžić.

Uzevši u obzir Korkutovu hipotezu i, istina, nedovoljno obrazložene argumente u vezi sa starošću ovog dokumenta, pred novim istraživačima otvoreno je pitanje utvrđivanja koliko-toliko preciznije datacije ovog važnog dokumenta. Dok nauka eventualno ne dokaže drukčije, treba se držati Korkutove datacije. Svakako, odgovor na taj posao trebaju dati historičari bosanskog i turskog jezika, jer je jasno da se odgovor na to pitanje može dobiti primjenom određenih historijsko-komparativnih, paleografskih i drugih adekvatnih kontrastivnih metoda.

Kad je posrijedi opis fizičkog izgleda rječnika, odnosno međzmue u kojoj se nalazi dotični rječnik, Korkut (1970: 139) obavještava: “Codex Alihodžić je zbornik formata 133 x 195 cm, debljine 22 cm, uvezan u karton s kožnim hrptom i tzv. kapkom na lijevoj korici, pričvršćen kožom.”⁵

Pored navedenih podataka koje obrazlaže, Korkut (1970: 140) u sklopu navedene studije iznosi određene stavove u vezi s nepoznatim autorom, odnosno prepisivačem, i njegovim porijeklom. Ne ulazeći u ispravnost iznošenja određenih pretpostavki i argumenata koje izlaže, Korkut ističe: “autor mu sigurno nije iz Bosne. Vjerovatno je Hercegovac-ikavac i to Mostarac. On leđa piše ‘lejđa’. To se pouzdano može zaključiti po mnogobrojnim riječima kojima u Bosni ne znaju značenja...”, objašnjavajući pri tome da su lekseme kao što su: *ostan*, *kostilova* (koščela), *srpokrila*, *golijen* (cjevanica), *kukaviči konj* (pupavac), *krupnik* (pirevina), *moždan* (mozak), *mozak* (moždina u kostima), *uvrnuti* (uštrojiti), *blato* (jezero), *grnača* (jarebica), *skotina* (balega), *ohme* (ždrijebe), *kosirica* (donja vilica), *večerin* (sjeverozapadni vjetar), *babulfast* (okrugao), *miriha* (bosiljak), *ostup* (pozder), *krpuša* (krpelj), *krkotina* (biljka valeriana), *klak* (kreč), *mastir* (manastir) – tipično hercegovački markirane. Pored toga, obezvučavanje zvučnih suglasnika na kraju riječi i sloga u riječima *labut*, *rošnik* te izrazito prisustvo ikavizama za Korkuta (1970: 140) su odraz župnog, tj. zapadnohercegovačkog područja.

Bez obzira na iznesene činjenice i argumente koji imaju svoje utemeljenje, pitanje porijekla autora, odnosno prepisivača, mnogo je kompleksnije negoli se to čini na prvi pogled, a posebno kada se ima u vidu bosanski alhamijado dokument leksikografske

⁵ Vjerovatno se radi o grešci pa se može pretpostaviti da je riječ o milimetrima, a ne centimetrima.

prirode, koji je bio izložen različitim unutrašnjim i vanjskim utjecajima: kako onim koji se tiču dijalekatskog porijekla autora, tako i intervencijama prepisivača, njihovoј kompetentnosti do činjenice da su ovi dokumenti, namijenjeni “široј” čitalačkoј publici, i nastajali u specifičnom kontekstu književnojezičke koine, pa u sebi nekada sadržavaju niz neobičnih i neočekivanih jezičkih crta, koje nekada dolaze iz dijalekatske baze autora, odnosno pisara i prepisivača, a nekada se pojavljuju kao skup jezičkom koine naslijeđenih osobina koje emaniraju određenu jezičku tradiciju vremena i prostora na kojem nastaju.⁶ U tom smislu, pitanje leksikološkog i fonološko-grafijskog statusa tretiranih leksema mora se upravo posmatrati iz jedne multiperspektivne pozicije u kojoj se na skup leksema ne može gledati samo kao na određeni broj primjera već kao na izraslu kulturnojezičku cjelinu koja opslužuje zajednicu kojoj je namijenjena.

3. Neke važnije filološko-leksikološke činjenice o Rječniku

U Rječniku nepoznatog autora iz Codexa Alihodžić nalazi se oko 1080 leksema bosanskog porijekla. Opći je dojam da dominiraju imenice, zatim glagoli, pridjevi, prilozi, glavni brojevi, dok su zamjenice i riječce vrlo rijetke, a gotovo da nema prijedloga, veznika i uzvika. Ukoliko se ovaj Rječnik usporedi s *Makbuli-arifom*, moglo bi se zaključiti da je omjer leksema određene morfološke kategorije otprilike približan (up. Kalajdžija 2011: 100) i vjerovatno je odraz koncepcije samog rječnika koji je usmjeren na popis i opis pojmova, a manje na one lekseme koje su gramatički apstraktnije. Situacija je još zanimljivija ako se uzme u obzir da je ovaj rječnik dvostruko bogatiji leksikom od *Makbuli-arifa* te da predstavlja reprezentativan uzorak upotrebe leksike jednog jezika u specifičnom društvenom i kulturno-civilizacijskom kontekstu.

U okviru općih jezičkih zakonomjernosti, koje se, istina, u leksikografskim djelima ovog tipa moraju uzeti s određenom rezervom jer se lekseme ne realiziraju u rečeničnim konstrukcijama, iz čega proizlazi da opis navedenih pojava ne može biti potpun, može se ipak utvrditi da postoje neke specifične jezičke crte – posebno one na nivou fonetskih pojava – koje odražavaju ne samo specifičan jezički izraz navedenog djela nego i bosanske predstandardne forme, prisutne u široј literaturi bosanskih tekstova, ali i alhamijado tekstova uopće:

1. dominacija ikavizama (*doli, gori, čovik, srida, prikosutra, ždribe, virovat, siki-ra, tripavica, beside, čovik, civ, snig, pliva /pljeva/, mirit, sikira, slip, zvizda, misec, tisno, zihat, ujist*), iako se javlja i ijekavizam (*objesit, žvjerinje*), ali i sporadično ekavizam (*zenica*);
2. upotreba šćakavskih oblika (*ušćinut, vršč, uščipak, smršćen /namršten/, šćirka*), ali i štakavizama (*gušterica, klišta, štit, ognjište*);
3. prisustvo oblika sa *žđ* (*možđan*);
4. dominacija oblika s upotrebom glasa *h*, karakterističnim za bosanski organski i bosanski predstandardni idiom, inače jako prisutnim u alhamijado pisanoј tradiciji (*hudovica, lahko, pihavica, muha, buha, troha, zihat*);
5. prisustvo jekavskoga jotovanja u primjerima jotovanog *d* (*viđet, đetelina*);
6. jotovanje s epentezom (*grablje*);
7. oblik s *-re-* umjesto *-ra-* u koriјenu riječi (*vrebac*);

⁶ U tom smislu, ne smije se zanemariti ni činjenica da su prepisivači, pa čak i sam transliterator, mogli napraviti pisarske greške koje nekada mogu navesti na pogrešan zaključak.

8. prelazak finalnog *l* u *o* (*vo, raso, soko, orao, nugo, čavao*), ali je prisutan i oblik *ždral*, što potvrđuje relativno mlado porijeklo ove riječi;
9. očuvanje partikule *-r* u vremenskim priložima (*večer, jučer*);
10. ispadanje početnog suglasnika u inicijalnoj suglasničkoj skupini (*čela, tica*);
11. suglasnička disimilacija (*guvno*);
12. suglasnička asimilacija (*falit*);
13. grafijsko mijenjanje zvučnih i bezvučnih suglasnika svojim parnjakom (*maudže: mauče, bedalj: pedalj, jedžat: ječat, govedže: goveče*), što je nesumnjivo određeno pisarska tradicija, odnosno svojevrsno grafijsko rješenje samog prepisivača;
14. razbijanje suglasničkih skupina vokalom, uvjetovano tradicijom arebičkog pisanja (*baradva, cirkva, iskotina, izvono*);
15. dominantna upotreba glagola u infinitivu bez dočetnog *-i* (*čuvat, sakrit, naprav-it, brojit...*);
16. očuvanje sekvence *-jr-* u korijenu riječi (*bajrak*);
17. zamjena *f* s *p* (*pratar*) – za što je razlog vjerovatno preuzimanje iz druge etno-konfesionalne zajednice;
18. primjeri sporadične upotrebe fonetskog načina pisanja (*muzt, odkos, križka, podpor, raztopit...*);
19. Pojedini kolokacijski odnosi (*žedu ugasit, plast sadit, kiša padat*);
20. značenjski i oblički markirane lekseme (*kosirica* – dio glave do koje raste kosa, *kotlac* – želudac, *minhać* – munja, *obadina, plitalitača, žeđa, potaka* – ono što je osnova za potpalu, *prolitje, lejđa, večerin* – povjetarac, narodni nazivi za mjeseci: *sićanj, veljača, lažak...*), *svetac* – poslanik, *turčin* – musliman, pripadnik islama, *uvrnut* – uštrojen, uškopljen, *zazubice* – nepce, *kose, osnova* (ne osnov), *fejina* – sova, *nugo* – ugao, *lepir, praska* – breskva, *kadca* – kaca, *mastir, jelin* – jelen, *šćirka* – nerotkinja, *pačavra, vrisinje...*

Budući da se radi o konceptualnom, tačnije konceptualno-asocijativnom rječniku, ovdje se navodi nekoliko semantičkih skupina asocijativno-konceptualnoga kompleksa Rječnika koje se na prvi pogled mogu primijetiti:

1. Kategorija djelova tijela: u Rječniku se navode lekseme *vrat* i sintagma *vratna žila*, kada se tretiraju imenice kojima se označavaju dijelovi tijela, nakon čega u sljedećem primjeru dolazi imenica *vanpir*, koja je očito asocijativno vezana za prethodne primjere.
2. Kategorija porodičnih veza: zanimljiv je slučaj lekseme *vištica*, koja prethodi skupini leksema koje objašnjavaju porodične odnose: *sin, pastorak, unuk, in-oća...*
3. Kategorija semantičke grupe mladunčadi domaćih životinja: npr. *koza* – *jare* nakon čega se navode lekseme *rodit* i *bliznad*, što je asocijativno vezano za okočavanje domaćih životinja.
4. Kategorija semantičke skupine prevoženja i ratarskih poslova uz koju se dodaju domaće životinje koje to rade: *nasijat, orat, kolo, plug, jaram, gredelj, uvezat* (upregnut), nakon čega: *vo, konj, kobilu, (ždrife), magare*.
5. Kategorija nekih domaćih životinja, nakon čega se eksplicira način njihova oglašavanja: *mačka* – *maudže*, *ovca* – *bleji*, *pas* – *laje*.

Lekseme ovog Rječnika, razumljivo, konceptualno-tematski nisu dosljedno poredane, a razlog konceptualne nekompaktnosti upravo može biti vezan za asocijativni nivo upotrebe leksema, što je po prirodi koncepcije ovakve vrste dvojezičkih rječnika potpuno razumljivo, posebno stoga što se asocijacije prepliću i miješaju u dvama jezicima. Međutim, može se zaključiti da Rječnik sadrži niz različitih semantičkih grupa (otprilike šezdesatak) unutar kojih se pojavljuju sljedeća značenjska polja koja su pokrivena leksemama, i koja se u rječniku ponavljaju s novim leksemama kao svojevrsna dopuna složenosti navedene problematike:

1. Bog i vjerski termini: *Bog, svetac, vira, virovat, turčin*
2. Kretanje: *hodit, umorit se, šetat, vodat*
3. Glagoli ratarskih radova: *nasijat, orat*
4. Vozilo i dijelovi opreme za vuču i ratarske radove i životinje: *kolo, plug, jaram, gredelj, uvezat* (upregnut)
5. Neke domaće životinje i njihovo oglašavanje: *mačka, maudže, ovca, bleji, pas, laje*
6. Domaće stajske životinje: *vo, konj, kobilu, ždribe, magare*
7. Dijelovi tijela: *ruka, oko, zenica, obrva, pletenica, tripavica, kosirica, kotlac*
8. Ženidba: *svadba, kum, bajrak*
9. Mlijeko i mliječni proizvodi: *varenika, muzti, mlaćenica, kiselina*
10. Zimnica: *raso, kupus*
11. Tjelesne mahane: *ječmik, grbav, kila*
12. Nagovještaji seksualnosti: *ušćinut, odrišit, pipat* (milovati)
13. Meteorološke prilike: *nebo, kiša, krupa, mraz, mećava, minhać* (munja), *grom, grmit, kiša padat, rosa, snig*
14. Voda i "vođeno": *ledenica, led, topit se, potok, voda, pit, žeđu ugasit, napojit, tekućica voda, bistro, mutno, duboko, napitak*
15. Njiva i radovi sisanja: *njiva, sitva, obadina, plit, srp, žetelica, snop*
16. Livada, livadski radovi i predmeti: *kolac, naviljak, vile, grablje, plast sadit, kosa, odkos, guvno, vršć, vijat, pliva, harar mirit, mira*
17. Napasnici: *uš, gnjida, stinica, buha, krpuša, pihavica, guja, muha, komarica*
18. Pčela i pčelinji proizvodi: *čela, med, sat, vosak, troha*
19. Tijelo: *čir, bradavica, šaka, žila, kost, mozak, moždan*
20. Riba i oprema za ribolov: *riba, vlak, udica, mriža, ošce* (ošice, stupica)
21. Ptice i njihove vrste: *tica, lastavica, vrebac, jejina, gavran, soko, švraka, kukavica, ždrat, orao, žuna, pavun, grlica, jarebica, kržulja, guska, patka, pripelica, slipi miš, pliska, vrana, kukaviči konjic*
22. Ratarska oprema: *motika, sikira, bradva, klišta*
23. Kuća i okućnica: *kuća, prag, greda, drvo, srg, baskija, nugao* (ugao), *kovčeg; soha, plot, plest*
24. Vatra i potpala: *komin, ognjište, vatra, iskra, lug, potaka, plamen, dim*
25. Drvo i drveni materijali: *daska, frž, drvo*
26. Stabla i njihove vrste: *jelovina, hrast, jasikovina, drinovina, liskovina, vrbovina, rujevina, bristovina, glogovina, drnovina* (trnjina), *smrika, briza, trnina*
27. Voće: *tunja, šljiva, kruška, jabuka; praska, murva; šipak, trišna; grožđe, grozd*
28. Psi: *vižle, hrt*

29. Šuma i šumski dijelovi: *šuma, gaj, gora, brdo*
30. Životinje: *govedže, bivolica, miš, žagrica, žaba*
31. Staja i pojave u vezi s njom: *sisu, muzt, dojit, sape, vime, lopata, kidat*
32. Godišnja doba: *lito, prolitje, jesen, zima*
33. Vjetar i njegove vrste: *vitari, bura, večerin*
34. Dijelovi vremenskih odsječaka i stanja: *misec, godina, nedilja; sunce, oblak, vedro*
35. Oblici: *dugo, babuljasto, oblo, tanko, kabasto, tisno*
36. Dijelovi tijela i odjeća: *rukav, skut, nidra, list, kolino, peta, lakat, rame, bedra, čelo, zatiok, brk, vrat, žlizda, menđuha, pupak; lejđa; koža*
37. Mitološke pojave: *vanpir* – navedeni primjer direktno je vezan za asocijativni nivo upotrebe nekih leksema
38. Društveno-privatni odnosi: *moma, momak, hudovica*
39. Različiti prilozi: *teško, lahko, jeftino*
40. Aromatika: *smola, tamjan*
41. Boje: *crveno, zeleno, plavo, modro*
42. Kršćanstvo: *krst, mastir, crkva, pratar*
43. Mlinarstvo: *mlin, brašno, samlit*
44. Različiti glagoli: *tražiti, prociditi, objesiti, opoganiti, tesati, ponositi se, pustiti, poškopiti, posiliti se, poskočiti, utonuti, zamočiti, uzvariti, razmutiti, plivati, sadriti, boliti, jedžati, žaliti, razbiti, češati, oteti, kidisati, otrgnuti, mariti, hajati, ljutiti, razbiti, otrovati, ganuti se, kopati, usijati, obriti*
45. Fiziološka stanja: *kašlati, kihati, rigati, hrvati, zihati*
46. Lov: *kasati, trčati, trka, loviti, lov, trag*
47. Bolesti: *ospice, groznica, pup*
48. Životinje iz zemlje: *jež, krtica*
49. Kulinarstvo: *paluze, smok, pogača, mrva, jufka, uščipak*
50. Žita: *ječam, ovas, raž*
51. Životinje i mladunčad: *koza, jare, rodit, bliznad*
52. Kožne bolesti: *šuga, krasta*
53. Dani: *nedilja, ponedjeljak, utorak, srida, četvrtak, petak, subota*
54. Vremenski intervali: *sutra, sutra večer, prikosutra, prikosutra večer, jučer, sinoć, prijučer, lani, dogodne*
55. Letenje: *pero, krilo, letiti*
56. Brojevi: *jedno, dva, tri..., jedannest, dvadest, tridest, četrest, pedeset, šesdeset..., stotina, hiljada*
57. Vojnička oprema: *gvozdene kape, štiti*
58. Mjeseci: *lažak, travanj, svibanj, lipanj..., sičanj, veljača*
59. Izmet: *balega, skotina, brabonjak*
60. Porodični odnosi: *zet, mlada, šura, punica, punac, inoća, sin, pastorak, unuk, maćeha*
61. Kultura življenja: *siditi, turski sist*
62. Trave, začini, bilje: *trava, triskot, tatula, zanbak, miloduh, resa, imela, smilje, čuvakuća, ovnak, komorač, paprika, pasi luk, drozga, hren, kopar, čuber, fesliđen, sliz, loboda, sniti, metvica, kaloper, kaćun, bokvica, ljuj, neven, detelina...*

4. Umjesto zaključka

U Rječniku dominiraju lekseme iz domene fitonimije, potom lekseme u vezi s ratarstvom, obradom zemlje i nekih zanatskih poslova, te dijelova tijela, bolesti i mahana i naziva u domenu životinjskog svijeta – domaćih životinja i mladunčadi, divljih životinja, raznih vrsta ptica i sl. Poseban fond leksema dolazi iz neposrednog čovjekova okruženja, kao što je pitanje meteorologije, vremenskih odnosa i odsječka, brojivog svijeta i brojeva, porodičnih veza i odnosa do kulinarstva i duhovnih aspekata života. Poseban fond leksema koje zahtijevaju posebnu elaboraciju jesu arhaizmi, neologizmi, knjiška leksika, lokalno markirana leksika, zbog čega se može zaključiti da ovo djelo predstavlja izuzetno vrijednu građu na osnovu koje se mogu vršiti filološka istraživanja iz oblasti predstandardnog perioda bosanskog jezika i predstandardne leksikografije. Pitanje autentičnosti bosanskog jezičkog izraza u ovome rječniku potvrđuju neke njegove tipično jezičke osobine koje ulaze u domen specifične predstandardne jezičke koine, koje se uklapaju u opću sliku stanja jezičkog izraza alhamijado literature, počevši od ikavske zamjene *jata*, koja je izuzetan sloj građe bosanskog predstandardnog idioma i zapadnoštokavskih jezičkih crta, do šćakavizama, žđakavizama, dominantnog očuvanja glasa *h*, jekavskog jotovanja dentala, očuvanja medijskih skupina *-re-* (*vrebac*) i *-jr-* (*bajrak*), do očuvanja vezane partikule *-r* (*jučer, večer*), prelaska *l* u *o*, pri čemu poseban fond bosanski markiranih pojava čine lekseme koje traže posebnu elaboraciju navedenog fenomena.

Izvor

Korkut M. Derviš (1970): “Tursko-srpskohrvatski rječnik nepoznatog autora iz XVII stoljeća”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 1966–67, br. XVI–XVII, Orijentalni institut, Sarajevo

Literatura

Filan Kerima (2005): “Turska leksika u rječniku ‘Makbuli arif’ Muhameda Hevaija Uskufija”,

Anali Gazi Husrev-begove biblioteke XXIII–XXIV, Sarajevo, 205–217.

Hevai Uskufi, Muhamed (2001): *Maqbūl-i ‘Arif (Potur Šahidiya)*, Općina Tuzla, Behram-begova biblioteka i Narodna i univerzitetska biblioteka u Tuzli, Tuzla

Hevai Uskufi, Muhamed (2012): *Bosansko-turski rječnik*, urednici: Ahmet Kasumović i Svein

Mönesland, V.B.Z. d.o.o Sarajevo i Općina Tuzla

Kadrić Adnan (2008): “Prilog konceptualnoj leksikografiji u Bosni u osmanskom periodu (1463-

1878)”, *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta u Zenici* 6 (6), 213–228.

Kadrić Adnan (2018): *Kontrastivna metoda u opisu bosanskog i turskog jezika u Bosni u 19. st.:*

Bilingvalna gramatika Bosanski turski učitelj Ibrahima Berbića, Univerzitet u Sarajevu: Orijentalni

institut (Edicija Posebna izdanja LIV) i Institut za jezik (Edicija Radovi XXI), Sarajevo

Kalajdzija Alen (2011): “Klasifikacija bosanskih leksema u Makbuli Arifu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 61, Sarajevo, 99–118.

Korkut Derviš (1970): *Mulla Muhamed Mestvica, Popis uzajamnog jamčenja stanovništva u Sarajevu iz 1841*, Sarajevo

Kujović Mina (2016): “Derviš M. Korkut – prilog biografiji”, *Preporod, islamske informativne novine*, 22. januar 2016, Sarajevo

Lehfeldt Werner (1989): *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte: Ein arabisch-persisch griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für Geschichte der serbischen Sprache*, Böhlau Verlag, Köln – Wien

Aida KRŠO

Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Sarajevo, BIH

(NE)OPRAVDANO PRISUSTVO ANGLIZAMA U MODNOM ČASOPISU (LINGVOSTILISTIČKA ANALIZA)

Apstrakt: Analizom jezika štampe, posebno sportskih, informatičkih i modnih časopisa, utvrđeno je prisustvo brojnih anglizama. Pitanje na koje bi ovaj rad trebao dati odgovor jeste: da li je neophodna upotreba anglizama i, ako jeste, do koje mjere je opravdana? Lingvostilistička analiza modnog časopisa (sarajevski modni časopis *Fashion magazine*) obuhvata istraživanje s aspekta opće lingvistike, sociolingvistike, stilistike i normativistike. Rezultati istraživanja pokazat će trendove u jeziku što može biti korisno za praćenje razvoja savremenog jezika, za vođenje jezičke politike kao procesa koji treba da prati razvoj standardnog jezika.

Ključne riječi: internacionalizacija, anglizmi, stilistika, standardni jezik, bosanski jezik, lingua franca, posuđenice, tuđice, ortografska i ortoepska norma

1. Uvod

Jezička internacionalizacija podrazumijeva najveći procenat anglizama između ostalih internacionalizama, evropeizama, tuđica koje prelaze jezičke i političke granice, a tome doprinosi globalni društveni i kulturni kontekst savremenog doba.

Utjecaj iz drugih jezičkih sredina, a u vezi sa interesovanjima (sport, muzika, moda, informatika, kulinarstvo), rezultira neophodno fleksibilnijom savremenom normom standardnog jezika koja se koristi u govoru ili pisanju, posebno u savremenim pristupima kulturi, u najširem smislu: moda, dizajn, kulinarstvo, sport, internet, a dodatne varijacije u adaptaciji doživjeli su anglizami koji se upotrebljavaju u komunikaciji na društvenim mrežama. Ortografska i ortoepska norma nezaobilazan su segment prilagođavanja anglizama u pisanoj ali i usmenoj jezičkoj praksi.

Politička, a onda i svaka druga integracija Evrope, globalizacija u najširim okvirima, morala se odraziti i u jeziku, bez obzira na međusobne bliske ili udaljene korijenske jezičke veze i razlike. Leksički sloj koji prelazi granice jedne jezičke zajednice i uklapa se u jezik primalac jeste ono po čemu se nesrodni jezici zbližavaju, po čemu postaju slični i upravo zbog strukturne razlike potrebna su dodatna prilagođavanja da bi neke tuđice ili posuđenice ili internacionalizmi postali dio jezičkog fonda jezika primaoca. Internacionalizmi su riječi i izrazi „koji se u sličnoj formi i u istom značenju nalaze u većem broju jezika, u značajnoj meri olakšavajući razumevanje između njihovih govornika, pre svega u stručnim registrima ali i u svakodnevnim životnim domenima“ (Bugarski, 2005: 40). Adaptacija riječi koje primamo iz drugih jezika je proces koji traje sve do potpune prilagodbe. Da bi se izbjegla

lutanja u normativnom smislu, bitno je sagledati problem sa nekoliko aspekata: 1. koliko je važno prihvatiti i da li uopće treba prihvatiti sve anglizme; 2. da li je moguća adekvatna zamjena sa postojećim leksemama; 3. po kojim principima vršiti adaptaciju različitih vrsta riječi (posebno: imenica, pridjeva i glagola) a poseban pristup je kod adaptacije frazema; 4. da li već postoje ili tek treba jasno definirati ortografska pravila i principe po kojima bi se i svaki novi anglizam mogao brzo prilagoditi pisanju i izgovoru u bosanskom jeziku, odnosno, u bilo kojem jeziku primaocu?

2. Engleski – *lingua franca*

Jezička internacionalizacija nije izum novog doba. I u srednjem vijeku „u doba feudalne rascjepkanosti - kulturna internacionalizacija bila je izuzetno jaka, zahvaljujući upotrebi latinskog jezika“ (Dabić 1991: 127). Internacionalizacija se aktuelizira upotrebom međunarodnog jezika, što je bio slučaj sa latinskim jezikom i pokušajem stvaranja vještačkog međunarodnog jezika (esperanto). Internacionalna leksika postala je dio leksičkog fonda svih evropskih pa i svjetskih jezika u manjoj ili većoj mjeri. Formiraju se grupe svjetskih jezika, rangiranjem jezika svjetskih velesila kao svjetskih jezika. Nekoliko evropskih jezika dobili su rang svjetskih jezika, pri čemu se posebno izdvaja engleski, a zatim ga slijede francuski, njemački i španski jezik.

U različitim periodima i državama ili regijama u svijetu, određeni jezik postajao je *lingua franca*. *Lingua franca* je jezik koji prelazi granice zemlje ili više zemalja u kojima je standardni jezik. Kroz svjetsku historiju, status *lingua franca* u različitim dijelovima svijeta, imali su mnogi jezici: grčki, latinski, perzijski, njemački i ruski jezik imali su svoje periode širenje, mada neki smatraju da nisu imali status *lingua franca* ali u nauci su dugo bili nezamjenjivi. Hudić (2010) navodi i ruski kao *lingua franca* poslije Drugog svjetskog rata (Hudić, 2010: 8), francuski jezik u 17. i 18. vijeku (Hudić, 2010: 6), klasični kineski jezik je u funkciji *lingua franca* u nekim dijelovima svijeta, čak i svahili jezik bio je *lingua franca* istovremeno i maternji jezik (Hudić, 2010: 3). Od kraja XX vijeka, takav status *lingua franca* ima engleski jezik u najvećem dijelu svijeta.

Mnogi objavljeni naučni radovi na ovu temu pokazatelj su koliko je prisustvo i upotreba anglizama (engleski *lingua franca*) realnost kojoj treba posvetiti posebnu pažnju da bi se uskladili sa normama savremenog jezika.

Upotrebe engleskog jezika u korespondenciji je $\frac{3}{4}$ u odnosu na ostale jezike u svijetu, a $\frac{4}{5}$ kompjuterskih informacija obavlja se na engleskom jeziku (Šehović, 2009: 122). O engleskom jeziku kao *lingua franca* i njegovoj adaptaciji, kulturološkom i sociolingvističkom utjecaju kao pojavi savremenog doba postoje različite teorije: kao pomoćni jezik među govornicima različitih jezičkih zajednica, kao zaseban varijetet sa svojim posebnostima u odnosu na standardni engleski jezik. (Ošmjanski, 2014:3)

Odstupanja koja nastaju u engleskom *lingua franca* od britanskoengleskog ili američkoengleskog: *socialise*, *apologise* (britanski engleski) / *socialize*, *apologize* (američki engleski) i sl., kroz proces adaptacije u jeziku primaocu rezultat su utjecaja jezika govornika kojima engleski nije maternji jezik, odnosno utjecaj jezika posredina u nekim slučajevima. Pojedinačne lekseme iz engleskog jezika (britanskog ili američkog) izdvojene iz jednog i pripojene drugom kulturološkom, sociološkom, sociolingvističkom kontekstu, spontano se prilagođavaju prema poznatoj strukturi i standardu maternjeg jezika: „Fosilizacijom tih promena, neretko smatranim i „greškama“, dolazi do novih gramatičkih pravila ili leksičkih tvorevina koje su odlika engleskog kao *lingua franca*.“ (Ošmjanski,

2014: 130). Izdvajanje engleskog jezika u odnosu na druge evropske jezike: „... (Edwards, Piper, Bugarski, A.K.) obrazlažu i činjenicom da je on postao *lingua franca* u savremenom svijetu, što podrazumijeva da olakšava komunikaciju među narodima, te se „u krugovima evropskih institucija naziva i posebnim imenom 'euroengleskog'“ (Šehović, 2009: 2). Prelazak leksema iz engleskog jezika (britanskog-engleskog ili američkog-engleskog) u jezik primaoc i nastajanje anglizama prolazi kroz pet faza ili bolje je reći u pet nivoa jer prilagođavanje mora biti: 1. fonetsko, 2. morfološko, 3. semantičko, 4. ortografsko i 5. stilističko (Filipović, Menac: 1997: 61). U vezi s metodom adaptacije Ajduković (2012) navodi stav lingvista Filipovića i Menca, koji ističu da se anglizam „može adaptirati prema izgovoru modela, prema ortografiji modela, kombinacijom ova dva principa, zatim pod uticajem jezika posrednika i prema izgovoru palatalizovanih suglasnika“ (Ajduković 2012: 11).

3. Anglizmi u modnom časopisu

Imajući u vidu navedene metode, lingvostilistička analiza modnog časopisa pokazat će kako se odvija proces adaptacije anglizama u bosanskom jeziku. Primjetna kolebanja u upotrebi anglizama su u ortografskoj, ortoepskoj, gramatičkoj i stilskoj normi, prilagođavajući se jeziku primaocu. Analizirajući tekstove modnog časopisa, a zatim i u komparativnoj analizi sa drugim modnim časopisima, televizijskim i radijskim reklamama i emisijama koje prate modna dešavanja ili specijalizirane emisije koje tematski prate modu, kao i plakati po gradu, reklame na portalima za najavu modnog događaja – svim medijskim kanalima i oblicima informiranja svojstvena je, na prvi pogled, pretjerana upotreba anglizama. O tome Ajduković (2012) kaže: „С. Филиповић-Ковачевић (Филиповић-Ковачевић 2007) анализира статус и употребу англицизама у српском језику. Она сматра да нам англицизми јесу и нису потребни, да их треба писати и изговарати прилагођено српском језику, одн. да стране елементе треба заменити најсличнијим домаћим.“ (Ajduković 2012: 10)

Upotreba anglizama je toliko nametljiva u nekim kratkim najavnim blokovima, plakatima, da je teško razumljivo onima koji ne znaju engleski jezik ili ne prate taj vid društvenog, kulturnog ili javnog života. Anglizmi postaju trend u jeziku mladih, postaju žargon, postaju ilustracija za pripadnost određenoj socijalnoj skupini. To govori da procjena: ima li anglizama previše u bosanskom jeziku, zavisi od korisnika, od dobne i socijalne strukture grupe u kojoj bi bilo vršeno anketiranje. Konstatciju o prezasićenosti anglizmima može se ilustrirati sljedećim primjerima koji su preuzeti iz navedenog modnog časopisa „Fashion magazine“: „Najava događaja: Modna revija *“Lotosice style”*¹; „*Abc Models Sarajevo*, kao profesionalna agencija ... pruža ... usluge, uključujući komercijalni i *fashion modelling*, marketing poznatih modnih *brandova*, PR i razvoj modnih *brendova*, ... i mnogobrojnih svjetskih *modelling natjecanja*... 33. Nivea BH Fashion Week Sarajevo, u toku je *ONLINE CASTING*“ (1)², „... jedan od najvećih globalnih motivacionih pokreta, *FuckUp Nights*. ... u ogromnom uspjehu koji *FUN* događaji imaju širom svijeta“ (2); „U Sarajevo City Centru (SCC) večeras je upriličen *modni event* naziva *“Fashion meets Technology”*, u organizaciji XYZ-a i *“Meklinea”* (3), „tehniku *konturiranja* odnosno *‘contouringa’* i *‘highlighta’* kao jedan od trenutno najpopularnijih načina šminkanja ... *make*

¹ Ortografska rješenja za angлизme su preuzeta iz časopis (sve velikim slovima, kosim malim slovima, bez crtica odvojeno, spojeno ali veliko slovo na spoju riječi i sl.)

² Izvori se nalaze na kraju rada.

up artist američke starlete“ (4), „„Modni izazov“ je tv *show* ... međunarodni *casting event* kojeg je osmislila produkcija „*Beauty World Search*“ (5). Istaknute su riječi iz engleskog jezika koje još nisu završile proces adaptacije u normi bosanskog jezika. Upotreba anglicizama česta je u nazivu proizvoda (i navedenog časopisa *Fashion magazine*), firmi, događaja, nazivi ugostiteljskih objekata: „... imaju efekt oneobičavanja, tj. egzotizacije, i/ili konotiraju prestiž u toj sferi. Tako npr., u britanskom telefonskom imeniku samo na jednoj stranici među nazivima restorana ‘gotovo pola imena bilo je na drugim jezicima, a ne engleskom – *La Bella Napoli*, *Le Patron*, (...), dok japanski proizvođači svoje proizvode imenuju engleskim nazivima ako žele potencirati solidnost, francuskim ako je u prvom planu elegancija, a italijanskim obično ako je u pitanju sportski automobil (Crystal 1994: 348). Slično je i u našem jeziku...” (Katnić-Bakaršić, 1999: 103)

4. Ortografska rješenja za anglicizme u savremenom bosanskom jeziku

U navedenim primjerima mogu se uočiti različita rješenja jedne lekseme i u ortografskom smislu, čak u istoj rečenici piše i *brand* i *brend* – jednom je napisano izvorno kako se piše u engleskom jeziku, a drugi put je napisano fonetski. Neujednačenost u jezičkoj praksi je i u pisanju riječi *e-mail* ili samo *mail*, a nailazi se i na *mejl*: „567. Pojedini anglicizmi neologizmi upotrebljavaju se često u bosanskome jeziku, ali se nisu uklopili u jezički sistem u toj mjeri da se pišu isključivo prema izgovoru. **Takve riječi pišu se i u izvornome obliku** (npr. *attachment*, gen. jd. *attachenta*; (...)) *e-mail*, *online*, *selfie*, *Twitter*, *web*, *Wikipedia*) **i prema približnom izgovoru** (istakla, A. K.), tj. fonetizirano (*atačment*, gen. jd. *atačmenta*, *displej*, gen. jd. *displeja*; *Fejsbuk*, gen. jd. *Fejsbuka* (...)) *mejl*, gen. jd. *mejla*; *imejl*, gen. jd. *imejla*; *onlajn*, *selfi*, gen. jd. *selfija*; *Tviter* gen. jd. *Tvitera*; *veb*, gen. jd. *veba*; ...)“ (Halilović, 2018: 139). Potpuni proces adaptacije prepoznaje se kada u jezičkoj praksi zaživi rješenje koje su predložili normativci. Vjerujemo da je adaptacija jednostavnija ukoliko ne postoji domaća riječ koja bi u potpunosti mogla zamijeniti neologizam kao što je *mejl*. U bosanskom jeziku leksema *pošta* nije isto što *mejl*, *mejl* je samo ona pošta, tj. pismo koje stiže elektronskim putem, elektronska pošta. Adaptacija ove riječi, pa i cijelo navedeno pravilo, uputa je za ortografsko rješenje i za mnoge druge riječi koje su već duže prisutne u svakodnevnoj upotrebi i time postale dio leksičkog fonda u bosanskom jeziku (ili u nekom drugom jeziku primaocu), ali još nisu registrirane u normativima. Međutim, pravopis bosanskog jezika (2018) upućuje i sljedeće: „Anglicizmi koji nemaju domaće zamjene bolje je pisati u fonetiziranome obliku negoli izvorno: *džender-centar*, *hendaut*, *kompakt disk*, *veb-dizajn*, *veb-portal*, *veb-stranica* i sl.“ (Halilović, 2018: 139) Navedeno normativno rješenje značajno olakšava korisnicima bosanskog jezika kada se svakodnevno susreću sa pisanjem anglicizama, a vrijeme će pokazati koji će način pisanja biti više u upotrebi: izvorni ili fonetski, odnosno, koji od ponuđenih rješenja će ovjeriti jezička praksa. S obzirom na to da bosanski jezik ima dva pisma, latinicu i ćirilicu, preporuke su navedenog normativa da se piše fonetizirano u tekstovima pisanim ćirilicom: „... ćirilčkim pismom vlastita imena iz drugih jezika pišu se isključivo *fonetizirano*. (...) Riječi stranog porijekla koje nisu vlastita imena niti termini (opće imenice, pridjevi, priloz i dr.) pišu se *fonetizirano*.“ (Halilović, 2018: 138)

Pored problema sa načinom pisanja anglicizama koji se rješavaju različitim ortografskim realizacijama, da li izvorno ili fonetski, primjećuje se uporedna upotreba anglicizama i domaćih riječi i onda kada postoji domaća riječ u bosanskom jeziku: „... prema formalnom kriteriju, razlikuju dvije grupe anglicizama – prvu grupu čine anglicizmi koji se doslovno

prenose iz engleskog jezika, što znači da se i pišu kao u engleskom (*printer*, A.K.), a drugu grupu čine ortografski prilagođeni anglicizmi (*mejl*, A.K.).“ (Šehović, 2009: 126)

5. Semantičko-stilističke opravdanosti anglizama

Na web stranici *Fashion Beauty Love* (6), u uputama na vrhu strane (koje se već uobičajeno nazivaju *meni*), miješaju se i anglizmi i domaće riječi, u jednom nizu stoje nazivi podstranica: *novosti*, *eventi*, *promo*, *ljepota*, *makeup*, *lifestyle*, *business*, *auto svijet*, *art atak*, *street art* (7). Navedeni niz riječi koje označavaju podstranice podijelit ćemo u tri grupe: 1) domaće riječi: *novosti*, *ljepota*, *autosvijet*; 2) riječi koje su doslovno prevesene iz engleskog jezika (anglizmi): *eventi*, *makeup*, *lifestyle*, *business*, *street art*; 3) ortografski prilagođeni anglicizmi *art atak* (fr. *art*, engl. *attack*). Moguće manjkavosti navedenih naziva su sljedeće: 1) Anglizam *eventi* napisano je fonetski, a što bi se moglo zamijeniti sa domaćom riječi *događaji* mada je diskutabilno da li u bosanskom jeziku uopće ima sinonima, a posebno da li je *događaj* dobra zamjena za anglizam *event*; *promo* u značenju *promotivni* nije potpuna leksema nego samo prvi je dio polysloženice, a može biti u konstrukcijama kao: *promo-materijal*, *promo-cijena*, *promo-rezultat*, *promo-turneja*, *promo-slika*, *promo-video*, *promo-aktivnosti* itd. U navedenom podnaslovu *promo* je napisano kao jedna cijela riječ koja može biti imenica *promocija* ili pridjev *promotivni* ili glagol *promovirati*, u svakom slučaju neotpuna informacija što može biti također egzibicionistički novinarski manir skretanja pažnje. *Business* je napisano izvorno, a već se u bosanskom jeziku udomaćila riječ kao *biznis*; *auto svijet* – pogrešno napisano jer se u bosanskom jeziku piše kao jedna riječ (Halilović, 2018: 31). *Art atak* je francusko-engleska kovanica, svojevrsni egzibicionizam, „efekt oneobičavanja, tj. egzotizacije“ (Katnić-Bakaršić, 1999: 103), uobičajeno u časopisima za mlade. Prvi dio je pojma *art atak* porijeklom iz francuskog jezika prilagođen je uz „direktnu zamjenu engleskoga fonema fonemom jezika primaoca“ (Filipović, Menac 1997: 63), a drugi dio *atak* je napisan fonetski. Jedino su izrazi: *street art*, *makeup* i *lifestyle* napisani izvorno, doslovno preneseno iz engleskog jezika, a s obzirom na to da u bosanskom jeziku nema adekvatne zamjene jednom riječju nego sintagmom ili opisno, može se zaključiti da je u ovakvim slučajevima upotreba anglizama opravdana. To pokazuje da su neke riječi već ušle u leksički fond bosanskog jezika, uobičajena je njihova upotreba, ne traži se zamjena za domaću riječ.

Međutim, pretpostavljamo da postoje i drugi razlozi. Izbor domaćih riječi ili anglizama uslovljen je i lingvističkim i izvanlingvističkim razlozima. (Katnić-Bakaršić, 1999) U modnom svijetu već decenijama imamo nove nazive za stara zanimanja koja su prilagođena zahtjevima savremenog tržišta. Treba imati u vidu činjenicu da se korištenjem anglizama semantičko polje sužava, dobija ekstrakt od značenja „širokog spektra“. Ako bi se prevodio anglizam i tražila adekvatna zamjena u bosanskom ili bilo kojem drugom jeziku primaocu, leksičko značenje se udaljava od semantičkog centra osnovne lekseme: „Tako se problem značenja u jeziku prenosi na problem interakcije jezika i saznanja, odnosno jezika, mišljenja i stvarnosti.“ (Kovačević, 1988: 10) O važnosti pažljivog određivanja semantičkog nivoa i sužavanju ili proširivanju semantičkog polja u adaptaciji anglizama Ajduković (2012) ističe sljedeće: „На семантичком нивоу разликују се пет врста промена: промене у семантичкој екстензији (нулту екстензију, сужење значења у броју и у пољу, проширење значења у броју и у пољу), елипсу, метонимију, пејоризацију, као и метафору.“ (Ajduković, 2012: 11) Upravo ovaj slojeviti semantički prostor u kojem se prostire značenje, koncentrični krugovi značenja i kontekstualnog

зрачења сваке лексеме, обавезују на додатну сензibilност у одабору адекватне домаће riječi. Sociolingvistički аспект је неизоставан, а то је културолошки, socioloшки и економски контекст у којем су настajали ти називи којима се именовању одређени појмови.

6. Sociolingvistički разлози за упоребу англизата

Sociolingvistički приступ подразумева уважавање екстрalingvističkih фактора према којима коришћење англизата у одређеним функционалним стилевима има потпуно оправдање.

„Са социolingvистичке тачке гледишта доминирање једног језика не дешава се путем принуде, већ путем сагласности, идеологије, практичне употребе.“ (Ајдуковић, 2012: 141)

Од свих функционалних стилова, publicistički стил са својим подврстама је најфлексibilнији, чак смijемо рећи и једини флексibilан за пријем интернационализата који немају зајмену у нашем језику осим да се описно дефинира неки појам. Nepreciznim дефинирањем, појма из друге културолошке средине комплицира информацију, даје нејасну или непотпуну слику, нарушава се семантичко поље, сужава или проширује, што може промијенити значење. С обзиром на то да је скоро немogućа адаптација која би потпуно одговарала значењу лексеме из енглеског језика, Ајдуковић (2012) износи слjедећи став: „Што се тиче семантичке адаптације, Поповић закључује да је овај ниво најслабије истражен и да се у 75% случајева значења модела и реплика разликују.“ (Ајдуковић, 2012: 13)

У примjerима из часописа који је узет као полазиште овог истраживања (*Fashion magazine*) шминкер није исто сто *make up3 artist*, а *make up artist* (*make-up artist* написано са crticom као полусloženica) jeste шминкер, али са додатно развијеним вjeштинама које су настале из потребе одређеног sociokulturnог мiljeа (Klajn, Šipka, 2008: 758). У сличним околностима настају и многи појмови, англизми који (još) немају зајмену у bosанском језику: *Beauty retouch* (ретуширање лjepote). У српском језику нормiran облик *мејкап*, у bosанском та riječ još није нормirана али се лексема *мејл* већ нашла у *Pravopisu bosanskog језика* па се према томе може одредити и писање осталих усталjenih аглизата, у овом случају *мејкап*: „Англизме који немају домаће зајмене боље је писати у фонетизiranом облику неголи изворно.“ (Halilović, 2018: 139) У часопису *Fashion magazine* али и у другим модним каталозима и часописима, па и у разговору, користи се лексема *визажист* што је други облик за занимање *makeup artist*. *Визажист* према fr. *visage* – лице, стручњак који се брине о изгледу glumца... (Klajn, Šipka, 2008: 267).

Итернационализми, посебно англизми, често прате моду, као што се види у наведеном примjerу, али се користе у информационој технологији, савременој умjetности, дизајн (технички, текстилни, грађевински, информатички), кулнарство, спорт и, дефинитивно, требају имати своје мјесто у правописним нормативима. Међутим, питање је да ли су сви англизми употребљени конкретно у анализiranом часопису били неопходни да би се пренијела потпуна информација? Илустративан примjer је дио текста преузет из наведеног magazина: „Saint Denise има 200.000 становника и највећи је француски град у прекоморским departmentима.“ или „...s којим је кренуо у *copartnership*“. Претjerана употреба англизата је sociolingvistički, али и нормативно ливгвистички проблем који нарушава јасности стила, а што одaje недovoljno непознавања стilsке нормe. Давање предности интернационализмима у односу на домаће

³ **мејкап**, -а м [енгл. make-up] 1. шминка, козметичка средства за улепшавање лица, односно за постижање уметничког ефекта на филму, у позоришту и сл. 2. изглед после шминкања, шминка; резултат рада шминкера на позоришној представи, филму и сл.

riječi mora imati jasne parametre prema kojima se opredjeljuje za jedan ili drugi oblik, pri čemu se ni za jedan ne odlučujemo samo zato što je strani ili samo zato što je domaći: „Prema shvatanju koje mi ovde zastupamo, internacionalna alternativa ima nesumnjivu prednost, ali samo ako su ostali uslovi približno jednaki; ako oni to nisu — što je čest slučaj — onda treba pažljivo vagati prednosti i nedostatke.“ (Bugarski, 1986: 98) U određenim situacijama internacionalizmi jesu bolji izbor, ali ne uvijek.

Sociolingvistička istraživanja jezika u kontaktu, bez obzira na geografsku udaljenost, daju objašnjenja za pojavu internacionalizacije u jeziku što je konstantan proces koji ima svoje faze i razvija se onoliko brzo koliko globalno šire informacije o različitim segmentima društvenog razvoja. Ne smije se zanemariti činjenica da su, u eri eksplozije internetskih mogućnosti i jednostavne komunikacije, dovoljne sekunde da informacija obide cijeli svijet, čime se objašnjava i što opravdava brz protok internacionalizama.

7. Normativna lingvistika

Normativna lingvistika mora ubrzano pratiti promjene u savremenom jeziku da bi imala spremna normativna rješenja za prihvatanje internacionalizama, njihovu adaptaciju i uvođenje u jezički sistem. Sa teorijskog stanovišta terminološki pojmovi se definiraju kao *kontakteme*: „... у употребу је ушао термин „контактема— којим се именује општа контактолошка јединица“ (Ajduković, 2012: 19) Nije upitno da li su u razgovornom jeziku, pa i šire, neke nove lekseme u upotrebi. Općenito, evidentno je postojanje internacionalizama i egistiranje u svakodnevnoj komunikaciji, usmenoj i pisanoj. Zadatak normativne lingvistike jeste da u okviru postojećeg sistema, a u skladu sa jezičkim normama, ponudi pravila upotrebe internacionalizama, posebno anglizmima za koje Šehović (2009) navodi da ih ima više od 40% od ukupnog broja internacionalizama (Šehović, 2009: 126) zbog razloga koje smo već navodili. Prilagođavanje tj. adaptacija anglizama podrazumijeva da: „између језика даваоца и језика примаоца не долази до трансфера елемената, одн. ништа се не позајмљује, већ се у језику примаоцу под утицајем језика даваоца активирају контактолошке јединице према пресликаном обрасцу. И следствено томе, а д а п т а ц и ј а је процес активирања латентних места или попуњавања празних места под страним утицајем према одређеним правилима. Овакав приступ захтевао је издвајање к о н т а к т е м е као опште контактолошке јединице,...“ (Ajduković, 2012: 13) Potrebno je harmonizirati postojeći sistem jezika primaoca sa kontaktemama iz jezika davaoca što je neprekidan proces, posebno intenziviran u savremeno doba. U skladu s tim, već smo naveli normativna rješenja u bosanskom jeziku, a sličani su prijedlozi i za hrvatski jezik: „... ako se anglizam ne može zamijeniti domaćom riječju ni internacionalizmom latinskoga ili grčkoga podrijetla te ako se uklapa u hrvatski jezični sustav, piše se fonetizirano prema engleskom izgovoru, npr. *diler*, *roker*; 3. od tih anglizama tvore se izvedenice prema hrvatskim tvorbenim pravilima (*dilerov*, *rokerica*); 4. u nekim slučajevima izvorno pisanu englesku riječ možemo pronaći u hrvatskom tekstu, ali tada treba biti pisana kurzivom.“ (Anita Runjić-Stoilova, 2010).

Predložena normativna rješenja u bosanskom jeziku (Halilović, 2018) očigledno još nisu zaživjela jezičkoj praksi, a to pokazuje postojanje različitih rješenja u štampi. Anglizmi se pišu na različite načine: pišu se cijele riječi velikim slovima, pišu se uobičajeno kao i cijeli tekst, pišu se italikom izvorno, pišu se fonetski italikom, izvorno sa crticom za padežni nastavak, izvorno bez crtice nego spojen padežni nastavak, fonetski sa dodatim padežnim nastavkom, pod navodnicima fonetski itd. Čak u jednoj rečenici riječ *brend* piše

na dva načina: „marketing poznatih modnih *brandova*, PR i razvoj modnih *brendova*, ...“ Iako je riječ *brend* odavno prisutna u bosanskom jeziku, još postoje različita ortografska rješenja.

8. Zaključak

Internacionalizacija jezika jeste neminovnost. Neke riječi su svojim dolaskom bile internacionalizmi, pa su dobile legitiman status i ušle u naš jezički fond, potpuno adaptirane. To je proces koji traje i nove generacije nekadašnje internacionalizme osjećaju prirodno kao riječi iz svog jezika sa potpunim razumijevanjem značenja: „Zahvaljujući tome bosanski je jezik danas bogatiji za sljedeće lekseme stranog porijekla: ulje (*grčko-latinski korijen*), *turcizme* (istakla A.K.): čarapa, čizma, papuče, nanule, sapun, šećer; *germanizme*: šrafciğer (odvijač), rerna (pećnica), šnala, folija, rajsferšlus; *rusizme*: čistka, uravnilovka, udarnik, trebovanje, kosmonaut itd. Već ove lekseme zorno predočuju jednu nespornu činjenicu – da nismo bili otvoreni za strane utjecaje (prvenstveno na planu leksike), bosanski bi jezik danas bio mnogo siromašniji u pogledu rječničkog fonda.“ (Šehović, 2009: 125)

Jezik je kao živ organizam i prirodno reagira na izvanjezičke faktore, ostavljajući mogućnosti, zavisno od potrebe za određenim leksemama, od frekventnosti njihove u praksi zavisi proces njihove adaptacije, na koji način i do koje mjere će se razviti i za koji period.

Literatura

- Aјдуковић Јован. (2012). *Рагови из лингвистичке контиакџологије*, Фото Фортуна, електронско издање 14. 10. 2012., Београд.
- Bugarski Ranko (2005) *Jezik i kultura*, Biblioteka XX vek, knj. 147, Beograd.
- Bugarski Ranko (1986) *Lingvistika u primeni*, Biblioteka Tumačenje književnosti knj. 4, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Jasmina Hudić (2010) *Jezična politika i jezično planiranje: Od nacionalizma do globalizacije*, Hrvatsko politološko društvo, Fakultet političkih znanosti, Biblioteka “Politička misao”, Zagreb, 2010, 275 str.
- Šehović Amela (2009) *Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku*, u: *Pismo VII/1*, Sarajevo, str. 122–138.
- Dabić Bogdan (1991): *Engleski elementi u ruskom književnom jeziku*, Književni jezik, 20/1-2 (1991) str. 31-45.
- Dabić Bogdan (1980): *Engleski elementi u srpskohrvatskom književnom jeziku*, str. 269-298; u: *Evropeizmi u srpskohrvatskom književnom jeziku*, 201-298;. RADOVI knj. VII.
- Filipović Rudolf; Menac, Antica (1997): *Adaptacija ortograiје anglicizama u hrvatskom i ruskom jeziku: teorija i primjena*; u: *Suvremena lingvistika* 43-44: str. 61-71.
- Katnić-Bakaršić Marina (1999): *Lingvistička stilistika*, Open Society Institute Center for Publishing Development Electronic Publishing Program, Budapest, Hungary.
- Klajn Ivan; Šipka Milan 2008 *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, „Prometej“, Novi Sad
- Kovačević Miloš (1988) *Uzročno semantičko polje*, “Svjetlost”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Ošmjanski V. Vera. 2014. *Koncept engleskog jezika kao lingua francai njegova percepcija u akademskoj zajednici u Srbiji*, doktorska disertacija, Beograd 2014.

Izvori

- <http://radiodonjivakuf.com.ba/online-casting-za-33-nivea-bh-fashion-week-prijave-do-31-oktobra/> (preuzeto, 3. 11. 2018.)
- <http://poduzetnice.ba/najava-fuck-up-nights-sarajevo/> (preuzeto, 3. 11. 2018.)
- <https://www.azra.ba/aktuelno/44148/odrzan-modni-event-fashion-meets-technology-pri-sutnima-predstavljeni-novi-trendovi-iz-svijeta-mode-i-tehnologije/> (preuzeto, 3. 11. 2018.)
- <http://www.poslovni.hr/hrvatska/uzlet-hrvatskih-ambasadorica-ljepote-njihovo-zanimanje-postalo-je-jedno-od-najutjecajnijih-330241> (preuzeto 3. 11. 2018.)
- http://www.rtvfbih.ba/loc/template.wbsp?wbf_id=504 (preuzeto 3. 11. 2018.)
- <http://fbl.ba>
- <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/bswac/> (preuzeto, 3. 4. 2019.)

УДК 821.161.1-31:811.162.1'255.4]:81'367.622.22

УДК 821.161.1-31:811.163.3'255.4]:81'367.622.22

Maria STRYSZEWSKA
 Uniwersytet Wrocławski
 Instytut Filologii Słowiańskiej
 Wrocław, Polska

ДЕМИНУТИВНО-ХИПОКОРИСТИЧНИ НАЗИВИ ВО РОМАНОТ *МАСТЕР И МАРГАРИТА* ОД МИХАИЛ БУЛГАКОВ И НЕГОВИТЕ ПРЕВОДИ НА ПОЛСКИ И МАКЕДОНСКИ

Апстракт: Во оваа статија е направена анализа на деминутивно-хипокористични називи во рускиот, полскиот и во македонскиот јазик, кои се појавуваат во романот „Мастер и Маргарита“ од М. Булгаков и неговите преводи. Во статијата е претставена кратка карактеризација на овој вид именки, претставени се сличностите и разликите во образувањето на деминутивните формации во овие јазици.

Клучни зборови: зборообразување, деминутиви, споредбена анализа.

Главен предмет на оваа статија се деминутивите кои се појавуваат во текстот на романот „Мајсторот и Маргарита“ од Михаил Булгаков (Булгаков 1984) и неговиот превод на полски (Bułhakow 1969) и на македонски (Булгаков 2004). Целта на ова истражување е претставување на кратката карактеризација на деминутивните именки од корпусот на руски, полски и македонски јазик, како и приказ на опсегот на сличностите и разликите помеѓу овие јазици. Особено во системот во македонскиот јазик покажува разлики во однос на оној во рускиот, односно во полскиот (Sokołowski 2018: 325). Во трудот ги земам предвид и хипокористичните деминутиви, бидејќи дадената наставка може да посочи на мал размер на предметот или да го пренесе емоционалниот став на испраќачот, што најчесто зависи од контекстот (Конески К. 2003: 68). Сите податоци се однесуваат на лексемите, а со тоа и на поединечните појави на именката во контекстот.

Во полскиот и во рускиот јазик деминутивите се вбројуваат во модификациските деривати (GWJP 1998), кои додаваат нов предикат на значењето на основната именка и, главно, не ја менуваат зборовната група во однос на мотивацискиот израз. Ситуацијата во македонскиот јазик е поинаква. Тука деминутивите можат да се создаваат, исто така, и од зборови што не се именки, со што се менува и зборовната група.

Во материјалот што го анализирав на руски јазик се појавуваат вкупно 3 506 именки, од кои 1 717 не се настанати преку зборообразување (49 %), а останатите 1 789 (58 %) се изведенки, кои најчесто се создавани со помош на суфикс. Основата на изведенките најчесто се глаголи (820), именки (620) или придавки (291). Меѓу

нив се наоѓаат и именки изведени од придавки или прилози. Дериватите од именки се делат на мутациски или модификациски, најбројно застапени преку деминутивни изведеници (270 деривати). Во нив се вбројуваат и називи за млади лица, именки што означуваат сличност, аугментативни именки и називи за женски лица. Последната група е најмалку застапена – во текстот има 51 именка која означува женско лице.

Во полскиот превод на романот се јавуваат повеќе именски лексеми, и тоа 3 833. Исто така и односот меѓу немотивираните и мотивираните изрази се покажува поинаку: во првата група се наоѓаат 1 620 лексеми (42 %), додека во другата се вбројуваат 2 213 лексеми (58 %). Во полскиот превод исто така најбројни се именките изведени од глаголи (1 101), потоа од именки (643) и од придавки (284), а се наоѓаат и изрази и именки изведени од броеви и именки. Во овој текст исто така најбројни се деминутивите од сите модификациски деривати (303). Текстот содржи 41 именка, што означува женско лице изведена од назив за машко лице.

Во преводот на македонски јазик именските лексеми се јавуваат во значително помал број (2 793), од кои бројот на неизведени именки изнесува 1 246. Во македонскиот текст исто така најголем е бројот на именки изведени од глаголи (682), потоа од други именки (473), од придавки (256). Меѓу другите се вбројуваат и 93 сложеници, 19 деривати од броеви и 5 изведеници од прилози. Меѓу дериватите од именки најголема група градат деминутивите (184).

Во оригиналниот текст што го анализирав, деминутивите главно се создадени со помош на 10 суфикси. Кај машкиот род најпродуктивни се суфиксите *-ок/-ик/-чик*. Овој суфикс покажува, пред сè, помал размер на она што се нарекува дериват во споредба со мотивациски израз или врши оценувачко-емоционална функција (Шведова 1980), што секако зависи од контекстот. Од морфолошки аспект употребата на дадениот суфикс зависи од последниот глас на именката која е основа на зборообразувањето. Така, деминутивите од машки род најчесто се градени со помош на суфиксот *-ок*, кој се појавува во 54 примери, меѓу кои и: *куличок* ← *кулик*, *ободок* ← *обод*, *лисџок* ← *лисџ*, *корешок* ← *корен*, *конџек* ← *конџ*, *колџачок* ← *колџак* *сџиџиок* ← *сџиџ*. Деривацијата често поттикнува и промена на согласката.

Втор продуктивен тип се именки создадени со помош на суфиксот *-ик* (29 примера): *кончик* ← *конец*, *конверџиџек* ← *конверџиџ*, *ковриџек* ← *ковџер*, *мосџиџек* ← *мосџиџ*, *сџиџолџек* ← *сџиџолџ*, *билеџиџек* ← *билеџиџ*; меѓу нив се наоѓаат и две именки кои се *pluralia tantum*: *часиџиџек* ← *часџиџ*, *брюџиџиџек* ← *брюџиџиџ*.

Суфиксот *-чик* е застапен кај 13 деривати, меѓу кои: *коридорџек* ← *коридор*, *колоџолџиџек* ← *колоџол*, *сџаџанџиџек* ← *сџаџанџ*.

Суфиксот *-ек* врши двојна функција. Тој додатно образува деминутиви од втор степен, кога основата на зборообразувачкиот дериват е деминутив (изграден со помош на претходно споменатите суфикси). Во оригиналниот текст некогаш може да се сретнат и три форми кои градат синџир на деривати: *носџечек* ← *носџек* ← *нос*, *оџонџечек* ← *оџонџек* ← *оџонџ*, *џуџырџечек* ← *џуџырџек* ← *џуџырџ*. Деминутивите од мали суштества се градат исто како оние од втор степен: *коџиџенџечек* ← *коџиџенџек* ← *коџиџ*. Во текстот исто така се појавуваат и деривати создадени со помош на проширен суфикс: *-џиџек*: *клиџиџиџек* ← *клиџиџ*, *-еџиџек*: *краџиџек* ← *краџиџ*. Основата на дериватот најчесто е немотивиран израз, со исклучок на деминутивите од втор степен.

Помеѓу дериватите од женски род најпродуктивни се оние што се изградени со помош на суфиксот *-џа*. Во анализираниот материјал се најдоа 111 лексеми што

род. Освен тоа, може да се создадат непосредни деривати од други зборовни групи, како што се броеви, придавки или глаголи.

Важно е да се обрне внимание на тоа дека деминутивите ја градат најбројната група на деривати од именка во секој од споменатите јазици, што дава точна претстава за нивната продуктивност. Во сите јазици деминутивите градат отворена класа, практично од секоја именка може да се образува деминутив, ако семантиката го дозволува тоа. Оттаму најчести основи за оваа класа се именки што означуваат предмети.

Литература

- Велева Славица. 2006. *Тенденции во зорообразувањето на македонскиот јазик*, Скопје.
- Закар Виктор. 2011. „Акумулирање на деминутивните форманти во македонскиот разговорен јазик“, *Croatia et Slavica Iadertina*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 403–411.
- Јованова-Грујовска Елена. 2010. „Структурна и семантичка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик“. *Македонски јазик LXI*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 188–195.
- Конески Блаже. 1976. *Грамајика на современиот македонски литературен јазик*, Скопје: Култура.
- Конески Кирил. 2003. *Зорообразувањето на современиот македонски јазик*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Тихонов А. Н. 2003. *Словообразователный словарь русского языка*, Москва.
- Шведова Н. Ю., *Русская грамматика*. Т. 1.: <http://rusgram.narod.ru/>.
- Dokulil Miloš. 1979. *Teoria derywacji*, przeł. z czeskiego A. Bluszcz, J. Stachowski, Wrocław: Ossolineum.
- Grzegorzczkova Renata. 1979. *Zarys słowotwórstwa polskiego*, Warszawa: PWN.
- Grzegorzczkova Renata, Puzynina Jadwiga. 1998. „Rzeczownik“, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa: PWN.
- Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego*, pod red. H. Jadackiej i M. Skarżyńskiego, t. 1-4 Kraków: Historia Iagiellonica 2002–2004.
- Sokołowski Jan. 2018. „Deminutiva w j. macedońskim i polskim w ujęciu konfrontatywnym (na szerszym tle słowiańskim)“, *Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo, seria 13 t. 2*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 325–336.

Ексерпирана литература

- Булгаков Михаил Александрович. 1984. *Мастер и Маргарита*, Москва: АСТ.
- Bułhakow Michaił. 1969. *Mistrz i Małgorzata*, tłum. I. Lewandowska, W. Dąbrowski, Warszawa: Czytelnik.
- Булгаков Михаил. 2004. *Мајсторот и Маргарита*, прев. Т. Урошевиќ, Скопје: ТРИ.

За издавачот
проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Главен и одговорен уредник
проф. д-р Лидија Тантуровска

Лектура
Членовите на Уредувачкиот одбор

Коректура
Членовите на Уредувачкиот одбор

Компјутерска и техничка обработка
МАР-САЖ

Фотографии за корицата се користени од анонимни автори

Печати
МАР-САЖ

Тираж
200 примероци